

کشف الباری

عَنَافِ

صَحیح البخاری

تصنیف

حضرت امام المسلمین
محمد بن اسماعیل بن حنبل

مؤلف

ترجمہ

مولانا اشرف علی تھانوی

رحمۃ اللہ علیہ

مکتبۃ المدینہ

کشف الباری

عمافی

صحیح البخاری

تالیف: صدر وفاق المدارس مولانا سلیم اللہ خان شیخ الحدیث

جامعہ فاروقیہ کراچی

کتاب الحیض

خصوصیات

جلد ۱۸

- ◀ د احادیثو تخریج
- ◀ د تعلیقات بخاری تخریج
- ◀ د اسماء الرجال مختصر تعارف
- ◀ د گرانو لغاتو لغوی صرفی اونحوی حل
- ◀ ماقبل باب سرہ د ربط پورہ تحقیق
- ◀ د شرحی دھرې خبرې لاندې پہ حاشیہ کنہی حوالہ
- ◀ د ترجمۃ الباب مقصد بیانولو کنہی پورہ تحقیق
- ◀ د مختلفو مذاہبو تحقیقی بیان اویا د مذهب حنفی ترجیح
- ◀ د بخاری د احادیثو اطراف خودل

خورو نکی: فیمل مکتبہ خانہ محلہ جنگی پینشور

موبائل: ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

د کتاب ټول حقوق د ناشر سره محفوظ دي

د کتاب نوم: - کشف الباری عما فی صحیح البخاری
 ناشر: - صدور وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان
 شیخ الحدیث جامعہ فاروقیہ کراچی

د ملا ویدو پټي: د فیصل کتب خانہ پینور خفه علاوه

- سرحیمی کتب خانہ خوست -- ۰۷۹۹۱۶۱۳۱۳
- س اسلامی کتب خانہ خوست --
- س دیوبند کتب خانہ خوست -- ۰۷۹۹۸۸۶۶۸۰
- س روغانیول کتب خانہ جلال آباد
- س دعوت کتب خانہ جلال آباد -- ۰۷۷۶۰۹۷۹۶۵
- س رشیدیہ جدید کتب خانہ کابل
- س انتشارات نعمانیہ کابل
- س انتشارات علامه تفتازانی کابل -- ۰۷۷۷۴۹۰۵۰۰
- س قدرت کتب خانہ کابل --
- س واحدی کتب خانہ خوست
- س صداقت کتب خانہ کابل -- ۰۷۰۰۳۰۵۴۰۷
- س مکتبه القرآن والسنة کابل
- س مکتبه صدیقیه غزنی
- س مکتبه فریدیہ خوست
- س مسلم کتب خانہ جلال آباد -- ۰۷۷۶۰۰۶۴۱۶
- س غزنوی کتب خانہ غزنی -- ۰۷۴۸۵۷۵۱۹۹

خوړونکي: ← فیصل کتب خانہ محلہ جنګی پینور

موبایل: ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، عَلَى مَا أَنْعَمَ وَبَسَّ، فَهُوَ كُلُّ خَيْرٍ، إِلَيْهِ يَرْجِعُ كُلُّ فَضْلٍ، وَهُوَ الَّذِي بِنِعْمَتِهِ تَمَّ الصَّالِحَاتُ، وَبِتَيْسِيرِهِ يَصِلُ الْعَبْدُ الضَّعِيفُ إِلَى الْفَضَائِلِ وَالْمَكْرَمَاتِ، وَالصَّلَوَاتِ النَّاسِيَّاتِ الزَّكَايَاتِ، وَالتَّسْلِيمَاتِ الْمُبَارَكَاتِ عَلَى سَيِّدِنَا وَمَوْلَانَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ السَّادَاتِ، صَاحِبِ الْمَعْجَزَاتِ الْبَاهِرَاتِ، وَالْكَلِمَاتِ الْعَالِيَّاتِ، الدَّرَجَاتِ الرَّفِيعَاتِ.

وَصَلَّى اللَّهُ وَسَلَّمْ وَبَارَكَ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ، وَحُشِرْنَا وَوَالِدِينَا وَمَشَاغُنَا وَذُرِّيَّتَنَا وَكُلٌّ مِنْ لَهْ حَقٍّ عَلَيْنَا تَحْتَ لُؤَاءِ الْحَمْدِ، يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ.

وَبَعْدُ:

الله تعالی چې کوم برزگان دخپل دین د خدمت دپاره منتخب کړي دي په هغوی کښې یو شخصیت شیخ الحدیث استاذ العلماء حضرت مولانا سلیم الله خان صاحب دامت برکاتهم هم دي. د حضرت شیخ الحدیث سلیم الله خان دامت برکاتهم دیني خدمات د چا څخه پټ پناه نه دي. په دې خدماتو کښې یو خدمت د علم حدیث سره تعلق ساتي. کوم چې یو طرف ته د تدریس په صورت کښې د شپې او ورځې خوړيږي. او بل طرف ته د تالیف او تصنیف په صورت کښې هم جاری او ساري دي. هم د دې سلسلې په زنجیر کښې یوه کړۍ د صحیح البخاری یوه عظیم الشانه شرح ،، کشف الباری عما فی صحیح البخاری ،، هم ده. د کومې چې تراوسه پورې چاپ شوو پنځلو جلدونو کښې د صحیح البخاری د دویم جلد شرح کافی حده پورې شوې ده او د اولنې جلد د څه حصې شرح منظر عام ته راغلې ده.

د تخصص فی الفقه د فراغت څخه پس احقر ته هم د حضرت شیخ الحدیث دامت برکاتهم په تقریر باندې د کار کولو موقع ملاؤ شوه. په دې سلسله کښې احقر ته د کتاب الحيض د تحقیق او مراجعت کارحواله کړې شوې وو. اگرچه دخپلې کم علمۍ او د تالیف او تصنیف سره د کم مناسبت په وجه دې عظیم خدمت ته تیاریدل یوه مشکله مرحله (ګڼي) وه. خو هرکله چې عزتمندو استاذانو خاص کر قدرمنداو مشفق اومریب حضرت مولانا محمد یوسف افشارني صاحب زیدمجده راته ډاډګیرنه راګرځه نواحقرد الله تعالی په ذات باندې بهروسه او کړه اودې خدمت ته په ذهن او زړه سره تیار شو.

نود حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم په حکم سره د حضرت الاستاذ مولانا نور البشر صاحب دامت فیوضهم په سرپرستی کښې مې کار شروع کړه. اولګ بګ درې کاله د شپې او

ورځې محنت، اود تحقیق او ترتیب او مراجعت دمختلفو مراحلو څخه تیریدو څخه پس نن د الله تعالی په فضل سره دا کار چهاپ شو او منظر عام ته راغلو.

کتاب الحیض ټول په دیر شویابونو باندې مشتمل دې. په دې دیر شویابونو کښې ټول ۴۷ احادیث دی. په دې ۴۷ احادیثو کښې ۳۴ احادیث مرفوع دی او باقی دیارلس (۱۳) تعلیقات دی. دغه شان په کتاب الحیض کښې د حضرات صحابه کرامو او تابعینو ۱۵ آثار هم مړی دی.

الحمد لله د ټولویابو په شرح کښې د هغه خبرو خیال ساتلې شوې دې د کومو اهتمام چې په مخکنو جلدونو کښې شوې وو. لکه د هر باب د سابقه باب سره مناسبت، د ترجمه الباب مقصد، د هر یو حدیث او هر یو تعلیق د ترجمه الباب سره مناسبت، درجال حدیث تراجم او تعلیق، دلغاتو حل، اود عربی عباراتو ترجمه او مفهوم وغیره.

حضرت شیخ الحدیث دامت برکاتهم د بوداتوب، اود زیاتو مصروفیاتو او سختې کمزورۍ باوجود وخت په وخت کار کتلې دې. د قابل اصلاح ځایونو نیودنه ئې راته کړې ده. او په کومو ځایونو کښې چې د تصحیح ضرورت وو نو د هغې طرف ته ئې راته لار خوله ده. او بیا د حکم مطابق د هغه کارونو تصحیح ئې هم کړې ده.

د حیض، نفاس او استحاضه مسائل پیژندل ډیر زیات ضروری دی. ځکه چې دروښانه شریعت ډیر بنیادی احکام لکه طهارت، منیخ، د کلام پاک تلاوت روژې، اعتکاف، حج، طواف او عدت وغیره، دا ټول احکام د حیض، نفاس او استحاضه په مسائلو باندې موقوف دی. هم د دې وجې علامه شامی رحمته الله علیه فرمائی چې د حیض، نفاس او استحاضه مسائل زده کول ډیر اهم او ضروری او د اهمو واجباتو ځنی دی. او د دې علت دا دې چې د یو څیز د پیژندلو اهمیت او ضروری کیدل د هغې څیز د نقصان نه پیژندلو په وجه وی او دا معلومه ده چې د حیض، نفاس او استحاضه مسائلو نه پیژندلو نقصان او ضرر د نورو مسائلو نه پیژندلو د نقصان په نسبت ډیر زیات دې. د دې وجې د دې مسئلو پیژندل د نورو مسئلو د پیژندلو څخه زیات ضروری دی. [حاشیه ابن عابدین (۴۷۴/۱) -]

نو د حیض، نفاس او استحاضه د مسئلو د ضرورت او اهمیت په وجه د دې مسائلو په آسان او سهل انداز کښې د بیش کولو اهتمام کړې شوې دې. او خاص کرد استحاضه د بعضې گرانو مسئلو چې څومره کیدې شوه د هغې د حل کولو کوشش شوې دې.

د کار پوره بروف رپرنګ (تصحیح) احقر په خپله کړې دې. او د کار کولو په دوران کښې چې به کوم مشکوکات پېښیدل نو د هغې د حل دپاره راته د حضرت مولانا نور البشر صاحب دامت برکاتهم څخه علاوه د استاذ محترم حضرت مولانا عزیز الرحمن صاحب دامت برکاتهم او خاص

کرد استاذ محترم حضرت مولانا حبیب الله زکریا صاحب دامت برکاتهم او د تصنیف او تالیف د شعبه د نورو ملگرو مدد او تعاون حاصل وو. استاذ الحدیث ناظم اعلیٰ جامعہ فاروقیہ حضرت مولانا عبیدالله صاحب زید مجددہم کرم چي د شعبه تالیف و تصنیف مسؤل دي راسره د تصنیف ، تالیف تحقیق او مراجعت په دي محنت طلب او نازک کار کښې پوره تعاون کړې دي او په دي کښې چې د غومره وسائلو او اسبابو ضرورت پېښ شوي دي هغه ئې راته را کړي دي او وخت په وخت ئې قیمتي مشورې هم را کړي دي په دي باندې احقر د هغوی د زړه د کونۍ (بیخ) څخه ډیر زیات مشکور او ممنون دي. الله تعالیٰ دي دي ټولو حضراتو ته ډیرې ښې بدلې ورکړي.

په آخر کښې د احقر د ټولو څخه اولنې خواست د اهل علم حضراتو څخه دا دي چې دا یو خاص قسم علمی کار دي د کوم دپاره چې په څو قسمه علومو کښې مهارت پکار دي. خو زه د دي صلاحیتونو څخه خالی یم د دي وجې کیدې شی چې د کار په ترتیب او تحقیق کښې د لاعلمۍ په وجه څه خبرې پاتې شوي وی د دي وجې د عالمانو په خدمت کښې ډیر په ادب و احترام سره خواست دي چې هغوی دي راته دغه په گوته کړي انشاء الله زه د خپلو غلطو په اصلاح باندې خوشحالی یم. او مونږ به د دغه حضراتو ډیر شکر گذار یو.

دویم خواست د خاصو او عوامو څخه دا دي چې د حضرت شیخ الحدیث دامت برکاتهم العالیه دپاره خصوصی دعاگانې کوي چې الله تعالیٰ دوی ته د صحت او عافیت سره اوږد عمر ورکړي. حضرت شیخ الحدیث حفظهم الله تعالیٰ ورعاه د ژوند هر یو باب زمونږ دپاره د خپلولو او د تابعداری کولو نمونه ده. الله تعالیٰ دي حضرت ته د ټولو ذمه واریانو څخه په ښه طریقه د فارغیدو توفیق ورکړي

دعا ده چې الله تعالیٰ دا کار د احقر مرتب دپاره او دده د استاذانو دپاره او دده د مور پلار او متعلقینو دپاره او په دي کښې چې چا هر قسم مدد کړي وی د هغوی دپاره او د ټولو دوستانو دپاره د آخرت ذخیره او گرځوی. آمین.

مبارک علی بن محمد ریاض

دجامعه فاروقیه کراچي د تالیف او تصنیف د شعبه استاذ او ملگری

۱۲ ربیع الثانی ۱۴۳۵ هجری مطابق ۲۲ فروری ۲۰

اوزه احقر مترجم شاه فیصل بن نبی گل ترې نن د خیالی په ورځ ۱۰ ذی القعدة ۱۴۳۷ هجری موافق ۱۳ اگست ۲۰۱۶ عیسوی فارغ شوم.

صفحه نمبر	عنوانات
۳۳	کتاب الحيض
۳۳	ماقبل سره ربط
۳۳	د لفظ حیض لغوی تحقیق
۳۳	قوله: الحيض
۳۴	قوله: الحيضة
۳۴	قوله: الحيضة
۳۴	په لفظ د حائض سره متعلق د علماء نحو اختلاف
۳۴	یواشکال اودهغې جواب
۳۵	د حیض شرعی تعریف
۳۵	په تعریف کښې ذکر شوو قیودو اوفصولو فائده
۳۵	قوله: خارج من فرج داخل
۳۶	په صغیره باندې د راتلونکې وینې حکم
۳۶	د حیض د دواړو تعریفونو د اختلاف ثمره
۳۷	د ایاس معنی
۳۷	نبخه د آنسه په حکم کښې کله داخلېږي؟
۳۸	د حیض حکم به کله ثابتېږي؟
۳۸	د استحاضه تعریف
۳۸	د لفظ نفاس لغوی تحقیق
۳۹	د نفاس شرعی تعریف
۳۹	په تعریف کښې ذکر قیود اوفصول فائده
۳۹	قوله: ولو حکماً
۳۹	قوله: لم یسقه ولیدم اقل من ستة أشهر
۴۰	د استحاضه او نفاس احکام تبعاً ذکر کولو وجه
۴۰	ترجمه
۴۱	په قرآنی آیاتونو راوړلو کښې د امام بخاری <small>رحمته الله</small> صنیع
۴۱	قوله: الحيض
۴۴	د آیت مبارک د ذکر کولو فائده
۴۴	د حیض په حالت کښې د جماع کولو سره متعلق د مذاهب بیان
۴۴	د علامه شوکانی <small>رحمته الله</small> کلام
۴۵	د حیض په حالت کښې د جماع د دویم صورت د مجوزینو دلائل
۴۵	د حیض په حالت کښې د جماع د دویم صورت د مانعینو دلائل

صفحه نمبر	عنوانات
۴۲	د مجوزینو حضراتو د طرف نه د ممانعت د روایاتو جواب
۴۲	د مانعین حضراتو جواب
۴۷	د علامه شبیر احمد عثمانی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> کلام
۴۷	د مبادئی قریبہ نه د ممانعت تمثیل
۴۸	د علامه ابن الهمام <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> کلام
۴۹	د امام ابوبکر الجصاص <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> کلام
۵۰	د طهر د انقطاع د دم په معنی کنبی د استعمالیدو دلائل
۵۰	د تطهر داغتسال په معنی کنبی د استعمالیدو دلائل
۵۰	د انقطاع دم نه پس اود اغتسال نه وړاندې د وطی کولو حکم
۵۱	د احناف رحمهم الله یواصول
۵۲	د امام ابوبکر الجصاص <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> تحقیق
۵۳	د علامه انور شاه کشمیری <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> تحقیق
۵۴	د علامه ابن رشد مالکی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> اعتراض
۵۴	د ابن رشد مالکی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> د اعتراض جواب
۵۴	د حائضه او نفساء دپاره د مونځ روژې پریخودو حکم
۵۵	د روژې او مونځ ترک کولو وجه
۵۵	د علامه انور شاه کشمیری <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> تحقیق
۵۶	د قضاء صوم او عدم قضاء صلاة په تعلیل کنبی د فقهاؤ اختلاف
۵۷	د قرآن پاک د تلاوت حکم
۵۷	د امام طحاوی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> د کلام توجیهات
۵۸	د ذکر او اذکار حکم
۵۹	د مصحف ته د لاس لگولو حکم
۵۹	د جمات ته د داخلیدلو حکم
۵۹	د طواف حکم
۶۰	قوله: لیتان الدراقی الدبر
۶۴	۱- باب: کَیْفَ گانَ بَدْءُ الْحَيْضِ، وَقَوْلُ النَّبِيِّ ﷺ
۶۴	(هَذَا شَيْءٌ كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ)
۶۴	د ترجمه الباب مقصد اود علامه انور شاه کشمیری <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رانی
۶۴	د علامه شبیر احمد عثمانی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رانی
۶۵	د حیض تاریخ بیانولو ضرورت ولې پېښ شو؟

صفحه نمبر	عنوانات
۲۵.....	د علامہ داؤدی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی
۲۵.....	د حافظ ابن حجر <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی
۲۲.....	د علامہ رشید احمد گنگوہی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی
۲۲.....	د شیخ الحدیث حضرت زکریا <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی
۲۲.....	د علامہ انور شاہ کشمیری <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی
۲۲.....	د علامہ عینی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> نقد
۲۲.....	د علامہ عینی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی
۲۲.....	د علامہ عینی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> پہ رائی باندی نقد
۲۷.....	د علامہ انور شاہ کشمیری <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> د طرف نہ ددی نقد جواب
۲۸.....	ترجمہ
۲۸.....	د علامہ قسطلانی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی
۲۸.....	د علامہ قسطلانی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> پہ رائی باندی نقد
۲۸.....	د مذکورہ تعلیق تخریج
۲۹.....	د تعلیق مقصد
۲۹.....	د مذکورہ تعلیق تخریج
۲۹.....	د مذکورہ تعلیق مقصد
۷۰.....	د مذکورہ تعلیقاتو ترجمۃ الباب سرہ مناسبت
۷۰.....	علمی نکتہ
۷۰.....	قوله:: (وحدث النبي صلى الله عليه وسلم أكثر)
۷۰.....	د بخاری <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> مقصد
۷۱.....	اشکال اودھنی جواب
۷۱.....	دویم اشکال
۷۱.....	اعراب
۷۱.....	فائدہ
۷۱.....	باب الأبالنفسأع إذا نفس
۷۱.....	د ماقبل سرہ ربط
۷۲.....	د ترجمۃ الباب مقصد
۷۲.....	د شیخ الحدیث زکریا <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی
۷۳.....	الحدیث الأول
۷۴.....	ترجمہ

صفحه نمبر	موضوعات
۷۴	تراجم رجال.....
۷۷	قوله: ((مَرْجُئًا)).....
۷۷	د حجة الوداع د پاره کله روانگی اوشوه؟.....
۸۱	د علامه ابن قیم <small>رحمہ اللہ</small> د استدلال طرز.....
۸۱	د شیخ الحدیث زکریا <small>رحمہ اللہ</small> رائي.....
۸۲	د (لنری إلا الحج) محل اعراب.....
۸۲	آیا ټول خلق د حج په احرام کښي وو؟.....
۸۲	احرام سره متعلق متعارضه روایات.....
۸۳	د علامه کرمانی او علامه زرقانی رحمهما الله رائي.....
۸۳	د حافظ ابن حجر <small>رحمہ اللہ</small> رائي.....
۸۳	د ملا علی قاری <small>رحمہ اللہ</small> رائي.....
۸۴	د علامه رشید احمد گنگوہي <small>رحمہ اللہ</small> رائي.....
۸۴	د علامه ابوالحسن سندھی <small>رحمہ اللہ</small> رائي.....
۸۴	د حضرت عائشه رضي الله عنها احرام د حج افراد وو که د حج تمتع؟.....
۸۵	د حضرت عروه <small>رحمہ اللہ</small> په روایت باندې نقد.....
۸۵	د حافظ ابن حجر <small>رحمہ اللہ</small> د طرف نه ددې نقد جواب.....
۸۶	د حافظ ابن حجر <small>رحمہ اللہ</small> په ذکر کړي شوی تطبیق باندې د کلام په ذریعه یوڅو وجوهات.....
۸۶	رومبی وجه.....
۸۶	دویمه وجه.....
۸۷	دریمه وجه.....
۸۷	د جمهورو په خپل مینځ کښي اختلاف.....
۸۷	د احنافو مستدللات.....
۹۱	د ائمه ثلاثه رحمهم الله مستدل اودهغي جواب.....
۹۳	حضرت عائشه رضي الله عنها د حیض شکایت په کومه ورځ او کړو؟.....
۹۳	موضع طهر کښي اختلاف.....
۹۵	قوله: ((إِنَّ هَذَا أَمْرٌ كَبَّهُ اللَّهُ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ)).....
۹۵	قوله: ((فَأَقْضَى مَا يَفْضَى الْحَاجُّ)).....
۹۵	قوله: ((غَيْرَ الْإِطْلَافِي بِالْبَيْتِ)).....
۹۶	د حائضه دپاره د طواف ممانعت اود هغي په علت کښي د فقهاو اختلاف.....
۹۷	د احنافو په ذکر کړي شوی علت باندې اعتراض اودهغي جواب.....
۹۷	قوله: ((قَالَتْ: وَضَعِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نِسَاءَهُ بِالْبَيْتِ)).....
۹۸	غوانی قربانی کړي وه یا هدی کړي وه؟.....

صفحه نمبر	عنوانات
۹۹	پہ ہدی کنبی اشتراک.....
۱۰۱	پہ یوخاروی کنبی خومره کسان شریکیدی شی؟.....
۱۰۲	یوه غواد نهو ازواج مطہرات د طرف نه خنکجه کافی شوه؟.....
۱۰۲	د علامه خلیل احمد سہارنپوری <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۱۰۲	د علامه رشید احمد گنگوہی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۱۰۴	د حدیث ترجمہ الباب سره مناسبت.....
۱۰۵	ماقبل سره ربط.....
۱۰۵	د ترجمہ الباب مقصد:.....
۱۰۵	د علامه رشید احمد گنگوہی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۱۰۵	د شیخ الحدیث زکریا <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۱۰۵	المحدث الأول.....
۱۰۵	ترجمہ.....
۱۰۲	تراجم رجال.....
۱۰۲	د حافظ ابن حجر <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۱۰۷	د شیخ الحدیث زکریا <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۱۰۷	د علامه عینی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۱۰۷	المحدث الثانی.....
۱۰۸	ترجمہ.....
۱۰۸	تراجم رجال.....
۱۱۵	قوله: کل ذلك على هين.....
۱۱۵	قوله: وكل ذلك.....
۱۱۵	قوله: وليس.....
۱۱۲	قوله: مما لا.....
۱۱۲	احکام ومسائل.....
۱۱۲	لطیفه.....
۱۱۲	د حدیث ترجمہ الباب سره مناسبت.....
۱۱۲	قوله: الحجر.....
۱۱۲	ماقبل سره ربط.....
۱۱۷	د ابن بطل <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> او ابن ملقن <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۱۱۷	د علامه کرمانی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> او علامه عینی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۱۱۷	د علامه انور شاه کشمیری <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۱۱۷	د شیخ الحدیث زکریا <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....

صفحة	عنوانات
١١٩	د تعليق تخريج
١١٩	د تعليق ترجمة الباب سره مناسبت
١١٩	د علامه ابن ملقم <small>رحمته الله</small> رائی
١١٩	د علامه عینی <small>رحمته الله</small> رائی
١١٩	د حافظ ابن حجر <small>رحمته الله</small> رائی
١٢٠	د علامه رشید احمد گنگوہی <small>رحمته الله</small> رائی
١٢٠	تنبيه
١٢٠	قوله: أبووائل
١٢٠	قوله: أبو زيد
١٢٢	ترجمه
١٢٢	تراجم رجال
١٢٤	قوله: كان يتكلم في مجري وأنا حاضر ثم قرأ القرآن
١٢٤	د حديث ترجمة الباب سره مناسبت
١٢٥	ما قبل سره ربط
١٢٥	رومي بحث: حل ترجمه
١٢٥	دامام مهلب <small>رحمته الله</small> رائی
١٢٢	د امام خطابی <small>رحمته الله</small> رائی
١٢٢	د ابن بطل <small>رحمته الله</small> او محدث ابن منیر <small>رحمته الله</small> رائی
١٢٧	د علامه عینی <small>رحمته الله</small> رائی
١٢٧	د علامه ابن رشید <small>رحمته الله</small> رائی
١٢٧	د علامه ابوالحسن سندهی <small>رحمته الله</small> رائی
١٢٧	د علامه ابن بطل، محدث ابن منیر، امام مهلب، شاه ولی الله اوشیخ الحدیث زکریا رحمهم الله رائی
١٢٨	هغه مسائل کوم کنبی چه د حیض اونفاس احکام مختلف دی
١٢٨	حیض اونفاس کنبی تسویه فی الاحکام سره متعلق د علامه رشید احمد گنگوہی <small>رحمته الله</small> رائی
١٢٩	د علامه انور شاه کشمیری <small>رحمته الله</small> رائی
١٣٠	الحديث الأول
١٣٠	ترجمه
١٣٠	تراجم رجال
١٣١	قوله: في مهمة
١٣١	قوله: فأنزلت

صفحة	عنوانات
١٣٢	قوله: لباب حيض:
١٣٢	قوله: أنفست:
١٣٣	حديث ترجمة الباب سره مناسبت:
١٣٣	ما قبل سره ربط:
١٣٣	د ترجمة الباب مقصد:
١٣٣	الحديث الأول:
١٣٣	ترجمه:
١٣٤	تراجم رجال:
١٣٤	د حائضه د مباشرت صورتونو اودهغي احكام:
١٣٥	د مباشرت حائضه رومبي صورت:
١٣٦	د حائضه د مباشرت دويم صورت:
١٣٦	د حائضه د مباشرت دريم صورت:
١٣٧	قوله: قولها: فأتين:
١٣٧	حديث ترجمة الباب سره مناسبت:
١٣٧	الحديث الثاني:
١٣٧	ترجمه:
١٣٧	تراجم رجال:
١٤٢	حديث ترجمة الباب سره مناسبت:
١٤٢	الحديث الثالث:
١٤٢	ترجمه:
١٤٣	تراجم رجال:
١٤٤	شرح حديث:
١٤٤	قوله: رواه سفهان عن الشيباني:
١٤٥	حديث ترجمة الباب سره مناسبت:
١٤٥	ما قبل سره ربط:
١٤٥	به ترجمة الباب كنبی د ترك صلاة د ذكرنه كولو وجه:
١٤٦	د شيخ الحديث زكريا رآني:
١٤٦	د ترجمة الباب مقصد:
١٤٦	الحديث الأول:
١٤٧	ترجمه:
١٤٧	تراجم رجال:
١٤٨	قوله: في أقصى أولى فطر:

صفحة نمبر	عنوانات
١٤٩	قوله: فمر على النساء.....
١٤٩	قوله: بأعشر النساء.....
١٤٩	قوله: أن تكتن.....
١٥٠	پہ جہنم کبھی د بنخود کثرت سرہ متعلق یواشکال.....
١٥٠	د اشکال جواب.....
١٥٠	قوله: وبمأرسل الله.....
١٥١	قوله: تكثرن اللعن.....
١٥١	د لعنت حکم.....
١٥١	قوله: وتكفرن العشير.....
١٥٢	قوله: من ناقصات.....
١٥٢	قوله: أذهب.....
١٥٢	قوله: للرجل الحازم من أحداكن.....
١٥٣	قوله: الحازم.....
١٥٣	قوله: وما نقصان ديننا وعقلنا.....
١٥٣	قوله: أليس شهادة المرأة.....
١٥٤	قوله: فذلك.....
١٥٤	د دين او عقل نقصان پہ توگہ د ملامتیانہ دي.....
١٥٥	آيا حائضہ بہ سرہ د ترك صلاة وصوم د ثواب مستحق وي؟.....
١٥٥	قوله: لم تصل ولم تصم.....
١٥٥	استنباط احكام.....
١٥٨	د حديث ترجمہ الباب سرہ مناسبت.....
١٥٨	ما قبل سرہ ربط.....
١٥٨	قوله: العباسك:
١٥٩	نُسْكَ او نُسْكَ.....
١٥٩	د ترجمہ الباب مقصد.....
١٥٩	د علامہ ابن بطلان <small>رحمہ اللہ</small> او علامہ کرمانی <small>رحمہ اللہ</small> رائي.....
١٥٩	د حافظ ابن حجر <small>رحمہ اللہ</small> رائي.....
١٦٠	د علامہ عینی <small>رحمہ اللہ</small> رائي.....
١٦٠	د علامہ رشید احمد گنگوہی <small>رحمہ اللہ</small> رائي.....
١٦١	قوله: (١) سَوَّالُ إِبْرَاهِيمَ: لَأَبْسَ أَنْ تَقْرَأَ آيَةَ:.....
١٦١	تخریج.....

عنوانات

صفحة

١٢١	د تعليق مقصد
١٢١	فائده
١٢١	د علامه شبير احمد عثمانى <small>رحمته الله عليه</small> تحقيق
١٢٢	دمذ كوره تعليق ترجمه الباب سره مناسبت
١٢٢	قوله: (٢- ولم يوافق عباس بالبراءة للجنب بأساً)
١٢٢	تخریج
١٢٢	د تعليق مقصد
١٢٣	د جواز قراءت په سلسله كينې د امام بخارى <small>رحمته الله عليه</small> او نورو ائمه مذاهب
١٢٥	دمذ كوره تعليق ترجمه الباب سره مناسبت
١٢٥	قوله: (٣- وكان النبي ﷺ يذكر الله على كل أحيانه)
١٢٥	تخریج
١٢٢	دمذ كوره تعليق مقصد
١٢٢	قوله: (٤- وقالت أم عطية: كنا نؤمر أن يخرج الحيض فيكون تكبيرهم ويدعون)
١٢٢	تخریج
١٢٢	دمذ كوره تعليق مقصد
١٢٢	قوله: ويدعون
١٢٢	دمذ كوره تعليق ترجمه الباب سره مناسبت
١٢٧	تخریج
١٢٧	دمذ كوره تعليق مقصد
١٢٨	د شيخ زكريا <small>رحمته الله عليه</small> راڼي
١٢٨	د مذ كوره تعليق ترجمه الباب سره مناسبت
١٢٨	تراجم رجال
١٢٨	تخریج
١٢٨	دمذ كوره تعليق مقصد
١٢٨	د مذ كوره تعليق ترجمه الباب سره مناسبت
١٢٩	تخریج
١٢٩	دمذ كوره تعليق مطلب
١٢٩	د مذ كوره تعليق مقصد
١٧٠	ترجمه
١٧١	د مذ كوره تعليق ترجمه الباب سره مناسبت
١٧١	المحدث الأول
١٧١	ترجمه

صفحه نمبر	عنوانات
۱۷۱.....	تراجم رجال.....
۱۷۲.....	شرح حدیث:.....
۱۷۲.....	د حدیث ترجمہ الباب سرہ مناسبت.....
۱۷۲.....	ما قبل سرہ ربط.....
۱۷۲.....	د علامہ رشید احمد گنگوہی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۱۷۳.....	د ترجمہ الباب د مقصد سرہ متعلق یو اشکال.....
۱۷۳.....	د اشکال جواب.....
۱۷۳.....	د ترجمہ مقصد سرہ متعلق دویم قول.....
۱۷۴.....	د حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۱۷۴.....	الحديث الأول.....
۱۷۴.....	ترجمہ.....
۱۷۴.....	تراجم رجال.....
۱۷۵.....	قولہ: لا أظہر.....
۱۷۵.....	قولہ: عرق.....
۱۷۵.....	قولہ: وليس بالحیضة.....
۱۷۲.....	قولہ: فأغسل عتک الدموصلى.....
۱۷۲.....	جیض او استحاضہ کنبی فرق او د تمیز صورتونہ او یہ ہغی کنبی د انہم اختلاف.....
۱۷۷.....	فائدہ.....
۱۷۸.....	د حدیث ترجمہ الباب سرہ مناسبت.....
۱۷۸.....	ما قبل سرہ ربط.....
۱۷۸.....	د حضرت مولانا رشید احمد گنگوہی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۱۷۸.....	د علامہ شبیر احمد عثمانی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۱۷۹.....	د شیخ الحدیث زکریا <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۱۷۹.....	الحديث الأول.....
۱۷۹.....	ترجمہ.....
۱۷۹.....	تراجم رجال.....
۱۸۰.....	د حدیث ترجمہ الباب سرہ مناسبت.....
۱۸۰.....	الحديث الثاني.....
۱۸۰.....	ترجمہ.....
۱۸۱.....	تراجم رجال.....
۱۸۱.....	عمرو بن الحارث.....
۱۸۱.....	د ابن بطلان <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....

صفحة	عنوانات
١٨٢	قوله: تقتصر الدم من ثوبها
١٨٢	قوله: عند طهرها
١٨٢	قوله: ثم تصلى فيه
١٨٣	حديث ترجمة الباب سره مناسبت
١٨٣	اعتكاف
١٨٤	ما قبل سره ربط
١٨٤	د ترجمة الباب مقصد:
١٨٤	د حافظ ابن حجر <small>رحمته الله</small> او علامه عيني <small>رحمته الله</small> رائي
١٨٤	د علامه رشيد احمد مكنغوي <small>رحمته الله</small> رائي
١٨٤	الحديث الأول
١٨٤	ترجمه
١٨٥	تراجم رجال
١٨٦	قوله: بعض نسائه
١٨٦	قوله: وهي متحاهرة
١٨٦	قوله: توي الدم
١٨٦	قوله: بعض نسائه
١٨٧	د بعض نساء مصداق
١٨٨	قوله: الطست
١٨٨	قوله: من الدم
١٨٨	قوله: زعم
١٨٩	قوله: فلانة
١٨٩	مذاهب الأئمة الأربعة في اعتكاف النسوة في المسجد
١٩٠	د علامه انور شاه كشميري <small>رحمته الله</small> تحقيق
١٩٢	د حديث ترجمة الباب سره مناسبت
١٩٢	الحديث الثاني
١٩٢	ترجمه
١٩٢	تراجم رجال
١٩٣	قوله: والطست متحاً
١٩٣	د حديث ترجمة الباب سره مناسبت
١٩٣	الحديث الثالث
١٩٣	ترجمه

صفحة	عنوانات
١٩٤	حديث ترجمة الباب سره مناسبت.....
١٩٤	ما قبل سره ربط.....
١٩٤	د ترجمة الباب مقصد.....
١٩٤	دشيخ الحديث زكريا راني.....
١٩٥	الحديث الأول.....
١٩٥	ترجمه.....
١٩٥	تراجم رجال.....
١٩٦	آيا حديث الباب به سند كنبني انقطاع يا اضطراب دي؟.....
١٩٦	قوله: ما كان لإحدانا إلا ثوب واحد.....
١٩٧	اشكال اودهغي جواب.....
١٩٧	مدعيان عمل بالحديث داعترض جواب.....
١٩٧	د حافظ ابن حجر <small>رحمته الله</small> تحقيق.....
١٩٨	د علامه عيني <small>رحمته الله</small> تحقيق.....
١٩٩	د حديث ترجمة الباب سره مناسبت.....
١٩٩	ما قبل سره ربط.....
١٩٩	د ترجمة الباب مقصد.....
١٩٩	د شيخ الحديث زكريا <small>رحمته الله</small> راني.....
١٩٩	الحديث الأول.....
٢٠٠	ترجمه.....
٢٠٠	تراجم رجال.....
٢٠٥	قوله: كُنا نهي:.....
٢٠٥	قوله: نُجِدْ:.....
٢٠٥	قوله: إلا على زوج: كذا لاكن:.....
٢٠٦	قوله: أربعة أشهر وعشراً:.....
٢٠٦	خلور مياشتي اود لسو ورختعيين.....
٢٠٧	قوله: ولا لكحل.....
٢٠٧	قوله: إلا ثوب عصب:.....
٢٠٨	قوله: لهذا.....
٢٠٨	قوله: من كنت أظفار:.....
٢٠٨	د علامه رشيد احمد گنگوہي <small>رحمته الله</small> راني.....
٢٠٨	دمولاتا محمد حسن مكي <small>رحمته الله</small> راني.....
٢٠٨	د ابن التين <small>رحمته الله</small> راني.....

صفحه نمبر	عنوانات
۲۰۹	د احداث لغوی او شرعی معنی
۲۱۰	قوله: معتدة طلاق ہاتھ:
۲۱۱	د غیر زوج د پارہ د احداث حکم
۲۱۱	د زوجہ مفقود د پارہ د احداث حکم
۲۱۲	د کتابیہ د پارہ د احداث حکم
۲۱۲	د زوجہ صغیرہ د پارہ د احداث حکم
۲۱۳	ماتم کونکې ښځه به د کومو کارونو نه ځان ساتي؟
۲۱۳	① محظورات بدنیه
۲۱۳	② محظورات لباس
۲۱۴	③ د کالو ممانعت
۲۱۴	④ د نکاح د پیغام نه ممانعت
۲۱۴	⑤ د کورنۍ د وتلو ممانعت
۲۱۴	مباح امور
۲۱۵	قوله: مسک:
۲۱۵	د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت
۲۱۵	اعراب
۲۱۶	ماقبل سره ربط
۲۱۶	قوله: فرصة
۲۱۶	قوله: ممسكة
۲۱۷	د ترجمه الباب مقصد
۲۱۷	الحديث الأول
۲۱۸	ترجمه
۲۱۸	تراجم رجال
۲۲۰	لفظ مسک او د محدثینو اختلاف
۲۲۲	قوله: أن امرأة
۲۲۲	د سوال کونکې ښځې نوم څه وو؟
۲۲۳	د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت
۲۲۴	ماقبل سره ربط
۲۲۴	الحديث الأول
۲۲۴	ترجمه
۲۲۴	تراجم رجال
۲۲۵	قوله: توضیء

صفحة	عنوانات
٢٢٥	قوله: ثلاثاً.....
٢٢٥	قوله: أو.....
٢٢٥	د حديث ترجمة الباب سره مناسبت.....
٢٢٥	ما قبل سره ربط.....
٢٢٦	د شيخ الحديث زكريا <small>رحمته الله</small> رأيي.....
٢٢٧	الحديث الأول.....
٢٢٧	ترجمه.....
٢٢٨	تراجم رجال.....
٢٢٨	قوله: الهدي.....
٢٢٩	قوله: فزعت أنها حاضت.....
٢٢٩	قوله: ليلة الحصبة.....
٢٢٩	قوله: التنعيم.....
٢٢٩	د علامه داؤدى <small>رحمته الله</small> رأيي.....
٢٣٠	ما قبل سره ربط.....
٢٣٠	د ترجمة الباب مقصد.....
٢٣٠	الحديث الأول.....
٢٣٠	ترجمه.....
٢٣١	تراجم رجال.....
٢٣٢	قوله: موافقین لھلال ذي الحجة.....
٢٣٢	قوله: أهديت.....
٢٣٢	اشكال.....
٢٣٣	قوله: قال هشام.....
٢٣٤	د حديث ترجمة الباب سره مناسبت.....
٢٣٥	ما قبل سره ربط.....
٢٣٥	د ترجمة الباب مقصد.....
٢٣٦	په حالت د حمل کښې په عدم اتيان حيض باندې دلالت کونکي احاديث.....
٢٣٧	په حالت د حمل کښې په عدم اتيان حيض باندې دلالت کونکي آثار.....
٢٣٧	د ابن منير <small>رحمته الله</small> د استدلال طرز.....
٢٣٨	ترجمه.....
٢٣٩	پوښې معنی.....
٢٣٩	دويمه معنی.....
٢٣٩	الحديث الأول.....

صفحة	نمبر	عنوانات
٢٣٩	ترجمه	ترجمه
٢٤٠	دمخلقة اوغير مخلقة تفسير	دمخلقة اوغير مخلقة تفسير
٢٤٠	تراجم رجال	تراجم رجال
٢٤٣	قوله: فكتب في بطن أمه	قوله: فكتب في بطن أمه
٢٤٤	اشكال اود هغي جواب	اشكال اود هغي جواب
٢٤٤	دكتابت نه خه مراددي؟	دكتابت نه خه مراددي؟
٢٤٤	دكو موامورو كتابت كييري؟	دكو موامورو كتابت كييري؟
٢٤٤	دحديث ترجمه الباب سره مناسبت	دحديث ترجمه الباب سره مناسبت
٢٤٥	ماقبل سره ربط	ماقبل سره ربط
٢٤٥	د ترجمه الباب مقصد	د ترجمه الباب مقصد
٢٤٦	دشيخ الحديث حضرت زكريا عليه السلام رائي	دشيخ الحديث حضرت زكريا عليه السلام رائي
٢٤٦	الحديث الأول	الحديث الأول
٢٤٧	ترجمه	ترجمه
٢٤٧	تراجم رجال	تراجم رجال
٢٤٨	دحديث ترجمه الباب سره مناسبت	دحديث ترجمه الباب سره مناسبت
٢٤٨	ماقبل سره ربط	ماقبل سره ربط
٢٤٨	د ترجمه الباب مقصد	د ترجمه الباب مقصد
٢٤٨	دشيخ الحديث حضرت زكريا عليه السلام رائي	دشيخ الحديث حضرت زكريا عليه السلام رائي
٢٤٩	دشيخ الحديث حضرت زكريا عليه السلام قول	دشيخ الحديث حضرت زكريا عليه السلام قول
٢٤٩	دعلامه انور شاه كشميري عليه السلام قول	دعلامه انور شاه كشميري عليه السلام قول
٢٥٠	الحديث الأول	الحديث الأول
٢٥٠	دآثار اوحديث ترجمه	دآثار اوحديث ترجمه
٢٥٠	تخريج التعليق الأول	تخريج التعليق الأول
٢٥١	تراجم رجال	تراجم رجال
٢٥٢	دمذكوره اثر شرح: دلفظ قصه تفسير	دمذكوره اثر شرح: دلفظ قصه تفسير
٢٥٣	قوله: وكن لساء	قوله: وكن لساء
٢٥٣	قوله: الدرجة	قوله: الدرجة
٢٥٤	دمذكوره تعليق ترجمه الباب سره مناسبت	دمذكوره تعليق ترجمه الباب سره مناسبت
٢٥٤	تخريج التعليق الثاني	تخريج التعليق الثاني
٢٥٤	تراجم رجال	تراجم رجال
٢٥٧	قوله: بدعون	قوله: بدعون
٢٥٧	قوله: ينظرون إلى الطهر:	قوله: ينظرون إلى الطهر:

صفحة	مواضيع
٢٥٧	د بنخودا عمل معيوب گنر لوجو
٢٥٨	يوه اختلافی مسئله
٢٥٩	د مذکورہ تعلیقاتو مقصد
٢٦٠	مذکورہ تعلیق او ترجمہ الباب کینی مناسبت
٢٦٠	تراجم رجال
٢٦١	مستحاضہ سرہ متعلق د روایاتود اختلاف وجہ
٢٦١	یواشکال اودھغی جواب
٢٦١	د حدیث ترجمہ الباب سرہ مناسبت
٢٦١	ماقبل سرہ ربط
٢٦١	د ترجمہ الباب مقصد
٢٦٢	ترجمہ
٢٦٢	تراجم رجال
٢٦٢	تخریج التعلیقین
٢٦٢	د علامہ کرمانی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی
٢٦٣	د علامہ عینی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی
٢٦٣	د علامہ قسطلانی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی
٢٦٤	الحديث الأول
٢٦٤	ترجمہ
٢٦٤	تراجم رجال
٢٦٨	قوله: أن امرأة
٢٦٩	قوله: أتتهري
٢٦٩	قوله: أحرورية أنت؟
٢٧٠	د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا پہ عدم قضاء صلوات باندی استدلال
٢٧١	د حروریہ تعارف
٢٧١	قوله: مع النبي صلى الله عليه وسلم
٢٧١	قوله: فلا يأمرأه
٢٧٢	قوله: أو قالت فلا تفعله
٢٧٣	د حدیث ترجمہ الباب سرہ مناسبت
٢٧٤	ماقبل سرہ ربط
٢٧٤	د ترجمہ الباب مقصد
٢٧٥	الحديث الأول
٢٧٥	ترجمہ

صفحة نمبر	عنوانات
٢٧٥	تراجم رجال.....
٢٧٦	شرح حديث.....
٢٧٦	قوله: عمليه.....
٢٧٦	قوله: معه.....
٢٧٧	قوله: قالت.....
٢٧٧	قوله: وحدثني.....
٢٧٧	قوله: وكنت.....
٢٧٧	قوله: أغتسل أنا والنبي.....
٢٧٧	قوله: من إناء واحد من الجنابة.....
٢٧٨	قوله: كان يقبلها وهو صائم.....
٢٧٨	دروزي به حالت كنبى د بى بى دىكلولو حكم اود فقهاؤ اختلاف.....
٢٧٨	د امام شافعي <small>رحمته الله</small> مذهب.....
٢٧٩	دا بن قدامه <small>رحمته الله</small> كلام.....
٢٨٠	دامام مالك <small>رحمته الله</small> مذهب.....
٢٨٠	د علامه عيني <small>رحمته الله</small> تحقيق.....
٢٨١	قوله: وكنت اغتسل أنا والنبي صلى الله عليه وسلم من إناء واحد من الجنابة.....
٢٨١	د حديث ترجمة الباب سره مناسبت.....
٢٨٢	ما قبل سره ربط.....
٢٨٢	د ترجمة الباب مقصد.....
٢٨٢	د شيخ الحديث زكريا <small>رحمته الله</small> رائي.....
٢٨٢	الحديث الأول.....
٢٨٢	ترجمه.....
٢٨٣	تراجم رجال.....
٢٨٣	د حديث عائشه او حديث ام سلمه رضي الله عنها به مينخ كنبى تعارض.....
٢٨٣	د تعارض جواب.....
٢٨٤	د شيخ زكريا <small>رحمته الله</small> جواب.....
٢٨٤	د حديث ترجمة الباب سره مناسبت.....
٢٨٤	ما قبل سره ربط.....
٢٨٤	د ترجمة الباب مقصد.....
٢٨٤	د شيخ الحديث زكريا <small>رحمته الله</small> رائي.....
٢٨٥	د شيخ الحديث زكريا <small>رحمته الله</small> دويمه رائي.....
٢٨٥	فائده.....

صفحة	عنوانات
٢٨٥	الحديث الأول.....
٢٨٦	ترجمه.....
٢٨٦	تراجم رجال.....
٢٨٧	دعواتق تفسیر.....
٢٨٧	قوله: تقدمت امرأة.....
٢٨٨	قوله: قصصني خلف.....
٢٨٨	قوله: لمحدث عن أختها.....
٢٨٨	دأخت نه خوك مراددی؟.....
٢٨٨	قوله: ننتی عشرة.....
٢٨٨	قوله: وكانت أختی.....
٢٨٨	قوله: ست.....
٢٨٨	قوله: قالت.....
٢٨٨	قوله: كنأ.....
٢٨٩	قوله: الکلمی.....
٢٨٩	قوله: بأس.....
٢٨٩	قوله: جلباب.....
٢٨٩	د جلباب تفسیر.....
٢٨٩	قوله: لئلیسأ.....
٢٨٩	د خادرو وغيره اچولونه خه مراددی؟.....
٢٩٠	قوله: دعوة المسلمين.....
٢٩٠	قوله: ويشهدن الخير.....
٢٩٠	قوله: وكانت لا تذکرة إلاقالت: بأسی.....
٢٩٠	د لفظ: بأبی تحقیق.....
٢٩١	قوله: أسمعت النبی صلی الله علیه وسلم.....
٢٩١	قوله: سمعته.....
٢٩١	قوله: یخرج العواتق وذوات الخدور..... أو..... العواتق ذوات الخدور.....
٢٩١	د روایاتواختلاف.....
٢٩١	د لفظ خدر تحقیق.....
٢٩٢	قوله: وبعزل المحض الم.....
٢٩٢	د حائضه بنحو دپاره دعیدگاه نه جدا پاتی کیدو حکم اودهغی حکمت.....

صفحه نمبر

عنوانات

۲۹۲.....	قوله: فقلت الحيض؟
۲۹۲.....	قوله: وليشهدن الخور
۲۹۲.....	قوله: أليس يشهدن
۲۹۳.....	قوله: وعرفة
۲۹۳.....	قوله: كذا وكذا
۲۹۳.....	احكام او مسائل
۲۹۳.....	د بنحو عید گاه ته تلوسره متعلق دفعهاؤ اقوال
۲۹۲.....	په حدیث باب سره په بنخویاندي دختر دمونځ دوجوب استدلال صحیح نه دي
۲۹۷.....	حدیث ترجمه الباب سره مناسبت
۲۹۷.....	۲۴ - باب: إِذَا حَاضَتْ فِي شَهْرٍ ثَلَاثَ حَيَضٍ، وَمَا يَصْدُقُ الْإِسَاءُ فِي الْمَحِيضِ وَالْحَمْلِ، فَيَأْتِيكَ مِنَ الْحَيْضِ
۲۹۷.....	ما قبل سره ربط
۲۹۷.....	د ترجمه الباب مقصد
۲۹۸.....	د شيخ الحديث زكريا <small>رحمته الله عليه</small> رائي
۲۹۹.....	دائمه اربعه په مينځ كينې يوه اختلافي مسئله
۳۰۲.....	قوله: فَيَذْكُرُ عَنْ عَلِيٍّ وَثَمَرٍ: إِنْ أَمْرَأَةً جَاءَتْ بِبَنَةٍ مِنْ بَطْنَةِ أَهْلِهَا، مِنْ يَرْضَى دِينَهُ أَكْنَاهَا حَاضَتْ ثَلَاثًا فِي شَهْرٍ، صَدَقَتْ
۳۰۲.....	تراجم رجال
۳۰۵.....	تخريج التعليق
۳۰۵.....	تعليق د تمریض په صیغه سره د ذکر کولو وجه
۳۰۵.....	د عامر شعبي <small>رحمته الله عليه</small> د حضرت علی رضي الله عنه نه په سماع کینې دائمه رجال اختلاف
۳۰۷.....	د قاضی شریع <small>رحمته الله عليه</small> د فیصلي اوشوافع او احنافواصولی مسلکونو کینې د تطبیق صورتونه
۳۰۸.....	د علامه انور شاه کشمیری <small>رحمته الله عليه</small> تحقیق
۳۰۹.....	شرعی قاضی د ترازی خصمین په خاطر په دیانت فیصله ورکولې شی
۳۱۰.....	د تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت
۳۱۰.....	قوله: إِنْ أَمْرَأَةً جَاءَتْ
۳۱۰.....	قوله: بِنْتُهُ مِنْ بَطْنَةِ أَهْلِهَا
۳۱۰.....	قوله: يَرْضَى دِينَهُ
۳۱۰.....	د قاضی اسماعیل <small>رحمته الله عليه</small> رائي
۳۱۰.....	د قاضی اسماعیل <small>رحمته الله عليه</small> درائي جواب
۳۱۰.....	قوله: قَالَ عطاء أقرعها ما كانت

صفحة	عنوانات
٣١١	دتعليق مقصد
٣١١	تراجم رجال: عطاء
٣١١	دتعليق تخريج
٣١١	دتعليق تخريج
٣١٢	تراجم رجال
٣١٢	د دوارو اثرونو ترجمة الباب سره مناسبت
٣١٢	قوله: وقال عطاء: الحيض يوم إلى خمس عشرة
٣١٢	دتعليق مقصد
٣١٢	دتعليق تخريج
٣١٣	دتعليق شرح
٣١٣	د احنافو مستدللات
٣١٧	دامام قدوري <small>رحمته الله</small> كلام
٣١٨	د ابن همام <small>رحمته الله</small> تحقيق
٣١٩	داثر ترجمة الباب سره مناسبت
٣١٩	قوله: قال معتمر عن أمه: سألت ابن سدين عن البراءة تري الدم بعد قرعها بخمسة أيام قال: النساء أعلم بذلك
٣١٩	دعلامه كرماني <small>رحمته الله</small> رأيي
٣١٩	دنورو شراح حضراتو رأيي
٣٢٠	د علامه انور شاه كشميري <small>رحمته الله</small> تحقيق
٣٢٠	داستظهار مسئله
٣٢٠	د قره نه مراد حيض دي
٣٢١	تراجم رجال
٣٢١	دتعليق ترجمة الباب سره مناسبت
٣٢١	ترجمه
٣٢١	تراجم رجال
٣٢٣	قوله: ولكن دع الصلاة
٣٢٣	يواشكال او دهغي جواب
٣٢٣	قوله: قدر الأيام التي كنت تحيضين فيها
٣٢٤	داحنافو د حديث باب نه به اقل حيض او اكثر حيض باندي استدلال
٣٢٤	د ابن رجب حنبلي <small>رحمته الله</small> اعتراض
٣٢٤	داين رجب حنبلي <small>رحمته الله</small> د اعتراض جواب
٣٢٤	د ابن رجب حنبلي <small>رحمته الله</small> دويم اعتراض
٣٢٥	د دويم اعتراض جواب

صفحه نمبر	عنوانات
۳۲۲.....	مستحاضہ بنحو سرہ متعلق اختلاف روایات اود تطبیق مختلف صورتونہ.....
۳۲۲.....	فائدہ.....
۳۲۳.....	د مستحاضہ خلور قسمونہ اود ہغی احکام.....
۳۲۳.....	د اول قسم بیان.....
۳۲۳.....	د دوم قسم بیان.....
۳۲۳.....	دامام مالک <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> مذهب.....
۳۲۴.....	د دریم قسم بیان.....
۳۲۴.....	د خلورم قسم بیان.....
۳۲۵.....	د رومی قسم ضالۃ العدد حکم.....
۳۲۵.....	دوم قسم ضالۃ الزمان حکم.....
۳۲۶.....	د دریم قسم ضالۃ العدد والزمان حکم.....
۳۲۷.....	د تمیز بالالوان داعتبارنہ کولو وجوہات.....
۳۲۷.....	د تمیز بالالوان ثبوت پہ یونص کنبی نشہ.....
۳۲۸.....	د عادت دلالت دلون پہ مقابلہ کنبی قوی دی.....
۳۲۸.....	حضور پاک سائلہ د عادت طرف تہ راگر خولی وہ.....
۳۲۸.....	بعض صورتونو کنبی د عادت اعتبار اجماعی دی.....
۳۲۸.....	پہ نفاس کنبی د عادت اعتبار دی.....
۳۲۹.....	د تمیز باللون معتبر مگر خول د روایاتو خلاف دی.....
۳۲۹.....	د حدیث ترجمۃ الباب سرہ مناسبت.....
۳۲۹.....	د ماقبل سرہ ربط.....
۳۲۹.....	حافظ ابن حجر <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۳۳۰.....	د شیخ الحدیث زکریا <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۳۳۰.....	الحدیث الاول.....
۳۳۰.....	ترجمہ.....
۳۳۰.....	تراجم رجال.....
۳۳۱.....	شرح حدیث: د جمهورو قول.....
۳۳۱.....	دامام ابو یوسف <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> قول.....
۳۳۱.....	دامام مالک <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> قول.....
۳۳۱.....	د ابن رشد مالکی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> کلام.....
۳۳۲.....	د شیخ الحدیث زکریا <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> تحقیق.....
۳۳۲.....	فائدہ.....
۳۳۳.....	اشکال.....
۳۳۳.....	جواب.....
۳۳۳.....	یو اعراض اود ہغی جواب.....

صفحه نمبر	عنوانات
۳۳۴	د علامه انور شاہ کشمیری <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> تحقیق.....
۳۳۴	د حدیث ترجمۃ الباب سرہ مناسبت.....
۳۳۵	ما قبل سرہ ربط.....
۳۳۵	علامہ عینی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۳۳۵	د علامہ رشید احمد گنگوہی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۳۳۵	خارج من السبیلین او خارج من غیر السبیلین پہ مینخ کنہی فرق.....
۳۳۶	د شیخ الحدیث زکریا <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۳۳۶	دمولانا محمد حسن مکی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۳۳۶	الحديث الثاني.....
۳۳۶	ترجمہ.....
۳۳۶	تراجم رجال.....
۳۳۸	ام حبیبہ نوم دی کہ کنیت؟.....
۳۴۰	قوله: استعوضت ستم سنین.....
۳۴۰	د علامہ ملقن <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> کلام.....
۳۴۰	د حافظ ابن حجر <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> د طرف نہ جواب.....
۳۴۰	قوله: فأمرها أن تقتل.....
۳۴۰	آیا مستحاضہ بہ دھرمونخ دپارہ غسل کوی؟.....
۳۴۱	د امام مہلب <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> دھرمونخ دپارہ دغسل پہ عدم وجوب باندی استدلال.....
۳۴۱	پہ روایاتو کنہی دھرمونخ دپارہ د غسل د وجوب پہ زیاتی باندی جواب.....
۳۴۱	یواشکال اود ہغی جواب.....
۳۴۲	فائدہ.....
۳۴۲	د علامہ ابن بطل <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> تحقیق.....
۳۴۲	د امام طحاوی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> تحقیق.....
۳۴۳	قوله: فكأنه يقتل لكل صلاة.....
۳۴۳	د حدیث ترجمۃ الباب سرہ مناسبت.....
۳۴۳	ما قبل سرہ ربط.....
۳۴۳	د ترجمۃ الباب مقصد :.....
۳۴۳	آیا حائضہ د طواف وداع کولونہ بغیر واپس کیدی شی :.....
۳۴۵	الحديث الأول.....
۳۴۶	ترجمہ.....
۳۴۶	تراجم رجال.....
۳۴۷	قوله: إن صفة بنت حمى.....
۳۴۷	د حضرت صفیہ بنت حبیبہ تعارف.....

صفحه نمبر

مضامینات

۳۴۷	قوله: لعليها تحسنا.....
۳۴۷	قوله: طأقت.....
۳۴۸	قوله: ففعلوا.....
۳۴۸	قوله: فأخرجني.....
۳۴۸	د فخرجني مخاطب خوك دي؟.....
۳۴۸	د حديث باب نه مستفاد امور.....
۳۴۹	حديث او ترجمه الباب كنبني مناسبت.....
۳۵۰	الحديث الثاني.....
۳۵۰	ترجمه.....
۳۵۰	تراجم رجال.....
۳۵۲	قوله: أن تنفر.....
۳۵۲	قوله: رخص.....
۳۵۲	قوله: وكان ابن عمر يقول.....
۳۵۲	قوله: في أول امرأة.....
۳۵۳	قوله: ثم سمعته يقول.....
۳۵۳	قوله: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم.....
۳۵۳	د حديث ترجمه الباب سره مناسبت.....
۳۵۳	۲۸ - باب: إِذَا رَأَتْ الْمُسْحَاةَ الظَّهْرَ.....
۳۵۳	ما قبل سره ربط.....
۳۵۳	د ترجمه الباب مقصد:.....
۳۵۳	د علامه تيمی <small>رحمته الله</small> وغيره رائي.....
۳۵۳	په ذکر شوي رائي باندي د علامه عینی <small>رحمته الله</small> نقد.....
۳۵۴	د علامه عینی <small>رحمته الله</small> رائي.....
۳۵۴	د شيخ الحديث زکریا <small>رحمته الله</small> بیان کړې شوي درې احتمالات.....
۳۵۴	د اقل طهر مسئله:.....
۳۵۵	مستحاضه سره د جماع کولو حکم.....
۳۵۶	د شيخ الحديث حضرت زکریا <small>رحمته الله</small> بیان کړې شوي يوبله توجیه.....
۳۵۷	د علامه رشید احمد گنگوہی <small>رحمته الله</small> رائي.....
۳۵۸	د تعليق مقصد.....
۳۵۸	تخریج.....
۳۵۸	قوله: وبأمرها زوجها.....

صفحه نمبر	عنوانات
۳۵۸.....	قوله: إذا صلت.....
۳۵۸.....	قوله: الصلاة أعظم.....
۳۵۹.....	مستحاضه سره د جماع جواز د لزوم په طریقہ.....
۳۵۹.....	دمذکورہ اثر ترجمۃ الباب سره مناسبت.....
۳۵۹.....	الحديث الأول.....
۳۵۹.....	ترجمہ.....
۳۶۰.....	تراجم رجال.....
۳۶۰.....	شرح حدیث.....
۳۶۰.....	د حدیث ترجمۃ الباب سره مناسبت.....
۳۶۱.....	ما قبل سره ربط.....
۳۶۱.....	د ترجمۃ الباب مقصد.....
۳۶۱.....	د علامہ عینی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۳۶۱.....	د علامہ ابن بطال <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۳۶۱.....	د علامہ رشید احمد گنگوہی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۳۶۲.....	د ابن منیر <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> د ابن بطال <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> په توجیہ باندې نقد.....
۳۶۲.....	د ابن رشید <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> د ابن منیر <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> په توجیہ باندې نقد.....
۳۶۲.....	د علامہ عینی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> په دغه پورته ټولو توجیہاتو باندې نقد.....
۳۶۳.....	د شیخ الحدیث زکریا <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۳۶۳.....	د ترجمۃ الباب دویم جز.....
۳۶۴.....	الحديث الأول.....
۳۶۴.....	ترجمہ.....
۳۶۴.....	تراجم رجال.....
۳۶۹.....	شعبه.....
۳۶۹.....	حسین المعلم.....
۳۶۹.....	عبدالله بن یزید.....
۳۷۱.....	سمرة بن جندب.....
۳۷۴.....	قوله: أن امرأة.....
۳۷۴.....	قوله: ما أتت في بطن.....
۳۷۴.....	یواشکال اودهغی جواب.....
۳۷۴.....	قوله: فقام وسطها.....
۳۷۴.....	د جنازې مونځ دامام دپاره د اودریدو ځانۍ.....
۳۷۴.....	د مالکیه مذهب.....

صفحه نمبر	عنوانات
۳۷۵.....	د شوافع مذهب.....
۳۷۵.....	د حنابلہ مذهب.....
۳۷۷.....	د احناف مذهب.....
۳۷۷.....	د احناف مستدل.....
۳۷۷.....	د حضرت انس رضي الله عنه د حديث نه استدلال صحيح نه دي.....
۳۷۸.....	دوه اشکالہ او د هغې جواب.....
۳۷۹.....	د علامہ سرخسی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> قول.....
۳۸۰.....	د علامہ رشید احمد گنگوہی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> قول.....
۳۸۰.....	د حديث ترجمہ الباب سره مناسبت.....
۳۸۰.....	اختلاف نسخ.....
۳۸۱.....	د باب بلاترجمہ حکم.....
۳۸۱.....	د أصبلي د روايت مطابق د حديث میمونہ رضي الله عنها باب سابق سره مناسبت.....
۳۸۱.....	د شيخ الحديث زکریا <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> نقد او رائی.....
۳۸۱.....	د علامہ رشید احمد گنگوہی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی.....
۳۸۲.....	الحديث الثاني.....
۳۸۳.....	ترجمہ.....
۳۸۳.....	تراجم رجال.....
۳۸۵.....	د حديث سند سره يوڅو نکات.....
۳۸۶.....	قوله: کان تكون.....
۳۸۶.....	قوله: لاتصلی.....
۳۸۶.....	قوله: علی غمرته.....
۳۸۶.....	قوله: أصابني بعض ثوبه.....
۳۸۷.....	د حديث نه مستنبط احکام.....
۳۸۸.....	د حديث ترجمہ الباب سره مناسبت.....
۳۸۸.....	براعة اختتام.....
۳۸۸.....	فائده.....
۳۸۸.....	مصادر و مراجع.....
۳۹۰.....	

فہرست اسماء الرجال المترجم لهم

۱۰۱	ابراہیم بن موسیٰ..... ابن جریر: (اوگورئی عبدالمالک بن عبدالعزیز بن جریر) ابن شریحیل: (اوگورئی شریح بن الحارث بن قیس) ابواسحاق الشیبانی: (اوگورئی سلیمان بن ابی سلیمان فیروزی) ابویشہر (اوگورئی اسحاق بن شاہین بن حارث واسطی)
۲۴۴	ابوعلقہ..... ابوعلی (اوگورئی حسن بن مدرك) ابورزین: (اوگورئی مسعود بن مالک اسدی مولیٰ ابی وائل) ابوہمل (اوگورئی عبد اللہ بن بریدہ) احمد بن ابی رجاء (اوگورئی احمد بن عبد اللہ بن ایوب الهروی الحنفی) احمد بن ابی سرج (اوگورئی احمد الصباح النهشلی)
۳۵۸	احمد بن الصباح النهشلی.....
۳۱۲	احمد بن عبد اللہ بن ایوب الهروی الحنفی.....
۱۷۷	اسحاق بن شاہین بن حارث واسطی.....
۱۳۰	اسماعیل بن الخلیل.....
۲۵۸	ام الصباء (اوگورئی معاذہ بنت عبد اللہ العدویہ).....
۲۴۲	امرعلقہ.....
۱۱۲	امر منصور بن عبد الرحمن (اوگورئی صفیہ بنت شیبہ).....
۲۴۲	بلال ((اوگورئی ابوعلقہ).....
۳۷۵	حسن بن مدرك.....
۱۳۲	سلیمان بن ابی سلیمان فیروزی.....
۳۶۴	سمرة بن جندب.....
۳۵۸	شبابہ بن سوار.....
۲۹۲	شریح بن الحارث بن قیس..... شریح بن شریحیل (اوگورئی شریح بن الحارث بن قیس)
۱۱۲	صفیہ بنت شیبہ.....
۶۹	عبد الرحمن بن قاسم.....
۲۴۵	عبد اللہ بن ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم.....

٣٦٢	عبدالله بن بريدة
١٣٦	عبدالله بن شداد بن الهاد
٣٤٨	عبدالله بن طائوس
١٠٤	عبد الملك بن عبدالعزيز جريح
٢٣٣	عبيد الله بن ابي بكر بن انس بن مالك
٢٢٣	عبيد بن اسماعيل
٢٤٢	علقمة بن ابي علقمة
١٣١	علي بن مسهر
٣٣٠	عمرة بنت عبد الرحمن
١٤١	عياض بن عبد الله
١٤٠	محمد بن جعفر
	مرجانه (اوگوري) ام علقمة، مروان (اوگوري) شبايه بن سوار
١١٣	مسعود بن مالك اسدي مولى ابي وائل
٢٤١	معاذة بنت عبد الله العدويه
٣٤٣	معلي بن اسد
١١٥	منصور بن صفيه
	منصور بن عبد الرحمن (اوگوري منصور بن صفيه)
٩٩	هشام بن حسان
١٠٣	هشام بن يوسف
٢٥٥	هشام بن يحيى بن دينار الغوذلي
١٣٢	يحيى بن حماد بن ابي زياد الشيباني
٢١١	يحيى بن موسى بلخي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کتاب الحيض

ما قبل سره ربط: امام بخاری رحمته الله د کتاب الغسل نه پس د کتاب الحيض ذکر فرمائی. چونکه د غسل جنابت تعلق د سري او بنځي دواړو سره دې په دې وجه نې د غسل احکام اول ذکر کړل او حيض د بنځو سره خاص دې په دې وجه د غسل نه پس اوس د حيض احکام ذکر کولې شی. (۱)

په بنځو راتلونکې وينه درې قسمه وی. (۲) ① حيض ② اسحاضه ③ نفاس. د لفظ حيض لغوي تحقيق: د حيض لغوي معنی سيلان يعنی بهيدل ده. چنانچه "حاض السهل وفاض" او "حاض الوادي" هغه ونيلي شی کله چه اوبه په وادئ کېنې اوبه پرې او "حاضت المرأة تمحيض حاضاً" هم هغه وخت ونيلي شی کله چه د کيکړد ونې نه سري اوبه راوځي. دغه شاه "حاضت المرأة تمحيض حاضاً" ومخاضاً وحضاً" هله ونيلي شی کله چه بنځي باندې د وينو راتلو په وختونو کېنې وينه راشي. (۳)

امام زهري رحمته الله فرمائی چه حوض ته حوض هم ځکه وائی چه دهغې طرف ته اوبه رابهيږي. (۴) او د يو قول مطابق د حيض لغوي معنی "الدم الخارج" ده. چنانچه "حاضت الأرنب" هغه وخت ونيلي شی کله چه خرگوش يعنی سوي باندې وينه راشي. (۵) ليکن په دې دواړو اقوالو کېنې تضاد نشته دې ځکه چه حيض دم خارج هم دې او په دې کېنې صفت د سيلان يعنی د بهيدو صفت هم دې. حاض، حاض، حاض، حاض او حاد تول هم د حيض په معنی کېنې استعمال يږي. (۶)

قوله: الحيض بالفتح مصدر مره دې کوم ته چه مصدر عدد هم وائی چه دهر يو کار عدد بيانوی او دا فعل ثلاثی مجرد نه "قَعْلَةً" په فتح د فاء او سکون د عين په وزن باندې راځي لکه وقفت، وقفة ووقتین ووقفات چه زه يوځل دوه ځل يا درې ځل نه زيات حصار شوم (۷) لهنذا د حوضه معنی هم "المرأة الواحدة" ده يعنی د يوځل وينه. (۸)

(۱) فضل الباری: ۴۲۴/۲.

(۲) الکفاية على هامش فتح القدير: ۱۴۲/۱.

(۳) عمدة القاری: ۳۷۷/۳ معارف السنن: ۴۶۹/۱ معجم الصحاح: ۲۷۸-۲۷۷.

(۴) لسان العرب: ۴۱۹/۳.

(۵) عمدة القاری: ۳۷۷/۳.

(۶) عمدة القاری: ۳۷۷/۳ لسان العرب: ۴۱۹/۳ معارف السنن: ۴۶۹/۱.

(۷) المغرب فی ترتیب العرب: ۲۳۷/۱ شرح ابن عقيل: ۱۳۲/۳.

(۸) معجم الصحاح ص: ۲۷۷ مختار الصحاح ص: ۹۳.

قوله: الحيضة په کسره سره، د حیض وینې ته هم وائی اود حیض چیرې ته هم یعنی کرسف ته وائی. چنانچه په حدیث کنبې دی چه حضرت عائشه (رضی الله عنها) به د تواضع په توگه فرمائیل:

(لهتنی کلت حیضة ملقاة)

ترجمه: افسوس چه زه غورزیدونکې کپړه وې. ددې جمع الحيض په کسره دحاء او فتح د یا، راخی.

قوله: الحيضة، په کسره دمیم اوسکون د حاء، ددې معنی هم دحیض چیرې یعنی د کرسف دی ددې جمع محایض راخی.

په لفظ د حائض سره متعلق د علماء نحو اختلاف: لفظ حائض بغیرد تاء فصیح لغت دې او علامه جوهری (رحمته الله) د امام فرام (رحمته الله) نه نه حائضة په تاء سره هم نقل کړې دي. (۱) د نحو د علماؤ ددې لفظ باره کنبې کافی اختلاف دې. چنانچه امام خلیل (رحمته الله) فرمائی چه کله بالفعل وینه نه راخی نو داسې ښځې ته به حائض ونیلې شی اودا لفظ بالفعل د حیض وینه نه موجود کیدو د وجې نه حائضی «عائِلة المنسوب إلى الحيض، یعنی: د حیض والا په معنی کنبې دي. لکه لفظ ذارع «زغره اغوستونکې» نابل (غشې ویشتونکې) تامر «د کهجورو والا لاین «دیرو پښووالا» طالق «طلاق شوې ښځه» طامث «د حیض والا ښځه» او قاعد «آنسه ښځه» وغیره هم دغه شان مستعمل دي. لهدا ددې قول مطابق «امراة حائضة» به هغه وخت ونیلې شی کله چه په ښځه بالفعل وینه راخی. یعنی د قول تعبیرد فرق سره دامام زمخشر (رحمته الله) نه هم نقل دی. چنانچه هغوی هم لفظ حائض استعمال د غیر حالت حیض دپاره خودلې دي او حائضة په تاء سره استعمال بالفعل په حیض کنبې اخته ښځې دپاره خودلې دي.

یواشکال اودهغې جواب: په دې وجه امام زمخشری (رحمته الله) ددې اشکال په جواب کنبې په قرآن پاک کنبې لفظ «مرضة» په تاء سره ولې استعمال شو؟ فرمائی چه مرضعة هغه ښځې ته وائی چه بالفعل پیښی ورکوی او په آیت مبارک کنبې هم دغه معنی مراد ده خو مرضع د پښوورکونکې ښځه «چه بالفعل پیښی نه ورکوی» ته وائی.

امام سیبویه (رحمته الله) فرمائی چه دا لفظ دمذکر صفت دې اوهغه مذکر لفظ شی، یا لفظ انسان، یا لفظ سړي وی یعنی شمع حائض، أوالسان حائض أو شعص حائض، لهدا ددې قول مطابق «امراة حائض» ونیل به صحیح نه وی اود کوفیانو مذهب دادې چه دا لفظ دعلامت دتائیت نه مستغنی دې ځکه چه دا صرف هم دمؤنث صفت واقع کپړی. لهدا د دې قول مطابق «امراة حائضة» ونیل به صحیح نه وی، لیکن دکوفیین په مذهب باندې نقض وارد کپړی اوهغه نقض دادې چه لفظ بازل «تجربه کار» او لفظ ضامر «نرې اومانده بدن والا» هم د حائض په وزن باندې دي مگر دا الفاظ مؤنث سره خاص نه دي بلکه د مذکر اومؤنث دواړو دپاره استعمالیدي شی. چنانچه «حمل بازل» هم ونیلې شی او «ناقة بازل» هم ونیلې شی. دغه شان حمل ضامر هم ونیلې شی او ناقة ضامر هم ونیلې شی. (۲)

(۱) معجم الصحاح ص: ۲۷۷ مختار الصحاح ص: ۹۳ معارف السنن: ۴۶۹/۱.

(۲) عمدة القاری: ۳۷۷، ۳۸۴/۳.

داخل جمع حیض او حَوَاضٍ راخی^(۱) په ځناورو کېږي بچو ښاپېرک او سوې باندې هم وینه راخی اود یو قول مطابق سپنی اوبڼه او چمچور کښی باندې هم وینه راخی^(۲).

د حیض وینې ته د حیض نه علاوه هم په نورو لسو نومونو سره تعبیر کولې شی چنانچه حیض ته (الطمثه، البراک، الطحک، القره، الإکبار، الإعصار، البراک، البراس، الطمس او النفاس هم وائی. د حیض سره دا ټول یولس نومونه شو په دې کېږي مشهور رومېنی شپې دی^(۳).

د حیض شرعي تعریف: د حیض تعریف د شریعت په اصطلاح کېږي دادي: «د مرصا د من رحم غاړې من فرج داخلي ولوحکما بدون ولاد»^(۴) یعنی حیض هغه وینه ده چه بغیر د ولادت ولد رحم نه شروع شی اود فرج داخل نه بهر راشی که حقیقتا وی او که حکما.

په تعریف کېږي ذکر شوو قیودو اوفصولو فاندې. په مذکوره تعریف کېږي د رحم نه مراد وعاء الولد یعنی بچه دانتي ده. ددې قید فائده داده چه په دې سره استحاضه، نکسیر، ددیرنه وتونکي وینه د زخم نه بهیدونکي وینه اود ولادت نه وړاندې راتلونکي وینه ټول خارج کیږي. ځکه چه د استحاضه وینه د رحم نه نه خارج کیږي بلکه د عازل نومې رگ نه خارج کیږي^(۵) دا رگ رحم سره نيزدې پورته طرف ته واقع کیږي^(۶).

ولادت نه وړاندې راتلونکي وینه اود مشهور قول موافق په صغیره باندې راتلونکي وینه هم استحاضه ده په دې وجه دا دواړه هم د رحم د قید نه خارج کیږي. د صغیره په حکم کېږي اختلافی اقوال او تطبیق به د راتلونکي عنوان لاندې ذکر کولې شی. او چونکه د رحم نه هم د ښځې رحم مرا دې په کوم باندې چه مقام بحث پخپله قرینه ده په دې وجه ځناورو او ځښی مشکل باندې راتلونکي وینه هم ددې نه خارج ده.

قوله: خارج من فرج داخل: په قید سره دامام محمد رحمته الله علیه غیر مفتی به قول نه احتراز کول مطلوب دی ځکه چه هغوی فرماني چه د حیض حکم صرف د نزول دم په احساس کیدو سره ثابتیږي خروج دم ضروری نه دي^(۷) ددې اختلاف نور تفصیل عنوان د حیض حکم به کله ثابتیږي لاندې راخی.

په تعریف کېږي د 'لوحکما' قید اضافه کولوسره طهر مخلل او خالص سپینوالی نه علاوه ټول رنگونه داخل کول مقصود دي چه هلته سره ددې چه په حقیقت کېږي وینه نه وی خو داهم د دم یعنی وینې په حکم کېږي دی. مثلاً دوه ورځي وینه راغله بیا څلور ورځي طهر پاتې شو بیا دوه ورځي وینه راغله نو دا به ټول اته ورځي حیض شی او په مینځ کېږي چه کوم د څلورو ورځو طهر دې دا د پنځلس ورځونه دکم کیدود وجې نه په حکم د دم متوالی دي.

^(۱) مجمع بحار الأنوار: ۱۵/۲ معجم الصحاح ص: ۲۷۷ مختار الصحاح ص: ۹۳.

^(۲) مجمع بحار الأنوار: ۱۶/۲ ارشاد الساری: ۵۳۳/۱.

^(۳) معارف السنن: ۴۶۹/۱.

^(۴) رسائل ابن عابدین، الرسالة الرابعة: منهل الواردین من بحار الفیض علی ذخیر المتأهلین فی مسائل الحيض: ۷۴/۱-۷۳.

^(۵) رسائل ابن عابدین، الرسالة الرابعة: ۷۳/۱.

^(۶) الكنز المتواری: ۲۴۵/۳.

د بدون ولاده قیدسره د نفاس نه اختراز دې ځکه چه نفاس د ولادت نه پس وی. په مذکوره تعريف کښي د ایاس د قید اضافه نه ده کړې شوې ځکه چه د آنسه متعلق مختار قول هم دغه دې که هغه د نصاب حیض په اندازه توره یا خالص سره وینه ښکاری نودغه حیض دې لهذا په داسې صورت کښي دغه په تعريف کښي داخل دې اوکه چرې دتورې یا خالص سرې وینې رنگ اونه وینی نودغه استحاضه ده اواستحاضه درحم د قید نه خارج ده. (په دې وجه د دغه قیدداضافه ضرورت نشته دې. په صغیره باندي د راتلونکې وینې حکم: د متقدمینو اومتاخرین په مینځ کښي په دې امر کښي اختلاف دې چه صغیره باندي راتلونکې وینه استحاضه ده یا څه بل څه دی؟ نو په دې سلسله کښي متقدمین حضرات فرماني چه دا استحاضه ده خو بعض متاخرین فرماني چه دا استحاضه نه ده بلکه د درېواړو قسمونونه جدا یوڅلورم قسم دې کوم ته چه د دم ضائع نوم ورکړې شوې دې. دا حضرات د استحاضه نه څرغولو یوه دا وجه بیانوی که چرې دا د استحاضه وینه وه نو په دې باندي به د استحاضه احکام لکه مونیځ اودس او روژه وغیره ټول احکام جاری کیدل لیکن په صغیره باندي د دغه وینې د وجې نه د استحاضه احکام نه جاری کیږی. او دویمه وجه دا بیانوی که چرې استحاضه دم حیض سره یوځاني شی نو دا فاسد کوی خو په صغیره باندي راتلونکې وینه که چرې دم حیض سره ملاق شی نوددې دپاره مفسد نه ده.

ددې اختلاف لري کولو دپاره صاحب د کفایه امام نجم الدین زاهدی رحمته الله علیه په حواله سره نقل کوی چه دا صرف یو ظاهري اختلاف دې ځکه چه متقدمینو د استحاضه دوه قسمونه بیان کړي دي. مفسد اوغير مفسد اوهم ددغه غیر مفسد دقبیل نه په صغیره باندي راتلونکې وینه هم ده. (په دې تقرير سره په ذکر شوې مسئله کښي چه کوم ظاهري تعارض دې هغه ختمیږی. واضحه دې وی چه د حیض ذکرکړې شوی تعريف بنیادحیض "من قبل الأنفاس" څرغولو باندي دې اوکه چرې حیض "من قبل الأحداث" اوڅرغولې شی نوددې تعريف به داسې شی «صفة شرعية مانعة عما اشتروط له الظهارة، كالصلاة ورمس المصحف وعن الصوم ودخول المسجد والقربان بسبب الدم المذكور» یعنی حیض د خروج دم د وجې نه لاحق کیدونکې د شریعت یو داسې صفت دې چه مونیځ مصحف ته لاس لگول جومات ته داخلیدل اود جماع (وغیره) نه منع کوی.

د حیض د دواړو تعریفونود اختلاف ثمره: علامه رافعی رحمته الله علیه فرماني چه ددې اختلاف ثمره به د ایمان په باب کښي ښکاره کیږی. د مثلاً په توگه که خاوندداقطع دم حیض نه پس قسم اوخوری چه (ان کلت خالفا لبعیدي) حق نود دویم تعريف په اعتبارسره به غلام آزاد شی اود اول تعريف په اعتبارسره به آزاد نه شی. (۳)

د دې مثال د وصف جنابت په شان دې لکه چه جنابت د منی په خروج او د التقاء ختاین د وجې نه لاحقکیږی او روژه مونیځ او مصحف ته لاس لگول وغیره نه منع کوی. هم دغه شان حیض هم دې چه دخروج دم د وجې نه لاحق کیږی او روژه مونیځ اومصحف ته لاس لگول وغیره نه منع کوی. (۴)

(۱) رسائل ابن عابدین، الرسالة الرابعة: ۷۴-۷۳.

(۲) الکفایه علی فتح القدر: ۱۴۲/۱.

(۳) تقریرات رافعی: ۲۴۵/۲.

(۴) ردالمحتار علی الدرالمختار: ۲۴۵/۲.

د ایاس معنی: «ان الإیاس مأخوذ من الیاس وهو القنوط ضد الرجاء قال المطرزي: أصله إیاس علی وزن إفعال من أباسه: إذا جعله أباساً منقطع الرجاء، فكان الشعر جعلها منقطعة الرجاء عن رفقة الدم حذفت الهمزة التي هي عين الكلمة فتحذف» (یعنی ایاس د یاس نه ماخوذ دې دکوم معنی چه دناامیدی ده اوناامیدی د امید ضد دې مطرزی فرمائی چه ددې لفظ اصل ایاس دې چه د إفعال په وزن باندې دې او أباسه هغه وخت ونیلی شی کله چه څوک ناامیده او مایوس کړې شی نولکه چه «آگه ته آگه هم ددې وچې نه وائی چه) شریعت د دم حیض د رؤیت نه ناامیده کړې ده. عین کلمه چه همزه دې دا تحقیقاً حذف کړې شو نو د ایاس نه ایاس جوړ شو.

بنخه د آنسه په حکم کښې کله داخلېږي؟ د امام اعظم رحمته الله علیه نه په دې سلسله کښې څه تحديد نقل نه دې. د امام اعظم رحمته الله علیه په نیز ایاس هم دغه دې چه که چرې مبتلی به بنخه د عمر هغه حصی ته اورسی په کوم کښې چه ددې په شان په بنخوباندې حیض راتلل بندېږي. نو په داسې صورت کښې به په دې باندې د ایاس احکام جاری کیږي یعنی په عدت وغیره کښې به د میاشتو اعتبار کیږي. خو نورو فقهاؤ د ایاس د مودې پنخه پنخوس کالوسره تحديد کړې دې او زمونږ په زمانه کښې فتوی هم په دې باندې ده. لهدا د دغه مذکوره مودې نه پس که چرې یوه بنخه وینه اووینی نوهغه به د حیض وینه نه شمیرلې کیږي په دې شرط سره چه هغه توره یا خالص سره نه وی. بل که چرې د ایاس د ثبوت نه پس یوې بنخې د میاشتو په اعتبار سره عدت تیر کړې وی. دې نه پس هغې بل ځانې کښې نکاح هم کړې وی اوبیا وینه راتلل شروع شی یا حمل نی اوشی نو آیا په داسې صورت کښې به نکاح فاسد گرځولې شی او د نوی سر نه به په اعتبار دحیض عدت تیره وی یا بیا به نکاح صحیح گرځولې شی. اود مستقبل په حواله سره په اعتبار دحیض دعدت تیرو لو حکم ورکولې شی؟ صاحب د هدایه او ابن نجیم رحمهما الله د ظاهر الروایة کیدو د وچې نه رومېې قول اختیار کړې دې خو الصدوق الشهید اوصدور الشریعه دویم قول راجح گرځولې دې. همدا دویم قول علامه ابن عابدین رحمته الله علیه د هدایه د تصحیح نه اولی گرځولې دې اوهم دا صاحب النهر الفائق «عدل الروایات» گرځولې دې».

(۱) ردالمحتار علی الدر المختار: ۳۰۸/۲.

(۲) ردالمحتار علی الدر المختار: ۳۱۲/۲-۳۰۸.

الصدر الشهید: عمر بن عبدالعزیز بن عمر بن مازة أبو محمد حسام الدين المعروف بالصدر الشهيد، إمام الفروع والأصول، المبرز في المعقول والمنقول، كان من كبار الأئمة وأعيان الفقهاء، له اليد الطولى في الخلاف والمذهب. نفعه على أبيه برهان الدين عبدالعزيز، وأقر بفضلته الموافق والمخالف. وكانت ولادته سنة ثلاث وثلاثين وأربعمائة، كذا قاله قاضي القضاة العلامة السبكي في طبقات الشافعية. وله الفتاوى الصغرى والكبرى وشرح آداب القضاء للخصاف وشرح الجامع الصغير. (الفوائد البية، ص: ۱۴۹).

صدر الشریعه: عبدالله صدر الشریعه الأصغر ابن مسعود بن تاج الشریعه محمود بن صدر الشریعه أحمد بن جمال الدين عبدالله المحبوبي، صاحب شرح الوقاية، المعروف بين الطلبة بصدر الشریعه. هو الإمام المتفق عليه والعلامة المختلف إليه. حافظ قوانین الشریعه، شیخ الفروع والأصول، عالم المعقول وامنقول، فقیه أصولی خلاصی جدلی محدث مفسر نحوی لغوی اديب نظار متکلم منطقي عظیم القدر جلیل المحل. غذي بالعلم والأدب وورث المجد عن أب فآب. أخذ العلم من جده الإمام تاج الشریعه محمود بن صدر الشریعه الخ وكان ذا عناية بتقيد نفائس جده وجمع فوائده.

د حیض حکم به کله ثابتېږي؟ امام محمد رحمته الله فرماني چه کله ښځې ته دخپل مقرر نه د وینې د وتلو احساس اوشی نودحیض حکم ثابتېږي سره ددې که د فرج داخل نه تر دغه وخته پورې خارج شوې نه وی خو امام ابوحنیفه رحمته الله او امام ابو یوسف رحمته الله فرماني چه دحیض حکم هغه وخت ثابتېږي کله چه وینه دفرج داخل نه بهر راشی.

ثمه دا اختلاف به په هغه صورت کښې ښکاره کیږي که چرې یوې روژه دارې ښځې ته خاص مقام (فرج داخل) د کپړې کیڅودو نه پس د نمر ډوبیدو نه وړاندې د نزول دم احساس اوشی اوهغې د غروب نه پس کپړه اوغورزوله نو په داسې صورت کښې به دامام محمد رحمته الله په نیزدغه ښځه ددې روژې قضا راوړي ځکه چه هغې ته د نزول دم احساس د نمر د ډوبیدو نه وړاندې شوې وو دکوم د وجې نه چه دحیض حکم د نمر ډوبیدونه هم وړاندې ثابت شوې وو اوحیض چونکه د روژې نه مانع دې په دې وجه به قضا لږمې راوړي. خو د شیخین رحمهما الله په نیز هغه به د دغه ورځې د روژې قضا نه کوی ځکه چه وینه د فرج داخل نه بهر نه ده راغلې صرف د نزول دم احساس ورته شوې دې او په دې سره دحیض حکم نه ثابتېږي. لیکن که وینه د فرج داخل نه بهر راغلې وی نو په داسې صورت کښې به په اتفاق سره د روژې قضا راوړي. ځکه چه په داسې صورت کښې په اتفاق سره د حیض د ثبوت د حکم علت موندلې شوې دې. (۱)

داستحاضه تعریف: استحاضه په لغت کښې هغه وینې ته وائی چه دحیض دمخصوص وختونونه علاوه جاري وی. (۲) اودشریعت په اصطلاح کښې هغه وینې ته وائی چه دغیررحم نه شروع کیدوسره د فرج داخل نه بهر راشی که هغه وینه حقیقتاً وی اوکه حکماً. لکه د شپږو ورځو عادت ښځې ته د اووه ورځو پورې وینه، بیا دوه ورځې طهر اوبیا دووه ورځې وینه راغله دا ټولې ۱۱ ورځې شوې. په دې کښې د شروع شپږ ورځې دحیض اوباقی پنځه ورځې د استحاضه دی. اود استحاضه دوران کښې دوه ورځې چه په حقیقت کښې د طهر وې د پنځلسو ورځونه دکموالی په وجه ددم متوالی په حکم کښې دی. استحاضه ته دم فاسد هم وائی. (۳)

د لفظ نفاس لغوی تحقیق: نفاس مصدر دې دکوم معنی چه د بچی پیداکیدل دی او په دې مرض کښې اخته ښځې ته نفساء وائی. د نفساء جمع نفاس راځی. دلغت علما فرماني چه دعربو په کلام کښې

شرح کتاب الوقایه من تصانیف جده تاج الشریعة وهواحسن شروحه ثم اختصر الوقایه وسماه ۳ النقایه وألف فی الأصول متناً لطیفاً سماه ۳ التنقیح ثم صنف شرحاً نفیساً سماه ۳ التوضیح مات سنة سبع وأربعین وسبعمائتة. (الفوائد البهیة، ص: ۱۱۰-۱۰۹، الأعلام للزركلي: ۵/۵۱۵، تاج التراجم: ۱/۲۱۸).

البهنسی: محدثین محمد بن رجب شمس الدین وقیل: نجم الدین البهنسی. الأصل للدمشقی الحنفی. ولد بدمشق فی صفر سنة ۹۲۷ هجری وفق سنة ۱۵۲۱ م وتوفی بدمشق فی جمادی الآخر سنة ۹۸۶ هجری وفق سنة ۱۵۷۸ م. (معجم المؤلفین: ۲/۲۱۷، ردالمحتار: ۲/۳۱۱).

(۱) النهر الفائق: ۱/۲۹۹ فتح القدير: ۱/۴۲۲، والله اعلم بالصواب

(۲) النهاية لابن الأثير: ۱/۴۶۰ عمدة القاری: ۳/۲۷۷ معارف السنن: ۱/۴۶۹.

(۳) رسائل ابن عابدين: ۱/۷۴.

د فعلاء جمع د فعال په وزن باندې نه راځي سوا د نساء او عشاء چه ددې جمع نفاس او عفار د فعال په وزن، راځي. د نساء جمع لساوات هم راځي. (۱)

نفاس د حيض په معنی کښې هم استعمالیږي لکه چه وړاندې تلو سره به د حضرت ام سلمه رضی الله عنها په روایت کښې به راځي چه کله په یوه موقع باندې ناڅاپي حضور پاك سره په حالت د اضطجاع کښې د حیض عارضه پېښه شوه او هغه په مزه شان او خوښه نو حضور پاك هغې ته او فرمائیل: "أُنْفَسْتَ؟" آیا تاته د حیض عارضه درپښه شوه؟ نو دلته په دې حدیث کښې حیض نفاس سره تعبیر کړې شوې دي. (۲)

البته فرق صرف دومره دي چه فعل نفاس "نَفَسْتُ بِالْفَتْحِ وَالضَّمِّ" (معروف او مجهول) دواړه شان د نفاس په معنی کښې استعمالیږي لیکن د حیض په معنی کښې صرف "نَفَسْتُ بِالْفَتْحِ" (معروف) استعمالیږي. (۳)

د نفاس شوعي تعريف: د شریعت په اصطلاح کښې د نفاس تعريف دادي: «**د مصادرين ورحم غاړه من فرج داخلې ولو حکماً عقب خروج اکثر ولي لم یسقه ولد، منذ أقل من ستة أشهر**»، یعنی نفاس هغه وینه ده چه د بچی د پیدا کیدو نه پس د رحم نه شروع کیدو سره فرج داخل نه بهر راځي، که هغه وینه حقیقتاً وی او که حکماً وی مگر شرط دادي چه د دویم بچی پیدا کیدل د شپږو میاشتو نه وړاندې نه وی.

په تعريف کښې ذکر قیود او فصول فائدي: په مذکوره تعريف کښې د فرج داخل د قید نه د بچی د پیدا کیدو د پاره دخپتې شلولو صورت (آپريشن) نه احتراز دي ځکه چه په داسې صورت کښې سره ددې چه احکام د ولادت مثلاً نقضا، عدت وغيره ثابتیږي مگر احکام نفاس نه ثابتیږي او جاری کیدونکې وینه به د زخم وینه شمیرلې شي. په دې خاص صورت کښې به احکام د نفاس هله ثابتیږي کله چه وینه د رحم نه خارج شي او د فرج داخل نه بهر راشي.

قوله: ولو حکماً په قید سره طهر متخلل او بیاض خالص نه سوا ټول رنگونه داخلول مقصود دی لکه ولادت نه وړاندې ۱۵ ورځې وینه راغله بیا ۲۰ ورځې طهر وو، بیا ۵ ورځې وینه راغله نو دا به ټول ۴۰ ورځې نفاس شي اود مینځ والا شل ورځې سره ددې چه طهر تام دي خو په نفاس کښې سره ددې چه تام اوشی نوییا هم د دوو وینو په مینځ کښې فاصل نه جوړیږي په دې شرط چه دویمه وینه د نفاس په موده کښې دننه وی. دغه شان که د بچی د ولادت نه پس وینه بالکل رانه شي نو په داسې صورت کښې هم د صحیح قول مطابق هغه ښځه نفساء شمیرلې کیږي د ولو حکماً په قید سره دا خاص صورت هم په تعريف کښې داخلېږي.

قوله: لم یسقه ولد منذ أقل من ستة أشهر: په قید سره ثانی التوامین (یعنی په یوځای پیدا شوو بچو کښې دویم بچی، نه احتراز دي ځکه چه که چرې دویم بچی د شپږو میاشتو نه وړاندې وی نو د هغه د پیدا کیدو نه پس جاری کیدونکې وینه به د نفاس نه وی بلکه په دغه خاص صورت کښې به نفاس صرف د رومبی بچی د پیدا کیدو نه پس جاری کیدونکې وینه وی. (۴)

(۱) ترتیب الصحاح للجوهري ص: ۱۰۵۹.

(۲) صحیح البخاری کتاب الحيض باب من سمي النفاس حیضاً رقم الحديث: ۲۹۸.

(۳) النهاية لابن الأثير: ۲/۷۷۷.

(۴) رسائل ابن عابدين، الرسالة الرابعة: ۷۴/۱.

داستحاضه او نفاس احکام تبعاً ذکر کولو وجه امام بخاری رحمته الله علیه کتاب الحيض کنبی د نفاس او استحاضه احکام هم ذکر کړي دی خو چونکه حیض ابواب زیات دی ^(۱)، او ددې واقع کیدل هم په نسبت د نفاس او استحاضه زیات وی ^(۲)، په دې وجه امام بخاری رحمته الله علیه دا کتاب د حیض په عنوان سره معنون کړي او تبعاً ننی د نفاس او استحاضه احکام هم ذکر کړي دی ^(۳).

د نفاس او استحاضه احکام تبعاً ذکر کولو یوه وجه دا هم ده چه د نفاس وینه او استحاضه په حقیقت کنبی هم دم حیض دي. چنانچه دم حیض په ایام حمل کنبی د بچی خوراک وی او کوم چه بچ شی هغه جمع کیږي اود ولادت نه پس راوځي. هم دغه شان استحاضه هم ددم حیض یو وران شوي صورت دي ځکه چه وینه کله په طبعی انداز سره راوځي نو حیض شمیرلې کیږي او کله چه د طبعی انداز نه په بل صورت کنبی راځي نو هغې ته استحاضه وائی. په دې وجه د بعض حضراتو وینا ده چه په لفظ د استحاضه کنبی انقلابی معنی وی په دغه معنی چه دحیض نه بدل شی استحاضه جوړه شی اود بعضو وینا ده چه په دې لفظ کنبی د کثرت رعایت دي په داسې توگه استحاضه هغه وینې ته وائی چه د حیض په موده باندې زیاتېږي. ^(۴) د پخوانو طبیبانو هم دغه خیال دي چه په ایام حمل کنبی هم دحیض وینه د بچی (جنین) خوراک او دده د غوښې اوخرمن جوړیدو په کار راځي مگر د دې وخت د واکترانو رائي داده چه د استقراء حمل نه پس د رحم دننه غشاء کلکېږي او پیږېږي اود جنین (بچی) حفاظت کوي او د حیض وینه په طبعی توگه طبعاً بندېږي. هم دغه وجه ده چه د حمل په حالت کنبی د حیض راتلل طبعی فعل نه دي بلکه مرض شمیرلې کیږي اود جنین خپله وینه غوښه اوخرمن هم پخپله دهغه په اندامونو کنبی پیدا کیږي اود مور د طبعی وینې نه هغه صرف خپل خوراک او هوا حاصلوي. لکه د نوی طبیبانو د تحقیق مطابق د جنین په غتیدو کنبی د حیض د وینې هیڅ دخل نشته دي. دغه شان په سینو کنبی دپشو پیدا کیدل هم دطبعی اوصفاوینې نه کیږي نه چه د حیض د وینې نه ځکه چه د حیض د وینې ادراردور، موده، خودمیاشتي وی اود پشو پیدا کیدل هروخت کیږي لهذا پښی د صفا اوطبعی وینې نه په سینو کنبی دننه تیارېږي. هم دغه وجه ده چه په سل ودق او آتشک او جذام کنبی راگیروښخو پښی هم ددغه جراثیمونه بالکل پاک اوصفا وی او بچو ته دغه بیمارنی د مور د پښونه هیڅ کله نه لگي. البته دبیمارو قرب اودهغې دبدن اولباس خیرنوالې وغیره هغه بیمار وی. ^(۵) وقل الله تعالی ﴿وَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَأَعِزُّوا نَفْسًا فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾ البقرة: ۲۲۲.

ترجمه اوخلق تاسونه دحیض دحکم پوښتنه کوي تاسو ورته اوواښی چه هغه گنده څیردي، نو په حیض کنبی تاسو د ښخونه جدا اوسیرېږي او هغوی ته مه نیزدي کیږئ تر کومې چه هغوی پاکي نه شی. بیاچه کله هغوی په ښه شان سره پاکې شی نو هغوی سره ورځنی د کوم ځانی نه چه الله تعالی

(۱) جامع الدراری: ۲/۲۳۸ الكنز المتواری: ۳/۱۲۴ ابواب والتراجم: ۶۳

(۲) عمدة القاری: ۳/۲۵۴.

(۳) إرشاد الساری: ۱/۵۳۱.

(۴) تقریر بخاری: ۲/۹۴.

(۵) أنوار الباری: ۱۰/۳۷۱.

ناسو ته اجازت درکړې دې. يقيناً الله تعالى محبوب ساتی توبه کونکی او محبت ساتی پاک صفا اوسيدونکی.)^(۱)

په قرائی اياتونو راوړلوکېني د امام بخاری m صنيع: د امام بخاری رحمه الله طرز دې چه کله د يوحناص جنس ابواب شروع کوی نود هغې په مناسبت سره څه آيت هم ذکر کوی. د کوم منشاء چه دا وی چه دا آيت د دې موضوع د ابواب دپاره جامع او د اصل حیثیت لري. او اوس چه ددې جنس څومره ابواب هم ذکر کولې شی هغه به ددې آيت تفسير او تشریح گنړلې شی.)^(۲)

بل څنگه چه دا آيت د احکام حیض دپاره جامع دی دغه شان د احکام حیض په ابتداء باندې هم دال دي. چنانچه امام بخاری رحمه الله هم د دغه جامعیت، شمول اود احکام حیض په ابتداء باندې د دلالت کولو د وجې نه کتاب الحيض د سورت بقره دپورته ذکر شوی آيت نه شروع کړې دي.)^(۳)

(وقول الله تعالى): د اصلي په روايت کېني په جر سره نقل دي. په دې صورت کېني به د دې عطف په ما قبل کېني د حیض په لفظ باندې وی. لکه څنگه چه لفظ کتاب مضاف دي او په يو روايت کېني رفع سره هم نقل دي او په دې صورت کېني به د دې عطف په لفظ کتاب باندې وی.)^(۴)

قوله: الحيض: مفعول په کسره د عين په وزن دي او باب (ض) د صحيح الآخر اومثال واوی نه مطلقاً مفعول وزن د اسم ظرف مکان په معنی کېني استعمالېږي. لکه مَضْرَبٌ، مَحْلِسٌ، مَجْلِسٌ، مَحْبُوسٌ، مَبْنِيَةٌ، مَقْبَلٌ وغيره اود مصدر ميمي ثلاثي مجردنه مفعول فتح دعین په وزن باندې راځي لکه مَقْتَلٌ، مَضْرَبَةٌ، مَقْلَمٌ وغيره مگر کله دمفعول په وزن هم راځي لکه مَكُونٌ، مَرْجَحٌ، مَبْنِيَةٌ، مَقْبَلٌ، مَحْبُوسٌ، مَحْبُوسٌ، مَزْنٌ وغيره. حاصل د کلام دادې چه وزن مفعول د ظرفيت والا په معنی کېني اصالة او حقيقتاً استعمالېږي او مصدریت (مصدر ميمي) والا په معنی کېني مجازاً استعمالېږي.)^(۵)

په آيت مبارک کېني لفظ محيض دوو ځايونوکېني ذکر دي. حضرات احناف او حضرات شوافع امام محمد امام نووي علامه زمخشری ابن عطيه امام طبري اوجمهور مفسرين رحمهم الله په تيز په رومبي مقام کېني لفظ محيض داسم مصدر په معنی کېني دي.)^(۶) او په دې باندې دليل دا پيش کوی چه هم په دې آيت کېني (هُوَ اَذَى) چه دغه محيض تکليف دي اووصف اذی محيض سره هم په هغه صورت کېني يوځائی کيدې شی کله چه لفظ محيض دمصدر په معنی کېني وی لهذا تقديري عبارت به داسې شی. ((وَسَلَوْتُكَ عَنْ حَكْمِ الْحَيْضِ)).^(۷)

(۱) بيان القرآن: ۱/۱۴۴.

(۲) فضل الباری: ۲/۴۶۲.

(۳) تقرير بخاری: ۲/۹۴.

(۴) إرشاد الساری: ۱/۵۳۱.

(۵) احکام القرآن لابن العربي: ۱/۲۲۲ تفسير الطبري: ۲۲۴.

(۶) المجموع شرح المذهب: ۲/۳۴۳ شرح صحيح البخاری: ۱/۲۱۶ روح المعانی: ۱/۱۵۱ المدرا المصبون: ۱/۵۴۳ احکام القرآن للقرطبي: ۳/۴۷۵ الكشف للزمخشري: ۱/۴۳۲.

(۷) احکام القرآن للخصاص: ۱/۰۷۱ الدر المصبون: ۱/۵۴۳.

امام رازی رحمته الله فرمائی ہے کہ لفظ حیض پہ دواړو ځایونو کېنې په حقیقی معنی طرف مکان کېنې دي. ددې دپاره که چېرې مونږ دلته حیض طرف مکان (فرج) په معنی کېنې ته اخلو بلکه د ظرف زمان یا مصدر په معنی کېنې اخلو نو په وړاندې مقام کېنې هم د دغه معنی مراد کیدو په صورت کېنې د آیت مبارک معنی داشی (فَاعْتَزَلُوا النِّسَاءَ فِي زَمَانِ الْحَيْضِ) چه حیض په زمانه کېنې د ښځونه ځان اوساتنی په کوم سره چه د پوره بدن نه داستمتاع ممانعت مفهوم کیږی او ښکاره خبره ده چه داحکم خلاف واقع دي. د کوم په نتیجه کېنې به لازماً نسخ د آیت یا تخصیص د آیت لار اختیارولې شی ځکه چه فوق السرة (د نامه نه پورته) او تحت الركبتة (زنگونونه ښکته) د استمتاع په جواز باندې اجماع ده. خو حیض د ظرف مکان په معنی کېنې د اختصو په صورت کېنې معنی صحیح پاتې کیږی اودڅه قسم محظوظ لزم نه راځی. لهذا معنی به شی: «فَاعْتَزَلُوا النِّسَاءَ فِي مَوْضِعِ الْحَيْضِ» یعنی ښځوسره دهغوی په فرج کېنې د جماع نه ځان اوساتنی «د حیض په زمانه کېنې». اودا امر بالکل واضح دي چه کله یو لفظ په دوو معانوکېنې مشترک وی او په یوه معنی باندې د لفظ محمول کولوکېنې څه محظوظ نه لزمیږی او په بله معنی کېنې دمحمول کولوپه صورت کېنې یو محظوظ لازم نه راځی نودغه لفظ په داسې معنی باندې محمول کول اولی دی په کوم کېنې چه څه محظوظ لزم نه راځی. امام زهري رحمته الله فرمائی چه دا ټول بحث خو هغه وخت دي کله چه لفظ حیض په معنی مصدری او ظرف مکان کېنې مشترک اومنلې شی ولې حقیقت دادي چه دمحیض استعمال د ظرف مکان دپاره زیات هم دي اومشهور هم. په دې وجه محیض د ظرف مکان په معنی کېنې اخستل په هر اعتبارسره صحیح دی. (۱)

قاضی ابن العربی رحمته الله په رومبی مقام کېنې دریواړه احتمالات ذکر کړی دی هغه فرمائی چه د لفظ محیض نه اسم مصدر ظرف مکان او زمان دریواړه معنی مراد کیدي شی. (۲)

ترکومي چه تعلق دي د «هُوَ أَدَى» نه د استدلال نوجواب دادي چه حیض کله فی نفسه اذی اوتکلیف دي؟ دا خود یو خاص قسم وینې نوم دي کوم چه بدن دي ولې اذی اوتکلیف د یومخصوص کیفیت نوم دي کوم چه عرض دي او جسم نفس عرض نه کیږی په دې وجه لازمی به داسې ویناکولې شی چه مراد دادي «أَنَّ الْحَيْضَ مَوْصُوفٌ بِكُونِهِ أَدَى» یعنی حیض دهغه خاص کیفیت سره موصوف دي اوچه کله دا جانزدی نو بیا به داهم جائز وی چه محیض د ظرف مکان په معنی کېنې وی اواذی سره موصوف هم وی لهذا تقدیری عبارت به داشی «هُوَ أَدَى» أي: موضع الحيض ذُو أَدَى» چه فرج د تکلیف والا ځانی دي. (۳)

امام نووی رحمته الله په دي باندې اجماع نقل کړي ده چه په رومبی ځانی کېنې لفظ د محیض د اسم مصدر په معنی کېنې دي (۴) مگر د اجماع دا قول په ظاهره دامام رازی رحمته الله او قاضی ابن العربی رحمته الله د اختلاف د وجې نه صحیح نه معلومیږی. والله تعالی اعلم بالصواب.

(۱) التفسير الكبير للرازي: ۵۵/۶

(۲) أحكام القرآن لابن العربي: ۲۲۲/۱

(۳) التفسير الكبير للرازي: ۵۵/۶

(۴) المجموع شرح المذهب: ۳۴۳/۲

پاتې شوه خبره په دویم مقام باندې چه د لفظ حیض نه څه مراد دي، نو دا امام نووی رحمته الله علیه لیکلي دي چه په دې دویم مقام کېنې درې احتمالات کیدې شي دزمان حیض هم اود اسم مصدر هم. جمهور مفسرین حضرات رحمهم الله اود ابن عباس رضي الله عنهما راڼې داده چه په دویم مقام باندې د لفظ حیض نه مراد ظرف مکان یعنی موضع حیض (فرج) دي اوهم دغه دازواج مطهرات عليه السلام نه هم نقل دي. (۱) خو امام رازی رحمته الله علیه فرماني چه لفظ حیض په دواړو ځایونو کېنې خپله حقیقی معنی (ظرف مکان) کېنې دي. (۲) اود شوافع رحمهم الله په نیز دواړو مقامو باندې حیض اسم مصدر یعنی د حیض په معنی کېنې دي. (۳)

(قُلْ مُؤَاذِي): لفظ اذی سره متعلق څلور اقوال دي: ① امام سدی رحمته الله علیه او امام قتاده رحمته الله علیه فرماني چه اذی، قدر یعنی گندگی ده. ② امام مجاهد رحمته الله علیه او فرمائل چه دا دم یعنی وینه ده. ③ دریم قول دادې

چه اذی نجاست ته وائی. ④ څلورم قول دادې چه اذی داسې مکروه اوناخوښه څیز ته وائی چه د خپلې بدبوښې او نجاست د وجې نه د انسان دپاره د تکلیف سبب وي.

قاضی ابن العربی رحمته الله علیه څلور واړه اقوال ذکر کولونه پس څلورم قول صحیح گرځولې دې ځکه چه څلورم قول رومینو دریواړو ته شامل دي. (۴)

نورو شراح حضراتو هم نیزدې د دې لفظ هم دغه معنی بیان کړي ده. چنانچه علامه خطابی رحمته الله علیه فرماني: «الاذي: المكروه الذي ليس بشبهة كما قال الله تعالى: (لَنْ يَغُفَرَكُمْ اِلَّا اذْيُكُمْ)»، (یعنی اذی داسې تکلیف ته وائی په کوم کېنې چه سختی نه وی. (۵)

لهذا په مذکوره مقام کېنې به هم دغه معنی مراد وی اود آیت مراد به داوی چه حالت حیض کېنې موضع اذی یعنی موضع حیض نه به ځان ساتلې شي نه چه د پوره بدن نه. ځکه چه په دې تکلیف کېنې دومره شدت هم نشته چه د جمیع بدن طرف ته حکم د اجتناب متعدی شي. په دې وجه به د اهل کتاب اومجوسیانو په شان به داسې نه شي کولې چه ددوی نه به بالکلیه اجتناب کولې شي تردې چه هغوی به د کورونو نه هم اووېستلې شي. (۶)

امام قرطبی رحمته الله علیه د دغه پورتنی مقام تفسیر کولو سره فرماني چه حیض په اذی سره تعبیر کولو وجه داده چه اذی هریو تکلیف ورکونکي څیز ته وائی اوچونکه حیض هم د خپل بدبوښې د وجې نه پخپله دښځې اود خاوند دپاره هم د تکلیف سبب وي په دې وجه دا د اذی سره تعبیر کړې شوې دي. چنانچه په حدیث کېنې هم دا لفظ د اذی هم په دې معنی کېنې استعمال شوې دي. ارشاد نبوی صلی الله علیه و آله دي: «وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذْيِ عَنِ الطَّرِيقِ» عینی دایمان د ټولو نه ادنی شعبه داده چه د لارې نه تکلیف ورکونکي څیز لارې کړې شي. او فی الجمله لفظ اذی قدر یعنی خیرې او گندگنی نه کنایه ده لکه چه د

① المجموع شرح المذهب: ۴۳/۲ روح المعانی: ۱۵/۱.

② التفسير الكبير للرازي: ۵۵/۶.

③ شرح صحيح البخاري: ۲۱۶/۱.

④ أحكام القرآن لابن العربي: ۲۲۳/۱.

⑤ (آل عمران: ۱۱۱)

⑥ فتح الباري: ۵۲۶/۲ عمدة القاري: ۳۷۷/۳ شرح صحيح البخاري: ۲۱۶/۱.

⑦ شرح صحيح البخاري: ۲۱۶/۱.

حضور یاک ﷺ ارشاد دې «أَمَطُوا عَنْهُ الْأَذَى» د اذی نه مراد د نوی پیداشوی بچی د سر وېشته دی کوم چه په اوومه ورځ باندې خړولې شی او په حدیث مبارک کښې دې ته اذی په معنی د خیرې او گندگنۍ سره تعبیر کړې شوی دی. دغه شان په ناخوښه خبره باندې هم د اذی اطلاق کیږي. (۱)
لکه چه د الله تعالی ارشاد مبارک دې: «لَا يُطْلَأُ صَدَفُكُمْ بِالْقَيْنِ وَالْأَذَى»؛ ترجمه: تاسو په احسان کولوسره یا په تکلیف رسولوسره (یعنی ناخوښه خبره کولوسره) خپل خیرات مه بریاد کوئې. علامه طیبی رحمه الله فرماني چه حیض ته اذی دهغې د بدبوینۍ او گندگنۍ او نجاست د وجې نه وائی. (۲)
د ایت مبارک د ذکر کولو فائده: په دې مقام باندې یو اشکال کیږي چه د امام بخاری رحمه الله دلته د دغه آیت ذکر کولو څه فائده ده اود دې نه ئی څه حکم وغیره نه دې مستنبط کړې؟ جواب دادې چه د آیت مبارک ذکر کولو کم نه کم فائده داده چه په دې سره د حیض د نجس کیدو او په حالت د حیض کښې د وجوب اعتدال د حکم پته لگي. (۳)

د حیض په حالت کښې د جماع کولوسره متعلق د مذاهب بیان: د حیض په حالت کښې د جماع په حرمت باندې د ټولو اتفاق دې بلکه داخل کنترول نئ کفر ګرځولې دې. (۴)
بل د نامه نه تر زنگونو پورې نه علاوه د بدن نه د استمتاع په جواز باندې هم اجماع ده البته د جماع نه بغیر د نامه نه تر زنگونو پورې مینځمې حصه د بدن نه د استمتاع بلا حائل باره کښې اختلاف دي. امام ابوحنیفه رحمه الله امام مالک رحمه الله امام شافعي رحمه الله او اکثر اهل علم داهم حرام ګرځوي او امام احمد رحمه الله امام محمد رحمه الله اسحاق رحمه الله امام ابو داؤد رحمه الله وغیره دې ته جائز وئیلی دي. (۵)
د علامه شوکانی رحمه الله کلام: علامه شوکانی رحمه الله فرماني د حیض په حالت کښې د جماع حرمت قرآنی نص احادیث صحیحې او اجماع نه ثابت دي او په دې حالت کښې جماع حلال ګنړونکې کافر دي او څوک چه دا حلال نه ګنړي او هغه په هیره سره داسې او کړي یا هغه ته د حیض پته نه وی یا هغه ته د حرمت جماع علم نه وی یا هغه مکره وی نو په دې ټولو صورتونو کښې په ده باندې نه ګناه شته اونه کفارې لیکن داخل ګنړونکې هم که چرې قصداً داسې فعل کوي نولکه چه هغه د ګناه کیږه ارتکاب او کړو. د دې په ګناه کیږه کیدو دامام شافعي رحمه الله نه نص نقل دي. په داسې سړي باندې توبه لازم ده. البته د وجوب کفارې په سلسله کښې د علماو په مینځ کښې اختلاف دي.

تر کومې چه تعلق دې د غیر جماع یعنی د عین فرج نه یوخوا ته د بدن د باقی حصې نه د استمتاع نوددې دوه صورتونه دي: ① د نامه د پاسه اود زنگونو نه ښکته د بدن نه استمتاع نودا په اتفاق سره حلال دی بلکه د دې په جواز باندې یو جماعت اجماع هم نقل کړې ده. ② د قبل او دبر نه علاوه د نامه نه لاتدې تر زنگونو پورې مینځمې حصه د بدن (فخذ وغیره) نه استمتاع وی نو په دې کښې درې اقوال دي:

① احکام القرآن للقرطبي: ۸۵/۳

② فتح الباری: ۵۲۶/۲

③ عمدة القاری: ۳۷۸/۳

④ المجموع شرح المذهب: ۳۵۹/۲

⑤ المجموع شرح المذهب: ۳۶۶/۲-۳۶۴ معارف السنن: ۱/۵۱۰ احکام القرآن للجصاص: ۱/۴۰۸ الکشاف للزمخشری: ۱/۳۳۲

رومبي اومشهور قول دادې چه د استمتاع داصورت هم حرام دي او هم دا د امام مالك رحمه الله امام ابو حنيفه رحمه الله او ديرو اهل علم لكه سعدبن المسيب شريح، طاووس، عطاء، سليمان بن يسار وقتاده رحمهم الله مذهب دي. (١)

دويم قول دادې چه دا حرام نه دي بلكه جائز دي او هم دا د حضرت عكرمه امام مجاهد امام شعبی امام نخعی امام حاكم سفیان ثوري اوزاعی امام احمدبن حنبل محمدبن الحسن اصبح اسحاق بن راهويه ابو ثور ابن المنذر او داود رحمهم الله مذهب دي.

دریم قول دادې چه كه مباشر دتقوی په وجه یا د شهوت د كمزورنې د وجې نه په ضبط نفس باندې قادر دي نو د هغه دپاره به د استمتاع دا صورت جائز وي او كه چرې قادر نه وي نو جائز نه دي. (٢)

دحيض په حالت كښې د جماع د دویم صورت د مجوزينو دلائل: ① صحيح مسلم كښې د حضرت انس رضي الله عنه نه روايت دي چه يهوديانو په خپلې ښځې دحيض په حالت كښې د كورونونه ويستلې هغوی سره به ئې نه خوراك څښاك كولو او نه به ئې جماع وغيره كوله نوصحابه گرامو رضي الله عنه به دي حواله سره د حضورياك نه سوال او كړو نو الله تعالى دا آيت مبارك نازل كړو: ﴿وَيَسْتَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ﴾ الآية او بيا رسول الله صلى الله عليه وآله وفرمائيل: «اصنعوا كل شيء الا النكاح» يعنی بغیرد جماع نه باقي حصې دبدن نه استمتاع جائز ده. (٣)

② كله چه د حضرت عائشه رضي الله عنها نه پوښتنه او كړې شوه چه د حيض په حالت كښې د سپي دپاره څه حكم دي؟ نو هغې رضي الله عنها وفرمائيل: «كل شيء الا الفرج» بغیرد جماع نه دبدن دباقي حصې نه استمتاع جائز ده. (٤)

دحيض په حالت كښې دجماع د دویم صورت د مانعينو دلائل: ① صحيح مسلم كښې دعائشه رضي الله عنها نه روايت دي چه كله به مونږ (ازواج مطهرات) نه خوك دحيض په حالت كښې شو اوحضورياك به مباشرت كول غوښتل نو هغې ته به ئې د لنگ اچولو حكم كولو دي نه پس به ئې مباشرت كولو. دغه شان د مضمون روايت د حضرت ميمونه رضي الله عنها نه هم نقل دي چه حضورياك به د خپلو بيبيانونه د حيض په حالت كښې د لنگ نه پورته حصه دبدن نه استمتاع كوله. (٥)

⑦ حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه: «لكم مملكت اربه كما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم مملكت اربه» يعنی خوك دي په تاسو كښې چه په خپل شرمگاه باندې داسې قدرت لري لكه څنگه چه حضورياك لرلو. (٦)

⑧ امام مالك رحمه الله په موطا كښې د زيد بن اسلم رضي الله عنه مرسل روايت نقل كړي دي په كوم كښې چه دي يو سړي د حضورياك نه سوال او كړو چه زما دپاره څه حلال دي كله چه زما بي بي حائضه وي؟ نو حضورياك او فرمائيل: «لقد عليها ازارها ثم شأناك باعلاها» يعنی ستاد پاره د (بي بي) د ازار بند تړلونه

(١) وهو المنصوص لإمام الشافعي رحمه الله في كتاب الأم كتاب الحيض باب ما يحرم أن يؤتى من الحائض: ١٢٩/٢.

(٢) نيل الأوطار: ٢٩٧/١ فتح الملهم: ٩٧-٣٦٩٤.

(٣) باب جواز غسل الحائض رأس زوجها الخ رقم الحديث: ٤٩٤ المجموع شرح المذهب: ٣٦٢/٢.

(٤) شرح ابن بطال: ١٧/١ مكتبة الرشد التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد: ١٧٣/٣ فتح الملهم: ٩٦/٣.

(٥) صحيح مسلم كتاب الحيض باب مباشرة الحائض فوق الإزار رقم الحديث: ٦٧٩ ٦٨١.

(٦) المرجع السابق رقم الحديث: ٦٨٠.

پورته حصه د بدن نه استمتاع حلال ده. (١) دا حديث شريف په هغه حکم بيانولو کښې بالکل صريح دې چه د نامه نه لاندې استمتاع جائز او حلال نه ده ځکه چه حضور پاك په صفا او واضحه انداز کښې صرف د نامه د پاسه د بدن د حصې نه د استمتاع اجازت ورکړې دې. (٢)

⑥ امام ابو داؤد رحمته الله هم حزام بن حکيم عن عمه په سند سره هم ددې مضمون يورويت نقل کړې دې او په دې باندې نې سکوت فرمائيلې دې. (٣)

او دا خبره د تحقيق نه ثابته ده چه دامام ابو داؤد رحمته الله په يو حديث باندې خاموشی اختيارول ددې قابل حجت کيدو دليل دې. کما قاله ابن الصلاح والنووي، رحمهما الله بلکه پخپله امام ابو داؤد رحمته الله نه ددې خبرې صراحت موجود دې چه دکوم حديث سره متعلق هغه سکوت اختيار کړې او په هغې باندې څه کلام اونه کړې نو هغه حديث دهغوی په نيزد حجت قابل دې. (٤) دا روايت حافظ ابن حجر رحمته الله هم

تلميص الحبير کښې ذکر کړې دې او په دې باندې کلام نه دې کړې. (٥)

⑦ حضرت عمر رضي الله عنه فرماني چه ماد رسول الله صلي الله عليه وسلم نه تپوس او کړو چه حالت حيض کښې د سړي دپاره څه حلال دی؟ نو حضور پاك او فرمائيل «ما فوق الإزار» (٦)

د مجوزينو حضراتو د طرف نه د دمانعت درواياتو جواب: مجوزين حضرات فرماني چه په کومو رواياتو کښې ما فوق الإزار الفاظ دی هغه روايات په استجاب باندې محمول دی. (٧) دې دپاره چه د حضور پاك د قول «اصنعوا كل شيء إلا النكاح» او د حضور پاك فعل «كان يمشي لساعة فوق الإزار» په مينځ کښې جمع شې. (٨)

د مانعين حضراتو جواب: مانعين حضرات فرماني سره ددې چه حديث «اصنعوا كل شيء إلا النكاح» صراحتاً په جواز باندې دلالت کوي مگر د حرمت قول سدال ذريعه دې. ځکه چه حدود الله او محارم ته نيزدي تلو کښې دا انديښنه وی چه په حدود کښې تجاوز يا محارم کښې واقع نه شې لکه چه د رمې د چا چراه گاه سره نيزدي څرولو کښې د رمې دغه چراه گاه ته د ننوتلو ويره وی. چنانچه صحيحين کښې

(١) الموطأ للإمام مالك كتاب الصلاة رقم الحديث: ١٤٦.

(٢) أوجز المسالك: ٥٨٢/١-٥٨١.

(٣) سنن أبي داؤد كتاب الطهارة باب في المذی رقم الحديث: ٢١٢.

(٤) الباعث الحثيث (شرح اختصار علوم الحديث) أبو داؤد منظران الحديث الحسن ص: ١٣٦ مكتبة المعارف للنشر والتوزيع، التكت على كتاب ابن الصلاح: ٤٣٥/١ دار الراية للنشر والتوزيع تدريب الراوی فی شرح تقريب التواوی: ٢٤٦/١-٢٤٥ دار العاصمة للنشر والتوزيع.

(٥) تلخيص الحبير فی تخریج أحاديث الرافعي الكبير باب الحيض: ٢٩٤/١ مؤسسه قرطبه، دار المشكاة فتح الملهم: ٩٧/٣

(٦) شرح معانی الآثار كتاب النكاح باب الحائض رقم الحديث: ٤٣٧٧ عالم الكتب مستند الإمام أحمد، مستند عمر بن الخطاب رضی الله عنه: ٢٤٧/١ رقم الحديث: ٨٦ مؤسسه الرسالة.

(٧) أوجز المسالك كتاب الطهارة: ٨٠/١ معارف السنن: ٥١/١.

(٨) المجموع شرح المذهب: ٣٦٣/٢.

د نعمان بن بشیر رضی اللہ عنہ مرفوع روایت دی: «من وقع فی الشبهات کراہ یروی حوال الحمی، یوشک أن یواقه»^(۱) یعنی کوم سری چه محارم ته نیزدی شو نوآندیشنه ده چه هغه ددی ارتکاب اوکری او د مانعینو دلائل د عنوان لاندې چه کوم روایات ذکرکړې شوی دی هغه ټول هم ددې حکم سدال ذریعه کیدو طرف ته اشاره کوی.^(۲)

دعلامه شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ کلام: علامه شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه دومره خبره خو واضحه ده چه (فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ) کنبي حیض په حالت کنبي د بنخونه د جدائی اختیارولو مطلب هیڅ کله دانه دې چه دوی سره خوراک خبناک او ملامت (یویل ښکلول) وغیره هم ترک کړې شی ځکه چه داخود یهودو فعل دې بلکه مطلب دادې چه په داسې حالت کنبي هغوی سره صرف جماع مه کوئی. هم دغه دحضرت انس رضی اللہ عنہ د روایت «اصنعوا کل شیء إلا النکاح» او دحضرت عائشه صدیقہ رضی اللہ عنہا د قول «کل شیء إلا الفرج» صریح مدلول دې او چونکه (فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ) ترتب (هُوَ أَذَى) باندې کیږی په دې وجه د اعتزال او جدائی د حکم اعتبار هم په محل اذی یعنی فرج باندې وی او داسې به مراد بالکل واضح شی چه د حیض په حالت کنبي جدائی اختیارولو مطلب د جماع نه ځان ساتل دی.

وراندې دی چه (وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ) د کوم نه چه هم دغه معلومیږی چه دا نوې حکم صرف د تاکید دپاره نه دې بلکه د تحريم جماع نه پس ددې مبادئی قریبه نه هم منع کول او بنیدیلودپاره دې. دغه د نفس جماع حرمت (فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ) سره به اوشی اود مبادئی قریبه حرمت (وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ) سره اوشی. بیا چونکه دغه قرب منهی عنه یعنی (وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ) مجمل وونو محضوریاک په خپل قول «لک ما فوق الإزار» او فعل «(کان) بها شراً فوق الإزار» سره ددې قریب منهی عنه تحدید اوکړو او حرمت فرج او حريم فرج یعنی «(ما بین السرة والركبة)» طرف ته اشاره اوکړه. لهذا په دې اجمال او تفصیل سره معلومه شوه چه د محضوریاک قول «(إلا النکاح)» نه مراد هم «النکاح وما قاربه» دې یعنی جماع او کوم چه محل د جماع سره نیزدې دی اود حضرت عائشه رضی اللہ عنہا قول «(إلا الفرج)» نه مراد هم «الفرج وحرمه» دې یعنی فرج او دې سره نیزدې حصه دبدن.

د مبادئی قریبه نه د ممانعت تمثیل: ددې خبرې مثال چه د قرب شی نه منع کول دهغه شی د بعض مبادئی قریبه نه په منع کولو باندې دلالت کوی. پخپله په قرآن مجید کنبي موجود دی. چنانچه علامه آلوسی رحمۃ اللہ علیہ (وَلَا تَقْرُبُوا الزَّانِيَةَ) ^(۳) په تفسیر کنبي فرمائی چه «أي: مباشرة ما دية الزانية أو البهدة فضلاً عن مباشرته» یعنی مباشرت د زنا خو لري خبره ده د زنا مبادئی قریبه او بعیده ارتکاب هم مه کوئی.

(۱) رواه البخاری فی کتاب الإیمان باب فضل من استبرأ لدينه رقم الحديث: ۵۲ ومسلم فی المساقاة باب أخذاً لحلال وترك الشبهات رقم الحديث: ۴۰۹۴ هذا لفظ البخاری ولفظ مسلم: (ومن وقع فی الشبهات وقع فی الحرام، کالراعی یرعی حوال الحمی، یوشک أن یرتع فيه).

(۲) فتح الملمه: ۹۷/۳.

(۳) الإسرائ: ۳۲.

هم دغه تفسیر (وَلَا تَقْرُبُوا الْفَوَاحِشَ) (۱) دې. ځکه چه فواحش ته نيزدې کيدل دهغي د ارتکاب دپاره داعی دې. هم دغه شان د يوسف عليه السلام په قصه کښې دې چه (فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عَنْبِيٍّ وَلَا تَقْرُبُونَ) (۲)
 أي لا تقربوني بدخول بلادی فضلا عن الإحسان فی الإنزال والضيافة یعنی ماته رانيزدې کيدل خو لري خبره ده
 زمايه بادشاهنی کښې هم داخل نه شی څه به لاتاسره د اکرام اوميلستيا معامله اوکړې شی.
 لهذا دلته په آيت دحيض کښې جددا اوسيدو حکم ورکولو نه پس دغه بنخوته دنيزدې کيدو نه منع
 کول په حقيقت کښې د جماع مبادنی قريبه یعنی ما بين السرة والوكة نه منع کول دی. ددې نه معلومه
 شوه چه د آيت مبارک ظاهر هم د جمهور رحمهم الله د قول موافق دی. (۳)

د علامه ابن الهمام رحمه الله کلام: علام ابن همام رحمه الله فرمائی چونکه امام ابوداؤد رحمه الله په خپل دې
 روايت کښې (د کوم ذکر چه د مانعين دليل نمبر ۴ لاندې تير شوي دې) باندې سکوت فرمائيلي دې په
 دې وجه داحجت دې. دې نه علاوه دا روايت حسن دې لکه څنگه چه بعض حضراتو دا حسن گرځولي
 دې اویا صحيح دې لکه چه شارح ابوزرعه رحمه الله دا صحيح گرځولي دې اودا خبره په خپل ځاني باندې
 مسلم ده چه د روايت د صحيح کيدو بنياد د سند په رجال باندې وی. چنانچه علامه شوکانی رحمه الله
 فرمائی چه دامام ابوداؤد رحمه الله ددې روايت په سند کښې دوه راويان صدوق او باقی ټول ثقات دی.
 لهذا د شارح ابوزرعه رحمه الله دا روايت صحيح گرځول ټيک دی. دا روايت دامام مسلم تخريج کړې شوي
 روايت «اصغوا لکل هي علا النکاح» سره معارض خو دې مگر امام مسلم رحمه الله چونکه دداسې روايت نه هم
 روايت کوي په چا کښې چه جرح موجود وی. په دې وجه په ترجيح د امام ابوداؤد رحمه الله روايت ته وی. بيا
 چونکه دا روايت محرم دې اود امام مسلم رحمه الله روايت مبيح دې او عندالتعاض هم محرم ته ترجيح
 کيږي په دې وجه به هم ترجيح هم د ابوداؤد رحمه الله روايت ته وی. دغه شان (وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ)
 کښې دوه احتماله دي: ① چه نهی صرف عين د جماع نه وی. ② چه نهی عام وی.

که چرې رومبي احتمال مراد وی نو په داسې صورت کښې په دويم مقام «ما تحمت الإزار» کښې د حديث
 په ذريعه دحرمت ثابت کيدې شی. په دې باندې دا اشکال نه شی کيدې چه مونږ په قرآن پاک باندې
 په خبرواحد سره زياتي کړې دې ځکه چه دا د خبرواحد ذريعه د زياتوالي د قبيل نه نه دې بلکه د قرآن
 کریم مطلق حکم مفيد کولو د قبيل نه دې. چنانچه دقرآن کریم حکم مطلق وو چه بغيرد جماع نه ټول
 حلال دی نوحديث دا اطلاق مفيد کړو چه ما تحمت الإزار هم استمتاع حلال نه ده. لهذا داسې کنترول
 پکار دی چه د حديث په ذريعه د يوداسې حکم نه تعرض کړې شوي دې کوم چه قرآن نه دې بيان کړې.
 اوکه چرې دويم احتمال مراد وی نو جماع او نور ټول استمتاعات به هم حلال نه وی نه به مافوق الإزار
 حلال وی اونه به ما تحمت الإزار. اوس به د حديث په ذريعه د بعض احکامو تخصيص کيږي. چنانچه
 مافوق الإزار نه په استمتاع باندې چونکه اجماع ده په دې وجه به مافوق الإزار ددې نهی نه خاص شی.

(۱) الأنعام: ۱۵۲.

(۲) يوسف: ۶.

(۳) فتح الملهم: ۹۹/۳.

باقی د بدن ټوله حصه به دې لاندې داخله شی او جماع او استمتاع ماتحت الازار دواړو باندې به د حرمت حکم باقی پاتې شی. (۱)

د امام ابوبکر الجصاص رحمته الله کلام: امام ابوبکر الجصاص رحمته الله فرماني چې آيت مبارک په دوه شان سره په ماتحت الازار باندې دلالت کوي يوخودا چې (فَأَعْتَزَلُوا النِّسَاءَ فِي الْحَيْضِ) ظاهر بالکليه د اجتناب تقاضا کوي خوچه کله د استمتاع مافوق الازار په اباحت باندې اتفاق اوشو نوموړې داد دليل کيدو د وجې نه تسليم کړو اود مافوق الازار د حلت حکم مو اولگولو. مگر چونکه دماتحت الازار په حلت باندې دليل قائم نه دې په دې وجه دا هم يوشان د حرمت د حکم لاندې باقی پاتې دې.

او دويم دا چې (وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ) ظاهر بالکليه د اجتناب تقاضا کوي لهذا عند الاختلاف هم دا خيز به مستثنی گرځولې شی د کوم دليل چه موجود وي چنانچه د حضرت عائشه حضرت ميمونه او عمر رضي الله عنهم وغيره روايات د دليل په توگه موجود دي کوم چه په ماتحت الازار باندې د حرمت دلالت کوي. د دريم فريق حضرت انس رضي الله عنه وړاندې ذکر کړې شوې روايت او د حضرت عائشه رضي الله عنها د هغه روايت نه استدلال کوي په کوم کښې چه حضور پاك صلی الله علیه و آله حضرت عائشه رضي الله عنها ته او فرمائيل (تأوليني الغمره) يعنی ماله پوزگې را کړه نو حضرت عائشه رضي الله عنها او فرمائيل زه په حيض کښې يم. په دې باندې حضور پاك صلی الله علیه و آله او فرمائيل (لمست حفتك في يديك) يعنی د حيض نجاست ستا په لاسونو کښې نه دې.

دا حضرات فرماني چه دا حديث په دې امر باندې دلالت کوي چه دښخې هر هغه اندام په کوم کښې چه د حيض وينه نشته دهغې حکم د حيض په حالت کښې هم هغه دې چه د ټولو اندامونو د طهارت په حالت کښې دې. ددې حضراتو د دلائل جواب دادې چه د حضرت انس رضي الله عنه په حديث کښې د آيت د نزول سبب اود يهودو دص حرکتونو بيان دې په کوم کښې چه حضور پاك د يهودو د مخالفت حکم او فرمائيل چه د حيض په حالت کښې دوی (ښخې) د کورونو نه مه اوباسنی او مه دوی سره ناسته پاسته پرېږدنی.

او (اصفوا كل شيء إلا النكاح) نه ممکن دی چه «جماع فها دون الفرج» مراد وی ځکه چه دا هم د جماع يو قسم دي. خو د حضرت عمر رضي الله عنه روايت په دې مسئله کښې د قول فيصل درجه لری او هغه حديث د حضرت انس رضي الله عنه د متاخر هم دې. ځکه چه حضرت انس رضي الله عنه د نزول آيت د احوال خبرور کوي او حضرت عمر رضي الله عنه داخبره ورکوي چه پخپله هغه د حضور پاك نه د دې مسئله تپوس او کړو اودا لامحاله د آيت د نازلید لونه هم پس کيدې شی ځکه چه دا سوال کول چه د حيض په حالت کښې د بدن دکومو اندامونو نه استمتاع حلال ده؟ هم هغه وخت کيدې شی کله چه ددې نه وړاندې د حرمت حکم معلوم شوې وی. بل که چېرې د حضرت عمر رضي الله عنه د مسئلې تپوس کول د آيت د نازلیدلو وخت کښې وې نو حضور پاك به په جواب کښې هم په دغې باندې اکتفاء کوله کوم چه د حضرت انس رضي الله عنه په حديث کښې ذکر دی. او که چېرې په دواړو روايتونو کښې تعارض اومنلې شی نوبيا به هم د حضرت عمر رضي الله عنه روايت ته ترجيح وی ځکه چه «المحظور والإباحة إذا اجتماعا فالحظر أولى» يعنی کله چه حرمت او اباحت دواړه راجمع شی نو ترجيح به حرمت ته حاصله وی او چونکه د حضرت عمر رضي الله عنه په روايت کښې د حرمت بيان دې په دې وجه به ترجيح هم دې ته وی.

(۱) فتح الملهم: ۹۸/۳-۹۷ فتح القدیر (بتغير يسير): ۱۶۹-۱۷۰/۱.

دغه شان د ماقبل د تشریح نه واضحه شوې ده چه دقرآن پاک ظاهر هم د حدیث عمر رضی الله عنه موافق دې خو د حضرت انس رضی الله عنه په حدیث سره د حکم قرآنی تخصیص لازم راځی او قاعده ده چه «ما یوافق القرآن اولی مایخصه» یعنی کوم حکم چه د قرآن موافق وی هغه زیات بهتر دې د داسې حکم نه په کوم کښې چه د حکم قرآنی تخصیص لازم راشی. بل دا چه د حضرت انس رضی الله عنه حدیث مجمل او عام دې اود حضرت عمر رضی الله عنه حدیث ددې دپاره مفسر دې ځکه چه په دې کښې ماتحت الازار او مافوق الازار د دواړو حکم جدا جدا ذکر کړې شوی دې. لهذا د ترجیح ددې ټولو وجوهاتو په رنړا کښې به هم د حضرت عمر رضی الله عنه حدیث ته ترجیح وی. والله اعلم بالصواب. (۱)

دطهرد انقطاع دم په معنی کښې د استعمالیدو دلائل: ابن جریر د امام مجاهد نه سه سند حسن سره نقل کوی چه «حَتَّى يَطْهُرَ» دا انقطاع دم دې. حضرت عکرمه سفیان او عثمان بن الاسود نه هم «حَتَّى يَطْهُرَ» معنی «حتی ینقطع عنهن الدم» نقل دې. ^۲ بل ابن جریر، ابن المنذر، ابن ابی حاتم او امام بیهقی رحمهم الله هم د ابن عباس رضی الله عنه نه «حَتَّى يَطْهُرَ» تفسیر «حتی یطهروا من الدم» سره نقل کړې دې. (۳)
د تطهر داغتسال په معنی کښې د استعمالیدو دلائل: ابن جریر په سند حسن سره د ابن عباس رضی الله عنه نه ددې آیت تفسیر داسې نقل کړې دې: «فَإِذَا طَهَرْتَ مِنَ الدَّمِ وَطَهَرْتَ بِالْمَاءِ» دغه شان امام مجاهد، حسن، سفیان او عثمان بن الاسود رحمهم الله نه هم نقل دی. (۴)

دلته ددې خبرې وضاحت کول ضروری دی چه اغتسال د تطهر حقیقی معنی نه ده ځکه چه د تطهر استعمال دغیر اغتسال په معنی کښې هم عام دې چونکه داد مبالغه صیغه ده اود حیض نه دطهارت کامله هم د اغتسال په ذریعه حاصلیدې شی په دې وجه په دې موقع باندې دا لفظ د اغتسال په معنی کښې واخستلې شو. (۵)

د انقطاع دم نه پس اود اغتسال نه وړاندې د وطی کولو حکم: په دې مسئله کښې د فقهاء کرامو حضراتو په مینځ کښې اختلاف دې چه دځاوند دپاره د وینې بندیدو نه پس اود اغتسال نه وړاندې ښځې سره کوروالې کول جائز دی که نه؟ نو په دې سلسله کښې د بعض حضراتو مذهب خودا دې چه صرف هم د وینې په بندیدو سره د کوروالی اباحت ثابتېږی که کمه موده یعنی په عادت باندې وینه بنده شوې وی یا په اکثر موده باندې.

(۱) احکام القرآن للجصاص: ۴۰۹/۱.

(۲) تفسیر ابن ابی حاتم، تفسیر قوله تعالى «وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ» ۴۰۱/۱: مکتبه نزار مصطفی الباز، مکه المکریم تفسیر القرآن العظيم لابن كثير، سورة البقرة الآية: ۲۲۲، ۴/۲، ۳ مؤسسه قرطبه، احکام القرآن للتهانوی: ۴۱۳/۱.

(۳) تفسیر ابن ابی حاتم، تفسیر قوله تعالى «وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ» ۴۰۱/۱: مکتبه نزار مصطفی الباز، مکه المکریم تفسیر القرآن العظيم لابن كثير، سورة البقرة الآية: ۲۲۲، ۴/۲، ۳ مؤسسه قرطبه، احکام القرآن للتهانوی: ۴۱۳/۱.

(۴) تفسیر ابن ابی حاتم، تفسیر قوله تعالى «فَإِذَا طَهَرْتَ مِنَ الدَّمِ وَطَهَرْتَ بِالْمَاءِ» ۴۰۲/۱: مکتبه نزار مصطفی الباز، مکه المکریم تفسیر القرآن العظيم لابن كثير، سورة البقرة الآية: ۲۲۲، ۴/۲، ۳ مؤسسه قرطبه، احکام القرآن للتهانوی: ۴۱۳/۱.

(۵) روح المعانی: ۵۱۶/۱ احکام القرآن للتهانوی: ۴۱۴/۱.

داحضرات (وَلَا تُقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَظْهَرْنَ) نه استدلال کوی چه حتی دلته دغايت دپاره مستعمل دي دکوم تقاضاچه داده چه ددي مابعد حکم کښي دماقبل خلاف وی لهدا د وښي د بندیدو نه پس به د خاوند دپاره کوروالی کول حلال وی که هغه دویني بندیدل په عادت باندي وی یا په اکثر موده باندي بل که چري دا لفظ په تشدیدسره اولوستلې شی نویابه هم د انقطاع دم والا معنی مرادوی ځکه چه ظُهِرَت او تَطْلُوت دواړه په انقطاع دم معنی کښي استعمالیدي شی لکه چه «تَطْلَعُ الْحَبْلُ» معنی «انقطع الحبل» او «نكسر الحبل» معنی «انكسر الحبل» ده.

انمه ثلاثه امام مالك امام شافعي او امام احمد بن حنبل رحمهم الله فرمائي چه د وښي بندیدل په عادت باندي وی یا په اکثر موده د حیض باندي، تركومي چه ښځه غسل نه کوی د کوروالی اباحت به نه ثابتیږي ځکه چه (فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأُولُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ) کښي د وطي د اباحت دپاره دوه شرطونه ذکر دي. یوانقطاع دم او دویم غسل کول ځکه چه تطهرن کښي د غیر غسل احتمال نه شی کیدی. لهدا کله چه دواړه شرطونه موجود شی نودخاوند دپاره به کوروالی حکول حلال شی. لکه چه آیت (فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ حَتَّى تَكُونَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا) کښي د اول خاوند دپاره د حلال کیدو دوه شرطونه دي. یونکاح اوبل طلاق. په دي وجه صرف د یو شرط په موجود کیدو هغه د اول خاوند دپاره حلال نه وی. هم دغه شان که څوک وائی چه «لا تعط زيدا شيئا حتى يدخل الدار فإذا دخلها وقعد فيها فأعطه ديناراً» نو ددي مطلب اومفهوم بالکل واضح دي چه استحقاق دینار مشروط بشرطین دي یودخول دار او بل قعود فی الدار. حضرات احناف رحمهم الله فرمائي که چري د وښي بندیدل په عادت باندي یعنی د لسو ورځونه په کم باندي، وی نو چه ښځه تركومي غسل اونه کړی یا د یو کامل موخ وخت تیرشوي نه وی هم دحائضه په حکم کښي به وی څوکه غسل اوکړی یا د یو کامل موخ وخت تیرشی نوهغه به اوس یوه پاکه شمیرلي کیږي اود خاوند دپاره به کوروالی کول هم حلال وی اوکه چري داد عادت آخری حیض وو نوعدت به نی هم پوره شی. اوکه چري د وښي بندیدل د لسو ورځونه پس وی نواوس به هغه هم پاکه شمیرلي کیږي اود غسل نه وړاندي هم د خاوند دپاره کوروالی کول حلال وی لکه چه د جنتی ښځې سره چه د خاوند کوروالی کول حلال دي البته د کوروالی نه وړاندي د ښځې دپاره غسل کول مستحب دي.)

د احناف رحمهم الله یواصول: د حضرات احناف رحمهم الله یواصول دی چه هغوی متعدد قراءات د مستقل آیات په حکم کښي گنري اودهغې نه جدا جدا احکام مستنبط کوی لهدا دلته هم هغوی قراءت د تشدید د لسو ورځونه کم کښي د وښي بندیدل د حیض والا صورت باندي محمول کړی دی. ځکه چه تطهر د باب تفعل نه دي په دي کښي په نسبت د فعل لازم اود مجرد معنوی زیاتوالي کیږي یعنی علاوه د قدرتی اوحسی طهارت نه په خپل کسب اوفعل سره هم طهارت حاصلول ضروری دی او هغه به دغسل په ذریعه سره وی. په دي وجه د احنافو مذهب دادي چه په مذکوره صورت کښي هم د غسل نه پس دهغې خاوند کوروالی کولی شی.

ددې عقلی دلیل دادي چه د وښي کله ادرار کیږي اوکله انقطاع: په دي وجه په کمه موده کښي د ختمیدونکې وښي د دوباره راتلو احتمال موجود وی. په دي وجه عموماً د ښځو عادت هم دا وی چه هغوی ته د بیا وښي راتلو خیال وی سره ددي چه دمعمول او عادت موافق وینه بنده شوي هم وی. البته

د غسل کولونه پس هغه مطمئن کیږي. نولکه څنگه چه هغوی ته قلبی اطمینان بغیرد قدرتی او اختیاری دواړه قسم طهارت نه نه حاصلیږي دغه شان په قرآن مجید کښې هم د دغه خارجی او واقعاتی امورو لحاظ کولوسره د دواړو طهارتونو په حصول باندې احکام ورکړي شوي دي. په خلاف د دویم صورت چه کله د وینې انقطاع د حیض په اکثر موده باندې وی نوچونکه ددې نه پس د زیاتوالی هېو احتمال باقی نه پاتې کیږي نودهغې دپاره به د تخفیف والاد قرامت حکم چلیږي او قدرتی او سماوی طهارت به کافی وی ځکه چه طهر لازم دي. لهدا د حیض اکثر موده پوره کیدو نه پس چونکه طهارت حسیه حاصل شوې دي په دې وجه بغیرد غسل نه هم جماع جائز ده کوم چه صرف د حیض اودهغې د گندگنی د وجې نه ممنوع شوې وه سره ددې چه د غسل استحباب په دې صورت کښې هم د احتافو په نیز شته اود مونږ فرضیت هم متوجه شو لکه چه ددې ادا کول بغیرد حکمی طهارت (غسل) نه جائز نه دي په دې وجه غسل ضروری شو. (۱)

بل د قرامت تخفیف تقاضا داده چه د وینې بندیدوسره چه دا عارضی حرمت ختم شی اوښخه پاکه شمیرشی خود قرامت تشدید تقاضا داده چه حلت په غسل باندې موقوف وی. په دې وجه مناسب هم دغه ده چه دا دواړه قرامتونه د دوو مستقل آیاتونو په ځانی اودرولوسره دا په دوو مختلفو حالتونو باندې محمول کړې شی ځکه چه که انقطاع دم علی اکثرالحيض والا صورت کښې حلت په غسل باندې موقوف کړې شی نومطلب دا شو چه لکه ښخه تردغه وخته پورې حکما هم حائضه ده خوداحکم د شریعت منافی دي ځکه چه شرعاً د اکثرمودې نه پس وجوب صلاة یعنی د مونږ واجب کیدل اود شریعت نور احکام متوجه کیږي. اوداسې به په هغه صورت کښې وی کله چه ښخه پاکه شوې وی لهدا د اکثر مودې نه پس حلت په غسل باندې موقوف کول د شرعت دحکم منافی کیدو د وجې نه هم صحیح نه دی په خلاف د انقطاع دم علی العادة چه په دې صورت کښې شریعت د طهارت قطعې حکم نه دي لگولي ځکه چه په دې کښې د حیض د وینې راتلو احتمال کیدي شی. هم دغه وجه ده که چرې وینه واپس راوگرځی اودلسمې ورځې نه تجاوزاونه کړی نوپه اتفاق سره ټول حیض شمیرلې شی.

په دې باندې دي دا اشکال نه وی چه د وینې واپس راگرځیدل خود غسل یا یوکامل مونږ وخت تیریدو نه هم ممکن دی؟ ځکه چه دغسل کولونه پس د طهارت حکم پخپله شریعت لگولي دي. دغه شان د حیض د وینې بندیدونه پس که چرې یوکامل مونږ وخت تیر شی نود مونږ واجب کیدل او نور احکام متوجه کیږي خودا ټول د حائضه په احکام کښې نه دی ځکه چه که د غسل کولونه پس یا د کامل مونږ وخت تیریدونه پس دم حیض واپس راشی نود طهارت حکم منسوخ کیږي اود حیض حکم واپس راگرځی. (۲)

د امام ابو بکر الجصاص رحمته الله تحقیق: امام ابو بکر الجصاص فرماني چه که چرې (عَلَى يَطْفُرْنَ) مخفف اولوستلې شی نو ددې معنی به د وینې د بندیدو شی د اغتسال معنی په دې وجه نه شی کیدې ځکه چه که چرې حائضه د حیض په حالت کښې غسل هم اوکړی نویابه هم هغه ناپاکه شمیرلې شی. په دې وجه صرف د انقطاع دم والا معنی به متعین کیږي په کوم سره چه ښخه د حیض د حالت نه اوځی. خود مشدد لوستلو په صورت کښې د وینې بندیدل او اغتسال دواړو معانو احتمال دي. مگر چونکه

(۱) أنوار الباری: ۳۶۵/۱.

(۲) روح المعانی: ۵۱۶/۱ احکام القرآن للتهانوی: ۴۱۵-۴۱۴.

قرايت تخفيف محکم دي خکه چه ددي معنی واحد متعين ده اوقات تشديد متشابه دي خکه چه معنی واحد متعين نه ده بلکه ددوارو معانو په دي کښي احتمال دي اود متشابه داحکم دي چه داد محکم طرف ته راوگرځولې شی په دي وجه قرايت تشديد هم د قرايت تخفيف طرف ته راگرځولې شی. اوس به د دواړو قرايتونو حاصل معنی داسی چه ددي عارضی حرمت دپاره انقطاع دم غايت دي. باقي **(فَإِذَا تَطَهَّرْنَ)** کښي هم دمخکښي په شان دواړه احتمالات دی پدي وجه به داهم د قرايت تخفيف طرف ته راگرځولې شی اوحاصل عبارت به داسي شی **«حتي يطهرن فإذا تطهرن فأتوهن»** اومعنی به هم بالکل صحيح شی لکه چه خوک داسي اوواني **«لا تقطع زيدا همتا حتى يدخل الدار، فإذا دخلها فأعطه»** او **(فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأَتُوهُنَّ)** حکم غايت يعنی **(حَتَّى يَطَّهَّرْنَ)** دپاره تاکيد جوړيږي. نتيجتاً به د آيت کریمه تقاضا دا شی چه د وينې بنديدل (په کوم سره چه ښځه د حيض د حالت نه اوځي) نه پس کوروالي کول مباح وي. بل په آيت مبارک يو احتمال داهم دي چه **(فَإِذَا تَطَهَّرْنَ)** معنی **«إذا حل لهن أن يَطَّهَّرْنَ بالماء أو التيمم»** وي لکه چه **«إذا غابت الشمس فقد أظفر الصائم»** معنی ده. **«قد حل له الإفطار»** او **«من كبر أو غريم فقد حل عليه الحيم من قابل»** معنی ده. **«فقد جاز له أن يمل»** لهداچه کله دلته هم ددي معنی احتمال دي نو غايت به هم دهغي په حقيقت باندې باقي ساتلې شی اود حرمت وطی حکم به نه شی لگولې.

ترکومي چه خبره ده د **(فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَتَّى تَكْمُرَ زَوْجًا غَيْرَهُ)** نه د خپل مذهب په صحت باندې د دليل نيولو نوجواب دادي چه په دي آيت کښي هم غايت په خپله هم حقيقي معنی کښي مستعمل دي د دويم خاوند نکاح د کوم نه مراد چه وطی دي د دريو طلاقو کيدونکی د حرمت دپاره غايت دي په داسي توگه چه ددويم خاوند په وطی کولوسره دا حرمت ختميږي اود دويم خاوند طلاق ورکولو باندې نه موقوف کيږي په دي وجه ددي نه استدلال کول صحيح نه دی.

ددې تقرير نه پس حضرات شوافع دپاره خونه دخپل مذهب په صحت باندې دليل باقي پاتي کيږي اونه د نورو حضراتو دقول په نفی باندې، ليکن حضرات احناف دواړه قرايتونه په دوو مختلفو حالتونو باندې محمول کولوسره دواړه په خپلو حقيقي معنو کښي استعمالوي. چنانچه د تخفيف والا قرايت په اکثر موده باندې او د تشديد والا قرايت په اقل موده باندې محمولوسره مختلف احکام مستنبط کوي. ^(۱)

د علامه انور شاه کشميري رحمته الله عليه تحقيق: علامه انور شاه کشميري رحمته الله عليه فرمايلي چه په آيت مبارک کښي **«جواز إتيان»** په دوو امورو باندې معلق کړې شوی دی او طهارت حسيه **«د وينې بنديدل»** دی دکوم طرف ته چه **(حَتَّى يَطَّهَّرْنَ)** سره اشاره ده او دويم طهارت حکميه (غسل) دي. دکوم طرف ته چه **(فَإِذَا تَطَهَّرْنَ)** سره اشاره ده. قرآن کریم اقل حيض او اکثر حيض دتعيين اوتفصيل نه بغير علی الاطلاق د دواړو طهارتونو په حصول باندې احکام ورکړي دي. په دي وجه د قرآن مجيد اطلاق به هم په صورت اطلاق کښي ساتلی شی اود جزئيات تفصيل به مجتهد ته حواله کوو. چنانچه کله مجتهد د خپل منصب تفحص لاندې معلومه کړه چه د حيض وينه د لسو ورځونه زياتيږي نه نودانی دخپل اجتهاد په ذريعه (نه چه د قرآنی نص د وجې نه) دا جزئی مخصوص او مستثنی کولو حق حاصل شو په دي وجه دي ته به هيڅ صورت د نص مخالفت نه شی ويلي. البته که قرآن مجيد **«انقطاع دم»** په

الاکثر به صورت کنبی غسل ضروری کړې وي نو بیا به دې ته خامخا د قرآنی نص مخالفت وئیلې شو. نیکن قرآن مجید ددې خاص خیز طرف ته اشاره نه ده کړې بلکه په مختلف خارجي عاداتو باندې د مسئلې فیصله په اجمالی توگه باندې اوکړه. نه نې د اقل او اکثر تفصیل اوکړو او نه نې په دې باندې د مسئلې بنیاد ښکاره کړو. مجتهد راغلو د دغه جزئیاتو جهان بین نې اوکړو اودا فیصله نې اوکړه که چرې د وینې بندیدل په اکثر موده باندې وی نود جماع د جواز مدار به صرف په قدرتی او سماوی طهارت باندې وی. په دې وجه د وینې په بندیدو باندې د جماع اجازت ورکړو او په کمه موده باندې د وینې د بندیدو په صورت کنبی مدار په طهارت اختیاریه باندې کیځودو او بېغیرد غسل نه نې د جماع اجازت ورته کړو.^(۱)

دعلامه ابن رشد مالکی رحمته الله علیه اعتراض: علامه ابن رشد مالکی رحمته الله علیه ددې تقریر تضعیف کړې دې. د هغوی ویناده چه (يُظْهَرُ) نه اکثر موده او (فَإِذَا تَطَهَّرَ) نه اقل موده مراد اخستل غایه اویه استیناف کنبی بې ریطی پیدا کړلو په شان دی. اودا داسې دی لکه چه ثَوْبُكَ او وانی: (فَاتَقَطَّ قَلَانَا دُرْهَمًا حَتَّى يَدْخُلَ الدَّارُ، فَإِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَأَعْلَهُ دُرْهَمًا) یعنی ته فلانکی ته درهم مه ورکوه، تردې چه هغه په کور کنبی داخل شی، نو هغه جمات ته داخل شی نو هغه له درهم ورکړه. اوس ښکاره خبره ده چه داسې کلام په عربو کنبی غیر مستعمل دې ځکه چه په غایت او استیناف کنبی بې ریطی بالکل واضح ده هم دغه شان بې ریطی (يُظْهَرُ) نه اکثر مراد اخستل او (فَإِذَا تَطَهَّرَ) نه اقل موده مراد اخستلو کنبی ده. ددې دپاره ضروری دی چه مجتهد دې یوه معنی (انقطاع دم او اغتسال) متعین کولونه پس په دویم مقام کنبی هم هغه معنی مراد واخلې چه په غایت او استیناف کنبی بې ریطی پیدا نه شی.^(۲)

د ابن رشد مالکی رحمته الله علیه د اعتراض جواب: ددې اشکال د جواب حاصل دادې چه په حقیقت کنبی آیت (وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ) معنی: «حتی بطهرن ویتطهرن فإذا تطهرن ویتطهرن فأتوهن من حیث أمرکم الله» ده. ددې دواړو جملونه یو یو فعل د اختصار دپاره حذف کړې شوي دې ځکه چه د یو ذکر د بل په حذف او تقدیر باندې قرینه ده. کله چه اصل کلام سره د مقدراتو پیش کړې شو نومذکور اشکال هم لرې شو. ځکه چه (فَإِذَا تَطَهَّرْنَ) دپاره په غایت کنبی تطهر موجود دې په کوم سره چه د بې ریطی اشکال ختمیږي دویم جواب دادې چه د (فَإِذَا تَطَهَّرْنَ) تعلق د غایت سره نه دې بلکه صدر کلام (وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ) سره دې په داسې معنی چه په حالت د حیض کنبی ښخوسره قربت مه کوئی بیاچه کله هغوی پاکې شی نو مقاربت کوئی. دې ته په اصطلاح کنبی تردد عکس وانی.^(۳)

دحائضه او نساء دپاره د مونځ روژې پریځودو حکم: علامه نووی رحمته الله علیه فرمائی چه د حائضه په حق کنبی د علما اهل سنت اجماع ده چه د حیض په حالت کنبی په ښځه باندې مونځ کول حرام دی که هغه فرض مونځ وی او که نفل او په دې باندې هم اجماع ده چه د حائضه نه د مونځ فرضیت ساقط دې. په دې وجه د پاکیدو نه پس دهغه مونځونو کوم چه د حیض په ورځ کنبی ساقط وو قضاء به نه کوی.

(۱) فیض الباری (بتغییر یسیر): ۱/۲۷۲ أنوار الباری: ۱۰/۳۶۶.

(۲) بدیه المجتهد: ۱/۵۶۲ فیض الباری: ۱/۳۷۲.

(۳) فیض الباری: ۱/۳۷۴-۳۷۳ أنوار الباری: ۱۰/۳۶۷.

بل ابو جعفر عليه السلام ابن جرير طبري عليه السلام په حواله سره نقل کوي چه هغوی په خپل کتاب اختلاف الفقهاء کښي حائضه په حق کښي ټول مونځونه او ټولې روژې دکه فرض وي او که نفل او طواف دکه فرض وي که نفل، په ممانعت باندې اجماع نقل کړي ده. امام ترمذي ابن المنذر او ابن جرير اونورو فقهاء کرامو رحمهم الله په دې باندې هم اجماع نقل کړي ده چه په حائضه باندې د مونځونو قضاء نشته دې البته د روژو قضاء شته. (١)

علامه عيني رحمته الله فرماني په حائضه باندې د مونځونو قضاء نشته دې او په دې کښي د ائمه حضراتو هيڅ اختلاف نشته دې بغيرد خوارج نه. (٢) ځکه چه هغوی د روژې د قضاء په شان د مونځونو قضاء هم ضروري گڼي. (٣) ددې روايت نه هم د خوارج دمسلك پته لگي. دحضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه دهغې نه يوې صحابيې معاذه رضي الله عنها تپوس او کړو چه څه وجه ده چه حائضه خو د روژو قضاء راوړي ولي د مونځونو قضاء راوړل په هغې باندې نشته دې؟ نو حضرت عائشه رضي الله عنها په جواب کښي ارشاد اوفرمايلو «أحرمية أنت؟» يعني ولي ته خارجيه نې؟ نوهغې اوفرمايلې نه زه خارجيه نه يم. نو ام المؤمنين عائشه صديقه رضي الله عنها اوفرمايلې چه مونځ ته د رسول الله صلي الله عليه وسلم په زمانه کښي د روژو د قضاء حکم راکړې شوې وو اود مونځونو قضاء حکم نه وو راکړې شوې. (٤) په دې وجه به د روژو قضاء کيږي او د مونځونو قضاء به نه کيږي، حضرت عائشه رضي الله عنها د خارجيه کيدو متعلق ځکه تپوس کړې وو ځکه چه دخوارج وينا ده چه حائضه باندې د مونځونو قضاء هم ده. (٥)

د روژې او مونځ ترک گولو وجه: د ترک صلاة حکم په دې وجه دې چه د مونځ د صحت دپاره طهارت شرط دې خو دحيض حالت د طهارت منافي دې اوهم په دې وجه دترک صلوۃ حکم معقول المعنى گرځولي شوي دي. البته د روژې دپاره طهارت شرط نه دې خو بياهم د ترک صوم حکم دې. نو دا حکم غير معقول المعنى کيدو د وجې نه امر تعيدي اوغير مدرک بالقياس گرځولي شوي دي. (٦)

دعلامه انور شاه کشميري رحمته الله تحقيق: علامه انور شاه رحمته الله فرماني د مانځه دپاره د طهارت شرط کيدل دغه شان د حج د بعض مناسك دپاره د طهارت واجب کيدل اود بعض دپاره سنت کيدل خود ټولو په نيز مسلم دي لکه چه سترد عورت دې چه په خارج کښي او په اکثروختونو او احوالوکښي هم فرض دي. ليکن مونځ او واجبات حج کښي هم دا د خاص شرط په توگه کيځودلې شوي دي. ليکن په ما باندې دا امر واضحه شوې دې چه طهارت د روژې دپاره هم ضروري دې بلکه په ټولو عباداتوکښي ددې رعايت دې. په طهارت کښي کمې اوکوټاهي کيدو سره په اصل عبادت کښي کمې واقع کيږي. چنانچه هم ددې طرف ته د جنبی سړی باره کښي حديث «لاصوم لله» يعني ددغه جنبی روژه نه کيږي. اود بنکر لگونکی اوچاله چه لگوي دهغه د پاره حديث «أفطر الحاجم والمحجوم»

(١) عمدة القاری: ٤٤٦/٣ المجموع شرح المذهب: ٣٥١/٢ معارف السنن: ٥٠٢/١

(٢) عمدة القاری: ٤٤٦/٣.

(٣) المغنی لابن قدامة: ١٨٨/١ عمدة القاری: ٤٤٦/٣ معارف السنن: ٥٠٢/١

(٤) مصباح البخاری کتاب الحيض باب لا تقضي الحائض الصلاة رقم الحديث: ٧٦٢-٧٦١ وسنن أبي داود کتاب الطهارة باب فی الحائض لا تقضي الصلاة رقم الحديث: ٢٦٣-٢٦٢ جامع الترمذی کتاب الطهارة ما جاء فی الحائض أنها لا تقضي الصلاة رقم الحديث: ١٢٠ جامع الأصول الکتاب الأول الباب السابع فی الحيض، الفصل الأول، النوع الرابع فی حکم الصلاة والصوم الخ. رقم الحديث: ٥٤٠٥، ٣٥٦/٧.

(٥) عمدة القاری: ٤٤٦/٣ المغنی لابن قدامة: ١٨٨.

(٦) المجموع شرح المذهب: ٤٥٢/٢ فتح الباری: ٥٣٤ عمدة القاری: ٣٩٩/٣ معارف السنن: ٥٠٥/١-٥٠٤.

یعنی د ښکر لگونکی او چاله چه لگوری روژه نه کیږی، کښې اشاره ملاویری ځکه چه د جنبي حاجم او محجوم روژه فی نفسه صحیح وی مگر د جنابت او فعل د حجامت د وجې نه یقیناً په ثواب کښې کمې واقع کیږی کوم چه په حدیث کښې افطار صوم سره تعبیر کړې شوې دي.

ددې مثال داسې دي لکه چه غیبت افطار صوم گرځولې شوې دي ځکه چه غیبت د روژې دپاره افطار معنوی یعنی معنا اکل الحم دي سره ددې چه حساً نه دي د کوم په وجه چه په ثواب کښې کمې واقع کیږی او هم دا افطار صوم سره تعبیر کړې شوې دي. غرض دا لکه څنگه چه د غیبت کولو د وجې نه په معنوی توگه کمې راځی سره ددې چه په فقهی اعتبار سره نه راځی دغه شان زما په نیز په عدم طهارت سره معنوی اوباطنی نقص په هرعبادت کښې راځی او هم د ټولو عبادتونو کمال د طهارت مقتضی دي. لهذا لکه څنگه چه حدث د مونغ منافی دي د صوم هم منافی دي. دا جدا خبره ده چه د منافات نوعیت جدا جدا دي.^(۱)

د حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه د مذکوره تحقیق تائید ملک العلماء علامه کاسانی رحمته الله علیه صاحب بدائع نه هم ملاویری ځکه چه هغوی لیکلی دی د جنبي روژه صحیح اود حیض اونفاس والابنخي غیر صحیح ځکه ده چه د حیض اونفاس حالت دحدث نه زیات اشد واغلظ دي.^(۲)

ددې نه تائید په دې معنی دي چه د عدم طهارت په مراتب باندې هم نظر کیدل پکار دی مثلاً یوعدم طهارت حدث اصغر دي چه مونغ خونه شی کولې مگر قرآن مجید زبانی یعنی په یاد سره لوستلې شی او په جمات کښې هم داخلیدې شی. دویم حدث اکبر (جنابت) دي چه تلاوت هم نه شی کولې نه جمات ته تلې شی مگر روژه ساتلې شی. دریم عدم طهارت حالت د حیض اونفاس دي کوم چه د جنابت نه زیات هم دي چه په کښې روژه هم صحیح نه ده.^(۳)

دقضاء صوم اوعدم قضاء صلاة په تعلیل کښې د فقهاؤ اختلاف: دحضرات فقهاء کرام رحمهم الله په قضاء صوم اوعدم قضا صلوۃ علت کښې اختلاف دي. امام الحرمین شافعی رحمته الله علیه فرماني چه مونږ ددې فرق وجه نه پېژنو چه صرف د قضاء صوم حکم ولې دي خو چونکه د شریعت حکم دي په دې وجه ددې اتباع بغیرد ادراک فرق هم ضروری دي. هم دغه شان قول د ابوالزناد رحمته الله علیه نه هم نقل دي هغوی فرماني: (ان السان ووجه الحق لتأی کثیرا علی خلاف الراي فایجد المسلمون بیداً من اتباعها، من ذلك: الحائض تقضي الصوم دون الصلاة).

یعنی ډیر شرعی احکام خلاف رائي هم وی په هغې باندې عمل کولونه بغیر مسلمانانوسره بله هیڅ لار نه وی، هم ددغې نه یوحکم د حائضه د روژې قضاء کول اود مونږو قضاء نه کول دي.

امام نووی رحمته الله علیه فرماني چه امام الحرمین او ابوالزناد رحمهما الله ذکر کړې شوې قول په حقیقت کښې قضاء صوم او عدم قضاء صلوۃ کښې د فرق نه کولو اعتراف دي.^(۴) صاحب د بدائع علامه کاسانی رحمته الله علیه فرماني چه شرعاً سختی او مشقت اوچت کړې شوې دي ځکه چه اول خو ښځې پخپله ضعیف الخلق او کمزوري وی بیا د حیض اونفاس د وینې جاري کیدو د وجې نه نوره هم کمزوري پیدا کیږی نوکه په داسې حالت کښې روژې هم ضروری کړې شوې وي نو په هغوی باندې به ډبل مشقت راغلې

(۱) فیض الباری: ۱/۳۷۸ أنوار الباری: ۱۰/۳۹۹.

(۲) بدائع الصنائع: ۱/۳۰۳ س.

(۳) أنوار الباری: ۱۰/۳۹۹.

(۴) المجموع شرح المذهب: ۲/۳۴۵ معارف السنن: ۱/۵۰۳.

وې په دې وجه ښځې د حيض په حالت کېنې د دغه فريضه نه خلاصې کړې شوی دی په خلاف د جنبي چه دهغه په روژه ساتلوسره هيڅ تنگي اوسختي نه وي. په دې وجه په جنبي باندې دواړه (مونځ او روژې) قضاء لازم وي خو حائضه اونفساء د مونځونو قضاء نه کوي ځکه چه د مونځونو د ډيروالي د وجې نه دهغې په قضاء راوړلو کېنې تکليف دي اوجرح اوتکليف شرعاً مدفوع دي او په ټول کال کېنې د دريو يا لسو ورځو روژو قضاء کېنې هيڅ حرج نشته دي. په دې وجه به د روژو قضاء لازم وي. دويمه وجه صاحب د بدائع هم دغه ذکر کړې ده چه نص غير معقول المعنى دي لهدا د روژو قضاء به خلاف قياس لزمی وي^(۱) امام نووي رحمته الله اوعلامه عيني رحمته الله فرماني چه مونځونه خو ډير قضاء کيږي او په قضاء کېنې مشکلات هم ډير دي په دې وجه معاف شو. خو روژې په ټول کال کېنې يوڅو قضاء کيږي په دې وجه د دې د قضاء ادا کولو حکم اوشو ځکه چه ددې په قضاء کېنې سختی هم نشته^(۲).

امام نووي رحمته الله نور فرماني ددې فرق چه کوم تحليل مونځ ذکر کړې دي هغه ډير موزون او مناسب دي په دې وجه باندې په دې باندې اعتماد کول پکار دي. وړاندې فرماني چه امام شافعي رحمته الله د مونځ د فرضيت په ساقط کيدو باندې د يو بل دليل نه استدلال کړي دي. هغوی فرماني چه هر مکلف سړی ته دهغه په حسب حال (سفر وي که مرض وي) د مونځ کولو حکم ورکړي شوې دي خو حائضه د مکلف کيدو سره په مونځ کولو باندې ماموره نه ده دکوم نه چه معلومه شوه لکه په دې چه مونځ هډو فرض نه دي. بل د مونځ په شان د جنازې مونځ د تلاوت سجده د شکر سجده هم په حائضه او نفساء په حق کېنې ممنوع اوحرام ده ځکه چه ددې ټولو دپاره طهارت د شرط په توگه بيان کړې شوې دي^(۳).

البتة مستحب دادی چه د هر مونځ په وخت کېنې دي اودس اوکړی د مونځ په ځاني کېنې دي د مونځ کولو په اندازه سره کيښي اوتسييح تحميد دي کوی چه هغه د عبادت عادت نې باقي پاتې شي^(۴).

د قرآن پاک د تلاوت حکم: د حائضه اونفساء په حق کېنې تلاوت د قرآن پاک ممنوع اوحرام دي سره ددې چه د يو آيت نه هم کم وي. صاحب ددهايله قاضی خان او امام کرخي رحمهم الله هم دا قول صحيح گرځولي دي خو امام طحاوی رحمته الله فرماني چه په اراده د تلاوت د آيت نه کم مباح دي اودا قول صاحب د خلاصه امام طاهر بن عبدالرشيد رحمته الله صحيح گرځولي دي^(۵).

دامام طحاوی رحمته الله د کلام توجيهات: صاحب د محيط علامه برهان الدين محمود بن احمد رحمته الله د امام طحاوی رحمته الله د قول دا توجيه ليکلې ده چه د آيت نه کم کېنې د نظم اومعني دواړو په لحاظ سره کمې دي په دې وجه سره په دې مونځ هم نه صحيح کيږي او په عام محاوراتو کېنې هم داسې جملې په ژبه باندې جاري کيږي. لهدا په دې کېنې د قرآن نه کيدو شک پيدا شوی ده وجه د يو آيت نه د کم تلاوت کولې شي^(۶).

(۱) بدائع الصنائع: ۳۰۳/۱.

(۲) المجموع شرح المذهب: ۳۵۱/۲، عمدة القاری: ۴۴۶/۳.

(۳) شرح المذهب: ۳۵۲-۳۵۳/۲.

(۴) البحر الرائق: ۳۳۶/۱ رسائل ابن عابدين، الرسالة الرابعة: ۱۱۰، عمدة القاری: ۴۴۷/۳.

(۵) رسائل ابن عابدين: ۱۱۰، الفتاوى الهندية: ۴۳/۱، البحر الرائق: ۳۴۶-۳۴۵، معارف السنن: ۵۰۸/۱، خلاصة الفتاوى كتاب الصلاة الفصل الحادي عشر في القراءة: ۹۳/۱، مكتبة رشيدية.

(۶) المحيط البرهاني في الفقه النعماني: ۲۹۸/۱ دارالکتب العلمية.

علامه انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ اوفرمائیل چه غالباً د آیت نه دکم جواز په دي وجه دي چه دالله تعالی د کلام اعجازی اړخ په آیت کښې ښکاره کیږي که هغه د وړوکی نه وړوکی آیت ولې نه وی او هم په دي وجه دامام اعظم ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په نیز د مونځ فرض په دي سره ادا کیږي. لهذا دیوآیت نه د کم جواز ددي معجزه یعنی د اعجازی کلام نه کیدو د سبب نه دي. (۱)

علامه انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ د امام طحاوی رحمۃ اللہ علیہ د قول توجیه بیانولونه پس لیکي چه امام طحاوی په دي باندې متنبه فرمائیلې ده چه د آیت نه کم اومفردات قرآن خونه قرآن دي اونه د قرآن په حکم کښې دي. لهذا د جنابت په حالت کښې یا د حیض اونفاس په حالت کښې د هغې لوستل اولاس لگول جائز دی. یقیناً که امام طحاوی رحمۃ اللہ علیہ دي طرف ته لار خوند نه وي کړې نو مونږ به هم حیران پاتې وو چه د آیت نه کم قرآن دي اوکه نه؟ ځکه چه په سر سري لحاظ سره ذهن هم دي طرف ته ځي چه ددي دوو گټو په مینځ کښې موجود هر یو لفظ قرآن دي. البته د آیت نه کم ته به «إنه من القرآن» (یعنی داد قرآن نه دي) یا «جزع من القرآن» (د قرآن جزدي) وئیلې شی.

خلاصه داده چه داعجاز قرآنی تحقق کامل به د آیت په صورت کښې وی اوترکومې چه کلمات یوکامل آیت نه وی نو دا به معجز هم نه وی. په دي وجه کلمات مفرده وغیره ته «من کلام الله» (داد الله تعالی د کلام نه دي) خو وئیلې شی مگر عین کلام الله ورته نه شی وئیلې اوداسې به د دي درجه دعین قرآن د درجې نه کمه شی. (۲)

ذکر کړې شوې تفصیل هغه وخت دي چه کله په اراده د قرآن اولوستلې شی، که چرې په اراده د ثناء یا په اراده د افتتاح اولولې نو د صحیح روایت موافق دا ممنوع نه دي. چنانچه په دي باندې اتفاق دي چه تسمیه په اراده د افتتاح لوستل منع نه دی. دغه شان فاتحه په توگه ددعا لوستلو کښې یا نور قرآنی آیاتونه په کوم کښې چه د دعا والامعنی وی په لوستلو کښې څه حرج نشته مگر هندوانی رحمۃ اللہ علیہ ددي تردید کړي دي.

دا تردید په شان د فاتحه کښې خو واضح دي ځکه چه اباحت غیر قرآن کیدو کښې دي خود فاتحه قرآن کیدل حقیقتاً هم دی او حکماً هم، لفظاً هم دي اومعناً هم ځکه چه دا کلام معجز دي. په داسې معنی چه دي سره چیلنج هم کیدي شی اوددي په شان د پیش کولونه هر قسم عجز هم یقینی دي. ددي دپاره په قصد مجرد سره ددي قرآنیت نه شی ختمولې په خلاف د الحمد لله چه دا په اراده د ثناء لوستل جائز دي. ځکه چه په دي کښې خصوصیت قرآنی غیر لازم دي اوبه فاتحه کښې لازم او قطعی دي. چنانچه د خبرو اترو دوران کښې په ژبه باندې جاری کیدونکی وړوکی وړوکی آیاتونه لکه ﴿لَمْ يَنْظُرُوا﴾ او ﴿وَلَمْ يُولَدُوا﴾ وغیره لوستل منع نه دی. (۳)

د ذکواو اذکار حکم: ترکومې چه د ذکر اذکار تعلق دي نو د حائضه نفساء اوجنبی دپاره د دي لوستل مطلقاً جائز دی اوهم په دي کښې دعا قنوت هم داخل ده سره ددي چه دامام محمد رحمۃ اللہ علیہ نه ددي د

(۱) فیض الباری: ۳۷۹/۱ أنوار الباری: ۴۰۵/۱.

(۲) فیض الباری: ۳۷۹/۱.

(۳) البحر الرائق: ۳۴۶/۱ معارف السنن: ۵۰۹/۱.

کراحت یوقول نقل دې څکه چه په دې کښې د قرآن کیدو شک دي. مگر د دعا قنوت د قرآن نه کیدو باندې اجماع قطعی شوې ده په دې وجه د دغه شبه هیڅ اعتبار نشته دي.^(۱)

مصحف ته د لاس لگولو حکم: د حائضه او نفساء دپاره قرآن کریم ته لاس لگول ممنوع او حرام دی البته د قرآن کریم نه علاوه نور کتابونه لکه کتب تفسیر، حدیث، فقه، متفرق پانړې او الواح اودراهم وغیره کښې چرته چه آیات لیکلې شوې وی هغه ځانې باندې لاس لگول جائز نه دی دې نه علاوه نورې حصې ته لاس لگول جائز دی. بل هغه غلاف کوم چه د قرآن کریم نه جدا وی دهغې په ذریعه یا د نورې کپړې په ذریعه قرآن کریم اوچتول او لاس لگول جائز دی. البته که یوه کپړه وراغوستې شوې وی لکه لوپته قميص وغیره نودهغې په ذریعه لاس لگول او قرآن نیول جائز نه دی. هغه څیزونه په کوم کښې چه ذکرونه او دعاگانې لیکلې شوې وی هغې ته لاس لگول هم جائز دی البته بهتر اومستحب په دې کښې او کتب تفسیر حدیث اوفقه کښې دادی چه بغیر اودس نه ورته لاس اونه لگولی نشي.^(۲)

جمات ته د داخلیدلو حکم: دحائضه نفساء دپاره جمات کښې داخلیدل منع او حرام دی که هغه د تیریدو په اراده وی یا د حصاریدو په اراده وی البته د ضرورت په وخت جائز دی لکه د یوځناور یا څاروی یا غل یا یخننی یا تندې د ویرې نه، لیکن اولی اوبهتر په دې صورت کښې دادی چه تیمم کولو سره دې داخل شی.^(۳)

د طواف حکم: د حائضه او نفساء دپاره طواف کول حرام اومنع دی لیکن که ونی کړو نوصحیح خو به شی مگر گناهکاره به وی او کفار به هم لازم وی. لهذا د طواف زیارت په صورت کښې بدنه واجب وی او په نورو طوافونو کښې په دم واجب وی.^(۴)

﴿قَدْ أَتَيْنَاهُم بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكَ وَأَمَّا رَبُّكَ فَكَأَنَّكَ تُخَاهَرُ﴾ (ترجمه اوتشریح یسیر) بیا چه کله هغه (ښځې) په ښه شان سره پاکې شی (چه د ناپاکۍ شک شبه پاتې نه شی) نوهغوی له ورځنې (یعنی هغوی سره کوروالې کونی) د کوم ځانې چه تاسو ته الله تعالی اجازت درکړې دې (یعنی: د مخکښې نه).^(۵)

امراتیان، امر اباحت دې کوم چه د جماع اوصحبت نه کنایه دې اولفظ من د فی په معنی کښې دې لکه چه آیت ﴿أَوَلَيْ مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ﴾ او آیت مبارک ﴿إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ﴾ أي: فی یوم الجمعة کښې من، دفی په معنی کښې دې. اصم د دې جز معنی داسې بیان کړې ده چه تاسو دغه ښخوله په داسې حالت کښې راشی په کوم حالت کښې چه تاسو ته د راتلو حکم دي. یعنی چه نه تاسو د روژې په حالت کښې نی نه مو احرام تړلې وی اونه معتکف نی. څکه چه په دې حالتونو کښې جماع ناجائز ده.

ابن عباس رضی الله عنهما ابورزین او امام ضحاک رحمهما الله فرمائی: ﴿مَنْ قِيلَ الطَّهْرُ لِمَنْ قَبْلَ الْحَيْضِ﴾ یعنی دوی سره په طهر کښې صحبت کوئی نه چه په حالت د حیض کښې. محمد بن الحنفیه رحمته الله فرمائی چه معنی داده په حلاله طریقه سره راڅی نه چه د زنا په طریقه سره.^(۶)

^(۱) البحر الرائق: ۳۴۷/۱-۳۴۶ معارف السنن: ۵۰۹/۱.

^(۲) البحر الرائق: ۳۴۸/۱، ۳۵۰/۱.

^(۳) رسائل ابن عابدين ص: ۱۱۳.

^(۴) رسائل ابن عابدين ص: ۱۱۳ الفتاوى الهندية: ۴۳/۱.

^(۵) بيان القرآن للهاثاني: ۱۴۶/۱.

یوڅو کرښې وړاندې دا خبره تیره شوې ده چې «فَأَتَوْهُنَّ» امر اباحت دې اود جماع یعنی اتیان فی القبل نه کنایه ده. ددې وجه داده چې الله تعالیٰ ښځې د حرث موضع ګرځولو سره دوی له د پټې سره تشبیه ورکړې ده لکه څنګه چې پټې د تخم اچولو نه پس د غلې د پیداوار مرکز دې دغه شان ښځې هم د نطفه حصاریدونه پس د اولاد د پیدائش مرکز دې. د الله تعالیٰ ارشاد دې «وَسَاءَلَكُمْ حُرُثُ لَكُمْ» ستاسو بیبیانې ستاسو دپاره په منزله د پټې دې اوچونکه دا اولاد پیدائش هم د فرج په لار ممکن دې په دې وجه اتیان فی القبل متعین دې او ایټان فی الدبر حرام دې^(۱).

قوله: «ایټان المراء فی الدبر» د ښځوسره په دبر کښې وطی کولویه سلسله کښې حضرات حنفیه حنابلہ او جمهورو اهل سنت رحمهم الله مسلك دادې چې دا بد کار حرام دې. د امام شافعی رحمته الله علیه نه په دې مسئله کښې دوه قوله نقل دی. په شروع کښې امام شافعی رحمته الله علیه د جواز قائل وو. چنانچه ابن الحکم رحمته الله علیه د امام شافعی رحمته الله علیه نه نقل کوی «لم یضطر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فی تحريمه ولا فی تحمله هی، والقياس انه حلال» د حضور ښه نه ددې «ایټان المراء فی الدبر» د حلت یا حرمت په حواله سره څه خبره په صحت سره نقل نه ده اود قیاس تقاضا ده چې دا فعل دې حلال وی. ځکه چې امام شافعی رحمته الله علیه «ایټان المراء فی الدبر» په «وطی فی الساقین» باندې قیاس کولو.

امام حاکم رحمته الله علیه د ابن عبدالحکم رحمته الله علیه نه د امام شافعی رحمته الله علیه او امام محمد رحمته الله علیه په مینځ کښې په دې مسئله کښې کیدونکې مناظره هم نقل کړې ده. په کوم کښې چې د ابن عبدالحکم رحمته الله علیه د بیان مطابق امام شافعی رحمته الله علیه د امام محمد رحمته الله علیه دستدل «وَسَاءَلَكُمْ حُرُثُ لَكُمْ فَأَتَوْهُنَّ حُرُثُكُمْ أَلَيْ شَيْءٌ» چې موضع حرث صرف فرج دې په جواب کښې فرمانی چې بیا خوصرف هم په فرج باندې اکتفا کول پکار دی. ولي «وطی فی ساقیه» یا «بدن» کښې «حرث» شته؟ امام محمد رحمته الله علیه او فرمائیل چې نه. امام شافعی رحمته الله علیه او فرمائیل چې آیا دا فعل هم حرام دې؟ (ځکه چې موضع حرث دلته هم موجود نه دې) نو امام محمد رحمته الله علیه او فرمائیل چې نه، نو امام شافعی رحمته الله علیه او فرمائیل «فکیف تحتم عملاً تقول به؟» بیا تاسو دداسې خبرې نه څنګه استدلال کوئ د کوم چې تاسو په خپله قائل نه ئی؟^(۲)

ابن عبدالحکم رحمته الله علیه خو د امام شافعی رحمته الله علیه حجت مکمل ذکر کړې مګر د امام محمد رحمته الله علیه په حجت کښې د تساهل نه کار اخستی دې ګنی د یو امام او مجتهد مقام ددې نه زیات اوچت دې چې هغه د یو کمزوری قیاس جواب ور نه کړې شی ځکه چې خبره بالکل واضحه ده چې په عرف کښې غیر فرج او دبر کښې اثناء «منی خارج کول» جماع او وطی هڅو ګټلې نه شی په دې وجه چې غیر فرج او دبر سره خو

(۱) احکام القرآن للقرطبي: ۹۱/۳-۹۰/۱ التفسیر المظهری: ۲۸۰/۱ تفسیر ابن کثیر: ۱۵۲۳/۱ احکام القرآن للجصاص: ۲۵۰/۱ التبیان فی إعراب القرآن: ۱۸۷/۱.

(۲) احکام القرآن للقرطبي: ۹۳/۳ احکام القرآن للجصاص: ۲۵۰/۱ روح المعانی: ۷۰۷/۱ دار احیاء التراث العربی التفسیر المظهری: ۲۸۰/۱.

(۳) التفسیر المظهری: ۲۸۱/۱-۲۸۰/۱ احکام القرآن للجصاص: ۲۶۰/۱ احکام القرآن للتهانوی: ۲۱۰/۱ روح المعانی: ۷۰۸/۱ تفسیر ابن کثیر: ۵۳۴/۱.

په آيت كريمه كښې هيڅ تعارض نشته بلكه په آيت كښې خو فرج او دبر نه د غير موضع حرث حرمت بيان كړې شوې دي. د كوم نه پس چه موضع حرث يعنى قبل خپل پخپله متعين كيږي. (۱)
بل وطي في الدهر كه هغه سړى سره وى او كه ښځې سره چونكه ددې د اباحت هيڅ ضرورت نشته په دې وجه د علت استقذار د وجې نه دواړه حرام دى او وطي في الليل اباحت اود نسل زياتيدود وجې نه ضرورى وو په دې وجه دا حلال دى (سواد حيض او نفاس د حالت نه) او وطي في الساقين أو الفخذين كښې د استقذار څه علت نشته دې په دې وجه دا حرام هم نه دى. (۲)

ابونصر الصباغ رحمته الله فرماني چه امام ربيع رحمته الله حلفاً به فرمائيل چه «لقد كذب - يعنى: ابن عبد الحكم - على الشافعي في ذلك، فإن الشافعي نص على تحريمه في ستة كتب من كتبه»، توجه: تحقيق ابن عبد الحكم دامام شافعي رحمته الله طرف ته د روغو نسبت كړې دې ځكه چه پخپله دامام شافعي رحمته الله نه د هغه په كتابونو كښې د شپږو كتابونو نه د دې په حرمت باندې نص موجود دي. (۳)
ليكن حافظ ابن حجر رحمته الله د امام ربيع رحمته الله دا فيصله غلطه گرځولې دي. ځكه چه ابن عبد الحكم د امام شافعي رحمته الله نه په دې نقل كښې متفرد نه دي بلكه د هغه رور د هغه متابعت كړې دي. لهذا د تحقيق نه هم دا خبره ثابتيږي چه دامام شافعي رحمته الله نه دواړه قوله نقل دي. دويم قول د كوم طرف ته چه هغه رجوع كړې ده اود جمهورو موافقت ئې كړې دې هغه د تحريم قول دي. (۴)

دغه شان دامام مالك رحمته الله نه امام حاكم، خطيب بغدادى او دارقطنى رحمهم الله په مختلف طرق سره داسې روايات نقل كړي دي په كوم كښې چه دامام مالك رحمته الله نه د جواز قول نقل دي مگر ابن كثير رحمته الله فرماني چه د دغه رواياتو په اسناد كښې سخت ضعف دي خو بل طرف ته پخپله دامام مالك رحمته الله د جمهورو په موافقت كښې اود هغه (امام مالك رحمته الله) طرف ته د جواز قول منسوب كړنكو تكذيب هم نقل دي. چنانچه معمر بن عيسى رحمته الله د امام مالك رحمته الله نه نقل كوي چه «إن ذلك حرام» يعنى داسې كول حرام دى.

دغه شان ابويكر بن زياد نيشاپورى رحمته الله فرماني چه ماته اسماعيل بن حسين اود هغوى نه اسراييل بن روح رحمته الله دا خبره بيان كړې چه ما «اسراييل بن روح» د امام مالك رحمته الله نه تپوس او كړو چه تاسو «إلهم النساء في أحوالهن» باره كښې څه فرمايئ؟ نو هغوى په جواب كښې او فرمائيل «ما نأثم لاقوم عرب هل يكون الحوث إلا موضع الزرع؟ لا تعذبوا الغرب» يعنى تاسو خو خالص عربى خلق ئى (ښه ده دا خو اوښايه) آيا د فصل د ځانى، د دانه كرلو د ځانى نه علاوه هم كيږي؟ (يعنى هيڅ كله نه كيږي) نو د فرج نه تجاوز به كوئى. اسراييل بن روح رحمته الله او فرمائيل چه خلق خودا وائى چه تاسو د جواز قائل يئى نو وئى فرمائيل

(۱) روح المعاني: ۱/۷۰۸ احكام القرآن للتهانوي: ۱/۲۲۲-۴۲۱.

(۲) التفسير المظهرى: ۱/۲۸۱.

(۳) تفسير ابن كثير: ۱/۵۳۴.

(۴) التفسير المظهرى: ۱/۲۸۱ احكام القرآن للتهانوي: ۱/۲۲۲.

«مکذوبون علی، مکذوبون علی» داخله په ما دروغ وائی، دا خلق په ما دروغ وائی. علامه ابن کثیر رحمته الله فرمائی چه «لهذا هو الثابت عنه» یعنی هم دغه د امام مالک رحمته الله نه په صحیح توگه ثابت دی. (۱)

د إیمان فی الدبر په حرمت باندې ډیر احادیث هم نقل دی. علامه ابن قیم جوزي رحمته الله فرمائی چه دا روایات او احادیث د صحابه کرامو رضی الله عنهم یو لونی جماعت روایت کړی دی. په کوم کښې چه حضرت عمر بن الخطاب، علی بن ابی طالب، خزیمه بن ثابت، ابوهریره، ابن عباس، عبدالله بن عمر، ابن مسعود، عقیه بن عامر، براء بن عازب، طلق بن علی، ابوذر او جابر بن عبدالله رضی الله عنهم شامل دی.

قاضی ثناء الله پانی پتی رحمته الله دا ټول روایات او په دې باندې چه کوم کلام دې دهغی د ذکر کولو نه پس فرمائی سره ددې چه دا روایات ضعیف دی لیکن بعض ته په بعض باندې تقویت حاصلیری او په دې سره علم قطعی حاصلیری چه د حضور پاک نه په دې امر کښې ممانعت راغلی دې په داسې توگه چه د دې رد کوونکي څه خیز نشته. لهذا هم دا د حرمت قول اختیارول واجب دی. والله اعلم. (۲)

کوم حضرات چه د جواز قائل دی هغوی د ابن عمر رضی الله عنهما ددې صحیح روایت نه استدلال کوی چه دهغوی نه په مختلف طرق سره نقل دې چه آیت «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خَرَوْا عَلَىٰ سُرُجِكُمْ حَتَّىٰ تَكُونَ لَكُمْ صَلاَةٌ وَنُفُوسٌ كَامِلَةٌ» ښخوسره په ډبر کښې د جماع باره کښې نازل شوې دې. هم دغه شان په المعجم الکبیر کښې په جید سند سره هم د ابن عمر رضی الله عنهما نه نقل دی چه آیت (مذکوره) جماع فی الدبر دپاره په توگه د رخصت نازل شوې. (۳)

قاضی ثناء الله پانی پتی رحمته الله فرمائی چه دا د ابن عمر رضی الله عنهما وهم دې اوهغوی د آیت صحیح تاویل کولو کښې غلطی کړې ده ځکه چه که سبب نزول هم دا اوگر خولې شی نو بیابه د آیت حکم او واقعیه یا سبب نزول کښې مطابقت پاتې نه شی ځکه چه حکم آیت موضع حرث یعنی د قبل په لږ راتلل دی نه چه په ډبر کښې ځکه چه ډبر کښې موضع حرث نه دی. لهذا آیت مبارک په هیڅ شان سره هم اباحت «إیمان فی الدبر» دپاره حجت نه شی جوړیدی.

بعض حضراتو فرمائیلی چه دا وهم او غلطی د ابن عمر رضی الله عنهما نه بلکه دهغوی نه روایت کونکي حضرت نافع رضی الله عنه غلطی او دهغوی وهم دي. وجه داده چه کله عبدالله بن حسن رضی الله عنه د سالم بن عبدالله رضی الله عنه نه تپوس او کړو چه دا حدیث څنگه دي چه مونږ ته نافع رضی الله عنه د ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت کولو سره بیانوی چه ابن عمر رضی الله عنهما به په ډبر کښې په جماع کولو سره هیڅ خرج نه گنړلو؟ نو سالم بن عبدالله رضی الله عنه او فرمائیل:

«كذب العبد وأخطأ، إنما قال عبدالله: يؤتون في فروجه من أدبارهن»

چه دغلام نه په پوهیدلو کښې غلطی شوې ده ځکه چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما خودا فرمائیلی وو چه د ښځو فرج کښې د شاد طرف نه راتللو سره هم جماع کولې شی. «دکوم په پوهیدلو کښې چه د نافع رضی الله عنه نه غلطی شوې ده. مگر قاضی صاحب رحمته الله فرمائی چه د سالم رضی الله عنه دا خبره صحیح نه معلومیری ځکه چه حضرت نافع رضی الله عنه په دې کښې ځان له نه دې بلکه دهغوی نه علاوه نورو حضراتو هم د ابن عمر رضی الله عنهما نه دا حدیث روایت کړې دي. کذا ذکر الشیخ ابن حجر رحمه الله لهذا صحیح هم دغه دی چه د ابن عمر رضی الله عنه

(۱) تفسیر ابن کثیر: ۵۳۴/۱-۵۳۳ احکام القرآن للتهانوی: ۴۲۳/۱.

(۲) التفسیر المظهری: ۲۸۳/۱-۲۸۱ احکام القرآن للقرطبی: ۹۵/۳ حاشیه تفسیر ابن کثیر: ۵۳۳/۱.

(۳) تفسیر الطبری: ۴۰۴/۴ رقم الحديث: ۴۳۲۵ المعجم الأوسط للطبرانی: ۱۴۵/۴-۱۴۴ رقم الحديث: ۴۵۲۶. واضحه دي وی چه تفسیر طبری کښې دا روایت (نزول فی إیمان النساء فی ادبارهن) الفاظ سره نقل دي مگر بخاری شریف کښې صرف (انزلت فی کذا وكذا) الفاظ دی کوم چه په ډبر کښې د جماع کولو په جواز کښې صریح نه دی.

وهم دي. چنانچه ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی ہے: «(إن ابن عمر -والله يغفرله- قد أوهى) تحقیق ابن عمر رضی اللہ عنہما ته وهم شوي الله تعالى دي دهغوی مغفرت اوفرمانی.»^(۱)

ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی ہے د آیت د نزول سبب په حقیقت کښې دادې چه انصار د مدینې تر دغه وخته پورې مشرکان وو او یهود اهل کتاب به په یوځای نيزدي نيزدي اوسیدل. انصارو به یهود اهل کتاب ته په خپل ځان باندې په علم کښې فضیلت ورکولو او په ډیرو کارونو کښې به ئی دهغوی مننه کوله د جماع په حواله سره د یهودو طریقه کار دا وو چه هغوی به خپلو ښخوسره به یو طرف کوروالی کولو نو انصاروهم دغه طریقه اختیار کړه. خو قریشو به په جماع کښې مختلف اندازونه اختیارول. کله چه د مهاجرینو مدینې طیبې ته راتگ شروع شو اود انصارو ښخوسره هغوی ودونه اوکړل نو په خپلو مختلف انداز او طریقوسره ئی جماع کول شروع کړه کوم چه د انصارو ښخو ناخوښه کړل اود خاوند د تابعدارئی نه ئی انکار اوکړو. کله چه داخبر رسول الله ﷺ ته اورسیدو نو په دې موقع باندې دا آیت مبارک نازل شو.

دغه شان مسند احمد او ترمذی (کښې د ابن عباس رضی اللہ عنہما نه روایت دي چه حضرت عمر رضی اللہ عنہ د حضور پاک په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئی اوکړو اي د الله رسول ﷺ زه هلاک شوم. حضور پاک تپوس اوکړو ته څه خیز هلاک کړې؟ نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ اوفرمانیل «حولت رحلی لليلة» ما د شپې کجاوه اولته کړه. نو حضور پاک جواب ور نه کړو تردې چه الله تعالی دا آیت مبارک نازل کړو نو حضور پاک اوفرمانیل «أقبل وأدبر وافق الدبر والجمضة» یعنی که غواړې د مخې په لار راشه یاد شانه د وړاندې لار طرف ته راشه (بس) د دبر او حیض د حالت نه ځان اوساته. حضور پاک چه څنگه د «فَاعْتَبِرُوا إِلَهَ الْكَافِرِينَ» تفسیر «اصنعوا لكل هم إلا النكاح» سره اوکړو اود آیت حقیقی معنی او حقیقی مراد ئی واضح کړو هم دغه شان «نَسُوا حَرَّتَ لَكُمْ فَأَتُوا حَرَّتَكُمْ أُنْ شَتُّمُ» تفسیر په خپل ارشاد «أقبل وأدبر وافق الدبر والجمضة» سره اوفرمانیلو اود آیت حقیقی مطلب ئی پخپله واضحه کړو گنی د رومی آیت ظاهر حالت د حیض کښې بالکلیه ځان ساتل اود دویم آیت ظاهر په تعمیم مواضع باندې دلالت کوی.^(۲)

علامه ابن کثیر، علامه قرطبی او نورو مفسرینو حضراتو په دې مقام باندې تفصیلی بحث کړې دي. دهغه ټولو خلاصه داده چه دابن عمر رضی اللہ عنہما نه د جواز قول اوقول حرمت دواړه نقل دی مگر راجع او صحیح قول د حرمت دي چه د جمهور صحابه کرام رضی اللہ عنہم د مذهب موافق دي. دغه شان کوم ځانی چه په دې مسئله کښې د امام مالک رضی اللہ عنہ نه د جواز قول نقل دي هم هلته د جمهورو په مطابقت کښې قول تحریم هم نقل دي او امام مالک رضی اللہ عنہ دهغه خلقو تکذیب کړې دي چاچه دهغوی طرف ته د جواز نسبت کړې دي. پاتې شوه خبره د امام شافعی رضی اللہ عنہ نود هغوی طرف ته د جوازو نسبت صحیح نه دي ځکه چه د امام شافعی رضی اللہ عنہ په شپږو کتابونو کښې ددې په حرمت باندې نص موجود دي.^(۳) والله اعلم.

(۱) سنن ابی داؤد کتاب النکاح باب فی جامع النکاح، رقم الحديث: ۲۱۶۴.

(۲) جامع الترمذی أبواب تفسیر القرآن، باب: ومن سورة البقرة رقم الحديث: ۲۹۸۰ مسند الإمام أحمد، مسند عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ ۷/۱: ۷۶۱ رقم الحديث: ۲۷۰۳.

(۳) التفسیر المظهری: ۱/۲۸۴-۲۸۳ تفسیر ابن کثیر: ۱/۵۳۴ احکام القرآن للقرطبی: ۳/۹۵-۹۳ احکام القرآن للتهاوی: ۱/۴۲۳-۴۲۰.

(۴) تفسیر ابن کثیر: ۱/۵۳۴ احکام القرآن للقرطبی: ۳/۹۵-۹۳ احکام القرآن للتهاوی: ۱/۴۲۳-۴۲۰.

١- باب: کَيْفَ كَانَ بَدْءُ الْحَيْضِ، وَقَوْلُ النَّبِيِّ ﷺ (هَذَا شَيْءٌ كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ)

باب: أي: هذا باب. لفظ باب مرفوع دي اومبتداء محذوف هذا دپاره خبر دي. لفظ باب د تنوين سره هم لوستلې شی اود مابعد طرف ته اضافت سره هم لوستلې شی. لفظ باب په اصل کښې توب وو واو متحرک ماقبل مفتوح کیدو د وجې نه واو په الف سره بدل کړې شو نو باب شو. جمع ابواب او آیوة راځي او باب نه مراد نوع دي لکه چه «من قصر بأبامن العلم» کښې لفظ باب د نوع په معنی کښې دي، أي: نوعاً من العلم.

لفظ کیف اسم دي ځکه چه په دي باندې حرف جر بلاتواويل داخلېږي لکه «علی کیف تهبم الاحمرين» دکيف اعراب دادی چه دلته کیف حال واقع شوې دي تقدیری داسې دي: «علی أي حالة کان ابتداء الحيض» چه د حیض شروع څنگه او په کومه توگه اوشوه.

کان د افعال ناقصه نه دي کوم چه د ماضی په زمانه باندې دلالت کوی اودې خبرې تعرض او بحث نه کوی چه په زمانه د حال کښې فعل یوشان باقي دي که نه؟ هم ددې نه لفظ کان د لفظ صار نه ممتاز کیږي ځکه چه ددې معنی د یو حالت نه بل حالت ته د وربدلیدلو ده. هم دغه وجه ده چه «کان الله» ونیل جانز او «صار الله» ناجانز دی.

لفظ بدء دوه شان دي: البدء، بفتح الباء وسكون الدال وفي آخره همزة، په معنی د شروع دي او البدء، بضم الباء والدال وتشديد الواو په معنی د ظهور دي. (١) که چرې دلته لفظ بدء دي نوددې معنی ده چه د حیض شروع څنگه اوشوه او که چرې بدو دي نود دي معنی ده د حیض ظهور څنگه اوشو. دا دریم باب دي کوم چه امام بخاری رحمه الله کیف کان نه شروع کړې دي. (٢)

دترجمة الباب مقصد اود علامه انور شاه کشمیری رحمه الله m راځي: علامه انور شاه کشمیری رحمه الله فرماني چه ددې ترجمة الباب نه د امام بخاری رحمه الله مقصد دلته هم د بدء الوحي په شان دي یعنی اول داخودل دی چه د جنس حیض وجود او ظهور په دنیا کښې څنگه اوشو. اوبیا به مسائل واحکام بیانولې شی. د حیض صرف د شروع احوال بیانول د بخاری رحمه الله مقصد نه دي. (٣)
بعض حضرات فرماني چه د ترجمة الباب مقصد دادی چه امام بخاری رحمه الله په دي باب کښې د حیض د شروع په سلسله کښې د روایاتو په اختلاف باندې تنبيه فرمائیل غواړي چه آیا حیض د آدم عليه السلام د زمانې نه شروع شوې یا د دي شروع د بنی اسرائیلو نه شوې. (٤)
د علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله راځي: علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرماني چه د اما بخاری رحمه الله په دي باب کښې د حیض تاریخ خودل غواړي چه د حیض شروع د کوم وخت نه شوې. (٥)

(١) عمدة القاری: ٣٧٨/٣.

(٢) الأبواب والتراجم: ١٦٣ الكنز المتواری: ٢٤٦/٣.

(٣) فیض الباری: ١/٤٨٦ أنوار الباری: ٣٥١/١٠.

(٤) الأبواب والتراجم: ١٦٣ الكنز المتواری: ٢٤٦/٣.

د حیض تاریخ بیانولو ضرورت ولې پېښ شو؟ د حیض د تاریخ بیانولو ضرورت په دې وجه پېښ شو ځکه چې په دې سلسله کېنې درې روایات دی. یو د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا روایت دی کوم چې امام بخاری رحمہ اللہ دلته تعلیقاً ذکر کړې دې ددې روایت تقاضا داده چې د حیض شروع د حضرت آدم عليه السلام د زمانې نه شوي خو دویم او دریم روایت د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ او حضرت عائشه رضی اللہ عنہا قول دي کوم چې عبدالرزاق رحمہ اللہ په خپل مصنف (۲) کېنې روایت کړې دي. اوهم ددې طرف ته امام بخاری رحمہ اللہ په خپل قول «وقال بعضهم: كان أول النحر» سره اشاره هم کړې ده. چنانچه حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرماني چې حافظ عبدالرزاق رحمہ اللہ د ابن مسعود رضی اللہ عنہ نه په سند صحيح سره روایت کړې دي چې:

«كان الرجال والنساء في بني اسرائيل يصلون جميعاً، فكانت المرأة تتشرف للرجل، فألقى الله عليهم الحياء ومنعهم المساجد» يعنى د بنی اسرائیلوسرو اوښخو به یوځای موندل کولو نو دهغوی ښځو سره ته کتل شروع کړه دکوم په نتیجه کېنې چې الله تعالی په هغوی باندې حیض مسلط کړو او هغوی د جماتونو د راتلونو منع کړي.

ددې دواړو موقفونو روایتونو ظاهر دادي چې د حیض شروع د بنی اسرائیلود ښځونه شوي ده ددوی نه به وړاندې ښځو باندې حیض نه راتلو کوم چې د روایت مرفوعه د ظاهر نه خلاف دي. امام بخاری رحمہ اللہ د محدثینو د اصولو په رڼا کېنې مرفوع روایت ته په په موقف روایت باندې ترجیح ورکړه اوونې فرمائیل «وحدثني النبي صلى الله عليه وسلم أكن» چې د حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم حدیث اشمل، یعنی ټولو ښځوته شامل دي. لهدا هم دې ته به ترجیح وي. خو علماء موجهین رحمهم الله پ دې روایتونو کېنې د تطبیق کوشش کړې دي (۳).

دعلامه داؤدی رحمہ اللہ رائي: چنانچه علامه داؤدی فرماني چې په دې روایاتو کېنې هیڅ تعارض او تضاد نشته دې ځکه چې نساء بنی اسرائیل هم د بنات آدم نه دي. په دې باندې حافظ ابن حجر رحمہ اللہ او فرمائیل لکه چې ددې قول مطابق بنات آدم لفظاً خو عام دې مگردې نه مراد خاص د بنی اسرائیلو ښځې دي. د حافظ ابن حجر رحمہ اللہ رائي: بیانی او فرمائیل چې زما په نيزد تطبیق صورت دادي چې د حیض شروع خو هم داوړ نه وه مگر په نساء بنی اسرائیل باندې د سزا په توګه ددې مقدار زیات کړې شوي وو ځکه چې امام طبري رحمہ اللہ وغيره د ابن عباس رضی اللہ عنہ نه د حضرت ابراهيم عليه السلام د بی بی متعلق ارشاد باری تعالی «وَأَمَّا رَأَتُهُ فَابْتِئَتْ فَذَعِكَتْ» تفسیر فحاضت سره روایت کړې دي او په دې کېنې هیڅ شک نشته دي چې د حضرت ابراهيم عليه السلام زمانه د بنی اسرائیل د زمانې نه وړاندې وه. دغه شان امام حاکم رحمہ اللہ او ابن المنذر رحمہ اللہ په صحیح سند سره د ابن عباس رضی اللہ عنہ نه روایت کړې دي چې: «ان ابتداء الحيض كان على حواء بعد أن أهدطت من الجنة» یعنی بیشکه د حیض شروع د حضرت حواء علیها السلام نه شوې کله چې هغه د جنت نه د زمکې طرف ته راکوزه کړې شوي وه (۴).

(۱) فضل الباری: ۴۶۴/۲.

(۲) مصنف عبدالرزاق، کتاب الصلاة باب شهود النساء الجماعه: ۸/۳ رقم الحديث: ۵۱۲۹-۵۱۲۸ (د دواړو احادیثو الفاظ دلته ذکر کړې شوي د حدیث د الفاظو نه مختلف دی البته مفهوم د ټولو یو دی).

(۳) لامع الدراري: ۱۳۹/۲ الكنز المتواری: ۲۴۶/۳.

(۴) فتح الباری: ۵۲۷/۱.

دعلامه رشید احمد کنکوهی رحمۃ اللہ علیہ راڻي: دحضرت گنگوهی رحمۃ اللہ علیہ هم دغه راڻي ده چه د اول په نسبت د بنی اسرائیلو په بنځو کښې ددې حیض کثرت اوزیادت وو په کوم چه لفظ ارسال شاهد دي. (۱)
 دشیخ الحدیث حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ راڻي: حضرت شیخ الحدیث زکریا رحمۃ اللہ علیہ فرماني: «وهو الأوجه عندی» یعنی زما په نیز هم دغه قول زیات خوښ کړې شوې دي. (۲)

دعلامه انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ راڻي: علامه انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمانيلی زما په نیز په روایاتو کښې دتطبیق صورت دادې چه دحیض شروع خو هم د زمانې د شروع نه شوې وه کوم چه د عتاب په توگه وو مگر په نساء بنی اسرائیل باندې ددې تسلط د قهر لقمه اوسزا په توگه اوشو. (۳)

دعلامه عینی رحمۃ اللہ علیہ نقد: علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ د علامه داؤدی رحمۃ اللہ علیہ او حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ بیان کړې شوې تطبیقات غیر صحیح گرځولی دي. دعلامه داؤد رحمۃ اللہ علیہ بیان کړې شوی تطبیق باندې نقد کولو سره فرماني چه مونږ ددې خبرې نه انکار نه کوو چه نساء بنی اسرائیل د بنات آدم نه دی مگر دلته کلام په اولیت کښې دې اودامخالفتم هم په دې صورت کښې ختمیدې شی چه په دواړو اولیتونو کښې تطبیق ورکړې شی. دغه شان دعلامه داؤدی رحمۃ اللہ علیہ د قول متعلق چه دا اوونیلې شو چه ددې قول مطابق بنات آدم عام لفظ دي اودې نه مراد خاص دي نودا خبره هم صحیح نه ده ځکه چه دحضور پاک کلام عموم ولې په یویل باندې خاص کولې شی؟ دویم تطبیق کوم چه حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ بیان کړې دي هغه هم دمغوی ذوق نه خالی دي ځکه چه دلته اول ارسال لفظ دي نه چه صرف لفظ ارسال اوهم اولیت دلته زیر بحث دي دکمی زیاتي سوال هم په مینځ کښې نشته دي. بل ددې څه دلیل دي چه اول په حیض کښې کمې وو په کوم کښې روستو بیا زیاتي اوشو؟ اودا چا نقل کړل؟

دعلامه عینی رحمۃ اللہ علیہ راڻي: ددې نقد نه پس علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ اوفرمانیل چه زما په نیز د تطبیق صورت دادې چه ممکن دی د کثرت عناد د وجې نه الله تعالی د بنات بنی اسرائیل حیض منقطع کړې وی چه دوی له اود دوی خاوندانو له عناد سزا ورکړې شی او څه موده هم په دغه حال باندې تیریدو نه پس الله تعالی په هغوی باندې رحم کړې وی اویبانی دحیض دعادت اجراء کړې وی ځکه چه دالله تعالی هم د حکمت او رحمت لاندې حیض د وجود نسل سبب جوړ کړې دي چه د کومو بنځو په رحم کښې د حیض صلاحیت وی هم هغه حمل قبلوی. په دې وجه په صغر سنی یعنی کم عمرنی او سن ایاس یعنی زیات عمر کښې نه حیض وی اونه حمل حصار پری. غرض دا چه کله دحیض شروع شوې وی نوهه هغه د مدت انقطاع په لحاظ سره اول ارسال گرځی لهذا د اولیت اطلاق هم په دې اعتبار سره شوې دي کوم چه د امور نسبیې نه دی. (۴)

دعلامه عینی رحمۃ اللہ علیہ په راڻي باندې نقد: علامه رشید احمد گنگوهی رحمۃ اللہ علیہ په دې موقع باندې لیکلی دی چه کوم اعتراض علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ په حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ باندې کړې دي هغه به پخپله هم په هغه باندې وارد کیدی چه د انقطاع او اجراء دلیل څه دي؟ بلکه یویل اعتراض داهم کیدی شی چه هغه د حیض انقطاع عقوبت خودلې اوارسال نی رحمت حالانکه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم حیض ته نقص دین فرمانيلی.

(۱) لامع الدراری: ۲۳۹/۲ الكنز المتواری: ۴۶/۳ الأیوب والتراجم: ۶۳

(۲) الكنز المتواری: ۴۶/۳ الأیوب والتراجم: ۶۳

(۳) فیض الباری: ۴۸۶/۱.

(۴) عمدة القاری: ۳۸۰/۳ لامع الدراری: ۲۳۹/۲ الكنز المتواری: ۴۷/۳ أنوار الباری: ۳۵۲/۱۰.

چنانچه «باب ترك الحائض الصوم» کښې روایت دې چه کله ښځو د حضور پاک نه د ددین د نقصان په حواله سره تېوس اوکړو نو حضور پاک وفرمائیل: «ألَسَ إِذَا حَاضَتْ لَمْ تَصِلْ وَلَمْ تَصُمْ، فَذَلِكَ مِنْ نَقْصَانِ دِينِهَا» یعنې ولې داسې نه ده چه یوه ښځه په حیض کښې راگیره شی نو مونږونه نه کوی اونه روژې ساتي؟ نو بس هم دغه ددې د دین نقصان دې. (۱)

دعلامه انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ دطرفه ددې نقد جواب: علامه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ وفرمائیل چه د محقق عینی رحمۃ اللہ علیہ د طرف نه دا جواب ورکړې کیدې شی چه هم دارسال د لفظ نه دا استنباط کیری چه ددې نه پس د انقطاع صورت پاتې شوې دې اوکیدې شی هم ددې نه محقق عینی رحمۃ اللہ علیہ احتمال مذکوره راوستې دې. والله اعلم

ددویم اعتراض جواب دادې چه په حیض کښې دواړه اړخونه دی په دې لحاظ سره چه هم ددې د وجې نه په ارحام کښې د حمل قبلولو صلاحیت پیدا کیری اوهغه دتوالد اوتناسل ذریعه ده، یقیناً چه رحمت دې بل دا چه د طب په رنړا کښې هم دحیض صحیح صورت د ښځې د رحم د اندام دپاره د صحت دلیل دې اوددې بې قاعدگی یا غیرمعتاد کمې زیاتې دیمارنی یا استحاضه شکل دې. پاتې شوه ددین د نقصان والا خبره نوهغه د ظاهر او ښکاره والی په لحاظ سره ده چه په ظاهره د یوشرعی او سماوی عذر لاندې ښځه د فرائض د اداکولو نه محروم کیری لیکن په حقیقی او معنوی اعتبار سره صرف ددې په وجه سره د هغې دین د کمې مرتبې والا کیری نه اونه دا ونیلې کیدې شی چه خامخا هغه په داسې حالت کښې د الله تعالی عذاب لقمت یا عتاب لاندې راغلې ده. دا خو هم داسې دی لکه چه مونږ ښځوته په جمعه اود جهاد په جماعتو کښې د عدم شرکت په سبب ناقصات الدین نه شوونیلې. الغرض په چا باندې چه څومره فرائض دی هغه به دهغې په اداکولو سره کامل الدین گنلې شی سره ددې چه هغه د نورو په مقابله کښې د اعمالو په لحاظ سره کم وی. (۲)

هم دغه وجه ده چه کله اسماء بنت یزیدین السکن انصاریه رضی اللہ تعالیٰ عنہا دبنی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې حاضره شوه اوعرض نی اوکړو: زه دښځودطرف نه دهغوی د نماننده کیدو سره راغلې یم چه د ټولو عرض معروض تاسوس ته پیش کړم. الله تعالی تاسو د سرو او ښځو ټولو دپاره مبعوث کړې ئی لهدا مونږ ټول ایمان راوړو او ستاسو اتباع مو اوکړه. لیکن مونږ ټولې ښځې ذات یو په کورونو کښې راگیرې شوې د پردې اوحجاب پابند اوهم په کورونو کښې ناسته زمونږ کار دې. سړی هم زمونږ نه خپل خواهشات پوره کوی اومونږ دهغوی د اولاد بوج هم زغمو اود بهر اوسیدو د آزادۍ د وجې نه، سرو ته د جمعه وجماعات او جنازه کښې د شرکت د وجې نه نیکنی او فضائل ملاویری اوکله چه هغوی جهاد ته ځی نومونږ دهغوی د مالونو او اولاد هم حفاظت کوو نو آیا په داسې صورت کښې دهغوی د مذکوره اعمالونه په اجر اوثواب کښې مونږ هم څه حصه وی که نه؟ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم چه دحضرت اسماء رضی اللہ تعالیٰ عنہا عرض معروض واوړیدو نو دصحابه کرامو طرف ته متوجه کیدو سره ئی سوال اوکړو چه آیا تاسو کله د یوې ښځې خبرې اترې او د دین د سوال باره کښې ددې نه کله ښکېلې وینا اوړیدلې ده؟ عرض اوکړې شو نه، آي دالله رسول صلی اللہ علیہ وسلم بیا حضور پاک د اسماء رضی اللہ تعالیٰ عنہا طرف ته متوجه شو وئی فرمائیل: انصر فی بالاسماء واعلمی من وراءک من النساء ان حسن احد اکن لزوجها وطلبها المرأه واتبعها

(۱) لامع الدراری: ۲/۲۴۷-۲۴۸/۳-۴۷-۴۸/۱۰-۳۵۲/۱۰

(۲) انوار الباری: ۱۰/۳۵۲-۳۵۳/۱۰

لواقفته بعد کل ما ذکرته للرجال)) فانصرفت اسماعوی مهمل و تکرار استعاره افعال لما رسول الله ﷺ،

ترجمه: "اسماء زه لڑه شه اوتولو بنخوته اووایه که دهغوی رویه دخپل خاوندانوسره بنه ده اودوی دهغوی د مرضیاتو طلب اوکوشش کوی اود هغوی داتباع او موافقت کوشش کوی نوداخیزونه به دانبیخ (د آخروی مراتب په لحاظ سره) دهغه سرو برابر کوی خوک چه دغه پورتنی اعمال کوی: داخوشخبری د الله تعالی د پیغمبر ﷺ نه اوریدو سره حضرت اسماء رضی الله عنها د ډیری خوشحالی نه تهلیل او تکبیر و نیلوسره واپس شوه.

په دې حدیث کښې د عدل لفظ دې چه ښځې د مذکوره خبرو د وجې نه به مجاهدین او کامل ایمان سرو برابر شی نوکتلې به شی چه هغه دینی نقص چرته لږو؟

غرض حاصل د کلام دادې چه کوم امر ته په حدیث کښې نقصان دین ونیلي شوې دې هغه په ظاهري لحاظ سره کمې ضرور دې مگر په حقیقت کښې د عذر اومجبورنې د حالت د وجې نه کمې او نقص داعمال، دینی نقص نه دې اود شارع ﷺ مقصد صرف دادې چه بنخوته کوم د عقل اودین حصه ورکړې شوې ده هغه دهغوی د حده پورې د معاش او معاد د اصلاح دپاره کافی ده. لیکن که هغوی د خپل عمل دداترې نه اوڅی د سرو خاص معاملاتو اوبهرنی امورو په ملکي سیاسیات وغیره کښې حصه اخستل غواړی نوددوی نه د څه د بهترنې امید شته دې بلکه ددوی نه په اکثروختونوکښې به د سرو عقلونه هم خراب کړی اود قسم قسم فسادونو او فتنو دروازې کولؤ شی. (۲)

دعلامه قسطلانی رحمه الله رأي: علامه قسطلانی رحمه الله د علامه بدرالدین دماینی رحمه الله په حواله سره لیکلی دی چه هغوی په مصابیح الجامع کښې دا توجیه ذکر کړې ده چه ارسال حیض نه مراد دمنع د حکم اجراء ده د کوم شروع چه د بنی اسرائیلود بنخونه شوې. په نورو الفاظوکښې د حیض وجود خو هم د شروع نه ومگر مخصوص احکام دتولونه اول په اسرائیلی ښځو باندې نازل شو (اول ارسل المحض علی بنی اسرائیل) نه هم دغه مراددې. (۳)

دعلامه قسطلانی رحمه الله په رأي باندې نقد: علامه رشید احمد گنگوھی رحمه الله فرمائی چه په دې توجیه باندې حاشیه الطحطاوي علی مراقی الفلاح (۴) په روایت سره اشکال کیږی چه د حیض د وجې نه د مونځ حکم د حضرت حواء علیها السلام زمانې نه دې ځکه چه کله هغې د حضرت آدم ﷺ نه د مونځ حکم معلوم کړو نو هغوی اوفرمانیل چه زه نه پوهیږم بیا دالله تعالی د طرف نه وحی نازل شوه چه مونځ روژه دې ترک کړی، دمونځ قضاء به نه وی او د روژې قضاء به وی. (۵)

((وقول النبی صلی الله علیه وسلم: هذا شیئ کتبہ الله علی بنات آدم))، اود نبی کریم ﷺ ارشاد دې چه دا (حیض) یوداسې خیزدې کوم چه الله تعالی په بنات آدم ﷺ باندې لیکلې دې. د مذکوره تعلیق تخویج: دا هم د امام بخاری رحمه الله د جمله تعلیقاتونه دی کوم چه هغوی په راتلونکی ((باب الأمر بالنساء اذا نفسن)) کښې موصولاً ذکر کړې دې البته هلته د "هذا شیئ" په ځانی "هذا أمر" الفاظ

(۱) الاستیعاب فی أسماء الأصحاب: ۲۳۷/۴.

(۲) أنوار الباری: ۳۵۳/۱۰.

(۳) إرشاد الساری: ۵۲۳/۱ الكنز المتواری: ۴۸/۳ لامع الدراری: ۲/۴۰ أنوار الباری: ۵۵۳/۱۰.

(۴) ص: ۱۴۸-۱۴۷.

(۵) الكنز المتواری: ۴۸/۳ لامع الدراری: ۲/۴۰ أنوار الباری: ۳۵۳/۱۰.

مروی دی. دې نه پس «بَابُ تَقْضِي الْحَائِضِ الْمَنَاسِكَ كُلِّهَا إِلَّا الطَّوَافَ» کښې هم دا روایت موصولاً ذکر کړې دي. (۱) لیکن هلته «هَذَا شَيْءٌ يَهْ خَانِي بَانَدِي ذَلِكَ شَيْءٌ» الفاظ سره نقل دی (۲)
 د تعلیق مقصد: ددې تعلیق ذکر کولوسره دامام بخاری رحمته الله علیه مقصد دې خبرې ته ترجیح ورکول دی چه حیض وجودد بنات آدم دپیدائش نه دې ځکه چه تعلیق مذکور هم په دې باندې دال دې اوهم ددې وجې نه دواړه روایتونه ذکر کولونه پس امام بخاری رحمته الله علیه فرمائی: «وَحَدِيثُ النَّبِيِّ ﷺ أَكْثَرُ» (۳)
 «قَالَ تَقْضِيَهُمْ: «كَانَ أَوَّلُ مَا أُرِيبِلَ الْحَيْضُ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ» قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: «وَحَدِيثُ النَّبِيِّ ﷺ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْثَرُ»

بعض اهل علم ونبلی دی چه د ټولو نه اول حیض بنی اسرائیلو کښې راغلې. د «بعضهم» نه مراد حضرت ابن مسعود رضی الله عنه او حضرت عائشه رضی الله عنها ده. (۴)

د مذکوره تعلیق تخریج: دامعلق روایت په حقیقت کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها او حضرت عبدالله ابن مسعود رضی الله عنه قول دې کوم چه محدث عبدالرزاق رحمته الله علیه ددې دواړو حضراتو نه په صحیح سندسره روایت کړې دي مگر داخبره دې واضحه وی چه دمحدث عبدالرزاق رحمته الله علیه تخریج کړې شوې ددې دواړو حضراتو د روایتونو الفاظ په صحیح بخاری کښې د دغه پورتنی نقل کړې شوی معلق روایت د الفاظونه مختلف دی. البته مفهوم دټولو هم یو دی.

دمحدث عبدالرزاق رحمته الله علیه تخریج کړې شوې دعائشه رضی الله عنها د روایت الفاظ دادی: «عبدالرزاق عن معمر بن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة قالت: كان لئاء بنی إسل يتخذن أرجلاً من حَشَبٍ يتشرفن للرجال في المساجد فحرم الله عليهن المساجد، وسلَّطت عليهن الحِجْزَةَ، یعنی حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چه د بنی اسرائیلو ښځوبه د لرگي مصنوعی خپې جوړولې دې دپاره چه په جماتونو کښې سړو ته اوکتلی شی ددې ښځو ددې کار د وجې نه الله تعالی په هغوی باندې جماتونوته راتلل حرام کړل اوپه هغوی باندې حیض مسلط کړو.

اود حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د روایت الفاظ دادی: «عبدالرزاق عن الثوري عن الأعمش عن إبراهيم عن أبي معمر عن ابن مسعود قال: كان الرجال والنساء في بني إسرائيل يصلون جميعاً فكانت المرأة لها الخليل تلبس القالبين تطول بهما لتحملها، فألقى عليهن الحِجْزُ، فكان ابن مسعود يقول: أخروهن حيث أحرهن الله. فقلنا لآي بكر: ما القالبين؟ قال: رطبصين من حَشَبٍ، یعنی حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی چه د بنی اسرائیلوسړی اوښځې ټولو به یوځانی مویځ کولو، په دوی کښې به د یوې ښځې دوست وو د چاد پاره چه به دغه ښځې قالبین اچول دې دپاره چه اوچته شی او هغه خپل دوست اووښی. ددې ښځوددې حرکت د وجې نه په هغوی باندې حیض مسلط کړې شو. په دې وجه به ابن مسعود رضی الله عنه فرمائیل چه دا ښځې شاته کړنې لکه څنگه چه الله تعالی دوی شاته کړی دی. راوی وائی چه بیا مونږ د ابوبکر رضی الله عنه نه تېوس او کوږو دا قالبین څه خیزدې؟ نو هغوی اوفرمائیل د لرگي نه جوړې شوې مصنوعی خپې.

د مذکوره تعلیق مقصد: ددې تعلیق نه د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد د حیض د شروع کیدو سره متعلق دویم قول ذکر کول دی دې دپاره چه ددې نه پس هغه دا فیصله اوکړی چه د هغوی په نیز دواړو

(۱) فتح الباری: ۵۲۷/۱ تغلیق التعليق: ۱۶۷/۲ عمدة القاری: ۳۷۸/۱ إرشاد الساری: ۵۲۲/۱

(۲) إرشاد الساری: ۵۳۲/۱

(۳) تقرير بخاری: ۹۴/۲

(۴) فتح الباری: ۵۲۷/۱ عمدة القاری: ۳۷۸/۳ إرشاد الساری: ۵۳۳/۱ الكنز المتواری: ۲۴۶/۳ لامع الدراری: ۲۳۸/۲

اقوالو کنبې راجح کول یو دې چنانچه ددې تعلیق نه پس «وحدیث النبی صلی الله علیه وسلم اکثر» و نیلو سره فیصله او فرمانیله چه دهغوی په نیز راجح رومېی قول دې. (۱)

د مذکوره تعلیقاتو ترجمه الباب سره مناسبت: ددې دواړو معلق روایتونو ترجمه الباب سره مناسبت واضح دې. په ترجمه الباب کنبې دا سوال اوچت کړې شو چه حیض کله شروع شوې اود ترجمه الباب نه لاندې په شروع کنبې دوه معلق روایتونه پیش کولو سره د حیض د شروع کیدو سره متعلق دوه قوله ذکر کړل اوبیانی په دې کنبې یو قول ته ترجیح ورکړه. (۲)

علمی نکته: علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه فرمائی چه امام بخاری رحمته الله علیه د ابن مسعود رضی الله عنه او حضرت عائشه رضی الله عنها غوندې جلیل القدر صحابه په بعضه سره تعبیر کوی، معاذ الله پدې کنبې دهغوی سپکاوی مقصود نه دې بلکه که په اصل کنبې د بعضه سره څه تحقیر مترشح کیږي نو هغه د قائل تحقیر نه دې بلکه د قول تحقیر دې. هم دلته داسې اوگتړنې چه امام بخاری امام ابوحنیفه ته په بعض الناس سره تعبیر کوی په دې سره د امام صاحب سپکاوی مقصود نه دې بلکه بعض خایونو کنبې امام شافعی هم بعض الناس سره تعبیر کړې دې. او دومره خبره ضرور ده چه امام بخاری ته د امام ابوحنیفه مذاق سره طبعی مناسبت نه وو ځکه چه دهغه شیخ نعیم بن حماد د امام ابوحنیفه د یرزیات مخالف وو. (۳)

قوله: **قال ابو عبد الله**: «د ابو عبد الله نه مراد پخپله هم امام بخاری رحمته الله علیه دې» (ابوذر، ابو الوقت او د ابن عساکر روایت کنبې **قال ابو عبد الله** ساقط دې.

قوله: **«وحدیث النبی صلی الله علیه وسلم اکثر»**: امام بخاری رحمته الله علیه فرمائی اود نبی کریم صلی الله علیه وسلم حدیث اشمیل یعنی ټولو ښخوته شامل دې.

د بخاری رحمته الله علیه مقصد: د حیض د شروع سره متعلق دواړه روایتونه ذکر کولونه پس امام بخاری رحمته الله علیه روایت اولی ته ترجیح ورکولو سره فرمائی: «وحدیث النبی صلی الله علیه وسلم اکثر» (۴)

په عام اومتداول نسخو کنبې اکثر هم په ثاء المثلثة سره ذکر دې دکوم مطلب چه دې دحضور پاک حدیث د قوت او دلیل په اعتبار سره صحابه کرام رضی الله عنهم او غیر صحابه د تولود کلام نه زیات دې. علامه کرمانی رحمته الله علیه د اکثر تشریح اشمیل سره کړې ده دکوم مطلب چه د حضور پاک حدیث ټولو ښخوته شامل دې سره ددې که هغه د نساء بنی اسرائیل وی. یاد دې نه اول یا ددې نه پس د زمانې ښځې وی صرف نساء بنی اسرائیل سره خاص نه دې ځکه چه د بنات آدم لفظ عام دې. بعض نسخو کنبې اکثر په خانی اکبر نقل دې نویه داسې صورت کنبې به معنی شی «وحدیث النبی صلی الله علیه وسلم اعظم وأجل وأکثر» چه د حضور پاک حدیث په اعتبار د ثبوت زیات مؤکد او ډیر عظیم دې. (۵)

(۱) تقریر بخاری: ۳۱۰/۲.

(۲) تقریر بخاری: ۳۱۰/۲.

(۳) فضل الباری: ۴۶۴/۲.

(۴) عمدة القاری: ۳۷۹/۳، إرشاد الساری: ۵۳۳/۱.

(۵) لامع الدراری: ۲۳۹/۲، الكنز المتواری: ۲۴۶/۳، فضل الباری: ۴۶۴/۲، فیض الباری: ۴۸۶/۱.

(۶) فتح الباری: ۲۷۷/۱، عمدة القاری: ۳۷۹/۳، شرح الکرمانی: ۱۵۸/۳، الكنز المتواری: ۲۴۶/۳، لامع الدراری: ۲۳۸/۲.

اشکال او دهغي جواب: اشکال دادې چه سره ددې په ظاهره قول دحضرت عائشه رضی اللہ عنہا او ابن مسعود رضی اللہ عنہ دواړه موقوف دي مگر حکماً مرفوع دی ځکه چه داتاریخ خودل څه عقلی څیز نه دي؟ جواب دادې سره ددې چه په دې کښې د عقلی کیدو احتمال نشته مگر ممکن دي چه اسرائیلیات رسیدلي وی یاد هغې نه اخذ کړي شوي څه خبره وی. بهر حال یوروايت ته د ترجیح ورکولو په ځای په دې کښې تطبیق هم ورکولې شی دکوم مکمل تفصیل چه وړاندې تیر شوي دي. (۱)

دویم اشکال: «أول ما أرسل الحيض على بني إسرائيل» باندې اشکال کیږي چه د حیض اجراء خو بنات اسرائیل باندې اوشوه نه چه دهغوی په ځامنو باندې بیانی علی بنی اسرائیل ولې اوفرمانیل؟ نو جواب دادې چه دلته مضاف محذوف دي اوتقدیری عبارت داسې دي: «أي على بنات بني إسرائيل» او په دې باندې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد مبارک «كشبه الله على بنات بني آدم» شاهد دي. (۲)

اعراب: علی بنی اسرائیل په محل د نصب کښې واقع دي او کان دپاره خبر دي او اول ما أرسل الحيض، د کان اسم دي اوما مصدریه دي. لهذا تقدیری عبارت به داسې شی «کان أول إرسال الحيض على بني إسرائيل» (۳)

فائده: دحضرت عائشه صدیقه رضی اللہ عنہا او ابن مسعود رضی اللہ عنہ نه نقل کړي شوي روایت ذکر کولونه پس حضرت مولانا انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرماني چه ددې روایت نه معلومه شوه چه ښځې د جماتونو نه منع کول پخوانی سنت دی (۴)

بل چه کله شریعت د قبائح او منکراتو د بچ کولو دپاره ښځې د جماتونو غوندي مقدس مقاماتو نه منع کړي نودهغوی د پاره دعام د سیل ځایونو بازارونو او مخلوط تعلیمی ادارو وغیره ته د تللو په درجه اولی باندې ممانعت وی. (۵)

باب الأول بالنفساء إذا نفسن (۶)

دما قبل سره ربط: د اکثر نسخونه دا ترجمه الباب ساقط دي البته په کومه نسخو کښې چه ترجمه الباب قائم دي دهغه نسخو په اعتبار سره سابقه باب سره ربط دادې چه په تیر شوي باب کښې د حیض تاریخ د بحث موضوع جوړه کړه او اوس په دې باب کښې حائضه سره متعلق د احکامو تذکره کیږي ځکه چه دلته دنفساء نه مراد حائضه ده. (۷)

(۱) فضل الباری: ۴۶۵/۲.

(۲) عمدة القاری: ۳۷۹/۳.

(۳) إرشاد الساری: ۵۳۳/۱ عمدة القاری: ۳۵۲/۱.

(۴) فیض الباری: ۴۸۶/۱ أنوار الباری: ۱/۳۵۲.

(۵) أنوار الباری: ۳۵۲/۱.

(۶) په دې تقریر کښې د متن په توگه دصحیح بخاری کومه نسخه استعمال کړي شوي ده په هغې باندې داکتر مصطفی دیب البغا تحقیقی کار کړي دي ددې نسخه مطابق په دې مقام باندې دغه پورته ذکر شوي ترجمه الباب «باب الأمر بالنفساء إذا نفسن» موجود نه دي مگر مونږ دا ترجمه الباب تسلیم کولو په تقدیر باندې ټول بحثونه ذکر کړي دی اوهم ددې دپاره ترجمه الباب درج کړي شوي دي.

(۷) عمدة القاری: ۳۸۰/۳.

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی: أي: الأمر المتعلق بهن چه دا باب دحائضه بنخوسره متعلق د حکم په بیان کښې دې. ^(۱) خوشیخ المشائخ شاه ولی الله رحمته الله فرمائی: أي: الأمر بأداء مناسك الحج إلا الطواف چه دا باب په هغه باره کښې دې چه حائضه بنخو له به بغیرد طواف نه د ټول مناسک حج د ادا کولو حکم ورکولې شی. ^(۲) علامه قسطلانی رحمته الله ترجمه الباب کښې دلفساء په ځانی نساء لفظ ذکر کړې دې یعنی باب الأمر للنساء إذا نفسن. ^(۳) النفساء مفرد دې ددې جمع نفاس راځی.

قوله: إذا نفسن: بعض روایاتو کښې نفسن صیغه د جمع مؤنث، په ځانی نفس صیغه واحد مذکر نقل ده لیکن په هرو دوو صورتونو کښې (که جمع مؤنث صیغه وی او که د واحد مذکر صیغه وی) په دې کښې موجود ضمیر نفساء طرف ته راگرځی کوم چه مفرد مؤنث دې. اوس که چرې جمع مؤنث دې نوددې مفرد د مؤنث طرف ته راگرځیدل به په اعتبارد جنس وی او که چرې مفرد مذکر دې نوددې د مؤنث طرف ته گرځیدل به اعتبارد شخص دې. یا بیا ددې وجې نه چه دلته هیڅ قسم التباس نه لزمیری ځکه چه حیض هم بنخو سره خاص دې. ^(۴)

بل الأمر بالنفساء کښې "ب" زانده ده ځکه چه نفساء ماموره ده (چه دې ته حکم ورکړې شوې دې) دې د پاره چه مامور بها، یا په بیا تقدیری عبارت داسې دې «الأمر للمتنس بالنفساء» ^(۵)

دترجمة الباب مقصد: د ابوذر او ابوالوقت په نسخو کښې علاوه د نورو ټولو نسخو نه دا ترجمه ساقط ده. ^(۶) اوس که چرې دا ترجمه اومنلې شی لکه چه دابوذر او ابوالوقت په نسخو کښې ده نوددې مقصد به داوی چه په ایام حیض کښې بنځې دټولو امورو نه بې تعلق کیږی نه بلکه په دغه ایام کښې هم د بنخوسره د څه اوامر او نواهی تعلق وی بنځې په دې ورځو کښې هم ددینی امور ذکر کولې شی او دوی په دینی ماحول کښې شریکیدو اجازت دې. اوگورنی عائشه رضی الله عنها حضور پاک دطواف او سعی نه علاوه ټول ارکان مثلاً عرفات کښې حصاریدل اومزدلفه کښې کانری ویشتل وغیره اجازت نی ورکړو.

اود عام نسخو مطابق چه ترجمه تسلیم نه کړې شی نو په دې صورت کښې ذکر کړې شوې حدیث د حضرت عائشه رضی الله عنها الفاظ «ان هذا امر کبه الله علی بنات آدم» نه د ترجمه الباب مقصد واضح کیږی د کوم تفصیل چه تیر شوی باب کښې دترجمة الباب مقصد په عنوان سره تیر شوې دې او په حدیث اوترجمة الباب کښې مناسبت هم بالکل واضح دې چه په دواړو کښې د بدایت حیض موضوع ده. ^(۷)

د شیخ الحدیث زکویا رحمته الله راټی: حضرت شیخ الحدیث زکریا رحمته الله د ترجمه الباب سره متعلق فرمائی چه «والظاهر حذفه» چه ددې ترجمه نه کیدل ظاهر دی گنی وړاندیننی ترجمه به بغیر حدیث شی لیکن که ترجمه تسلیم کړې شی نوددې نه مقصد به په حیض او نفاس کښې د حکم اتحاد بیانول وی،

^(۱) فتح الباری: ۵۲۷/۱.

^(۲) رسالة شرح تراجم أبواب صحيح البخاری ص: ۱۹، الأبواب والتراجم: ۶۳ الكنز المتواری: ۲۴۸/۳.

^(۳) إرشاد الساری: ۵۳۳/۱ الكنز المتواری: ۲۴۹/۳.

^(۴) عمدة القاری: ۳۰/۳ إرشاد الساری: ۵۳۳/۱.

^(۵) عمدة القاری: ۳۸۰/۳ إرشاد الساری: ۵۳۳/۱ تحفة الباری: ۲۴۱/۱.

^(۶) فتح الباری: ۵۲۷/۱ عمدة القاری: ۳۸۰/۳ الكنز المتواری: ۲۴۸/۳.

^(۷) فضل الباری: ۴۶۵/۲.

خکه چه د ترجمه الباب لاتدی ذکرشوی حدیث کنبی دی چه حضور پاک د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه د حیض متعلق په دې الفاظو «أنفست؟» کنبی تپوس کړي وو. لکه چه په حیض باندې د نفاس اطلاق کولوسره نی د تحاد حکم طرف ته اشاره اوفرمانیلله. مگر بیا پخپله په دې غرض باندې اشکال کولو سره دا رد کړو چه داغرض خو ډیر زر «باب من سمي النفاس حیضاً» لاتدی راخی اوبیانی دویم غرض بیان اوفرمانیلو چه زما په نیز د امام بخاری رحمته اللہ علیہ مقصد دادې چه حائضه ته د احرام تړلو په موقع باندې د غسل حکم ورکړې شی.

په دې غرض باندې دې دا اشکال نه وی چه بیاخو به دا ترجمه الباب په کتاب الحج کنبی کیدل پکار دی خکه چه دا ترجمه لکه څنگه چه کتاب الحج سره متعلق ده هم هغه شان کتاب الحيض سره هم متعلق ده او په بخاری شریف کنبی دا ډیر مثالونه دی چه د کومو مسئلو تعلق دوو کتابونوسره وی نو امام بخاری رحمته اللہ علیہ دغه مسائل په دواړو کتابونو کنبی درج کوی. چنانچه «باب ترك الحائض الصوم» او «باب اعتكاف المسحاة» دا ابواب په کتاب الحيض کنبی هم دی او کتاب الصوم کنبی هم. دغه شان «باب: كيف تقضي الحائض المناسك كلها الخ» او «كيف يهل الحائض» دا ابواب کتاب الحيض او کتاب الحج دواړو کنبی دی. الغرض چه دکومو مسائلو تعلق دوو کتابونو سره وی نو امام بخاری رحمته اللہ علیہ مسائل په دواړو کتابونو کنبی درج کوی. (۱)

الحديث الأول

[۳۰]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: سَمِعْتُ عِنْدَ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، قَالَ: سَمِعْتُ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ (ص: ۱۶)، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَائِشَةَ تَقُولُ: غَرَضًا لَا تَرَى إِلَّا الْحَجَّ، فَلَمَّا كُنَّا بِبَرْقِ حَضْرَتٍ، فَدَخَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَبْكِي، قَالَ: «مَا لَكَ أَنْفَسْتَ؟». قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: «إِنَّ هَذَا أَمْرُكَ بِنَبِيِّ اللَّهِ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، فَأَقْضِي مَا يَقْضِي الْحَائِضُ، غَيْرَ أَنْ لَا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ» قَالَتْ: وَضَعَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نِسَائِهِ بِالْبَقَرِ (۲۹۹)، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۳، ۱۴۴۲، ۱۴۸۱، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۵۵۷، ۱۵۲۷، ۱۶۲۳، ۱۶۳۳، ۱۶۹۱، ۱۶۹۴، ۱۶۹۶، ۲۷۹۳، ۴۱۳۴، ۴۱۴۲، ۵۲۲۸، ۵۲۳۹، ۷۸۰۲، وانظر ۱۶۰۲

(۱) الكنز المتواری: ۱۲۴۸/۳ ابواب والتراجم: ۶۳

(۲) قوله: «عائشة»: الحديث أخرجه البخاري في باب: تقضي الحائض المناسك كلها إلا الطواف بالبيت. رقم الحديث: ۳۰۵. وباب امتشاط المرأة عند غسلها من الحيض. رقم الحديث: ۳۱۶. وباب كيف تهل الحائض بالحج والعمرة رقم الحديث: ۳۱۹. وباب المرأة تحيض بعد الإفاضة رقم الحديث: ۳۲۸. وفي الحج باب الحج على الرجل رقم الحديث: ۱۵۱۶، ۱۵۱۸. وباب كيف تهل الحائض والنساء رقم الحديث: ۱۵۵۶. وباب قول الله تعالى ﴿الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ﴾: ۱۵۶۰. وباب التمتع والقرآن والإفراد بالحج الخ رقم الحديث: ۱۵۶۱، ۱۵۶۲. وباب طواف القنارن رقم الحديث: ۱۶۳۸. وباب تقضي الحائض المناسك كلها إلا الطواف بالبيت الخ رقم الحديث: ۱۶۵۰. وباب ذبح الرجل البقر عن نسائه من غير أرهمين رقم الحديث: ۱۷۰۹. وباب ما يأكل من البدن وما يتصدق رقم الحديث: ۱۷۲۰. وباب الزبارة يوم النحر رقم الحديث: ۱۷۳۳. وباب إذا حاضت المرأة بعد ما أفاضت رقم الحديث: ۱۷۵۷، ۱۷۶۲. وباب الإدراج من المحصب رقم الحديث: ۱۷۷۱، ۱۷۷۲. وفي العمرة باب العمرة ليلة الحصى وغيرها رقم الحديث: ۱۷۷۳.

ترجمه: حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی کہ مونہ د حج پہ ارادہ اووتلو، کله چہ مونہ مقام سرف تہ اورسیدو نو زہ حائضہ شوم، پہ دی خبرہ باندی ما زول نو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تشریف راوړو. حضور پاک تبوس اوکړو په تاس څه چل اوشو آیا حائضہ شوي نی؟ ما اوونیل او چی، په دې باندی حضور پاک اوفرمانیل دا یو داسی څیز دې کومو چہ اللہ تعالیٰ د آدم علیہ السلام د لونړو دپارہ لیکلې دې په دې وجه تہ ہم د حج افعال پورہ کرہ البتہ دبیت اللہ طواف مہ کوہ. حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د خپلو بیبیانو دطرف نہ د غوا قربانی اوکړہ.

تراجم رجال

علی بن عبد الله: دا امیر المؤمنین فی الحدیث الحجه، امام ابوالحسن علی بن عبد الله بن جعفر بن نجیح سعدی بصری رضی اللہ عنہ دې چہ د ابن المدینی په نوم سرہ مشہور دې. ددوی حالات «کتاب العلم باب الفہم فی العلم»، رومی حدیث لاتدی تفصیلاً تیر شوی دی. (۱)
علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی رضی اللہ عنہ چہ امام ابن المدینی رحمۃ اللہ علیہ دہغہ اشخاصونہ دې دچا چہ د خپل ښار طرف تہ نسبت خلاف قیاس دې. (۲) چنانچہ ابن الاثیر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ «مدنی» بحذف الیاء والہاء مدینہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم طرف تہ منسوب دې. (۳)
اسماعیل بن جماد رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ کله نسبت مدینہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم طرف تہ وی نو «مدنی» لوستلې شی اوچہ کله مدینہ منصور طرف تہ نسبت وی نو «مدینی» (بإعادة الیاء بین الدال والنون) بہ لوستلې شی دې دپارہ چہ بہ نسبت کښې فرق اوشی. (۴)
سفیان: دا امام سفیان بن عیینہ رحمۃ اللہ علیہ دې د دوی حالات ہدو الوحي د رومی حدیث پہ ضمن کښې مختصراً (۵) او «کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا وأخبرنا وأنبأنا» پہ ضمن کښې تفصیلاً تیر شوی دی. (۶)

وباب الاعتناء ببدالعج بغير هدى رقم الحديث: ۱۷۸۶ وباب أجرة العمرة على قدر التصب رقم الحديث ۱۷۸۷ وباب المعتمر إذا طاف طواف العمرة ثم خرج الخ رقم الحديث: ۱۷۸۸ وفي الجهاد باب الخروج آخر الشهر رقم الحديث ۲۹۵۲ وباب إرداف المرأة خلف أخيها رقم الحديث: ۲۹۸۴ وفي المغازي باب حجة الوداع رقم الحديث: ۴۳۹۵، ۴۴۰۱، ۴۴۰۸ وفي الطلاق باب قول الله تعالى ﴿وَلَا يَحِلُّ لَهَا أَنْ يَكُنْ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِيهَا أَنْ تَرْجُوَ مِنْهُ﴾ الآية رقم الحديث: ۵۳۲۹ وفي الاضاحي باب الاضحية للمسافر والنساء رقم الحديث: ۵۵۴۸ وباب من ذبح ضحية غيره رقم الحديث: ۵۵۵۹ وفي الأدب باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: ((تربت يمينك)) و ((عقرى حلقى)) رقم الحديث: ۶۱۵۷ وفي التمني باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: ((لو استقبلت من أمري ما استدبرت)) رقم الحديث: ۷۲۲۹ وأخرجه مسلم في الحج باب بيان وجوه الإحرام الخ رقم الحديث: ۲۹۳۵-۲۹۱۰ وأبو داود في المناسك باب في أفراد الحج رقم الحديث: ۱۷۷۸، ۱۷۸۳ والنسائي في الحج باب إباحة فسخ الحج بعمرة الخ رقم الحديث: ۲۸۰۵ وابن ماجه في المناسك باب الحائض تقضي المناسك إلا الطواف رقم الحديث: ۲۹۶۳ جامع الأصول حرف الحاء الكتاب الأول في الحج والعمرة الباب الثالث في الأفراد الخ الفصل الثالث في التمتع: ۱۵۱/۳-۱۴۰ رقم الحديث: ۱۴۱۵.

(۱) كشف الباري: ۲/۳-۲۹۷.

(۲) عمدة القاري: ۳/۳۸۰.

(۳) منال الطالب: ۶۱۳ عمدة القاري: ۳/۳۸۰.

(۴) معجم الصحاح للجوهري: ۹۷۷ عمدة القاري: ۳/۳۸۰.

(۵) كشف الباري: ۱/۲۳۸.

عبد الرحمن بن قاسم: دا عبد الرحمن بن قاسم بن محمد بن خلیفہ ثانی ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ قرشی تیمی دی. ددوی کنیت ابو محمد المدنی دی. (۱) داد حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا پہ ژوند کنبی پیدا شوی. (۲) دوی د خپل پلار قاسم بن محمد، سعید بن المسیب عبدالله بن عبدالله بن عمر سالم بن عبدالله بن عمر نافع مولیٰ ابن عمر محمد بن جعفر بن الزبیر رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.

ددوی نه سماک بن حرب، محمد بن مسلم بن شهاب، زهری، عبدالله بن عمر العمری، محمد بن عجلان، هشام بن عروه، منصور بن زادن، یحییٰ بن منصور بن زادن، یحییٰ بن سعید انصاری، موسیٰ بن عقبه، ایوب سختیانی، حمید الطویل، مالک بن انس، شعبه، صخر بن جویریہ، حماد بن سلمه، سفیان ثوری، عبد الرحمن بن عمرو الازواعی، عبد الملك بن جریج، لیث بن سعد، لیث بن ابی سلیم، عمرو الحارث مصری، یزید بن الهاد، محمد بن اسحاق بن یساره، عبدالعزیز ماجشون، عبد الرحمن بن عبدالله مسعودی او سفیان بن عیینہ رحمهم الله وغیره ډیر حضرات روایت کوی. (۳) ابن سعد (۴) او مصعب بن عبدالله زبیری رحمهما الله فرمائی چه د عبد الرحمن بن قاسم د پلار نوم قریبه بنت عبد الرحمن بن ابی بکر رضی اللہ عنہ دی. (۵) لیکن د خلیفہ بن خیاط او حاکم ابو احمد وینا ده چه دوی د والده نوم اسماء بنت عبد الرحمن بن ابی بکر رضی اللہ عنہ دی. (۶)

مصعب بن عبدالله زبیری رضی اللہ عنہ فرمائی «کان من خيار المسلمين وكان له قد في أهل المشرق» (۷) یعنی عبد الرحمن بن قاسم رضی اللہ عنہ عامه المسلمین د بهترین انسانونه وو او د اهل مشرق په نیز هغوی ته ډیر قدر او منزلت حاصل وو. سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ فرمائی «حدثنا عبد الرحمن بن القاسم وكان أفضل أهل زمانه» (۸) هم دغه شان په یو بله موقع باندې سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ فرمائی: «سمعت عبد الرحمن بن القاسم وما بالمدينة يومئذ أفضل منه» یعنی ما د عبد الرحمن بن قاسم رضی اللہ عنہ نه احادیث اوریدلې دی او هغه وخت په مدینه طیبه کنبی دهغوی نه بهتر څوک نه وو. (۹) امام مالک رضی اللہ عنہ فرمائی «لم يخلف أحد أباه في مجلسه إلا عبد الرحمن بن القاسم» (۱۰) یعنی هیڅ یوسړې دخپل پلار په مجلس کنبی دهغه جانشین نه شی جوړیدې سوا د عبد الرحمن بن قاسم رضی اللہ عنہ نه ځکه چه هم هغوی ته دا شرف حاصل شوې دی. علی بن الحدیثی رضی اللہ عنہ فرمائی چه ما سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ داسې وینا کولوسره اوریدلې چه «لم يكن بالمدينة رجل أرفى من عبد الرحمن بن القاسم» (۱۱)

(۱) کشف الباری: ۱۰۶/۳-۱۰۷.

(۲) تهذیب الکمال: ۳۷/۱۷ تهذیب التهذیب: ۲۵۴/۶ سیر اعلام النبلاء: ۵/۶

(۳) تهذیب الکمال: ۳۷/۱۷ تهذیب التهذیب: ۲۵۴/۶

(۴) د شیوخ او تلامذہ تفصیل دپاره اوگورنی تهذیب الکمال: ۳۴۸/۱۷

(۵) طبقات ابن سعد: ۱۸۷/۵

(۶) تهذیب الکمال: ۳۹/۱۷ تهذیب التهذیب: ۲۵۴/۶

(۷) تهذیب الکمال: ۳۵۰/۱۷

(۸) تهذیب الکمال: ۳۹/۱۷ تهذیب التهذیب: ۲۵۴/۶

(۹) صحیح البخاری کتاب الحج باب الطیب بعد رمی الجمار الخ رقم الحديث: ۱۷۵ التاريخ الكبير رقم الأعلام: ۱۰۸۶

(۱۰) صحیح البخاری کتاب اللباس باب ماوطی من التصاویر رقم الحديث: ۵۹۵۹

(۱۱) تهذیب الکمال: ۳۵۱/۱۷ تهذیب التهذیب: ۲۵۴/۶

(۱۲) تهذیب الکمال: ۳۵۰/۱۷ الجرح والتعديل: ۳۴۰/۵

امام احمد بن حنبل رحمته الله فرمائی: «ثقة ثقة»^(۱) احمد بن عبدالله عجلى، ابو حاتم او امام نسانى رحمهم الله فرمائی: «ثقة»^(۲) يحيى بن سعيد رحمته الله فرمائی: چه ماد هشام بن عروه نه واوريد هغوى د عبدالرحمن بن قاسم رحمته الله نه روايت نقل كړې دې بياني او فرمائيل «على عن على» يعنى «عبدالرحمن عن ابيه»^(۳)

ابن سعد او ابو عبيد قاسم بن سلام رحمهما الله او نورو ډيرو حضراتو فرمائيلې چه دهغوى انتقال ۱۲۶ هجرى كښې شوې. خليفه بن خياط او ابن حبان رحمهما الله^(۴) هم دغه قول اختيار كړې چه د هغوى انتقال ۱۲۶ هجرى كښې په مدينه كښې شوې.^(۵) مگر په بل مقام باندې د خليفه نه روايت دې چه د عبدالرحمن بن القاسم او عبدالله بن ابى نجيع رحمهما الله وصال ۱۳۱ هجرى كښې شوې^(۶) او هم دغه قول د فلاس رحمته الله، هيثم بن عدى او ابن عدى رحمته الله او ابن قانع رحمته الله اختيار كړې دې.^(۷) ليكن دا دويم قول وهم دې^(۸) او صحيح هم دغه دې چه دهغوى وصال ۱۲۶ هجرى كښې شوې.^(۹) علامه واقدى رحمته الله ليكي چه كله وليد بن يزيد خليفه جوړو شو نو هغه ابو الزناد، عبدالرحمن بن قاسم، ربيع او محمد بن المنكدر رحمهما الله راوغوښتل. چنانچه دا حضرات د شام طرف ته د خليفه وقت سره ملاقات له روان شو مگر عبدالرحمن بن قاسم رحمته الله په دې دوران كښې بيمار شو اود شام د زمكې په مقام فدين كښې وفات شو.^(۱۰)

علامه شمس الدين ذهبى رحمته الله فرمائی: چه د هغوى انتقال په كال ۱۲۶ هجرى كښې مقام حوران كښې شوې او هغه وخت هغوى د ارباؤ په دهانۍ كښې وو^(۱۱) ابن سعد رحمته الله فرمائی: «وكان ثقة ورعا كثير الحديث»^(۱۲) ابن حبان رحمته الله دهغوى ذكر په كتاب الثقات كښې كړې دې.^(۱۳) هغوى په رشته كښې د جعفر صادق رحمته الله ماما وو.^(۱۴) علامه ذهبى رحمته الله فرمائی: چه دهغوى پيدائش د امير معاويه رضي الله عنه په دور

^(۱) تهذيب الكمال: ۳۵۰/۱۷ والجرح والتعديل: ۳۴۰/۵ تهذيب التهذيب: ۲۵۴/۶.

^(۲) تهذيب الكمال: ۳۵۱/۱۷ تهذيب التهذيب: ۲۵۴/۶.

^(۳) الجرح والتعديل: ۳۴۰/۵ تهذيب الكمال: ۳۵۰/۱۷.

^(۴) تهذيب الكمال: ۳۵۱/۱۷ تهذيب التهذيب: ۲۵۴/۶ تقريب التهذيب: ۴۶۰/۱ كتاب الثقات لابن حبان: ۳۹/۴

شذرات الذهب: ۱/۲۹۵ الكمال في التاريخ: ۵۰۴/۵ خلاصة الخزرجي: ۲۳۳ الكاشف: ۱۷۶/۲.

^(۵) كتاب الثقات لابن حبان: ۳۹/۴.

^(۶) تهذيب الكمال: ۳۵۱/۱۷.

^(۷) تهذيب التهذيب: ۲۵۴/۶.

^(۸) تهذيب الكمال: ۳۵۱/۱۷.

^(۹) تهذيب الكمال: ۳۵۲/۱۷ تهذيب التهذيب: ۲۵۵/۶.

^(۱۰) تهذيب الكمال: ۳۴۹/۱۷.

^(۱۱) سير اعلام النبلاء: ۵-۶ تاريخ الإسلام للذهبي: ۴۸۱/۳.

^(۱۲) تهذيب الكمال: ۳۵۲/۱۷ تهذيب التهذيب: ۲۵۵/۶.

^(۱۳) ۳۹/۴.

^(۱۴) سير اعلام النبلاء: ۵/۶.

خلافت کنبی شوی دې او زه حیران یم چه هغوی د جابر او سهل بن سعد رضی الله عنهما نه روایات نه دی نقل کړی. (۱) نور فرمائی: «وكان اماماً حجة، ورعاً، نقية النفس، كبير الشأن» (۲).

قاسم: دا قاسم بن محمد ابن ابی بکر صدیق رضی الله عنه دې. ددوی حالات «کتاب الفسل باب من بدأ بالحلاب أو الطيب عند الفسل» لاتدې تفصیلاً تیر شوی دی.

عائشة: دا ام المؤمنین حضرت سیده عائشه بنت ابی بکر صدیق رضی الله عنها ده. ددوی حالات «بدء الوحي» ددویم حدیث لاتدې تفصیلاً تیر شوی دی. (۳)

شرح حدیث

قوله: ((خَرَجْنَا)):

د حجة الوداع د پاره کله روانکې اوشوه؟ په دې سلسله کنبې د شراح حدیث او مؤرخینو اختلاف دې چه د حجة الوداع د پاره حضور پاک په کوم تاریخ د جمعه په ورځ روان شوي؟ په دې باره کنبې درې قسم اقوال دي: (۴)

رومېې قول د امام طبري رحمته الله علیه په حواله سره نقل کولې شی چه د هغوی راتې داده حضور پاک د حجة الوداع دپاره د ذی قعدة ۲۴ تاریخ د جمعه په ورځ روان شوي. علامه ابن قیم جوزي رحمته الله علیه دا قول د امام طبري رحمته الله علیه وهم گرځولوسره فرمائی چه امام طبري رحمته الله علیه ته د حدیث الفاظ «لَيْسَتْ بِقَوْلٍ» سره وهم شوي ځکه چه هغه په دې الفاظو سره دا گمان کړې چه داسې په هغه صورت کنبې ممکن دی کله چه وتل د جمعه په ورځ اومنلې شی ځکه چه د ذوالحججه رومېې تاریخ د زیارت او ذوالقعدة آخری تاریخ د چارشنبې په ورځ متعین دې او جمعه سره شپږ ورځې هم په چارشنبه باندې ختمیږي. ددې دپاره د وتلودپاره هم د جمعه ورځ متعین ده. (۵)

دبعض عبارتو نو نه دا مفهوم کیږي چه امام طبري رحمته الله علیه ته د حدیث الفاظ «وذلك لحس بقول في القعدة» سره وهم شوي دي. (۶) ځکه چه د ذی الحججه رومېې تاریخ د زیارت په ورځ وو په کوم کنبې چه دهیڅ قسم اختلاف نشته دې نه د محدثینو په مینځ کنبې اونه د مؤرخینو ځکه چه د ټولو په دې باندې اتفاق دې چه وقوف عرفه د جمعه په ورځ شوي (بغیرد علامه واقدی رحمته الله علیه نه چه دهغوی وینا ده چه وقوف عرفه د هفتې په ورځ شوي وو مگر دې قول سره علامه واقدی رحمته الله علیه منفرد دي وهذالمنزله أحدیثه) (۷) کله چه په جمعه باندې نهم تاریخ (وقوف عرفه) اوشوه نو زیارت به اتم تاریخ وی لهذا هم د زیارت په ورځ به رومېې تاریخ هم وی نو په چارشنبه باندې دص ذوالقعدة آخری تاریخ شو. اوس که پنځه ورځې شاته شي نو پنځه ویشتم تاریخ په هفته باندې کیږي او څلیریشتم په جمعه باندې کیږي

(۱) حواله بالا.

(۲) حواله بالا.

(۳) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۴) أوجز المسالك: ۸۰/۸.

(۵) زاد المعاد: ۳۰۲/۲-۳۰۱/۱ وأوجز المسالك: ۸۰/۸.

(۶) هذا ما يفهم من عمدة القاري: ۲۴۱/۹ وشرح الزرقاني على المؤطا: ۳۴۳/۲.

(۷) أوجز المسالك: ۸۰/۸.

او په روایت کښې دی چه پنځه تاریخونه باقی پاتې وو کله چه مونږ اووتلو. معنی دا شوه چه په څلیر شتم باندې اووتل او په څلیر شتم باندې وتل هم د جمعه ورځ کیدې شی.^(۱)
ددې صورت او د وړاندینی د ذکر کولو صورت په وهم کښې فرق دادې چه «لخص بقین» والا صورت کښې دجمعه ورځ شمیرنه کړې شوه یعنی یوړا الخروج شمیرنه کړې شوه او د لست بقین والا صورت کښې د جمعه ورځ یعنی یوړا الخروج هم شمیر کړې شوه.

بهر حال د کلام حاصل دادې چه د امام طبري رحمه الله په نیز وتل د جمعه په ورځ د ۲۴ ذی القعدة په تاریخ شوې کومه چه فحش غلطی ده ځکه چه په صحیحین کښې د حضرت انس رضي الله عنه روایت دې چه مونږ د وتلو په ورځ د ماسپښین مونغ رسول الله صلى الله عليه وسلم سره څلور رکعت ادا کړه اود مازيگر مونغ دوه رکعت (قصر) مقام ذوالحلیفه کښې ادا کړو. نوکه چرې وتل د جمعه په ورځ شوې وې نو حضور پاک د جمعه مونغ ولي ادا نه کړو؟^(۲)

دویم قول دادې چه حضور پاک د حجة الوداع دپاره ۲۴ ذی القعدة د زیارت په ورځ روان شوې خو لاتردغې پورې د میاشت پوره کیدو کښې شپږ ورځې باقی پاتې وې په دې شرط چه میاشت د شپږو او شمیرلې شی ځکه چه که میاشت د یو کم دیر شو شمیر کړې شی نو بیا ۲۴ ذی القعدة باندې د جمعه ورځ راځی نه چه د زیارت ځکه چه د ابن عباس رضي الله عنه روایت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم په ذوالحلیفه کښې د شپږ تیرولونه پس کله روان شو نوهغه وخت د ذی القعدة پنځه تاریخونه باقی وو او حضرت عمر رضي الله عنه فرمائی د حجة الوداع والا په کال د عرفه وقوف دجمعه په ورځ شوې وو. لهذا د ذی القعدة رومې تاریخ د زیارت په ورځ اود ذی القعدة آخری تاریخ به د چارشنبې په ورځ وی اودا خبره به صحیح وی چه د حضور پاک د حجة الوداع دپاره دمدینې طبیعي نه خروج ذوالقعدة په ختمیدو باندې شپږ تاریخونه وړاندې د زیارت په ورځ اوشو. ددې قول نور وضاحت د حضرت انس رضي الله عنه روایت نه کیږي چه مونږ د حضور پاک سره په مدینه کښې د ماسپښین مونغ څلور رکعت ادا کړو. نوکه خروج پنځه تاریخونه وړاندې وې نوبینا به هم د جمعه ورځ وه اودا امر فیصله شوې دې چه دجمعه په ورځ څلور رکعت نه اد کیږي په دې وجه هم دغه متعین دی چه هم د زیارت په ورځ د حجة الوداع دپاره خروج کړې اوهسې به هم حضور پاک د زیارت په ورځ سفر کولو. دې نه هم محروم فی یوړا الجمعة قول باطل کیږي.^(۳) دا قول ابن حزم رحمه الله علامه عینی رحمه الله او په یوکنډ شمیر کښې د شراح حدیث او حضرات مزیخینو اختیار کړې دې.^(۴) اوهم دغه قول مشهور هم دې.^(۵)

مگر په دې قول باندې اعتراض کیږي چه د حضرت عائشه رضي الله عنها او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د صحیحین په روایت کښې خو راځی چه حضور پاک د حجة الوداع دپاره ذوالقعدة میاشت پوره کیدو نه پنځه ورځې وړاندې روان شو بیا د شپږو ورځو وړاندې والا قول ځنګه صحیح کیدې شی؟ نوددې په جواب کښې ابن حزم رحمه الله او علامه عینی رحمه الله فرمائی په دې روایت کښې د خروج نه خروج من ذی الحلیفه

(۱) هذا ما يفهم من عمدة القاری: ۲۴۱/۹.

(۲) زادالمعاد: ۳۰۲/۲-۳۰۱.

(۳) زادالمعاد: ۱۰۳/۲-۱۰۲ عمدة القاری: ۲۴۱/۹ شرح الزرقانی علی الموطأ: ۳۴۲/۲ أوجز المسالك: ۸۱/۸.

(۴) أوجز المسالك: ۸۱/۸.

(۵) حجة الوداع وعمرات النبی صلی الله علیه وسلم ص: ۱۹.

مراد دي او ښکاره خبره ده چه د ذوالحليفه نه وتل د ذی القعدة دمياشتي د پوره کيدونه هورځي وړاندې وو. (١)

ليکن په دې تاويل او جواب باندې يو زبردست اشکال کيږي چه هم په بخاري شريف کښي په يويل مقام باندې ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دي چه «انطلق النبي صلى الله عليه وسلم من المدينة لحس لئال بقرين من ذي القعدة» يعنې حضور پاك د مدينې طبيعي نه په داسې وخت کښي روان شو چه تردغه وخته پورې د ذی القعدة پوره کيدو کښي پنځه شپې باقی وي. نو په دې روايت کښي د مدينې طبيې تصريح ده چه د خروج نه مراد خروج من المدينة دي لهندا دا تاويل قابل د قبلولونه دي. (٢)

بل د علامه ابن حزن رحمته الله د قول تائيد ددي روايت نه هم کيږي کوم چه علامه عيني رحمته الله د واقدی رحمته الله په حواله سره نقل کړی دی چه ابن عمر رضي الله عنه نه روايت دي: «أن هلال ذي الحجة كان ليلة الخميس اليوم الناس من قومه خرجوه» يعنې د ذی الحجة مياشت د زیارت په شپه د حجة الوداع داره د خروج اتمه ورځ وه. نو ددي روايت نه هم دغه مفهوم کيږي چه د حجة الوداع دپاره وتل د زیارت په ورځ وو. هم دا قول محي الدين عربي رحمته الله المسامرات کښي اختيار کړې. هغوی فرماني: «وخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم عائداً إلى مكة..... وذلك يوم الخميس لست بقين من ذي القعدة بعد أن صلى الظهر بالمدينة، فصلى العصر من ذلك اليوم بذي الحليفة، وبات ليلة الجمعة واستهل هلال ذي الحجة ليلة الخميس اليوم الثامن من يوم الخروج من المدينة.....» يعنې حضور پاك دمکي طرف ته هد زیارت په ورځ د ذی القعدة د پوره کيدونه شپې ورځي وړاندې په مدينه کښي د ماسپښين مونځ ادا کولونه پس او بيا هم ددغه ورځ د مازيگر مونځ په ذوالحليفه کښي اوکړو اوهم هلته ئي د جمعه د شپې قيام اوکړو او د مدينې نه د خروج په اتمه ورځ د زیارت په شپه د ذوالحجة مياشت ښکاره شوه. (٣)

داقول علامه ابن قيم رحمته الله (٤) صاحب الخميس (٥) حافظ ابن حجر رحمته الله (٦) علامه زرقاني رحمته الله (٧) ملا علی قاري رحمته الله (٨) علامه قسطلاني رحمته الله (٩) علامه ابن کثير رحمته الله (١٠) او ابن هشام رحمته الله (١١) وغيره اختيار کړي دي.

حافظ ابن کثير فرماني چه حضور پاك دمدينې ته دحجة الوداع دپاره دذوالقعدة پوره کيدونه ه تاريخه وړاندې روان شولکه چه په صحيحين کښي ابن عباس رضي الله عنه (١٢) او عائشه رضي الله عنها د روايتونونه

(١) زادالمعاد: ١٠٤/٢-١٠٣ عمدة القاری: ١٤١/٩ أوجز المسالك: ٨١/٨

(٢) أوجز المسالك: ٨١/٨

(٣) أوجز المسالك: ٨١/٨

(٤) زادالمعاد: ١٠٣/٢

(٥) أوجز المسالك: ٨٢/٨

(٦) فتح الباری: ٥١٩/٣

(٧) شرح الزرقاني على الموطأ: ٣٤٣/٢ وشرح الزرقاني على المواهب اللدنية: ٣٣١/١

(٨) مرقاة المفاتيح: ٤٩٥/٥

(٩) إرشاد الساري: ٥١/٤

(١٠) البداية والنهاية: ١١٩/٥

(١١) السيرة النبوية لابن هشام: ٦٠١/٤

ثابتیږي مگر د ابن حزم رحمۃ اللہ علیہ رائي داده چه د مدينې طبيبي نه د زیارت په ورځ راوتلې لیکن د ابن حزم رحمۃ اللہ علیہ په رائي کښي نظر اواشکال دې ځکه چه د ذی الحجه رومبي تاريخ د زیارت په ورځ وو اودا خبره په تواتر سره ثابته ده چه په هغه کال وقوف عرفه د جمعه په ورځ شوې وو اوچه کله داخبره ثابته شوه چه وقوف عرفه د جمعه په ورځ شوې وو کوم چه د ذی الحجه نهم تاريخ دې نو يقيناً د زیارت په ورځ اولنې تاريخ شو اود چارشنبه په ورځ به د ذوقعدہ آخری تاريخ وی. اوس که پنځه ورځي شاته لاړشې نو خروج هم د جمعه په ورځ جوړیږي نه چه د زیارت په ورځ اودا خبره داول قول لاندې تیره شوې ده چه د جمعه دپاره د خروج قول کول فحش غلطی ده. لهدا چه کله د زیارت ورځ يوم الخروج نه شی جوړیږي اونه د جمعه ورځ نو يوم الخروج هفته خپل پخپله متعین شوه. (۲)

لیکن په دې قول باندې اشکال کیږي چه بیا خرجنا لخص څنگه صحیح کیږي؟ ځکه چه هفته يوم الخروج مگرڅولونه پس خو شاته څلور تاریخونه باقي پاتي کیږي. ددې اشکال یوجواب خودادې چه راوی میاشت د دیرشو شمیر کولو سره لخص بقین وئیلې ووو مگر په اتفاق سره میاشت د یوکم دیرشو راووتله اوشاته ټول هم څلور تاریخونه پاتي شو. (۳)

ددې جواب نور وضاحت داسې اوگټنې چه ممکن دی میاشت د دیرشو په ځانی د یوکم دیرشو راوتلې وی اوراوی میاشت د پوره دیرشو شمیر کولو سره خبرورکړې وی ځکه چه عرب په عام توگه تاريخ خودلوکښي دخلقو دا عادت دې چه کله هغوی د میاشتي د باقي ورځو خبر ورکوی نوهغه مکمل اعتبار کولو سره خبرورکوی. بیا دا روستنی خبره ده چه میاشت د دیرشو راخی که د یوکم دیرشو اودا هم داسې ده لکه چه څوک په ۲۵ تاريخ باندې په څه کاغذ وغیره باندې دا اولیکي «کعب لخص بقین» او بیا میاشت د یوکم دیرشو راوخی.

بل که مونږ په ځانی د شپو د ورځو اعتبار اوکړو نویاهم اشکال لرې کیدې شی ځکه چه د ایام په اعتبار سره بغیرد څه شک نه هم ۵ ورځي باقي وي اوداد عربو عادت دې چه کله په تاريخ کښي شپې او ورځي جمع شی نوهغوی د لیالی او اول شهر کیدود وچې نه ایام او ورځو باندې غالب ساتی نوکله خو ذکر د لیالی کوی اوددې نه مراد ایام وی. (۴)

ددې اشکال یوجواب داهم دې چه راوی يوم الخروج هم تسلیم کړې وو په دې وجه نی لخص بقین اوونیل. ددې دواړو جوابونو تائید دحضرت جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ ددې قول نه هم کیږي چه «أنه خرج لخص بقین من ذي القعدة أولاً» (۵) یعنی حضور پاک د ذی القعدة دپوره کیدو نه پنځم یا څلورم تاريخ باندې روان

(۱) صحیح البخاری کتاب الحج باب ما یلبس المحرم من الثیاب والأردية والأزر رقم الحديث: ۱۵۴۵.

(۲) صحیح البخاری کتاب الحج باب ما یأکل من البُدن وما يتصدق رقم الحديث: ۱۷۲۰ ومسلم کتاب الحج باب بیان وجوه الإحرام الخ رقم الحديث: ۲۹۲۵.

(۳) البداية والنهاية: ۱۱۹/۵-۱۱۷.

(۴) زادالمعاد: ۱۰۵/۲ البداية والنهاية: ۱۱۹/۵ أو جز المسالك: ۸۲/۸.

(۵) زادالمعاد: ۱۰۵/۲.

(۶) البداية والنهاية: ۱۱۹/۵ أو جز المسالك: ۸۲/۸ وهذا لفظ البيهقي من طريق أحمد بن حفص بن عبد الله عن أبيه عن إبراهيم بن طهمان عن جعفر بن محمد عن أبيه عن جابر. (دلائل النبوة: ۴۲۲/۵).

شو. او په مکه مکرمه کښې حضور پاک ﷺ د ذوالحجه باندې داخل شو لکه چه صحیح بخاری او صحیح مسلم کښې موجود د حضرت ابن عباس رضی الله تعالی عنهما د حدیث نه ثابتېږي د صحیح بخاری د روایت الفاظ دادی: «فقد مر مکه لأربع لیل خلون من ذی الحجة» یعنی حضور پاک په مکه مکرمه کښې ۴ ذی الحجه باندې داخل شو. (۱) او هغه د اتوار ورځ وه کله چه حضور پاک په مکه کښې داخل شو. د دخول مکه د اتوار په ورځ کیدلو نه هم ددې خبرې تائید کیږي چه د مدینې نه روانیدل د هفتې په ورځ شوی. (۲) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ددې قول تائید د ابن سعد او حاکم رحمهما الله نه په اکیلی کښې نقل شوی روایت نه هم کیږي چه رسول الله ﷺ د مدینې نه د هفتې په ورځ روان شو او دغه وخت لا د ذوالقعدة پنځه تاریخونه باقی وو. (۳)

د علامه ابن قیم رحمه الله د استدلال طرز: علامه ابن قیم رحمه الله فرمائی چه ۲۵ ذی القعدة د هفتې په ورځ د وتلو قول ځکه اختیار کړې شو ځکه چه په حدیث کښې صراحت دې چه حضور پاک ﷺ د ذی قعدة دمکمل کیدونه د تاریخونه وړاندې روان شو او هغه پنځه تاریخونه د هفتې اتوار پیر نېټې او چارشنبې ورځې دی. اوس که د ابن حزم رحمه الله قول تسلیم کړې شی نو د الخمس بقین په ځای به لسم بقین شی او که یوم الخروج یعنی زیارت شمیرنه کړی نو بیاهم لست بقین جوړیږي او که دا دواړه لست بقین وی یا لسم بقین وی د حدیث نه خلاف دی. او که په ځای د ورځو د شپو اعتبار او کړې شی نو بیابه هم لست بقین جوړشی، الخمس بقین په هیڅ صورت نه جوړیږي. لهدا د زیارت په ورځ د خروج قول کولو په صورت کښې حدیث «الخمس بقین من ذی القعدة» او «خروج فی یوم الخمس» کښې جمع ممکن نه ده

لیکن که په یوم السبت کښې خروج تسلیم کړې شی نو یوم الخروج یعنی هفتې سره شاته هم پنځه ورځې بچ کیږي. بل د روانیدو نه وړاندې د حضور پاک خلقو ته د احرام او لباس وغیره متعلق په منبر باندې اودریدو سره تعلیم ورکول هم په دې باندې دلالت کوی چه د حجة الوداع دپاره روانیدل د هفتې په ورځ او شو ځکه داسې تعلیم ورکول او خطبه بیانول ښکاره خبره ده چه د جمعي په ورځ وو ځکه چه که چرې بله ورځ وه نو حضور پاک به دخلقو د راجع کولو دپاره اعلان کولو لیکن داسې هیڅ نقل نه دی. لهدا ښکاره خبره ده چه دا خطبه تعلیمی ئی هم د جمعه په ورځ ارشاد فرمائیلې ده او بیا په هفته باندې د مدینې نه روان شو. (۴)

د شیخ الحدیث زکریا رحمه الله را ئی: شیخ الحدیث حضرت زکریا رحمه الله فرمائی چه زما په نيزد ابن قیم رحمه الله قول راجح دې ځکه چه دمکې او د مدینې مینځمی منزلونه په دې واقعه کښې اود ابن عمر رضی الله عنهما حدیث المساجد کښې ټول اته دی. دا حدیث امام بخاری رحمه الله روایت کړې دې او په دې کښې د مکې اومدینې مساجد شمیر کړی دی. (۵)

(۱) رواه الإمام البخاری فی الحج باب ما یلبس المحرم من الثیاب والأردیه والأزر رقم الحدیث: ۱۵۴۵ والإمام مسلم فی الحج باب جواز المعمر فی أشهر الحج رقم الحدیث: ۳۰۱۰، ۳۰۱۳-۳۰۱۲.

(۲) فتح الباری: ۵/۱۹۳ وجزال مسالك: ۸/۸۲ مرعاة المفاتیح: ۵/۴۶۱.

(۳) فتح الباری: ۳/۵۱۹.

(۴) زاد المعاد: ۲/۱۰۳.

(۵) صحیح البخاری کتاب الصلاة باب المساجد لانی علی طرق المدينة الخ رقم الحدیث: ۴۹۲-۴۸۳.

نو یشکاره خبره ده چه روانیدل ۲۵ تاریخ د ذیقعدہ د هفتی په ورځ اوشوه، دا میاشت د ۲۹ دیرشو وه اود ذوالحجه رومبې په اتفاق سره د زیارت ورځ وه اود حضور پاک مکې ته رسیدل هم په اتفاق سره ۴ ذی الحجه د اتوار په ورځ شوې وو. او البدایه والنهایه (۱) کښې چه کوم په روایت دبخاری شریف ۵ ذوالحجه قول دې داد کتابت غلطی ده ځکه چه په دې حدیث کښې صحیح بخاری (۱) الفاظ دادی پس حضور پاک د ذوالحجه څلور شپې تیریدو باندې مکې مکرمې ته تشریف راوړو دغه شان ټول روایات جمع کړی (۲)

حاصل د کلام دادې چه یوم الخروج په سلسله کښې درې اقوال دی رومبې قول د امام طبری (۳) د چه جمعه یوم الخروج گرځو. دویم قول د ابن حزم (۴) او علامه عینی (۵) اونورو ډیرو شراحو حدیث رحمهم الله دې چه زیارت یوم الخروج گرځوی. او دریم قول د علامه ابن قیم (۶) حافظ ابن حجر (۷) ملاعلی قاری اونورو محققین علماؤرحمهم الله دې چه هفته یوم الخروج گنړی اوهم دغه قول د احادیث صحیحه موافق دې. والله اعلم.

د (لانی الا الحج) محل اعراب: دا جمله حالیه ده کومه چه په محل د نصب کښې واقع ده «لانی» بضم النون «لانظن» په معنی کښې دې.

ایا ټول خلق د حج په احرام کښې وو؟ د (الاحرام) معنی ده «لإقصدالحج» چه زمونږ صرف دحج اراده وه ځکه چه په شروع شروع کښې به اهل عرب د حج په میاشتو کښې عمره کول ممنوع گنرله په دې وجه حضرت عائشه (رضی الله عنها) د پخوانو عقائدو مطابق خبر ورکړو چه زمونږ صرف د حج اراده وه یا بیا حضرت عائشه د اکثریت باره کښې خبر ورکړو چه اکثر خلق د حج په اراده سره روان وو او بیا حضرت عائشه (رضی الله عنها) د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) باره کښې ښائی چه حضور پاک دحج په اراده سره وو. ځکه چه ترکومې دپخپله دحضرت عائشه (رضی الله عنها) د احرام تعلق دې نوهغې د عمرې احرام ترلې وو (۱)

احرام سره متعلق متعارضه روایات: حضرت قاسم (رضی الله عنه) بنت عبدالرحمن (۲) او اسود (رضی الله عنه) رحمهم الله په روایاتو کښې دی چه حضرت عائشه (رضی الله عنها) فرمائی چه زمونږ صرف دحج اراده وه لیکن دحضرت عروه بن زبیر (رضی الله عنه) په روایت کښې دی «فأهلنا بعمره» (۳) دویم روایت کښې دی «منامن أهل بعمره ومنامن أهل بمجة وعمره ومنامن أهل بالحج» چه صرف دحج اراده نه وه بلکه په مونږ کښې بعض د عمره په احرام کښې وو بعض دحج او عمره دواړو په احرام کښې وو او بعض د حج په احرام کښې وو (۴) داسې

(۱) ۱۱۷/۵.

(۲) صحیح البخاری کتاب الحج باب ما یلبس المحرم من الثیاب والأردیة والأزر رقم الحدیث: ۱۵۴۵.

(۳) حجة الوداع وعمرات النبی صلی الله علیه وسلم ص: ۱۹ تقریر بخاری: ۱۸۳/۲.

(۴) عمدة القاری: ۳/۳۸۱. ابن التین (رحمته الله) فرمائی چه بعض حضراتو لانری بفتح النون هم ضبط کړې دې عمدة القاری: ۳۸۰/۳.

(۵) نفس هذه الرواية وفي باب تقضى الحائض المناسك كلها الخ رقم الحدیث: ۳۰۵.

(۶) صحیح البخاری کتاب الحج باب ذبح الرجل البقر عن نسائه من غیر أمرهن رقم الحدیث: ۱۷۰۹.

(۷) صحیح البخاری کتاب الحج باب التمتع والقران والإفراد الخ رقم الحدیث: ۱۵۶۱.

(۸) صحیح البخاری کتاب الحج باب کیف تهل الحائض الخ رقم الحدیث: ۱۵۵۶.

(۹) صحیح البخاری کتاب الحج باب التمتع والقران والإفراد الخ رقم الحدیث: ۱۵۶۱.

حضرت قاسم حضرت عمره بنت عبدالرحمن او حضرت اسود رحمهم الله او حضرت عروه رضي الله عنها په رواياتو کښې تعارض پيداشو (۱)

د علامه کرمانی او علامه زرقانی رحمهما الله رائي علامه کرمانی او علامه زرقانی رحمهما الله وغيره په دې دواړه قسم رواياتو کښې تطبيق ورکولو سره فرماني چې اولنی قسم روايات د کوم چې په احرام د حج باندې دلالت کوي، د امر په شروع باندې محمول دی چې کله د مدینې نه روانيدل نوهغه وخت د ټولو اراده د حج وه ځکه چې په شروع شروع کښې د دغه خلقو گمان وو چې د حج په مياشتو کښې عمره کول منع دی. او دويم قسم روايات د امر په آخر باندې محمول دی چې کله مقام سرف ته اورسيدل نو حضور پاک د خلقو په وړاندې د احرام مختلف صورتونه بيان کړل او دهغوی دپاره نې د حج په مياشتو کښې عمره جائز او گړخوله. لهذا «لانی الا الحج» کښې د روانيدو د وخت د ارادې بيان دي. او «فما من اهل بعرة الخ» کښې د مقام سرف د رسول الله صلى الله عليه وسلم د خطبې ورکولو نه پس چې کوم صورت پېښ شو دهغې بيان دي. (۲)

د حافظ ابن حجر رحمته الله عليه رائي: حافظ ابن حجر دغه پورتنې تطبيق ذکر کولو نه پس د حضرت عروه بن زبیر نه نقل شوی روايات ذکر کوي په کوم کښې چې دی رسول الله صلى الله عليه وسلم د حج په مياشتو کښې عمره کول جائز او گړخول (بيا او فرمائيل چې امام بخاری باب القمعة والقران والافراد الخ) کښې د ابن عباس رضي الله عنهما دا قول هم ذکر کړې دي په کوم کښې چې دی اهل عرب به د حج په مياشتو کښې عمره کول گناه گڼله (لکه چې امام بخاری پخپله هم په دواړه قسم رواياتو کښې د تطبيق صورت طرف ته اشاره کړې ده) (۳)

د ملا علی قاري رحمته الله عليه رائي: ملا علی قاري رحمته الله عليه فرماني «لانی الا الحج» مطلب دادې چې په دې سفر سره زموږ اصل اراده د حج وه د عمره سره متعلق نه وه نو زموږ په ذهنونو کښې خبره داده اونه موږ د حج په مياشتو کښې د عمره کولو باره کښې معلومات لرل چنانچه امام بخاری رحمته الله عليه د حضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت نقل کړې دي چې کله صحابه کرام رضي الله عنهم د رسول الله صلى الله عليه وسلم په ملگرتيا کښې روان شو نو هغوی صرف د حج اراده لرله روستو بيا حضور پاک د هغوی په وړاندې د احرام دنورو صورتونو بيان او کړو. (۴) او د حج په مياشتو کښې عمره کول نې جائز او گړخول (۵)

(۱) شرح الکرماني: ۸۲/۸ شرح الزرقانی علی الموطا: ۴/۲ فتح الباری: ۵۴۰/۳ عمدة القاری: ۲۶۲/۹ أوجز المسالك: ۸۴/۸

(۲) شرح الکرماني: ۸۲/۸ شرح الزرقانی علی الموطا: ۴/۲ فتح الباری: ۵۴۰/۳ عمدة القاری: ۲۶۲/۹ أوجز المسالك: ۸۴/۸

(۳) صحيح البخاری کتاب العمرة باب الاعتماد بعد الحج الخ رقم الحديث: ۱۷۸۶ مسند الإمام أحمد مسند عائشة رضی الله عنها رقم الحديث: ۲۶۶۱۴

(۴) صحيح البخاری کتاب الحج باب التمتع والقران والافراد الخ رقم الحديث: ۱۵۶۴

(۵) فتح الباری: ۵۴۰/۳

(۶) صحيح البخاری کتاب العمرة باب الاعتماد بعد الحج الخ رقم الحديث: ۱۷۸۶

(۷) مرقاة المفاتيح: ۴۶۱/۵

شیخ الحدیث زکریا رحمہ اللہ فرمائی ہے ددی قول مطابق «لأنی إلا الحج» کنبی د سفر استثناء نور قسمونہ مثلاً د جہاد سفر وغیرہ پہ اعتبار سرہ بہ وی. (۱)

د علامہ رشید احمد کنکھوی رحمہ اللہ واثی: علامہ گنگوہی رحمہ اللہ فرمائی ہے «لأنی إلا الحج» والا روایت کنبی حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا مجازاً د تبول صحابہ کرامو د فعل نسبت خپل خان طرف تہ کړې دې لکه چہ د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا نہ نقل دی: «فلما قدمنا طوافنا» (۲) بیاجہ کلہ مونہ مکہ تہ اورسیدو نومونہ طواف اوکړو خودا متعین ده چہ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا پہ طواف کونکو کنبی شامل نہ وه خکہ چہ هغه حائضہ وه خوبیانی هم د صحابہ کرامو د جماعت د فعل نسبت خپل خان طرف تہ کوی. (۳) نودا نسبت مجازاً دې او نور احرام حج او اہلال عمرہ والا روایاتو کنبی د حقیقت بیان دې.

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چہ: «فلما قدمنا طوافنا بالہیت» عام خص منہ البعض د قبیل نہ دې او مطلب دادې چہ بغیرد حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا نہ باقی تولو طواف اوکړو اودا تخصیص پخپلہ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرمایلی دې. هغه فرمائی: «لخصت فلم أطف» ماد حیض د وجہ نہ دبیت اللہ طواف اونہ کړې شو. ددی نہ داخبرہ واضعہ کیری چہ «طوافنا» عام خص منہ البعض د قبیل نہ دې. (۴)

د علامہ ابوالحسن سندھی رحمہ اللہ واثی: علامہ سندھی رحمہ اللہ فرمائی چہ «لأنی إلا الحج» معنی داده چہ دکوم مقصد دپارہ د خروج تحقق شوي ووهغه حج وو. بیاجاچاچہ عمرہ اوکړہ نوہغه عمرہ د حج تابع وه اوداسې د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا د قول چہ هغه د عمرې پہ احرام کنبی وه او «لأنی إلا الحج» بہ نی د اکثریت پہ اعتبار سرہ و نیلی وی او «لہینا بالحج» او «مہلین بالحج» والا احادیثو کنبی هم دغه دویم احتمال متعین دې. اود رومی احتمال پہ اعتبار سرہ بہ د دغه احادیثو متعلق و نیلی شی چہ ممکن دی بعض راویانو د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا قول «لأنی إلا الحج» نہ دا معنی گنرلې وی چہ هغې هم د حج احرام ترلې وو. نویا دغه راویانو هم دا مفہوم نقل کول بالمعنی کولوسرہ «لأنی إلا الحج» پہ خانی «لہینا بالحج» او «مہلین بالحج» سرہ ادا کرل اوداسې کیدل بعیدہم نہ دی خکہ چہ یر خل روایاتو کنبی اختلاف او اضطراب هم ددی نقل بالمعنی پہ وجہ سرہ شوی دی «ولأری عاقلاً یسک فہ» (۵)

د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا احرام د حج افراد و وکہ د حج تمتع؟ علامہ ابن قیم رحمہ اللہ فرمائی د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا پہ قصہ کنبی د علماؤ اختلاف دې چہ د هغې احرام د حج تمتع وو کہ صرف د حج افراد وو؟ اوکہ چرې د تمتع وو نو آیا هغې عمرہ فسخ کړې وه اود حج افراد احرام نی ترلې وویا پہ عمرہ باندې د حج احرام ترکوسرہ نی قران کړې وو؟ اوکومہ عمرہ چہ هغې د تنعیم نہ کړې وه هغه پہ دې باندې واجب وه کہ نہ؟ اود حضرت عائشہ قصی سرہ چہ کومہ مسئلہ ترلې ده پہ هغې کنبی هم د علماؤ اختلاف اوشو او هغه دا دې چہ بنخې کلہ د عمرې احرام ترلې وی او هغې تہ حیض اوشی او

(۱) أوجز المسالك: ۸/۸

(۲) سنن أبی داؤد، کتاب المناسک باب فی أفراد الحج رقم الحدیث: ۱۷۸۳-۱۷۸۲، صحیح البخاری کتاب الحج باب التمتع والقراہ والإفراد الخ رقم الحدیث: ۱۵۶۱.

(۳) بذل المجہود: ۱۱۲/۷ أوجز المسالك: ۸/۸

(۴) فتح الباری: ۵۴۰/۳

(۵) حاشیة السندی علی صحیح البخاری: ۳۱۰-۳۰۹، هامش بذل المجہود: ۱۱۴/۷.

دعرفات دتلونه وړاندې طواف نه شی کولی نوآیا هغې له دمري احرام فسخ کلسره د حج افراد احرام ترل پکار دی یا په عمره باندې د حج احرام ترلوسره قران اوکړی؟ چنانچه فقهاء کوفه په کوم کښې چه امام ابوحنيفه رحمه الله اود هغه ملگری شامل دی د رومبي قول قائل دی او فقهاء حجاز امام شافعی او امام مالک رحمهما الله د دویم قول قائل دی اوهم دغه مذهب د امام احمد رحمه الله متبعينودې.)

دحضرت عروه رحمته الله په روايت باندې نقد: شيخ ابی رحمته الله شرح مسلم کښې فرماني چه د حضرت عائشه رحمته الله د احرام سره متعلق روايت مختلف دی. دحضرت عروه رحمته الله په روايت کښې دی: «أهملنا بعمره» خود قاسم رحمته الله په روايت کښې دی: «لمينأ بالحج» اوهم د قاسم رحمته الله په دویم روايت کښې دی «لاتعرف إلا الحج» اودا دواړه روايتونو په دې امر کښې صريح دی چه حضرت عائشه رحمته الله د حج په احرام کښې وه اود اسود رحمته الله په روايت کښې دی: «لمين لا نذكر حجاً ولا عمره» (۲)

نورفرماني د علماء حديث حضرت عائشه رحمته الله دكوم چه دحضرت عروه رحمته الله په طريق سره نقل دي کښې هم اختلاف دي. چنانچه امام مالك رحمته الله فرماني «لن العمل على حديثها قديماً ولا حديثاً» (۳) قاضي اسماعيل رحمته الله فرماني: حضرت عائشه رحمته الله د حج په احرام کښې وه خكه چه داد اكثر روايت دپلكه عمره، قاسم واسود رحمهم الله.

دحضرت عروه رحمته الله روايت غلط اوگرخولي شو او بيا هم دغه تغليط ته ترجيح هم ورکړي شوه. دكوم سبب چه دا بيان کړي شو چه حضرت عروه رحمته الله د حماد رحمته الله په روايت کښې فرماني «حدثني غياث واحد أن النبي صلى الله عليه وسلم قال لها: دعي عمرتك» دكوم نه چه دا واضحه کيږي چه حضرت عروه رحمته الله دحضرت عائشه رحمته الله نه داحديث پخپله نه دي اوريدلي اونه ددي سره متعلق څه وضاحت په حديث کښې موجود دي. البته ددي خبري هم احتمال دي چه دحضرت عروه رحمته الله نه د حديث بيانونکو کښې يوحضرت عائشه رحمته الله هم وي. بل دحضرت قاسم رحمته الله اوحضرت عمره رحمته الله په روايت کښې د حضرت عائشه رحمته الله د حج د عمل نقشه د شروع نه تراخړه پورې راښکلي شوې ده. په دې وجه د حضرت يحيى رحمته الله اوحضرت عمره رحمته الله روايت کله قاسم رحمته الله ته بيان کړي شو نو هغوی اوفرمانيل: «أتك، والله بالحديث على وجهه» (۴)

د حافظ ابن حجر رحمته الله د طرف نه ددي نقد جواب: ددي نقد په جواب کښې حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چه دحضرت عروه رحمته الله نص، نص صريح دي چه حضرت عائشه رحمته الله دمري په احرام کښې وه. خود اسود رحمته الله وغيره حديث اهلل حج کښې صريح نه دي لهذا د حضرت عروه رحمته الله د روايت دتغليط په ځاني به جمع بين الروايتين اختيارولې شي. «د کوم صورت چه دادي چه دا احرام حج والا روايات د امر په شروع باندې محمول دی او اهل عرب اشهر حج کښې عمره ناجائز گنرله بيا چه کله حضور پاك د حج په مياشتو کښې دمري کولو اجازت ورکړو نو بيا چاد حج او د دمري دواړو احرام ترلې وو نو چا صرف

(۱) زادالمعاد: ۱۶۷/۲-۱۶۶/۱ وجز المسالك: ۴۰۱/۸-۴۰۰/۱ لامع الدراري: ۲۰۸/۵.

(۲) إكمال إكمال المعلم: ۳۲۴/۳ وجز المسالك: ۴۰۱/۸.

(۳) كذا في الأصول ولعل الصواب: حديث عروة عن عائشة، كما في الفتح: ۴۰۳/۴ والعبدة: ۲۶۲/۹.

(۴) إكمال إكمال المعلم: ۳۲۴/۳ وجز المسالك: ۴۰۱/۸.

د حج یا صرف د عمرې احرام ترلې وو او د حضرت عروه رضی اللہ عنہا په روایت کښې هم ددې بیان دی: ځکه چې د حضرت عروه رضی اللہ عنہا «أعلم الناس بمحرماتها» یعنی حضرت عائشه رضی اللہ عنہا حدیث دتولو نه زیات پیژندونکې دې. بیا داخبره هم نه ده چې حضرت عروه رضی اللہ عنہا په دې حدیث کښې متفردوې ځکه چې صحابی رسول حضرت جابر رضی اللہ عنہ حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ او حضرت طاووس رضی اللہ عنہ دهغوی موافقت کړې دې ^(۱).

شیخ الحدیث زکریا رحمته اللہ علیہ فرماني چې ددې حضراتو ټول روایات امام مسلم رحمته اللہ علیہ نقل کړي دي په کوم کښې چې د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا احرام عمره تصریح ده لېذا ددې روایات صریحه حضرت قاسم رحمته اللہ علیہ او نورو حضراتو روایات محتمله مجمله په مقابله کښې اولی وی ^(۲).

د حضرت عائشه صدیقه رضی اللہ عنہا دا احرام سره متعلق په مختلفو روایاتو کښې حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ یو بل تطبیق هم بیان کړې دې او هغه دا دی چې حضرت عائشه رضی اللہ عنہا په شروع کښې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د نورو صحابه کرامو په شان د حج افراد احرام ترلې وو او هم د دغه حالت حضرت اسود، قاسم او عمره ورحمهم الله په روایاتو کښې بیان کړې دي. بیا حضور پاک «فخرج الحج إلى العمرة» حکم او فرمانیلو نو حضرت عائشه رضی اللہ عنہا هم دنورو صحابه کرامو رضی اللہ عنہم په شان حج فسخ کړو او د عمره احرام ئې اوتړلو او هم ددې حالت په حدیث عروه رضی اللہ عنہا کښې بیان دي. بیا حضرت عائشه رضی اللہ عنہا د حیض په حالت کښې مکې ته داخله شوه نو د حیض د وچې نه ئې طواف نه شو کولې نو حضور پاک په دې موقع باندې دویاره د حج احرام دتړلو حکم ورکړ ^(۳).

د حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ په ذکر کړې شوی تطبیق باندې دکلام په ذریعه یوڅو وجوهات: شیخ الحدیث زکریا رحمته اللہ علیہ فرماني چې د تطبیق دې صورت طرف ته امام نووی رحمته اللہ علیہ ^(۴) او نور حضرات رحمهم الله مائل دي مگر دا تطبیق او توجیه د یوڅو وجوهاتو په سبب صحیح نه دی.

دومې وجه رومې وجه داده چې د حضرت عروه رضی اللہ عنہا روایات د کوم د وچې نه چې ددې تطبیق ضرورت پېښ شو. پخپله هغه روایات ددې تطبیق نه انکار کوي ځکه چې په دې روایات کښې صراحت سره ذکر دی چې صدیقه عائشه رضی اللہ عنہا شروع کښې سواء د عمره بل څه احرام نه وو ترلې چنانچه امام بخاری رحمته اللہ علیہ «عقل عن الزهري عن عروة عن عائشة» په طریق سره روایت نقل کړې دي. ^(۵) په کوم کښې چې دي «ولم أهمل إلا بعمره فأمرني أن أنقض رأسي وأهمل بالحج وأترك العمرة ففعلت ذلك» په دې حدیث کښې صراحت دي چې حضرت عائشه رضی اللہ عنہا د شروع نه د عمرې په احرام کښې وه.

دویمه وجه: دویمه وجه داده چې په ډیرو احادیثو کښې دا تقسیم بیان کړې شوې دي چې کله حضور پاک دا او فرمانیل «من أحب أن يؤجل بعمره فلليل» نو بعض د عمرې احرام اوتړلو او بعض د حج حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرماني چې «وكنتم من أهل بعمره» یعنی زه دهغه کسانو نه ووم چا چې د عمرې احرام ترلې وو.

^(۱) رواه الإمام مسلم في كتاب الحج باب بيان وجوه الإحرام وأنه يجوز إفراد الحج والتمتع والقران الخ رقم الحديث: ۲۹۳۷، ۲۹۳۸.

^(۲) فتح الباری: ۴۰/۳ و ۵۴۰/۱ أوجز المسالك: ۴۰۲/۸.

^(۳) أوجز المسالك: ۴۰۲/۸.

^(۴) فتح الباری: ۵۴۰/۳.

^(۵) المنهاج للنووي المعروف بشرح النووي: ۳۸۶/۸، ابي صاحب الإكمال إكمال العلم: ۳۲۴/۳.

^(۶) صحيح البخاري كتاب الحيض باب كيف نهل العائض بالحج والعمرة رقم الحديث: ۳۱۹.

په دې باندې دا اشکال نه شی کیدي «وکننت من اهل بعمرة» نه مراد هغه عمره ده د کوم احرام چه د حج د فسخ کولونه پس ترلې وو ځکه چه که چرې دا احرام د فسخ حج نه پس احرام وي نو بيا «وکننت من اهل بعمرة» او «من اهل بعمرة» کينې به څنگه تقابل صحيح کيدلو؟ بل ددې حديث نه هم زيات واضحه الفاظ د حضرت جابر رضي الله عنه د روايت دی. «په کوم کينې چه دی» «واقبلت عائشة بعمرة» حضرت عائشه رضي الله عنها د عمرې په احرام سره راغله.

دریمه وجه: دریمه وجه داده چه کومو خلقو د حج احرام ترلې وو نو هغوی د حکم ملاییدلو نه پس خپل خپل احرامونه د حج د عمرې د افعالو په ذریعه فسخ کړي وو نو په دې موقع باندې خو حضرت عائشه رضي الله عنها په حیض کينې وه بيا آخر هغې خپل احرام حج دکه چرې د حج احرام تسليم کړې شی، څنگه فسخ کړې وی؟ ځکه چه هغه خود حیض د وجې نه د عمرې د افعالو ادا کولونه قاصر وه لهدا حقیقت د کوم نه چه عدول نه شی کیدلې هم دغه دې چه حضرت عائشه رضي الله عنها په شروع کينې د عمرې احرام ترلې وو کمال قال به المجموع.

دجمهورو پخپل مینځ کينې اختلاف: سره ددې چه وړاندې تلوسره د جمهورو په خپل مینځ کينې اختلاف دې چه آیا حضرت عائشه رضي الله عنها د عمرې احرام فسخ کولوسره د حج احرام ترلې وو یا هم په دغه احرام باندې د حج احرام داخلولو سره قارنه شوې وه؟^(۱)

چنانچه احناف حضرات د رومی قول قائل دی او حضرات ائمه ثلاثه د دویم قول. اودا اختلاف په اصل کينې په یویل اختلاف باندې مبنی دی هغه دا چه د احنافو حضراتو په نیز قارن، عمره اوحج دواړو افعال جدا جدا او مستقل ادا کوی. نود حضرت عائشه رضي الله عنها د پاره خودا ممکن نه وه چه د حج د وخت نه اول د عمرې دپاره افعال ادا کړي شی لامحاله دهغې دپاره عمره فسخ کولو سره ئی د حج احرام اوترلو. او ائمه ثلاثه فرماني چه د عمرې افعال به د حج په افعال کينې داخل شی. چونکه د حج نه وړاندې هغې د عمرې افعال نه شو ادا کولې په دې وجه دهغې د پاره گنجائش وو چه هغه دې د عمرې په احرام باندې د حج احرام اوتری.^(۲)

د احنافو مستدلّات: حضرات احنافو په خپله دې مدعا باندې چه حضرت عائشه رضي الله عنها عمره فسخ کړې وه په مختلفو وجوهاتوسره استدلال کړې دې یو داچه حضور پاک صلی الله علیه و آله حضرت عائشه رضي الله عنها ته فرمایلی وو «دعی عمرتک» چه خپله عمره پرېږده.^(۳)

دویمه وجه داده چه حضور پاک داهم فرمایلی وو «امتشطی وانقضی رأسک»^(۴) چه خپل سر کولواکړه گمزنئی کړه. ښکاره خبره ده چه د احرام په حالت کينې گمزن کول جائز نه دی ځکه چه د وینستو پریوتو خطر وه. اوس په دې مقام باندې دا تاویل کول چه گمزن په داسې طریقه اوکړه چه د سروینسته مات نه

(۱) رواه الإمام مسلم فی کتاب الحج باب بیان وجوه الإحرام. وأنه يجوز أفراد الحج والتستع والقران الخ رقم الحديث: ۲۹۳۷.

(۲) أوجز المسالك: ۴۰۳/۸-۴۰۲.

(۳) أوجز المسالك: ۱۲/۸ لامع الدراری: ۲۰۹/۵.

(۴) صحيح البخاری: کتاب الحيض باب نفث المرأة شعرها عند غسل الحيض رقم الحديث: ۳۱۷ وکتاب العمره باب الاعتناء بعد الحج بغير هدي، رقم الحديث: ۱۷۸۶.

(۵) المرجع السابق.

شی ډیر ضعیف تاویل دې اود حدیث د ظاهر خلاف دې ځکه چه په یقیني توگه باندې «انقضی رأسک وامتشطی» به د عمرې د احرام د ختمولو سره کنایه منلې کیږي ځکه چه د احرام په حالت کښې نه سر کولاولي شی اونه گمنزولي شی. او په دې تقدیر باندې به د رسالت مآب ﷺ د ارشاد مطلب داشی چه د عمرې وخت خو اووتلو په دې وجه دهغې احرام ختم کړنی اود حج احرام اوتړنی او احرام نی داسې اوتړلو چه اول نی د غسل حکم ورکړو لکه څنگه چه د سنن ابی داؤد په روایت کښې دې ځکه چه په احرام کښې غسل مسنون دي. دغه شان د سر ویشته کولاولو اود گمنز کولو حکم نی هم ورکړو او ښکاره خبره ده چه دا ټول احکام هغه وخت ورکړي شو چه د عمرې احرام ختمول مقصود وو. که چرې هم دغه احرام باقی ساتل مقصود وې نو د سر کولاولو او گمنزولو څه ضرورت وو؟ داسې صورت خو وونه چه په دغه ځادر باندې بل ځادر ترلې کیدو بلکه صرف د نیت بدلولو ضرورت وو. بیا چه کله حضور پاک د عمرې احرام ختم کړو نوښکاره خبره ده چه حضرت عائشه رضی الله عنها قارنه نه شوه بلکه مفرده شوه. معلومه نه ده چه شوافع څنگه د عمرې په احرام باندې د حج احرام منی. د حضور پاک په ارشاداتو کښې خوا دا خبره بالکل واضح ده چه حضور پاک د عمرې نه دمنع کیدو هدایت کړې وو لکه څنگه چه په دغه پورته ذکر کړې شوی مختلف الفاظ د حدیث د عمرې احرام فسخ کولو باندې واضحه دلالت کوي. (۱)

علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه د عمرې پریخودلو مفهوم دادې چه د عمرې افعال پریږدی. دغه شان «امسک عن عمرتك» سره متعلق تاویل کړې شوې دې چه احرام خو دې هم هغه شان پاتې وی البته افعال مؤخر کړه. سوال دادې چه کله عمره د طواف او سعی نوم دې اودا دواړه افعال حج سره ادا شوی دی نویبادتاخیر کولو مقصد څه دې؟ بیا چه کله حج سره د عمرې فرائض هم ادا کړي شو نوعمره او شوه اود شوافع دمذهب مطابق هغه قارنه اوگرځولې شوه. اوس جدا عمره کول او هغه د سابقه عمرې د پاره بدل گرځول څه معنی لري؟ کله چه مبدل منه موجود دې نو د بدل څه مطلب؟ حضرات شوافع وائی چه عمره خوشوې وه مگر عائشه رضی الله عنها ته تسلی نه وه دهغې دتسلنی دپاره نی دوباره عمره اوکړه. جواب دادې که چرې هم دغه وجه وه نویباد «مکان عمرتی التي لسکت» ونیلو څه ضرورت وه؟ اوکه چرې حضرت عائشه رضی الله عنها دغه شان قارنه اومنلې شی اویو طواف اوسعی هم کافی اومنلې شی نویبا خو دلته بغیرد ارادې نه د حضرت عائشه رضی الله عنها عمل د پیغمبر ﷺ د عمل موافق شوې وو. ددې نه زیات د خوشحالی او تسلنی دهغې دپاره څه کیدې شوچه دهغې عمل د حضور پاک د عمل موافق شو. مگر د حیرانتیاخبره داده چه حضور پاک دهغې د زړه د ساتنې دپاره دویمه عمره خو ورباندې کوی مگر دا نه فرمائی چه غم ولې کوي ته خو هم زما په شان قارنه یئې. (۲)

دریمه وجه داده چه حضور پاک ﷺ فرمانیلې وو (هذه عمرتك مکان عمرتك) (۳) داستا عمره ده اوداد عمرې ځانی څلورمه وجه دا چه حضرت عائشه رضی الله عنها عرض کړې وو (أعتمرتم ولما أعتمتي) (۴) پنځمه وجه داچه

(۱) إيضاح البخاری: ۱۱۶/۱۱-۱۱۵.

(۲) إيضاح البخاری: ۱۱۶/۱۱.

(۳) صحیح البخاری: کتاب الحج باب کیف تهل الحائض والنفساء رقم الحدیث: ۱۵۵۶.

(۴) صحیح البخاری: کتاب الحج باب الحج علی الرجل. رقم الحدیث: ۱۵۱۸.

حضرت عائشه رضی اللہ عنہا پہ ڏیرینہ انداز کنبی فرمائیلی وو «أنتطلقون بحی وعمره وأطلق بحی؟» (۱) چه تاسو خودی حج او عمره دواړه کولوسره لږشنی اوزه به صرف حج کوم څم به؟ مسند احمد الفاظ څنگه چه فتح الباری کنبی دی دادی: «وارجم بحجة لیس معها عمره» (۲)

ولي او زه به صرف حج کوم څم به کوم سره چه عمره نه وی. سوال دادی چه په دې باندې حضور پاک ولي اونه فرمائیل چه آی عائشه رضی اللہ عنہا زه هم ستا په شان یم؟ ځکه چه حضور پاک قارن وو او په قول د انمه ثلاثه حضرت عائشه رضی اللہ عنہا هم د حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم په شان قران کړې وو. نویا حضرت عائشه رضی اللہ عنہا ولي او فرمائیل چه تاسو دې حج او عمره یوسنی لږشنی اوزه به صرف حج اورد څم به؟ او حضور پاک ولي اونه فرمائیل لکه څنگه چه زما قران دې هغه شان ستاهم قران دې؟ دې نه علاوه د نورو ډیرو روایاتونه معلومیری چه حضرت عائشه رضی اللہ عنہا د عمرې احرام فسخ کړې وو (۳) چنانچه علامه عابد سندھی رحمۃ اللہ علیہ «مسند اهل حنفية برواية المحسنة» کنبی دا لاتدینی روایات ذکر کړی دی:

① «أبوحنيفة عن حماد عن إبراهيم عن الأسود عن عائشة رضي الله عنها: أنها قدمت متعمتة وهي حائض، فأمرها النبي صلى الله عليه وسلم لرفضت عمرتها وأستأنفت الحبر إذا فرغت من حجبها، أمرها رسول الله صلى الله عليه وسلم أن تصد إلى التعميم مع أخبها عبد الرحمن»

یعنی د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت دې چه هغې (مکې) ته د تمتع په نیت سره تشریف راوړلي وو او هغه د حیض په حالت کنبی وه. په دې باندې حضور پاک هغې ته د (عمرې ترک کولو) حکم ورکړو. نو ددې حکم په تعمیم کنبی هغې عمره ختمه کړه او د نوی سر نه ئی د حج احرام او ترلو تردې چه بیا کله هغه د حج نه فارغه شوه نو هغې ته حضور پاک حکم ورکړو چه د تنعیم مقام طرف ته د خپل رور عبد الرحمن سره لږشه (او د ترک کړې شوې عمرې قضا وکړه).

② «أبوحنيفة عن ابيهم عن رجل عن عائشة رضي الله عنها: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ذبح لرفضاً العبرة بقره» یعنی د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د هغې (عائشه رضی اللہ عنہا) د عمرې د ترک کولو د وجې نه یوه غوا (د دم په توگه) ذبح کړې وه.

③ «أبوحنيفة عن عبد الملك عن ربي بن حراش عن عائشة رضي الله عنها: أن النبي صلى الله عليه وسلم أمر برفضاً العبرة دماً» یعنی د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت دې چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د هغې د عمرې د ترک کیدو د وجې نه د دم ادا کولو حکم ورکړې وو.

④ «أبوحنيفة عن حماد عن إبراهيم عن الأسود عن عائشة رضي الله عنها قالت: بأني الله! يصدر الناس بحجة وعمره، وأصدر بحجة» الحديث. (۴) یعنی د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت دې چه هغوی او فرمائیل آی د الله نبی! خلقو خو حج او عمره دواړه او کړل واپس شو اوزه به صرف حج کوم واپس کیرم به. (چونکه حضرت عائشه رضی اللہ عنہا د حیض د وجې نه عمره نه وه کړې په دې وجه څه خفه وه او هم د دغه خفگان اظهار هغې

(۱) صحيح البخاري: كتاب التمني، باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: (ولو استقبلت من أمري ما سانديرت) رقم الحديث: ۲۷۳۰.

(۲) مسند الإمام أحمد مسند عائشة رضي الله عنها، رقم الحديث: ۲۵۸۳۰.

(۳) لا مع الدراري: ۲۰۹/۵.

(۴) مسند الإمام الأعظم بتنسيق النظام في مسند الإمام ص: ۱۱۳.

په دې حديث كښې حضور پاك ته او كړو چه ارمان هغه هم حج او عمره دواړه ادا كولو سعادتمند حاصلولوسره واپس شوې وې.

په دې څلورو واپرو مسند روايتونو كښې تصريح ده چه حضرت عائشه رضي الله عنها عمره فسخ كړې وه بل امام ابو داؤد رحمه الله هم دې طرف ته مائل دې ځكه چه هغوی په خپل سنن كښې د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها په قصه باندې د ترجمه قائم كړې ده: «باب المَهْلَة بِالْعَمَةِ تَمْضِي فَيُدْرِكُهَا الْحَجُّ فَيَنْقُضُ عَمْرَهَا وَهَلَّ بِالنَّحْرِ هَلَّ تَقْضَى عَمْرُهَا» او بيانې ددې ترجمې لاندې د حضرت عائشه رضي الله عنها د عمرې د احرام روايت ذكر كړې دي.^(۱)

بعض حضراتو «تَنْطَلِقُونَ بِحُجَّةٍ وَعَمْرَةٍ وَأَنْطَلِقُ بِحَجٍّ» كښې تاويل كړې دې چه ددې مطلب دې «تَنْطَلِقُونَ بِحُجَّةٍ وَعَمْرَةٍ مَفْرُودَةٍ وَأَنْطَلِقُ بِحُجَّةٍ غَيْرِ مَفْرُودَةٍ» يعنې تاسو ټول خو حج او عمره جدا جدا كولو سره واپس كيږئ او زه به حج قرآن كولو سره واپس كيږم؟ ليكن دا تاويل د بعيد كيدو نه علاوه د ظاهري هم سراسر خلاف دې. كه د حديث په دې الفاظو كښې دا تاويل تسليم هم كړې شى نو د بخاري شريف روايت كوم كښې چه حضرت عائشه رضي الله عنها حضور پاك ﷺ ته فرمائي: «كُلُّ أَحْصَابِكُمْ يَرْجِعُ بِحُجَّةٍ وَعَمْرَةٍ غَيْرِي» په دې كښې دا تاويل نه شى چليدې ځكه چه ټول كسان د حج افراد په احرام كښې نه وو بلكه په هغوی كښې يو جماعت د حج قرآن كوونكو هم وو.

بل امام بخاري رحمه الله د قاسم رحمه الله او اسود رحمه الله نه روايت نقل كړې دې چه حضرت عائشه رضي الله عنها او فرمائي: «يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَبْصِرْ النَّاسَ يَنْسَكُونَ وَأَصْدِرْ بِنَسَكٍ... الْحَدِيثُ»^(۲) يعنې ټول خلق خو به دواړه عبادتونه (حج او عمره)، اوپلوسره واپس كيږي او زه به صرف هم يو عبادت اوپلوسره ځم، نو په دې موقع باندې حضور پاك ولې اونه فرمائي: «إِنَّكَ أَبْصَرْتَ النَّاسَ يَنْسَكُونَ» يعنې غم مه كوه ته به هم دواړه عبادتونه اوپلوسره واپس كيږي.^(۳)

دغه شان د قاسم رحمه الله په روايت كښې دې چه حضور پاك حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها ته فرمائي: «كُونِي فِي حَجِّكَ عِسى الله أن يَرْزُقَكِهَا.....» الحديث (۱) اوس كه چرې حضرت عائشه رضي الله عنها قارنه وه نو بيا د رسول الله ﷺ مبارك ارشاد «عِسى الله أن يَرْزُقَكِهَا» به څه معنى وى؟ ځكه چه د عسى استعمال دهغه امورو دپاره كيږي چه متوقع الوجود وى يعنې دهغې په وجود كښې راتلل قريب زمانه كښې متوقع وى خو هغې ته دقارنه وتيلو مطلب دادې چه حج او عمره فى الحال دواړه موجود دى نه چه متوقع الوجود. اود «كُونِي فِي حَجِّكَ» معنى ده «كُونِي فِي انْتِظَارِهِ وَرَجَائِهِ وَلَا تَأْسَى مِنْهُ» چونكه امر «لَا يَقْضِي الْقَوْنَ» يعنې د فور تقاضا نه كوي په دې وجه هيڅ لرې نه ده چه دلته هم د لر وخت نه پس د تجديد احرام امر وى ځكه چه كله حضرت عائشه رضي الله عنها د عمرې احرام ترك كړو نو دهغې نه لرېشان وخت پس حضور پاك هغې ته د

(۱) رقم الكتاب: ۱۱، رقم الباب: ۸۰، رقم الحديث: ۱۹۹۵.

(۲) رواه البخاري في كتاب العمرة، باب أجر العمرة على قدر النصب. رقم الحديث: ۱۷۸۷، ومسلم في كتاب الحج باب بيان وجوه الإحرام وأنه يجوز أفراد الحج والتمتع والقرآن الخ. رقم الحديث: ۲۹۲۷.

(۳) أوجز المسالك: ۴۱۵/۸ - ۴۱۴.

(۴) صحيح البخاري كتاب الحج باب قول الله تعالى: «الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ» رقم الحديث: ۱۵۶۰.

حج احرام ترلو حکم فرمائیلې وو. دا ټول تفصیل په هغه صورت کښې دې چه کله په یزقکها کښې هاد حج طرف ته راجع کړی.^(۱) لیکن که د سیاق حدیث موافق ضمیرد عمرې طرف ته راجع کړې او په عسی کښې چه کومه د ترجې والا معنی ده هغه د عمرې سره متعلق وی نویباخو بالکل واضح دلالت کوی چه حضرت عائشه رضی الله عنها عمره فسخ کړې وه.^(۲)

علامه سندھی رحمته الله او فرمائیلې چه د «کونی فی حجک» ظاهر دادې چه حضرت عائشه رضی الله عنها د حج په احرام کښې وه اودا د اعتماد عائشه والاد روایت خلاف ده مگردوارو کښې تطبیق ممکن دې په داسې معنی چه «کونی فی حجک» نه مراد وی «کولی فها هو المقصود بالخروج من الحج بنقض احرام امر المرأة وتجهيد الحجة» یعنی د مدینې نه خورج سره چه کوم مقصد وو عمره ترک کولو سره دهغې په افعال کښې مشغول شی.^(۳) والله اعلم.

د ائمه ثلاثه رحمهم الله مستدل اودهغې جواب: شیخ الحدیث حضرت زکریا رحمته الله فرمائی چه دانمه ثلاثه پخپله مدعا باندې د ټولو نه صریح دلیل د مسلم شریف روایت دې په کوم کښې چه دی حضور پاک حضرت عائشه رضی الله عنها ته او فرمائیلې «سعلک طوافک لحجتک وعمرتک»^(۴) نوبه دې کښې دوه خبرې دی. رومې خبره داده چه دامام بخاری رحمته الله روایات د امام مسلم رحمته الله په روایاتو باندې مقدم دی. دویمه خبره داده چه د حضور پاک ارشاد په دې باندې مینی دې چه کیدې شی هغه وخت حضور پاک ته دا یاد نه وی راغلې چه حضرت عائشه رضی الله عنها د حیض د وجې نه طواف اونه کړې شواو حضور پاک هغې ته د عمرې د ختمولو حکم ورکړې وو لکه چه د صحیح بخاری په روایت کښې^(۵) دی چه کله حضرت عائشه رضی الله عنها رسول الله صلی الله علیه و آله ته شکایت اوکړو نو حضور پاک او فرمائیلې «وما طفت لهای قدهنا مکه؟» ولې تا طواف اونه کړو کوم وخت چه مونږ مکې ته راغلو؟ حضرت عائشه رضی الله عنها او فرمائیلې نه، نو ددې روایت نه معلومیږی چه حضور پاک ته د حضرت عائشه رضی الله عنها د حیض د وجې نه طواف نه کول یاد نه وو.^(۶)

علامه خلیل احمد سهارنبوری فرمائی چه که چرې مونږ دا تسلیم هم کړو چه حضرت عائشه قارنه وه نویباهم زمونږ د احنافو د راتې دپاره څه ضروری نه دی چه دا او منلې شو حضرت عائشه رضی الله عنها د حج او عمرې اراده کړې وه او قارنه نه وه مگر بیا د عمرې احرام ترک کولو سره هغه مفرده بالبحج شوې وه.^(۷)

قوله: «فلما كنا يسرف حنصت» سرف: د سین فتحه او راء په کسره سره منصرف او غیر منصرف دواړه شان لوستلې شی.^(۸) حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه موضع سرف د مکې نه تقریباً لس میله فاصله

(۱) لا مع الدراری: ۲۱۱/۵-۲۱۰.

(۲) لا مع الدراری: ۲۱۱/۵ وجز المسالك: ۱۵۸/۴.

(۳) حاشیه السندیعلی صحیح البخاری: ۲۰۹/۱ لا مع الدراری: ۲۱۱/۵-۲۱۰.

(۴) رواه الإمام مسلم فی الحج باب بیان وجوه الإحرام وأنه يجوز أفراد الحج والتمتع والقران الخ رقم الحديث: ۲۹۳۳.

(۵) صحیح البخاری کتاب الحج باب التمتع والقران والإفراد بالحج وفسخ الحج لمن لم یکن معه هدی. رقم الحديث: ۱۵۶۱.

(۶) وجز المسالك: ۱۵۸/۴.

(۷) بذل المجهد: ۱۱۲/۷.

باندې واقع دي. (۱) علامه عيني رحمته الله هم دا قول اختيار کړې دي او د ۹، ۱۷ او ۶ ميلو يا دوولسو ميلو اقوال نې د قيل سره ذکر کړي. (۲) ملا علي قاري رحمته الله فرماني سرف دمکې نه شپږ ميله يا اوولس ميله يا دولس ميله فاصله باندې واقع د يوځاني نوم دي اوبيانې د ۱۷ او ۱۲ ميل قول غير صحيح گرځولېدي. (۳)

د مقام سرف د عجائباتونه دي چه حضور پاك په عمره القضاء كېنې هم په دي ځاني كېنې حضرت ميمونه رضي الله عنها سره نكاح او كړه او په واپسني باندې هم په دي ځاني رخصتي اوشوه اود كومې ونې لاتدي چه رخصتي اوشوه هم هلته د ميمونه رضي الله عنها تدفين هم شوې. (۴)

امام نووي رحمته الله د ابن حزم ظاهري رحمته الله نه نقل كړي دي چه د حيض شروع ۳ ذى الحجه د هفتې په ورځ شوې وه. (۵)

قوله: (فدخل على رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنا ألبكي): حضرت عائشه رضي الله عنها ددې ويرې نه ژړل چه دهغې حج به فوت شي. (۶)

قوله: (فقال: مالك نفست؟): حافظ ابن حجر رحمته الله ليكي چه امام خطابي رحمته الله فرماني: اصل ددې كلمې نفس په معنى د دم دې مگر اهل لغت د فعل په وجه (د صيغې) په لحاظ ادواړو كېنې يعنى حيض اونفاس كېنې فرق كړې دي او هغه دا چه د حيض دپاره (نفست المرأة) (د نون فتحه سره) واني اود ولادت دپاره (نفست المرأة) (د نون ضمه سره) واني. حافظ رحمته الله فرماني چه هم دغه قول د ډيرو اهل لغت دي البته ابو حاتم رحمته الله د اصمعي رحمته الله نه نقل كړي دي چه "نفست" د نون په ضمه سره حيض اونفاس دواړو دپاره ونيلې شي. (۷)

خو امام نووي رحمته الله ليكلي دي چه ابو حاتم د اصمعي رحمته الله نه نقل كړي دي چه دا لفظ د نون فتحه سره اود نون ضمه سره دواړه شان په حيض اونفاس كېنې استعمالولې شي. (۸)

لكه چه د اصمعي رحمته الله نه دوه روايتونه دي يوروايت دادې چه دا لفظ "نفست" صيغه مجهول (سره) د حيض اونفاس دواړو معانوكېنې استعمالولې شي او "نفست" معروف صيغه (سره) صرف دحيض په معنى كېنې استعمالېږي او دويم روايت دادې چه دا لفظ معروف اومجهول دواړه شان د حيض او نفاس دواړو معنوكېنې استعمالېږي. بله خبره دا چه امام نووي رحمته الله دا لفظ د نون فتحه او فاء كسره سره نقل كړې دي اوددې نه پس نې فرماينلى دي چه په روايت كېنې هم دغه معروف صحيح او لغت

(۱) فتح الباري: ۵۲۸/۳ شرح الكرماني: ۱۵۸/۳ المنهاج للنووي: ۳۸۲/۸ إرشاد الساري: ۵۳۴/۱ تحفة الباري: ۲۴۱/۱.

(۲) فتح الباري: ۵۲۸/۱.

(۳) عمدة القاري: ۳۸۱/۳.

(۴) مرقة المفاتيح: ۴۹۲/۵.

(۵) حجة الوداع وعمرات النبي صلى الله عليه وسلم ص: ۵۸ بهذا المجهود: ۱۱۲/۷.

(۶) المنهاج للنووي المعروف بشرح النووي: ۳۹۴/۸.

(۷) مرقة المفاتيح: ۴۹۲/۵.

(۸) فتح الباري: ۵۳۱/۱.

(۹) المنهاج للنووي المعروف بشرح النووي: ۱۹۷/۳.

کنبی مشهور دی چه "نفت" (د نون فتحه سره) د حیض په معنی کنبی دې او د ولادت دپاره نفست د نون ضمه سره ونیلی شی. (۱)

ابوعبید هروی رحمته فرمائی د ولادت دپاره خو په دواړه شان استعمالیږي او دحیض دپاره صرف د نونه فتحه سره. (۲) بهرحال دا لفظ د نفس نه ماخوذ دې د معنی چه په لغت کنبی دم یعنی ونه ده او حیض اونفاس دواړو ته نفس دلغوی معنی په اعتبار سره ونیلی شی. (۳) بل زموږ ددې بخاری په روایت کنبی دا لفظ دنون فتحه او ضمه دواړه شان سره ثابت دي. (۴)

حضرت عائشه رضی الله عنها دحیض شکایت په کومه ورځ اوکړو؟ دومره خبره خو متعین ده چه دحضرت عائشه رضی الله عنها د حیض شروع ۳ ذی الحجه موضع سرف کنبی شوې البته په دې کنبی اختلاف دې چه حضور پاک ته شکایت په ۳ ذی الحجه موضع سرف کنبی اوکړو یا په یوم الترویبه یعنی اتم د ذی الحجه چرته په بل مقام اوکړو؟ نوددې روایت نه معلومیږي چه په موضع سرف کنبی شکایت اوکړو اوهم په دې باندې علامه ابن قیم رحمته جزم کړې دې خو په صحیح مسلم کنبی دحضرت جابر رضی الله عنه د روایت تقاضا ده چه په یوم الترویبه کنبی شکایت اوکړو. (۵) اوهم دې طرف ته د علامه قسطلانی رحمته هم خیال دې. (۶) لیکن حقیقت دادې چه په دې روایاتو کنبی تعارض نشته دې ځکه چه کله په موضع سرف کنبی د حیض شروع اوشوه نو اول ئی هم هلته شکایت اوکړو. بیا چه کله په یوم الترویبه ۸ ذی الحجه باندې د منی دپاره روانیدل اوشو نو حضرت عائشه رضی الله عنها حضور پاک ته دخپلې ماهوارنې بیمارنې بیا شکایت اوکړو ځکه چه د حج عمل شروع کیدونکې وو دکوم د وجې نه چه حضرت عائشه رضی الله عنها ته دا اندیینه پیدا شوه چه چرته دهغې حج هم فوت نه شی.

شیخ الحدیث حضرت زکریا فرمائی چه هم په صحیح مسلم کنبی (۱) دحضرت عروه رضی الله عنها په طریق سره دحضرت عائشه رضی الله عنها نه روایت نقل شوي یو روایت نه معلومیږي چه حضرت عائشه رضی الله عنها د ماهوارنې شکایت په یوم عرفه یعنی ۹ ذی الحجه کنبی اوکړو. هم دغه شان د یویل روایت نه معلومیږي چه لیله عرفه یعنی د عرفه په شپه ئی شکایت اوکړو. (۲) دغه شان په روایاتو کنبی اختلاف څلوروتو اورسیدو ① ۳ ذی الحجه موضع سرف ② یوم الترویبه (۸ ذی الحجه) ③ یوم عرفه ④ لیله عرفه. (۳)

موضع طهر کنبی اختلاف: دحضرت عائشه رضی الله عنها په موضع طهر کنبی هم اختلاف دې چه هغه چرته اوکله پاکه شوه؟ د بعض قول دې چه دعرفه په ورځ پاکه شوه لکه چه دمجاهد رضی الله عنه نه روایت دې (خود

(۱) حواله بالا.

(۲) المنهاج للزوی المعروف بشرح النووي: ۱۹۸/۳ عمدة القاری: ۳۸۱/۱ تحفة الباری: ۲۴۱/۱ شرح الکرماني: ۱۵۹/۳.

(۳) شرح الکرماني: ۱۵۹/۳.

(۴) فتح الباری: ۵۳۱/۱.

(۵) صحیح مسلم کتاب الحج باب وجوه الإحرام الخ. رقم الحدیث: ۲۹۳۷.

(۶) فتح الباری: ۷۷۵/۳ عمدة القاری: ۱۷۲/۱۰ فتح الملهم: ۲۷/۶ أوجز المسالك: ۴۰۹/۸ بذل المجهول: ۱۱۲/۷.

(۷) إرشاد الساری: ۳۱۰/۴.

(۸) صحیح مسلم کتاب الحج باب وجوه الإحرام الخ رقم الحدیث: ۲۹۱۱.

(۹) صحیح مسلم کتاب الحج باب وجوه الإحرام الخ رقم الحدیث: ۲۹۱۲.

(۱۰) أوجز المسالك: ۴۰۹/۸.

عروه رضی الله عنه نه نقل دی چه حضرت عائشه رضی الله عنها باندې هم په دغه دحیض حالت کښې دعرفه ورځ راغلې وه. (۱) علامه ابن قیم رحمته الله فرماني چه دواړه روایتونه صحیح دی او علامه ابن حزم دا په دوو مختلف معنو باندې محمول کړی دی چنانچه دحضرت مجاهد رضی الله عنه په روایت کښې دعرفه د طهر نه مراد د وقوف عرفه دپاره غسل کول دی ځکه چه حضرت عائشه رضی الله عنها فرماني «طهر بعرقة او طهر غیر طهر دې او دحضرت قاسم رضی الله عنه نه نقل دی چه په یوم النحر کښې طهر واقع دې. (۲) دغه شان علامه نووی رحمته الله د ابن حزم نه نقل کړی دی چه دهغې طهر یوم النحر کښې د هفتې په ورځ شوي وو. (۳)

علامه زرقانی رحمته الله فرماني چه ټول روایات په دې باندې متفق دی چه طواف افاضه (طواف زیارت) حضرت عائشه رضی الله عنها په یوم النحر کښې کړې وو باقی دحضرت مجاهد رضی الله عنه او حضرت قاسم رضی الله عنه په روایتونو کښې داسې تطبیق کیدلې شی چه وینه خو هم دعرفه په ورځ بنده شوې وه مگر طهرنی منی ته په راتلو سره اولیدلو. (۴)

حافظ ابن حجر رحمته الله په دې روایتونو کښې داسې تطبیق ورکړی چه په عرفه کښې هغې طهر اولیدلو لیکن منی ته د راتلو پورې دغسل موقع ملاونه شوه یا بیا داسې چه وینه په عرفه کښې بنده شوې وه مگر طهرنی منی ته په راتلو سره اولیدلو. وهذا أولى. (۵)

علامه ابن قیم رحمته الله فرماني چه سنن ابی داؤد کښې کتاب المناسک (په یوروایت کښې دی حضرت عائشه رضی الله عنها د بطحاء په شپه پاکه شوه او ددې سند هم صحیح دې. (۶) مگر ابن حزم رحمته الله وئیلی دی چه دا روایت منکر دې. (۷)

شیخ زکریا رحمته الله فرماني چه زما په نیز ظاهر داده چه دا (د سنن ابی داؤد) په روایت کښې د ناقل نه تصحیف شوې دې. صحیح د واؤ حالیه د اضافه سره دې یعنی د بطحاء په شپه راغله خو تر دغه وخته پورې عائشه رضی الله عنها پاکه شوې وه. هم د سنن ابی داؤد د یوروایت الفاظ دادی: «فلما كانت ليلة بطحاء وطهرت عائشة» (ترجمه: کله چه د بطحاء شپه راغله نوحال دادی چه عائشه رضی الله عنها پاکه شوې وه. (۸)

علامه ابن قیم رحمته الله فرماني چه د سنن ابی داؤد دا روایت د حماد بن سلمه نه علاوه حماد بن زید او وهیب بن خالد هم روایت کړې دې. (۹) مگر په دې روایتونو کښې دا جمله چه حضرت عائشه رضی الله عنها

(۱) صحیح مسلم کتاب الحج باب وجوه الإحرام الخ رقم الحديث: ۲۹۱۱، ۲۹۳۴.

(۲) صحیح مسلم کتاب الحج باب وجوه الإحرام الخ رقم الحديث: ۲۹۱۹.

(۳) زادالمعاد: ۱۷۷/۲-۱۷۶ شرح الزرقانی علی الموطأ: ۳/۲۷۶ وجز المسالك: ۸/۲۸۸ ۴بذل

المجهول: ۱۱۳/۷-۱۱۲ فتح الملهم: ۲۷/۶ المنهاج للنووی: ۳۹۴/۴.

(۴) شرح الزرقانی علی الموطأ: ۳۷۵/۲.

(۵) فتح الباری: ۳/۷۷۶.

(۶) سنن ابی داؤد کتاب المناسک باب فی أفراد الحج رقم الحديث: ۱۷۷۸.

(۷) زادالمعاد: ۱۷۷/۲.

(۸) ایضاً.

(۹) سنن ابی داؤد کتاب المناسک باب فی أفراد الحج رقم الحديث: ۱۷۸۲.

(۱۰) حجة الوداع و عمرات النبی صلی الله علیه وسلم ص: ۶۲-۶۱.

(۱۱) سنن ابی داؤد کتاب المناسک باب فی أفراد الحج رقم الحديث: ۱۷۷۸.

دبطحاء په شبه پاکه شوي موجود نه ده. بل ددې لاندې وجوهاتو په وجه هم حماد بن زيد اودهغوی دملگرو روایت د حمادبن سلمه د روایت نه مقدم دي.

① حمادبن زيد د حماد بن سلمه په نسبت احفظ او اثبت دي ② د حماد بن زيد وغيره په روایت کښې حضرت عائشه رضي الله عنها پخپله د خپل ځان باره کښې خبرورکوي خود حماد بن سلمه په روایت کښې دهغې باره کښې بل څوک خبر ورکوي. ③ امام زهري رحمته الله عليه دعروة عن عائشه رضي الله عنها په طريق سره روایت نقل کړې دي په کوم کښې چه دي: «فلما أزل حائضاً حتى كان يوم عرفة»، يعنی زه د حيض په حالت کښې ووم تردې چه دعرفه ورځ راغله. هم دغه هغه غايت دي کوم چه حضرت قاسم رضي الله عنه او مجاهد رضي الله عنه بيان کړي دي. البته صرف دومره فرق دي چه امام مجاهد رحمته الله عليه د حضرت عائشه رضي الله عنها نه طهر په عرفه کښې بيان کړې او حضرت قاسم رضي الله عنه يوم النحر روایت کړې دي.

قوله: ((إن هذا أمر كتبته الله على بنات آدم)): الله تعالى حيض په بنات آدم باندې مقدر کړې دي او په دې کښې حواء عليها السلام هم داخل ده. ځکه چه کله هغې د منع کړې شوي ونې نه ميوه اوخوړله نو هغې حضرت حواء عليها السلام په وينوباندې ککړه کړه. په دې باندې الله تعالى حضرت حواء عليها السلام ته او فرمائيل چه کله دي منع کړې شوي ونې ته په وينوباندې ککړه کړې نوموړې به هم تا اوستا لونه د قيامته پورې په وينوباندې ککړه کوو. نو هم دهغه وخت نه الله تعالى په ټولو بنات آدم باندې د موربې بې حواء عليها السلام په تبعيت کښې حيض مقدر کړو. ①

په هذا سره دحيض طرف ته اشاره ده او امر د شی په معنی کښې دي. علامه کرمانی رحمته الله عليه فرماني چه په روایت کښې د امر لفظ دي او په ترجمه کښې لفظ شی ذکر دي نو دا خو يا د نقل حديث بالمعنی د قبيل نه دي او يا بيا دواړه لفظونه ثابت دي. ② په دې باندې علامه عینی رحمته الله عليه فرماني چه دداسې احتمال بيانولو ضرورت نشته دي ځکه چه ددواړو لفظونو ثابتيدل متعين دي. ③

بل ملا علی قاري رحمته الله عليه فرماني چه د رسول الله صلی الله علیه و آله په دې ارشاد مبارک کښې د حضرت عائشه رضي الله عنها تسلی ده ځکه چه «البله إذا عمت طابت»، کله چه څه مصیبت عام وي نو هغه زغمل آسانيری. ④

قوله: ((فأقضى ما يقضى الحاج)): دلته قضاء د ادا په معنی کښې ده ځکه چه لفظ قضاء د ادا په معنی کښې هم استعماليری. ⑤ لکه څنگه چه ارشاد باری تعالی دي «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَبِهُوا» اي: إذا أدبت. ⑥

قوله: ((غير ألا تطوفی بالبيت)): لفظ غير منصوب دي. په دې جمله باندې اشکال کيری چه ددې تقدیر عبارت «غیر عدم الطواف» جوړيری کوم چه صحيح نه دي ځکه چه مقصود ددې نقیض يعنی

① زاد المعاد: ۱۷۷/۲.

② مرقاة المفاتیح: ۴۹۲/۵.

③ شرح الکرماني: ۱۵۹/۳ عمدة القاری: ۳۸۱/۳.

④ عمدة القاری: ۳۸۱/۳.

⑤ مرقاة المفاتیح: ۴۹۲/۵.

⑥ عمدة القاری: ۳۸۱/۳ فتح الباری: ۲۸۱/۱ شرح الکرماني: ۱۵۹/۳ عمدة القاری: ۳۸۱/۳.

⑦ عمدة القاری: ۳۸۱/۳.

طواف دي نه چه عدم طواف؟ جواب دادې چه په دې جمله کښې "لا زانده دي او تطوفي د "ان" ناصبه د وجې نه منصوب دي. دويم جواب دادې چه "ان" مخففه من المغلة او گرځولې شی او تطوفي د لا نهی د وجې نه مجزوم او گرځولې شی نو داسې به هم دغه اشکال لرې شی او په دې دويم صورت کښې به معنی شی «لا تطوفي مادمت حائضا» چه نه ترکومي د حیض په حالت کښې نی طواف مه کوه (۱).
د حائضه دپاره د طواف ممانعت اود هغې په علت کښې د فقهاؤ اختلاف: علامه نووی رحمته الله علیه فرماني چه د رسول الله صلی الله علیه و آله په دې ارشاد مبارک کښې ددې خبرې دلیل دي چه حائضه طواف نه شی کولې او په دې باندې د ټولو اتفاق دي. مگر د طواف دپاره د طهارت شرط کیدل یا نه کیدلو په سلسله کښې د ائمه د اختلاف په رنرا کښې ددې حکم «د حائضه دپاره طواف ممنوع گرځولې» په علت کښې هم اختلاف دي. د ائمه ثلاثه رحمهم الله مذهب دادې چه د طواف د پاره طهارت شرط دي اود امام ابوحنيفه رحمته الله علیه په نیز دطواف د پاره طهارت شرط نه دي. لهذا د جمهورو د مذهب موافق ددې حکم علت په حائضه کښې د طهارت د شرط نه موجود کیدل دی اود امام رحمته الله علیه د مذهب موافق ددې حکم علت دادې چه د حائضه دپاره په جمات کښې داخلیدل ممنوع دی او بیت الله په جمات کښې دي په دې وجه هغه طواف نه شی کولې (۲).

علامه کاسانی رحمته الله علیه فرماني چه احناف (کثر الله سوادهم) په نیز د طواف دپاره حدث جنابت او حیض، نفاس نه طهارت شرط نه دي اونه فرض دي بلکه واجب دی. په دې وجه که چا بغیرد طهارت نه طواف اوکړونو طواف خو به نی اوشی مگر د ترک واجب د وجې نه به واپس راگرځول لازم وی. د امام شافعی رحمته الله علیه دلیل دادې چه حضور یاک طواف مونځ گرځولې دي چنانچه په حدیث کښې دي «الطواف صلاة» (۳).
طواف مونځ دي، لهذا چه کله طواف مونځ دي نود مونځ په شان به طواف هم بغیرد طهارت نه کیږی.
د احنافو حضراتو دلیل د قرآن پاک دا آیت دي: «وَلْيَطُوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ۝» (سورت حج: ۲۹) لکه څنگه چه الله رب العزت د مطلق طواف حکم فرمانيلې دي د طهارت وغیره هیڅ شرط نشته دي اوس دا مطلق حکم د خبر واحد په ذریعه مقید کول به صحیح نه وی ځکه چه دا په نص باندې د خبر واحد په ذریعه زیاتي کول دی اودا جائزه دي بلکه دا حدیث به په تشبیه باندې محمول کولې کیږی لکه چه دالله تعالی ارشاد دي: «وَأَزْوَاجَهُ أَهْتَتُهُمْ» (سورت احزاب: ۶) أي: کلمهاتهم، نوهم داسې به د حدیث معنی وی. «الطواف كالصلاة» چه طواف د مونځ په شان دي او دا تشبیه فی بعض الوجوه به وی ځکه چه کلام په تشبیه کښې عموم نه وی لهذا تشبیه به په ثواب کښې وی یا بیا په اصل فرضیت کښې، اویا بیا مونځ دا اووایو چه طواف د مونځ په شان دي حقیقتاً مونځ نه دي نو په دې حیثیت سره د طواف دپاره به طهارت شرط یا فرض نه وی ځکه چه دا په حقیقت کښې مونځ نه دي لیکن په دې حیثیت سره چه داد مونځ په شان دي ددې دپاره به طهارت واجب گرځولې شی ځکه چه قدر ممکن دواړو دلیلونو یعنی قرآن اوسنت باندې عمل اوکړې شی (۴).

(۱) شرح الکرمانی: ۱۵۹/۳ ارشاد الساری: ۵۳۴/۱ عمدة القاری: ۳۸۱/۳.

(۲) المنهاج للنووی المعروف بشرح النووی: ۳۸۲/۸ عمدة القاری: ۲۶۴/۹ فتح الملهم: ۳۱/۶.

(۳) السنن الکبری للبيهقي کتاب الحج باب إقلال الکلام لغیر ذکر الله فی الطواف: ۱۳۸/۵ رقم الحديث: ۹۲۹۳.

(۴) بدائع الصنائع: ۶۹، ۷۱/۳.

د احنافو په ذکر کېدې شوی علت باندې اعتراض اودهغهې جواب وړاندې چې د ذکر کې شوی حکم کوم علت حضرات احنافو بیان کړي چې طواف د بیت الله په جمات کېنې کیږي او حائضه جمات ته نه شی داخلیدلې په دې وجه طواف هم نه شی کولې. په دې علت باندې علامه عبدالحنی لکهنوی رحمته اعتراض کړې دې چې دا علت قاصره دې ځکه چې ددې مطلب خودا شو که یوه ښځه همت اوکړي اود جمات نه بهر طواف اوکړي نو د احنافو په نیز به ددې طواف اوشی حالانکه داسې طواف نه شی ادا کیدې ځکه چې حضور پاک علی الاطلاق «ألا تطوفی فی البیت» فرمایلی دی؟ ددې اشکال په جواب کېنې علامه خلیل احمد سهارنبوری رحمته فرمائی چې د احنافو بیان کړې شوي علت قاصره نه دې ځکه چې د جمات نه بهر د بیت الله طواف کول د سره هډو جائز نه دی ځکه چې د طواف د صحت دپاره دا هم شرط دې چې په جمات کېنې دننه وی. چنانچه لاندې د یوڅو عبارتونو ذکر کولې شی د کوم نه چې واضحه کیږي چې د طواف د صحت دپاره ضروری دی چې هغه دې هم په جمات کېنې دننه وی (۱)

① «فی البدایه:» ولوطاف حول المسجد ویینه ویین البیت حیطان المسجد، لم یجزه لأن حیطان المسجد حاضرة، فلم یطف بالبیت لعدم الطواف حوله، بل طاف بالمسجد لوجود الطواف حوله، لاجل البیت ولأنه لوجاز الطواف حول المسجد مع حیولة حیطان المسجد، لجاز حول مكة والحرم، وذا لا یجوز؛ کذا ههنا» یعنې که چېرې چا د «بیت الله په ځانې» د جمات نه چاپیره طواف اوکړو کوم وخت چې د دغه سړي او د بیت الله په مینځ کېنې دیوالونه حائل وو نو داسې طواف جائز نه دې ځکه چې په مینځ کېنې د جمات دیوالونه حائل دي، د کوم په وجه چې په حقیقت کېنې دې سړي د بیت الله طواف اونه کړو بلکه د جمات طواف ئی اوکړې دې ځکه چې هغه د جمات نه چاپیره چکړې وهلي دي. بل که د جمات نه چاپیره طواف کول جائز وي سره ددې چې په مینځ کېنې د جمات دیوالونه حائل وی نویبا به د مکې نه اود حرم مکه نه چاپیره طواف کولو سره طواف کیدلو او چونکه په داسې کولو سره طواف نه کیږي لهدا دغه شان یعنې د جمات نه چاپیره طواف کولو سره هم طواف نه کیږي.

② ملا علی قاری رحمته فرمائی: «ولوطاف خارج المسجد فمع وجود المجدران لا یصح إجماعاً، وأما إذا کان جدوانه منهدمة، فکذا عند عامة العلماء خلافاً لمن یعتقد بخلافه»^۱ یعنې که چاد جمات نه بهر طواف اوکړو نو په مینځ کېنې د جمات د دیوالونو په موجودگي کېنې به په اجماع سره طواف صحیح نه وی. او که چېرې د جمات دیوالونه اونړولې شی نویبا هم د ټولو علماو په نیز طواف صحیح نه وی په خلاف دهغه خلقو دچا اختلاف کول چې په هیڅ شمیر کېنې نه دی بل علامه سهارنبوری فرمائی چې په دې باب کېنې آخری حدادې چې دواړه څیزونو دطواف دپاره شرط دی یعنې مکان دطواف جمات، هم او طهارت هم، که چېرې یو شرط هم موجود نه شی نو طواف به جائز نه وی په دې وجه هیڅ یو علت قاصره نه دې^۲ قوله: «قالت: وضعی رسول الله صلى الله عليه وسلم عن نساءه بالقرى»

(۱) بذل المجهود: ۱۰۷/۷.

(۲) شرح لباب المناسک: ۱۶۷.

(۳) بذل المجهود: ۱۰۸/۷.

غوائی قربانی کرے وہ یا ہدی کرے وہ؟ امام بخاری دلتہ او کتاب الاضحية کنبی (۱) دغہ شان امام مسلم ہم داروایت (ابن عینہ عن عبدالرحمن بن القاسم عن ابيه عن عائشة رضي الله عنها) په طریق سره هم په دې الفاظو اضحي رسول الله صلى الله عليه وسلم سره ذکر کرې دې (۲) امام مسلم داروایت (عبدالعزیز بن ابي سلمة الماحشون عن عبد الرحمن) په طریق سره هم ذکر کرې دې. مگر په هغه روایت کنبی ضعی په خانی اهدی الفاظ دی (۳)

علامه ابن قیم رحمته هدی کیدل راجع گر خولې دی. په ابن حزم رحمته باندې رد کولو سره فرمائی چه د هغوی مذهب دادې چه د حاجی دپاره هدی سره قربانی هم مشروع ده لیکن (علامه ابن قیم رحمته فرمائی چه) صحیح دادی د حاجی دپاره هدی هم داسی ده لکه د مقیم دپاره اضحیه (قربانی) خکه چه د چانه نقل نه دی چه حضور پاک اود صحابه کرامو رضی الله عنهم نه چاهم هدی اواضحیه نه ده جمع کرې بلکه دهغوی هدی به هم دهغوی قربانی وه. بل دادعائشه رضی الله عنها نه چه دا نقل دی «ضعی عن نساءه بالقر» نو په حقیقت کنبی داهم هدی ده مگر په دې باندې د اضحیه د لفظ اطلاق کرې شوې دې خکه چه ازواج مطهرات په حج تمتع سره وې او په هغوی باندې هدی لازم وه. په دې وجه چه کومه غواد هغوی د طرف نه ذبح کرې شوه هغه هم هدی وه کومه چه په هغوی باندې لازمی وه (۴)

لیکن د حافظ ابن حجر رحمته خیال مختلف دی. کتاب الحج کنبی هدی کیدو ته ترجیح ورکولو سره فرمائی چه په ظاهره دا د راویانو تصرف دې خکه چه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه په روایت کنبی تصریح ده چه دا غواد هغه ازواج مطهرات د طرف نه ذبح کرې شوه چاچه عمره کرې وه. په دې سره دهغه خلقو روایت ته تقویت ملاوېږې چاچه د هدی لفظ روایت کرې دې او په دې سره دا هم واضحه شوه چه دا هدی د تمتع وه (۵)

او په کتاب الاضاحی کنبی اضحیه کیدو ته ترجیح ده: چنانچه حدیث «ضعی النبی صلی الله علیه وسلم عن أزواجه بالقر» لاندې فرمائی دا روایت په دې امر کنبی واضح دې چه مذکوره ذبح اضحیه وه (۶)

شیخ الحدیث زکریا رحمته فرمائی چه امام بخاری رحمته د حضرت عائشه رضی الله عنها په حدیث باندې «باب الأضحية للمساقر والنساء» قائم کرې دې دغہ شان ددې نه پس «باب من ذبح ضحیه غیوه» قائم کرې دې نو دا دواړه ابواب پدې باندې دلالت کوی چه امام بخاری رحمته هم دا حدیث په اضحیه باندې محمول کوی (۷) لیکن من حیث الروایه هم هدی کیدل راجع دی خکه چه په متمتعین باندې هدی لازم ده او سنن ابی داؤد کنبی د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه نقل دی چه دا غوا د هغه ازواج مطهرات د طرف نه ذبح کرې شوه چاچه عمره کرې وه لهدا هم هدی کیدل راجع دی (۸)

(۱) صحیح البخاری کتاب الاضاحی باب الاضحية للمساقر والنساء رقم الحديث: ۵۵۴۸.

(۲) صحیح مسلم کتاب الحج باب بیان وجوه الإحرام الخ رقم الحديث: ۲۹۱۸.

(۳) رواه الإمام مسلم فی الحج باب بیان وجوه الإحرام. وأنه يجوز إفراد الحج والتمتع والقران الخ رقم الحديث: ۲۹۱۹.

(۴) زاد المعاد: ۲/۲۶۳.

(۵) فتح الباری: ۷۰۳/۳.

(۶) فتح الباری: ۵/۱۰.

(۷) أوجز المسالك: ۹۴/۸.

(۸) کتاب المناسک باب هدی البقر رقم الحديث: ۱۷۵۱.

په هدی کښې اشتراک: د رسول الله ﷺ دخپلو زیاتو ازواج مطهرات دطرف نه یوه غوا ذبح کول ددې جبري دلیل دې چه په هدایا او اضافی کښې اشتراک جائز دې اوهم دغه د جمهورو علماؤ امام ابوحنیفه رحمته، امام شافعی رحمته او امام احمد رحمته مذهب دې. د امام مالک رحمته په نیزدا اشتراک ناجائز دې. چنانچه په موطا کښې دامام مالک رحمته نه نقل دی چه هغوی د بعض اهل علم نه اوریدلی دی چه یو بدنه (اوبښ یا غوا) کښې دې ښخې او پسرې دواړه شریک نه وی بلکه هر یو ته د جدا بدنه هدی کول پکار دی. (۱)

علامه احمد در دیر رحمته فرماني چه هدی که واجب وی او که تطوع، په دې کښې اشتراک صحیح نه دې نه په ذات کښې اونه په اجر کښې. که چرته دوو کسانو شراکت اوکړو نو ددواړو هدی جائز نه شوه. د سوقي رحمته فرماني پس د هدی معامله د قربانتي نه مختلف ده چه د قربانتي په اجر کښې اشتراک صحیح دې. (بعض مالکيه او داود ظاهري وانی چه هدی تطوع کښې اشتراک جائز دې صرف په هدی واجب کښې اشتراک جائز نه دې.) (۲)

او ابن رشد مالکی رحمته د تفصیلی کلام نه هم دغه معلومیري چه دامام مالک رحمته په نیزیه هدی تطوع کښې اشتراک جائز دې او که هدی واجب وی تطوع، په دې کښې د اشتراک دعدم جواز قول نی د ابن قاسم رحمته روایت ګرځولې دې. (۳)

حاصل د کلام دا شوجه دامام مالک رحمته نه دوه روایتونه نقل دی. دابن قاسم رحمته په روایت هدی کښې اشتراک مطلقاً ناجائز دې که واجب وی که تطوع، نه اشتراک فی الذات اونه اشتراک فی الاجر خو دویم روایت دادې چه دامام مالک رحمته هدی تطوع کښې اشتراک جائز دې او په اضحیه کښې صرف اشتراک فی الاجر جائز دې.

امام بخاری رحمته د ابو جرمه رحمته نه دا روایت نقل کړې دې چه هغوی د ابن عباس رضی الله عنه نه د هدی باره کښې سوال اوکړو نو هغوی او فرماتیل: «فیهما جزؤا بقره أو شاة أو شاة فی دم» (۴) یعنی تمتع کښې اوبښ غوا یا چیلنی (قربانی واجب ده) یا یوه قربانی (اوبښ او غوا) کښې شریکیدل پکار دی.

حافظ ابن حجر رحمته ددې په شرح کښې فرماني چه: شرک په کسر د شین او سکون د را، مطلب دادې چه د هدی په خناور کښې په داسې توګه باندې شرکت کول چه یو خناور د پوره جماعت د طرف نه کافی وی. دا روایت په صحیح مسلم کښې د حضرت جابر رضی الله عنه نه نقل کړې شوی روایت موافق دې (۵) په

کوم کښې چه دی حضور پاک صحابه کرامو رضی الله عنهم ته د حج په موقع باندې دا ارشاد او فرماتیلو چه هغه په اوبښ او غوا یو یو خاوری کښې اووه اووه کسان شریکیدي شی. او هم دغه د امام شافعی رحمته او جمهور علماؤ مذهب دې که هدی واجب وی یا هدی تطوع او که غواړې نو د ټولو شرکاؤ نیت د ثواب وی یا د بعض د ثواب اود بعض د غوښي نیت وی.

(۱) الموطا للإمام مالک ص: ۴۰۹.

(۲) الشرح الكبير مع حاشية الدسوقي: ۳۴۲/۲.

(۳) فتح الباری: ۶۸۲/۳ أجز المسالك: ۶۴۱/۷ کشف المغطاءن وجه الموطا. ص: ۴۰۹.

(۴) بداية المجتهد: ۸۴/۴.

(۵) کتاب الحج باب (فمن تمتع بالعمرة الى الحج فما استير من الهدى) رقم الحديث: ۱۶۸۸ وأجزاء المسالك: ۶۴۰/۷.

(۶) صحيح مسلم كتاب الحج باب بيان وجوه الإحرام، وأنه يجوز إفراد والحج والقران الخ رقم الحديث: ۲۹۴۰.

امام ابوحنیفه رحمته اود هغوی د ملگرو مذهب دا دې چه د شرکت دپاره د ټولو شرکاؤ متقرب کیدل یعنی د ثواب نیت کیدل شرط دې البته جهت قربت (دم تمتع، دم احصار، دم قران او دم جزا الصید، اتحاد شرط نه دې. مگر خوښه کړې شوې خبره هم دغه ده چه جهت قربت هم یووی. امام زفر رحمته د قربت سره اتحاد جهت قربت هم شرط گرځوی

د ابن عمر رحمته په حواله سره نقل دی چه هغه په شروع کښې د اشتراك قائل نه وو خو ترکومې هغه ته سنت (حدیث) اورسیدلو نوهغه رجوع اوکړه. چنانچه مسند احمد (روایت دې چه امام شعبی رحمته د ابن عمر رحمته نه پوښتنه اوکړه چه آیا اوبښ اوغوا د اووه کسانود طرف نه کافی کیږی؟ نو ابن عمر رحمته به جواب کښې اوفرمانیل چه ولی ددې اووه ساگانې وی څه؟ امام شعبی رحمته اوفرمانیل چه (نه مگر) د رسول الله صلی الله علیه وسلم د اصحابو خیال هم دغه دې چه حضور پاک اوبښ او غوا د اووه کسانود طرف نه مشروع گرځولې ده. په دې باندې ابن عمر رحمته یوسری ته اوونیل چه آیا داخبره هم دانسې ده؟ نوهغه اوونیل اوجې، ابن عمر رحمته اوفرمانیل چه ماته خوددې علم هم نشته دې. (۱)

امام موفق رحمته د ائمه د مذاهب ذکر کولونه پس فرمائی چه حدیث جابر رحمته د امام مالک رحمته قول ردکوی. پدې موقع قاضی اسماعیل مالکی رحمته د امام مالک دفاع کولو سره فرمائی چه د حضرت جابر رحمته حدیث د هغه وخت واقع ده کوم وخت چه حضور پاک او صحابه کرام په مقام حدیبیه کښې محصور وو اود محصر هدی واجب نه وی بلکه تطوع وی او په هدی تطوع کښې د یوقول مطابق د امام مالک رحمته په نیز اشتراك جائز دې او وړاندې ذکر کړې شوې د حضرت ابوجمره رحمته روایت (کوم چه د اشتراك په صحت باندې دال دې) په حواله سره قاضی صاحب فرمائی چه د ابن عباس رحمته نورو نغه اصحابو د ابوجمره رحمته مخالفت کړې دې ځکه چه هغه د ابن عباس رحمته نه روایت کړې دې چه «أن ما استسیر من الهدی شاة» (یعنی د هدی چه کوم خنارو په آسانۍ سره ملاویری هغه چیلۍ ده اوبیا ددغه اصحابو روایات ټی په آسانید صحیح سره ذکر کړی دی. یوبل حدیث ذکر کولو سره فرمائی چه محمد بن سیرین د ابن عباس رحمته نه روایت کړې دې چه هغوی فرمائی: «ما کنتم اری أن دماً واحداً یقضی عن اکثر من واحد» چه زه نه پوهیږم یوه ساه (او یوه وینه) به د یرنه دزیاتو کسانودپاره کافی کیږی. (۲)

ددې په جواب کښې حافظ ابن حجر رحمته فرمائی چه ابوجمره رحمته او د نورو اصحابو په روایاتو کښې څه تعارض یا منافرت نشته دې ځکه چه ابوجمره رحمته صرف د اشتراك ذکر اضافه کړې دې کوم چه نورو روایتو نه دې کړې. باقی د شاة یعنی چیلۍ په ذکر کولو کښې د هغوی موافقت کړې دې لهدا هیڅ تعارض نشته دې. او ترکومې چه تعلق دې ددې امر چه ابن عباس رحمته صرف شاة ذکر کولو باندې ولې اکتفا وکړه؟ نو ددې وجه د ابن عباس رحمته په هغه خلقو باندې رد کول مقصود وو چه هدی

(۱) مسند الإمام أحمد حدیث ابن عمر رضی الله عنهما: ۴۶۱/۳۸ رقم الحديث: ۲۳۴۷۸ مؤسسه الرسالة. إسناده ضعيف لضعف مجالد بن سعيد، لكن سلف بهذا الإسناد برقم: ۱۴۵۹۳. إلا أن الشعبي قال فيه: حدثني جابر بن عبدالله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم سن الجزور والابرة عن سبعة. وروعن جابر صحيح. وروى عنه من غير هذا الطريق.

(۲) فتح الباری: ۸۲/۳ وأجزاء المسالك: ۶۰/۷

(۳) المغنی لابن قدامة: ۲۹۵/۳.

(۴) السنن الکبری للبيهقی، کتاب الحج باب من استیسر من الهدی: ۳۵/۵ رقم الحديث: ۸۸۹۴ المؤطا للإمام مالک، کتاب الحج باب من استیسر من الهدی: ۴۰۷.

(۵) فتح الباری: ۶۸۲/۳

ابل او بقر داوین او غوا، سره خاص کوي. باقی د ابن سیرین رحمته الله روایت منقطع دي او که چرې متصل هم وي نو هغه به په دې باندې محمول کولې شو چه ابن عباس رضي الله عنهما ددې خبرې خبر ورکړو چه هغه د اجتهد او وجې نه په دې نه پوهیدلو چه یو خناور دې د یو نه د زیاتو خلقو د طرف نه کافی شي خو چه کله د اشتراك د صحیح کیدو حدیث هغوی ته اورسیدو نو هغوی هم په هغې باندې ابوجمره رحمته الله ته فتوی ورکړه.

حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چه دغه شان ټول روایتونه راجمع کيږي او جمع بین الروایات په نسبت د هغه امر بهتر دی چه د یوداسې سری روایت مطلعون کړي شي د چا ثقافت او حدیث حجت کیدو باندې چه د علماؤ اجماع ده او هغه هم دغه ابوجمره الضبعی رحمته الله دي ^(١)

په یو خناورې کښې **خومره کسان** شریکيدې شي؟ بیا د قائلین اشتراك په مینځ کښې په دې امر کښې هم اختلاف دي چه په یو خناور کښې **خومره کسان** شریکيدې شي د جمهورو علماؤ په نیز په یو خناور یا خاړو (اوښ یا غوا) کښې اووه کسان شریکيدې شي. خو اسحاق بن راهویه، ابن خزيمة شافعی او په یو روایت کښې سعید بن المسیب رحمهم الله مذهب دادې چه په یو خاړو کښې د لسو پورې کسان شریکيدې شي ^(٢) او هم دغه د ابن حزم ظاهري رحمته الله مسلك دي ^(٣)

دا حضرات ددې روایتونه استدلال کوي ① د رافع بن خدیج رضي الله عنه نه نقل یو روایت کښې دی چه: «ثم عدل عشرة من الغنم مجزئ». ترجمه: بیا حضور پاک لس چیلنی د یواوښ برابر گرځولې دي ^(٤)

② حضرت جابر رضي الله عنه نه روایت دي چه صحابه رضي الله عنهم د حضور پاک په معیت کښې یواوښ د لسو کسانو د طرف نه نحر گرځولې دي. علامه ابن قیم رحمته الله فرماني چه دا روایت د امام مسلم رحمته الله په شرط باندې دي مگر هغوی دا روایت نه دي ذکر کړې بلکه حضرت جابر رضي الله عنه هغه روایت ئی ذکر کړې دي په کوم کښې چه دی: «أمرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم أن نشترك في الإبل والبقر كل سبعة منافي بدنة». ترجمه: مونږ ته حکم را کړو حضور پاک صلی الله علیه و سلم چه په مونږ کښې اووه اووه کسان په یو یو بدنه کښې شریک وي ^(٥)

③ د مسند احمد روایت دي: «عن ابن عباس رضي الله عنهما: كنا مع النبي صلى الله عليه وسلم في سفر، فحضر الغنم، فذبحنا البقر عن سبعة والبعير عن عشرة». ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنهما نه روایت دي چه مونږ په یوسف کښې حضور پاک سره وو چه په دغه دوران کښې لونی اختر راغلو نو مونږ غوا د اووه کسانو د طرف نه او اوښ د لسو کسانو د طرف نه ذبح کړو ^(٦)

^(١) فتح الباری: ٣/٨٢٢

^(٢) فتح الباری: ٣/٨٢٢ زاد المعاد: ٢/٢٤٥ أوجز المسالك: ٧/٤١١

^(٣) المحلى بالآثار: ٥/١٥٧ أوجز المسالك: ٧/٤١١

^(٤) أخرجه البخاري في الشركة باب من عدل عشرة من الغنم يجوز ورقم الحديث: ٧٥٠٧. زاد المعاد: ٢/٢٤٥.

^(٥) زاد المعاد: ٢/٢٤٦-٢٤٥.

^(٦) مستدركي هاشم، مستدركي عبدالله بن عباس: ١/٧١٣ رقم الحديث: ٢٤٨٤. عالم الكتب. والترمذي في الحج، باب ماجاء في الاشتراك في البدنة والبقرة، رقم الحديث: ٩٠٥ وفي الأضاحي باب ماجاء في الاشتراك في الأضحية رقم الحديث: ١٥١٠ والنسائي في الأضاحي باب ما تجزئ عنه البدنة في الضحايا، رقم الحديث: ٤٣٩٧. وابن ماجه في الأضاحي باب: عن كم تجزئ البدنة والبقرة رقم الحديث: ٣١٣١.

⑤ روایت کنبی دی چه حضور پاک ﷺ د خپلو ازواج مطهرات د طرف نه د غوا قربانی کړې وه. (۱) او هغوی نهه وي، نودا روایت هم ددې خبرې دلیل دی چه د اووه نه زیات کسان یعنی د لسو پورې شریکېدلې شی. (۲)

حضرات جمهورو ددې مختلف جوابونه ورکړي دي. یو جواب دادې چه داد شروع قصه ده. دویم جواب دادې چه د لسو کسانو د شرکت والا روایات د نورو روایاتو یعنی د اووه کسانو د شرکت والا روایاتو په مقابله کنبی مرجوح دی ځکه چه د اووه والا روایات په تعداد کنبی هم زیات دی او په صحت کنبی هم فائق دی. په نورو الفاظو کنبی د اووه کسانو د شرکت والا روایات مفصل هم دی او مصرح هم دی. خو هغه روایات د کوم نه چه ابن حزم رحمه الله استدلال کړې دي مجمل دي لهذا مفصل او مصرح روایاتو ته به ترجیح وی. (۳) دریم جواب دادې چه په غنائم کنبی یو اوښ په لسو کسانو کنبی تقسیم کول د مال غنیمت د تقسیم بزابرولود پاره وو خو په هدایا کنبی د اووه کسانو پورې شرکت تقدیر شرعی باندې مبنی دي. (۴)

یوه غواد نهو ازواج مطهرات د طرف نه څنګه کافی شوه؟ بل دلته یو مشهور اشکال دی او هغه دادې چه غوا یوه وه او ازواج مطهرات نهه نویوه غوا د ټولود پاره څنګه کافی شوه؟ (لکه چه ابن حزم رحمه الله ددې نه استدلال کوي، ځکه چه د جمهورو په مذهب یوه غواد نهو کسانو د طرف نه نه شی کافی کیدی. د علامه خلیل احمد سهارنپوری رحمه الله وائي: علامه خلیل احمد سهارنپوری رحمه الله جواب ورکړې دي چه غوا خو هم د اووه ازواج مطهرات د طرف نه وه اود باقی د طرف نه به څه چیلشی وغیره قربانی کړې شوې وی. (۵)

د علامه رشید احمد کنګوهي رحمه الله وائي: علامه رشید احمد کنګوهي رحمه الله فرماني زما په نیزد ټولونه ښه جواب دادې چه حضور پاک د حضرت عائشه رضي الله عنها د طرف نه خان له غوا ذبح کړې وه لکه چه د صحیح مسلم جابر رضي الله عنه په روایت کنبی دي. (۱) اود باقی بیبيانود طرف نه جدا غوا وه لکه چه د سنن ابی داؤد په روایت کنبی (۲) دی او حضرت عائشه رضي الله عنها په دوی کنبی داخل نه وه ځکه چه د سنن ابی داؤد د روایت الفاظ: دهغه بیبيانود طرف نه چاچه عمره کړې وه ددې نه مانع دی ځکه چه حضرت عائشه رضي الله عنها زمونږ په نیز مفرد بالحج وه. البته داسوال باقی پاتې کیږي چه حضرت عائشه رضي الله عنها خارج کولوسره هم د ازواج مطهرات شمیر اته پاتې کیږي؟ نومزما په نیز بعید نه ده چه حضور پاک حضرت سوده رضي الله عنها د حضرت عائشه رضي الله عنها په غوا کنبی شریکه کړې وی ځکه چه هغې خپل نمبر حضرت عائشه رضي الله عنها ته ورکړې وو. ددې توجیه په رڼا کنبی د حضرت عائشه رضي الله عنها په حدیث باندې د شذوذ حکم لګولو هم

(۱) صحیح البخاری کتاب الحیض باب الأمر بالنساء إذا نفسن، رقم الحديث: ۲۹۴ زاد المعاد: ۲/۲۶۵.

(۲) زاد المعاد: ۲/۲۶۵.

(۳) زاد المعاد: ۲/۲۶۵.

(۴) المرجع السابق.

(۵) بذل المجهود: ۷/۱۱۴ وجز المسالك: ۸/۹۳.

(۶) رواه الإمام مسلم فی الحج باب جواز الاشتراك فی الهدی الخ رقم الحديث: ۳۱۹۲-۳۱۹۱.

(۷) روان الإمام أبو داؤد فی المناسک باب فی هدی البقر رقم الحديث: ۱۷۵۱.

حاجت نه پاتې کيږي^(۱) لکه چه حافظ ابن حجر د شذوذ حکم لگولې دې^(۲) د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا هغه روایت په کوم چه د شذوذ حکم لگولې شوې دې د عمار ذهني په طريق سره نقل دې د کوم الفاظ چه دادی «ذہب عننا رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم حجنا بقره بقره»^(۳) ترجمه حضور پاک زمونږ د حج والا په کال زمونږ د طرف نه يوه يوه غوا ذبح کړې وه. ددې روایت نور تفصيل په راټولونکو کړنو کښې راځي. علامه زرقانی رحمہ اللہ په دې روایتونو باندې په ښه اړت مټ ليکل کړې دی اود امام نسائي رحمہ اللہ دا روایت کوم چه د عمار ذهني رحمہ اللہ په طريق سره د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه نقل دې ترجیح ورکړې ده^(۴) او حافظ ابن حجر رحمہ اللہ چه په دې حديث باندې د شذوذ حکم کړې دې^(۵) په دې کښې علامه زرقانی رحمہ اللہ هغه پسې کيدو سره ليکلی دی چه د حديث عائشه رضی اللہ عنہا راوی عمار الذهني صحيح مسلم او سنن اربعه راوی دې دهغه زیاتوالي به مقبول وی چه کوم لفظ نورو یاد نه دي سانلې هغه ده یاد کړې اوبیا دې راوی زیاتوالي د نورو راویانو خلاف هم نه دې ځکه چه دمعمر رحمہ اللہ په روایت کښې کوم الفاظ دي چه «ما ذہب الا بقره» یعنی حضور پاک صرف غوا ذبح کړې. دې نه مراد جنس دې د کوم مطلب چه دادې اوبښ یا چيلنی نه ده قربانی کړې بلکه صرف غوا ئی قربانی کړې وه. په دې وجه داد هغه صریح روایت خلاف نه دې په کوم کښې چه دهريود طرف نه د غوا ذبح کولو ذکر راغلې دي. او د شذوذ حکم خو به هله کولې شی کله چه په دوو روایتونو کښې تطبيق ممکن نه وی اودلته ممکن دې (لهذا ددې تطبيق نه پس دا ثابتيږي چه: «يونس عن الزهري عن عمرة عن عائشة رضي الله عنها» په طريق سره روایت شوې: «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نحر عن أزواجه بقره واحدة»^(۶) یعنی حضور پاک د خپلو بيبيانود طرف نه يوه غوا ذبح کړې، د معمر رحمہ اللہ روایت: «ما ذہب الا بقره» اود ابوهريره رضی اللہ عنہ روایت: «ذہب عن اعتمر من ناله في حجة الوداع بقره بينهن» یعنی حضور پاک د حجة الوداع په موقع دخپلو هغه بيبيانود طرف نه چاچه عمره کړې وه دهغوی په مینځ کښې يوه غوا ذبح کړه نه تقويت او تائيد نه ملاويږي لکه چه حافظ ابن حجر رحمہ اللہ گمان دي. ځکه چه د مذکور تطبيق نه پس يونس واحدة روایت کولو کښې متفرد کيږي لکه څنگه چه قاضي اسماعيل رحمہ اللہ هم په دې روایت باندې د شذوذ حکم لگولې دې اود حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ په روایت کښې ددې خبرې صراحت نشته چه د غوا نه علاوه ئی څه نه وی ذبح کړې «سره ددې چه د روایت نه هم دغه معلوميږي، گنی روایت صريحتنه فی التعدد سره تعارض لزمی راځي»^(۷)

^(۱) لامع الدراری: ۲۱۲/۵.

^(۲) فتح الباری: ۷۰۳/۳، لامع الدراری: ۲۱۲/۵.

^(۳) السنن الکبری للنسائي: ۵۲/۲، رقم الحديث: ۴۱۹۹، مسندابی عوانة: ۳۱۸/۲، رقم الحديث: ۳۲۷۶.

^(۴) شرح الزرقانی علی المواهب اللدنية: ۴۳۶/۱۱-۴۳۵.

^(۵) فتح الباری: ۷۰۳/۳.

^(۶) شرح الزرقانی علی المواهب اللدنية: ۴۳۶/۱۱-۴۳۵، أوجز المسالك: ۹۱/۸.

^(۷) السنن الکبری للنسائي: ۵۲/۲، رقم الحديث: ۴۱۲۷، ورواه أبو داود فی المناسک باب فی هدی البقر، رقم الحديث: ۱۷۵۰، وابن ماجه فی الأضاحی باب عن کم تجزئ البدنة والبقره رقم الحديث: ۳۱۳۵.

^(۸) أوجز المسالك: ۹۱/۸.

شیخ الحدیث حضرت زکریا علیه السلام دحافظ ابن حجر رحمہ اللہ کلام او په هغې باندې د زرقانی رحمہ اللہ د ذکر کولونه پس فرماني چه دا تردید مضبوط نه دي ځکه چه عمار دهنی رحمہ اللہ د چا روایت نه چه علامه زرقانی رحمہ اللہ ترجیح ورکړې ده، او په یونس کښې اختلاف شوي دي نو ترجیح به یونس ته وي ځکه چه سره ددي چه عمار ثقه دي مگر د یونس برابر کیدي نه شی ځکه چه یونس ثقه هم دي او حافظ هم دي بل حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرماني چه عمار بن معاویه صدوق دي مگر په هغه باندې د شيعه کیدو الزام هم دي. لهذا چه کله د دغه دواړو روایانو په خپل مینځ کښې بیان وحدت او تعدد کښې اختلاف شو نو د یونس روایت ته به ترجیح حاصله وي.

دي نه علاوه ابو داؤد رحمہ اللہ او منذری رحمہ اللہ هم د یونس روایت ذکر کړې دي او په دي باندې نې سکوت اختیار کړې دي. اودا کوم چه علامه زرقانی رحمہ اللہ وئيلي دي چه دعمار زیادت معارض نه دي نو دا خبره صحیح نه ده ځکه چه د یونس په روایت کښې د وحدت بقره صراحت دي د کوم په وجه چه یونس رحمہ اللہ او عمار دهنی رحمہ اللہ دواړو په روایتونو کښې جمع اوتوفیق ممکن نه دي اویا معمر رحمہ اللہ د یونس رحمہ اللہ متابعت هم کړې دي اودا وینا چه دمعمر رحمہ اللہ په روایت کښې جنس مراد دي غلطه ده ځکه چه په بقره کښې "۲" په جنس او وحدت کښې فرق کوي او په وحدت باندې دلالت کوي لهذا د بقره نه جنس مراد اخستل صحیح نه دي. چنانچه علامه عینی رحمہ اللہ فرماني (۱) چه بقره کښې د حمرة او تمر په شان فرق "۲" نه کیدو په صورت کښې احتمال کیدي شی چه د یوې نه زیاتې غواگانې نې ذبح کړې وي په نورو الفاظو کښې د "۲" کیدو په صورت کښې د یو نه زیات هډو څه احتمال نه شی کیدي. بیا د یونس د روایت دپاره د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ روایت هم شاهد دي او په دي روایت کښې زمونږ دپاره دوه شان حجت دي: ① "۲" فارقه بین الوحدة والجنس د وجې نه. ② لفظ "یهنن" د وجې نه ځکه چه که د یوې نه زیاتې غواگانې وي نو بیا د "یهنن" څه مطلب دي؟ دا لفظ خو صراحتاً په اشتراک باندې نص دي چه هغوی ټولې په یوه غوا کښې شریکي وي. دغه شان دامام مسلم رحمہ اللہ د حضرت جابر رضی اللہ عنہ نه (۲) نقل کړې شوې روایت هم د حضرت یونس رحمہ اللہ د روایت دپاره شاهد دي ځکه چه په هغې کښې هم د بقره صراحت دي. (۳)

د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: وړاندې دا خبره تیره شوې ده چه د اکثر نسخونه دا ترجمه الباب ساقط دي اود هغه نسخو په اعتبار سره حدیث او ترجمه الباب کښې مناسبت هم واضح دي چه په دواړو کښې بديت حیض او د حیض د تاریخ تذکره ده او په کومو نسخو کښې چه ترجمه الباب "باب الأمر بالنساء اذا نفن" قائم دي دهغه نسخو په اعتبار سره د حدیث باب ترجمه الباب سره مناسبت دادي چه په ترجمه الباب کښې خودلی شوی دی چه د حیض په حالت کښې هم ښځوسره د اوامر او نواهي تعلق وي او حدیث باب کښې د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا په عمل سره خودلی دی چه د حیض په حالت کښې ښځه طواف اوسعی نه علاوه د حج ټول ارکان ادا کولې شی. (۴)

(۱) عمدة القاری: ۳۸۲/۳.

(۲) رواه الإمام مسلم فی الحج باب جواز الاشتراک فی الهدی الخ رقم الحدیث: ۳۱۹۲ السنن الکبری للنسائي:

(۳) ۴۵۲/۲ رقم الحدیث: ۴۱۳۰.

(۴) أوجز المسالك: ۹۱-۹۲/۸.

(۵) فضل الباری: ۴۶۵/۲.

۲- غَسْلُ الْحَائِضِ رَأْسَ زَوْجِهَا وَتَرْجِيلِهِ

ما قبل سره ربط: دواړو ابوابو کېنې مناسبت دادې چه د وړاندینې باب په شان دا باب هم په احکام حیض باندې مشتمل دي.^(۱)

د ترجمه الباب مقصد

د علامه رشید احمد کنکوهی رحمۃ اللہ علیہ رائي: حضرت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرماني چه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په دې باب سره دا خودل غواړي چه د حائضه د مقاربت نه چه قرآن پاک کومه منع کړې ده. دهغې نه مراد خاص جماع او دواغی جماع دی. د هر قسم مقاربت او نیز دیکت نه ممانعت نه دې اود بیهودو غلطی خودل مقصد دې چه د حیض په حالت کېنې ښځې سره خوراک څښاک او په یو مکان کېنې اوسیدل نی هم منع گنرل. لهدا حائضه له د خپل خاوند سر وینخل گمنزول خو جائز دی.^(۲)

د شیخ الحدیث زکریا رحمۃ اللہ علیہ رائي: حضرت شیخ الحدیث زکریا رحمۃ اللہ علیہ فرماني چه زما په نیز احتمال دادې چه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په دې ترجمه الباب سره دهغه روایت د تردید طرف ته اشاره کوی کوم چه د ابن عباس رضی اللہ عنہ نه نقل دې چه هغه خپلې ترور حضرت میمونہ رضی اللہ عنہا کره تشریف راوړو. ترور نی چه کله او کتل چه دهغې د وراره وینسته خیرن او شیندلې پراته دی نو تپوس نی او کړې اې بچیه! څه خبره ده؟ ستا وینسته داسې خیرن ولي دی نو وراره جواب ورکړو چه ام عمار به زما په وینستو کېنې گمنز کوله مگر دې ورځو کېنې هغه په حیض کېنې ده (لکه چه ابن عباس رضی اللہ عنہ د حیض په حالت کېنې داعمل ناخوښه گنرلو) نو ترور حضرت میمونہ رضی اللہ عنہا نی او وینل بچې حیض څه په لاس کېنې خونه وی. دې نه پس نی اوفرمانیل رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به زمونږ (ازواج) نه د یوې په غیر کېنې سر کیخودو سره ددې چه هغه بی بی به د حیض په حالت کېنې وه. یعنی حضرت میمونہ رضی اللہ عنہا د خپل وراره ابن عباس رضی اللہ عنہ د رائي تردید اوکړو. ممکن ده چه ددې واقعہ نه پس ابن عباس رضی اللہ عنہ دخپلې رائي نه رجوع کړې وی.^(۳)

الحديث الأول

[۲۷/۲۸] - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: «كُنْتُ أَرْجُلُ رَأْسَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا حَائِضٌ»^(۴)

ترجمه: حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرماني چه مابه د حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم په سر مبارک کېنې د حائضه کیدو په حالت کېنې هم گمنز کوله.

(۱) عمدة القاری: ۳/۳۸۲.

(۲) لامع الدارای: ۲/۲۴۲.

(۳) لامع الدارای: ۲۴۲.

(۴) د حدیث ۲۹۲/۲۹۱ تخریج به د وړاندینې حدیث لاتدې ذکر کولې شی.

تراجم رجال

عبدالله بن یوسف: دا مشهور امام اومحدث ابو محمد عبدالله بن یوسف تنیسی کلاعی دمشقی رحمته الله دې. ددوی مختصر حالات بدء الوحی د دویم حدیث لاتدی ^(۱) او تفصیلی حالات کتاب العلم باب لیهلم العلم الشاهد الغائب د رومی حدیث لاتدی تیرشوی دی ^(۲).

مالک: دا امام دارالهیجره عالم المدینه امام مالک بن انس بن مالک بن ابی عامر بن عمرو الاصبحی المدنی رحمته الله دې. ددوی کتیب ابو عبدالله دې. د دوی مختصر حالات بدء الوحی دویم حدیث لاتدی ^(۳) او تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب من الدین الغار من الفتن د وړاندې حدیث لاتدی ذکر کولی شی ^(۴).

هشام: داد عروۃ بن الزبیر بن العوام رحمته الله خوښی دې. د دوی مختصر حالات بدء الوحی دویم حدیث لاتدی ^(۵) او تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب أحب الدین إلى الله أدومه لاتدی تیرشوی دی ^(۶).

عروۃ: دا عروۃ بن الزبیر بن العوام رحمته الله دې. د دوی مختصر حالات بدء الوحی دویم حدیث لاتدی ^(۷) او تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب أحب الدین إلى الله أدومه لاتدی تیرشوی دی ^(۸).

عائشة: دا ام المؤمنین سیده عائشه بنت ابی بکر الصدیق رضی الله عنه ده. د دوی حالات بدء الوحی دویم حدیث لاتدی تیرشوی دی ^(۹).

شرح حدیث

ددې حدیث نه دا معلومه شوه چه ښخه د حیض په حالت کښې هم د خاوند په سرکښې گمنز کولی شی ^(۱۰) بل داهم معلوم شوچه خاوند د خپلې ښخې نه خدمت اخستی شی خوچه هغه راضی وی ^(۱۱) او د اجماعی مسئله ده ^(۱۲).

د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت

د حافظ ابن حجر رحمته الله رائي: امام بخاری رحمته الله د ترجمه الباب دوه جزونه کړی دی یو غسل او بل ترجیل. حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت ترجیل (د گمنز کولو) په لحاظ سره

^(۱) کشف الباری: ۲۸۹/۱.

^(۲) کشف الباری: ۱۱۳/۴.

^(۳) کشف الباری: ۲۹۰/۱.

^(۴) کشف الباری: ۸۰/۲.

^(۵) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

^(۶) کشف الباری: ۴۳۲/۲.

^(۷) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

^(۸) کشف الباری: ۴۳۶/۲.

^(۹) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

^(۱۰) عمدة القاری: ۳۸۳/۳.

^(۱۱) عمدة القاری: ۳۸۳/۳ شرح ابن بطلان: ۴۱۸/۱.

^(۱۲) عمدة القاری: ۳۸۳/۳.

خو ښکاره دې چه د باب په دواړو احاديثو کښې ددې ذکر موجود دې البته غسل رأس ذکر نشته دې مگر دا خو یا په ترجیل باندې قیاس کړې شوې دې یا امام بخاری رحمته الله علیه ددې جز په ذریعه د حدیث هغه طریق طرف ته اشاره کړې ده کوم چه باب مباشرة الحائض کښې راتلونکې دې ځکه چه په هغې کښې د غسل رأس صراحت دې.

د شیخ الحدیث زکریا رحمته الله علیه وائي: شیخ الحدیث زکریا رحمته الله علیه د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه توجیه نقل کولو سره لیکلی دې چه زما په نیز دوم صورت (د اشاره والا) متعین دې (۱)، ځکه چه دا صورت د تراجم امام بخاری رحمته الله علیه په حواله سره جمع کړې شوې او یا (۷۰)، اصولونه یوولسم اصل عین موافق دې (۲).

د علامه عینی رحمته الله علیه وائي: علامه عینی رحمته الله علیه فرماني چه د باب په دواړو احاديثو کښې د ترجمه دوم جز "ترجمل رأس" سره مطابقت خوښکاره دې د باقی رومي جز "غسل الحائض رأس زوجها" سره څه مطابقت موجود نه دې. بل د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په توجیهاتو باندې رد کولو سره فرماني چه "أوبعض خلقو چه د قیاس او اشاره والا تاویلات کړې دی نو هغه دواړه بې حقیقت دی، د قیاس والا تاویل خو په دې وجه چه تراجم ابواب ته د وضع او تصنیف څه شرعی حیثیت خو حاصل نه دې چه په یو حکم باندې دوم قیاس کړې شی یعنی چونکه د ترجیل ترجمه قائم کول صحیح دی په دې وجه په دې باندې قیاس کولو سره مونږ ته د غسل رأس د ترجمه قائم کولو حق هم ملاؤ شو. د تراجم حیثیت صرف دعنوانات دې اوددې د صحت دارومدار دهغې لاندې پیش کړې شوې احادیثو سره مطابقت باندې دې او چه کله دا خبره حاصل نه ده نو زیاتې او غیر مطابق ترجمه او عنوان ذکر کول لاحاصل دی.

اود اشاره والا تاویل ځکه صحیح نه دې ځکه چه دا خبره د: چاته هم نقل کیدې نه شی چه ترجمه او عنوان خو په دې باب کښې وی اومتراجم له (د کوم دپاره چه هغه عنوان دلته قائم کړې شوې دې) هغه باب پرېږدی او په دریم باب کښې راشی ځکه چه دلته ددې باب نه پس یو باب "باب قراءة الرجل فی حجر امرأته" راخی. بیا دویم باب "من سمي النفاس حیضاً" به راخی. دې نه پس "باب مباشرة الحائض" راخی په کوم کښې د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د وینا مطابق ددې ځانی عنوان معنون له ذکر دې (۳).

الحديث الثاني

[۲۴] - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُسُفَ، أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَهُمْ قَالَ: أَخْبَرَنِي هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، أَنَّهُ سَأَلَ أَخْبَدَ بْنَ الْحَافِضِ أَوْ ثَدْنُومَ بْنَ الْمَرَّةِ وَهِيَ جُنُبٌ فَقَالَ عُرْوَةُ: كُلُّ ذَلِكَ عَلَى هَذِهِ، وَكُلُّ ذَلِكَ تَحْدُثُنِي وَلَيْسَ عَلَى أَحَدٍ فِي ذَلِكَ بَأْسٌ أَخْبَرَنِي عَائِشَةُ: «أَنَّهُمَا كَانَتْ تَرْجُلُ، تَقْنِي رَأْسَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

(۱) فتح الباری: ۵۲۸/۱.

(۲) لامع الدراری: ۲۴۲/۵.

(۳) لامع الدراری: ۲۴۲/۵ الكنز التنواری: ۳۵۷/۱.

(۴) عمدة القاری: ۳۸۲-۳۸۳/۳.

وَسَلَّمَ، وَهِيَ حَائِضٌ، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئَ بِهِمْ مُجَاوِدِينَ الْمَسْجِدِ يُذْنِي هُنَا رَأْسَهُ، وَهِيَ فِي مَحْرَمَةٍ، فَأُتْرَجِلَتْ وَهِيَ حَائِضٌ» [١٩٢٦-١٩٢٦، ١٩٤١، ١٥٥٨١]

ترجمه: د حضرت عروه رضی اللہ عنہ نہ جا سوال اوکړو آیا حائضه زما خدمت کولې شی یا د ناپاکۍ په حالت کېنې ښځه ماسره نیزدې کیدې شی؟ نو عروه رضی اللہ عنہ او فرمائیل زما په نیز په دې کېنې هېڅ حرج نشته دې. دغه شان ښځې زماهم خدمت کوي او په دې کېنې د چا د پاره هم څه حرج نشته دې. ماته حضرت عائشه رضی اللہ عنہ او وئیل چه هغې به د حیض په حالت کېنې د حضور پاک په سربارک کېنې گمزن کوله حالاکه حضور پاک به هغه وخت په جمات کېنې معتکف وو حضور پاک به خپل سربارک رانیزدې کولو او حضرت عائشه رضی اللہ عنہ د حائضه کیدو سره به هم د خپلې کمرې نه گمزن کوله

تراجم رجال

ابراهيم بن موسى: دا ابراهيم بن موسى بن يزيد بن زاذان التميمي الرازي الفراء رضی اللہ عنہ دې. ددوی کتبت ابواسحاق او لقب صغير دې او دې هم په دغه لقب باندې مشهور او معروف وو. (١)
دامام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ نه نقل دی چه هغوی به په هغه خلقو باندې نکیر فرمائیلو چه ابراهيم بن موسى رضی اللہ عنہ به نې د صغير په لقب سره بللو. هغوی رضی اللہ عنہ به د ابراهيم بن موسى رضی اللہ عنہ باره کېنې فرمائیل «هو کوفي العلم والجلالة» (٢) یعنی ابراهيم بن موسى لونی صاحب علم او صاحب جلال سړې وو ابراهيم بن موسى رضی اللہ عنہ د هشام بن يوسف صنعانی، ولید بن مسلم، یحیی بن ابی زانده، عیسی بن یونس، عبده بن سلیمان، خالد الواسطی، ابوالاحوص اویزید بن زریع رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کړې. (٣)

ددوی نه روایت کونکو کېنې امام بخاری، امام مسلم، امام ابوداؤد «نور اصحاب صحیح ددوی نه بالواسطه روایت کوي، یحیی بن موسى البلخی، ابو حاتم، ابوزرعه، عمرو بن منصور النسائي، محمد بن مسلم بن واره الرازي، محمد بن یحیی الذهلي او ابو اسماعیل محمد بن اسماعیل الترمذي رحمهم الله وغیره دی. (٤)

(١) قوله: «عائشة»: الحديث، رواه البخاری فی نفس الباب قبل هذه الرواية أيضاً تحت رقم الحديث: ٢٩٥ وكذا فی باب: مباشرة الحائض: ٣٠١، وفي الاعتكاف فی باب: الحائض ترجل رأس المعتكف، رقم الحديث: ٢٠٢٨ وباب: لا يدخل البيت إلا لحاجة رقم الحديث: ٢٠٢٩ وباب: غسل المعتكف، رقم الحديث: ٢٠٣١-٢٠٣٠ وباب: المعتكف يدخل رأسه البيت للغسل رقم الحديث: ٢٠٤٦ وفي اللباس فی باب: ترجيل الحائض زوجها، رقم الحديث: ٥٩٢٥ ورواه مسلم فی الحيض فی باب: جوازو غسل الحائض رأس زوجها وترجيلة..... الخ رقم الحديث: ٦٨٤ والترمذي فی الصوم باب: المعتكف يخرج لحاجته أم لا؟ رقم الحديث: ٨٠٤ وأبوداؤد فی الصوم فی باب: المعتكف يدخل البيت لحاجته رقم الحديث: ٣٤٦٩-٣٤٦٧ والنسائي فی الحيض فی باب: ترجيل الحائض رأس زوجها الخ رقم الحديث: ٢٨٦٤ وباب غسل الحائض رأس زوجها رقم الحديث: ٣٨٩-٣٨٧ وابن ماجه فی الطهارة فی باب: الحائض تتناول الشئ في المسجد، رقم الحديث: ٦٣٣

(٢) تهذيب الكمال: ٢١٩/٢ تهذيب التهذيب: ١٧٠/١.

(٣) تهذيب الكمال: ٢١٩/٢ تهذيب التهذيب: ١٧١/١ عمدة القاري: ٣٨٣/٣.

(٤) تهذيب التهذيب: ١٧٠/١.

(٥) تهذيب التهذيب: ١٧١/١ تلامذه ومشاغذ تفصيل ذباره او گورنی تهذيب الكمال: ٢١٩/٢.

الإكمال کنبی دی چه ابراهیم بن موسی علیه السلام نه امام بخاری علیه السلام اویا او امام مسلم علیه السلام دیرش احادیث روایت کری دی. ^(۱) امام ابوزرع علیه السلام فرمائی: «ابراهم بن موسی اتقن من ابی بکر بن ابی شیبہ وأصح حدیثاً منه، لا یحدث إلا من کتابه، لا أعلم أني کنت عنه تخمین حدیث من حفظه، وهاتقن من صفوان بن صالح، یعنی دابراهم بن موسی علیه السلام به علم حدیث کنبی، پوخوا لی او مهارت د امام ابوبکر بن ابی شیبہ په نسبت زیات دې او په صحیح احادیثو روایت کولو کنبی هم دهغوی نه وړاندې دې. دهغوی د حدیث طریقه دا وه چه هغوی به د خپل کتاب نه احادیث بیانول (اود حدیث په روایت کنبی کولو کنبی د احتیاط دا حال وو چه، زه نه پوهیږم چه ما دهغوی نه پنخوس احادیث هم داسې لیکلي وی چه هغوی په حفظ سره بیان کړي وی او هغوی د علم په پوخوا لی او حافظه کنبی د صفوان بن صالح نه هم وړاندې وو. ^(۲)

امام ابوحاتم علیه السلام فرمائی: «ابراهم بن موسی من الثقات وهاتقن من ابی جعفر الجمال» ^(۳) امام ابوزرع علیه السلام فرمائی: چه ما د ابراهیم بن موسی علیه السلام رازی او ابوبکر بن ابی شیبہ علیه السلام نه یو یو لکه احادیث لیکلي دی. ^(۴) امام نسائی علیه السلام فرمائی ثقہ ^(۵) ابن حبان علیه السلام دهغوی ذکر کتاب الثقات کنبی کړې دې. ^(۶) امام ابو داؤد علیه السلام فرمائی: «کان عند ابراهیم حدیث یخط ادریس لحدیث به فانکروه علیه، فترکه» ^(۷) یعنی د ابراهیم بن موسی علیه السلام سره د ادریس علیه السلام لیکلي شوې یو حدیث وو کله چه هغوی دا حدیث بیان کړو نو محدثینو په دې باندې نکیر او فرمائیلود کوم نه پس چه ابراهیم بن موسی علیه السلام دغه حدیث پریخودو. په دې باندې حافظ ابن حجر علیه السلام او فرمائیل چه «وهذا يدل على شدة توقیه» ^(۸) یعنی د ابراهیم بن موسی علیه السلام دا عمل د حدیث په معامله کنبی دهغوی د احتیاط په سختوالی باندې دلالت کوی.

امام خلیلی علیه السلام فرمائی د مقام "ری" د هغه لویو لویو او حفاظ علماؤ نه کوم چه دامام احمد علیه السلام او امام یحیی علیه السلام برابر وو ابراهیم بن موسی علیه السلام هم وو چاچه (د علم حدیث د حصول دپاره) د عراق یمن او شام وغیره سفرونه هم او کړل. د امام احمد علیه السلام به ئی ډیر تعریفونه کول. ^(۹)

علامه شمس الدین الذهبی علیه السلام فرمائی: «مات فی حدود سنة ثلاثین» یعنی د دوی انتقال ۲۳۰ هجری په آخره کنبی شوي. ^(۱۰) نورد وفات د کال په حواله سره یو قول داهم دې چه دهغوی انتقال ۲۱۹ هجری

(۱) إكمال تهذيب الكمال: ۳۰۰/۱.

(۲) سير اعلام النبلاء: ۱۴۱/۱۱ الجرح والتعديل: ۸۲/۲ تهذيب الكمال: ۲۲۰/۲ تهذيب التهذيب: ۱۷۱/۱ الكاشف: ۵۰/۱.

(۳) سير اعلام النبلاء: ۱۴۱/۱۱ الجرح والتعديل: ۸۲/۲ تهذيب الكمال: ۲۲۰/۲ تهذيب التهذيب: ۱۷۱/۱.

(۴) سير اعلام النبلاء: ۱۴۱/۱۱ تهذيب الكمال: ۲۲۰/۲ تهذيب التهذيب: ۱۷۱/۱ الكاشف: ۵۰/۱.

(۵) سير اعلام النبلاء: ۱۴۱/۱۱ تهذيب الكمال: ۲۲۰/۲.

(۶) ۷۰/۸.

(۷) تهذيب التهذيب: ۱۷۱/۱ تهذيب الكمال: ۳۰۰/۲.

(۸) تهذيب التهذيب: ۱۷۱/۱.

(۹) تهذيب التهذيب: ۱۷۱/۱ تهذيب الكمال: ۲۹۹/۲.

(۱۰) سير اعلام النبلاء: ۱۴۱/۱۱.

کتابی شوی^(۱) علامه مغلطانی رحمته اللہ علیہ فرمائی چہ ابراہیم بن موسیٰ رحمته اللہ علیہ او محمد بن مهران الجمال استقام ۲۲۰ هجری نہ پس شوې دې^(۲)

هشام بن یوسف: داهشام بن یوسف صنعانی رحمته اللہ علیہ دې د دوی کنیت ابو عبدالرحمن دې دا فارسی النسل وو او صنعای یمن کنیې د قضاء په عہدہ باندې فائز وو^(۳)

هشام بن یوسف رحمته اللہ علیہ د معمر بن راشد، ابن جریج، قاسم بن فیاض، سفیان ثوری، عبدالله بن جبیر بن زیمان، عبدالله بن سلیمان نوفلی، رباح بن عبیدالله بن عمر العمری، ابراہیم بن عمر بن کسان او نعمان بن ابی شبیبہ جندی رحمہم اللہ وغیرہ د حدیث روایت کړې. اود هغوی نہ روایت کونکو کنیې دهغه دتره خوئی زکریا بن یحیی بن تمیم بن عبدالرحمن صنعانی، محمد بن ادريس شافعی، علی بن المدینی، یحیی بن معین، عبدالله بن محمد المسندی، ابراہیم بن موسی الرازی، اسحاق بن راہویہ علی بن بحر بن بری، موسی بن ہارون البردی او اسحاق بن ابی اسرائیل رحمہم اللہ وغیرہ دی^(۴)

امام عبدالرزاق رحمته اللہ علیہ فرمائی: «ان حدثکم القاضي - هشام بن يوسف - فلا علیکم ان لا تکتبوا عن غیره»^(۵) ترجمہ: کہ چرې قاضی هشام بن یوسف رحمته اللہ علیہ تاسو ته څه حدیث بیان کړی نویاستاسو د پاره په هغې کنیې ہیڅ حرج نشته دې چہ تاسو دبل چا نہ د حدیث کتابت اونه کړنې. هم پخپله د هشام بن یوسف رحمته اللہ علیہ نہ روایت دې چہ کله سفیان ثوری رحمته اللہ علیہ یمن ته تشریف راوړو نو هغوی خواهش ښکاره کړو چہ د هغوی دپاره پوښ لیکونکې اولتولې شی نوددې کار دپاره نی زه خوښ کړم نوهم ما به د هغه نہ روایات لیکل^(۶)

یحیی بن معین رحمته اللہ علیہ فرمائی: «لم یکن به بأس، کان هو أبطع من ابن جریر من عبدالرزاق»، یعنی د هشام بن یوسف رحمته اللہ علیہ نہ په روایاتو اخستو کنیې ہیڅ حرج نشته دې هغه د ابن جریج رحمته اللہ علیہ نہ احادیثو روایت کولو کنیې د عبدالرزاق رحمته اللہ علیہ په مقابلہ کنیې ډیر مضبوط وو. په یوه بله موقع باندې فرمائی: «هشام بن یوسف أدلت من عبدالرزاق فی حدیث ابن جریر وکان أقرأ لکتاب ابن جریر من عبدالرزاق وکان أعلم بحديث سفیان من عبدالرزاق وهو ثقة»^(۷) یعنی هشام بن یوسف رحمته اللہ علیہ د ابن جریج رحمته اللہ علیہ نہ حدیث نقل کولو کنیې د عبدالرزاق رحمته اللہ علیہ نہ زیات مضبوط دې او هغه د عبدالرزاق په مقابلہ کنیې د ابن جریج رحمته اللہ علیہ کتابونه هم زیات لوستونکي وو. او دغه شان د سفیان ثوری رحمته اللہ علیہ احادیث هم د عبدالرزاق رحمته اللہ علیہ نہ زیات پیژندل او هشام بن یوسف رحمته اللہ علیہ یو ثقہ راوی وو.

(۱) إكمال تهذيب الكمال: ۱/۳۰۰.

(۲) إكمال تهذيب الكمال: ۱/۲۱۹.

(۳) الجرح والتعديل: ۸۸/۹ کتاب النقات لابن حبان: ۲۳۲/۹ تهذيب الكمال: ۳۰/۲۶۶-۲۶۵ سير اعلام النبلاء: ۵۸۰/۹ تهذيب التهذيب: ۵۷/۱۱ الكشف: ۱۲۲/۳ السلوك في طبقات العلماء والملوك: ۱/۱۶۰-۱۳۹.

(۴) تهذيب التهذيب: ۵۷/۱۱ دتلماذه او مشانخ د تفصيل دپاره اوگورنې تهذيب الكمال: ۳/۲۶۶.

(۵) الجرح والتعديل: ۸۹/۹ تهذيب الكمال: ۳۰/۲۶۷ سير اعلام النبلاء: ۵۸۱/۹.

(۶) سير اعلام النبلاء: ۵۸۱/۹ تهذيب الكمال: ۳۰/۲۶۷ الجرح والتعديل: ۸۹/۹.

(۷) الجرح والتعديل: ۸۹/۹ تهذيب الكمال: ۳۰/۲۶۷.

امام ابو زرعه رحمته اللہ علیہ فرمائی: «ہشام اصغر المانہین کتاباً» (۱) ابن حبان رحمته اللہ علیہ دھغوی ذکر کتاب الثقات کبھی کبھی دی (۲) امام عجلوی رحمته اللہ علیہ فرمائی ثقہ (۳) امام ابوحاتم رحمته اللہ علیہ فرمائی ثقہ متقن (۴) حاکم رحمته اللہ علیہ فرمائی ثقہ مأمون (۵) علامہ شمس الدین الذہبی رحمته اللہ علیہ د ہشام بن یوسف رحمته اللہ علیہ تعارف پہ دیرو درنو الفاظو کبھی کبھی دی اوہغہ فرمائی چہ ہشام بن یوسف رحمته اللہ علیہ د عبدالرزاق د زمانہ د خلقو نہ دی (۶) امام خلیلی رحمته اللہ علیہ فرمائی: ثقہ متفق علیہ (۷) دہشام بن یوسف رحمته اللہ علیہ انتقال ۱۹۷ ہجری کبھی تقریباً د اویاؤ کالو پہ عمر کبھی شوی (۸)

ابن جریر: د جیم پہ ضمہ او راہ پہ فتحہ سرہ دامشہور امام عبدالملک بن عبدالعزیز بن جریج مکی قرشی مدنی رحمته اللہ علیہ دی دا پہ اصل کبھی د رومی نسل نہ وو دھغہ دوہ کنیتونہ وو یو ابو خالد او بل ابوالولید (۱) ابن جریر د حکیمہ بنت رقیہ، خپل پلار عبدالعزیز، امام زہری، عطاء بن ابی رباح، اسحاق بن ابی طلحہ، صالح بن کیسان، طاؤوس، ابن ابی ملیکہ، عطاء الخراسانی، عکرمہ بن خالد المخزومی، عکرمہ مولیٰ بن عباس، عمرو بن دینار، سعید بن الحویرث، محمد بن المنکدر، نافع مولیٰ ابن عمر، ہشان بن عروہ، موسیٰ بن عقبہ، ایوب سختیانی، عبداللہ بن کیسان، سہیل بن ابی صالح، عبدالحمید بن جبیر، عبداللہ بن طاؤوس، علاء بن عبدالرحمن، یعلیٰ بن مسلم، یوسف بن ماحک، یوسف بن یونس اومعمر بن راشد رحمہم اللہ وغیرہ نہ د حدیث زوایت کری.

اوددوی نہ روایت کونکو کبھی دھغوی دواہہ خامن عبدالعزیز اومحمد، امام اوزاعی، لیث، یحییٰ بن سعید الانصاری، عبدالوہاب الثقفی، عیسیٰ بن یونس، حفص بن غیاث، مسلم بن خالد الزنجی، ابن عیینہ، اسماعیل بن علیہ، ابن المبارک، یحییٰ بن زائدہ، ہشان بن یوسف اومکی بن ابراہیم رحمہم اللہ وغیرہ دی (۲) د ابن جریر رحمته اللہ علیہ نہ روایت دی چہ ہغوی ۱۷ کالہ عطاء بن ابی رباح رحمته اللہ علیہ سرہ د تحصیل علم دپارہ تیر کرل (۳) ہم دغہ وجہ دہ چہ دھغوی اکثر روایات ہم د دوی نہ مروی دی. امام مجاہد رحمته اللہ علیہ صرف د قراءات دوہ حرفونہ روایت کری دی. طاؤوس رحمته اللہ علیہ ہم یو حدیث روایت کری دی او عکرمہ العباسی رحمته اللہ علیہ نہ مرسل روایت کوی (۴) خکہ چہ ابن جریر رحمته اللہ علیہ تہ د عکرمہ مولیٰ ابن عباس نہ سماع حاصلہ تہ دہ (۵)

(۱) سیر اعلام النبلاء: ۵۸۱/۹ الجرح والتعديل: ۸۹/۹ تہذیب الکمال: ۲۶۸/۳۰.

(۲) ۲۳۲/۹.

(۳) تہذیب الکمال: ۲۶۸/۳۰.

(۴) سیر اعلام النبلاء: ۵۸۱/۹ الجرح والتعديل: ۸۹/۹ تہذیب الکمال: ۲۶۸/۳۰.

(۵) إكمال تہذیب الکمال: ۱۵۴/۱۲.

(۶) إكمال تہذیب الکمال: ۱۵۵/۱۲.

(۷) سیر اعلام النبلاء: ۵۸/۹.

(۸) سیر اعلام النبلاء: ۵۸۱/۹ تہذیب الکمال: ۲۶۸/۳۰ کتاب الثقات لابن حبان: ۲۳۲/۹ عمدة القاری: ۳۸۳/۳.

(۹) عمدة القاری: ۳۸۳/۳ الکنی والأسماء حرف الخاء من الکنی من کتبه ابو خالد ص: ۵۰۳.

(۱۰) د تلامذہ او شیوخ د تفصیل دپارہ او گورنی. تہذیب الکمال: ۳۴۶/۱۸-۳۳۹ سیر اعلام النبلاء: ۳۲۷/۶-۳۲۶.

(۱۱) تہذیب الکمال: ۳۴۸/۱۸ سیر اعلام النبلاء: ۳۲۷/۶ تہذیب التہذیب: ۴۰۴/۶.

(۱۲) سیر اعلام النبلاء: ۳۲۶/۶ صفة المصنوعة، الطبقات الثالثة من أهل مكة: ۲۱۶/۲.

(۱۳) تہذیب الکمال: ۳۴۲/۱۸ تہذیب التہذیب: ۴۰۲/۶.

امام احمد بن حنبل رحمہما اللہ فرمائی کہ دے تولو نہ د کتابونود لیکلو کار کونکی ابن جریج او ابن ابی عروبہ رحمہما اللہ دی^(۱) عطاء بن ابی رباح رحمہما اللہ فرمائی: «سید شباب اهل الحجاز ابن جریج»^(۲) یعنی ابن جریج د اہل حجاز د خوانانو سردار دی. یحییٰ بن سعید رحمہما اللہ فرمائی: «وابن جریج ائمت من مالک فی نافع»^(۳) یعنی ابن جریج رحمہما اللہ د نافع رحمہما اللہ نہ پہ روایت کولو کنبی د مالک رحمہما اللہ نہ زیات مضبوط دی. امام احمد بن حنبل رحمہما اللہ فرمائی: «عمرو بن دینار وابن جریج ائمت الناس فی عطاء»^(۴) یعنی عمرو بن دینار رحمہما اللہ او ابن جریج رحمہما اللہ د عطاء بن ابی رباح رحمہما اللہ نہ احادیث روایت کولو کنبی د تولو نہ زیات مضبوط دی. نور فرمائی: «کان من أوعية العلم»^(۵) یعنی ابن جریج د علم نہ د ک لوینی پہ شان وو. مخلص بن الحسن رحمہما اللہ فرمائی: «ما رأيت خلقاً من خلق الله أصدق لمحة من ابن جریج»^(۶) یعنی ما د ابن جریج د خبرو اترو نہ زیاتی خبری اتری د چانہ دی لیدلی.

امام احمد بن حنبل رحمہما اللہ فرمائی: «ابن جریج ثبت صحيح الحديث لم يحدث بشئ إلا اتقنه»^(۷) یعنی ابن جریج رحمہما اللہ د اعتماد قابل او صحيح الحديث راوی دی هغه هيخ يو روایت بغیرد پو خوالی نہ دی روایت کری. د یحییٰ بن معین رحمہما اللہ نہ تپوس اوکری شو چه «ابن جریج أحب إلک أو عبد الملك بن أبی سلمان؟» یعنی تاسو د حدیث پہ معاملہ کنبی ابن جریج دیر خوینوئی کہ عبد الملك بن ابی سلیمان؟ نو هغوی اوفرمانیل «کلہما نعمان» چه دواړه ثقہ راویان دی.^(۸) د عطاء بن ابی رباح رحمہما اللہ نہ تپوس اوکری شو «من نسال بهدک یا أبا محمد؟» یعنی تاسو نہ پس مونږ د حدیث پہ معاملہ کنبی چاته رجوع اوکړو؟ نو هغوی اوفرمانیل «هذا القتی - إن عاش - یعنی: ابن جریج»^(۹) یعنی د ابن جریج رحمہما اللہ طرف ته ئی اشاره اوکړه وئی فرمائیل کہ چری دا خوان ژوندي وی نو زما نہ پس ده طرف ته رجوع کوئی. علی بن عبد الله رحمہما اللہ فرمائی: «لم یکن فی الأرض أحد أعلم بعطاء من ابن جریج»^(۱۰) یعنی په دې زمکه باندی د عطاء (بن ابی رباح) علم د ابن جریج نہ زیات پیژندونکی بل څوک نشته دی. امام عبد الرزاق رحمہما اللہ فرمائی «ما رأيت أحسن صلاة من ابن جریج»^(۱۱) نور فرمائی چه: «كنت إذا رأيت ابن جریج علمت أنه یحیی الله» یعنی ما د ابن جریج په کتو سره معلوم کری ووجه هغه د الله تعالیٰ نه ویریدونکی دی^(۱۲)

(۱) تهذيب الكمال: ۳۴۶/۱۸ سير اعلام النبلاء: ۳۲۸/۶.

(۲) تهذيب الكمال: ۳۴۷/۱۸ سير اعلام النبلاء: ۳۲۸/۶.

(۳) تهذيب الكمال: ۳۴۸/۱۸ سير اعلام النبلاء: ۳۲۸/۶ تهذيب التهذيب: ۴۰۴/۶.

(۴) حواله بالا.

(۵) تهذيب الكمال: ۳۴۹/۱۸ سير اعلام النبلاء: ۳۲۹/۶ تهذيب التهذيب: ۴۰۴/۶.

(۶) تهذيب الكمال: ۳۵۱/۱۸ سير اعلام النبلاء: ۳۳۰/۶ تهذيب التهذيب: ۴۰۵/۶.

(۷) الجرح والتعديل: ۴۲۲/۵.

(۸) حواله بالا.

(۹) تهذيب الكمال: ۳۴۷/۱۸ سير اعلام النبلاء: ۳۲۸/۶ تهذيب التهذيب: ۴۰۴/۶.

(۱۰) سير اعلام النبلاء: ۳۳۱/۶ الجرح والتعديل: ۴۲۲/۵.

(۱۱) تهذيب الكمال: ۳۵۱/۱۸ سير اعلام النبلاء: ۳۳۰/۶ تهذيب التهذيب: ۴۰۵/۶.

(۱۲) سير اعلام النبلاء: ۳۳۲/۶.

امام ابو حاتم رحمته الله فرمائی «صالح الحديث»^(۱) امام ابو زرعه رحمته الله فرمائی «بہر من الأئمة»^(۲) امام خراش رحمته الله فرمائی «کان صدوقاً»^(۳) امام عجلئی رحمته الله فرمائی «مکی ثقة»^(۴) ابن حبان د ہغوی ذکر کتاب الثقات کنبی کړې دې^(۵) لیکن ابو التر رحمته الله دامام احمد بن حنبل رحمته الله نه نقل کوی چه «إذا قال ابن جریج قال فلان» و «أخبرت» جاء عنکثیر، وإذا قال: (أخبرني) و «سمعت» لمحمد به» هم دغه شان ابو الحسن المیمونی رحمته الله هم دامام احمد بن حنبل رحمته الله نه نقل کوی چه «إذا قال ابن جریج قال» فأخبره، وإذا قال: «سمعت» أو «سألت» جاء بشئ، ليس في النفس منه شيء»^(۶) یعنی که ابن جریج قال فلان یا أخبرت و نیلو سره حدیث نقل کړی نو دغه حدیث به اخلنی خو که چرې سمعت یا سألت په شان الفاظو سره حدیث نقل کړی نو د داسې احادیثو په صحت هیڅ کلام نشته دې.

یزید بن زریع رحمته الله فرمائی «کان ابن جریج صاحب غشاء»^(۷) یعنی ابن جریج گهوډو کلام کونکې وو. مالک بن انس رحمته الله فرمائی «کان حاطب لیل» یعنی ابن جریج رطب ویابس جمع کونکې راوی وو^(۸).

د دې ټولو اقوالو حاصل دا دې چه ابن جریج مدلس وو او کله چه هغه قال فلان یا أخبرت وغیره په شان مبهم الفاظو سره روایت کوی نو هغه روایت د حجت قابل نه وی او کله چه أخبرنا یا سمعت یا سألت وغیره په شان الفاظو سره روایت کوی نو هغه روایت د حجت قابل وی. بهر حال ابن جریج رحمته الله په اتفاق سره ثقة راوی دې. هم دغه وجه ده چه صحاح سته، مسند احمد، المعجم الکبیر للطبرانی وغیره د حدیث کتابونه د ابن جریج رحمته الله روایاتونه ډک دی. چنانچه علامه ذهبی رحمته الله فرمائی «و روایات ابن جریج و افروقی الکتاب السنه، و فی مسند أحمد و معجم الطبرانی الأکبر و فی الأجزاء»^(۹).

اوحافظ ابن حجر رحمته الله ابن جریج رحمته الله په خپل کتاب طبقات المدلسین دریمه طبقه کنبی ذکر کړې دې^(۱۰) په دې دریمه طبقه کنبی حافظ ابن حجر رحمته الله هغه مدلسین راجمع کړی دی د چا روایات چه انمه حدیث په دې شرط باندې قبول کړی دی چه په هغې کنبی د سماع وغیره تصریح وی خو بعض انمه د دغه زواتو روایات علی الاطلاق رد کوی او بعض علی الاطلاق قبول کوی^(۱۱).

علامه ذهبی رحمته الله د ابن جریج سره متعلق ټول اقوال ذکر کولونه پس د هغوی باره کنبی فیصله کونکې انداز کنبی فرمائی: «الرجل في نفسه ثقة، حافظ، لكنه يدلس بلفظة "عن" وقال: وقد كان صاحب تعبد و عيجه

(۱) إكمال تهذيب الكمال: ۳۲۱/۸.

(۲) إكمال تهذيب الكمال: ۳۲۱/۸.

(۳) حواله بالا.

(۴) حواله بالا.

(۵) ۹۳/۷.

(۶) تهذيب الكمال: ۳۴۸/۱۸-سیر اعلام النبلاء: ۳۲۸/۶ تهذيب التهذيب: ۴۰۴/۶.

(۷) تهذيب الكمال: ۳۴۹/۱۸-سیر اعلام النبلاء: ۳۲۹/۶.

(۸) حواله بالا.

(۹) سیر اعلام النبلاء: ۳۳۲/۶.

(۱۰) طبقات المدلسين: ۴/۱ مکتبة المنار.

(۱۱) طبقات المدلسين مقدمة ابن حجر: ۱۳/۱.

وما زال يطلب العلم حتى كبروا شاعراً،^(۱) هم علامه ذهبی رحمته اللہ علیہ فرمائی کہ ابن جریج رحمته اللہ علیہ بہ اجازہ او مناوہ غوندہ طرق سرہ ہم حدیث روایت کولو او پہ دے کنبی بہ نی د توسیع نہ کار آخستلو،^(۲) چنانچہ پخبلہ ابن جریج رحمته اللہ علیہ فرمائی: «لما سمع من الزهري، إنما أعطاني جزءا كنبته، وأجازة لي»، ما د زہری رحمته اللہ علیہ نہ ہیخ نہ دی اوریدلی (البتہ) ہغوی ماتہ یوہ نسخہ راکرہ کوم چہ ما اولیکلہ او ہغہ ماتہ د دی نہ د حدیث روایت کولو اجازت راکرو،^(۳) ہم دغہ شان ابو بکر بن ابی سبرہ رحمته اللہ علیہ فرمائی چہ ماتہ ابن جریج د جید احادیثو لیکلو او وئیل نوماد ہغہ د پارہ داسی زر احادیث اولیکل اود ہغہ طرف تہ می اولیکل نہ ما دغہ احادیث بہ ہغہ باندی اولوستل اونہ ہغہ زما پہ وړاندی دا اولوستل،^(۴) ددی قصی نہ پس محمد بن عمر رحمته اللہ علیہ فرمائی چہ ماد ابن جریج رحمته اللہ علیہ نہ واؤریدہ چہ ہغہ بہ د ږیرو زیاتو احادیثو سندونہ داسی بیانول «حدثنا أبو بكر بن أبي سبرة»،^(۵)

بل عبد الرحمن بن أبي الزناد رحمته اللہ علیہ فرمائی چہ ما ابن جریج رحمته اللہ علیہ اولیدلو چہ ہغہ ہشام بن عروہ رحمته اللہ علیہ لہ راغلو او ہغوی تہ نی او وئیل: «يا أبا المنذر! الصحيفة التي أعطيتها فلاناً هي من حديثك؟ قال: نعم!»، چہ ای ابو منذر کومہ نسخہ چہ تاسو فلانکی تہ ورکړې دہ آیا ہغہ ہم ستاسو احادیث دی؟ نو ہشام بن عروہ رحمته اللہ علیہ اوفرمانیل اوجی دې نہ پس محمد بن عمر رحمته اللہ علیہ فرمائی چہ ما ابن جریج رحمته اللہ علیہ داسی سند بیانولو سرہ واؤریدو: «حدثنا هشام بن عروة»،^(۶)

جرير الضبي رحمته اللہ علیہ فرمائی چہ ابن جریج رحمته اللہ علیہ بہ متعہ جائز گنرلہ او ہغہ شیبیتو ښخو سرہ متعہ کړې،^(۷) خو امام شافعی رحمته اللہ علیہ فرمائی ابن جریج رحمته اللہ علیہ اویاؤ ښخو سرہ متعہ کړې،^(۸) دا صحیح دد چہ ابن جریج رحمته اللہ علیہ پہ فقہی توگہ باندی د متعہ د جواز قائل وولیکن پہ دې سرہ دہغہ شیعہ کیدل پہ یوشان ہم تہ ثابتیږی. ہم دغہ وجہ دہ چہ حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ ہدی الساری کنبی کلہ دغہ روات ذکر کړل پہ کوم چہ طعن کړې شوې دې نو پہ دغہ فہرست کنبی ابن جریج شامل نہ وو،^(۹) بل یوزمانہ پس ابن جریج رحمته اللہ علیہ د خپلی دې نظریې او فتویٰ نہ رجوع کړې وہ،^(۱۰) د ابن جریج رحمته اللہ علیہ د تاریخ وفات پہ حوالہ سرہ مختلف اقوال دی: یحییٰ بن سعید القطان، مکی بن ابراہیم، ابونعیم او نور مجدثین رحمہم اللہ فرمائی چہ د ابن جریج رحمته اللہ علیہ انتقال ۱۵۰ ہجری کنبی شوې او امام علی بن المدینی رحمته اللہ علیہ فرمائی چہ ۱۵۱ ہجری کنبی انتقال شوې،^(۱۱)

(۱) سیر اعلام النبلاء: ۳۳۲/۶.

(۲) سیر اعلام النبلاء: ۳۳۲/۶.

(۳) إكمال تہذیب الکمال: ۳۱۹/۸.

(۴) إكمال تہذیب الکمال: ۳۱۹/۸.

(۵) إكمال تہذیب الکمال: ۳۱۹/۸.

(۶) إكمال تہذیب الکمال: ۳۱۹/۸.

(۷) سیر اعلام النبلاء: ۳۳۱/۶.

(۸) إكمال تہذیب الکمال: ۳۲۳/۸.

(۹) ہدی الساری الفصل التاسع: ۵۴۸.

(۱۰) التفسیر المظہری: ۷۷/۲.

(۱۱) سیر اعلام النبلاء: ۳۳۴/۶ تہذیب الکمال: ۳۵۲/۱۸ تقریب التہذیب: ۱۷/۱

هشام: داد عروة بن الزبير بن العوام رضي الله عنه خونی دې. د دوی مختصر حالات بدء الوحي دويم حديث لاندې (۱) او تفصیلي حالات کتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله آدمومه لاندې تیر شوی دی. (۲)

عروة: دا عروة بن الزبير بن العوام رضي الله عنه دې. د دوی مختصر حالات بدء الوحي دويم حديث لاندې (۳) او تفصیلي حالات کتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله آدمومه لاندې تیر شوی دی. (۴)

عائشة: دا ام المؤمنین سیده عائشه بنت ابی بکر الصديق رضي الله عنه ده. د دوی حالات بدء الوحي دويم حديث لاندې تیر شوی دی. (۵)

شرح حديث

قوله: كل ذلك على هين: ددې جملې نه وړاندې چه کومه جمله استفهامیه ذکر ده يعنی «أتحمدني أوتدوني؟» نودا په دې خبره باندې دلالت کوي چه کل ذلك نه مقصود د جواز خدمت او د قرب د جواز طرف ته اشاره کول دی زما په نیز په دې دواړو کښې څه حرج نشته. (۶)

چه دا اشکال نه وی ذلك نه د تشبیه طرف ته څنگه اشاره ده؟ ځکه چه په ذلك سره د تشبیه طرف ته هم اشاره کيږي چنانچه په قرآن پاک کښې دی: «وَأَنْ يَبَيِّنَ ذَلِكَ» (۷) أي: ما ذكر من الفارض والكبر. (۸)

قوله: وكل ذلك: ددې دويمې جملې نه مراد حائضه او جنبی دې. (۹)

قوله: وليس على أحد في ذلك بأس: د ظاهري کلام تقاضا خو داوه چه حضرت عروه بن الزبير رضي الله عنه خپل طرف ته نسبت کولوسره داسې فرمانی: «ليس على الغر». لیکن هغوی د عموم قصد کولوسره مبالغه داسې کلام راوړلو په کوم کښې چه دهغوی ذات دتولو نه اول داخل دې يعنی صرف زما دپاره نه بلکه د هیچاد پاره هم څه حرج نشته. (۱۰) حافظ ابن حجر رضي الله عنه فرمانی چه حضرت عروه رضي الله عنه جنابت د حیض تابع کړې دې چه د حیض حکم خودلوسره داسې اشاره اوکړه چه کله د حیض داحکم دې نود جنابت به په طریقه اولی هم دغه حکم وی ځکه چه د حیض خیرې اوگندگی د جنابت نه زیات دې. دغه شان خدمت په هم د ترجیل تابع کړې دې. (۱۱)

(۱) کشف الباري: ۲۹۱/۱.

(۲) کشف الباري: ۴۳۲/۲.

(۳) کشف الباري: ۲۹۱/۱.

(۴) کشف الباري: ۴۳۶/۲.

(۵) کشف الباري: ۲۹۱/۱.

(۶) عمدة القاری: ۳۸۴/۳.

(۷) عمدة القاری: ۳۸۴/۳ [ارشاد الساری: ۵۳۶/۱].

(۸) التفسیر المظهری: ۸۲/۲.

(۹) عمدة القاری: ۳۸۴/۳ [ارشاد الساری: ۵۳۶/۱].

(۱۰) عمدة القاری: ۳۸۴/۳.

(۱۱) فتح الباري: ۵۲۹/۱.

هم دا خبره علامه عینی رحمته اللہ علیہ بیانولوسره فرمائی چه حدیث صرف د حائضه نه د خدمت اخستلو په جواز باندې دلالت کوی او د جنبی نه په جواز قرب باندې ددې حدیث نه دلالت قیاسی دې. (۱)

قوله: مجاور: أي: معتكف. (۲) مجاور جوار نه ماخوذ دې د کوم معنی چه داعتکاف ده. (۳) حضرت عائشه رضی اللہ عنہا حجره جمات سره ملاؤشوي وه. (۴)

احکام ومسائل: حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی چه ددې روایت نه معلومه شوه د حائضه بدن اودهغې خوله پاکه ده اود کوم مباشرت نه چه معتکف منع کړې شوې دې دهغې نه مراد جماع او مقدمات جماع دی. (۵)

دغه شان ددې روایت نه معلومه شوه که چرې معتکف خپل سر یا لاس یا خپې د جمات نه بهراوباسی نو اعتکاف نه فاسد کیږی. اودې نه دا هم معلومه شوه چه د ښځې نه په غسل وغیره کښې خدمت اخستل دهغې په رضامندئې سره جائز دی لیکن بغیرد مرضی نه جائز نه دې. ځکه چه په هغې باندې خو ضروری او لازم صرف د کوروالی تعلق کښې اتباع اود خاوند په کور کښې هروخت اوسیدل دی بل ددې روایت نه معلومه شوه چه حائضه جمات کښې نه شی داخلیدلې. (۶)

لطیفه: په دې پورتنی حدیث کښې دا لطیفه ده چه د ابن جریج د شاگردنوم هم هشام دې اود استاذ نوم هم هشام دې لیکن شاگرد دې هشام بن یوسف او استاذ دې هشام بن عروه. (۷)

حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت لاندې هم هغه تفصیلی بحث دې کوم چه د سابقه حدیث لاندې تیرشوې دې.

۳- باب: قِرَاءَةُ الرَّجُلِ فِي حُجْرِ امْرَأَتِهِ وَهِيَ حَائِضٌ

قوله: الحَجَر: په فتحه د حاء او کسره اوسکون د جیم د غیږې په معنی کښې راځی ددې جمع مجورده اود فی حُجْرِ امْرَأَتِهِ محل اعراب دادې چه دا منصوب علی الحال دې اوتقدیری عبارت داسې دې: «قِرَاءَةُ الرَّجُلِ حَالِ كونه متکناً علی حُجْرِ امْرَأَتِهِ»، اوکله فی د علی په معنی کښې ده. کمافی قوله تعالی: (فِي حُجْرٍ وَوَعِ النَّحْلِ) أي: علی جذوع النحل. (۸)

ماقبل سره ربط: دواړو ابوابوکښې مناسبت دادې چه په دواړوکښې حائضه سره متعلق یویو حکم بیان شوې دې. (۹)

(۱) عمدة القاری: ۳/۳۸۴.

(۲) فتح الباری: ۱/۵۲۹ عمدة القاری: ۳/۳۸۴ [ارشاد الساری: ۱/۵۳۶.

(۳) النهاية لابن الأثير: ۱/۳۰۷.

(۴) فتح الباری: ۱/۵۲۸ عمدة القاری: ۳/۳۸۴.

(۵) فتح الباری: ۱/۵۲۹.

(۶) عمدة القاری: ۳/۳۸۵-۳۸۴.

(۷) فتح الباری: ۱/۵۲۸ عمدة القاری: ۳/۳۸۴.

(۸) عمدة القاری: ۳/۲۶۰-۲۵۹ [ادارة الطباعة المنيرية.

(۹) عمدة القاری: ۳/۲۶۰ [ادارة الطباعة المنيرية.

د ترجمه الباب مقصد

د ابن بطال رحمته الله او ابن ملقن رحمته الله وائي: د ابن بطال رحمته الله او ابن ملقن رحمته الله وائي داده چه ددي ترجمه الباب نه د امام بخاری رحمته الله مقصد د حائضه دپاره حمل مصحف بالعلاقه (غلاف سره قرآن پاک اوچتول) اود قرآن کریم قرائت کولو جواز خودل دی. ^(۱) په دې وائي باندې تقدیر کولو سره علامه عینی رحمته الله فرماني په حدیث کښې هیڅ څه اشاره د مذکورې حمل متعلق نشته دي. په حدیث کښې خو اتکاء ده کوم چه غیر حمل دي اود یوسړی په حجر حائض کښې کیدو سره د حمل جواز نه راوځي. ^(۲)

د علامه کرمانی رحمته الله او علامه عینی رحمته الله وائي: اوبخپله د علامه کرمانی رحمته الله او علامه عینی رحمته الله وائي داده چه دامام بخاری رحمته الله مقصد جواز قرائت قرب موضع الجناسه د نجاست خانی سره نیزدې د قرائت جواز، خودل دی. ^(۳) بل علامه کرمانی رحمته الله هم د ابن بطال رحمته الله وائي ذکر کولو نه پس په دې باندې رد کړې دي. ^(۴) د کوم سره متعلق چه علامه عینی رحمته الله فرماني د علامه کرمانی رحمته الله د رد تعلق د قرآن پاک د قرائت د جواز سره دي ځکه چه په حدیث باندې هیڅ داسې څه څیز نشته په کوم سره چه جواز قرائت قرآن للحائض د حائضه دپاره د قرآن کریم تلاوت جائز کیدو، باندې استدلال اوشي. ^(۵)

لیکن ددي نه باوجود دي حضراتو (علامه کرمانی رحمته الله او علامه عینی رحمته الله) په بیان کړې شوي وائي باندې هم اشکال کيږي او هغه داچه اول خودا مسئله د نجاست خانی سره نیزدې د قرائت جواز، څه اهمه مسئله نه وه، په کوم چه امام بخاری رحمته الله ته د تنبیه ضرورت پېښ شو او که چرې هم دغه مقصد نی وي نو په خانی د «قراءة الرجل فی حجر امرأته» به نی «قراءة الرجل یقرب النجاسة» ترجمه قائم کوله.

د علامه انور شاه کشمیری رحمته الله وائي: د علامه انور شاه کشمیری رحمته الله وائي داده چه امام بخاری رحمته الله په دې باب کښې داخودل غواړي چه د حائضه ښځې په غیر کښې سر کيځودو سره د قرآن کریم تلاوت کول جائز دی. دي نه پس فرماني چه دغه شان مسئله د احنافو په نیز هم ده اود فقه په کتابونو کښې چه کومه دام مسئله ده چه مړی ته د غسل ورکولو نه وړاندې دهغه د جنازې سره نیزدې کیناستل یا بل داسې پلیت څیز سره ځواکي د قرآن مجید تلاوت کول مکروه دي. ^(۶) نودا مسئله او په باب کښې ذکر شوي مسئله کښې د فرق وجه داده چه د حائضه ښځې نجاست د کپړو لاندې پټ دي ځکه چه که دهغې لباس پاک وي نو کراهت به هم نه وي. ^(۷)

د شیخ الحدیث زکریا رحمته الله وائي: حضرت شیخ الحدیث زکریا رحمته الله فرماني چه شارحینو حضراتو ددي ترجمه الباب مختلف اغراض بیان کړي دي مگر زما په نیز د ټولو نه بهتره توجیه هم هغه ده کومه چه

^(۱) شرح ابن بطال: ۱/۱۹۴.

^(۲) عمدة القاری: ۳/۲۶۱.

^(۳) عمدة القاری: ۳/۲۶۱ شرح الکرماني: ۳/۱۶۳.

^(۴) شرح الکرماني: ۳/۱۶۳-۱۶۲.

^(۵) عمدة القاری: ۳/۲۶۱.

^(۶) البحر الرائق: ۲/۳۰۱ دارالکتب العلمیة الدار المختار مع رد المحتار: ۳/۸۴-۸۳ دار عالم الکتب.

^(۷) فیض الباری: ۱/۸۸-۸۷ أنوار الباری: ۱۰/۳۷۵.

علامه ابن بطال رحمته الله او ابن ملقم رحمته الله وغيره ذکر کړې ده چه دامام بخاری رحمته الله مقصد حمل مصحف بالعلاقه جواز خوند دی. یعنی د امام بخاری رحمته الله مقصد یو مختلف فیہ مسئله طرف ته اشاره کول دی او هغه داده چه آیا حائضه او جنبی غلاف یا جزوان وغیره سره قرآن کریم او چتولې شی که نه؟ نو امام بخاری رحمته الله په ترجمه الباب سره د حمل د جواز طرف ته اشاره کړې ده اود حضرات حنفیه او حنابلہ د مذهب تائیدنی کړې دې ځکه چه ددې حضراتو هم دغه مذهب دې او هم په دې کښې په مالکیه او شوافع باندې رد هم دې ځکه چه هغوی د عدم جواز قائل دی.

ددې نه علاوه د علامه کرمانی رحمته الله رانې ذکر کولو نه پس په هغه باندې رد کولو سره فرمانی چه علامه کرمانی رحمته الله چه د علامه ابن بطال رحمته الله په رانې سره د عدم اتفاق اظهار کړې دې نو په دې کښې څه د حیرانتیا خبره نشته ځکه چه هغه شافعی دې اودا ویناکول به کله هم برداشت نه کړی چه دامام بخاری رحمته الله مقصد په شوافع باندې رد دې. باقی چونکه د امام بخاری رحمته الله د تراجم شایان شان هم دغه دې چه په دې سره د یو اختلاقی مسئلې طرف ته اشاره وی نه چه د یو متفق علیه مسئلې طرف ته په دې وجه هم هغه توجیه بهتر ده کومه چه علامه ابن بطال رحمته الله وغیره ذکر کړې.

دې نه علاوه شیخ الحدیث زکریا رحمته الله فرمانی چه حافظ ابن حجر رحمته الله هم د ترجمه الباب نه هم هغه مقصد گنرلې کوم چه علامه ابن بطال رحمته الله بیان کړې دې خو په واضحه الفاظو کښې ددې رانې اظهار نه دې کړې. چنانچه حافظ ابن حجر فرمانی: «وذلك مصير منها إلى جواز حمل الحائض المصحف لكن من غير مہ، مناسبتہ لحديث عائشة من جهة أنه نظر حمل الحائض العلاقة التي فيها المصحف بحمل الحائض المؤمن الذي يحفظ القرآن، لأنه حامله في جوفه وهو موافق المذهب أبي حنيفة رحمه الله، ترجمه: ددې دواړو تابعینود اثر نه معلومه شوه چه هغوی بغیرد مس حمل مصحف د حائضه دپاره جائز گنول اوددې ترجمه الباب مناسبت حدیث عائشہ رضی الله عنہا سره داسې دې چه امام بخاری رحمته الله علاقہ (جزوان) سره د حائضه حمل مصحف ته، د حائضه مومن په غیر کښې د اخستلو په شان گړخولې دې چه د هغه په سینه کښې هم قرآن مجید دې او هغه دامام بخاری رحمته الله په دې مسئله کښې د امام ابو حنیفه رحمته الله د مذهب موافق دې. ددې کلام نه صفا او په واضحه توگه سره معلومېږی چه د صاحب کلام رانې هم هغه ده کومه چه د علامه ابن بطال رحمته الله او علامه ابن ملقم رحمته الله وغیره ده. شیخ الحدیث زکریا رحمته الله فرمانی چه زما په نیز دا ترجمه د شیخ الهند رحمته الله د بیان کړې شوی اصول تراجم نه یوویستم اصل سره متعلق ده.

وَكَانَ أَبُو وَائِلٍ: يُرْسِلُ خَادِمَةً وَهِيَ حَائِضٌ إِلَى أَبِي زَيْنٍ، فَتَأْتِيهِ بِالْمَصْحَفِ، فَتَمْسِكُهُ بِعَلَاقَتِهِ. یعنی ابوانل رحمته الله به خپله وینځه د حیض په حالت کښې ابو زین رحمته الله له ورلیکله او خادمه به قرآن مجید دهغه ځانې نه جزوان کښې ایښغبتلې شوې په خپل لاس سره نیولې راوړلو.

(۱) لامع الدراری: ۲۴۲/۲-۲۴۳/۲ الكنز المتواری: ۲۵۲/۳-۲۵۱.

(۲) الكنز المتواری: ۲۵۲/۳ لامع الدراری: ۲۴۳/۲.

(۳) حواله بالا، وذلک الأصل الحادی والعشرون أن الإمام البخاری رحمه الله كثيراً ما يترجم بجزء من الحديث أو بكلام آخر، ولا يريد بلفظ الترجمة مدلوله الأصلي اللفظي الصريح، بل يريد مدلوله الا التزامي الثابت بالإشارة والإيمان، فمما يورد في الباب يكون موافقاً للثاني، ومن أراد تطبيقه بالأول أي: المدلول اللفظي يقع في التخطي، كما يظهر من أول أبوابه..... الخ (الكنز المتواری: ۳۶۷/۱-۳۶۶).

د تعلیق تخریج: د ابووانل رضی الله عنه دا اثر ابن ابی شیبہ رضی الله عنه په صحیح سندسره موصولاً ذکر کړی دی هغوی فرماني «حدثنا جریر بن مغيرة: كان أبووانل.....»

د تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت

د علامه ابن ملقن رحمته الله راټي: علامه ابن ملقن رحمته الله فرماني چه ددې مذکوره اثر ترجمه الباب سره مناسبت دادې چه کله امام بخاری رحمته الله د حائضه دپاره د جزوان په ذریعه دحمل مصحف جواز بیان کړو نو ددې مثال نی حافظ قرآن اوگر خو لوی چه دهغه په سینه کښې قرآن وی. نولکه څنگه چه د حائضه دپاره جائز دی چه هغه د جزوان په ذریعه قرآن مجید اوچت کړی هم دغه شان د حافظ قرآن دپاره هم حجر حائضه (د حائضه غیر) کښې تلاوت د کلام الله هم جائز دی. په داسې معنی چه د حائضه لباس په منزله د جزوان وی او پخپله حافظ قرآن په منزله د مصحف او کلام پاک وی. (۱)

چنانچه علامه ابن ملقن رحمته الله حدیث عائشه رضی الله عنها (کوم چه هم په دې باب کښې ذکر دي) ترجمه الباب سره مناسبت بیانولو سره هم دغه لیکي چه د امام بخاری رحمته الله مقصد د حائضه دپاره جزوان سره د حمل مصحف جواز بیانول دی. نو په حدیث کښې ددې دلیل او مثال موجود دي چه حضور پاک به په حجر عائشه رضی الله عنها کښې تلاوت فرمائیلو سره د دې چه هغه به د حیض په حالت کښې وه. نو ثیاب د عائشه بی بی رضی الله عنها په منزله د علاقه اوجزوان شو اوشارع عليه السلام په منزله د مصحف او قرآن مجید شو یعنی د حائضه دپاره حمل مصحف جزوان سره جائز دي لکه چه څنگه به حضرت عائشه رضی الله عنها د خپل لباس په ذریعه حضور پاک تلاوت کولوسره اوچت کړي وو کوم چه په منزله د مصحف دي ځکه چه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم حامل قرآن دي. (۲)

د علامه عینی رحمته الله راټي: علامه عینی رحمته الله فرماني چه ترجمه او په مذکوره اثر کښې مناسبت دادې چه په دواړو کښې د حائضه دپاره د دوو جائزو خبرو ذکر شوي دي. مطلب داچه څنگه د حائضه په غیر کښې یوسړي د کلام پاک تلاوت کولي شی دغه شان حائضه د جزوان په ذریعه قرآن مجید هم اوچتولې شی. د اول ذکر په ترجمه کښې دي او د دویمې خبرې ذکر په اثر کښې دي. ددې نه د زیات مناسبت توجیهات راویستل به د تکلیف نه خالی نه وی. (۳)

د حافظ ابن حجر رحمته الله راټي: حافظ ابن حجر رحمته الله د اثر او حدیث عائشه رضی الله عنها په مینځ کښې مناسبت بیانولوسره چه کوم کلام کړي دي دهغې نه معلومېږي چه د هغوی په نیز هم ترجمه الباب او اثر کښې هم هغه مناسبت دي کوم چه علامه ابن الملن رحمته الله بیان کړي دي. البته د دواړو په طرز کلام کښې دومره فرق ضرور ښکاري چه علامه ابن ملقن رحمته الله خو ثیاب حائضه په منزله د جزوان او شارع عليه السلام په منزله د مصحف گرځولې دي. (۴) نور حافظ ابن حجر رحمته الله مؤمن په منزله د جزوان او زړه د مؤمن په منزله د مصحف گرځولې دي. (۵)

(۱) مصنف ابن ابی شیبہ کتاب الصلاة باب الرجل علی غیر وضوء والعائض یسان المصحف: ۱۳۸/۵-۱۳۷ رقم الحديث:

۵۰۰ رقم الباب: ۶۵۰ إدارة القرآن والعلوم الإسلامية.

(۲) التوضیح لشرح الجامع الصحیح لابن الملن رحمته الله: ۲۴/۵.

(۳) التوضیح لشرح الجامع الصحیح لابن الملن رحمته الله: ۲۴/۵.

(۴) عمدة القاری: ۲۶۰/۳ إدارة الطباعة المنيرية.

(۵) التوضیح: ۲۴/۵.

(۶) فتح الباری: ۵۲۹/۱.

دعلامه رشید احمد کنکوهی رحمۃ اللہ علیہ رائی: علامہ رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ مذکورہ اثر د ترجمۃ الباب دیارہ مؤید کیدل ینکارہ دی او هغه داسی چہ بہ مذکورہ اثر کینبی نقوش سرہ د تلبس او تعلق ذکر دی او ترجمۃ الباب کینبی الفاظوسرہ د تلبس او تعلق ذکر دی او ہم دواړه «نقوش اوالفاظ» محترم اود تعظیم لائق دی (۱) شیخ الحدیث زکریا رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ ترجمۃ الباب لاندې چہ دترجمہ کوم غرض مونږ بیان کړې دې (یعنی د حائضہ دیارہ د جزوان په ذریعہ د حمل مصحف جواز) نودا مذکورہ اثر هم د دغه غرض د تعیین دیارہ دې (۲)

تنبیه: شاته دا خبره تیره شوې ده چہ د حائضہ دیارہ د جزوان په ذریعہ د قرآن مجید د اوچتولو مسئلہ مختلف فیہ ده. چنانچہ په ائمہ اربعہ کینبی امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ او امام احمد رحمۃ اللہ علیہ د جواز او امام مالک رحمۃ اللہ علیہ او امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ د عدم جواز قائل دی. د علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ نه دلته د مذاہب په نقل کولو کینبی یوه غلطی شوې ده او هغه دا چہ هغوی قول د جواز د ائمہ اربعہ مذهب ګرځولي دې. شیخ زکریا رحمۃ اللہ علیہ فرمائی دا په ظاهره د کاتب یا طباعت غلطی معلومېږي چہ لفظ د مالک نه وړاندې ومنعه پاتې شوې دې. په دې باندې دې دا اشکال نه وی چہ بیا خو امام احمد رحمۃ اللہ علیہ دمالیکه او شوافع د ډلې نه شو ځکه چہ دا په ضعیف روایت باندې محمول دی او صحیح هم دغه دی چہ امام احمد رحمۃ اللہ علیہ د جواز قائل وو. چنانچہ امام موفق رحمۃ اللہ علیہ دامام احمد مذهب اود امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ د مذهب موافق ګرځولونه پس فرمائی چہ: «وخرج القاضی رواية أخرى أنه لا يجوز، والصحيح جوازه» (چہ قاضی رحمۃ اللہ علیہ د امام احمد رحمۃ اللہ علیہ نه د عدم جواز د روایت هم تخریج کړې دې او صحیح قول هم د جواز دې) (۳)

(فتمسکه بعلاقة): العلاقة په کسر سره هغه رسنی اوتار ته وائی په کوم سره چہ جزوان تړلې کیږي. (۴)
علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ علاقه هغه ده کوم سره چہ مصحف زورېد کړې شی. هم دغه شان «علاقة السيف وعلاقة القوس والسوط» وغیره وی. (۵)

قوله: «ابووائل»: دا مشهور تابعی ابووائل شقیق بن سلمه رحمۃ اللہ علیہ دې. د دوی تفصیلی حالات «کتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر» لاندې تیر شوی دی. (۶)

قوله: «ابوزرین»: دا مشهور تابعی ابوزرین مسعود بن مالک اسدی کوفی مولی ابی وائل رحمۃ اللہ علیہ دې دوی د معاذ بن جبل، ابن مسعود، عمرو بن ام مکتوم، علی بن ابی طالب، ابو موسی اشعری، ابوهریره، ابن عباس، مصدع ابی یحیی او فضل بن بندار رحمۃ اللہ علیہ وغیره د حدیث روایت کړې. اود دوی نه روایت کونکو کینبی دهغوی خوئی عبدالله، اسماعیل بن ابی خالد، عاصم بن ابی النجوع، عطابن السائب، اعمش، منصور، موس بن ابی عائشه، اسماعیل بن سمیع، مغیره بن مقسم، زبیر بن عدی او علقمه بن مرثد رحمهم الله وغیره شامل دی. (۷)

(۱) لامع الدراری: ۲/ ۲۴۴ الکنز المتواری: ۲/ ۲۵۲.

(۲) لامع الدراری: ۲/ ۲۴۴ الکنز المتواری: ۲/ ۲۵۲.

(۳) لامع الدراری: ۲/ ۲۴۴ الکنز المتواری: ۲/ ۲۵۲.

(۴) مجمع الأنوار: ۳/ ۵۵۷ لکون الجاری: ۱/ ۴۹۱.

(۵) عمدة القاری: ۳/ ۲۶۰.

(۶) کشف الباری: ۲/ ۵۵۹.

امام ابو زرعه رحمته الله فرماني «اسمه مسعود، كوفي ثقة»^(١) ابن حبان رحمته الله دهغوى ذكر كتاب الثقات كنيى كرى دى. (٢) امام عجلى رحمته الله فرماني «مسعود ابوزين الاسدى: كوفي ثقة»^(٣) دلته دى داخبره واضحه وى چه ابوزين اسدى دوه دى. يو ابوزين الاسدى المسمى به عبيد دى. (٤) اودوم ابو زين الاسدى مسعود بن مالك دى. هم دغه شان مسعود بن مالك هم دوه دى يو خو هم دغه ابو زين مسعود بن مالك اسدى كوفى دى او دويم مسعود بن مالك بن معبد اسدى كوفى دى. (٥)
حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چه د اشتباه سبب امام اعمش رحمته الله دى خكه چه امام اعمش رحمته الله دواړه (مسعود بن مالك بن معبد او مسعود بن مالك ابوزين) نه حديث روايت كړى دى. خو هغوى دواړه خپل نومونه دخپل والد په نوم د قبيلې طرف ته نسبت او د بنار طرف ته نسبت كنيى متفق دى. نور فرماني ددې ټولو خبرو حاصل دادې چه د ابوزين په نوم كنيى اختلاف دى او اصح دادې چه ابو زين هم دغه مسعود بن مالك دى. ددې دواړو په ولا كنيى هم اختلاف دى. چنانچه مسعود بن مالك بن معبد اسدى كوفى مولى سعيد بن جبير دى. او مسعود بن مالك ابوزين مولى ابى وائل دى. او مسعود بن مالك بن معبد چه كوم د سعيد بن جبير رحمته الله نه روايت كوى، ابوزين د مسعود بن مالك نه ډير وړو كې دى مگر دا چه په نوم كنيى دواړه مشترك دى او زما خيال دادې چه چه ابوزين المسمى به عبيد هم هغه دى خوك چه په كال ٦٠ هجرى كنيى ياد دى نه وړاندې دابن زياد په دور كنيى قتل كړى شوې وو اود دويم ابوزين المسمى به مسعود بن مالك انتقال تقريباً ٩٠ هجرى كنيى شوې. چنانچه ابن قانع د مسعود بن مالك ابوزين د وفات تاريخ كال ٨٥ هجرى بيان كړى دى. (٦) بل دا چه مسعود بن مالك ابوزين رحمته الله د صحاح سته راوى دى. (٧)

الحديث

[٢٩٣]- حَدَّثَنَا أَبُو نَعِيمٍ الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ، سَمِعَ زُهَيْرًا، عَنْ مَنْصُورٍ صَفِيَّةَ، أَنَّ أُمَّه، حَدَّثَتْهُ أَنَّ عَائِشَةَ حَدَّثَتْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كَانَ يَتَكَبَّرُ فِي حَجْرِي وَأَنَا حَائِضٌ، ثُمَّ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ» (١) (٢١١٠)

(١) تهذيب التهذيب: ١٨/١٠ د تلامذه او مشايخ د تفصيل ډېاره او گورنې: تهذيب الكمال: ٤٧٧/٢٧.

(٢) تهذيب الكمال: ٤٧٨/٢٧.

(٣) ٤٤٠/٥.

(٤) تهذيب التهذيب: ١١٩/١٠.

(٥) تهذيب الكمال: ٢٧/٢٧٩ تهذيب التهذيب: ١١٨/١.

(٦) تهذيب الكمال: ٢٧/٤٧٧-٢٧/٤٧٥ تهذيب الكمال: ١١٨/١٠-١١٧/١٠ كتاب المتفق والمفترق: ٣/٥٧٦-٣/٥٧٧ رقم

الصفحة المسلسل: ١٩٨٧-١٩٨٦ رقم الترجمة: ١٤١٠.

(٧) تهذيب التهذيب: ١١٩/١٠ تقريب التهذيب: ٢/١٧٢ رقم الترجمة: ٦٦٣٣ تحفة التحصيل فى ذكر رواة المراسيل ص: ٣٠١.

(٨) تقريب التهذيب: ٢/١٧٦ عمدة القارى: ٣/٢٦٠.

(٩) قوله: «عائشة الحديث رواه البخارى رحمه الله فى كتاب التوحيد ايضاً فى باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: «الساهر بالقرآن مع الكرام البررة» رقم الحديث: ٧٥٤٩ ومسلم فى كتاب الحيض باب جواز غسل الحائض رأس زوجها وترجيله، رقم الحديث: ٦٩٣ وابوداؤد فى كتاب الطهارة باب مؤازلة الحائض ومجامعتها رقم الحديث: ٢٦٠ والنسائى فى كتاب الحيض باب الرجل يقرأ القرآن ورأسه فى حجر امرأته وهى حائض رقم الحديث: ٢٧٥ جامع الأصول فى أحاديث الرسول رقم الحديث: ٤٣٩٥/٥٧ ٢٥٠ دار الفکر.

ترجمه: حضرت عائشه رضي الله عنها بيان افرمانيلو چه نبي كريم صلى الله عليه وسلم به زما په غير كښې سربار ك كيخودو سره قرآن مجيد لوستلو حالته كه زه به هغه وخت حائضه ووم.

تراجم رجال

ابونعيم الفضل بن دكين: دا مشهور محدث ابونعيم الفضل بن دكين الملاثي لكوفي الاحول رضي الله عنه دې. ددوى تفصيلي حالات كتاب الإيمان باب فضل من استبرأ دينه لاتدي تيرشوى دې. (١)

زهير بن معاوية: دا زهير بالتصغير - بن معاوية بن خديج - بضم الحاء المهملة وفتح الدال المهملة وباليهم - بن الرحيل - بضم الراء المهملة وفتح الحاء المهملة - بن زهير بن خثمه جعفي كوفي رضي الله عنه دې. ددوى كنييت ابوخيشمه دې. ددوى تفصيلي حالات كتاب الإيمان باب الصلاة من الإيمان لاتدي تيرشوى دې. (٢)

منصور ابن صفية: دا منصور بن عبد الرحمن بن طلحه بن حارث بن طلحه بن ابي طلحه بن عبدالعزيز بن عثمان بن عبدالدار بن قصي القرشي العبدي الحجبي المكي رضي الله عنه دې. (٣) دې دخپلې مور صفيه بنت شيبه د شهرت د وجې نه هم دهغې طرف ته منسوب دې. (٤)

هغه دخپلې مور صفيه بنت شيبه، خپل ماما مسافع بن شيبه الحجبي، سعيد بن جبير، محمد بن عباد بن جعفر او ابوسعيد مولى ابن عباس رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت كړې دې. اوددوى نه ددوى رور محمد، زانده، ابن جريج، وهيب، زهير بن معاوية، زهير بن محمد، معروف بن مشكان، داود بن عبد الرحمن العطار، فضيل بن سليمان، سفيان ثوري او ابن عيينه رحمهم الله وغيره د حديث روايت كوي. (٥)

ابوحاتم رضي الله عنه فرماني «صالح الحديث» (٦) اثر رضي الله عنه فرماني چه امام احمد بن حنبل رضي الله عنه او ابن عيينه رضي الله عنه د منصور ابن صفيه تعريف كړې دې (٧) ابن سعد رضي الله عنه فرماني «كان ثقة قليل الحديث» (٨) امام نسائي رضي الله عنه فرماني ثقة (٩) ابن حبان رضي الله عنه دهغوى ذكر كتاب الثقات كښې كړې دې. (١٠) ابن عيينه رضي الله عنه فرماني «كان يكي وقت كل صلاة» (١١) علامه ذهبي رضي الله عنه فرماني «مكي صدوق» (١٢) ليكن ابن حزم رضي الله عنه

(١) كشف الباري: ٦٦٩/٢

(٢) كشف الباري: ٣٦٧/٢

(٣) تهذيب التهذيب: ٣١٠/١٠

(٤) فتح الباري: ٥٢٩/١

(٥) تهذيب التهذيب: ٣١٠/١٠ اشناخ وتلازمه تفصيل دپاره اوگورنى تهذيب الكمال: ٥٣٨-٥٣٩/٢٨

المتفق والمفترق: ١٢/٣ رقم الصفحة المسلسل: ١٩٢٢ رقم الترجمة: ١٣٤١

(٦) الجرح والتعديل: ٢١٠/٨

(٧) حواله بالا

(٨) تهذيب التهذيب: ٣١٠/١٠

(٩) ميز الاعتدال: ٨٦/٤ رقم الترجمة: ٨٧٧ تهذيب التهذيب: ٣١٠/١٠

(١٠) ٤٧٦/٧

(١١) تهذيب التهذيب: ٣١٠/١٠

(١٢) ميزان الاعتدال: ١٨٦/٤

فرمانی «لیس بالقوی»^(۱) په دې باندې رد کولوسره حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمانی چه «أخطأ ابن حزم في تضعفه»^(۲)

ابن حبان رحمته الله علیه فرمانی چه د دوی انتقال ۱۲۹ هجری کښې شوې^(۳) لیکن حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د وفات کال ۱۳۷ یا ۱۳۸ هجری نقل کړې دي.^(۴)

صفیه بنت شیبه: دا صفیه بنت شیبه بن عثمان بن ابی طلحه بن عبدالعزیز بن عبدالدار بن قصی بن کلاب، الفقیه العالمه القرشیه العبدیه المکیه الحبیبه ام منصور بن عبدالرحمن رحمته الله علیه ده.^(۵) ددې په صحابیه کیدو کښې اختلاف دي. دارقطنی رحمته الله علیه خو د صحابیه کیدو قول کمزوري ګرځولې دي. لیکن حافظ ابن حجر رحمته الله علیه ددې په سختی سره تردید کولو سره فرمانی «وأبعد من قال لأروية لها، فقد ثبت حديثها في صحيح البخاري تعليقاً، قال: قال أبان بن صالح عن الحسن بن مسلم عن صفية بنت شيبة قالت: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم، وأخبر ابن منده عن طريق محمد بن جعفر بن الزبير عن عبدالله بن أبي ثور عن صفية بنت شيبة قالت: والله لكانني أنظر إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم حين دخل الكعبة..... الحديث» یعنی کومو حضراتو چه دا اوونیل چه صفیه بنت شیبه ته رویت حاصل نه دي، نودهغوی داخبره د حقیقت نه ډیره لرې ده، ځکه چه په صحیح بخاری کښې د صفیه بنت شیبه حدیث تعلیقاً ثابت دي، په کوم کښې چه د رسول اکرم رحمته الله علیه نه د سماع تصریح ده. «ابن ماجه رحمته الله علیه هم دا روایت په دې طریق سره موصولاً هم ذکر کړې دي، اودغه شان ابن منده رحمته الله علیه هم محمد بن جعفر په طریق سره د صفیه بنت شیبه نه یو روایت نقل کړې دي په کوم کښې چه د رویت صراحت دي.^(۶)

بل امام ابوداؤد رحمته الله علیه هم د ابن اسحاق رحمته الله علیه په طریق سره د صفیه بنت شیبه یو روایت نقل کړې دي د کوم په آخر کښې چه دي: «وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَيْهِ» یعنی ما حضور پاک ته کتل. حافظ مزی رحمته الله علیه ددې روایت نقل کولونه پس لیکلی دی چه: «هذا الحديث يضعف قول من أنكرا أن تكون لها رؤية، فإنه إسناده حسن» یعنی دا حدیث دهغه حضراتو قول کمزوري کوی چه د صفیه بنت شیبه په حق کښې د رویت منکر دي، ځکه چه ددې حدیث سند حسن دي.^(۷) البته ابن حبان رحمته الله علیه دوی ثقات التابعین کښې ذکر کړې دي.^(۸) صفیه بنت شیبه رضی الله عنها د نبی کریم رحمته الله علیه نه د امهات المؤمنین نه حضرت عائشه ام حبیبه او ام سلمه رضی الله عنهن او عبدالله بن عمر، سماء بنت ابی بکر، بره المعروفة ب حبیبه بنت ابی تجراه، ام عثمان بنت ابی سفیان اود شیبه بن عثمان ام ولد وغیره رضی الله عنهن نه د حدیث روایت کړې دي اوددې نه روایت کونکو کښې دهغې خوئی منصور بن عبدالرحمن، دهغې وراره عبدالحمید بن جبر

(۱) تهذيب التهذيب: ۳۱۱/۱۰ میزان الاعتدال: ۸۸۶/۴.

(۲) تقريب التهذيب: ۲۱۵/۲.

(۳) كتاب الثقات لابن حبان: ۴۷۶/۷.

(۴) تهذيب التهذيب: ۳۱۰/۱۰ تقريب التهذيب: ۲۱۵/۲.

(۵) سير اعلام النبلاء: ۵۰۸/۳-۵۰۷ ورقم الترجمة: ۱۱۸.

(۶) الإصابة في تمييز الصحابة: ۳۴۸/۴ دار الفكر.

(۷) تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف: ۴۳/۱۱ المكتب الإسلامي، الدار القمية.

(۸) كتاب الثقات لابن حبان: ۱۹۷/۳ قلت: لعل الناقلين والكاثرين أخطأوا في النقل والكتابة، لأنه ابن حبان رحمه الله لم يذكرها في ثقات التابعين، بل إنما ذكرها فيمن روى عن النبي صلى الله عليه وسلم من النساء..... الخ وما ذكره ابن حبان رحمه الله صريح في أن لها رؤية وصحبة وسماعا من النبي صلى الله عليه وسلم، والله أعلم بالصواب.

بن شیبہ دویم وراۃ مسافع بن عبداللہ بن شیبہ د وراۃ خوئی مصعب بن شیبہ بن جبیر بن شیبہ اودھغه نمسی محمد بن عمران الحجی، ابراهیم بن مهاجر، حسن بن مسلم، قتاده، مغیرہ بن حکیم، عبید اللہ بن عبداللہ بن ابی ثور، یعقوب بن عطاء بن ابی رباح رحمہم اللہ وغیرہ شامل دی (۱) یعنی بن معین رحمہم اللہ فرمانی چہ ابن جریج رحمہم اللہ ہم دھغوی زمانہ لیدلہی دہ لیکن سماع ورتہ حاصلہ نہ دہ (۲) بلہ دا چہ صفیہ بنت شیبہ رحمہا اللہ د صحاح ستہ راویہ دہ (۳)

عائشہ: دا ام المؤمنین حضرت عائشہ صدیقہ بنت ابی بکر الصدیق رضی اللہ عنہا دہ (۴)

شرح حدیث

قوله: «کان یتمک فی حجری وأنا حائض ثم یقرأ القرآن»: امام بخاری رحمہم اللہ دا روایت کتاب

لتوحید کنبی پہ دے الفاظوسرہ راوړلې دې: «کان یقرأ القرآن ورأسه فی حجری وأنا حائض» د کوم نه چہ مفهوم کیږی چہ د اتکاء نه مراد د حضور پاک خپل سر مبارک دھغی په غیر کنبی کیخودل دی (۱)

محقق ابن دقیق العید رحمہم اللہ فرمانی چہ د حضور پاک په دې حالت کنبی د قرآن مجید د تلاوت فرمانیلو ذکر ددې امر طرف ته اشاره کوی چہ حائضه تلاوت نه شی کولی ځکه چہ که چرې پخپله هغې ته اجازت وې نودھغې په غیر کنبی د امتناع قرات هډو سوال نه پیداکیدلو؟ د کوم د دفعیہ دپاره چہ د قرات غیر د ثبوت بیش کولو ضرورت پیش شو (۲)

علامه نووی رحمہم اللہ فرمانی چہ په دې حدیث سره د محل نجاست سره نیزدې د قرات د جواز حکم هم معلوم شو (۳) لیکن په دې باندې علامه عینی رحمہم اللہ نقد کولوسره فرمانی چہ په دې کنبی نظر دې ځکه چہ حائضه خو پخپله پاکه ده اونجاست د وینې دې چہ حیض په زمانه کنبی هروخت نه ښکاره کیږی د کوم د وجې نه چہ د قرات د جواز حکم اوشو. مگر په دې باندې قیاس کولوسره مونږ د قرآن قرات بیت الخلا سره نیزدې هم غیر مکروه اومنوندا به مناسب او موزون نه وی ځکه چہ د قرآن دتعظیم د وجې نه دا هم مکروه کیدل پکار دی ځکه چہ نیزدې شی هم دھغه شی حکم اخلی (۴)

دحدیث ترجمه الباب سره مناسبت: دترجمه الباب اودحدیث د ظاهری الفاظو په اعتبار سره خو په دواړو کنبی مناسبت واضح دې چہ په دواړو کنبی د حائضه په غیر کنبی د قرات د جواز بیان دې البته ابن بطال رحمہم اللہ او ابن ملقن رحمہم اللہ وغیرہ د ترجمه الباب کوم غرض بیان کړې دې په هغه اعتبار سره په دواړو کنبی مناسبت دادې چہ په روایت کنبی د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا کیږې په منزله دعلامه دی اوشارع رحمہم اللہ په منزله د مصحف دې نولکه چہ عائشہ رضی اللہ عنہا د خپل لباس په ذریعہ د حیض په حالت کنبی حضور پاک چہ حامل قرآن دې اوچت کړې دې اود ترجمه الباب نه غرض هم دغه دې چہ د حیض

(۱) تهذیب التهذیب: ۱۲/۴۳۰ دثور تفصیل دپاره اوگورئی: تهذیب الکمال: ۲۱۱/۳۵.

(۲) تهذیب الکمال: ۲۱۲/۳۵ تهذیب التهذیب: ۴۳۰/۱۲.

(۳) تقریب التهذیب: ۶۴۷/۲

(۴) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۵) فتح الباری: ۳۰/۵۳۰ عمدة القاری: ۲۶۲/۳.

(۶) فتح الباری: ۳۰/۵۳۰ عمدة القاری: ۲۶۲/۳.

(۷) فتح الباری: ۳۰/۵۳۰ عمدة القاری: ۲۶۲/۳.

(۸) عمدة القاری: ۲۶۲/۳.

په حالت کښې حمل دمصحف بالعلاقه جائز دي^(۱)

۴- باب: مَنْ سَمِيَ الْنَفَاسَ حَيْضًا

ماقبل سره ربط: ددې باب سابقه باب سره مناسبت دادې چې په باب سابق کښې حیاضه سره متعلق یو حکم بیان کړې شوی وو او په دې باب کښې امام بخاری رحمته الله علیه د حیض او نفاس د احکامو په مینځ کښې مساوات کیدو طرف ته اشاره کړې ده^(۲).

ددې باب لاندې دوه بحثونه دي: ① بحث حل ترجمه. ② بحث غرض ترجمه.

دومې بحث: حل ترجمه: زومې بحث د حل ترجمه سره متعلق دي او هغه دادې چې امام بخاری رحمته الله علیه.

باب قائم کړې دي «باب من سمی النفاس حیضاً» یعنې نفاس ته حیض وئیل، خو په حدیث باب کښې ددې عکس دې ځکه چې په حدیث کښې حیض ته نفاس وئیلې شوې دي. هم دغه وجه ده چې بعض شراح ویلې چې ددې نه مقصد دحیض او نفاس نه د هر یو په بل باندې د جواز اطلاق بیانول دی او هغه داسې چې کله په حدیث کښې حیض ته نفاس او وئیلې شو نو امام بخاری رحمته الله علیه ددې نه دا نتیجه اخذ کړه چې هم دغه شان نفاس ته به حیض وئیل هم صحیح وی کوم چې هغوی په دغه مذکوره ترجمه قائم کولو سره واضح کړه^(۳).

د بعض حضراتو وینا ده چې په ترجمه کښې تقدیم او تاخیر دي. حیض مفعول اول او نفاس مفعول ثانی دي. اوس به مطلب داشی چا چې حیض ته د نفاس نوم ورکړو. لهدا دغه شان به ترجمه الباب او حدیث باب کښې مطابقت پیدا شی^(۴).

اود بعض حضراتو وینا ده چې ترجمه الباب مقلوب دي ولې چې صحیح داسې وه «باب من سمی الحيض نفاساً»^(۵) او یو قول داهم دي چې سمی نه مراد اطلق دي یعنې «من أطلق لفظ النفاس على الحيض» اوداسې به بغیر د څه تکلف نه په ترجمه او حدیث کښې مطابقت پیدا شی ځکه چې په حدیث کښې هم لفظ نفاس سره په حیض باندې اطلاق کړې شوې دي^(۶).

د امام مهلب رحمته الله علیه راځي: امام مهلب رحمته الله علیه فرماني چې کله امام بخاری رحمته الله علیه د نفاس سره متعلق څه حدیث دخپل شرط موافق پیدا نه کړو اولته په حدیث باب کښې په حیض باندې د نفاس اطلاق هم کړې شوي وو نو ددې نه هغوی دا استنباط او کړو چې حیض او نفاس په حکم کښې هم برابر دي اودې طرف ته اشاره کولو دپاره یې ترجمه الباب په دې انداز سره قائم کړو^(۷).

لیکن په دې راتې باندې اعتراض کيږي چې په ترجمه الباب کښې خودتسمیه ذکر دي نه چې د حکم؟ نو شیخ الحدیث زکریا رحمته الله علیه ددې اعتراض جواب ورکولو سره فرماني چې دا اعتراض صحیح نه دي

(۱) الكنز المتواری: ۲۵۳/۳ لامع الدراری: ۲۴۵/۲-۲۴۴.

(۲) هذا ملخص من الكنز المتواری: ۲۵۳-۲۵۴/۳.

(۳) فیض الباری: ۱/۸۸۸.

(۴) فتح الباری: ۱/۵۳۰ فیض الباری: ۱/۸۸۸.

(۵) فتح الباری: ۱/۵۳۰ الكنز المتواری: ۲۵۳/۳.

(۶) فتح الباری: ۱/۵۳۰ ارشاد الساری: ۲/۵۳۷.

(۷) فتح الباری: ۱/۵۳۰ شرح ابن بطلال: ۱/۴۲۱.

خکه چه مصنف رحمته الله په تسميه سره په حکم باندې استدلال کړې دې اودا جامع صحيح څه دلغت کتاب نه دې چې د مصنف رحمته الله مراد هم تسميه وي. (۱)

د امام خطابی رحمته الله راڼې: امام خطابی رحمته الله فرماني چه امام بخاری رحمته الله ته په مذکوره ترجمه قائم کولو کښې وهم شوې دې خکه چه په حديث باب کښې حيض ته نفاس نه دې ونيلې شوې بلکه په حقيقت کښې لفظ نفست په مشترکه توگه باندې وزن بدلولوسره (د نون فتحه اوضمه سره) په دواړو معانو کښې (يفتح النون معنی حیض او يضم النون معنی نفاس) استعماليرې لهذا چه کله ددې لفظ استعمال د حيض په معنی کښې هم دې نو بيا دا څنگه ونيلې شی چه نفاس ته حيض ونيلې شوې؟ (۲)

ددې اشکار جواب ورکولوسره علامه کرمانی رحمته الله فرماني چه امام بخاری رحمته الله ته هيڅ وهم نه دې شوې خکه چه کله مذکوره فرق ثابت دې چه لفظ نفست فتحه سره په معنی دحيض او په ضمه سره په معنی د نفاس استعماليرې او مذکوره روايت په ضمه دنون هم ثابت دې نو بيا داسې وينا کول به هم صحيح وي چه په حديث کښې نفاس ته حيض ونيلې شوې دې. بله دا خبره ده چه دا احتمال هم شته چه دامام بخاری رحمته الله په نیز مذکوره فرق هلو ثابت نه وي بلکه دهغوی په نیز دا لفظ دواړه شان په معنی د نفاس د ولادت وي نو په داسې صورت کښې داسې وينا کول به هم صحيح شی چه نفاس ته حيض ونيلې شوې دې. لکه چه د بعض حضراتو نه عدم فرق هم نقل دې چه دا لفظ نفست دواړه شان سره په دواړو معانو کښې استعماليرې. (۳)

دابن بطال رحمته الله او محدث ابن منیر رحمته الله راڼې: علامه ابن بطال رحمته الله (۴) او محدث ابن منیر رحمته الله (۵) برانې هم هغه ده کومه چه دا مام مهلب رحمته الله ده اود دې دواړو حضراتو د راڼې حاصل دادې چه کله دواړه (حيض اونفاس) کښې اشتراك اسمی موجود دې اوهغه داسې چه نفس یعنی دم والا معنی په دواړو کښې موجود ده اودا خبره هم ده چه په حديث باب کښې حيض ته نفاس ونيلې شوې دې نوضروري شوه چه هم د دغه اشتراك اسمی د وجې نه نفاس ته هم حيض او ونيلې شی او دواړه حکم (ترك صلاة) کښې هم يوشان دی. په دې وجه ترکومي چه د نفساء وينه بنده شوې نه وي دحائضه په شان د نفساء دپاره هم د ترك صلاة حکم دې. (۶)

دعلامه کرمانی رحمته الله په راڼې باندې نقد کولوسره علامه عینی رحمته الله فرماني چه داسې وينا کول چه کيدې شی د امام بخاری رحمته الله په نیز لفظ نفست کښې بيان کړې شوې فرق ثابت نه وي صحيح نه دې خکه چه داسې خبره خو ديوامام لغت باره کښې ونيلې کيدې شی اوبښکاره خبره ده چه امام بخاری رحمته الله امام لغت نه دې بلکه امام حديث دې دغه شان دعلامه ابن بطال رحمته الله او امام مهلب رحمته الله په راڼې باندې نقد کولو سره فرماني چه ددې حضراتو د راڼې حاصل دادې چه دحيض اونفاس په مفهوم کښې مساوات دې خو په حقيقت کښې داسې نه ده. خکه چه جائز دی چه په دواړو کښې عموم

(۱) الكنز المتواری: ۲۵۵/۳.

(۲) عمدة القاری: ۲۶۲/۳ فتح الباری: ۵۳۱/۱-۵۳۰/۱ الكنز المتواری: ۲۵۴/۳.

(۳) شرح الکرماني: ۱۶۴/۳ عمدة القاری: ۲۶۲/۳ الكنز المتواری: ۴۵۴/۳.

(۴) شرح ابن بطال: ۴۲۱/۱.

(۵) عمدة القاری: ۲۶۲/۳.

(۶) شرح ابن بطال: ۴۲۱/۱.

خصوص من وجه نسبت وی.^(۱)

دعلامه عینی رحمته اللہ علیہ واثی: دعلامه عینی رحمته اللہ علیہ رانی داده چه او خوددې ترجمه څه خاص فائده نشته او د تسليم کولو په صورت کښې فائده ددې ترجمه دتوجیه ذاکیدې شی چه کله دامام بخاری رحمته اللہ علیہ په نيزد حیض اونفاس دواړو په مفهوم کښې څه فرق نه وو نودهغوی دپاره د یو د ذکر او د دویم د مراد اختلاو جواز پیدا شو. اولکه څنگه چه په حدیث کښې ذکر د نفاس اوشو اومراد حیض دې هم دغه شان امام بخاری رحمته اللہ علیہ هم ذکر د نفاس اوکړو او اراده ئی د حیض اوکړه، لهذا دهغوی قول «باب من سمی النفاس حیضاً» مطلب «باب من ذکر النفاس حیضاً» کیدل پکاروویعنی ذکر ئی د نفاس اوکړو اومراد ئی ترې حیض واخستو. هم دغه شان په حدیث کښې ذکر نفاس دې اومراد حیض دې ځکه چه کله حضور پاک دام سلمه رضی اللہ عنہا ته انفست اوفرمانیلو او هغې په جواب کښې نعم اووئیل حالاکه هغه حائضه وه نو لکه چه هغې هم نفاس هم حیض گرځولې دې. دغه شان دحدیث ترجمه الباب سره مطابقت کیږی.^(۲)

د علامه ابن رشید رحمته اللہ علیہ واثی: علامه ابن رشید رحمته اللہ علیہ فرمانی چه دامام بخاری رحمته اللہ علیہ مقصد دا خودل دی چه «دمر خارج من الرحم» نوم اصالة نفاس دې اوهم دې لفظ نفاس سره ددې تعبیر کول داعم او اشمال معنی سره تعبیر دې اولفظ حیض سره ددې تعبیر کول اخص معنی سره تعبیر کول دی. لهذا د حضور پاک «دمر خارج من الرحم» نفاس سره تعبیر کول داعم او اشمال معنی په لحاظ سره دې اود حضرت ام سلمه رضی اللہ عنہا حیض سره تعبیر کول د اخص معنی په لحاظ سره دې. په دې لحاظ سره ترجمه الباب ام سلمه رضی اللہ عنہا د تعبیر موافق وی.^(۳)

علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ حل ترجمه سره متعلق یوه توجیه داهم ذکر کړې دې چه دلته حرف جر مقدر دې او تقدیری عبارت داسې دې: «باب من سمی حیضاً بالنفاس» داسې به په ترجمه اوحدیث کښې مطابقت پیدا شی.^(۴)

دعلامه ابوالحسن سندهی رحمته اللہ علیہ واثی: علامه ابوالحسن سندهی رحمته اللہ علیہ حل ترجمه سره متعلق یوڅو توجیهات ذکر کولو نه پس لیکي چه زما په نیز دټولو نه خوښه او زړه ته نيزدې توجیه داده اوکه په دغه زړه کښې یوه لطیف غوندي نکته هم وی نوبیقیناً د صنعت قلب د بلاغت یوقسم به وی لکه چه دلته هم ذکر دی او هغه داچه دامام بخاری رحمته اللہ علیہ ددې ترجمه الباب نه دې طرف ته اشاره ده چه د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اطلاقی اوتسمیه نفاس اصل اوگرځولې شی او تسمیه د حضرت ام سلمه رضی اللہ عنہا فرع اوگرځولې شی.^(۵)

دویم بحث غرض ترجمه

دعلامه ابن بطال، محدث ابن منیر، امام مهلب، شاه ولی الله اوشیخ الحدیث زکریا رحمهم الله واثی: علامه ابن بطال رحمته اللہ علیہ محدث ابن منیر رحمته اللہ علیہ اوامام مهلب رحمته اللہ علیہ حل ترجمه سره متعلق چه څه

(۱) عمدة القاری: ۲۶۳/۳.

(۲) حواله بالا.

(۳) فتح الباری: ۵۳۰/۱.

(۴) شرح الکرمانی: ۱۶۵/۳.

(۵) حاشیه السندی: ۱۰۵/۱-۱۰۴.

فرمانیلى دى دهغې نه ددې حضراتو رائي غرض ترجمه سره متعلق هم واضح کيږي او هغه داسې چې ددې حضراتو په نيز دامام بخاري رحمته الله عليه مقصد په حيض او نفاس کښې اشتراك اسمي کيدو د وجې نه په دې کښې تسويه في الاحکام ثابت کول دي. دکوم تفصيل چه دخل ترجمه لاندې تير شوي دي. هم دغه رائي د شيخ المشايخ شاه ولي الله رحمته الله عليه هم ده. چنانچه هغوی فرماني "دامام بخاري رحمته الله عليه مقصد دادې چه دحيض اطلاق په نفاس باندې په اهل عربو کښې مشهور دي، لهذا کوم احکام چه دحيض وي هم هغه به دنفاس هم وي. هم په دې وجه شارع عليه السلام د نفاس د احکامو جدا تفصيل نه دې کړې. هم دغه غرض دامام بخاري رحمته الله عليه دحديث الباب د قصې نه دې چه په دې کښې يولفظ ددويم دپاره استعمال شوې دي فتنه بر و تشکر." (۱)

هم دارائي اختيارول اود نور تفصيل کولوسره شيخ الحديث زکرياء رحمته الله عليه فرماني زما په نيز هم دامام بخاري رحمته الله عليه دغه مقصد دي چه کله هغوی دنفاس سره متعلق يوحديث دخپل شرط برابر اونه موندلو نودې ترجمه قانعولوسره ئي دا ثابته کړه چه حيض اونفاس په احکام کښې هم متحد دي ځکه چه په دې کښې لفظي اتحاد هم دي اومعنوي هم اتحاد لفظي خوداسې دي چه لفظ د نفاس دواړو معانو کښې استعماليږي او اتحاد معنوي داسې دي چه دواړه دهر خارج من الرحم کيدو کښې مشترک دي. (۲) دي نه پس فرماني چه په رائي باندې دي دا اشکال نه وي چه حيض اونفاس کښې تسويه في الاحکام څنگه منلې کيدې شي ځکه چه په بعض احکامو کښې اختلاف ثابت دي؟ اود تسويه احکام دا معنی نه ده چه په ټولو احکامو کښې برابر دي بلکه معنی داده چه کوم احکام دحيض دپاره ثابت وي هغه دي د نفاس دپاره هم ثابت وي. (الامام خصه الدليل) مگر دا چه هغه احکام يودليل خاص کړي وي نو په هغې کښې به حکم يوشان نه وي. اوددې مثال داسې دي لکه چه ديعلى بن اميه رضي الله عنه په روايت کښې دي چه حضور پاک فرمانيلى «اصنع في عمرتك ما تصنع في حجتك» يعنی په خپله عمره کښې هغه کارونه سرته اورسونی کوم چه تاسو په خپل حج کښې کوئی. سره ددې چه دحج او عمرې په بعض افعالو کښې اختلاف هم دي. (۳) د علامه عيني رحمته الله عليه رائي حل ترجمه کښې تيره شوې ده.

هغه مسائل کوم کښې چه دهیض اونفاس احکام مختلف دي. علامه ابن عابدين رحمته الله عليه فرماني د نفاس حکم هم دحيض په شان دي سواد اووه څيزونونه او هغه امور سبعة دادی: بلوغ، استبراء، عدت، داخل نفاس حدمقرنه دي، اکثر موده خلويښت ورځې ده، چه صوم كفاره کښې دم نفاس شروع شي، نودې سره تتابع منقطع کيږي. ددې په وجه سره طلاق سنت اوبدعت کښې فصل نه حاصليږي. (۴)

حيض اونفاس کښې تسويه في الاحکام سره متعلق دعلامه رشيد احمد کنکوهي رحمته الله عليه رائي: علامه کنکوهي رحمته الله عليه فرماني چونکه حيض اونفاس دواړه هم د رحم نه خارج کيږي او بيا په حيض باندې د نفاس اطلاق هم په حديث سره ثابت دي نوددې عکس هم صحيح شو يعنی په نفاس باندې د حيض اطلاق، ځکه چه د دواړو احکام في الجملة مشترک دي اومقصد دادې چه د دواړو وصف خروج من

(۱) شرح تراجم ابواب البخاري: ۱۹/۱.

(۲) الكنز المتواری: ۲۵۵/۳-۲۵۴.

(۳) الكنز المتواری: ۲۵۵/۳.

(۴) حاشية ابن عابدين كتاب الطهارة باب الحيض: ۱/۴۹۶ دار عالم الكتب.

الرحم کنبی اشتراک یا د یولفظ په بل باندې جواز د اطلاق ددې خبرې تقاضا نه کوي چه دا دواړه په جمع احکام کنبی هم برابر دي. بلکه د هریومخصوص احکام دی البته بعض احکام کنبی اشتراک دي د کوم د وجې نه چه د یو په بل باندې اطلاق په توگه د اخلاق مجازی صحیح دي. (۱)
نورفرمانی چه دویم صورت داهم کیدي شی چه حیضاً مفعول اول اوگرخولي شی او النفاس مفعول ثاني اوگرخولي شی دي دپاره چه ترجمه الباب سره د باب مطابقت ښکاره شی او غرض دادې چه په دواړو کنبی اشتراک اسمی دي د شرعی احکامو په لحاظ سره نه. حاصل د کلام دا چه دا په کومو روایاتو کنبی په حیض باندې دنفاس اطلاق شوي دي نوهغه صرف لفظي او اسمی اشتراک دي. (۲)
شیخ الحدیث زکریا رحمته الله فرماني چه کیدي شی د حضرت گنګوهی رحمته الله اشاره دي طرف ته وی چه کله په دي کنبی اشتراک د احکام نشته نویبا د اتحاد اسمی هم څه خاص فائده نشته، خاص کرچه د جامع صحیح لونی مقصد احادیث د احکام بیانول دي. هم په دي وجه علامه عینی رحمته الله او فرماینل «لا فائده فی الترجمة» او حافظ ابن حجر رحمته الله هم د امام مهلب وغیره په رانې باندې اعتراض کولوسره دي طرف ته اشاره کړې ده. (۳)

دعلامه انور شاه کشمیری رحمته الله رائي: علامه انور شاه کشمیری فرماني دامام بخاری مقصد صرف د لغت بیان نه دي بلکه هغه ددي په ضمن کنبی داهم خودل غواړی چه دم نفاس په حقیقت کنبی هم دم حیض دي چه پس د بچی پیدا کیدون د رحم خله کولایدو د وجې نه خارج کیږی چه په وجه د حمل د رحم خله بندیدو د وجې نه بنده شوې وه. کله چه بچی پیدا شو اود رحم خله کولایدو نوهم هغه بنده شوې وینه دحیض خارج شوه. په دي وجه دبعض حضراتو رائي داده چه حیض چونکه څلور میاشتې پس د ماشوم خوراک جوړیږی په دي وجه د هرې میاشتې دزیاتې نه زیاته موده دحیض د لسو ورځو په حساب سره اکثرموده د نفاس هم صرف څلویښت ورځې کیدي شی. نوددي تحقیق نه معلومه شوه چه حامله باندې حیض نه راځی اود شریعت قواعد هم ددي تقاضا کوی. ځکه چه که دا خبره تسلیم کړې شی چه حامله باندې حیض راځی نویبا د شریعت نه استبراء د رحم باب به ختمولې کیږی ځکه چه شریعت همدغه دم حیض داستبراء رحم علامت گرځولي دي. لهدا دامکان حیض په صورت کنبی به دبراءت رحم هیڅ علامت پاتی نه شی اوداسې به داباب ټول په ټوله ختمولې شی. (۴) ابل داهم یو مختلف فیه مسئله ده چه حامله باندې حیض راځی که نه؟ امام مالک اوامام شافعی فرماني چه په حامله باندې حیض راځی اوامام ابوحنیفه او امام احمد فرماني چه په حامله باندې حیض نه راځی. (۵)
علامه انور شاه کشمیری رحمته الله دخپل تحقیق ذکر کولو نه او داخلاقی مسئله طرف ته اشاره کولو نه. پس لیکي چه ددي ترجمه الباب نه هم د امام بخاری رحمته الله غرض د احنافو حضراتو مذهب ته تقویت

(۱) الکنز المتوازی: ۲۵۵۳/۳.

(۲) الکنز المتوازی: ۲۵۸/۳.

(۳) الکنز المتوازی: ۲۵۸/۳.

(۴) فیض الباری: ۴۸۸/۱.

(۵) شرح الزرقانی علی الموطاء کتاب الطهارة جامع الحیضة: ۱۷۳/۱ دارالکتب العلمیة، التمهید لما فی الموطامن المعانی والأسانید: ۸۷/۱۶-۸۶ مؤسسه القرطبة، عمدة القاری کتاب الحیض باب مخلقة وغیر مخلقة: ۴۳۲/۳ دارالکتب العلمیة فتح الباری کتاب الحیض باب مخلقة وغیر مخلقة: ۴۱۹/۱ دارالمعرفة

ورکول دی خوک چه ددی خبرې قائل دی چه حامله باندې حیض نه راځي. (۱)
 حاصل د کلام دا شوچه د ترجمه الباب د مقصد په حواله سره څلور قسمه اقوال دی رومي قول
 د علامه ابن بطلان رحمته الله علیه امام مهلب رحمته الله علیه محدث ابن منیر رحمته الله علیه شاه ولی الله رحمته الله علیه اوشیخ زکریا رحمته الله علیه
 وغیره دې چه د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد په حیض اونفاس کښې تسویه د احکام بیانول دی. (الامام خصه
 الدلیل). دویم قول د علامه عینی رحمته الله علیه دې چه د امام بخاری مقصد داخودل دی چه د حیض اونفاس نه
 یو ذکر کولوسره دویم مراد اخستلې کیدې شی. اودریم قول د علامه گنگوهی رحمته الله علیه دې چه مقصد
 داخودل دی چه په دواو کښې اشتراک اسمی کیدو د وجې نه دا نه لارمیرې چه دواړه دې په جمع احکام
 کښې هم برابر وی. څلورم قول د انور شاه کشمیری رحمته الله علیه دې چه دامام بخاری رحمته الله علیه مقصد د دغه
 حضراتو مذهب ته تقویت ورکول دی خوک چه د «الحامل لا حیض» قائل دی. په دې اقوال اربعه کښې د
 بنده په نیزهم اول قول راجع دی.

الحديث الأول

[۱۳] - حَدَّثَنَا الْمَكِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ
 أَبِي سَلَمَةَ، أَنَّ زَيْنَبَ بِنْتَ أَبِي سَلَمَةَ، حَدَّثَتْهُ أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ حَدَّثَتْهَا قَالَتْ: يَنْفَأُ أَنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى
 اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مُضْطَجِعَةً فِي خِمِصَةٍ، إِذْ حِضَّتْ، فَأَسْلَلْتُ، فَأَخَذْتُ ثِيَابَ حَيْضَتِي، قَالَ:
 «أَفْسَيْتَ» قُلْتُ: نَعَمْ، فَقَدَّعَانِي، فَأَضْطَجَعْتُ مَعَهُ فِي الْخِمِصَةِ (۲) [۳۱۶، ۳۱۷، ۱۸۲۸]

ترجمه: حضرت ام سلمه رضی الله عنہا فرمائی چه زه نبی کریم صلی الله علیه و آله سره په یوڅادر کښې رانغښتي شوې ووم په
 دې کښې په ما حیض راغلو په دې وجه په مزه شان بهر راووتلم اود خپل حیض کپړې مې واچولې.
 حضور پاک صلی الله علیه و آله تپوس اوکړو ولې په تاباندې (نفاس) حیض راغلو؟ ما عرض اوکړو اوجی نو
 حضور پاک زه راوغوښتلم اوزه په څادر کښې حضور پاک سره سملاستم.

تراجم رجال

مكي بن إبراهيم: دا امام مکی بن ابراهیم بن بشیر بن فرقد تمیمی حنظلی بلخی رحمته الله علیه دې د
 دوی کنیت ابو السکن دې بعض حضراتو ددوی د نیکه نوم فرقد بن بشیر خودلې دې. ددوی حالات
 کتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة الهدى لاندې تیر شوی دی. (۳)
هشام: دا ابوبکر هشام بن ابی عبدالله دستوانی رحمته الله علیه دې. د دوی حالات کتاب الإيمان باب زیادة الایمان
 ونقصانه لاندې تیر شوی دی. (۴)

(۱) فیض الباری: ۴۸۹/۱.

(۲) قوله: أم سلمة. الحديث، رواه البخاری رحمه الله فی باب النوم مع الحائض وهی فی ثیابها أيضاً رقم الحديث:
 ۳۲۲ وفی باب من أخذ ثیاب الحیض رقم الحديث ۳۲۳ وفی کتاب الصوم باب القبلة للصائم رقم الحديث: ۱۹۲۹
 ورواه مسلم فی کتاب الحیض باب الاضطجاع مع الحائض فی لحاف واحد رقم الحديث: ۸۳۳ ورواه النسائی رحمه
 الله فی الطهارة باب مضاجعة الحائض رقم الحديث: ۷۸۴.

(۳) کشف الباری: ۴۸۱/۳.

(۴) کشف الباری: ۴۵۶/۲.

یحیی بن ابی کثیر: دا مشهور امام یحیی بن ابی کثیر طائی یمامی رحمته الله دې د دوی حالات کتاب العلم باب کتابه العلم د دویم حدیث لاتدي تیرشوی دی. (۱)

أبو سلمة بن عبد الرحمن بن عوف: دا د حضرت عبدالرحمن بن عوف رحمته الله خونی، د مدینې منورې د فقیها، سبعة نه یو لونی فقیه اومشهور تابعی اومحدث دې. د دوی حالات کتاب البایمان باب صوم رمضان احتساباً من البایمان د رومی حدیث لاتدي تیرشوی دی. (۲)

زينب بنت أم سلمة: دا د حضور اکرم صلی الله علیه و آله ربیبه، حضرت ام سلمه رضی الله عنها لور، زينب بنت ابی سلمه عبدالله بن عبدالاسد بن هلال مخزومیه قرشیه رضی الله عنها ده. ددې حالات کتاب العلم باب الحماء فی العلم لاتدي تیرشوی دی. (۳)

أم سلمة: دا ام المؤمنین ام سلمه هند بنت ابی امیه رضی الله عنها ده (۴) ددوی حالات کتاب العلم باب العلم والعظة باللیل لاتدي تیرشوی دی

شرح حدیث قوله

قوله: في خميسة: خميسة: بفتح الخاء المعجمة والصاد المهملة جر: مخائص، داسې څلورگوته څادر د کوم دواړو طرفوته چه نقش ونگار وی اود بعض وینا داده چه خمیسه د رینیمونه جوړشوي تورې یا د سور رنگ پیرې کپړې ته وانی په کوم چه گلونه اوبوټی هم شوې وی. (۵) صحاح کښې لیکلی دی چه خمیسه تور څلورگوته څادر ته وانی په کوم چه گلونه او بوټی شوې وی که چرې هغه منقش نه وی نو بیا خمیسه ورته نه شی وئیلې. (۶)

امام اصمعی رحمته الله فرماني چه مخائص د رینیمویا وړنی نه جوړشوي تور منقش څادر ته وانی. (۷) دلته د بخاری شریف په روایت کښې خمیسه لفظ وارد شوې دې خوددې حدیث په نورو طرق کښې محمله لفظ راغلې دې او محمله جالروالا څادر ته وانی. امام نووی رحمته الله فرماني چه هره هغه کپړه چه جالیداره وی چه هغه د کوم رنگ هم وی هغې ته محمله وانی البته بعض تور کیدل لازمی ګرځولې دی. (۸) نودلته خود بخاری شریف په روایت کښې خمیسه او په نور طرق کښې محمله راغلې دې لیکن ممکن دی چه هغه څادر دواړه شان وی یعنی هغه څادر منقش هم وی او جالیدار هم وی. (۹)

قوله: فأنسلت: بلامین لام اول مفتوح اولام ثاني ساکن دې اومعنی داده چه پټه شان اووتلم. (۱)

(۱) کشف الباری: ۲۶۷/۴.

(۲) کشف الباری: ۳۲۳/۲.

(۳) کشف الباری: ۶۱۰/۴.

(۴) کشف الباری: ۳۹۳/۴.

(۵) لسان العرب: ۲۲۰/۴ عمدة القاری: ۲۶۳/۳.

(۶) معجم الصحاح: ۳۱۸ لسان العرب: ۲۱۹/۴ معجم مقاییس اللغة: ۲۱۹/۲ مادة: خض.

(۷) لسان العرب: ۲۲۰/۴ عمدة القاری: ۲۶۳/۳.

(۸) لسان العرب: ۲۲۲/۴ النهاية لابن الأثیر: ۵۳۴/۱ شرح الکرماني: ۱۶۴/۳ عمدة القاری: ۲۶۴/۳.

(۹) فتح الباری: ۵۳۱/۱.

امام بخاری رحمته الله دا روایت شیبان عن یحییٰ په طریق سره هم روایت کړې دې اودې کنبې فأنسلت نه پس فخرجت منها الفاظو اضافه هم ده یعنی فخرجت من الجمصة (۱)
 امام نووی رحمته الله فرماني چه ممکن دی چه حضرت ام سلمه رضی الله عنها د کمیل یا خادر نه بهر دې اندینېني د وچې نه وتلې وی چه هسې نه دغه وینه د حضوریاک په جسم اظهرباندې اونه لگی یا هغې خپل خان ناپاکه محسوس کولوسره دا برداشت نه کړل چه هغه دې د دغه ناپاکۍ په حالت کنبې حضوریاک سره سملی یا بیا هغې ته اندینېنه اوشوه چه هسې نه حضوریاک ته د جماع تقاضا وی اوهغه په دغه حالت دحيض کنبې ده اودې کنبې جماع جائزه نه نو په دې وجه هغه پته شان اووتله اوخپلې دحيض کپړې نې واغوستې دې دپاره چه حضوریاک ته هم دهغې دحائضه کیدو علم اوشی (۲)

قوله: ثياب حیضی: محدثین حضرات فرماني چه حیضی په کسره د حاء او فتح د. حاء دواړه شان نقل دې البته په دواړو صورتونوکنبې د معنی په اعتبار سره فرق دې. د کسري په صورت کنبې به معنی داوی چه ما دحيض په حالت اوکیفیت کنبې استعمالیدونکې کپړې واغوستې ځکه چه دحيضه معنی ده په حالت د حيض اوکیفیت دحيض کنبې استعمالیدونکې کپړې اود فتنه په صورت کنبې به معنی دا وی چه ما د حيض په زمانه کنبې استعمالیدونکې کپړې واخسې ځکه چه حضة نفس د حيض په معنی کنبې دې (۳)
 امام خطابی رحمته الله او امام نووی رحمته الله د کسره والا روایت ته ترجیح ورکړې ده اوامام قرطبی رحمته الله د فتنه والا روایت ته ترجیح ورکړې ده. ځکه چه په بعض طرق کنبې بغیر د تاء حیض هم راغلې دې، د کوم نه چه د فتنه والا روایت تائید کپړی (۴)

قوله: أنفست: دامام خطابی رحمته الله په حواله سره تیرشوی دی چه هغه فرماني چه اصل لفظ د نفست نفس په معنی د دم (وینې) دې کوم چه په حیض اونفاس دواړو کنبې مشترک دې. البته دا ضرور دی چه دلغت علماؤ ددې لفظ بناء فعل کنبې فرق کړې دې اوهغه فرق دادې چه په فتنه د نون یعنی معروف کیدو په صورت کنبې به د حيض په معنی کنبې وی او په ضمه د نون یعنی مجهول کیدو په صورت کنبې به دنفاس په معنی کنبې وی او هم دغه د اکثر لغویین قول دې. مگر حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چه ابوحاتم رحمته الله د امام اصمعی رحمته الله نه نقل کړی دی چه دا لفظ د نون په ضمه سره یعنی د مجهول صیغې سره حیض اونفاس دواو معنی کنبې مستعمل دې (۵) دې لفظ سره متعلق باقی تفصیل وړاندې تیرشوی دې. ددې روایت نه معلومه شوه چه هم په یو لحاف کنبې حائضه سره سملاستل جائز دی په دې شرط چه د نامه لاندې د زنگونونو پورې نه خان اوساتلې شی (۶)

(۱) فتح الباری: ۵۳۱/۱.

(۲) فتح الباری: ۵۳۱/۱.

(۳) فتح الباری: ۵۳۱/۱ عمدة القاری: ۲۶۴/۳ شرح الکرمانی: ۱۶۴/۳ إرشاد الساری: ۵۳۸/۱.

(۴) فتح الباری: ۵۳۱/۱ إرشاد الساری: ۵۳۸/۱.

(۵) حواله بالا.

(۶) فتح الباری: ۵۳۱/۱.

(۷) فتح الباری: ۵۳۱/۱ شرح الکرمانی: ۱۶۴/۳ إرشاد الساری: ۵۳۸/۱ عمدة القاری: ۲۶۴/۳.

علامه انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے کہ حدیث نہ معلومہ شوہ چہ پہ ہفہ زمانہ کنبی بہ بنخہ د حیض پہ ورخو کنبی استعمال کپری جدا ساتلی او پہ عامو حالو کنبی بہ استعمال کپری نوری ساتلی (۱)

پہ ذی واقعہ سرہ دہفہ وخت د سلامت ذوق او نفاست طبع اندازہ ہم کیدی شی چہ دکیرو د عالم کمی داو خاص کر د د بیبانو پہ کورونو د نبی صلی اللہ علیہ وسلم کنبی اختیاری فقر او فاقہ او غربت پہ حالو کنبی داسی اہتمام کول معمولی خبرہ نہ وہ (۲)

حدیث ترجمہ الباب سرہ مناسبت: د حدیث ترجمہ الباب سرہ مناسبت دحل ترجمہ د عنوان لاندی تیر شوہ دی

۵- باب: مُبَاشَرَةُ الْحَائِضِ

ماقبل سرہ ربط: ورا ندینی باب سرہ ربط دادی چہ دواوہ ابوابو کنبی د مباشرت حیض ذکر دی (۳) خکہ چہ دلته ہم د مباشرت حائض نہ مراد التقاء البشیرین یعنی د دوو خرمنونو پہ خپل مینخ کنبی ملاویدل او یو خانی سملاستل او او دہ کیدل دی (۴)

د ترجمہ الباب مقصد: امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ پہ دی ترجمہ الباب کنبی حائضہ سرہ د مباشرت جواز بیانول غوازی (۵) اولتہ د مباشرت نہ مراد جماع نہ دہ خکہ چہ ہفہ حائضہ سرہ ہیخ صورت جائز نہ دہ (۶)

الحديث الأول

[۲۲/۲۱۵] - حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ، قَالَتْ: حَدَّثَنَا سَفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: «كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ كَلَّا تَأْتِبُ» وَكَانَ يَأْتِرُنِي، فَأَتَرْتُ قَبِيصَةَ رُبِّي وَأَنَا حَائِضٌ» (۷)

ترجمہ: حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرمائی ہے کہ ما اونبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم بہ ہم پہ یولوبنی سرہ غسل کولو او دواہ بہ جنبی وو او حضور پاک بہ ماتہ حکم فرمانیلو نو ما بہ ازار تزلو بیابہ نی ماسرہ استراحت کولو

(۱) فیض الباری: ۴۸۹/۱

(۲) أنوار الباری: ۳۸۲/۱۰

(۳) عمدة القاری: ۲۶۵/۳

(۴) فتح الباری: ۵۳۲/۱ شرح الکرمانی: ۱۶۵/۳ | إرشاد الساری: ۵۳۸/۱ عمدة القاری: ۲۶۵/۳

(۵) عمدة القاری: ۲۶۵/۳

(۶) حوالہ بالا

(۷) قوله: "عائشة الحديث قد مر طرفه في كت اب الفسل باب غسل الرجل مع امراته رقم الحديث: ۲۵۰. وروی البخاری هذا الطرف فی نفس هذا الباب رقم الحديث: ۳۰۲ وفي الاعتكاف باب غسل المعتكف رقم الحديث: ۲۰۳۰ ورواه مسلم فی الحيض باب مباشرة الحائض فوق الإزار رقم الحديث: ۶۷۹ والترمذی فی الطهارة باب ماجاء مباشرة الحائض رقم الحديث: ۱۳۲ وأبو داود فی الطهارة باب فی الرجل یصیب منها دون الجماع رقم الحديث: ۲۶۸ والنسائی فی الحيض باب مباشرة الحائض الخ رقم الحديث: ۲۸۷-۲۸۶.

یعنی یوبه اوده کیدلو، حال دادې چه زه به په حیض کښې ووم. او حضور پاک به خپل سربارک زما طرف ته کولو په داسې حالت کښې چه حضور پاک به په اعتکاف کښې وو او ما به د حیض په حالت کښې د حضور پاک سربارک وینخلو.

تراجم رجال

قیصه بن عقیبة: دا قیصه بن عقیبه بن محمد بن سفیان سوانی کوفی رضی الله عنه دی. ددوی کښت ابو عامر دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب علامة المنافق د دویم حدیث لاندې تیر شوی دی. ^(۱)

سفیان الثوري: دا مشهور امام حدیث تبع تابعی ابو عبد الله سفیان بن سعید بن مسروق ثوری کوفی رضی الله عنه دی. ددوی حالات هم کتاب الإیمان باب علامة المنافق د دویم حدیث لاندې تیر شوی دی. ^(۲)

منصور بن المعتمر: دا مشهور محدث ابو عتاب منصور بن المعتمر السلمی الکوفی رضی الله عنه دی. ددوی حالات کتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أياً ما معلومة درومبې حدیث لاندې تیر شوی دی. ^(۳)

إبراهيم بن يزيد النخعي: داد کوفی مشهور تابعی فقیه ابو عمران ابراهیم بن یزید بن قیس بن أسود نخعی رضی الله عنه دی. ددوی مور بی بی ملیکه بنت یزید ده چه د اسود بن یزید او عبد الرحمن بن یزید خورده. ددوی حالات کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم درومبې حدیث لاندې تیر شوی دی. ^(۴)

أسود بن یزید: دا اسود بن یزید بن قیس نخعی رضی الله عنه دی. ددوی حالات کتاب العلم باب من ترك بعض الاختيار له درومبې حدیث لاندې تیر شوی دی. ^(۵)

عائشة: دا ام المؤمنین حضرت سیده عائشه بنت ابی بکر صدیق رضی الله عنها ده. ددوی حالات «بدء الوحي» ددویم حدیث لاندې تفصیلاً تیر شوی دی. ^(۶)

شرح حدیث

دمباشرت معنی ملامت او التقاء البشره بالبشره ده. یعنی ددوو بدنونو خپل مینځ کښې ملاویدل اودا ماخوژدې د «لمس بشره الرجل بشره المرأة» نه د کوم معنی چه دم د سړی بدن د ښځې بدن سره ملاویدل. ^(۷) کله لفظ دمباشرت په معنی د جماع هم استعمالیږی. ^(۸) لیکن دلته هم درومبې معنی مراد ده. ^(۹) د حائضه د مباشرت صورتونو اودهغې احکام: ددې نه پس دې دا واضحه وی چه دمباشرت حائضه درې صورته دی.

^(۱) کشف الباری: ۲/۲۷۵.

^(۲) کشف الباری: ۲/۲۷۸.

^(۳) کشف الباری: ۳/۲۷۰.

^(۴) کشف الباری: ۲/۲۵۳.

^(۵) کشف الباری: ۴/۵۵۳.

^(۶) کشف الباری: ۱/۲۹۱.

^(۷) النهاية لابن الأثير: ۱/۱۳۶-۱۳۵ عمدة القاری: ۳/۲۶۶.

^(۸) حواله بالا.

^(۹) عمدة القاری: ۳/۲۶۶.

د مباشرت حائضه رومبی صورت: رومبی صورت جماع فی الفرج دی. ددی حرمت نص قرآنی احادیث صحیحہ او اجماع نه ثابت دی. لهذا دا حلال گنل او کونکې کافر دې او که یو سړې دا حلال نه گنړی مگر په هیره سره یا د حرمت د حکم نه د ناخبرتیا په وجه سره یا مجبوراً ددې ارتکاب او کړو نو په هغه باندې څه گناه نشته اونه کفار ه شته خو که هغه ئی حلال نه گنړلو سره هم دا کار ښه قصداً عمداً کوی نو امام شافعی رحمته الله فرماني چه دا د گناه کبیره ارتکاب دی. (۱)

البته په دې مسئله کښې د کفارې په وجوب کښې اختلاف دی. امام ابوحنیفه رحمته الله امام مالک رحمته الله امام شافعی رحمته الله (فی قول الجهد)، امام احمد رحمته الله (فی رواية)، ابوسليمان خطابی، ابن منذر، عطاء بن ابی رباح، ابن ابی ملیکه، امام شعبی، امام نخعی، امام مکحول، امام زهري، ایوب سختیانی، ابوالزناد، ربیعہ، حماد بن ابی سلیمان، سفیان ثوری اولیث بن سعد رحمهم الله وغیره فرماني چه دده په ذمه پاندې توبه او استغفار لازم دې کفار نه. او ابن عباس، قتاده، امام اوزاعی، امام احمد، اسحاق، امام شافعی (فی قول القديس) سعید بن جبیر، حسن بصری او ابن جریر رحمهم الله وغیره فرماني چه کفار ه واجب ده. (۲)

بیا په قائلین وجوب کفار ه کښې هم اختلاف دی. سعید بن جبیر رحمته الله او حسن بصری رحمته الله فرماني چه ددې کفار ه غلام آزادول دی او امام شافعی رحمته الله (فی قول القديس) او نور حضرات فرماني چه ددې کفار ه دینار یا نصف دینار دې ځکه چه د ابن عباس رضی الله عنه نه نقل دی چه نبی کریم صلی الله علیه و آله د حائضه سره جماع کونکې باره کښې فرمانيلی «یتصدق بدینار او بنصف دینار»، (۳)

بیاد کفار ه په توگه دینار یا نصف دینار قائلین کښې هم اختلاف دی چه دینار به کوم وخت واجب کیږي او نصف دینار به کوم وخت واجب کیږي؟ نوجمهورو دا امر اختیار کړي دې چه د حیض د شدت په زمانه کښې به دینار او د ضعف په زمانه کښې نصف دینار وی او هم دغه مشهور دی. خو امام ابواسحاق اسفرائینی رحمته الله نه نقل دی چه که چرته جماع قبل انقطاع الدم د حیض وینه بندیدونه وړندې، او کړی نو دینار به وی او که چرې جماع بعد انقطاع الدم وقيل الاعتسال د وینه بندیدونه پس اود غسل نه وړاندې، او کړه نو نصف دینار به وی. هم دا قول قاضی رحمته الله او ابوالطیب رحمته الله اختیار کړي دې. د کفار ه په توگه تصدق دینار یا نصف دینار قائلینو استدلال د ابن عباس رضی الله عنه د دغه پورتنی روایت نه دی. (۴)

حضرات جمهور رحمهم الله څوک چه دعدم وجوب کفار ه قائل دی د ابن عباس رضی الله عنه ددې حدیث باره کښې فرماني چه د محدثینو حضراتو ددې په ضعف او مضطرب کیدو باندې اتفاق دی. (۵) د ابن عباس رضی الله عنه دا روایت امام حاکم رحمته الله هم په خپل مستدرک کښې ذکر کړي دې اوفرمانيلی دی چه دا حدیث صحیح دی. (۶) مگر د امام حاکم رحمته الله دا تصریح د ائمه حدیث رحمهم الله د تصریحاتو خلاف

(۱) شرح الکرمانی: ۱۶۵/۳ عمده القاری: ۲۶۶/۳ المجموع شرح المذهب: ۳۵۹/۲.

(۲) المجموع شرح المذهب: ۳۶۱/۲-۳۶۰ عمده القاری: ۲۲۶/۳ معالم السنن: ۸۴/۱-۸۳.

(۳) المجموع شرح المذهب: ۳۵۹/۲ عمده القاری: ۲۲۶/۳ معالم السنن: ۸۴/۱-۸۳.

(۴) المجموع شرح المذهب: ۳۶۰-۲۵۹/۲ عمده القاری: ۲۲۶/۳.

(۵) المجموع شرح المذهب: ۳۶۰/۲.

(۶) المستدرک للإمام الحاکم: ۲۷۸/۱ رقم الحديث: ۶۱۲.

ده او بیا امام حاکم رحمته د ائمه حدیث په نیز متساهل هم دې لهذا هم دائمه حدیث تصریحاتو ته به ترجیح حاصله وی. امام شافعی رحمته فرماني چه دا روایت ثابت نه دې. امام بیهقی رحمته دا حدیث ددې ټول طرق راجع کولوسره په دې باندې د ضعیف کیدو حکم لگولې دې. (۱) اود امام بیهقی رحمته په حافظ، متقن اومحقق کیدو باندې د ټولو اتفاق هم دې. (۲) هم دغه شان ددې روایت په متن کښې هم سخت اضطراب دې. چنانچه په پورتنی روایت کښې هم حکم تصدق د شک په بنیاد باندې دې چه یا خو به دیناروی اویا به نصف دینار وی. په یویل روایت کښې دی چه «بتصدق بهینار، فإن لم یجد، فنصف دینار» (۳) (یودینار به صدقه کوی که دومره نه شی کولې نو بیابه نصف دینار کوی) په دریم روایت کښې دی چه «ان کان دماً أحمر، فیدینار و ان کان أصفر، فنصف دینار» (۴) که چرې وینه د ح یض سره وی نو یو پوره دینار اوکه چرې زیره وی نو نصف دینار. هم دغه شان په یو څلورم روایت کښې دی چه «ان کان اللحم عیباً، فلیصدق بهینار، و ان کان صفراً، فنصف دینار» (۵) که چرې وینه تازه وی نو یکاردی چه یودینار صدقه کړی اوکه زیره وی نو نیم دینار. (۶) لهذا صحیح هم دغه دی چه په دې صورت «د حرمت علم کیدو نه باوجود د جماع کولوصورت کښې توبه او استغفار لازم دې کفاره نه. دې نه علاوه نور حضرات فرماني چه تصدیق دینار، یا نصف دینار روایات په استحباب باندې محمول دی یعنی که چرته غواړی نو صدقه دې کړی اوکه نه غواړی نو نه دې کوی. (۷)

د حائضه د مباشرت دویم صورت: د حائضه د مباشرت دویم صورت دادې چه د نامه نه قپورته او د زنگون نه ښکته حصه د بدن کښې ذکر، ښکلولو معانقه اولمس وغیره طریقه سره مباشرت اوکړی، ددې صورت مباشرت حکم دادې چه دا صورت بالاجماع حلال دې. (۸)

د حائضه د مباشرت دریم صورت: د حائضه د مباشرت دریم صورت دادې چه چه دنامه نه لاندې د زنگونونو پورې بغیرد فرج او دبر نه جماع اوکړی. ددې صورت حکم دادې چه حضرت جمهور رحمهم الله امام ابوحنیفه، امام مالک امام شافعی په نیز د جماع دا صورت حرام دې اوهم دغه د سعیدبن المسیب، شریح، طاووس، عطاء، سلیمان بن یسار او قتاده رحمهم الله قول دې. خو امام ابویوسف، امام محمد او امام احمد رحمهم الله په نیز صرف شعاردم، یعنی د فرج نه خان ساتل ضروری دی د باقی بدن د حصې نه استمتاع حلال ده هم دغه د عکرمه، مجاهد، شعبی، سفیان ثوری، اوزاعی، اسحاق بن راهویه، ابو ثور او ابن المنذر رحمهم الله وغیره قول دې. (۹) په دغه پورتنی اختلاف کښې د فریقین دلائل کتاب الحیض د شروع مباحث کښې په تفصیل سره ذکر کړې شوی دی.

(۱) السنن الکبری للإماما البیهقی کتاب الحیض باب ماروی فی کفارة من أتى امرأته حائضاً: ۱/ ۴۷۵-۴۶۹ رقم الحديث: ۱۵۳۰-۱۵۱۱

(۲) حواله بالا.

(۳) السنن الکبری للإماما البیهقی رحمه الله کتاب الحیض باب ماروی فی کفارة من أتى امرأته حائضاً: ۱/ ۴۷۵-۴۶۹ رقم الحديث: ۱۵۲۸-۱۵۱۶.

(۴) السنن الکبری للإماما البیهقی رحمه الله کتاب الحیض باب ماروی فی کفارة من أتى امرأته حائضاً رقم الحديث: ۱۵۲۴.

(۵) عمدة القاری: ۳/ ۲۶۶.

(۶) عمدة القاری: ۳/ ۲۶۶ المجموع شرح المذهب: ۲/ ۳۶۰.

(۷) عمدة القاری: ۳/ ۲۶۶.

(۸) عمدة القاری: ۳/ ۲۶۶.

قوله: «قولها: فأترن»: أترن، دا لفظ همزه مفتوحه او تاء مشدده سره دې. د کوم اصل چه آترن دې. رومې همزه متحرک مفتوح دوم ساکن او بيا تاء اودويم همزه په تاء کښې مدغم کړې شوې دې. دا د افتعل، فعل مضارع صيغه واحد متکلم په وزن باندې دې. (۱)

ليکن علامه ابن اثير، علامه زمخشری اوصاحب مفصل رحمهم الله آترن په ادغام لوستل غلط گرځولي دي ځکه چه د دغه حضراتو فرماښل دی چه د همزه په تاء کښې ادغام جائز نه دې. علامه کرمانی رحمه الله او علامه عینی رحمه الله فرمائي چه حضرت عائشه رضي الله عنها د فصحاء عرب نه ده لهدا د هغې دا لفظ ادغام سره بيانول ددې د جواز دپاره دليل اوجبت دې ځکه داغلط گرځول پخپله غلط دی. نور ممکن دی چه دحضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت کونکو دا «دا لفظ» داسې ادغام سره روايت کړې وی ليکن پخپله حضرت عائشه رضي الله عنها ادغام سره تلفظ نه وی فرماښلې. په دې صورت کښې به غلطی د روات د طرف نه وی نه چه دحضرت عائشه رضي الله عنها د طرف نه. (۲)

حديث ترجمه الباب سره مناسب: حديث ترجمه الباب سره مناسب د حديث د تکرې «فما تترن» سرخ بالکل واضح دې په داسې معنی چه دواړو کښې د مباشرت حائض تذکره ده. (۳)

الحديث الثاني

[۳۲۱] - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ خَلِيلٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو اسْحَاقَ هُوَ الشَّيْبَانِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَتْ إِخْدَانًا إِذَا كَانَتْ حَائِضًا، فَأَرَادَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَسْأَلَهَا عَنْ أَمْرِهَا أَنْ تَكْذِبَ فِي [ص: ۷۸] قَوْلِ حَيْضَتِهَا، ثُمَّ يَسْأَلُهَا، قَالَتْ: وَأَيْكُمْ تَمْلِكُ إِيَّاهُ، كَمَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْلِكُ إِيَّاهُ "تَابِعَهُ خَالِدٌ وَجَرِيرٌ، عَنْ الشَّيْبَانِيِّ" (۴)

ترجمه: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه په مونږ ازواج کښې نه کله څوک حائضه شوه او په دې حالت کښې به حضور پاک هغې سره د استراحت اراده کوله نوډ ازار ترلو حکم به نی ورکولو باوجود د حیض د زیاتې بیا به نی استراحت کولو (یعنی یوځانی به اوده کیدل). حضرت عائشه رضي الله عنها وفرمانييل تاسو کښې داسې څوک دې چه په خپل خواهش باندې اختیار لری لکه چه حضور پاک لرلو؟ علی بن مسهر سره خالد او جریر هم دا حدیث د شیبانی نه روايت کړې دې.

تراجم رجال

إسماعيل بن الخليل: دا اسماعيل بن الخليل الخزاز الكوفي رحمه الله دې ددوی كښت ابو عبد الله دې. دوی د علی بن مسهر، عبد الرحيم بن سليمان، حفص بن غياث، يحيى بن زكريا بن ابی زائده او سلمه بن رجاء رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت كړې دې. اوددوی نه امام بخاری، امام مسلم، امام

(۱) فتح الباری: ۵۳۲/۱ عمدة القاری: ۲۶۵/۳.

(۲) عمدة القاری: ۲۶۶/۳-۲۶۵ شرح الکرماني: ۱۶۵/۴.

(۳) عمدة القاری: ۳۹۳/۲.

(۴) قوله: «عائشة» الحديث مر تخريجه فی نفس هذا الباب تحت رقم الحديث: ۳۰۰.

ابوداؤد، عبدالله بن عبدالرحمن الدارمی، محمد بن اسحاق الصغانی، یعقوب بن شبیه او بشر بن موسی اسدی رحمهم الله وغیره حدیث روایت کری دی.^(۱)

امام ابوحاتم رحمته الله فرمائی: «کان من الثقات»^(۲)

محمد بن عبدالله خزرمی رحمته الله فرمائی: «کان ثقة»^(۳)

ابن حبان رحمته الله هغه په کتاب الثقات کنبی ذکر کری دی.^(۴)

امام عجلې رحمته الله فرمائی: «کان ثقة صاحب سنة»^(۵)

ابن نمیر رحمته الله ددوی نه کتابت حدیث کری دی.^(۶)

ابونعیم استر آبادی رحمته الله ددوی تاریخ وفات ۲۲۴ هجری ذکر کری دی. لیکن انهم رجال رحمهم الله

تاریخ وفات ۲۲۵ هجری ذکر کری دی.^(۷) اوهم دغه صحیح دی. چنانچه امام بخاری رحمته الله فرمائی:

«جاءنا في سنة خمس وعشرين ومائتين»^(۸)

علي بن مسهر: حافظ ابوالحسن علی بن مسر القرشی الکوفی رحمته الله چه دمقام موصل قاضی هم

پاتې شوې وو.^(۹)

هغوی د یحیی بن سعید انصاری، هشام بن عروه، عبيدالله بن عمر، موسی الجهنی، اسماعیل بن

ابی خالد، اعمش، عبدالملک بن ابی سلیمان، مطرف بن طریف، ابواسحاق الشیبانی، ابومالک

الاشجعی، ابوحیان التیمی، اجلع بن عبدالله الکندی، داؤد بن ابی هند، ابوبرده بن ابی موسی،

مختار بن فلفل، عاصم الاحوال، زکریا بن ابی زانده، سعید بن ابی عروبه، عبدالله بن عطاء، عثمان

بن حکیم الانصاری او محمد بن قیس الاسدی رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کری دی.

ددوی نه ابوبکر بن ابی شبیه، عثمان بن ابی شبیه، خالد بن مخلد، اسماعیل بن الخلیل، بشر بن

آدم، زکریا بن عدی، عبدالله بن عامر بن ذراره بن ابی المغراء، محرز بن عون، سهل بن عثمان،

سويد بن سعيد، علی بن حجر او هناد بن السری رحمهم الله وغیره حدیث روایت کری دی.^(۱۰)

امام احمد بن حنبل رحمته الله فرمائی: «صالح الحديث، أثبت من أبي معاوية الضمير في الحديث»^(۱۱)

یحیی بن معین رحمته الله فرمائی: «کان علی أثبت من ابن ميمون»^(۱۲)

^(۱) تلامذه او مشايخ تفصيل ذياره او گورنی تهذيب الكمال: ۸۳/۳.

^(۲) الجرح والتعديل: ۱۰۹/۲.

^(۳) تهذيب الكمال: ۸۵/۳.

^(۴) كتاب الثقات لابن حبان: ۹۹/۸.

^(۵) تهذيب التهذيب: ۲۹۴/۱.

^(۶) تهذيب الكمال: ۸۵/۳ تقريب التهذيب: ۱۰۷ الكاشف: ۲۴۵/۱.

^(۷) تهذيب الكمال: ۸۵/۳ تهذيب التهذيب: ۲۹۴/۱ تقريب التهذيب: ۱۰۷ الكاشف: ۲۴۵/۱.

^(۸) عمدة القاری: ۲۶۷/۳.

^(۹) تهذيب الكمال: ۱۳۵/۲۱ تهذيب التهذيب: ۳۸۳/۷ سير أعلام النبلاء: ۴۸۴/۸ الجرح والتعديل: ۲۶۳/۶.

^(۱۰) تلامذه او مشايخ تفصيل ذياره او گورنی تهذيب الكمال: ۱۳۵/۲۱ سير أعلام النبلاء: ۴۸۵/۸.

^(۱۱) تهذيب الكمال: ۱۳۷/۲۱ تهذيب التهذيب: ۳۸۳/۷ سير أعلام النبلاء: ۴۸۵/۸ الجرح والتعديل: ۲۶۴/۶.

^(۱۲) تهذيب الكمال: ۱۳۸/۲۱ تهذيب التهذيب: ۳۸۴/۷ سير أعلام النبلاء: ۴۸۶/۸.

امام عجلې رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: «کان من جمہ الحدیث والفقہ ثقہ»، امام ابو زرعه رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: صدوق ثقہ،^(۱)

امام نسائی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ثقہ،^(۲)

ابن حبان رحمۃ اللہ علیہ ہغوی پہ کتاب الثقات کنبی ذکر کری دی،^(۳)

ابن سعد رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: «کان ثقہ کثیر الحدیث»،^(۴)

د ابن معین رحمۃ اللہ علیہ نہ تپوس اوکری شو «(هو علی بن مسہن أحب الیک وأبو خالد الأحمر؟) نہ ہغوی او فرمائی

ابن مسہر بیاتپوس اوکری شو «(ابن مسہر أو اسحاق بن الأزرق؟) نویانی ہم د ابن مسہر انوم واخستو. بیا

تپوس اوکری شو «(ابن مسہر أو یحیی بن أبی زائدة؟) نو پہ جواب کنبی ارشاد او فرمائیلو کلاہما ثقہ

»^(۵) د ہغوی رحمۃ اللہ علیہ استقال ۱۸۹ ہجری کنبی شوې دی،^(۶)

أبو اسحاق الشیبانی: دامشہور تابعی سلیمان بن ابی سلیمان فیروز رحمۃ اللہ علیہ دی،^(۷) دی پہ خپل

کنیت ابو اسحاق الشیبانی الکوفی سرہ مشہور دی،^(۸)

ہغوی د ابراہیم نخعی، اشعت بن ابی الشعثاء، اسعد بن یزید، ابو الزناد، ابو بردہ بن ابی موسی

الاشعری، سعید بن ابی بردہ، عبد اللہ بن شداد بن الہاد، عبد الرحمن بن الاسود بن یزید النخعی، عدی

بن ثابت، عکر مہ مولى ابن عباس، محارب بن دثار او یزید بن الاصم رحمہم اللہ وغیرہ نہ د حدیث

روایت کوی. اود او د دوی نہ د دوی خوئی اسحاق، ابو اسحاق السبیعی، عام الاحول، ابراہیم بن

طہمان، ابو اسحاق الغزازی، سفیان ثوری، شعبہ، حفص بن غیاث، ابن عیینہ، عباد بن العوام،

علی بن مسہر، عوام بن خوشب، محمد بن فضیل او جعفر بن عون رحمہم اللہ وغیرہ حدیث روایت

کوی،^(۹) یحیی بن معین رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ثقہ حجة،^(۱۰)

ابو حاتم رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: «ثقہ، صدوق، صالح الحدیث»،^(۱۱)

امام نسائی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ثقہ،^(۱۲)

امام عجلې رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: «کان ثقہ من کبار اصحاب الشعبی»،^(۱۳)

(۱) حوالہ بالا.

(۲) تہذیب الکمال: ۱۳۸/۲۱ | تہذیب التہذیب: ۳۸۴/۷ | کمال تہذیب التہذیب: ۳۷۷/۹.

(۳) ۱۳۱/۴ رقم الترجمة: ۳۲۷۳.

(۴) تہذیب التہذیب: ۳۸۴/۷ | کمال تہذیب الکمال: ۳۷۷/۹.

(۵) تہذیب الکمال: ۱۳۷/۲۱ | تہذیب التہذیب: ۳۸۳/۷ | سیر اعلام النبلاء: ۴۸۵/۸.

(۶) کتاب الثقات لابن حبان: ۱۳/۴ | تہذیب الکمال: ۱۳۸/۲۱ | تہذیب التہذیب: ۳۸۴/۷ | سیر اعلام النبلاء: ۴۸۶/۸.

(۷) عمدة القاری: ۲۶۷/۳ | کتاب الثقات لابن حبان: ۲/۱۸۴ | رقم الترجمة: ۱۴۲۰.

(۸) تہذیب الکمال: ۴۴/۱۱ | تہذیب التہذیب: ۱۹۷/۴ | الجرح والتعديل: ۱۳۰/۴ | سیر اعلام النبلاء: ۱۹۳/۶.

(۹) تلامذہ او مشائخ تفصیل دپارہ او گورنی تہذیب الکمال: ۴۴/۱۱ | سیر اعلام النبلاء: ۱۹۳/۶.

(۱۰) تہذیب الکمال: ۴۴/۱۱ | تہذیب التہذیب: ۱۹۷/۴ | الجرح والتعديل: ۱۳۰/۴ | سیر اعلام النبلاء: ۱۹۳/۶.

(۱۱) الجرح والتعديل: ۱۳۰/۴.

(۱۲) تہذیب الکمال: ۴۴/۱۱ | تہذیب التہذیب: ۹۷/۴.

(۱۳) تہذیب الکمال: ۴۴/۱۱ | تہذیب التہذیب: ۱۹۷/۴ | سیر اعلام النبلاء: ۱۹۴/۶.

علامه جوزجانی رحمته الله فرمائی: چہ امام احمد بن حنبل رحمته الله تہ بہ د ابواسحاق شیبانی رحمته الله احادیث خونینیدل، تردی چہ هغوی بہ د ابواسحاق شیبانی رحمته الله د ثقافت سرہ متعلق فرمائیل: «وَأَهْلُ أَنْ لَانْدَمَ لَهُ شَيْئًا» یعنی هغه ددې خبرې مستحق دې چہ دهغوی د روایاتونہ هیڅ هم پریځودې شی یعنی هرڅه قبول کړې شی. (۱) ابوبکر بن عیاش رحمته الله فرمائی: «كَانَ الشَّيْبَانِيُّ فَهِيَهُ الْحَدِيثَ» (۲) ابن عبدالبر رحمته الله فرمائی: «هُوَ ثِقَةٌ حَسَنٌ عِنْدَ جَمْعِهِمْ» (۳)

ابن حبان رحمته الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۴)

ددوی د تاریخ وفات په حواله سره مختلف اقوال دی: ① یحیی بن بکیر رحمته الله فرمائی ۱۲۹ هجری کښې وفات شوې. ② عمرو بن علی او ابو عیسی الترمذی رحمته الله فرمائی چہ ۱۳۸ هجری کښې وفات شوې. ③ هم دغه شان ابومعاویه او محمد بن عبدالله بن نمیر رحمهما الله فرمائی چہ ۱۳۹ هجری کښې وفات شوې. ④ او امام بخاری رحمته الله فرمائی ۱۴۱ یا ۱۴۲ هجری کښې انتقال شوې. (۵) علامه ذهبی رحمته الله د دې اقوال اریعہ نہ قول اول فحش غلطی او قول رابع بعید گرځولې دې. البته قول ثالث یعنی ابومعاویه او محمد بن عبدالله بن نمیر بیان کړې شوې قول ته ئی قول متجه وئیلې دې یعنی دا قول قبولې شی. (۶) ابن حبان رحمته الله او علامه عینی رحمته الله قول رابع یعنی دامام بخاری رحمته الله قول اختیار کړې دې. والله اعلم بالصواب. (۷)

عبدالرحمن بن الأسود: دا عبدالرحمن بن الاسود بن یزید النخعی رحمته الله دې څوک چہ دکبار تابعینونہ دې. ددوی حالات کتاب الموضوع باب لایستغی بروت لاندې تیر شوی دی.

أسود بن یزید: دا اسود بن یزید بن قیس النخعی رحمته الله دې. د دو حالات کتاب العلم باب من ترک بعض الختیار الخ لاندې تیر شوی دی. (۸)

عائشة: دا ام المؤمنین حضرت سیده عائشه بنت ابی بکر صدیق رضی الله عنه ده. ددوی حالات «بدء الوحي» ددویم حدیث لاندې تفصیلاً تیر شوی دی. (۹)

شرح حدیث

قولها: فور حیضتها: علامه خطابی رحمته الله فرمائی چہ «فور الحيض: أوله ومعظمه، یعنی» دې نہ مراد د حیض د شروع او د زیاتیدو زمانه ده. (۱) علامه جوهری رحمته الله فرمائی «فورة الحز: شدقه» یعنی فور د شدت په معنی کښې دې نو په دې اعتبار سره فور حیضتها معنی به د شدت حیض زمانه وی. (۲)

(۱) حواله بالا

(۲) تهذيب التهذيب: ۱۹۸/۴.

(۳) حواله بالا.

(۴) كتاب الثقات لابن حبان: ۱۸۴/۲ رقم الترجمة: ۱۴۲۰.

(۵) تهذيب الكمال: ۴۷/۱۱ تهذيب التهذيب: ۱۹۸/۴ سير اعلام النبلاء: ۱۹۴/۶.

(۶) سير اعلام النبلاء: ۱۹۴/۶.

(۷) كتاب الثقات لابن حبان: ۱۸۴/۲ رقم الترجمة: ۱۴۲۰ عمدة القاري: ۲۶۷/۳.

(۸) كشف الباري: ۵۵۳/۴.

(۹) كشف الباري: ۲۹۱/۱.

په دې قیدسره د حیض د شروع او روستو زمانې فرق راوځي. دکوم تائید چه د ابن ماجه عن ام سلمه رضی اللہ تعالیٰ عنہا روایت: «كان يفتي سورة الدھر ثلاثاً ثم مباشرها بعد ذلك» نه هم کيږي اوډا روایت دهغه روایاتو منافي هم نه دې په کوم کښې چه مطلقاً د مباشرت ذکر دې ځکه چه د حالاتو اختلاف سره د عمل اختلاف پاتې دې (بل د ابوداؤد په روایت کښې په ځاني د «فور فوج» سره دې مگر معنی د دواړو هم یوه ده (۴).

وَأَيْكُم مَمْلَك (رَبِه) د لفظ «أَرْب» تحقیق: دالفظ دوه شان سره ضبط کړې شوې دې. یو ارب یعنی

دهمه او را ۴ فتحه سره او دویم ارب یعنی د همه کسره او را ۳ سکون سره. اول حاجت او وطر (جماع) په معنی کښې دې او دویم د اندام مخصوصه په معنی کښې دې.

اوددې جملې هم دوه مطلبونه دي یو دا چه رسول الله ﷺ سره د دومره قوت او جوش په خپل حاجت او خواهش بایدې قابو او قدرت لرلو. چنانچه دانه شو کیدلې چه یو د شریعت نه خلاف امر واقع شی خواتسو خلق دومره طاقت نه لرني لهذا خپل ځان په حضور پاک باندې مه قیاس کوئی بلکه احتیاط کوئی هسې نه چه تاسو د «من یترحم حول المحمی یوشک أن یقع فیه» مصداق جوړشنی اویو د شریعت نه د خلاف کار مرتکب شنی. او دویم مطلب دادې چه حضور پاک په خپل اندام او حاجت باندې قابو لرله او ددې نه باوجود به نی هم مباشرت فرمائیلو. نو بیا تاسو خودومره قابونه لرني لهذا تاسو له خو به په درجه اولی جائزوی. ددې جملې په معنی کښې دا دوه وجهې دي او دواړه هم متضاد دي.

صاحب مجمع البحار فرمائی چه حضرت عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا دا بیان کول غواړی چه حضور پاک به سره د مباشرت په شرمگاه کښې واقع کیدونه په امن کښې وو اودا په امن کښې پاتې کیدل ددې خبرې علت دې چه د بل چا دپاره دې دا حکم ثابت نه وی ځکه چه په نورو کښې دا علت موجوده دې بلکه حضرات مجوزین هم دا قول عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا د نورو دپاره ددې عمل مباشرت د جواز علت گرځوی او هغه داسې چه کله حضور پاک سره د قدرت د مباشرت عمل فرمائیلو نو بیا د نورو په حق کښې دا عمل څنگه غیر مباح کیدې شی؟ او قدرت نی هم نه وی (۵).

تَابِعَهُ خَالِدٌ وَجَرِيرٌ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ

امام بخاری رحمته اللہ علیہ داخودل غواړی چه خالد بن عبدالله الواسطی او جریر بن عبدالحمید دا حدیث د ابواسحاق الشیبانی رحمته اللہ علیہ نه روایت کولو کښې د علی بن مسهر متابعت کړې دې (۶) د خالد بن عبدالله الواسطی رحمته اللہ علیہ دا متابعت ابوالقاسم التنوخی «وهب بن بقعة عن خالد» په طریق سره موصولاً

(۱) فتح الباری: ۵۳۲/۱.

(۲) معجم الصحاح للجوهري: ۵۲۷.

(۳) فتح الباری: ۵۳۳/۱ عمدة القاری: ۲۶۸/۳.

(۴) شرح الکرماني: ۱۶۷/۳ عمدة القاری: ۲۶۸/۳.

(۵) مجمع بحار الأنوار: ۴۲/۱ الكنز المتواری: ۲۵۸/۳-۲۵۷.

(۶) عمدة القاری: ۲۶۸/۳ فتح الباری: ۵۳۳/۱ تغلیق التعلیق: ۱۶۸/۲.

الواسطي رضي الله عنه دا متابعت ابو القاسم التنوخي (وهو بن بقية عن خالد)، په طريق سره موصولاً ذکر کړې دې ^(١) اود جرير بن عبد الحميد متابعت امام ابو داؤد رضي الله عنه امام اسماعيلي او امام حاکم رحمهم الله موصولاً ذکر کړې دې. ^(٢) د امام ابو داؤد رضي الله عنه تخريج کړې شوې موصول روايت دادې:

«حدثنا عثمان بن أبي شيبة حدثنا جرير عن الشباعي عن عبد الرحمن بن الأسود عن أبيه عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم أمرنا في فوج حيفنا أن نترنم بأثرنا وأيكمل ملك أربه، كما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم ملك أربه» ^(٣) اود امام حاکم رضي الله عنه تخريج کړې شوې موصول روايت دادې: «حدثني علي بن عيسى حدثنا مسدد بن قطن عن عثمان بن أبي شيبة حدثنا جرير عن الشباعي عن عبد الرحمن بن الأسود عن أبيه عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم أمرنا في فوج حيفتنا أن نترنم بأثرنا وأيكمل ملك أربه، كما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم ملك أربه» ^(٤)

حافظ ابن حجر رحمته الله خالد بن عبد الله الواسطي رضي الله عنه روايت دهغه په سند سره تغليق التعليق کښې هم ذکر کړې دې. ^(٥) بل دا روايت منصور بن ابي الاسود رضي الله عنه هم د ابواسحاق الشيباني رضي الله عنه نه هم په دې سند سره روايت کړې دې. ^(٦)

حديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث اودغه شان د پورتنو متابعاتو ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې چه په دې ټولو کښې د مباشرت حيض تذکره ده. ^(٧)

الحديث الثالث

[٢١٤]- حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَدَّادٍ، قَالَ: سَمِعْتُ مَيْمُونَةَ، تَقُولُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «إِذَا أَرَادَ أَنْ يَسْأَلَ امْرَأَةً مِنْ نِسَائِهِ أَمْرًا، فَاتَزَوَّزَتْ وَهِيَ حَائِضٌ» وَرَوَاهُ سَفِيَانٌ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ ^(١)

ترجمه: حضرت ميمونه رضي الله عنها فرماني چه کله به نبی کریم صلی الله علیه و آله خپل ازواج مطهرات نه چاسره مباشرت کول غوښتل او هغه به حائضه وه نود حضور پاک په حکم سره به هغې اول ازار ترلو. دا روايت سفيان هم د ابواسحاق الشيباني نه روايت کړې دې.

^(١) فتح الباري: ٥٣٣/١ عمدة القاري: ٢٤٨/٣ تغليق التعليق: ١٦٩/٢.

^(٢) عمدة القاري: ٢٤٨/٣ فتح الباري: ٥٣٣/١ تغليق التعليق: ١٦٩/٢ سنن أبي داؤد كتاب الطهارة باب في الرجل يصيب منها مادون الجماع رقم الحديث: ٢٧٣ المستدرک علی الصحيحين للإمام الحاکم كتاب الطهارة: ٢٧٩/١ رقم الحديث: ١٤٤

^(٣) سنن أبي داؤد كتاب الطهارة باب في الرجل يصيب منها مادون الجماع رقم الحديث: ٢٧٣.

^(٤) المستدرک للإمام الحاکم كتاب الطهارة: ٢٧٩/١ رقم الحديث: ١٤٤

^(٥) ١٦٩/٢.

^(٦) فتح الباري: ٥٣٣/١.

^(٧) عمدة القاري: ٣٩٦/٣.

^(٨) قوله: "ميمونة" الحديث ورواه مسلم في الحيض باب الاضطجاع مع الحائض في لحاف واحد رقم الحديث: ٦٨٢ وابوداؤد في الطهارة باب في الرجل يصيب منها مادون الجماع رقم الحديث: ٢٦٧ والنسائي في الحيض باب ذكر ما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصنعه إذا حاض [إحدى نسائه] رقم الحديث: ٣٧٤.

تراجم رجال

ابونعمان: دا ابونعمان محمد بن الفضل ألسدوسی، الملقب عارم رحمته الله دی. ددوی حالات کتاب الإمام بآب قول النبی صلی الله علیه وسلم: الذین النصیحة ددویم حدیث لاندی تیرشوی دی. (۱)

عبدالواحد: دا عبدالواحد بن زیاد البصری رحمته الله دی. ددوی حالات کتاب الإمام بآب الجهاد من الإمام لاندی تیرشوی دی. (۲)

أبواسحاق الشیبانی: دا أبواسحاق سلیمان بن ابی سلیمان فیروز الکوفی رحمته الله دی. ددوی حالات د وړاندینی حدیث لاندی تیرشوی دی.

عبدالله بن شاذان: دا عبدالله بن شداد الهاد اللیثی الفقیه المبدنی ثم الکوفی دی. ددوی کنیت ابو الولید دی. (۳) اوددوی مورسملی بنت عمیس الخثعمیه رحمته الله ده چه دحضرت اسماء بنت عمیس رحمته الله سکه خوراوم المؤمنین میمونه بنت الحارث رحمته الله او ام الفضل بنت الحارث رحمته الله او لبابه الصغری رحمته الله دمورشیکه خورده اوددی ټولو مور هنده بنت عوف بن زهیر بن الحارث بن حماطه ده. (۴) حضرت سملی بنت عمیس رحمته الله اود حضرت حمزه بن عبدالمطلب رحمته الله په نکاح کښې وه. بیا چه کله په غزوۀ احد کښې حضرت حمزه رحمته الله شهید کړې شو نو هغې رحمته الله سره حضرت شداد رحمته الله نکاح اوکړه او بیا هم ددوی په زوجیت کښې هم د پیغمبر رحمته الله په زمانه کښې د حضرت عبدالله بن شداد ولادت اوشو. (۵)

حضرت عبدالله بن شداد رحمته الله دخپل پلار شداد، عمر، علی، معاذ بن جبل، طلحه بن عبیدالله، ابن مسعود، ابن عباس، عباس، ابن عمر، اسماء بنت عمیس، میمونه بنت الحارث، عائشه اوام سلمه رحمته الله وغیره نه د حدیث روایت کړې دي.

اوددوی نه ابواسحاق الشیبانی، سعد بن ابراهیم، معبد بن خالد، حکم بن عتیبه، ربیع بن حراش، محمد بن کعب القرظی، منصور بن المعتمر، عبدالله بن شیرمه، معاویه بن عمار الدهنی او ابوجعفر الفراء رحمهم الله وغیره دحدیث روایت کړي. (۶) یحیی بن سعید رحمته الله فرماني: عبدالله بن شداد أحب الی من ألی صالح مولی أمرهانی. (۷) یعنی عبدالله بن شداد زما په نیز د ابوصالح مولی ام هانی په مقابلۀ کښې زیات خوښ دي. امام ابوزرعه رحمته الله فرماني: مدنی ثقة. (۸) امام عجلو فرماني: «هو من کبار التابعین وثقاتهم» (۹) امام نسائی رحمته الله فرماني: ثقة. (۱۰) ابن حبان رحمته الله دهغوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دي. (۱۱)

(۱) کشف الباری: ۷۶۸/۲.

(۲) کشف الباری: ۳۰۱/۲.

(۳) تهذیب الکمال: ۸۲/۱۵-۸۱-سیر أعلام النبلاء: ۴/۸۸ تهذیب التهذیب: ۵/۲۵۱ خلاصه الخزرجی ص: ۲۰۱.

(۴) تهذیب الکمال: ۸۲/۱۵.

(۵) تهذیب الکمال: ۸۲/۱۵-سیر أعلام النبلاء: ۳/۴۸۸.

(۶) د تلامذه ومشائخ د تفصیل دپاره اوگورنی تهذیب الکمال: ۸۲/۱۵.

(۷) الجرح والتعديل: ۵/۹۵ رقم الترجمة: ۷۷۰۷.

(۸) حواله بالا.

(۹) تهذیب الکمال: ۸۴/۱۵ تهذیب التهذیب: ۵/۲۵۲ معرفة الثقات للإمام العجلي: ۲/۳۶ مکتبة الدار.

(۱۰) تهذیب الکمال: ۸۴/۱۵ تهذیب التهذیب: ۵/۲۵۲.

حافظ ابن حجر رحمته فرمائی کہ یہ دی باندی اتفاق دی کہ حضرت عبداللہ بن شداد رحمته پہ جنگ جماجم کنبی ورک شوی وو۔^(۱) امام عجلئ رحمته فرمائی کہ عبداللہ بن شداد رحمته او عبدالرحمن بن ابی لیلی رحمته اسونہ پہ جنگ کنبی پہ نہر دجیل کنبی داخل شوی وو دکوم نہ پس کہ دھغوی ہیخ خبر ملاؤنہ شو۔^(۲) او ابن حبان رحمته ہم پہ دی باندی د جزم اظهار فرمانیلی دی کہ دھغوی پہ نہر دجیل کنبی دوب شوی وو۔^(۳) دا حادثہ ۸۱ یا ۸۲ ہجری کنبی پینہ شوی وه۔^(۴)

ابن سعد رحمته فرمائی: «کان ثقة، قليل الحديث، ضعيفاً» یعنی عبداللہ بن شداد رحمته د شیعان علی نہ وو۔^(۵) عطاء بن السائب رحمته فرمائی کہ ما عبداللہ بن شداد رحمته پہ داسی ویناکولوسره اوریدلے کہ: «وودت أني قمت على المنبر من غدوة إلى الظهر، فأذكر فضائل علي بن أبي طالب رضي الله عنه، ثم أنزل، فبضر عني» «زما دا خبره خوشه ده» کہ د سحره ترما سپین پوری پہ منبر باندی کینم د حضرت علی رحمته مناقبت اوفضائل بیانوم، بیا کہ کله د منبر نہ کوز شم، نوچہ زما ست اووہلی شی۔^(۶) علامہ ذہبی رحمته ددی حکایت نقل کولو نہ پس فرمائی «هذا غلو وإسراف» یعنی داد حضرت علی رحمته پہ محبت کنبی غلو اوزیاتی دی۔^(۷) بل علامہ ذہبی رحمته فرمائی: «حديث عبد الله مخرج في الكتب الستة، ولا نزاع في ثقته»۔^(۸)

شرح حدیث

حدیث سرہ متعلق قول بحثونہ درومبی حدیث لاتدی تیرشوی دی۔

قوله: رواه سفیان عن الشیبانی: امام بخاری رحمته داخودل غواری کہ د ابواسحاق شیبانی رحمته نہ داروایت سفیان رحمته ہم نقل کری دی۔^(۱) شراح حضراتو لیکلی دی کہ د سفیان نہ مراد سفیان ثوری رحمته دی۔^(۲) علامہ کرمانی رحمته فرمائی کہ د سفیان نہ مراد سفیان ثوری وی یا ابن عیینہ، چونکہ دواہر د امام بخاری رحمته پہ شرط باندی موافق دی پہ دی وجہ سفیان پہ صورت د ابہام ذکر کولو کنبی ہیخ حرج نشته دی۔^(۳)

^(۱) ۲/۴۶۴ رقم الترجمة: ۲۰۴۳.

^(۲) الإصابة فی تمییز الصحابة: ۳/۰۳ عرقم الترجمة: ۶۱۷۶ تہذیب الکمال: ۱۵/۸۵ تہذیب التہذیب: ۲۵۲/۵.

^(۳) الإصابة فی تمییز الصحابة: ۳/۰۳ عرقم الترجمة: ۶۱۷۶ تہذیب الکمال: ۱۵/۸۵ تہذیب التہذیب: ۲۵۲/۵ معرفۃ النقات للإمام العجلئ: ۲/۳۶۴ رقم الترجمة: ۹۰۳.

^(۴) کتاب الثقات لابن حبان: ۲/۲۶۴.

^(۵) الإصابة فی تمییز الصحابة: ۳/۰۶ تہذیب الکمال: ۱۵/۸۵ سیر اعلام النبلاء: ۳/۸۹۴.

^(۶) سیر اعلام النبلاء: ۳/۸۸۴.

^(۷) سیر اعلام النبلاء: ۳/۸۹۴.

^(۸) حوالہ بالا.

^(۹) حوالہ بالا.

^(۱۰) عمدة القاری: ۳/۲۶۹ فتح الباری: ۱/۵۳۳.

^(۱۱) حوالہ بالا.

^(۱۲) شرح الکرمانی: ۳/۱۶۸.

علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ صاحب تلویح پہ حوالہ سرہ فرمائی کہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصد دحضرت سفیان ثوری رحمۃ اللہ علیہ ددی متابعت نہ دمتابعت معنوی طرف تہ اشارہ کول دی خکہ چہ د سفیان ثوری رحمۃ اللہ علیہ متابعت معنوی دی لفظی نہ دی. اودا متابعت امام ابوداؤد رحمۃ اللہ علیہ موصولاً روایت کرې دی. هغوی فرمائی: «حدثنا محمد بن الصباح بن سفیان، حدثنا سفیان عن أبي إسحاق الشيباني سمعته من عبد الله بن شداد يحدثه عن ميمونة أن النبي صلى الله عليه وسلم مرَّ على بعض أزواجه منه وهي حائض وهو يصلي وهو عليه، يعني د حضرت ميمونه رضی اللہ عنہا نہ روایت دی چہ حضور پاک یوحادر اغوستو سرہ مونخ کولو، کله چہ د حضور پاک د دغه خادر څه حصہ نیزدی دحضور پاک په یوه زوجه باندې هم پروت وو او هغه دغه وخت د حیض په حالت کښې وه. بل دا چہ د سفیان ثوری رحمۃ اللہ علیہ په شان خالد بن عبد الله الواسطی او جریر بن عبد الحمید هم دا حدیث د ابواسحاق الشیبانی رحمۃ اللہ علیہ نہ روایت کولو کښې د عبد الواحد متابعت کرې دی. ددی نہ معلومیري چہ ابواسحاق الشیبانی رحمۃ اللہ علیہ دا حدیث د مسند عائشه رضی اللہ عنہا نہ هم روایت کولو (کما مر فی الروایة السابقة)، او کله به نئ د مسند ميمونه رضی اللہ عنہا نہ هم روایت کولو او هم دواړو سندونو سره د ابواسحاق رحمۃ اللہ علیہ نه خالد بن عبد الله الواسطی او جریر بن عبد الحمید نه اوریدلې دي خو په نورو روايتو کښې دواړو سندونو نه یوسره د ابواسحاق شیبانی رحمۃ اللہ علیہ نه نقل کرې دي. (۱) هم دغه شان حفص بن غیاث، ابو معاویه او اسباط بن محمد هم دا حدیث د ابواسحاق الشیبانی رحمۃ اللہ علیہ نه مسند ميمونه رضی اللہ عنہا سره روایت کرې دي. (۲) علامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د رواه الفاظ وئیلی تابعه نئ نه دی فرمائیلی، په دې وجه چہ روایت، د متابعت نه اعم دي نوکیدې شی چہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دا روایت په توگه د متابعت نه وی ذکر کرې. (۳)

د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: د حدیث او ذکر کرې شوی متابعت ترجمه الباب سره مناسبت واضح دي چہ په دې ټولو کښې د مباشرت حائض تذکره ده. (۴)

۶- باب: تَرَكِ الْحَائِضُ الصَّوْمَ

ما قبل سره ربط: سابقه باب سره مناسبت دادي چہ دواړه ابواب حیض سره متعلق په یویو حکم باندې مشتمل دی. (۵)

په ترجمه الباب کښې د ترک صلاة د ذکر نه کولو وجه: ابن رشید رحمۃ اللہ علیہ وغیره فرمائی چہ دلته هم امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د خپل عادت مطابق په ترجمه الباب کښې مشکل ذکر کرې دي او واضح او ښکاره شی نئ نه دي ذکر کرې. (۶)

(۱) فتح الباری: ۵۳۳/۱.

(۲) فتح الباری: ۵۳۳/۱ عمدة القاری: ۲۶۹/۳.

(۳) شرح الکرماني: ۱۶۸/۳.

(۴) عمدة القاری: ۳۹۸/۳.

(۵) عمدة القاری: ۲۶۹/۳.

(۶) فتح الباری: ۵۳۴/۱.

يا په نورو الفاظو کښې داسې هم ويلي کيدې شي چه دحائضه دپاره دترك صلوة حکم هم دې اودترك صوم هم او د دواړو هم په حديث باب کښې ذکر دې. بيا ددې نه باوجود امام بخاری رحمته الله عليه په ترجمه الباب کښې په خاص توگه د روژې د پريخودو ذکرولې اونه کړو. (١)

نوشرح وجه دا ليکلي ده چه د حائضه دپاره دترك صلوة حکم خو واضح دې کوم چه د طهارت د نه کيدو د وجې نه دې ځکه چه د صحت صلوة دپاره طهارت شرط دې خود صحت صوم يعنی د روژې دپاره طهارت شرط نه دې مگر ددې نه باوجود د ترك صوم حکم دې. ددې نه معلومه شوه چه د حائضه دپاره دترك صوم حکم امر تعبدی دې په دې وجه امام بخاری رحمته الله عليه ترجمه الباب کښې په خاص توگه د ترك صوم ذکر اوکړو. (٢)

د شيخ الحديث زکريا رحمته الله عليه وائي: حضرت شيخ الحديث زکريا رحمته الله عليه فرماني زما په نيز دترك صلوة نه ذکر کولودا وجه نه ده ځکه چه د ترك صلوة باب وړاندې راځي. خو چونکه په ترك صوم کښې قضاء وی او ترك صلوة کښې قضاء نه وی نولکه چه ددواړو ترك کول جدا جدا قسم نه شو په دې وجه امام بخاری رحمته الله عليه وجوب قضاء او عدم وجوب قضاء په اعتبار سره جدا جدا عنوان اوتړلو. (٣) اوچونکه په صوم کښې قضاء هم ده په دې وجه ئې دا مقدم کړو. (٤)

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله عليه داخودل غواړ چه دحائضه دپاره د روژې اجازت نشته. (٥)

الحديث الأول

[٢٨]- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي زَيْدُ هُوَائِبُ بْنُ أَسْلَمَ، عَنْ عِيَّاضِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَهْضَى أَوْ فُظْرٍ إِلَى الْمُصَلَّى، فَمَرَّ عَلَى النِّسَاءِ، فَقَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ فَإِنِّي أُرِيْتُكُمْ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ» فَقُلْنَ: «وَيْمَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟» قَالَ: «تُكْفِرْنَ اللَّعْنَ، وَتُكْفِرْنَ الْعَشِيرَ، مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتٍ عَقْلٍ وَدِينٍ أَذْهَبَ لِبَلِّ الرَّجُلِ الْحَاوِزِ مِنْ إِحْدَاكُنَّ»، قُلْنَ: «وَمَا نَقْصَانُ دِينَنَا وَعَقْلُنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟» قَالَ: «أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ مِثْلُ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ؟» قُلْنَ: «بَلَى، قَالَ: «فَذَلِكَ مِنْ نَقْصَانِ عَقْلِهَا، أَلَيْسَ إِذَا حَاضَتْ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ؟» قُلْنَ: «بَلَى، قَالَ: «فَذَلِكَ مِنْ نَقْصَانِ دِينِهَا» (١) [٩١٣]

[٢٨٩٣، ١٨٥٠، ٢٥١٥]

(١) عمدة القاری: ٢٦٩/٣.

(٢) فتح الباری: ٥٣٤/١ عمدة القاری: ٢٦٩/٣.

(٣) الكنز المتوازی: ٢٥٨/٣ تقریر بخاری: ٩٨/٢.

(٤) تقریر بخاری: ٩٩/٢.

(٥) فضل الباری: ٤٧١/٢.

(٦) قوله: "أبي سعيد الخدري: الحديث رواه الإمام البخاري رحمه الله في العيدين أيضاً باب الخروج إلى المصلى بغير منبر رقم الحديث: ٩٥٦ وفي الزكاة باب الزكاة على الأقارب رقم الحديث: ١٤٦٢ وفي الصوم باب الحائض تترك الصلاة والصوم رقم

ترجمه: ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ فرمائی کہ رسول اللہ ﷺ د لوئی اختر یا وروکی اختر پہ موقع باندی عید گاہ تہ تشریف یورو هلته حضور پاک دینگو طرف تہ لاړو اووئی فرمائیل ای بیبیانو صدقہ کوئی خکچہ ما پہ جهنم کښې هم ښخې زیاتې لیدلې دی. هغوی عرض اوکړو یا رسول الله داسې ولې دی؟ حضور پاک او فرمائیل تاسو لعن طعن ډیر کوئی اود خاوند ناشکری کوئی ددې نه باوجود په عقل او دین کښې ناقص کیدود وجې نه. ما تاسو نه هیڅوک زیات یو قابل او تجربه کار سړې لیوئی کونکې نه دې لیدلې. ښخو عرض اوکړو زمونږ په دین او زمونږ په عقل کښې څه نقصان دې؟ حضور پاک او فرمائیل ولې د ښخې گواهی د سړی په مقابلہ کښې د نیم برابر نه ده؟ هغوی اووئیل اووځی. حضور پاک او فرمائیل بس هم دغه ددې عقل نقصان دې. بیا حضور پاک تپوس اوکړو ولې داسې نه ده چه کله ښخه حاضره وی نو هغه نه مونږ کولې شی اونه روژه ساتلې شی؟ ښخو اووئیل هم دغه شان ده. حضور پاک او فرمائیل هم دغه ددوې د دین نقصان دې.

تراجم رجال

سعيد بن أبي مريم: دا سعيد بن الحكم بن محمد بن سالم جُمحی مصري رضی اللہ عنہ دې. ددوی حالات کتاب العلم باب من مهم شيا فراجح حتى يعرفه درو مبی حدیث لاندې تیر شوی دی. (۱)
محمد بن جعفر: دا محمد بن جعفر بن ابی کثیر الاتصاری الزرقی رضی اللہ عنہ دې. دوی د اسماعیل بن جعفر، یحیی بن جعفر او یعقوب بن جعفر ورور دي. (۲)
 هغوی د زید بن اسلم، حمید الطویل، ابراهیم بن عقبه، حرام بن عثمان الاتصاری، حمید بن ابی زینب، یحیی بن سعید الاتصاری، هشام بن عروه، ابراهیم بن طهمان، شریک بن ابی نمر او علام بن عبد الرحمن رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کړي دي. اود دوی نه عبدالله بن نافع الصانغ، زیاد بن یونس، سعید بن ابی مریم، عبد العزیز بن عبدالله الأویسی، عیید بن میمون، خالد بن مخلد، اسحاق بن محمد الفراری او معتمر بن سلیمان التیمی رحمهم الله وغیره د حدیث روایت کونکی دی. (۳)
 امام یحیی بن معین رضی اللہ عنہ فرمائی: ثقة (۴) علی بن المدینی رضی اللہ عنہ فرمائی: معروف. (۵) امام نسائی رضی اللہ عنہ فرمائی: صالح. (۶) نور امام نسائی رضی اللہ عنہ فرمائی: مستقیم الحديث. (۷) ابن حبان رضی اللہ عنہ د هغوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دي. (۸) امام عجلې رضی اللہ عنہ فرمائی: مدنی ثقة (۹) علامه ذهبی رضی اللہ عنہ فرمائی دهغوی انتقال ۱۷۰ هجری کښې خواؤشا شوې دي. (۱۰)

الحديث: ۱۹۵۱ وفي الشهادات باب شهادة النساء رقم الحديث: ۲۶۵۸ ومسلم في العيدين باب صلاة العيدين رقم الحديث: ۲۰۵۳ والنسائي في العيدين باب استنباط الإمام الناس بوجهه في الخطبة رقم الحديث: ۱۵۷۷.

(۱) كشف الباري: ۱۰۶/۴.

(۲) تهذيب الكمال: ۵۸۳/۲۴ سير اعلام النبلاء: ۳۲۲/۷ تهذيب التهذيب: ۹۴/۹ الجرح والتعديل: ۲۹۶/۷.

(۳) تلامذه ومشايعه تفصيل دپاره اوگورلی تهذيب الكمال: ۵۸۳/۲۴.

(۴) تهذيب الكمال: ۵۸۳/۲۴ سير اعلام النبلاء: ۳۲۲/۷ تهذيب التهذيب: ۹۴/۹ الجرح والتعديل: ۲۹۶/۷.

(۵) تهذيب الكمال: ۵۸۵/۲۴ تهذيب التهذيب: ۹۵/۹ الجرح والتعديل: ۲۹۶/۷.

(۶) تهذيب الكمال: ۵۸۵/۲۴ تهذيب التهذيب: ۹۵/۹.

(۷) تهذيب التهذيب: ۹۵/۹.

زید بن أسلم: دا ابواسامه یا ابو عبدالله زید بن اسلم قرشی دوی مدنی رضی الله عنه دې. ددوی حالات کتاب الإیمان باب کفران العهود الخ لاتدی تیر شوی دی. (۴)

عیاض بن عبدالله: داعیاض بن عبدالله بن سعد بن ابی سرح العامری القرشی المکی رضی الله عنه دې. (۵)

دوی د حضرت عمر، ابوهریره، ابوسعید اوحضر جابر رضی الله عنه نه حدیث روایت کړی. اوددوی نه زید بن اسلم، محمد بن عجلان، سعید المقبری، بکیر بن الأشج، داؤد بن قیس الفراء، حارث بن عبدالرحمن بن ابی زیاب، اسماعیل بن امیه، سعید بن ابی هلال اوعبدالله بن عبدالله بن عثمان بن حکیم ابن حزام الاسدی رحمهم الله وغیره حدیث روایت کوی. (۶)

امام یحیی بن معین رضی الله عنه فرمائی: ثقة. (۷) امام نسائی رضی الله عنه فرمائی: ثقة. (۸) ابن حبان رضی الله عنه دهغوی ذکر کتاب الثقات کښي کړي دي. (۹)

ابن یونس رضی الله عنه فرمائی چه داعیاض بن عبدالله د پیدائش خانی مکه ده او هم په مکه کښي ۱۱۰ هجري کښي وفات شوي. (۱۰)

أبوسعید الخدری: داصحابی رسول صلی الله علیه و آله سعد بن مالک بن سنان ابوسعید خدری رضی الله عنه دې. ددوی حالات کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن لاتدی تیر شوی دی. (۱۱)

شرح حدیث

قوله: فی أضحی أوفی فطر: حافظ ابن حجر رضی الله عنه او علامه عینی رحمته الله وغیره فرمائی چه دا شك د یوزاوی د طرف نه دي. (۱۲) خو علامه کرمانی رحمته الله فرمائی چه مذکورہ شك دحضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه د طرف نه دي. (۱۳) ددې په جواب کښي علامه عینی رحمته الله فرمائی چه په دې باره کښي هیڅ تعین نشته. په دې وجه په یقینی توگه سره نه شی وئیلې کیدې چه دا شك د چا د طرف نه دي. (۱۴)

(۱) ۴۰۲/۷ دارالفکر.

(۲) تهذیب التهذیب: ۹۵/۹.

(۳) سیر أعلام النبلاء: ۳۲۲/۷.

(۴) کشف الباری: ۲۰۳/۲.

(۵) تهذیب الکمال: ۵۶۷/۲۲ تهذیب التهذیب: ۲۰/۸ الجرح والتعديل: ۵۳۸/۶ رقم الترجمة: ۱۱۵۳۴.

(۶) تلامذه و مشافخه تفصیل دپاره او گورلی تهذیب الکمال: ۵۶۷/۲۲.

(۷) تهذیب الکمال: ۵۶۷/۲۲ تهذیب التهذیب: ۲۰/۸ الجرح والتعديل: ۵۳۸/۶.

(۸) حواله بالا.

(۹) ۲۶۴/۵.

(۱۰) تهذیب التهذیب: ۲۰/۸ تقریب التهذیب: ۵۳۸.

(۱۱) کشف الباری: ۸۲/۲.

(۱۲) عمدة القاری: ۲۷۰/۳ فتح الباری: ۵۲۴/۱.

(۱۳) شرح الکرمانی: ۱۶۹/۳.

(۱۴) عمدة القاری: ۲۷۰/۳.

لفظ «أضفی» دهمزه فتحه او ضاد په سکون سره مستعمل کیږي. (۱) علامه جوهری رحمته الله علیه لیکلی دی «الأضفیة» هغه چیلنې ته وائی کومه چه د لونی اختر په وړج ذبح کولې شی. او امام اصمعی رحمته الله علیه په دې کښې څلور لغات ذکر کړي دي. ① إضفیة: دهمزه کسره سره. ② أضفیة: دهمزه ضمه سره. ③ حضیة: د ضاد فتحه سره. ④ أضاحا. (۲) د إضفیة او أضفیة جمع أضاحی راځي. د ضفیة جمع ضفایا او د أضحاة جمع أضفی راځي. أضفی مذكر او مؤنث دواړه شان استعمالیږي. (۳) بیا یومرالاضفی ته یومرالاضفی هم په دې وجه وائی چه د قربانۍ عمل ضحی یعنی ساختی (دپورخ راختو) وخت وی. (۴)

قوله: فمر علی النساء: حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چه امام بخاری رحمته الله علیه دلته دا روایت په اختصار سره ذکر کړې دي او کتاب الزکاة کښې مکمل ذکر کړې دي. هلته د روایت الفاظ څه داسې دي: «إلی البصلی، فوعظ الناس وأمرهم بالصدقة، فقال: أيها الناس! تصدقوا، فمر علی النساء» اوددې نه وړاندې کتاب العلم کښې هم دغه حدیث د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه نه په دې معنی کښې تیر شوې دي چه د حضور پاک نه ښځو وعده اخستی وه چه تاسو صلی الله علیه و آله په خاص توگه ښځوته وعظ اونصیحت اوکړنې نودا وعده نې د قربانۍ داختر په وړج پوره کړه. (۵)

قوله: یا معشر النساء: دلېث رحمته الله علیه نه نقل دی چه معشر هر هغه ډلې ته وائی د کومې احوال او معاملات چه یوشان وی که هغه د سرو وی اوکه د ښځو وی یا ددواړو جماعت وی یا صرف د سرو یا صرف د ښځو جماعت وی. او ثعلب رحمته الله علیه نه نقل دی چه د معشر اطلاق صرف د سرو په جماعت باندې کیږي. (۶) مگر چونکه په مذکوره حدیث کښې لفظ معشر اطلاق د ښځودپاره شوې دي په دې وجه د ثعلب رحمته الله علیه تحقیق ناقابل قبول دي. (۷)

حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چه کیدې شی د ثعلب رحمته الله علیه مراد داوی چه په حالت د اطلاق کښې لفظ معشر اطلاق سرو سره خاص کیږي او په حالت د تقيید کښې ددې لفظ اطلاق په ښځو باندې هم کیدې شی لکه چه دلته روایت کښې معشر النساء ونیلې شوې. (۸) معشر جمع د معاشر راځي. (۹)

قوله: أريتكن: اريت دهمزه ضمه او راء په کسره سره فعل مجهول په معنی اخبرت دي. اودلته متعدی به سه مفعول دي. مفعول اول تاء ده کوم چه ضمیر مرفوع متصل دپاره د واحد متکلم دي اومفعول ثانی کن دي اومفعول ثالث اکثر اهل النار دي. (۱۰)

(۱) إرشاد الساری: ۵۴۲/۱.

(۲) معجم الصحاح: ۶۱۵.

(۳) معجم الصحاح: ۶۱۶.

(۴) عمدة القاری: ۲۷۰/۳.

(۵) فتح الباری: ۵۲۴/۱.

(۶) فتح الباری: ۵۲۴/۱ عمدة القاری: ۲۷۰/۳ إرشاد الساری: ۵۴۲/۱.

(۷) حواله بالا.

(۸) فتح الباری: ۵۳۵/۱ إرشاد الساری: ۵۴۲/۱.

(۹) عمدة القاری: ۲۷۰/۳.

(۱۰) عمدة القاری: ۲۷۱/۳.

علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے دا رویت د معراج پہ شبہ (لملة الاسراء) کنبی شوې وو او صلاة الکسوف کنبی دامضمون د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه داسې نقل دي: «أريت النار، فلهم أرمظراً أكابورمقط أفظم ورأيت أكثر أهلها النساء» یعنی ماته دوزخ او خودلې شو نو ما د نن ورځې په شان خطرناک منظر اول چرته نه دي ليدلې او ما اوکتل چه په دې کنبې اکثر ښځې دي. (۱) حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ او علامه قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه (صلاة الکسوف) کنبې ذکر شوې حديث د ابن عباس رضی اللہ عنہ نه معلومېږي چه دا رویت د کسوف د مونځ په حالت کنبې شوې. (۲)

په دې دواړو اقوالو کنبې تضاد نشته ځکه چه ممکن دي په دواړو موقعو باندې حضور پاک داسې ليدلې وي. (۳)

په جهنم کنبې د ښځو د کثرت سره متعلق يواشکال: دلته ددې روايت نه معلومېږي چه په جهنم کنبې به د ښځو کثرت وي خود حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ نه روايت دي چه: «إن أدنى أهل الجنة منزلة من له زوجتان من الدنيا» یعنی د ټولو نه دکمي درجې جنتي هغه دي چاته چه به په جنت کنبې د انسانانو نه دوه بيبيانې ملاوېږي. ددې روايت مقتضي خو داده چه ښځې به د يو کنبې دوه حصې وي یعنی په جنت کنبې به د ښځو شمير د سرو په نسبت زيات وي. (۴)

د اشکال جواب: علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ ددې اشکال په جواب کنبې فرمايلي دي چه دا کثرت د وقوع به د شفاعت نه پس وي. (۵) مطلب داچه سره ددې چه په جهنم کنبې به د گناهگارو ښځو شمير د سرو په نسبت زيات وي مگر څه به د سزا تيرونه نه پس کله د شفاعت په وجه د دوزخ نه راوتل او جنت ته د داخلیدلو سلسله وی نوبيا به په جنت کنبې د ښځو شمير زيات شي په دې وجه به د يو جنتي په نکاح کنبې دوه دوه راځي. بعض حضراتو دا جواب ورکړې دي چه «رأيت أكثر أهلها النساء» په تخويف او تغليظ باندې ميني دي مگر دا جواب صحيح نه دي ځکه چه د حضور اکرم خبر ورکول د رویت نه پس دي. بيا دا تخويف يا تغليظ گرځول څنگه صحيح کيدې شي ؟... (۶) امام نووي رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه د حضور پاک فرمان «رأيت أكثر أهلها النساء»

کنبې ددې خبرې دليل دي چه نن هم څه خلق د جهنم په عذاب کنبې اخته دي. (أعاذنا الله منه)، (۷)

قوله: **وبم يارسول الله** حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه واؤ استينافيه دي اوباء تعليليه دي اوميم په اصل کنبې ما استفهاميه ده کوم چه تخفيفاً حذف کړې شوې دي. (۸)

(۱) عمدة القاری: ۲۷۱/۳ رواه البخاری فی الکسوف فی باب صلاة الکسوف جماعة رقم الحديث: ۱۰۵۲.

(۲) فتح الباری: ۵۳۵/۱ إرشاد الساری: ۵۴۲/۱.

(۳) أنوار الباری: ۳۹۴/۱۰.

(۴) عمدة القاری: ۲۷۱/۳، ۱۲۱/۷ دارالکتب العلمیة أوجز المسالك: ۸۴/۴.

(۵) حواله بالا.

(۶) حواله بالا.

(۷) أوجز المسالك: ۸۲/۴.

(۸) فتح الباری: ۵۳۵/۱.

علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے واؤ عاطفہ دے او معطوف علیہ مقدر دے۔ تقدیری عبارت داسی دے: «ما ذلننا وھ» او باء سببیہ دہ او میم پہ اصل کنبی ما استفہامیہ دے او حالت جر کنبی ما استفہامیہ الف غور زول او فتحہ باقی سائل واجب وی دے دپارہ چہ فتحہ، پہ الف محذوفہ باندی دلالت او کپی لکہ چہ لام او علام وغیرہ کنبی ہم داسی شوی دی۔ اود الف د حذف کولو علت دادی چہ استفہام او خبر پہ مینخ کنبی فرق او کپی شی۔ ہم دغہ وجہ دہ چہ پہ آیت مبارک ﴿فَیَمَّا أَتَتْ مِنْ ذِکْرِ نَهَا﴾ او ﴿فَنَظَرَتْ﴾ پھر چہ المؤمنون کنبی دما استفہامیہ الف محذوف دے^(۱) بل د حضرت عکرمہ رحمۃ اللہ علیہ او عیسیٰ رحمۃ اللہ علیہ پہ قرات کنبی دی ﴿عَمَّا یَسْأَلُونَ﴾ یعنی دما استفہامیہ الف حذف نہ کپی شو نو علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ

فرمانی چہ دا نادر دی۔^(۲)

قوله: تکثرون العرب

د لعنت حکم: د لعنت حکم د بددعا اود اللہ تعالیٰ د رحمت نہ لرے کول دی اود لعنت پہ حرمت باندی د علماؤ اتفاق دے خکہ چہ یومسلمان یا کافر د چا د خاتمہ چہ پہ قطعی او یقینی توگہ باندی علم نشته، داللہ تعالیٰ د رحمت نہ لرے کول ناجائز دی۔ البتہ د یوکس پہ کفر باندی مہ کیدل پہ دلیل قطعی سرہ ثابت وی یا دا ثابت وی چہ ہم پہ کفر باندی بہ مہ کیری نو پہ داسی صورت کنبی لعنت کول جائز دی۔^(۳)

دغہ شان بلا تعین کسانو باندی د یو خاص صفت د وجی نہ لعنت کول ہم جائز دی لکہ داللہ تعالیٰ لعنت دے وی پہ ظالمانو باندی فاسقانو باندی منافقانو باندی او پہ کافرانو باندی وغیرہ وغیرہ۔^(۴)

قوله: وتکفرون العشیر: د کفر معنی پتول اود یونعمت ناشکری اوبی قدری کول دی۔ اود بنخہ د ناشکرنی نہ مراد دلته دادے چہ ہفہ د خاوند د احسانانو ناشکری کوی اوہفہ چہ ورته خہ ہم راوری ہفہ کم شمیری۔^(۵)

العشیرد فعیل پہ وزن دی اود دے اطلاق پہ خاوند، ملگری مجلس والاو دوست پولو باندی کیری۔^(۶) البتہ علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ علامہ باجی رحمۃ اللہ علیہ او علامہ کرمانی رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ فرمانی چہ دلته د عشیر نہ مراد خاوند دی او خاوند تہ عشیر خکہ وائی چہ ہفہ د بنخہ سرہ اوبنخہ دہفہ سرہ پہ یوخانی ژوند تیرہ وی۔^(۷) علامہ باجی رحمۃ اللہ علیہ او حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ دوم احتمال ہم ذکر کپی دے اوہفہ دا چہ عشیر نہ مراد عام وی کہ ہفہ خاوند وی اوکہ بل خوک۔^(۸)

(۱) عمدة القاری: ۲۷۱/۳ إرشاد الساری: ۵۴۲/۱.

(۲) حوالہ بالا.

(۳) فتح الباری: ۵۳۶/۱ عمدة القاری: ۲۷۳/۳ شرح الکرمانی: ۱۶۹/۳ إرشاد الساری: ۵۴۳/۱.

(۴) فتح الباری: ۱/۵۳۶ عمدة القاری: ۲۷۳/۳ شرح الکرمانی: ۱۶۹/۳ إرشاد الساری: ۵۴۳/۱.

(۵) فتح الباری: ۵۳۵/۱ عمدة القاری: ۲۷۰/۳ شرح الکرمانی: ۱۶۹/۳ إرشاد الساری: ۵۴۳/۱.

(۶) عمدة القاری: ۲۷۰/۳ وجز المسالک: ۸۶/۴.

(۷) عمدة القاری: ۲۷۰/۳ شرح الکرمانی: ۱۶۹/۳ المنقی شرح الموطا: ۳۲۹/۱.

(۸) فتح الباری: ۵۳۵/۱ المنقی شرح الموطا: ۳۲۹/۱.

علامه طبیبی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ حضور پاک پہ اسلوب حکیم باندی مبنی دی هغه داسی چه د دغه ښځو د سوال جواب «تکثرن اللعن وتکثرن العین» باندی مکمل شوی وو. خوددې نه باوجود حضور پاک ﷺ د دغه ښځو مذمت د عقل اودین په اعتبار ناقص کیدوسره داسی اوکړو چه دې سره سره د دغه ښځو یوبل خراب صفت معلوم شو او هغه خراب صفت دادې چه دا ښځې باوجود د ناقص العقل والدین کیدو کامل العقل او پوخ دماغو والا سړی خپل تابعدار او راگیره وی. او په جواب کښې دا شان طریقہ اختیارولو ته صنعت استنباع وائی. (۱)

لیکن حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فیه نظر و نیلوسره دا توجیح مرجوح او گرځوله اویبانی خپله رانې ذکرکړه چه په ظاهره دا خبره هم د ښځو «اکثر اهل النان» کیدو د اسباب نه خودلې شوې ده ځکه چه کله هغوی یوهوښیار دانا او عقل مند سړی بیکاره کوی تردې چه نامناسب اونا جائز طریقې اختیارولوباندې مجبورشی نوهغه هم د ده د ناجائز کار په گناه کښې شریکه شوه بلکه هغه پخپله د گناه سبب کیدو د وجې نه ددغه سړی نه هم د گناه په بوج کښې راگیره شوه اودغه شان په اورکښې د داخلیدلو نوره هم زیاته حقداره شوه. (۲)

دعلامه عینی رحمۃ اللہ علیہ رانې داده په دې کښې د ښځو دمذمت نه زیات د حیراتیا د اظهار اړخ ډیر ښکاره دي. (۳)

په دې موقع باندې علامه نووی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه په مذکوره روایت کښې د ښځو کثرت د لعن او خاوند د نافرمانی سبب د هغوی دپاره په دوزخ کښې د داخلیدلو وعید کیدل ددې خبرې دلیل دي چه دا دواړه کبیره گناهونه دي. (۴)

قوله: من ناقصات من ناقصات صفت دي اوددې موصوف محذوف دي اوتقدیری عبارت داسې دي: «ما رأیت احدا من ناقصات.... الخ» (۵)

قوله: أذهب: أي: أشد ذهاباً: داد باب افعال «الإذهاب» نه صیغه د تفضیل ده او دا د امام سیبویه رحمۃ اللہ علیہ د مذهب موافق دي ځکه چه هم هغه ثلاثی مزید فیه نه داسم تفضیل په بنیاد باندې جائز گرځوی خودقیاس تقاضاه چه دلته «أشد ذهاباً» وی. (۶)

قوله: للرب الرجل المحازم من أحد أکر: الرب: د لب معنی مغز ده یعنی خالص عقل په کوم کښې چه د څه قسم دعیب یا نقص څه وجودنه وی. داسې لب «مغز» عقل سره خاص دي لهذا هر لب «مغز» عقل دي لیکن هر عقل لب «مغز» نه دي. (۷)

(۱) شرح الطبیبی کتاب الإیمان: ۱/ ۴۵۱ رقم الحديث: ۱۹.

(۲) فتح الباری: ۵۳۵/۱.

(۳) عمدة القاری: ۲۷۲/۳.

(۴) فتح الباری: ۵۳۶/۱ عمدة القاری: ۲۷۳/۳.

(۵) عمدة القاری: ۲۷۱/۳.

(۶) فتح الباری: ۵۳۵/۱ عمدة القاری: ۲۷۱/۳ شرح الکرمانی: ۱۶۹/۳ إرشاد الساری: ۵۴۳/۱.

(۷) شرح الکرمانی: ۱۶۹/۳ إرشاد الساری: ۵۴۳/۱ فتح الباری: ۵۳۵/۱.

قوله: الحائِز: حازم زیرک او پوخ کار سړې ته وائی. (١) او دلته د ښځو ناقصات العقل والدین کیدو سره ددې خبرې ذکر کول چه هغوی سره د عقل او دین کښې د کموالی د وجه نه یو پوخ کار سړې خپل تابعدار جوړه وی دا په توگه د مبالغه دې او هغه داسې چه د یو پوخ کار سړی د احوال دې نویابا نه ناپخته کار سړی څه وایښی..... (٢)

قوله: وما نقصان دیننا و عقلنا: علامه عینی رحمته الله فرمائی چونکه دې ښځو ته د خپل ناقصات العقل والدین کیدو وجه په پوهه کښې نه راتله په دې وجه نی د حضور پاک نه پوښتنه او کړه چه «وما نقصان دیننا و عقلنا یا رسول الله؟» (٣)

حافظ ابن حجر فرمائی چه ددې ښځو داسوال کول هم دهغوی په ناقصات کیدو باندې دلالت کوی ځکه چه دغه پورته ذکر شوی دریواړه خامیانی «اکثار لهن، کفران عشیره، اذ هاب لب رجل، منلو باوجود هغوی ته خپل ناقصات کیدل په پوهه کښې راغللي شو او پوښتنه نی او کړه «وما نقصان دیننا و عقلنا؟» (٤) په دې باندې نقد کولو سره علامه عینی رحمته الله فرمائی چه دا استشکال گرځول صحیح نه دی بلکه په حقیقت کښې علت د نقصان د پتوالی په وجه دغه ښځو پوښتنه کړې وه اودا ځنګه ممکن دی چه دا استشکال او گرځولې شی. ځکه چه پخپله حضور پاک ددهغه خفاء د ختمولو دپاره داسې ارشاد فرمائی: «ألین شهادة المرأة الخ» (٥)

قوله: ألین شهادة المرأة: د رسول الله صلی الله علیه و آله جواب د یر شفقت نرمنی او خوند نه ډک دې په کوم کښې چه حضور پاک ښځو سره دهغوی د پوهې مطابق کلام او فرمائیلو. ځکه چه د حضور پاک فرمان دې چه خلقو سره دهغوی د عقل په اندازه خبرې کونی. (٦)

شرح فرمائی چه: «ألین شهادة المرأة بنصف شهادة الرجل» کښې دالله تعالی ارشاد (فَرَجُلٌ وَأَمْرَأَتَيْنِ مِّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ) طرف ته اشاره ده. په کوم کښې چه دی د دوو ښځو گواهی د یوسړی د گواهنی برابره ده او الله تعالی ددې وجه داخودلې چه یوې نه هیره شی نو بله به نی وریادوی. ددې نه معلومه شوه چه په دوی کښې د هیرې ماده زیاته ده چه یو قسم هم د عقل نقصان دې. (٧)

بل حضور پاک دتقص دبیانولو په ځانی: ألین شهادة الباتین مثل شهادة الرجل، او ألین شهادة المرأة مثل نصف شهادة الرجل تعبیر ځکه استعمال کړو چه په دې کښې په نقصان عقل باندې صریح دلالت دې خو په دویم

(١) حواله بالا.

(٢) فتح الباری: ٥٣٥/١ إرشاد الساری: ٥٤٣/١.

(٣) عمدة القاری: ٢٧١/٣.

(٤) فتح الباری: ٥٣٥/١.

(٥) عمدة القاری: ٢٧١/٣.

(٦) فتح الباری: ٥٣٥/١ عمدة القاری: ٢٧١/٣ إرشاد الساری: ٥٤٣/١.

(٧) فتح الباری: ٥٣٥/١ إرشاد الساری: ٥٤٣/١.

تعبیر کنبی په نقصان باندې ضماً دلت دې. (۱) ابن التین رحمته فرماني چه بعض حضراتو عقل په دیت باندې محمول کړې دې مگر دا خبره بعیده اوسیا کلام هم ددې نفی کوي. (۲) علامه عینی رحمته فرماني چه په ظاهره ددې حدیث نه معلومیږي چه د دنیا ټولې ښځې د عقل اودین په لحاظ سره ناقص وی حالته که د نورو احادیثونه د ښځو د کمال ثبوت هم ملاوړی. چنانچه حضور پاک فرماني «کُلُّ مِنَ الرِّجَالِ کَوْنٌ وَلَمْ یُکَلِّ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَرْمِیْتُ عِمْرَانَ» و آسمه بنت مزاحم، یعنی په سرو کنبی خودیر خلق د کمال دی مگر په ښځو کنبی طرف دوه کامل دی حضرت مریم بنت عمران او حضرت آسیه بنت مزاحم او دترمذی شریف په روایت کنبی د څلورو ذکر دې کوم چه حضرت انس رضی الله عنه روایت کړې دې چه حضور پاک فرماني: «حَسْبُكَ مِنَ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ: مَرْمِیْتُ عِمْرَانَ، وَمَرْجَةُ بِنْتُ خَيْلَةَ، وَفَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ، وَآسَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ» (۳) بعض حضراتو ددې جواب دا ورکړې دې چه دڅه کسانود وځي نه په مذکوره کلیه باندې اثر نه پریوځي ځکه چه هغه ډیر کم اونا در دی. (۴) دویم بهتر جواب دادې که د یوې خبرې حکم په چرته په ټول قسم باندې هم راشی نو دا ضروری نه دی چه هغه حکم به دهغې په هریو کس باندې لارم وی او هیڅوک به نشی بچ کیدی. (۵)

قوله: فذلک: کاف د خطاب د کسره سره اودا خطاب هغه ښځې ته دې د چا په ذمه چه حضور پاک سره خبرې کول وو. (۶)

علامه قسطلانی رحمته فرماني په دې باندې اشکال کیږي چه خطاب خو ډیرو ښځوته وو بیانی فذلک ولې اوفرمانیلو دلته فذلک کیدل پکار دی؟ نوجواب دادې چه ذلک مذكر مخاطب کنبی دا خبره ده چه ددې په استعمال سره د ذلکم نه استغناء حاصلیږي لکه چه د الله تعالی ارشاد دې «وَمَنْ یَفْعَلْ ذَٰلِكَ یَنُكِرْهُ» هم دغه شان په مؤنث کنبی هم ده چه د مؤنث واحد په استعمال سره د جمع مؤنث مخاطب نه استغناء حاصلیږي. خود بعض نحوایانونه دا هم نقل دی چه کاف مکسوره مفردة دهر مؤنث د خطاب د پاره کافی دې. دویم جواب دادې چه خطاب لاغفلی التعین دې یوې ښځې سره هم خاص نه دې دې دپاره چه دې ټولو ښځو ته علی سبیل البدلیه شامل وی په دې معنی چه د دوی ناقص العقل کیدل دومره اندازه کنبی واضح دی چه دا خطاب بعض سره خاص کول او بعض سره غیر مختص کولې نشی. (۷) بل د کاف فتحه سره هم جائز دې په دې بناء باندې خطاب عام دې. (۸)

ددین اوعقل نقصان په توگه د ملامتیانه دې: شراح حدیث لیکلی دی چه د ښځو په حواله سره ددین نقصان اود عقل ذکر په توگه د ملامتیانه دې بلکه ددې ذکر خود تنبیه په غرض دې دې دپاره چه ددغه کم

(۱) عمدة القاری: ۲۷۲/۳.

(۲) فتح الباری: ۵۳۵/۱.

(۳) عمدة القاری: ۲۷۲/۴؛ إرشاد الساری: ۵۴۳/۱؛ صحیح البخاری کتاب أحادیث الأنبياء رقم الحدیث: ۳۴۳۳؛ أوجامع الترمذی، کتاب المناقب، باب فضل خدیجة رقم الحدیث: ۳۸۷۸.

(۴) عمدة القاری: ۲۷۲/۳.

(۵) عمدة القاری: ۲۷۲/۳؛ إرشاد الساری: ۵۴۳/۱.

(۶) فتح الباری: ۵۳۵/۱؛ عمدة القاری: ۲۷۲/۳؛ إرشاد الساری: ۵۴۳/۱.

(۷) إرشاد الساری: ۵۴۳/۱.

(۸) فتح الباری: ۵۳۵/۱؛ عمدة القاری: ۲۷۲/۳؛ إرشاد الساری: ۵۴۳/۱؛ شرح الکرمانی: ۱۷۰/۳.

عقل والو د فتنې د اخته کيدو نه انسان محفوظ وي. هم دغه وجه ده چه په مذکوره روايت کښې د عذاب ترتب په نقص دين او عقل باندې اوڼه کړې شو بلکه کفران عشير او اکثار لعن غونډې گناهونو باندې اوکړې شو. (۱)

علامه نووي رحمته الله عليه نور فرماني چه د دين نقصان هم د گناه په کارونو کښې راگيرنه دي ليکن کله خو نقص دين په داسې توگه شي چه په هغې سره گناه لازمي راځي. لکه بغير د عذر نه مونږ پريخودل او کله په داسې توگه کيږي چه په هغې سره گناه نه لازميږي لکه د يو عذر د وجې نه جمعه پريخودل او کله داسې هم کيږي چه انسان د هغه فعل د کولو مکلف کيږي لکه د حائضه دپاره چه د مونږ پريخودل او روژه نه ساتلو حکم. (۲)

ايا حائضه به سره د ترک صلاة و صوم د ثواب مستحق وي؟ بيا دلته يو سوال داهم پيدا کيږي چه آيا په داسې صورت کښې کله چه حائضه د مونږ ترک کولو او د روژې پريخودلو پابند ده د ثواب مستحق به وي که نه؟ هغې ته به د دغه مونږونو او روژ ثواب ملاوېږي که نه؟ او شريعت خود هغې د ذهني نه د دغه مونږونو قضا هم ساقط کړې ده. لکه څنگه چه بيمارته د بيمارنې په حالت کښې دهغه نفلونو ثواب ملاوېږي کوم چه هغه د پابندۍ سره په حالت د صحت کښې ادا کول. د کوم د ادا کولو نه چه د بيمارنې په وجه عاجز شوي دي؟ نو علامه نووي رحمته الله عليه فرماني چه په ظاهره هم دغه معلومېږي چه ثواب به ورته نه ملاوېږي او دواړه (حائضه او مريض) کښې وجه د فرق داده چه د مريض نوافل ادا کول په نيت د هميشه والي وو او هغه ددې د ادا کولو اهل هم دي خو په حائضه کښې داسې خبره نشته دي ځکه چه دهغې نيت د ايام حيض سره متعلق د مونږ روژې پريخودلو وي او بيا حائضه اهل هم نه ده، ځکه چه په هغې باندې مونږ کول حرام دي. (۳) مگر علامه عيني رحمته الله عليه فرماني ليکن دا کيدې شي چه د ترک حرام په وجه هغه د ثواب مستحق او گړځي. (۴)

قوله: لم تصل ولم تصوم: حافظ ابن حجر فرماني چه په دي جمله کښې دي خبرې طرف ته اشاره ده چه د شريعت د طرف نه د حائضه دپاره د مونږ روژې د ممانعت حکم ددغه مجلس نه وړاندې واقع شوي وو. (۵) باقي د حائضه دپاره د ترک صلاة و صوم حکم ددې د علت او عدم قضا صلاة او قضا صوم په تحليل کښې د فقهاؤ اختلاف، دا ټول بحثونه په تفصيل سره د شروع په مباحث کښې تير شوي دي. استنباط اهکام: ① ددې روايت نه معلومېږي چه دامام د قوم سره د اختر د مونږ دپاره کولو ميدان کښې د عيدگاه طرف ته وتل مستحب دي. (۶)

② په دي کښې د صدقه او خيرات کولو د رغبت ورکولو حکم دي. خاص کر د اخرونو په موقع باندې ددې حکم اهميت ځکه دي چه غنيان او فقيران يوشان شي. فقيران يتيمان مسکينان سړي او ښځې د اميرانو او غنيانو خوراک لباس فاخره وغيره ته کتلوسره افسوس او ارمان کوي نوکه چرې په دغه موقع باندې دهغوی امداد اوکړې شي نو هغوی سره به هم ښکلي لباس اود خوراک څښاک سامان وي.

(۱) فتح الباري: ۵۳۶/۱ إرشاد الساري: ۵۴۳/۱.

(۲) فتح الباري: ۵۳۶/۱ عمدة القاري: ۲۷۲/۳ إرشاد الساري: ۵۴۴/۱ شرح الکرمانی: ۱۷۰/۳.

(۳) فتح الباري: ۵۳۶/۱ عمدة القاري: ۲۷۲/۳ إرشاد الساري: ۵۴۴/۱ شرح الکرمانی: ۱۷۰/۳.

(۴) عمدة القاري: ۲۷۲/۳.

(۵) فتح الباري: ۵۳۵/۱.

(۶) فتح الباري: ۵۳۵/۱ عمدة القاري: ۲۷۲/۳ شرح الکرمانی: ۱۷۰/۳.

او بیا حضور پاک په خاص توگه باندې صرف ښځو ته په دې حکم کښې خطاب ددې دپاره کړې دي چه په هغوی کښې په عام توگه د بخل صفت زیات وی اود صدقې د اجر او ثواب علم او استحضار ورته کم وی. (۱)

⑤ داختر په ورځو کښې عیدگاه ته د ښځو د تللو هم جواز معلوم شو. (۲) دې د پاره چه هغوی هم په مونځ اود عاکښې شامل شی. لیکن دامت علماؤ فیصله کړې ده چه دا جواز د حضور پاک د زمانې مبارکې پورې وو اوس ځوانانو ښځوله د کورونو نه وتل نه دی پکار. په دې وجه خو حضرت عائشه رضی الله عنها او فرمائیل که چرې حضور پاک دغه حالات کتلې وې (۳) کوم چه د حضور پاک د وفات نه پس ښځو پیدا کړل نو هغوی به ئی د جماتونو د حاضرئې نه منع کړې وې لکه څنگه چه په بنی اسرائیلو ښځې رامنع کولې. (۴)

علامه عینی رحمته الله چه حضرت عائشه رضی الله عنها دا قول د حضور پاک دوصال نه پس دینیزدې زمانې دي او اوس خو نعوذ بالله حالت ډیر زیات خراب شوې دي په دې وجه د ښځو د بهر وتلو جواز هیڅ شان سره نه شی کیدي. خاص کر د ښاریو د ښځو دپاره د چا حال چه ټولو ته ښه معلوم دي. (۵)

⑥ ابن ملقن رحمته الله فرماني چه یو جماعت د ښځو عیدگاه ته تلل جائز گنړی او په دوی کښې حضرت ابوبکر، حضرت علی، حضرت ابن عمر او نور صحابه کرام رضی الله عنهم دی. او نورو حضراتو دا منع کړې دی په کوم چه عروه، قاسم، یحیی بن سعید انصاری، امام مالک او امام ابویوسف رحمهم الله دی. د امام ابوحنیفه رحمته الله نه د دواړو روایت دي او بعض حضراتو د ځوانانو ښځودپاره ممانعت کړې دي اود ماشومانو او بوډې گانو ښځودپاره ئی ممانعت نه دي کړې. د امام مالک رحمته الله او امام ابویوسف رحمته الله هم دغه مذهب دي. (۶)

امام طحاوی رحمته الله فرماني چه د اسلام په شروع کښې د ښځو دپاره د وتلو حکم د دښمنانو په نظر کښې تکثیر سواد مسلمین په غرض سره وو. (۷) زه دا وایم چه هم دې سره هغه زمانه د امن وه او نن صبا امن ډیر کم دي اود مسلمانانو شمیر هم ډیر زیات شوې دي. په دې وجه د تکثیر سواد غرض فوت شو. (۸) او زموږ د احنافو مذهب هم هغه دي کوم چه صاحب د بدائع علامه کاسانی رحمته الله ذکر کړې دي چه ټولو فقهاؤ په دې امر باندې اتفاق کړې دي چه داخترانو اود جمعو د مونځونو او دنورو مونځونو دپاره د ځوانانو ښځو د وتلو د رخصت اجازت نه وی. لقوله تعالی (وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ) یعنی په خپلو کورونو کښې کتنئ. بل دا چه دهغوی د کورونو نه وتل به د فتنو او خرابو سبب وی. البته بوډې گانې ښځې د اخترانو د پاره وتلې شی سره ددې چه غوره دهغوی دپاره هم بغیر د څه خلاف نه هم دغه دی چه د یو

(۱) عمدة القاری: ۲۷۲/۳.

(۲) فتح الباری: ۵۳۵/۱ عمدة القاری: ۲۷۲/۳.

(۳) قالت: لو أدرك النبي صلى الله عليه وسلم ما أحدث النساء لمنعهن المسجد، كما منعت نساء بنی اسرائیل. رواه الإمام ابیخاری فی الأذان، باب انتظار الناس قیام الإمام العالم رقم الحدیث: ۸۶۹.

(۴) عمدة القاری: ۲۷۲/۳ التوضیح لابن الملن: ۵۱/۵.

(۵) عمدة القاری: ۲۷۲/۳.

(۶) التوضیح: ۲۵/۵.

(۷) التوضیح: ۲۵/۵.

(۸) عمدة القاری: ۲۷۲/۳.

مونيخ دپاره دې هم نه اوځی. بيا که چېرې اوځی نو په روايت د حسن عن الامام ابی حنيفه عليه السلام داختر مونيخ به کوی اود امام ابو يوسف عليه السلام د روايت مطابق به مونيخ نه کوی بلکه صرف تکثير سواد مسلمين به کوی اود دعا د شرکت نه به فائده اخلي. د ام عطيه رضي الله عنها نه روايت دې چه حضور پاك به نابالغ جينکنی پيغلې پرده کونکې جينکنی اود حيض والا ښځو ته هم د عيدگاه طرف ته د وتلو هدايت کولو. بيا د حيض والاد عيدگاه نه جدا مگر متصل خانی کښې جمع کيدلي اودغه شان د برکت نه ډک تقرب اود اختر په اجتماع کښې شرکت کولو اودمسلمانانو په دعاگانو کښې به ورسره وې. هغه وخت حضور پاك دا هم او فرمائيل د الله تعالى بنديگانه د جماتونود حاضرني نه مه منع کونی. (او سنن ابی داؤد) روايت کښې دی چه هغوی دې په ساده د استعمال په کپړو کښې اوځی او عطر او خوشبونی کښې لږ پر نه اوځی. (۴)

امام نووي رحمه الله فرمائی چه د خوانې ښځې د پاره په اختر کښې وتل مکروه دی اودغه شان هغه ښځه هم د کومې طرف ته چه د سرو رغبت وی ځکه چه دداسې ښځودپاره بهرو تلو سره هغه پخپله هم په فتو کښې اخته کيدې شی اودهغې د وجې نه سړی هم راگيريدې شی. (۵)

⑤ ددې روايت نه معلومه شوه چه د ښځو د نصيحت او وعظ دپاره د وخت امام يا چه کله هغه موجود نه وی نودهغه نائب جدا وخت وړ کولې شی. (۶)

⑥ د نصيحت په موقع سخته لهجه هم اختيارولې شی دې دپاره چه اوريدونکی د خرابو طور طريقو نه اود انسانيت د تنگ اوصاف پريردي. (۷)

⑦ په صدقه کولو سره دالله تعالى عذاب دفع کيږی او په دې سره د گناهونو کفارو کيږی. (۸)

⑧ دالله تعالى د نعمت نه انکار حرام دي او کفران نعمت مذموم دي. (۹)

⑨ په مومن باندې لعن طعن او ظلم او سختی کول حرام دی اوکه داسې بار بار کوی نود سختې کبيره گناه مرتکب کيږی به. (۱۰)

(۱) قالت ام عطية: أمرنا أن نخرج، فنخرج الحيض والعواتق وذوات الخدور. فأما الحيض فيشعدن جماعة المسلمين ودعوتهم ويعتزلن مصلاهم. رواه السنة، قال البخاري في العيدين باب اعتزال الحيض المصلي تحت رقم الحديث: ٩٨١ ومسلم في صلاة العيدين باب ذكر إباحة خروج النساء في العيدين إلى المصلي تحت رقم الحديث: ٢٠٥٦ والترمذي في أبواب العيدين باب في خروج النساء في العيدين تحت رقم الحديث: ٥٣٩ وأبو داود في الصلاة باب خروج النساء في العيد تحت رقم الحديث: ١١٣٦، والنسائي في صلاة العيدين باب اعتزال الحيض مصلي الناس تحت رقم الحديث: ١٥٦٠ وابن ماجه في أبواب إقامة الصلوات ولاسنة فيها، باب ماجاء في خروج النساء في العيدين تحت رقم الحديث: ١٣٠٨.

(۲) صحيح البخاري رقم الحديث: ٩٠٠ صحيح مسلم رقم: ٩٩٠ سنن أبي داود رقم ٥٦٦.

(۳) سنن أبي داود كتاب الصلاة والسنة فيها، باب ماجاء في خروج النساء إلى المسجد رقم الحديث: ٥٦٥.

(۴) بدائع الصنائع: ٢٣٩-٢٣٧ عمدة القاري: ٣/٢٧٢.

(۵) عمدة القاري: ٣/٢٧٣.

(۶) عمدة القاري: ٣/٢٧٣ فتح الباري: ١/٣٥٣ شرح الكرماني: ٣/١٧٠.

(۷) فتح الباري: ١/٥٣٦ عمدة القاري: ٣/٢٧٣.

(۸) حواله بالا.

(۹) حواله بالا.

① د کفر اطلاق په حديث باب کښې په گناهونو باندې ځکه کړې شوې دې (حالانکه ددې مرتکب د اسلام نه نه خارج کېږي، دې دپاره چه دداسې امورو نه احتراز او غفلت نه وي اوداسې کونکې به سخت بد گنولې شي. بل دا هم معلوم شو چه د کفر اطلاق په غير کفر باندې کيدې شي.)^(۲)

② ددې روايت نه معلومه شوه چه شاگرد د خپل استاذ نه د يوسوال په ذريعه يوه خبره په ښه شان سره زده کولې شي.)^(۳)

③ معلومه شوه چه د شهادت لونی مدار په عقل باندې دې په دې وجه د ښځې شهادت دسړي د شهادت په نيمه گړخولې شوې دي.)^(۴)

④ د فقيرانو مسکينانو دپاره سفارش کول مستحب دی اود هغوی دپاره د نورو نه سوال هم کولې شي. لهذا کومو حضراتو چه دنورو خلقو دپاره سوال کول مکروه گړخولی دی هغه صحيح نه دي.)^(۵)

⑤ د حديث باب نه د امت دپاره د حضور پاک عظيم اخلاق او غير معمولی رحمت وراقت ثبوت ملاؤ شو د عذاب نه خلاصې ورکول او رحمت ته د نيزدې کولو په فکر کښې به اوسيدلو. عليه الف الف تحية و سلام.)^(۶)

د حديث ترجمه الباب سره مناسبت: د حديث ترجمه الباب سره مناسبت د حديث د تکرې «ولم تصم» کښې دې او هغه داي چه دواړو کښې د حائضه دپاره د عدم جواز صوم ذکر دي.)^(۷)

۷- باب: تَقْضِي الْحَائِضِ الْمَنَاسِكَ كُلَّهَا إِلَّا الطَّوْفَ بِالْبَيْتِ.

ما قبل سره ربط: په دې باب کښې دا مسئله بيان کړې شوې ده که په يوه ښځه باندې د احرام تر لونه پس حيض راغلو نوبيا به هم هغه سواد طواف د بيت الله نه ټول مناسک حج ادا کوي.)^(۸) هم په دې سره په دواړو ابوابو کښې مناسبت هم معلومېږي چه باب سابق کښې د حائضه د ترک صوم ذکر وو او په دې باب کښې د ترک طواف ذکر دي او دواړه (صوم او طواف) هم د فرائض نه دي.)^(۹)

قوله: «المناسك» په احاديثو کښې دا درې الفاظ متناكب، تُسَكُّ او كَيْفَكَّة په كثره سره وارد شوی دی متناكب د مَنَسُّوك جمع ده دا لفظ د سين فتحه او كسره دواړو سره استعمالېږي اود دې اطلاق مصدر ميمي، ظرف زمان او ظرف مكان دريوارو باندې كيږي.)^(۱۰) د مصدر ميمي كيدو په صورت كښې

① عمدة القاری: ۲۷۳/۳.

② حواله بالا.

③ شرح الکرماني: ۱۷۰/۳ عمدة القاری: ۲۷۳/۳.

④ عمدة القاری: ۲۷۳/۳ شرح الکرماني: ۱۷۰/۳.

⑤ حواله بالا.

⑥ فتح الباری: ۵۳۶/۱ عمدة القاری: ۲۷۳/۳.

⑦ عمدة القاری: ۲۷۰/۳.

⑧ عمدة القاری: ۲۷۳/۳.

⑨ عمدة القاری: ۲۷۳/۳.

⑩ النهاية لابن الأثير: ۷۳۶/۲ عمدة القاری: ۲۷۳/۳.

منسک معنی عبادت کولو او ظرف زمان کیدو په صورت کښې د عبادت وختونه او ظرف مکان کیدو په صورت کښې د عبادت د ځانې به وی. په دې وجه د حج افعال ته مناسک وائی چه هغه ټول افعال په عبادت کښې داخل دی. بل لفظ مُنَسَك د مذبح او قربان گاه په معنی کښې هم استعمالیږی. چنانچه مُنَسَك، مُنَسَك، مُنَسَك معنی ذبح، پزیراخی. (۱)
نسیکه: ددې معنی د ذبیحه ده او جمع نُسُک راخی. (۲)

نُسُک او نُسُک: ددې اطلاق په طاعت عبادت او هر هغه کار باندې کیږی چه دالله تعالی د قرب ذریعه جوړشی او ناسک معنی عبادت کونکې د کوم جمع چه نُسُک ده. (۳)

د ترجمه الباب مقصد:

د ترجمه الباب د مقصد په حواله مختلف اقوال دی:

دعلامه ابن بطلال رحمته الله علیه او علامه کرمانی رحمته الله علیه وائی: علامه ابن بطلال رحمته الله علیه او علامه کرمانی رحمته الله علیه فرمائی چه دا پوره باب دهغه حضراتو په مذهب باندې مبنی دې چه د حائضه او جنبی دپاره د قرآن قرات ته جائز وائی. چه دامام بخاری رحمته الله علیه مذهب هم دغه دې یا هغه د بل چا د مذهب حکایت کړې وی. (۴)
دحافظ ابن حجر رحمته الله علیه وائی: حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چه په دې باب کښې ذکر کړې شوی احادیث او آثار نه د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد داخودل دی چه حیض او جنابت د ټولو عباداتو منافی نه دی بلکه باوجود د حیض او جنابت په حالت کښې د کیدوسره ذکر اواذکار وغیره لوستل جائز دی. او چونکه دطواف نه علاوه باقي ټول افعال او مناسک د حج هم په دې حالتونو کښې جائز وی. (۵) خو بیافرمائی چه دا امام بخاری رحمته الله علیه مقصد څرځولو کښې نظر دې ځکه چه مناسک حج خو په نص سره هم دغه شان ثابت دی بیا په دې باندې نور استدلال څه ضرورت دې؟ بلکه بهتر خبره هم هغه ده کومه چه ابن رشید رحمته الله علیه ابن بطلال رحمته الله علیه او نورو حضراتو لیکلي ده چه دامام بخاری رحمته الله علیه مقصد د حائضه او جنبی دپاره په جواز د قرات باندې حدیث عائشه رضی الله عنها ته اوفرمائیل په هغه دې د طواف نه علاوه په ټولو مناسک حج ادا کولو کښې حصه واخلي. او اعمال حج ذکر اذکار تلبیه او دعاء وغیره باندې مشتمل وی او حائضه نئی په دې کښې د یونه هم منع نه کړه. لهدا که چرته اونس د قرات د ممانعت حکم ددې وجی نه اوکړې شی چه دا ذکر دې نو په دې ذکر اوپه نورو ذکرونو کښې هیڅ فرق نشته لکه څنگه چه نور ذکرونه جائز دی هم هغه شان دا ذکر هم، یعنی تلاوت د قرآن پاک به هم جائز وی. (۶)

اوکه چرې د قرات نه ممانعت دې ویناکولوسره اوکړې شی چه امر تعبدی دې نوددې د اثبات دپاره د خاص دلیل ضرورت دې خود امام بخاری رحمته الله علیه په نیز د قرات د ممانعت سره متعلق روایات د صحت درجې ته نه دی رسیدلی په دې وجه امام بخاری رحمته الله علیه او نورو مجوزین حضرات لکه امام طبری رحمته الله علیه

(۱) حواله بالا.

(۲) حواله بالا.

(۳) حواله بالا.

(۴) شرح ابن بطلال: ۱/۲۶؛ شرح الکرماني: ۳/۱۷۳.

(۵) فتح الباری: ۱/۵۳۷؛ التوضیح لابن الملکن: ۵۷/۵.

(۶) فتح الباری: ۱/۵۳۷.

ابن منذر رحمته الله او داود ظاهري وغيره حديث «كان يذکر الله على کل احواله» د عموم نه استدلال کوي چه ذکر اعم دې که هغه د قرآن په ذریعه وی او که د نورو ذکر و نه په ذریعه وی. (۱)

د علامه عینی رحمته الله رائي: علامه عینی رحمته الله په رومبو دوو بابونو کښې مناسبت بیان کړې چه باب سابق کښې د ترک صوم ذکر وو او دې باب کښې د ترک طواف ذکر دې او دواړه هم فرض دی. (۲) دې نه پس ترجمه الباب سره آثار مذکوره فی الباب مناسبت ذکر کولو سره فرمائی چه مناسبت دادې چه حیض د ټولو عباداتو منافی نه دې بلکه بعض عبادتونه په دغه حالت کښې هم جائز دی لکه ذکر اذکار وغیره. او مناسک حج هم بغیر طواف نه ددغه ټولو عبادتونو نه دې چه حالت حیض ددې منافی نه دې لهدا دغه اعمال د حج هم جائز شو. (۳) مگر وړاندې تلوسره پخپله علامه عینی رحمته الله هم هغه خبره کړې ده کومه چه نورو شراح ذکر کړې ده چه د بخاری رحمته الله مقصد د حائضه او جنبی دپاره د قراءت په جواز باندې استدلال کول دي. (۴)

د علامه رشید احمد کنکوهی رحمته الله رائي: علامه رشید احمد کنکوهی رحمته الله فرمائی چه د باب لاتدي ذکر کړې شوې روایت خو په ترجمه الباب کښې ذکر کړې شوې معنی باندې ظاهر دې چه چه په دواړو کښې ددې خبرې بیان دې چه حائضه بغیر طواف نه ټول مناسک حج ادا کولې شی. امام بخاری رحمته الله یو څو آثار ذکر کړي چه په دغه آثارو سره هم ترجمه الباب ثابت کړي. ددغه آثارو ذکر کولو سره امام بخاری رحمته الله د حائضه دپاره د قراءت جواز او د ذکر اذکار جواز ثابت کړي. لهدا چه کله د حائضه دپاره د ذکر اذکار لوستل جائز دی نومناسک حج به هم جائز وی ځکه چه مناسک حج هم په ذکر اذکار باندې مشتمل دی. البته حائضه طواف نه شی کولې ځکه چه طواف په جمات کښې وی او حائضه جمات ته نه شی داخلیدي. او دویمه وجه داده چه طواف د مونځ په شان دې لهدا د مانځه په شان حائضه طواف هم نه شی کولې. (۵) چنانچه په روایت کښې دی چه: «الطواف حول البيت مثل الصلوة» یعنی د بیت الله طواف د مونځ په شان دي. (۶)

حضرت شیخ الحدیث زکریا رحمته الله فرمائی ددغه ټولو اقوالو حاصل په څلورو اقوالو کښې راوځي. رومبي قول دادې چه دامام بخاری رحمته الله مقصد د حائضه دپاره بغیر طواف نه ټول مناسک د حج ادا کولو جواز خودل دی. دویم قول دادې چه مقصد د بخاری رحمته الله د حائضه دپاره د حائضه د قراءت په جواز باندې استدلال کول دی. دریم قول دادې د حائضه د پاره د بعض طاعاتو جواز بیانول دی بغیر دغه طاعاتو دکوم نه چه دمعانعت تصریح د قرآن او حدیث وغیره نه ثابت دی لکه مونځ ورځ او طواف وغیره. څلورم قول دادې چه مقصد په خاص توگه د معانعت د طواف بیانول دی لکه چه سابقه باب کښې په خاص توگه د روژې ذکر وو. (۷) بله دا خبره دې واضحه وی چه په ذکر کړې شوو

(۱) حواله بالا.

(۲) عمدة القاری: ۲/۲۷۳.

(۳) حواله بالا.

(۴) عمدة القاری: ۳/۲۷۵-۲۷۴.

(۵) لامع الدراری: ۳/۲۶۱.

(۶) لامع الدراری: ۳/۲۶۱.

(۷) الكنز المتواری: ۳/۲۶۱.

احکامو کنبی د حائضه اوجنبی حکم برابر دی ځکه چه د حیض حدث د جنابت د حدث نه اغلط او زیات سخت دي.^(۱)

اوس دغه آثار په ترتیب سره ذکر کولی شی: «وَقَالَ اِبْرَاهِيْمُ: لَا بَأْسَ اَنْ تَقْرَأَ الْآيَةَ. وَلَمْ يَرَأَيْنِ عَنَّا بِالْقِرَاءَةِ يَلْتَمِسُ بَأْسًا. وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَذْكُرُ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ اَحْوَالِهِ. وَقَالَتْ اُمُّ عَطِيَّةَ: كُنَّا نُوَمِّرُ اَنْ يَخْرُجَ الْحَيْضُ فَيَكُونُ يَتَكَبَّرُ بِهِمْ وَيَبْذَعُونَ. ار: (۱۸: ۱۳)»

قوله: (۱- وَقَالَ اِبْرَاهِيْمُ: لَا بَأْسَ اَنْ تَقْرَأَ الْآيَةَ): ابراهيم عليه السلام فرماني د حائضه دپاره د يوايت په لوستلو کنبی هيڅ حرج نشته دي.

ابراهيم: دا ابراهيم بن يزيد النخعي عليه السلام دي. (۲) دوی حالات کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم لاندې تیر شوی دی.

تخریج: دا اثر امام عبدالله بن عبدالرحمن الدرامي عليه السلام په دې سند سره او په دې الفاظو سره موصول ذکر کړي دي: «حدثنا يزيد بن هارون عن هشام الدستوائي عن حماد عن ابراهيم قال: أربعة لا يقرعون القرآن: عند الخلاء، وفي الحمام، والجنب، والمائض، إلا الآلة ونحوها للجنب والمائض»^(۳)

يعني ابراهيم بن يزيد نخعي عليه السلام فرماني څلور کسان قرآن نه شی لوستلې. یو هغه چه بیت الخلاء کنبی وی دویم هغه چه په حمام کنبی وی دریم جنبی او څلورم حائضه ده. البته حائضه اوجنبی یوايت یا ددې په شان لوستلې شی.

د تعلیق مقصد: دامام بخاری عليه السلام مقصد دمذکوره تعلیق نه دادي چه دحائضه او جنبی دپاره د قرآن کریم د قراءت جواز ثابتول دی.^(۴)

فائده: واضحه دي وی چه د ابراهيم نخعي عليه السلام نه صرف دغه یو قول نقل نه دي کوم چه امام بخاری عليه السلام روایت کړي دي بلکه په دې سلسله کنبی د ابراهيم نخعي عليه السلام نه مختلف اقوال نقل دي. یو قول داهم دي چه د آیت نه دکم قراءت خو کولی شی لیکن دپوره آیت نه. (۵). دغه شان یو بل روایت داهم دي چه حائضه قرآن لوستلې شی او په یو روایت کنبی دی چه جنبی قرآن نه شی لوستلې.^(۶)

دعلامه شیبواهد عثمانی عليه السلام تحقیق: علامه شبیر احمد عثمانی عليه السلام فرماني چه امام بخاری عليه السلام د حائضه او جنبی دپاره د قرآن د قراءت جواز باندې دحضرت ابراهيم نخعي عليه السلام د قول نه استدلال کړي دي. مونږ ته د امام بخاری عليه السلام په دې استدلال باندې حیرانتیا کیږی. زموږ په نیز په استدلال کنبی د پیش کولو دپاره دصحیح بخاری دحدیث طلب کولی شی اوپخپله امام بخاری عليه السلام د یوتابعی قول پیش کوی. اودتابعی باره کنبی امام ابوحنیفه عليه السلام فرماني «هم رجال ونحن رجال» بیاد امام بخاری

(۱) فتح الباری: ۵۳۷/۱ عمدة القاری: ۲۷۳/۳.

(۲) کشف الباری: ۲۵۳/۲.

(۳) سنن الدارمی: ۲۵۲/۱ رقم الحديث: ۹۹۳ قدیمی.

(۴) فتح الباری: ۵۳۷/۱ عمدة القاری: ۲۷۵/۳-۲۷۴.

(۵) مصنف ابن ابی شیبة کتاب الطهارة باب: من رخص لجنب أن یقرأ من القرآن: ۲۸/۲-۳۷ رقم الحديث: ۱۰۹۶.

(۶) ۱۱۰۳-۱۱۰۴، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية

عمدة القاری: ۲۷۴/۳.

ﷺ قول هم واضح نه دی. ددې نه خود یو آیت د تلاوت جواز معلومیری. لکه چه امام بخاری ﷺ د یوداسې قول نه استدلال کوی په کوم کنبې چه د قرات د معمولی مقدار د قرات جواز دی. معلومه شوه چه ددې نه د امام بخاری ﷺ د موقف پوره تائیدنه کیږی. ممکن ده چه ابراهیم نخعی ﷺ دلعه د ذکر اودعا په توگه باندې د یو آیت د تلاوت اجازت ورکړې وی اوزمونې مسلك هم دغه دې چه د ذکر اودعا په نیت سره که د قرآن آیت اولوستلې شی نو په دې کنبې بدیت نشته دی. زمونږ په نیز پوره آیت لوستل خو په اتفاق سره منع دی. البته د آیت نه بغیر کنبې د امام طحاوی ﷺ او امام کرخی ﷺ اختلاف دی. امام طحاوی ﷺ د آیت نه کم لوستلونه جائز ونیولی دی او امام کرخی ﷺ د عدم جواز حکم لگولی دی. (۱)

د مذکوره تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت: د مذکوره تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت دادې چه په دواړو کنبې داخودلې شوی دی چه حیض د ټولو عباداتو منافی نه دی بلکه ذکر اذکار وغیره په دې حالت کنبې هم جائز دی. او د طواف نه علاوه ټول مناسک حج اودغه شان تلاوت د کلام پاک هم په ذکر کنبې داخل دې په دې وجه د حائضه د پاره دا عبادتونه په ځانی راوړل به هم جائز وی. (۲)

قوله: ۲ - ولم یراین عباس بالقراءة للجنب بأساً: ابن عباس رضی الله عنهما به د جنبی په قرآن لوستلو کنبې هېڅ حرج نه گنړلو.

ابن عباس: دا حضرت عبد الله بن عباس بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف، د حضور پاک ﷺ تره خوږنی دی. د دوی مختصر حالات بدءالوحي. دڅلورم حدیث لاتدې او تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب کفران العشر وکفر بعد کفر لاتدې تیز شوی دی. (۳)

تخریج: دامام بخاری ﷺ دا اثر ابن المنذر ﷺ په دې سند سره او په دې الفاظو سره موصولاً ذکر کړې دي: «عن محمود بن ادم، عن الفضل بن موسی، عن الحسين، یعنی ابن واقد، عن یزید النجوي عن عكرمة: أن ابن عباس كان یقرأ ورده وهو جنب». (۴) یعنی ابن عباس رضی الله عنه خپله وظیفه لوستله او حال دا چه هغه به په جنابت کنبې وو. دغه شان ابن ابی شیبه ﷺ هم دا اثر موصولاً ذکر کړې دې چه ابن عباس رضی الله عنهما یو یا دوه آیاتونه لوستلو کنبې هېڅ حرج نه گنړلو. (۵)

د تعلیق مقصد: ددې تعلیق نه هم دامام بخاری ﷺ مقصد د حائضه او جنبی دپاره د قرآن پاک د قرات کولو جواز ثابتول دی. (۶)

(۱) فضل الباری: ۴۷۳/۲.

(۲) فیض الباری: ۴۹۲/۱.

(۳) عمدة القاری: ۲۷۳/۳.

(۴) کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

(۵) الأوسط لابن المنذر: ۹۸/۲ رقم الحدیث: ۶۲۴ دار طیبه.

(۶) مصنف ابن ابی شیبہ کتاب الطهارة باب من رخص للجنب أن یقرأ القرآن رقم الحدیث: ۱۰۹۵ تغلیق

التعلیق: ۱۷۱/۲ عمدة القاری: ۲۷۴/۳.

(۷) فتح الباری: ۵۳۷/۱ عمدة القاری: ۲۷۵/۳-۲۷۴.

د جواز قراءت په سلسله کښې د امام بخاری رحمته الله علیه اونورو ائمه مذاهبا: امام ترمذی رحمته الله علیه حدیث ابن عمر رضی الله عنهما «لا تقرأ الحائض ولا جنب شيئاً من القرآن» یعنی حائضه او جنبی دې د قرآن پاک نه لوستل نه کوی روایت کولونه لیکلی دی چه هم دغه شان د حضرت علی رضی الله عنه نه هم روایت دي او هم دغه د عدم جواز قول د حضرات صحابه کرامو نه حضرت عمر، حضرت علی، حضرت جابر رضی الله عنه او تابعین نه حضرت حسن، زهري، ابراهیم نخعی، قتاده، امام احمد، امام شافعی، اسحاق، سفیان ثوري، ابن المبارک رحمهم الله دي. ددې ټولو حضراتو په نیز هم حائضه او جنبی قرآن نه شی لوستلې بغير د حرف يا د آیت جز و غیره نه، البته ددوی دپاره تسبیح او تهلیل اجازت دي. (۱).

امام مالک رحمته الله علیه فرماني چه آیت اود دې برابر دي نه لولی. (۲) اود دوی نه دا هم روایت دي چه جنبی خودي نه لولی مگر حائضه لوستلې شی ځکه چه که هغه ئی نه لولی نو قرآن به ترې هیر شی ځکه چه ایام حیض زیاتي وی او د جنابت موده کمه وی. (۳)

د احناف رحمهم الله مذهب دادي چه حالت د جنابت او حیض او نفاس کښې تلاوت جائز نه دي. که چرې معلم وی نو شاگرته یوه یوه کلمه جدا جدا خودلي شی هم دغه حکم دمعلمه دپاره هم دي دغه شان د کار په شروع کښې تسمیه په مقصد د دعا یا ثناء وړوکی آیت لوستلو هم اجازت دي. (۴) البته د آیت نه کم په اراده د تلاوت قراءت کښې دوه روایتونه دی د کوم تفصیل چه کتاب الحيض د شروع مباحث کښې تیر شوې دي.

دامام بخاری رحمته الله علیه مذهب په دي مسئله کښې د داؤد ظاهري رحمته الله علیه دمذهب موافق دي او هغه دادي چه ددې حضراتو په نیز حائضه او جنبی تلاوت کولې شی. هم دغه مذهب د سعید بن المسیب، طبري، ابن المنذر رحمهم الله او ابن عباس رضی الله عنهما دي. (۵) دلته امام بخاری رحمته الله علیه د حدیث عائشه رضی الله عنها اطلاق او ذکر کړي شوی آثار نه استدلال کړي دي. خود حافظ ابن حجر رحمته الله علیه او علامه عینی رحمته الله علیه په قول د دي ټولو نه استدلال محل نظر دي. (۶)

امام بخاری رحمته الله علیه د ټولو نه رومي اثر د ابراهیم نخعی رحمته الله علیه پیش کړي دي اوشاته دا خبره تیره شوې ده چه د ابراهیم نخعی رحمته الله علیه نه صرف هم دغه یو قول نقل نه دي بلکه په دي مسئله کښې د هغه نه مختلف اقوال نقل دي د کوم تفصیل چه د اثر لاندې ذکر دي اود دغه مختلف اقوالو په رڼا کښې دهغوی مذهب د ائمه اربعه د مذاهب موافق هم دي.

شرح لیکلی دی چه جمهورو دامام بخاری رحمته الله علیه په مسلک باندې په دي احادیثو سره رد کړي دي چه د حائضه او جنبی دپاره د قرآن پاک د قراءت د ممانعت په سلسله کښې راغلی دی. (۷) علامه عینی رحمته الله علیه د ممانعت سره متعلق دا احادیث پیش کړی دی: ① «فقال أبو داؤد..... دخلت على علي رضي الله عنه أنا

(۱) جامع الترمذی کتاب الطهارة باب ما جاء في الجنب والحائض أنهما لا يقرآن القرآن رقم الحديث: ۱۳۱

(۲) عمدة القاری: ۲۷۴/۳.

(۳) بديعة المجتهد: ۵۴۲/۱ لاين قدامة: ۹۶/۱ عمدة القاری: ۲۷۴/۳.

(۴) رسائل ابن عابدين ۱۱۱-۱۱۲.

(۵) فتح الباری: ۵۳۷/۱ عمدة القاری: ۲۷۴/۳ إرشاد الساری: ۴۵۵/۱.

(۶) فتح الباری: ۵۳۸/۱ عمدة القاری: ۲۷۵/۳.

(۷) عمدة القاری: ۲۷۵/۳.

ورجلان..... فقال: «إن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يجهن من الخلاء فقربنا القرآن وبأكل معنا اللحم، لا يجوز»^(۱) عن القرآن شيء ليس الجنابة. أخرجه الأربعة»^(۲)

یعنی حضرت علی رضی اللہ عنہ آفرمائیل چه حضور پاک د قضاء حاجت نه پس تشریف را ورلو نو مونر ته به نی قرآن لوستلو مونر سره به غوینه خوړله او هغوی ته په قرآن مجید لوستلو او بل ته دخودلو نه د جنابت به بل هیخ خزیر نه مانع کیدلو.

ددې حدیث د روات نه عبدالله بن سلمه سره متعلق امام بخاری رحمته اللہ علیہ کلام کړې دې او امام شافعی رحمته اللہ علیہ هم دا حدیث ذکر کولو سره لیکلی چه: «وإن لم یکن أهل الحديث یثبتونه» یعنی اگر چه اهل حدیث دا ثابت نه منی. او امام خطابی رحمته اللہ علیہ لیکلی دی چه امام احمد رحمته اللہ علیہ دې حدیث ته ضعیف و نیلی وو اود عبدالله بن سلمه رحمته اللہ علیہ نی هم تضعیف کړې وو. ابن جوزی رحمته اللہ علیہ هغه ته الضعفاء والمترکون کښې ذکر کړې دې. امام بیهقی رحمته اللہ علیہ لیکلی دی چه دې حدیث ته غیر ثابت و نیلو مدار په عبدالله بن سلمه باندې دې. ^(۳)

ددې په جواب کښې علامه عینی رحمته اللہ علیہ فرمائی چه امام ترمذی رحمته اللہ علیہ هم دا د عبدالله بن سلمه رحمته اللہ علیہ حدیث ذکر کولو سره هم دې حدیث ته حدیث حسن صحیح و نیلی دې. ^(۴) ابن حبان رحمته اللہ علیہ هم ددې تصحیح حکړې ده. امام حاکم رحمته اللہ علیہ عبدالله بن سلمه ته غیر مطعون و نیلی دې. ^(۵) امام عجلی رحمته اللہ علیہ ده ته تابعی ثقة و نیلی دې هم دغه شان ابن عدی رحمته اللہ علیہ و نیلی دی چه زما امید دې چه عبدالله بن سلمه رحمته اللہ علیہ لا بأس به دې. ^(۶)

⑦ «قال الترمذي وابن ماجه..... عن ابن عمر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «لا يقرأ الحائض ولا الجنب شيئاً من القرآن»»^(۱)

یعنی د ابن عمر رضی اللہ عنہما نه نقل دی چه حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی دی: حائضه او جنبې دې دقرآن پاک نه څه نه لولی. دې حدیث ته د اسماعیل بن عیاش د وجې نه ضعیف و نیلی شوې دې. ^(۲)

⑧ دحضرت جابر رضی اللہ عنہ نه هم د ابن عمر رضی اللہ عنہما په شان نقل دی لیکن دې روایت ته د محمد بن الفضل د وجې نه ضعیف و نیلی شوې دې. ^(۳)

^(۱) سنن أبی داؤد، کتاب الطهارة باب فی الجنب یقرأ القرآن رقم الحدیث: ۲۲۹ سنن الترمذی کتاب الطهارة باب ماجاء فی الرجل یقرأ القرآن علی کل حال مالم یکن جنباً، رقم الحدیث: ۱۴۶ سنن النسائی، کتاب الطهارة باب حجب الجنب من قراءة القرآن رقم الحدیث: ۲۶۷-۲۶۶ سنن ابن ماجه ابواب التیمم باب ماجاء فی قراءة القرآن علی غیر طهارة رقم الحدیث: ۵۹۴

^(۲) عمدة القاری: ۲۷۵/۳.

^(۳) سنن الترمذی: کتاب الطهارة باب ماجاء فی الرجل یقرأ القرآن علی کل حال مالم یکن جنباً رقم الحدیث:

۱۴۶ عمدة القاری: ۲۷۵/۳.

^(۴) عمدة القاری: ۲۷۵/۳.

^(۵) معرفة النقات للعلی: ۳۲/۲ الکامل فی الضعفاء لابن عدی: ۷/۴۱۷ رقم الترجمة: ۹۸۹ تهذیب الکمال:

۵۲/۱۵ عمدة القاری: ۲۷۵/۳.

^(۶) سنن الترمذی کتاب الطهارة باب ماجاء فی الجنب والحائض أنهما لا یقرآن القرآن رقم الحدیث: ۱۳۱ سنن ابن ماجه ابواب التیمم باب ماجاء فی قراءة القرآن علی غیر طهارة رقم الحدیث: ۵۹۶-۵۹۵.

^(۷) عمدة القاری: ۲۷۵/۳.

ددې دواړو په جواب کښې علامه عینی رحمته الله علیه فرماني دې دواړو احاديثوته د حديث على رضي الله عنه نه تقويت ملاويږي. (۱)

چونکه دامام بخاري رحمته الله علیه په نيز په دې باب کښې يوحديث د صحت درجي ته نه دې رسيدلې په دې وجه هغه د حائضه او جنبې دپاره د قراعت د جواز قول اختيار کړې او په دې باندې ئې دهغه احاديثو نه استدلال اوکړو چه د امام بخاري رحمته الله علیه په نيز د صحت درجي ته رسيدلې دي. (۲)

ددويم اثر لاندې علامه رشيد احمد گنگوڅي رحمته الله علیه فرماني چه د ابن عباس رضي الله عنهما د قول نه د احنافو حضراتو په مسلک باندې اعتراض کيږي ځکه چه ابن عباس رضي الله عنهما د جنبې دپاره د قرآن کریم قراعت ته جائز وائي. ليکن دا اعتراض جواب دادې چه کيدې شي د ابن عباس رضي الله عنهما د قراعت اجازت ورکول د آيت نه کم سره مختص وي لکه چه حضرات حنفيه هم د امام طحاوي رحمته الله علیه د قول موافق مادون الآية قراعت جائز گڼي. (۳)

شيخ الحديث ذکريا رحمته الله علیه فرماني چه دا جواب د امام بخاري رحمته الله علیه د ذکر کړې شوي د الفاظو ددحه پورې خو صحيح دې ليکن شراح چه دا اثر د ابن المنذر رحمته الله علیه په حواله سره موصولاً ذکر کړې دې د دغه اثر موصول په اعتبار سره دا جواب يا تاويل نه شي چلیدلې ځکه چه په دغه اثر موصول کښې "ورد" الفاظ دي اوڅوک هم د ورد يا وظيفه يقيناً د آيت نه کم نه وي الايه چه ددې موصول اثر په جواب کښې اوونيلې شي چه د ورد نه مراد د قراعت نه علاوه نور اذکار دي. (۴) نور فرماني چه ددې کلام مطابق دامام بخاري رحمته الله علیه بيان کړې شوي اثر او د ابن المنذر رحمته الله علیه ذکر کړې شوي اثر دواړه به يو نه وي اوداسې د علامه رشيد احمد گنگوڅي رحمته الله علیه د امام بخاري رحمته الله علیه په مذکوره اثر کښې تاويل اوتوجيه صحيح کيږي. (۵)

همذکوره تعليق ترجمه الباب سره مناسبت: دتعلق مذکوره ترجمه الباب سره هم هغه مناسبت دې کوم چه د تيرشوي تعليق ترجمه الباب سره مناسبت وو.

قوله: ۲- وكان النبي صلى الله عليه وسلم يذكر الله على كل أحيائه نبی کریم صلی الله علیه و آله به هروخت دالله تعالی ذکر کولو.

تخريج: دا تعليق امام مسلم امام ابو داؤد او امام ترمذي رحمهم الله د «ابو کريب محمد بن العلاء عن يحيى بن أبي رائدة عن أبيه، عن خالد بن سلمة، عن أبي الهيثم، عن عروة، عن عائشة»، طريق سره موصولاً ذکر کړې دې. (۶)

(۱) سنن الدارقطني كتاب الجنائز باب تخفيف الصلاة رقم الحديث: ۱۸۷۹ حلية الأولياء: ۲۲/۴ عمدة القاری: ۲۷۵/۳.

(۲) عمدة القاری: ۲۷۵/۳.

(۳) حواله بالا.

(۴) لامع الدراري ومع الكنز المتوازي: ۲۶۲/۳.

(۵) الكنز المتوازي: ۲۶۳/۳.

(۶) حواله بالا.

(۷) صحيح مسلم كتاب الطهارة باب ذكر الله تعالى في حال الجنابة وغيرها رقم الحديث: ۸۲۶ موسنن أبي داؤد كتاب الطهارة باب في الرجل يذكر الله تعالى على غير طهر رقم الحديث: ۱۸ وجامع الترمذي كتاب الدعوات باب مجاء أن دعوة المسلم مستجابة رقم الحديث: ۳۳۸۴.

دمذکوره تعلیق مقصد: امام بخاری رحمته الله مقصد مذکوره تعلیق او دغه شان د دې باب لاتدي ذکر کړي شوی نورو آثارونه د جنبی او حائضه دپاره د قراءت جواز په مسئله باندې استدلال کول دي. او د استدلال طریق دادي چه کله د حدیث نه ثابت ده چه حضور پاک به هروخت دالله تعالی ذکر کولو نوددي نه معلومه شوه چه د جنابت په حالت کښې هم د الله تعالی ذکر به ئی نه وی ترک کړي ځکه چه په جمیع احیان کښې د جنابت حالت هم داخل دي او بیا چونکه د جنبی او حائضه دواړو په احکامو کښې هم څه خاص فرق نشته دي. په دې وجه هم دغه حکم د ذکر جواز، به د حائضه دپاره هم وی او ذکر دخپل عموم په وجه تلاوت وغیره دواړو ته شامل دي. (۱) ددې جواب دادي چه د ذکر نه مراد غیر قرآن دي ځکه چه دحائضه دپاره اود جنبی دپاره د قراءت ممانعت د احادیث مرفوعه نه ثابت دي لهندا دعموم ذکر نه استدلال صحیح نه دي. (۲)

قوله: ۴- «وقالت أم عطية: كما نؤمر أن يخرج الحيض فيكبرن بتكبيرهم ويذعنون» ام عطية رضي الله عنها او فرمائیل مونږ ته به حکم کیدلو چه (مونږ) حائضه ښځې هم «داختر په ورځ» بهر اوڅو، پس «حائضه ښځو به هم» سړو سره تکبیر ونیل اودعا به ئی کوله.

أم عطية: دا صحابه نسبيه بنت كعب أنصارية رضي الله عنها ده دا په خپل كنيت ام عطيه سره مشهوره ده. ددې حالات كتاب الموضوع باب التهنين في الموضوع والغسل لاتدي تیر شوی دی.

تخریج: دا تعلیق امام بخاری رحمته الله كتاب العیدین باب التکبیر آیام منی واذاعدا إلى عرفة لاتدي د «عن عمر بن حفص عن أبيه عن عاصم عن حفصة بنت سيرين عن أم عطية» په طریق باندې موصولاً ذکر کړي دي. (۳)

دمذکوره تعلیق مقصد: امام بخاری رحمته الله مقصد ددې تعلیق نه هم هغه دي کوم چه شاته تیر شوي دي یعنی د جواز د قراءت د حائض او جنبی دپاره، باندې استدلال کول او طریق استدلال هم هغه دي چه دامام بخاری رحمته الله په نیز تلاوت وغیره تلاوت کښې ذکر کیدو کښې هیڅ فرق نشته دي لهندا لکه څنگه چه دحائض او جنبی دپاره غیر تلاوت یعنی ذکر ونه وغیره جائز دی نو تلاوت هم جائز دي ځکه چه ذکر ټولونه شامل دي. ددې جواب هم هغه دي چه دعموم ذکر نه استدلال کول صحیح نه دی باقی تکبیر اودعا د جمهور حضراتو په نیز هم د حائضه او جنبی دپاره ممنوع نه دی. (۴)

قوله: «ويذعنون» اکثر روایات دا صیغه داسې نقل کړي ده اود کشمیهنی رحمته الله په روایت کښې ویدعین دي. (۵)

دمذکوره تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت: دې تعلیق ته هم ترجمه الباب سره هم هغه مناسبت حاصل دي کوم چه دتیرو شوو دواړو تعلیقاتو ترجمه الباب سره دي.

(۱) لامع الدراری: ۲۶۳/۳.

(۲) أنوار الباری: ۱۶/۱۰.

(۳) صحیح البخاری: کتاب العیدین باب التکبیر آیام منی واذاعدا إلى عرفة رقم الحديث: ۹۷۱.

(۴) أنوار الباری: ۱۷/۱۰.

(۵) فتح الباری: ۵۳۷/۱.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: أَخْبَرَنِي أَبُو سَفْيَانَ: أَنَّ هِرْقُلَ: دَعَا بِكِتَابِ النَّبِيِّ ﷺ فَقَرَأَهُ قَدْ أَفْنَاهُ: (نِسْمُ اللَّهِ الرَّؤُفَيْنِ الرَّحِيمِ): (يَا هَاهُلَ الْكِتَابُ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ) (الآية): [۷: ۷].

یعنی ابن عباس رضی اللہ عنہ اوفرمائیل چہ ہغوی تہ ابوسفیان بیان اوکرو چہ هرقل د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نہ مکتوب طلب کرو او هغه نبی اولوستلو، پہ هغی کنبی لیکلی وو چہ شروع کوم پہ نامه دالله تعالیٰ چہ ډیر لوئی مهربان او ډیر رحم والادې، او ای اهل کتاب د یوداسی کلمې طرف تہ راشنی چہ زمونی او ستاسو پہ مینځ کنبی مشترکه ده.

ابن عباس: داحضرت عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب بن هاشم بن عبدمناف، د حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم تره خوئی دې. د دوی مختصر حالات بدءالوحي دخلورم حدیث لاتدي او تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب کفران العتیر وکفر بعد کفر لاتدي تیرشوی دی. (۱)

تخريج: د ابن عباس رضی اللہ عنہ داحديث د ابوسفیان رضی اللہ عنہ د هغه اور د حدیث تکره ده کوم چہ ابوسفیان رضی اللہ عنہ د بادشاه هرقل په قصه کنبی روایت کړې دې. امام بخاری رحمته اللہ علیہ دغه تکره بدء الوحي نه علاوه کتاب الجهاد او کتاب التفسیر کنبی هم مختصر او طویل دواړو اندازو کنبی اوحصو کنبی زهري عن عبيدالله عن ابن عباس په طریق سره موصولاً ذکر کړې ده. (۲)

دمذکوره تعليق مقصد: ددې تعليق نه د امام بخاری رحمته اللہ علیہ د خپل مقصد دپاره استدلال داسې دې چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم خپل مکتوب د روم د کافرانو طرف ته لیکلی وو او په هغه مکتوب کنبی یو دوه د قرآن آیاتونه هم وو اودا خبره معلومه ده چہ کافران خو ټول په ټول پلیت او جنبی وی اوبیا دغه مکتوب ته هغه لاس پورې ونی نیولو او ونی لوستلوه، لهذا دا ټول د جنبی دپاره د قرات په جواز باندې دلالت کوي. ځکه چہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د هغه کافرانو طرف ته خپل خط روانول دهغوی د پاره دغه خط ته لاس لگول اولوستل جائز ګرځول دي. (۳)

ددې په جواب کنبی جمهور حضرات فرمائی چہ هغه مکتوب د دغه دوو قرآنی آیاتونو نه علاوه نور په ډیرو څیزونو باندې مشتمل وو لکه چہ دا یوداسې مکتوب وو لکه فقه یا د تفسیر کتاب کنبی چہ یو څو آیاتونه اولیکلي شي اود داسې قسم هریو کتاب ته لاس لگول او هغه لوستل جمهور حضرات منع کړی دی. بل امام احمد رحمته اللہ علیہ په صراحت سره فرمائی دی چہ د تبلیغ د مصلحت په رڼا کنبی د یو آیات دوو لیکلو ګټناشن شته او ډیر شوافع حضرات هم دغه فرمائی. (۴)

بعض حضرات داجواب هم ورکړې دې چہ په دغه قصه دهرقل کنبی د جنبی دپاره د قرات په جواز باندې هیڅ دلیل نشته دې. ځکه چہ د جنبی دپاره ممانعت دقرات هغه وخت دي کله چہ نبی د تلاوت کولو قصد او اراده هم وی اوکوم مکتوب چہ لوستلې شي دهغې نه دامعلومېږي چہ هم واقعی هم

(۱) کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

(۲) صحیح البخاری کتاب بدء الوحي رقم الحديث: ۷ و کتاب الجهاد باب دعاء النبي صلى الله عليه وسلم إلى الإسلام والنوع الخ رقم الحديث: ۲۹۴۱ و کتاب التفسیر باب: ﴿قُلْ يَا هَاهُلَ الْكِتَابُ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ﴾ الآية رقم الحديث: ۴۵۵۳.

(۳) فتح الباری: ۵۳۷/۱ عمدة القاری: ۲۷۴/۳.

(۴) فتح الباری: ۵۳۷/۱ لکنز المتواری: ۲۶۴/۳.

قرآن پاک لولی. باقی که خه داسی خط وغيره لولی د کوم باره کنبی چه هلو علم نه وی چه داد قرآن پاک نه دې که نه نوددې نه د ممانعت حکم نشته اوهم دغه حال د کافرهم دې. (۱)

د شیخ زکریا رحمته الله علیه وائی: شیخ الحدیث زکریا رحمته الله علیه فرمانی چه دا ټول تفصیل خو هغه وخت دې کوم وخت چه په دغه مکتوب کنبی لیکلی آیت قرآن ثابت وی خکه چه اول د حدیث هرقل نه لاندې په دې امر کنبی اختلاف تیر شوي دې چه مذکوره آیت د هرقل د مکتوب نه وړاندې نازل شوي که روستو نازل شوي. درمختار کنبی دی چه نصرانی به قرآن ته د لاس لگولو نه منع کولې شی. البته امام محمد رحمته الله علیه د غسل نه پس ددې اجازت ورکړې دې اوده دایت په امید باندې کافرته د قرآن مجید اوقفه تعلیم هم ورکولې شی. (۲)

د مذکوره تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت: دې تعلیق ته هم ترجمه الباب سره هم هغه مناسبت حاصل دې کوم چه دتیرو شوو دریوارو تعلیقاتو ترجمه الباب سره دې.

وَقَالَ عَطَاءٌ عَنْ جَابِرٍ: خَاصَّتْ عَائِشَةُ فَتَسَكَّتِ النَّبَايُكُ، غَيْرَ الطَّوَافِ بِالْبَيْتِ، وَلَا تَصْلَى. [ر: ۴۸۰۳]

يعني عطاء رحمته الله علیه د جابر رحمته الله علیه په حواله سره بیان کړي دې چه حضرت عائشه رضی الله عنها ته (حج کنبی) حیض راغلو نو هغې ټول مناسک پوره کړل بغیرد بیت الله طواف نه او مونږ به نی هم نه کولو.

تراجم رجال

عطاء: د عطاء نه مراد عطاء بن ابی رباح رحمته الله علیه دې. ددوی حالات کتاب العلم باب عظة الإمام النساء لاندې تیر شوي دي. (۳)

جابر: دا جابر بن عبدالله انصاری مشهور صحابی رحمته الله علیه د دوی احوال کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين من القبل والظهر لاندې تیر شوي دي.

تخريج: دا تعلیق امام بخاری رحمته الله علیه کتاب التهنی باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: لو استقبلت من امری ما استدبرت کنبی حسن بن عمر عن یزید عن حبيب عن عطاء په طریق سره موصولاً ذکر کړي دي. (۴)

دمذکوره تعلیق مقصد: شاته تیر شوي دي چه دامام بخاری رحمته الله علیه مقصد د حدیث الباب اومذکوره آثارو نه د حائضه اوجنبی دپاره د قراءت په جواز باندې استدلال کول دي. اود مذکوره تعلیق نه د استدلال وجه د ترجمه الباب مقصد دعنوان لاندې تیر شوي دي.

د مذکوره تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت: دې تعلیق ته هم ترجمه الباب سره هم هغه مناسبت حاصل دې کوم چه تیرو شوو څلورو وارو تعلیقاتو ته حاصل دي.

وَقَالَ الْحَكَمُ: إِنِّي لَأَكْتُمُ وَأَنَا جُنُبٌ، وَقَالَ اللَّهُ: «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْثَلَهُمْ يَذْكُرُوا سَمَاءَ اللَّهِ عَلَيْهِ» [الانعام: ۱۲۱].

يعني حکم رحمته الله علیه فرمانی په کومه ذبیحه چه د الله تعالی نوم نه وی اخستی شوي هغه مه خورنی.

الحکم: دا حکم ابن عتیبه دې. ددوی حالات کتاب العلم باب السمر بالعلم لاندې تیر شوي دي. (۵)

(۱) فتح الباری: ۱/۵۳۸، الكنز المتواری: ۳/۲۶۴.

(۲) الكنز المتواری: ۳/۲۶۴، الدر المختار کتاب الطهارة: ۱/۳۲۱، دار علم الکتب.

(۳) کشف الباری: ۴/۳۹.

(۴) صحیح البخاری کتاب التیمنی باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: لو استقبلت من امری ما استدبرت رقم الحدیث: ۷۲۳۰.

تخریج: دا اثر امام بغوی رحمہ اللہ الجعدیات کنبی علی بن الجعد عن شعبۂ عن الحکم پہ طریق سرہ موصولاً ذکر کړې دي. (۱)

د مذکورہ تعلیق مطلب: د حکم بن عتیبه رحمہ اللہ د قول مطلب دادې چه که چرې هم ماته د جنابت په حالت کنبی هم د خاړوی د ذبح کولو نوبت راشی نو زه به نی ضرور ذبح کوم ځکه چه د الله تعالی ارشاد دي دهغه ذبیحه نه مه خوړنی په کوم چه د الله تعالی نوم نه وی اخستې شوې او جنبی د الله تعالی نوم اخستې شی. په دې وجه که د جنابت حالت کنبی هم د ذبیحې کولو نوبت راشی نو زه به نی ضرور ذبح کوم.

د مذکورہ تعلیق مقصد: ددې اثر نه هم دامام بخاری رحمہ اللہ مقصد د جبی او حائضه دپاره د قرات په جواز باندې استدلال کول دی اود استدلال طریقہ داسې ده چه په اثر کنبی ذکر کړې شوې ایت مبارک تقاضا ده چه د فعل ذبح دپاره شرعاً د الله تعالی ذکر مستلزم دي اوحکم رحمہ اللہ فرمائی چه کله د جنبی کیدو په حالت کنبی د ذبح کولو موقع راغله نویابا به هم زه ذبح کوم. ددې نه معلومه شوه چه د جنبی دپاره د الله تعالی ذکر جائز دي. هم ددې نه داهم معلومه شوه چه د جنبی دپاره تلاوت هم جائز دي ځکه چه ذکر عام دي تلاوت وغیره تلاوت دواړو ته شامل دي. (۲)

ددې نه هم د تلاوت په جواز باندې استدلال نه شی کیدی ځکه چه د ذبح په وخت د الله تعالی ذکر ضروری دي دې دپاره چه د یوایت تلاوت کول اود الله د ذکر اجازت دحائضه او جنبی دپاره د جمهورو په نیز هم شته. بله دا خبره اول هم تیره شوې ده چه دلته زیات استدلال عموم ذکر سره کړې شوې دي اود عموم ذکر نه استدلال صحیح نه دي ځکه چه ذکر او اذکار اود قرآن مجید تلاوت دواړو په احکام کنبی فرق دي. (۳)

واضح دي وی چه دامام بخاری رحمہ اللہ صرف دوه آثار «اثر ابراهیم نخعی» او «د ابن عباس رضی اللہ عنہما اثر» نی داسې پیش کړل چه د قرآن پاک دقراعت په جواز باندې څه دلیل جوړیدی شی اود هغې جوابات هم بیان کړې شوی دی. په باقی آثارو کنبی د قرآن پاک د قراعت د سر نه ذکر نشته په دې وجه دهغه نه په جواز قراعت باندې استدلال هم صحیح نه دي. ځکه چه د دې په خلاف صریح روایات د حائضه او جنبی په حق کنبی د قراعت د ممانعت موجود دی سره ددې چه که د امام بخاری په نیز صحت ته نه دی رسیدلی لیکن چونکه روایات زیات دی اود بعض نه بعض ته تقویت هم ملایوېږي په دې وجه هغه قابل د حجت او استدلال هم دی.

په دې موقع باندې حضرت علامه انور شاه کشمیری رحمہ اللہ فرمائی چه پخپله امام بخاری په صلاۃ اللیل کنبی د حضرت عبدالله بن رواحه رضی اللہ عنہ د مشهورې قصې یوه تکره ذکر کړې ده کومه چه په اشعارو مشتمل ده. (۴) او کومه چه امام دارقطنی رحمہ اللہ په تفصیل سره ذکر کړې ده. په دې کنبی ددې خبرې دلیل دي چه جنبی قرآن نه شی لوستلی هغه تفصیل دادې:

(۱) کشف الباری: ۴/۱۶.

(۲) فتح الباری: ۱/۵۳۸ عمدة القاری: ۳/۲۷۵.

(۳) فتح الباری: ۱/۵۳۸ عمدة القاری: ۳/۲۷۵.

(۴) أنوار الباری: ۱۰/۴۱۹.

(۵) رواه البخاری فی التهجید باب فضل من تعر من اللیل رقم الحدیث: ۱۱۵۵.

حدثنا محمد بن مخلد، حدثنا العباس بن محمد الدوري (ر) وحدثنا إبراهيم بن ديس بن أحمد الحداد، حدثنا محمد بن سليمان الواسطي، قال: حدثنا أبو نعيم..... عن عكرمة قال: كان ابن رواحة مضطجاً إلى جنب امرأته، فقام إلى جارية له في ناحية الحجرة، فزأته على جاريته، فرجعت إلى البيت، فاخذت الشفرة، ثم خرجت ووزع فقام، فلحقها تحمل الشفرة، فقال: مهيم؟ فقالت: لو أدركتك حيث رأيتك لو جأت بين كنفك بهذه الشفرة، قال: وأين رأيتي؟ قالت: رأيتك على الحارية، فقال: ما رأيتي، قال: وقد نسي رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يقرأ أحذنا القرآن وهو جنب، قالت: فأقر، فقال:

أنا نأمر رسول الله بملوكنا به كما لا سر
أني بالهدي بعد العمى فقلوبنا
مشهور من الفجر ساطع
به موقنات أن ما قال واقم
إذا استقلت بالمشركين المضاجع
يبيت بجاني جنبه عن فراشه

فقالت: آمنت بالله وكذبت البصر، ثم غدا على رسول الله صلى الله عليه وسلم فأخبره فضحك، حتى بدت نواحيه،^(١)

ترجمه: حضرت عكرمة رضي الله عنه نے روایت دی ہے ابن رواحة رضي الله عنه خپلی بی بی سرہ یو طرف تہ پروت وو چہ بیا ہفہ خپلی وینخی لہ لاڑو چہ د کمری پہ یو گوٹ کنبی وہ او ہغی سرہ نی جماع اوکرہ۔ پہ دے کنبی د هغوی بی بی را بییدارہ شوہ نو ہغی خپل خاوند پہ خپل خانی باندی اونہ لیدلو، ہفہ اودریذہ اویہر لاڑو، نو ہغی خپل خاوند وینخی سرہ پہ جماع کولو باندی اولیدلو، ہفہ کور تہ راغلہ او چارہ نی راواخستہ راغلہ، ابن رواحة رضي الله عنه اویریدلو او اودریذو، نو هغوی خپلہ بی بی اولیدلہ چہ چارہ پہ لاس ولاڑہ دہ۔ هغوی خپلی بی بی تہ اوونیل خہ خبرہ دہ؟ بی بی جواب ورکرو کہ چری ما تہ اوس ہم پہ ہفہ حالت کنبی لیدلی وی نوخامخا بہ می دا چارہ ستاد دوارو اوپو پہ مینخ کنبی ورخینولہ۔ ابن رواحة رضي الله عنه اوونیل تا زہ کوم خانی اولیدلم؟ بی بی جواب ورکرو تہ می وینخی سرہ پہ جماع کولو باندی اولیدلی، نو ابن رواحة رضي الله عنه اوونیل چہ بیا تا زہ اونہ لیدلم، هغوی اوفرمانیل چہ حضور پاک پہ حالت د جنابت کنبی د قرآن لوستلو نہ منع فرمائیلی دہ۔ بی بی ورتہ اوونیل بیا لوستلو سرہ واؤرہ وہ، نوابن رواحة رضي الله عنه اوونیل راغلہ مونہ لہ د اللہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم چہ د اللہ تعالیٰ د کتاب تلاوت ہفہ وخت کوی کلہ سحر راوخیزی۔ حضور پاک مونہ د گمراہی نہ اوویستلو او صحیح لار نی راتہ اوخودلہ۔ پہ دے وجہ زمونہ زہ پورہ یقین لری چہ خہ تاسو اوفرمانیل ہفہ بہ ضرور واقع کیروی۔ تہ شہد د بستر ی نہ جدا تیرہ وی کوم وخت چہ پہ مشرکانو باندی خپلی بستر ی درنیری۔ پہ دے باندی بی بی اوونیل زہ پہ اللہ تعالیٰ باندی ایمان راوہم اود خپل بصارت تکذیب نی اوکرو۔ بیا ابن رواحة رضي الله عنه د حضور پاک پہ خدمت کنبی حاضر شو اوخپلہ واقعہ نی ورتہ بیان کرہ۔ نو حضور پاک ددی پہ اودریذو سرہ دومرہ اوخندل چہ د حضور پاک غائبونہ مبارک بشکارہ شو۔

علامہ انور شاہ کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ ددی روایت نہ معلومہ شوہ چہ د صحابہ کرامو پہ زمانہ کنبی تول پہ دے خبر وو چہ د جنبی دبارہ د قرآن لوستل منع دی۔ چنانچہ د عبد اللہ بن رواحة رضي الله عنه بی بی ہم چہ قرآن مجیدی غیر قرآن سرہ ممیز اوجدا کولے نہ شو پہ دے خبرہ باندی پوہیدلہ او ہم پہ دے وجہ نہ یوازی د عبد اللہ بن رواحة رضي الله عنه پہ خبرہ باندی مطمئن شوہ بلکہ خپلہ تولہ غصہ نی ختمہ کرہ اوخپلہ دسترگو لیدلی واقعہ نی ہم دروغ کرہ۔^(۲)

(۱) رواہ الدارقطنی فی کتاب الطہارۃ باب فی النہی للجنب والحائض عن قراءۃ القرآن: ۲۱۷/۱-۲۱۶ رقم الحدیث: ۴۳۲ ط: مؤسسۃ الرسالہ۔

(۲) فیض الباری: ۴۹۲/۱ أنوار الباری: ۱۰/۴۱۴۔

د مذکورہ تعلق ترجمہ الباب سرہ مناسبت: د دې تعلق هم ترجمہ الباب سرہ هم هغه مناسبت دې کړم چه د تيرو شوو پنځو واړو تعلیقاتوته دې.

الحديث الأول

[۲۱۱]- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا نَذْكُرُ إِلَّا الْحَجَّ، فَلَمَّا جِئْنَا مَرِفَ طَيْمِثُ، فَدَخَلَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَبْكِي، فَقَالَ: «مَا يَبْكِيكِ؟» قُلْتُ: لَوَدِدْتُ وَاللَّهِ أَنِّي لَمْ أَحِجَّ الْعَامَ، قَالَ: «لَعَلَّكَ نَفِسْتِ؟» قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: «فَإِنَّ ذَلِكَ شَيْءٌ كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، فَاذْغَلِي مَا يَفْعَلُ الْحَاجُّ، غَيْرَ أَنَّهُ لَا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ حَتَّى تَطْهَرِي» (۱) [۲۹۰]

ترجمه: حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی چه مونږ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره اووتلو، زمونږ اراده بغیرد حج نه بل څه نه وه. كله چه مونږ مقام سرف ته راغلو نو په ما حیض راغلو. ماله رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم راغلو نو ما ژړل. حضورياك تپوس اوکړو ولي ژاړې؟ ما اوونيل چه افسوس ما دې کال د حج اراده نه وه کړې، حضورياك او فرما نيل زما په خيال ستا حیض راغلې دې. ما اوونيل اوجی. حضورياك او فرما نيل دا څيز خو الله تعالی د آدم عليه السلام د لونږو دپاره لیکلي دي. په دې وجه ته چه ترکومې پورې پاڪه نه شې د بیت الله د طواف نه علاوه ټول اعمال د حاجيانو په شان پوره کړه.

تراجم رجال:

أَبُو نُعَيْمٍ: دا ابونعیم فضل بن دکین رضی اللہ عنہ دې. ددوی حالات کتاب الإيمان باب فضل من استأذنه لاندې تیرشوی دی. (۲)

عبد العزيز بن أبي سلمة: دا مشهور فقیه ومحدث عبد العزيز بن عبد الله بن ابی سلمه الماجشون رضی اللہ عنہ دې. ددوی حالات کتاب العلم باب السؤال والفتا عند رمی الجمار لاندې تیرشوی دی. (۳)

عبد الرحمن بن قاسم: دا عبد الرحمن بن القاسم بن محمد بن ابی بکر الصديق رضی اللہ عنہ دې. ددوی حالات کتاب الفسل باب هل يدخل الجنب یده فی الإناء قبل أن يغسلها الخ لاندې تیرشوی دی.

قاسم بن محمد: دا قاسم بن محمد بن ابی بکر الصديق رضی اللہ عنہ دې. ددوی حالات کتاب الفسل باب من بدأ بالحلاب أو الطيب عند الفسل لاندې تیرشوی دی.

عائشة: دا ام المؤمنین حضرت سیده عائشه بنت ابی بکر صديق رضی اللہ عنہا ده. ددوی حالات «بدء الوحي» دویم حدیث لاندې تفصیلاً تیرشوی دی. (۴)

(۱) قوله: «عائشة»: الحديث مرتخریجه فی باب الأمر بالنساء إذا نفسن. تحت رقم الحديث: ۲۹۴.

(۲) كشف الباری: ۶۶۹/۲

(۳) كشف الباری: ۵۱۸/۴

شرح حدیث: ددی حدیث سره متعلق ټول ابحاث باب الامر بالنفساء اذ انفسن لاتدی تیرشوی دی.
د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: د حدیث ترجمه الباب سره هم هغه مناسبت دی کوم چه د تیرو
تعليقاتو دي.

۸- باب: الاستحاضة

ما قبل سره ربط: علامه عینی فرمائی چه باب الاستحاضة د باب سابق سره مناسبت دادی چه دواړه
هم (دم حیض او دم استحاضه) د ښځو د احکامو نه دی. (۱) چنانچه ددی باب نه وړاندې امام بخاری
رحمته الله علیه د ښځو د پاره د حیض مختلف احکام بیان کړل او اوس د ښځو د پاره دم استحاضه حکم بیانوی.
یو بل مناسبت داهم بیانولی شی چه په دم حیض اودم استحاضه کښې فرق کول ډیر مشکل دی. (۲) او
هم په دې وجه صحابیاتو ته به هم شک پیدا کیدلو. په دې وجه امام بخاری رحمته الله علیه باب الاستحاضه
راوړلو سره دغه اشتباه لرې کول غواړی. (۳)

حضرت شیخ الحدیث زکریا رحمته الله علیه فرمائی زما حضرت (یعنی خلیل احمد سهارنپوری، نور الله مرقدہ
فرمانیل ما څلویښت کاله بخاری شریف او خودلو لیکن په دې باب باندې پوه نه شوم. خیال مې وو
چه د "بذل" لیکلو په وخت به په پوهه کښې راشی خو بیا هم تراوسه پورې پوه نه شوم. (۴)

مطلب ددې خبرې دادی چه مستحاضه ښځې د چا ذکر چه ابواب استحاضه په مختلف روایاتو کښې
راځی په هغې کښې دومره اختلاف دی چه څه تعیین نه شی کیدې چه مونږ د یو متعلق څه حکم
دمعتاده یا متمیزه کیدو اولگوو چاچه ددې خلاف لیکلې وی دهغه تردید اوکړو. په دې باب باندې
چه څومره قدرې په وضاحت او تفصیل سره کلام امام ابو داؤد رحمته الله علیه کړې دي بل چا نه دي کړي. امام
بخاری رحمته الله علیه صرف هم یو باب ذکر کړې دي اومسئله ئی اوخودله چه د استحاضه حکم دادی چه کله د
حیض موده ختمه شی نو یوځل دې غسل اوکړی بس هم دغه کافی دي. امام بخاری رحمته الله علیه استحاضه په
تفصیل سره نه ده بیان کړې دکوم وجه چه داده په دې باب کښې چه کوم احادیث دی په هغې کښې
تعارض دي یا بیا هغه احادیث او روایات احکامات نه دی علاجات دی او یا بیا چونکه هغه احادیث
انواع مختلفه باندې محمول دی په دې وجه ئی تعرض اونه کړو. (۵)

د ترجمه الباب مقصد

د علامه رشید احمد کنهکوهی رحمته الله علیه را ئی: حضرت مولانا رشید احمد گنگوھی رحمته الله علیه فرمائی دامام بخاری
رحمته الله علیه مقصد په دې ترجمه الباب سره د استحاضه حکم بیانول دی. (۶)

(۱) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۲) عمدة القاری: ۲۷۶/۳.

(۳) فیض الباری: ۴۹۴/۱.

(۴) أنوار الباری: ۴۲۲/۱۰.

(۵) الکنز المتواری: ۲۶۵/۳ تقریر بخاری: ۳۰۹/۲.

(۶) الکنز المتواری: ۲۶۵/۳ تقریر بخاری: ۳۰۹/۲.

(۷) لامع الدراری: ۲۶۶/۳.

ددې تفصيل دادې چه د باب استحاضه په سلسله کښې په کثرت سره احاديث راغلي دي دکوم نه چه ډير زيات مختلف احکام ثابتېږي. دا احاديث امام ابوداؤد رحمته الله او امام طحاوي رحمته الله په تفصيل سره ذکر کړي دي. امام ابوداؤد رحمته الله خو دهر يو حکم دپاره يو مستقل باب او ترجمه قائم کړې ده لکه چه الفصل لكل صلاة، الجمع بين الصلاتين، الفصل مرة عند انقضاء الحيض، الفصل كل يوم مرة، الفصل عند الطهر خاصة، وغيره وغيره. ددې مختلف احکامو نه هريو حکم يونه يو امام اختيار کړې دې او په دې سلسله کښې د جمهور فقهاؤ او ائمه اربعه مذهب دادې چه د حيض په ختميدو باندې يو ځل غسل کول واجب دي سره ددې چه د ائمه اربعه په انقضاء حيض او اختتام حيض مسئله کښې اختلاف دې چه آيا د انقضاء حيض د حکم مدار به په عادت باندې وي او که په تميز باندې. او امام بخاري رحمته الله چه په ترجمه الباب کښې کوم حديث ذکر کړې دې هغه هم د جمهورو د مذهب تائيد کوي د کوم نه چه معلومېږي په دې مسئله کښې امام بخاري رحمته الله جمهورو سره دې او دهغوی د مذهب تائيد کوي. (۱)

د ترجمه الباب د مقصد سره متعلق يواشکال: په دې باندې دې دا اشکال نه وي چه حديث الباب کښې خود سره د غسل ذکر نشته؟

د اشکال جواب: ځکه چه ډير زر «باب اذا حاضت في شهر ثلاث حيض» لاندې بعينه هم ددې روايت ذکر دې او په هغې کښې د غسل تصريح ده. چنانچه د روايت په آخره کښې «ولكن دع الصلاة قدر الأهر التي كنت تمضين فيها ثم اغسلي واصل» اوداد امام بخاري رحمته الله د تراجم په حواله سره صنيع دې چه هغه کله د ترجمه لاندې داسې احاديث ذکر کوي چه په ترجمه الباب باندې بالکل دلالت نه کوي مگر ددغه صنيع نه دامام بخاري رحمته الله مقصود په هغه روايت او حديث سره نورو طرفوته اشاره کول وي کوم سره چه امام بخاري رحمته الله د حديث په خپل صحيح کښې په نورو مقاماتو کښې هم ذکر کړې وي او هغه حديث د دغه نورو طرق په اعتبار سره صراحت سره ترجمه الباب باندې دلالت کوي. لهذا دا ترجمه د شيخ الهند رحمته الله ذکر کړې شوي اصول تراجم نه يولسم اصل سره متعلق ده. (۲)

د ترجمه مقصد سره متعلق دويم قول: دويم قول داهم دې چه د امام بخاري رحمته الله مقصد د ترجمه الباب سره يو مشهورې اختلافي مسئلې طرف ته اشاره کول دي چه په خاص توگه حنفیه او مالکيه په مينځ کښې ډيره مختلف فيده ده او هغه مسئله دا ده چه د انقضاء حيض مدار به په عادت باندې وي که تميز الوان باندې. احناف عادت معتبر گرځوي او مالکيه ددې برعکس صرف تميز الوان معتبر گرځوي. امام شافعي رحمته الله او امام احمد رحمته الله د دواړو اعتبار کوي عادت د معتاده محضه په حق کښې او تميز د مميزه محضه په حق کښې. که چرته دواړو کښې اشتباه وي نو امام شافعي رحمته الله تميز الوان او امام احمد رحمته الله عادت ته ترجيح ورکوي. (۳)

امام بخاري رحمته الله په دې ترجمه سره هم دې اختلاف طرف ته اشاره فرمائيلې ده او د باب روايت سره نې د فرقيين د دلائل طرف ته هم اشاره کړې ده. ليکن څه فيصله نې نه ده کړې. چنانچه «لذا أقبلت المحضة» سره نې تميز الوان طرف ته اشاره کړې ځکه چه اقبال او ادبار د مالکيه وغيره په نيز د تميز الوان

(۱) لامع الدراري: ۲۶۶/۳.

(۲) الكنز المتواری: ۲۶۶/۳.

(۳) حواله بالا.

دپاره مصطلح دی. او «ذهب قدرها» سره نى عادت طرف ته اشاره اوکړه لکه چه دا الفاظ پخپله په عادت باندې صريح دلالت کوي. (۱)

بل ددې قول مطابق مذکوره ترجمه د شيخ الهندي رحمه الله د اصول تراجم نه خلورم اصل سره متعلق ده. (۲)
 د حضرت مولانا شبير احمد عثمانی رحمه الله رأي: حضرت مولانا شبير احمد عثمانی رحمه الله فرماني چه امام بخاري رحمه الله دا خودل غواړي چه حيض او استحاضه احکام مختلف دي. استحاضه يو عذر دي په کوم کسې چه به مستحاضه مونځ هم کوي روزه به هم ساتي او په دې کسې د مباشرت هم ممانعت نشته دي. (۳)

المحدث الأول

[۳۰۰] - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ: قَالَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ أَبِي حُبَيْشٍ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص: ۱۱]: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي لَا أَطْهَرُ أَقَادِعَ الصَّلَاةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّمَا ذَلِكَ عِرْقٌ وَلَيْسَ بِالْحَيْضَةِ، فَإِذَا أَقْبَلَتِ الْحَيْضَةَ فَأَتْرِكِي الصَّلَاةَ، فَإِذَا ذَهَبَ قَدْرُهَا، فَأَعْمِلِي عَنَّا الدَّمَّ وَصَلِي» (۱) - [۲۲۶]

ترجمه: حضرت عائشه رضي الله عنها فرماني حضرت فاطمه بنت جیش رضي الله عنها رسول اکرم ﷺ ته اوونيل اي دالله رسولا زه خو هډو پاکیرم نه، نو آیا زه بالکل مونځ پرېږدم؟ رسول الله ﷺ او فرمانيل داد رگ وينه ده د حيض نه ده، په دې وجه کله چه د حيض ورځې (په کوم کسې چه اول په تاباندې دعادت مطابق حيض راتلو) راشي نومونځ پرېږده او کله چه (د اندازې مطابق) هغه ورځې تیرې شی نو وينه اووینځه او مونځ کوه.

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا مشهور امام او محدث ابو محمد عبدالله بن يوسف تينسي کلاعی دمشقی رحمه الله دي. ددوی تفصيلی حالات کتاب العلم باب ليله العلم الشاهد القائب لاتدي تیرشوی دي. (۴)
مالك: دا امام دارالهجره مالک بن انس بن مالک بن ابی عامر بن عمرو الاصبحي رحمه الله دي. ددوی تفصيلی حالات کتاب الإيمان باب من الدين القوام من الفتن لاتدي تیرشوی دي. (۵)

(۱) الكنز المتواری: ۲۶۷/۳.

(۲) الكنز المتواری: ۲۶۷/۳. والّا الرابع أنه قد يترجم بمسئلة اختلفت فيها الأحاديث، فيأتي بتلك الأحاديث على اختلافها فيقرب إلى الفقيه من بعده أمرها، مثاله: (باب خروج النساء إلى البراز) جمع فيه حديثين مختلفين. انتهى. قلت: هذا أصل مطرد معروف عند الشوايح، يعبرون عنه بأن الروايات التي لا يترجح إحداها على الأخرى عند المصنف، لا يجزم بالحكم في الترجمة.... الخ (الكنز المتواری: ۳۵۲/۱).

(۳) فضل الباری: ۴۷۵/۲.

(۴) قوله: "عائشة: الحديث مترجيجه في كتاب الوضوء باب غسل الدم رقم الحديث: ۲۲۸.

(۵) كشف الباری: ۱۱۳/۴.

هشام بن عروہ: داهشام بن عروہ بن الزبير بن العوام قرشی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب أحب الدین الی اللہ آدمہ لاتدی تیر شوی دی. (۱)

عروہ: دا مشهور تابعی عروہ بن الزبير بن العوام بن خويلد بن اسد قرشی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب أحب الدین الی اللہ آدمہ لاتدی تیر شوی دی. (۲)

عائشة: دا ام المؤمنین سیدہ عائشہ بنت ابی بکر الصديق رضی اللہ عنہا ده. ددوی حالات بدء الوحي دوم حدیث لاتدی تیر شوی دی. (۳)

شرح حدیث

قوله: لا أطهر: حضرت فاطمہ بنت جیش رضی اللہ عنہا پوهیدله چه حیض د مونخ او روژی نه مانع دی لکه چه دامام ابوداؤد رضی اللہ عنہ وغیره د روایت نه معلومیری. په دې روایت کښې دی: «إني امرأة استأخض حيضة كثيرة شهيدة، فأتيت فيها قد ملعتني الصلاة والصوم الخ»، یعنی زه یوه داسې ښځه یم په چاچه شدت او زیاتوالی سره وینه راځي نو په داسې صورت کښې زما دپاره څه حکم دی؟ اودې وینې خو زه د مونخ او روژی نه منع کړې یم. (۴)

لیکن د وینې د تسلسل د وجې نه په حضرت فاطمہ بنت جیش رضی اللہ عنہا باندې دا امر مشتبه شوې وو چه د حیض حکم ختم شو که هغه هم د وینې د دې تسلسل د وجې نه باقی دي؟ ځکه چه دهغې گمان دا وو چه د حیض نه پاکي او طهارت د دم حیض په منقطع کیدو باندې حاصلیری په دې وجه هغې د وینې یو شان راتلل عدم طهارت سره تعبیر کولو سره اوفرمائیل: «لا أطهر» او بیاني هم ددغه اشتباه د لرې کولو دپاره پوښتنه اوکړه چه حضور پاک په داسې حالت کښې مونخ پریږدم؟ (۵)

قوله: عرق: دا لفظ دعین کسره سره استعمالیری اودلته ددې لفظ نه د هغه رگ طرف ته اشاره مقصود ده کوم ته چه عازل وائی. (۶)

قوله: وليس بالحیضة: حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی چه دا لفظ په حدیث کښې دواړو ځایونو کښې د حاء فتحه سره دي. امام خطابی رحمته اللہ علیہ اکثر، بلکه ټولو محدثینو حضراتو هم دغه شان نقل کړې دي. (۷) امام نووی رحمته اللہ علیہ فرمائی چه هم د حاء فتحه سره متعین دي ځکه چه داد رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مراد سره ډیر نيزدي دي. په دې وجه مقصود اثبات استحاضه اونفی د حیض ده اودا مقصود هم دحاء فتحه سره

(۱) کشف الباری: ۸۰/۲

(۲) کشف الباری: ۴۳۲/۲

(۳) کشف الباری: ۴۳۶/۲

(۴) کشف الباری: ۲۹۱/۱

(۵) فتح الباری: ۵۳۱/۱ | ارشاد الساری: ۵۴۸/۱ | معارف السنن: ۴۷۷/۱

(۶) فتح الباری: ۵۳۱/۱ | ارشاد الساری: ۵۴۸/۱ | معارف السنن: ۴۷۷/۱

(۷) شرح الکرماني: ۱۷۴/۳

(۸) فتح الباری: ۵۳۹/۱

حاصلی. (۱) بل دا چه په کسره د جاء هم لوستلې شی که چرې مراد مقصود د حیض د حالت نفی وی. (۲) علامه کرمانی رحمته الله علیه فرماني ددې نه معلومه شوه چه دمستحاضه حکم په ټولو احکامو کېنې د پاکو ښځو په شان دې سوا دهغه احکامو چه د یو دلیل لاندې مستثنی وی. (۳)

قوله: فاعسلي عنك الدم وصلی: أي: بعد الاغتسال، مراد دادې چه کله چه د حیض ورځې تیرې شی نو وینه او وینه او بیا د غسل نه پس مونځ کوه. سره ددې چه په دې روایت کېنې د اغتسال تصریح نشته لیکن وړاندې تلوسره «باب اذا حاضت فی شهر ثلاث حیض» کېنې هم په دې حدیث کېنې د اغتسال تصریح هم ده مگر په هغه روایت کېنې د غسل دم تصریح نشته. چنانچه په هغه روایت کېنې دی: «ثم اغتسلي وصلی». مذکوره روایت او راتلونکې روایت دواړه د اصحاب هاشم نه نقل دی ځکه چه مالک بن انس رحمته الله علیه او ابواسامه رحمته الله علیه د هاشم بن عروه رحمته الله علیه شاگردان دی. (۴)

حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چه دامذکوره اختلاف (یعنی بعض روایاتو کېنې د اغتسال ذکر او غسل دم عدم ذکر او بعض روایاتو کېنې ددې برعکس کیدل) د هاشم بن عروه رحمته الله علیه د اصحاب په مینځ کېنې شوی دی او ټول هم ثقه روات دی او په صحیحین کېنې ددوی روایات موجود دی. لهدا دا لفظی اختلاف به په دې باندې محمول کولې شی چه هر یو راوی په خپل خپل اعتبار سره غیرواضح امر په ذکر کولو باندې اکتفا کړې ده. چنانچه بعض روات غسل دم ذکر کولو باندې اکتفا او کړه او بعض اغتسال ذکر کولو باندې اکتفا او کړه. (۵)

حيض او استحاضه کېنې فرق او د تمیز صورتونه او په هغې کېنې د ائمه اختلاف: دا خبره اول تیره شوې ده چه حیض او استحاضه کېنې د فرق او تمیز هم دوه صورتونه دی. الوان «رنگ» سره، یا ایام عادت سره. احناف حضرات ایام عادت او مالکیه حضرات الوان معتبر گرځوي او حنابله او شوافع د دواړو اعتبار کوی او که چرې په دواړو کېنې اشتباه وی نو امام شافعی رحمته الله علیه تمیز الوان او امام احمد رحمته الله علیه د ایام عادت اعتبار کوی.

دلته په روایت کېنې «اذا أقبلت المحضة» الفاظ دی. د ائمه ثلاثه په نیز د اقبال معنی ده کله چه توره وینه راتلل شروع شی اود ادبار معنی ده کله چه توره وینه ختمه شی. نوذا اقبال او ادبار د محدثینو حضراتو دوه اصطلاحات دی او هم ددې نه ائمه ثلاثه استدلال کوی. احناف حضرات فرماني داچه کوم د اقبال او ادبار معنی بیان کړې شوی دی داد حدیث نه ثابت نه دی بلکه د خپل ځان نه دی لهدا دا په مونږ باندې حجت نه دې. زمونږ په نیز د اقبال معنی وړاندې طرف ته راتلل اود ادبار معنی شاطرف ته تلل دی. لهدا د اقبال معنی د حیض عادت سره راتلل اود ادبار معنی د حیض تلل دعادت سره، شوه. هم په دې وجه زمونږ په نیز د تمیز الوان اعتبار نشته او زمونږ دلیل هم دغه حدیث دې چه دلته د اقبلت معنی هم هغه ده کومه چه مونږ بیان کړه ځکه چه ددې مقابل ادبرت نه راځی بلکه اذا ذهب

(۱) فتح الباری: ۵۳۹/۱ شرح الکرمانی: ۱۷۴/۳.

(۲) فتح الباری: ۵۳۱/۱ دارالسلام.

(۳) شرح الکرمانی: ۱۷۴/۳.

(۴) فتح الباری: ۵۳۱/۱.

(۵) حواله بالا.

قدرها دي. د کوم نه چه معلومه شوه د اديار معنی ده حیض وخت ختمیدل، لهذا په دې سره تمییز الوان باندې استدلال نه شی کیدی. (۱)

بهر حال قطع نظر ددې نه چه د حیض او استحاضه په مینځ کښې فرق به د الوان په ذریعه کیږي یا دعادت په ذریعه د انمه اریعه رحمهم الله په دې باندې اتفاق دې چه دانقطاع حیض نه پس به صرف یو ځل غسل واجب وی. بیا که د حیض نه پس د استحاضه شکل وی نوداحتاقو په نیز به دهرمونځ دپاره اودس کول ضروری وی اود دویم مونځ وخت راتلونو وړاندې وړاندې په وخت کښې د وخت د فرائض نه علاوه نور فرائض او نوافل هم ادا کولې شی اوکله چه د دویم مونځ وخت راځی نودهغې دپاره به جدا اودس کول وی اوهم دغه د امام احمد رحمته الله هم مذهب دي. (۲)

شوافع حضرات فرمائی دهرمونځ دپاره به اودس کوی او په یواودس سره به هم یو فرض اداکولې شی کوم سره چه تبعاً نوافل هم صحیح دی. لکه چه د شوافع په نیز د هر مونځ دپاره اودس ضروری دې اود احتاقو اوحناپله په نیز د هر وخت د مونځ دپاره اودس ضروری دي. (۳)

مالکیه فرمائی چه دمستحاضه او معذور په حق کښې عذر هیڅ کله ناقض وضو نه وی. که د یومونځ دپاره ئی اودس اوکړو نودهغې نه پس د دویم مونځ د وخت په راتلو باندې نوې اودس ضروری نه دي صرف د استحباب په درجه کښې دي. الايه چه د نقض وضو څه بل سبب پېښ شوې نه وی نو په داسې صورت کښې به نوې اودس کول وي. (۴)

په دې مقام باندې حافظ ابن حجر رحمته الله دامام شافعی رحمته الله مذهب ته د جمهورو مذهب وئیلې دي لیکن دا صحیح نه دي ځکه چه «(المغنی فی فقه الإمام أحمد رحمه الله)» (۵) د عبارت ه صفامعلومېږي چه د امام احمد بن حنبل رحمته الله مذهب د امام ابوحنیفه رحمته الله د مذهب نه مختلف نه دي. (۶)

فائده: علامه عینی رحمته الله د فائده په عنوان سره دهغه ښځو نومونه ذکر کړي دي چاته چه په عهدنبوی کښې د استحاضه بیماری شوې وه. هغه نومونه دادی. ① ام حبیبه بنت جحش ② زینب ام المؤمنین ③ أسماء اخت میمون ④ فاطمه بنت ابی جیش ⑤ حمه بنت جحش ⑥ سهله بنت سهیل ⑦ زینب بنت جحش ⑧ سوده بنت ذمعه ⑨ زینب بنت ام سلمه ⑩ أسماء بنت مرشد الحارثیه ⑪ بادیه بنت غیلان. (۷)

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی ددې روایت نه معلومه شوه چه د ښځې دپاره په خپل ذات پخپله د ښځو متعلق مسائل د سړي نه تپوس کول جائز دی. دغه شان د ضرورت په موقع باندې د ښځې د آواز اوریدو جواز هم معلوم شو. (۸)

(۱) الكنز المتواری: ۲۶۷/۳.

(۲) فتح الباری: ۳۱/۱ معارف السنن: ۸۱/۱ فضل الباری: ۷۵/۲ إرشاد الساری: ۴۷/۱.

(۳) فتح الباری: ۳۱/۱ معارف السنن: ۸۱/۱ فضل الباری: ۷۵/۲ إرشاد الساری: ۴۷/۱.

(۴) حواله بالا.

(۵) المغنی لابن قدامة: ۲۰۷/۱.

(۶) معارف السنن: ۸۱/۱.

(۷) عمدة القاری: ۲۷۷/۳.

(۸) فتح الباری: ۵۳۱-۵۳۲/۱.

د حديث ترجمه الباب سره مناسب: په مذکوره حديث او ترجمه الباب کښې مناسبه واضحه دې اوهغه داسې چه دا باب د استحاضه د حکم په بيان کښې دې او په حديث کښې هم ددې حکم بيان کړې شوې دې. (۱)

۹- باب: غَسْلُ دَمِ الْحَيْضِ

ما قبل سره ربط: علامه عيني رحمته الله فرماني چه د ابا ب د دم حيض د وينځلو بيان کښې دې. او ددې باب سابقه باب سره مناسب دادي چه د دواړو تعلق د ښځو مسالوسره دې. (۲) نور فرماني چه بعض نسخو کښې ترجمه الباب غسل دم الحائض او بعض نسخو کښې غسل دم الحائض په الفاظوسره دې. او کتاب الوضوء کښې هم امام بخاري رحمته الله دې ترجمه الباب سره يو شان يوه ترجمه قائمه کړې ده يعنې باب غسل الدم. علامه عيني رحمته الله او حافظ ابن حجر رحمته الله په دې دواړو ابواب کښې فرق داسې کړې دې چه دا ترجمه الباب خاص دې او کتاب الوضوء کښې عام دې. لکه چه دا د تخصيص بعد التعميم د قبيل نه دې. (۳)

شيخ الحديث زکريا رحمته الله فرماني چه زما په نيزدا ترجمه شارحه ده. چونکه په حديث کښې د نضح لفظ دې د کوم معنی چه د شيندلو ده او د غسل نه مراد وينځل دی نو په ترجمه الباب کښې لفظ غسل راوړلوسره امام بخاري رحمته الله او خودل چه د نضح نه مراد غسل دې. (۴)

د حضرت مولانا رشيد احمد گنگوڅي رحمته الله رأي: حضرت مولانا رشيد احمد گنگوڅي رحمته الله فرماني امام بخاري رحمته الله اول باب غسل الدم راوړلې دې. په کوم کښې چه د هرې وينې د وينځلو حکم معلومېږي او دې سره ئې باب غسل المني راوړلې وو په کوم سره چه د غسل مني په حکم کښې څه نرمي او آساني هم واضحه وه. اوس دلته د دم حيض د وينځلو جدا حکم په دې وجه بناني چه کيدې شي څوک خيال اوکړي لکه څنگه چه غسل مني کښې عام او اکثری ابتلاء په سبب سره تخفيف شوې وو دغه شان د دم حيض په وينځلو کښې هم تخفيف کيدې شي. ددې خيال لرې کول ئې اوکړو او ونې خودل چه ددې حکم هم د نورو وينو په شان دې چه په پوره اهتمام سره د نورو نجاستونو په شان وينځل دی. لکه د غسل مني په حکم کښې خلاف قياس د شريعت نه ثابت شوی دی په کوم چه نور نجاستونه قياس کولې نه شي. (۵)

د علامه شبير احمد عثمانی رحمته الله رأي: علامه شبير احمد عثمانی رحمته الله فرماني چونکه دحيض وينه په کوم کښې چه ناپاکتۍ سره سره نوره خرابۍ هم ده په دې وجه ددې په وينځلو کښې د مبالغې ضرورت دې. لهدا امام بخاري رحمته الله په دې ترجمه الباب کښې هم ددغه مبالغه غسل کيفيت بيانول غواړي.

(۱) عمدة القاری: ۲/۲۷۶.

(۲) عمدة القاری: ۳/۲۷۷.

(۳) عمدة القاری: ۲/۲۷۷ فتح الباری: ۱/۵۳۲ إرشاد الساری: ۱/۵۴۸.

(۴) تقرير بخاری: ۲/۹۸.

(۵) لامع الدراری: ۳/۲۶۸.

چنانچه غسل او دوينځلونه اول قرص يعنی گوتو او يا نوکونو وغيره سره د رږولو ذکر دې په کوم کښې چه فائده داده چه د کپړو د تارونو پورې چه کومه وينه رسيدلې ده هغه په وينځلوسره اوځي (۱)
 د شيخ الحديث زکريا رحمته الله عليه وائي: شيخ الحديث زکريا رحمته الله عليه فرماني زما په نيزد ترجمه الباب نه دامام بخاری رحمته الله عليه غرض د کپړو نه د حيض دوينې نجاست ختمولو بيان کول دي او د راتلونکي باب غسل المحيض لاندې د بدن نه د حيض د وينې د نجاست ختمولو بيان به کوي. وجه داده چه د مذکوره باب لاندې امام بخاری رحمته الله عليه کوم دوه احاديث روايت کړي دي په هغې کښې د بدن نه د حيض د وينې د ختمولو بيان دي.

الحديث الأول

[۳۰] - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ الْمُزَنَّى، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ أَنَّهَا قَالَتْ: سَأَلْتُ امْرَأَةً رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ إِذَا آثَأَ إِذَا أَصَابَ ثَوْبَهَا الدَّمُ مِنَ الْخَيْضَةِ كَيْفَ تَصْنَعُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا أَصَابَ ثَوْبٌ إِذَا كُنَّ الدَّمُ مِنَ الْخَيْضَةِ فَلْتَقْرَضْهُ، ثُمَّ لِيَنْصَحْهُ بِمَاءٍ، ثُمَّ لِيُصَلِّيَ فِيهِ» (۲) [۲۲۵]

ترجمه: اسماء بنت ابوبکر صدیق رحمته الله عليه فرماني يوې ښځې د حضور پاک نه تپوس او کړو چه يار رسول الله صلی الله علیه و آله تاسو دداسې ښځې متعلق څه فرماني د کومې په کپړو چه د حيض وينه لگيدلې وي هغې له څه کول پکار دي؟ حضور پاک او فرمانيل که د يوې ښځې په کپړو باندې دحيض وينه اولگي نو هغه دې اوکړه وي دهغې نه پس دې په اوبو سره اووينځي بيا په دغه کپړو کښې مونځ کولې شي.

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا مشهور امام او محدث ابو محمد عبدالله بن يوسف تنيسي کلاعی دمشقی ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب العلم الشاهد القائب د رومی حدیث لاندې تیر شوی دی. (۳)

مالک: دا امام دارالهجرة عالم المدينة امام مالک بن انس بن مالک بن ابی عامر بن عمرو الاصبحی المدنی رحمته الله عليه دي. د دوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من الدین الغرامن الفتن د وړاندې حدیث لاندې ذکر کولې شي. (۴)

هشام: داهشام بن عروة بن الزبير بن العوام قرشي رحمته الله عليه دي. تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب أحب الدین إلى الله اذومه لاندې تیر شوی دی. (۵)

(۱) فضل الباری: ۴۷۶/۲.

(۲) قوله: "اسماء بنت أبي بكر" الحديث مرتجيجه في كتاب الوضوء باب غسل الدم رقم الحديث: ۲۲۷.

(۳) كشف الباری: ۱۱۳/۴.

(۴) كشف الباری: ۸۰/۲.

(۵) كشف الباری: ۴۳۲/۲.

فاطمه بنت المنذر: دا فاطمه بنت المنذر بن الزبير بن العوام قرشيه اسديه رحمها الله ده. ددي تفصيلی حالات کتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة الهد والرأس کنبی د دریم حدیث لاتدی تیرشوی دی.^(۱)

أسماء بنت أبي بكر الصديق: داد خلیفه اول حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ لور حضرت اسماء رضی اللہ عنہا ده. د حضرت زبیر بن العوام رضی اللہ عنہ بی بی ده. ددي تفصيلی حالات کتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة الهد والرأس کنبی د دریم حدیث لاتدی تیرشوی دی.^(۲)

شرح حدیث

امام بخاری رحمته اللہ علیہ د حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی اللہ عنہا دا روایت کتاب الوضوء باب غسل الدم لاتدی د یحیی القطان عن هشام په طریق سره روایت کړې دي او هم په دغه مقام باندې جمله مباحث هم ذکر کړې شوی دی.^(۳)

علامه انور شاه کشمیری رحمته اللہ علیہ او فرمانیل چه ددم حیض په نجاست باندې اجماع ده. بیا هم په روایت کنبی لفظ نضح راغلي دي. ددي نه معلومه شوه چه دنضح نه مراد په شریعت کنبی غسل هم (وینخل) دی.^(۴)

د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: په حدیث او ترجمه الباب کنبی مناسبت بالکل واضح دي خکه چه په دواړو کنبی د حیض وینه وینخلو حکم ورکړې شوي دي.^(۵)

الحديث الثاني

[۳۰۲] - حَدَّثَنَا أَصْبَغُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، حَدَّثَهُ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «كَانَتْ إِحْدَانَا يَحِيضُ، ثُمَّ تَقَرَّضَ الدَّمُ مِنْ تَوْبِهَا عِنْدَ طَهْرِهَا، فَتَغَيَّلَتْ وَتَنَضَّحَتْ عَلَى سَائِرِهَا، ثُمَّ تَصَلَّى فِيهَا» (۱).

ترجمه: حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرماني چه كله به په مونږ کنبی په چا حیض راغلو نود کپړو پاکولوخت کنبی به هغې وینه رږوله او هغه خانی به نی وینخلو بیا به نی په ټولو کپړو باندې اوبه بهیولې او بیا به نی په هغې کنبی مونږ کولو.

(۱) کشف الباری: ۴۸۶/۳.

(۲) کشف الباری: ۴۸۷/۳.

(۳) فتح الباری: ۵۳۲/۱ عمدة القاری: ۲۸۷/۳.

(۴) فیض الباری: ۴۹۴/۱.

(۵) عمدة القاری: ۱۲/۳ الكنز المتواری: ۲۶۸/۳.

(۶) رواه أبوداؤد فی الطهارة باب فی الرجل یصیب منها ما دون الجماع رقم الحدیث: ۲۶۹ و باب المرأة تغسل ثوبها الخ رقم الحدیث: ۳۵۷ باب الإعادة من النجاسة تكون فی الثوب رقم الحدیث: ۳۸۸ والنسائی فی الطهارة باب مضاجعة الحائض رقم الحدیث: ۲۸۴.

تراجم رجال

أصبغ: دا اصبح بن الفرغ بن سعيد بن نافع القرشي الاموي المصري رحمته الله دی. ددوی کنیت ابو عبدالله دی. ددوی احوال کتاب الموضوع باب المسح علی الخفین لاندې تیرشوی دی.

ابن وهب: دا مشهور امام او محدث ابو محمد عبدالله بن وهب بن مسلم قرشي فهری مصري رحمته الله دی. ددوی تفصیلی احوال کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقهه فی الدین لاندې تیرشوی دی. ^(۱)
عمرو بن الحارث: دا عمرو بن الحارث بن یعقوب بن عبدالله انصاری مصري رحمته الله دی. ددوی تفصیلی احوال کتاب الموضوع باب المسح علی الخفین لاندې تیرشوی دی.

عبدالرحمن بن القاسم: دا مشهور امام او محدث عبدالرحمن بن القاسم بن محمد بن ابی بکر الصديق رحمته الله دی. ددوی تفصیلی احوال کتاب الغسل باب هل یدخل الجنب یدة الخ لاندې تیرشوی دی.

قاسم: دا قاسم بن محمد ابن ابی بکر صديق رحمته الله دی. ددوی حالات «کتاب الغسل باب من بدأ بالحلاب أو الطيب عند الغسل» لاندې تفصیلاً تیرشوی دی.

عائشة: دا ام المؤمنین حضرت سیده عائشه بنت ابی بکر صديق رحمته الله ده. ددوی حالات «بدء الوحي» ددویم حدیث لاندې تفصیلاً تیرشوی دی. ^(۲)

شرح حدیث

قولها: ککانت احدانا: دې نه مراد ازواج نبی رحمته الله دی. ^(۳)

مطلب داچه در رسول اکرم رحمته الله په مبارک دور کښې چه کله د ازواج مطهرات رضی الله عنهن کپړو پورې د حیض وینه لگیدله نو هغوی به د دغه وینې نه داسې پاکي حاصلوله څنگه چه په روایت کښې ذکر شو اوداسې به دا حدیث د حدیث مرفوع په حکم کښې وی. د کوم تائید چه د حضرت اسماء رحمته الله د حدیث نه کپړی کوم چه د مذکور روایت نه وړاندې تیر شوې دې ځکه چه نبی کریم رحمته الله پخپله هم دغه طریقه د وینې د ختمولو بیان فرمایلي ده. ^(۴)

دا بن بطلان رحمته الله راځي: ابن بطلان رحمته الله فرماني چه حدیث عائشه رحمته الله د حدیث اسماء رحمته الله د پاره تفسیر دي اودا چه د حضرت اسماء رحمته الله په حدیث کښې راغلې لفظ نضح نه مراد غسل دې لکه چه عائشه رحمته الله او فرمائیل او د حضرت عائشه رحمته الله قول «وننضح علی سائرته» نه مراد رش یعنی د اوبو چتر کاو دي. وینخل مراد نه دی. وجه دا ده چه په کپړو کښې به په کوم ځانی وینه لگیدلې وه نو هغه ځانی به ئی وینخلو لکه چه په روایت کښې ددې صراحت دي او په باقی کپړو به چونکه وینه نه وه لگیدلې نو هلته د وسوسې د ختمولو دپاره به ئی د اوبو چتر کاو کولو. ځکه چه داسې خو کیدي نه شو چه د وینې بعض ځانی او وینخلې شی او بعض د وینې په ځانی باندې صرف د اوبو چتر کاو وی. ^(۵)

^(۱) کشف الباری: ۲۷۷/۳.

^(۲) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

^(۳) فتح الباری: ۵۳۲/۱ عمدة القاری: ۲۷۸/۳.

^(۴) فتح الباری: ۵۳۲/۱ عمدة القاری: ۲۷۸/۳.

^(۵) شرح ابن بطلان: ۴۳۵/۱ فتح الباری: ۵۳۲/۱ عمدة القاری: ۲۷۸/۳.

قوله: تقترص الدم من ثوبها: تقترص: بالغاف والصاد المبهمة داد تفتعل په وزن باندې دې اوددې معنی ده د گوټو د غاړو په ذریعې د وینو څاڅکي وینخل. ابن جوزي رحمته الله ددې لفظ معنی تفتطع سره کړې ده یعنې هغه به د وینې د ځانې نه هغه څاڅکي پرې کولو جدا کولوبه ئی. لیکن ددې دواړو معنو نه هم رومبې معنی زیاته مناسبت ده اود حضرت اسماء رضی الله عنها د حدیث موافق ده. ځکه چه په حدیث د اسماء رضی الله عنها فلنقرصه الفاظ دی. د کوم معنی چه د رږولو راځی نه چه د پرې کولو. بل دلته هم په یو روایت کښې تقترص په ځانې باندې **ثم تقترص الدم من ثوبها** الفاظ دی. (۱) شرح حضراتو لیکلی دی چه رسول اکرم صلی الله علیه و آله د رږولو حکم ځکه ورکړو ځکه چه د وینو د دغه څاڅکود رږولو نه پس وینخلو سره هغه داغونه وغیرې په آسانۍ سره ختمیږی او کپړه پاکیږی. (۲)

قوله: عند طهرها: دغه شان په اکثر روایاتو کښې ذکر دی. خود حموی او مستطلی په روایاتو کښې عند طهره الفاظ دی او ضمیر د ثوب طرف ته راجع دې اومعنی داده چه کله به د دغه کپړې د پاکولو اراده کیدله نویابا به ئی هغه داغ رږولو او وینخلوبه ئی. ددې نه معلومه شوه چه کله د کپړې د پاکولو زر حاجت نه وی نو نجاست پریخودلې شی بیا چه کله د پاکولو حاجت وی نو په دغه موقع دې پاکه کړی. (۳)

قوله: ثم تصلی فیه: پدې کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چه پلټه کپړه کښې مونځ کول منع دی (۴) امام ابو محمد عبدالله بن ابی حمزة اندلسی رحمته الله په باب مذکور کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها د حدیث لاندې یوڅو نکات ذکر کړی دی: ① رومبې نکته ئی دا ذکر کړې ده چه عائشه رضی الله عنها او فرمائیل رگانت إحدانا تمحض، چه کله به مونږ ازواج مطهرات نه چاته د حیض شکایت شو نو عائشه رضی الله عنها علی العموم د ټولو ازواج مطهرات خبر ورکړو صرف دخپل ذات متعلق ئی خبر ورته کړو. نو په دې کښې نکته داده که چرې هغې صرف دخپل ذات متعلق خبر ورکړې وې نو بیا به دا احتمال کیدو چه دا حکم او عمل صرف حضرت عائشه رضی الله عنها سره خاص وو خوددې برعکس علی العموم دخبر ورکولو فائده داده چه عموم ددې خبرې مقتضی دې چه دا حکم مضبوطیا پوخوالی سره د ټولو ازواج سره دې.

② دویمه نکته دا چه ددې حدیث نه معلومه شوه چه کله د یوڅیز متعلق خبر ورکول وی نوهغه خبر په واضحه او صفا انداز سره ورکول پکار دی. اوددې نه داهم مستنبط کیږی چه دا حکامو د ثابتولو په غرض سره دهغه خبرو اظهار کیدي شی د کوم نه چه طبیعت کرکه کوی لکه چه دلته په حدیث باب کښې حضرت عائشه رضی الله عنها د حیض تذکره اوکړه اود هغې نسبت ئی ټولو ازواج مطهرات طرف ته اوکړو. دغه شان د نجاست دم د رږولو او بیانی د وینخلو تذکره اوکړه.

③ د حدیث شریف الفاظ: «ثم تقترص الدم من ثوبها عند طهرها فتصلی» نه معلومه شوه د نجاست لري کول د عبادت د وجوب دمتوجه کیدو په وخت لازم او ضروری وی. لهدا که چرې د نجاست د زر لري کولو حاجت نه وی نو نجاست پریخودې شی.

(۱) فتح الباری: ۵۳۲/۱ عمدة القاری: ۲۷۸/۳.

(۲) عمدة القاری: ۲۷۸/۳ بهجة النفوس: ۱۶۵/۱.

(۳) فتح الباری: ۵۳۳/۱ بهجة النفوس: ۱۶۵/۱.

(۴) فتح الباری: ۵۳۳/۱ بهجة النفوس: ۱۶۵/۱.

⑥ ثم تقرر الصدق، دي نه معلوميری چه رزول د نجاست په زوال کښې ممدو معاون دي په داسې معنی چه د رزولو نه پس د نجاست ختمول آسانيری ځکه چه دا يوه عامه شان خبره ده چه که نجاست د جرم وجسم والوی او يغيرد رزولو نه په هغې باندې اوبه واچولې شی نو هغه نجاست په کپړه کښې خوريری.

⑦ پنځمه نکته داده چه د ازواج مطهرات د رزولو د عمل نه معلوميری چه په کارو نو کښې کم او آسان کار اختيارول پکار دی لکه چه دلته نقل دی چه اول به ازواج مطهرات نجاست رزولو اوبيا به نی وينځلو نومعلومه شوه چه ازواج مطهرات به د نجاست د ختمولو دپاره آسان عمل اختيارولو ځکه چه ددې عمل نه پس به نجاست په آسانتي سره ختميدو.

⑧ د حديث شريف نه يو حکم دا هم مستنبط کيری چه په کوم کوم ځانی باندې د نجاست لگيدل يقينی وی نو هغه به وينځلې شی او چرته چه شک او وسوسه وی په هغې باندې به اوبه چنر کاؤ کولې شی دي دپاره چه وسوسه ختمه شی.

⑨ ددې حديث نه معلومه شوه چه د حائضه مونځ کول د حيض په ختميدو او د طهر په شروع کيدو اودغه شان د وينې د نجاست په ختمولو او اوبو سره پاکي حاصلولو (که چرته اوبه وی) نه پس صحيح کيری. دي نه وړاندې حائضه مونځ نه شی کولې. اودا حکم د حديث باب نه داسې مستنبط کيری چه حضرت عائشه (رضي الله عنها) اول ټول احومال او اوصاف ذکر کړل اود هغې نه پس نی د مونځ کولو ذکر اوکړو.

⑩ د حديث عائشه (رضي الله عنها) نه دا هم معلومه شوه چه د حائضه ښځې بدن او خوله پاکه او طاهر ده. ځکه چه يوه ښځه دومره ورځې په حيض کښې تيره وی نو د خولې راتلل خولزمی خبره ده او بيا په حديث کښې صرف د کپړې دهغه ځانی وينځلو حکم ورکړې شو چرته چه نجاست ليکلي وی اوباقی باندې د اوبو د چنر کاؤ ذکر دي. که چرې خوله پاکه نه وه نو بدن سره به د ټولو کپړو د وينځلو حکم وو نه صرف نضح او چنر کاؤ به کافی نه وي.

د حديث ترجمه الباب سره مناسبت: په حديث اوترجمه الباب کښې مناسبت بالکل واضح دي ځکه چه په دواړو کښې د حيض وينې وينځلو تذکره ده. ^(۱)

۱۰- باب: الْأَعْتِكَافُ لِلْمُسْتَحَاضَةِ

اعتکاف: عکوف نه ماخوژدي. دکوم معنی چه د بنديدلو او منع کيدلو راځی. چنانچه ارشاد باری تعالی دي **﴿وَالَّذِينَ مَعَكَوْا أَنْ يُكَلِّمَهُ قَوْلَهُ﴾** ^(۱) اي: ممنوعاً، هم ددي نه اعتکاف شرعی هم دي ځکه چه معتکف خپل ځان د الله تعالی د رضا او خوشحالی اود الله تعالی قرب حاصلولو دپاره دالله تعالی په کور کښې بندوی اود شريعت په اصطلاح کښې د اعتکاف تعريف دادی: **الاعتکاف: هو اللبث فی المسجد بنية الاعتکاف** يعنی شرعاً اعتکاف، د اعتکاف په نيت سره په جمات کښې حصاريدو ته وائی. ^(۲)

^(۱) بهجة النفوس: ۱۶۶/۱-۱۶۵.

^(۲) عمدة القاری: ۲۷۸/۳ الكنز المتواری: ۲۶۸/۳.

^(۳) البحر الرائق: ۵۲۲/۲ النباية شرح الهداية: ۱۲۱/۴.

ماقبل سره ربط: باب غسل دم المحيض او په مذکوره باب کښې مناسبت ښکاره دې چه په دواړو کښې د ښځو متعلق احکام دی. (۱)

د ترجمه الباب مقصد:

د حافظ ابن حجر رحمته الله او علامه عینی رحمته الله راځي: حافظ ابن حجر رحمته الله او علامه عینی رحمته الله د کلام نه معلومېږي چه دامام بخاری رحمته الله مقصد مستحاضه دپاره په اعتکاف کښې د کیناستو د جواز بیان کول دی. (۲) هم دا خبره د څه وضاحت سره حضرت شیخ الحدیث زکریا رحمته الله بیان کړې ده هغوی فرماني چونکه اعتکاف په مساجد کښې کیږي او مساجد مستقدرات اونجاسات یعنی د گنډگني نه د پاک ساتلو حکم ورکړي شوي دي او مستحاضه باندي وینه راځي کوم چه نجس او گنډگي ده. نو په دې سره په ظاهره وهم کیدلو چه هغه اعتکاف نه شي کولې نو امام بخاری رحمته الله تنبيه او کړه چه ددې اعتکاف کول جائز دي. (۳)

د علامه رشید احمد گنگوہی رحمته الله راځي: حضرت مولانا رشید احمد گنگوہی رحمته الله فرماني د امام بخاری رحمته الله مقصد داخودل دی چه د حیض په وجه کوم امور منع وو د استحاضه د وجې نه د هغې ممانعت نشته البته دومره احتیاط ضرور دې چه د مساجد تلویث نه وي. (۴)

الحديث الأول

[۴۰۲]- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ خَالِدِ بْنِ عَنكِرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اعْتَكَفَ مَعَهُ بَعْضُ نِسَائِهِ وَهِيَ مُسْتَحَاضَةٌ تَرَى الدَّمَ»، فَرُئِمَا وَضَعَتِ الطَّلَسَ تَحْتَهَا مِنَ الدَّمِ، وَزَعَمَ أَنَّ عَائِشَةَ رَأَتْ مَاءَ الْعَصْفُرِ، فَقَالَتْ: كَأَنَّ هَذَا شَيْءٌ كَأَنَّ فَلَانَةَ تَحْمِلُهُ (۱) - [۴۰۳]

ترجمه: دعائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره بعض ازواج مطهرات اعتکاف اوکړو حالانکه هغوی مستحاضه وې په هغوی باندي به وینه راتلله، په دې وجه به نې د دغه وینې د وجې اکثر رکیبېنې دخپل ځان لاندې کیخودله. او عکرمه رضي الله عنها او وئیل دعائشه رضي الله عنها د کسم اوبه اولیدلې نو وئې فرمائیل چه دا خو هم داسې معلومېږي لکه چه فلانکې صاحبه ته به د استحاضه وینه راتلله

(۱) عمدة القاری: ۲۷۸/۳.

(۲) فتح الباری: ۵۳۳/۱ عمدة القاری: ۲۷۸/۳.

(۳) تقرير بخاری: ۹۸-۹۹/۲.

(۴) لایع الدراری: ۲۶۹/۳.

(۵) قوله: عائشة: الحديث رواه البخاری فی نفس الباب ایضاً تحت رقم الحديث: ۳۱۱-۳۱۰ وكذا فی كتاب الاعتكاف باب اعتكاف المستحاضة رقم الحديث: ۲۰۳۷ وأبو داود فی الصيام باب فی المستحاضة تعتكف رقم الحديث: ۲۴۷۶ وابن ماجه فی كتاب الصيام باب المستحاضة تعتكف رقم الحديث: ۱۷۸۰.

تراجم رجال

اسحاق بن شاهین: دا مشهور امام اومحدث اسحاق بن شاهین بن حارث واسطی رحمته الله دې د دوی کښت ابویشر بن ابی عمران دې. (۱)

هغوی د هشیم بن بشیر، خالد الطحان، ابن عیینه، بشر بن مبشر او حکم بن ظهیر رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کوی. اوددوی نه امام بخاری، امام نسائی، ابویکرین علی المروزی، ابن خزیمه، اسلم بن سهل الواسطی، ابوحنیفه محمد بن ماهان واسطی، محمد بن الحسیب الارغیانی او ابن صائد رحمهم الله وغیره د حدیث روایت کړې دي. (۲)

امام نسائی رحمته الله فرماني لاس به. (۳) بل حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چه امام نسائی د خپلو شیخو د نومونو په تذکره کښې فرمانيلی دي: «کننا عنه بواسط صدوق» یعنی مونږ داسحاق بن شاهین نه مقام واسط کښې د حدیث کتابت کړې او دانی هم فرمانيلی چه دې صدوق دي. (۴) مسلمه الاندلسی رحمته الله فرماني صدوق. (۵) ابن حبان رحمته الله د دوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دي. (۶) ابن حبان رحمته الله فرماني مستقیم الحديث. (۷)

امام بخاری رحمته الله د دوی نه ۱۶ احادیث نقل کړي دي. امام حاکم رحمته الله او ابوحاتم بن حبان رحمته الله هم په خپل صحیح کښې د دوی نه احادیث روایت کړي دي. (۸) د دوی انتقال ۲۵۰ هجري نه پس شوې. (۹) او هغوی د سلوکالونه زیات عمر تیر کړې دي. (۱۰)

خالد بن عبدالله: دا خالد بن عبدالله بن عبدالرحمن بن یزید الطحان الواسطی رحمته الله دي. ددوی کښت ابو الهیثم دي او یوقول داهم دي چه د دوی کښت ابو محمد دي. (۱۱) هم دوی سره متعلق حکایت دي چه هغوی د خپل وزن برابر درې ځل چاندی صدقه کړې وه. (۱۲) ددوی تفصیلی حالات کتاب الوضوء باب من مضمض واستنشق من غرفة واحدة لاتدي تیرشوی دی.

(۱) تهذیب الکمال: ۴۳۴/۲ تهذیب التهذیب: ۲۳۶/۱.

(۲) تلامذه اوشانخ دتفصیل دپاره اوگورثی: تهذیب الکمال: ۴۳۴/۱.

(۳) تهذیب الکمال: ۴۳۵/۲ تهذیب التهذیب: ۲۳۷/۱.

(۴) تهذیب التهذیب: ۲۳۷/۱.

(۵) تهذیب الکمال: ۴۳۵/۲ تهذیب التهذیب: ۲۳۷/۱.

(۶) ۱۱۷/۸.

(۷) حواله سابق.

(۸) إكمال تهذیب الکمال: ۹۶/۲.

(۹) کتاب الثقات لابن حبان: ۱۱۷/۸.

(۱۰) تهذیب الکمال: ۴۳۵/۲.

(۱۱) تهذیب الکمال: ۹۹-۱۰۰/۸.

(۱۲) عمدة القاری: ۲۷۹/۳.

خالد: دا مشهور محدث ابو المنازل خالد بن مهران الخدّاء البصری رحمته الله دې ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم (اللهم علمه الكتاب) لاندې تیر شوی دی. (۱)

عقروم: دا مشهور امام حدیث و تفسیر ابو عبد الله عکرمه مولى عبد الله بن عباس مدنی رحمته الله دې ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم (اللهم علمه الكتاب) لاندې تیر شوی دی. (۲)

عائشة: دا ام المؤمنین حضرت سیده عائشه بنت ابی بکر صدیق رضی الله عنه ده ددوی حالات «بدء الوجی» ددویم حدیث لاندې تفصیلاً تیر شوی دی. (۳)

شرح حدیث

قوله: بعض نسائه: دا په حالت رفعی کښې دې ځکه چې دا د اعتکاف فاعل دې. (۴)

قوله: وهي مستحاضة: دا جمله اسمیه ده چې حال واقع کيږي. اوس دلته دا سوال پیدا کيږي چې دلته د مؤنث ضمیر ولې راوړلې شو ځکه چې ضمیرد لفظ بعض طرف ته راگرځي او هغه ذکر دې؟ جواب دادې چې دا ضمیر مؤنث په دې وجه راوړلې شوې دې ځکه مضاف (لفظ بعض) دمضاف الیه (نساء) نه تانیث کسب کړې دې. دویم جواب دادې چې ځکه دلته په دې مقام باندې لفظ بعض مصداق نساء دې په دې وجه د مؤنث ضمیر راوړلې دې. بل دا خبره ده چې سره ددې استحاضه ښځوسره خاص دې مگر ددې باوجود لفظ مستحاضة سره تاء د تانیث الحاق د وجې نه کړې شوې دې چې مراد بالفعل د استحاضه والا کیدل دی. یعنی هغوی حضور پاک صلی الله علیه وسلم سره په اعتکاف کښې کیناستې حال دادې چې په هغه وخت هم ورته د استحاضه بینماری وه. (۵)

قوله: تروى الدم: دا جمله فعلیه ده کوم چې د لفظ مستحاضة دپاره صفت لازمه دې اودا جمله په دې باندې ښکاره دلایل دې چې مراد بالفعل د استحاضه والا کیدل دی. دا مراد نه دې چې دهغه ښځونه وې په چا باندې چې نه د استنجاضې وینه راتلله. (۶)

قوله: بعض نسائه: ابن جوزی رحمته الله فرماني چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د ازواج مطهرات نه په چا باندې هم استحاضه نه راتله اودلته په روایت د حضرت عائشه رضی الله عنها کښې چې کوم «بعض نساء» راغلې دې نوددې نه مراد «بعض نساء امته» دې یعنی د امت هغه ښځې مراد دی د چا چې حضور پاک سره څه تعلق اورشته هم وه اودلته ام حبیبه بنت جحش رضی الله عنها مراد ده چې دام المؤمنین زینب بنت جحش رضی الله عنها خور ده.

(۱) کشف الباری: ۳۶۱/۳.

(۲) کشف الباری: ۳۶۳/۳.

(۳) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۴) عمدة القاری: ۲۷۹/۳.

(۵) عمدة القاری: ۲۷۹/۳.

(۶) عمدة القاری: ۲۷۹/۳.

حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ او علامہ عینی رحمته اللہ علیہ ددی پہ جواب کنبی افرمانیل چہ دابن جوزی رحمته اللہ علیہ ددی پیش کرې شوی تاویل پخپله ددی باب دوم او دریم حدیث تردید کوی ځکه چہ په دویم روایت کنبی «امراة من أزواجه» او په دریم روایت کنبی «بعض امهات المؤمنین» تصریح ده. د کوم نه چہ په واضحه توگه معلومیري چہ دلته هم د ازواج نبی ﷺ نه یوه مراد ده. بل د ابن جوزی رحمته اللہ علیہ د قول او تاویل د بطلان یو دلیل داهم دی چہ د حضور پاک د شان اقدس نه ډیره لرې خبره ده چہ دغیر ازواج نه یوه ښځه حضور پاک سره اعتکاف او کړی که هرڅومره تعلق ولې نه وی. (۱)

د بعض نساء مصداق: اوس سوال دا پیدا کیري چہ بیا د بعض نساءه مصداق د ازواج مطهرات رضی الله عنهن نه کومه یوه زوجه ده. نو په دې سلسله کنبی علامه عینی رحمته اللہ علیہ درې اقوال ذکر کړي دی. یو قول دادې چہ ام المؤمنین حضرت سوده بنت زمعه رضی اللہ عنہا مراد ده. دویم قول دادې چہ رمله ام حبیبه بنت ابی سفیان رضی اللہ عنہا مراد ده او دریم قول دادې چہ زینب بنت جحش رضی اللہ عنہا مراد ده. (۲)

خو حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ هم درې اقوال ذکر کړي دی. یوه سوده بنت زمعه رضی اللہ عنہا، دویمه ام سلمه رضی اللہ عنہا او دریمه ام حبیبه بنت ابی سفیان رضی اللہ عنہا ځکه چہ دا دریو اړه ازواج مطهرات مستحاضات وې او بیا ددی دریو اړه اقوالونه د سنن سعید بن منصور په تائید سره حضرت ام سلمه رضی اللہ عنہا مراد کیدو ته ئی ترجیح ورکړې. د سنن سعید بن منصور هغه روایت دادې: «عن عکومة أن أم سلمة كانت عاكفة وهي مستحاضة وعا جعلت الطمت تحتها» یعنی د عکرمه رضی اللہ عنہا نه روایت دی چہ ام سلمه رضی اللہ عنہا د استحاضه په حالت کنبی اعتکاف کنبی ناسته وه او د وجې د وجې نه به ئی د ځان لاندې رکیبني کيځودله. (۳)

وړاندې حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ د حدیث الفاظ فلانة د تفسیر لاندې فرمانی چہ دلته هم هغه دریو اړه احتمالات دی کوم چہ اول بعض نساءه سره متعلق بیان شوی. اود علامه ابن جوزی رحمته اللہ علیہ په نیز چہ د ازواج نبی ﷺ نه څوک مراد نه دی بلکه هغه مستحاضه ښځې مراد دی د کومو چہ حضور پاک سره څه تعلق یا رسته وه. په دې وجه دهغوی بیان کړې شوی تاویل مطابق دلته ام حبیبه بنت جحش راخت زینب بنت جحش زوجه رسول ﷺ زینب بنت ام سلمه «ریبیه رسول ﷺ» اسماء بنت عمیس (اخي مېړونه لامېا) او حمنه بنت جحش نه یوه ښځه هم مراد کیدې شی. ځکه چہ دا ټولې مستحاضات وې اود دوی حضور پاک سره تعلق او رسته داری هم وه. (۴)

حاصل دا شو چہ دا ازواج مطهرات نه څوک مراد دی نو دهغوی نه سوده بنت زمعه، ام سلمه او رمله ام حبیبه بنت ابی سفیان نه به یوه مراد وی. که چرته دابن جوزی رحمته اللہ علیہ په تاویل باندې عمل او کړې شی نو رسته داری لرونکو ښځو نه ام حبیبه بنت جحش، حمنه بنت جحش راختا زینب بنت جحش زوجه رسول ﷺ، اسماء بنت عمیس او زینب بنت ام سلمه رضی اللہ عنہا نه کومه یوه هم مراد کیدې شی. ځکه چہ د نیز دې رسته دارو نه هم دغه مستحاضه وې او دغه شان ټولې یو ځانی کولو سره ددې ابهام په تفسیر کنبی اووه اقوال جوړیږي.

(۱) فتح الباری: ۵۳۳/۱ عمدة القاری: ۲۷۹/۳ ارشاد الساری: ۵۳۹/۱.

(۲) عمدة القاری: ۲۷۹/۳.

(۳) فتح الباری: ۵۳۴/۱.

(۴) حواله بالا.

بل ابن عبدالبر رحمته لیکي چه زوجه رسول ﷺ حضرت زينب بنت جحش، زوجه طلحه حضرت حمه بنت جحش او زوجه عبدالرحمن بن عوف حضرت ام حبيبہ بنت جحش دريواره خونيندي مستحاضه وې. البته په دوی کښې مشهوره حضرت ام حبيبہ بنت جحش ده. (۱) په دې وجه امام ابو داؤد رحمته چه د سليمان بن كثير عن الزهري عن عروة په طريق سره د حضرت عائشہ رضي الله عنها نه روايت کړې دې چه «استعوضت زينب بنت جحش، فقال لها النبي صلى الله عليه وسلم: اغتسلي لكل صلاة» يعنی حضرت زينب بنت جحش ته د استحاضې بيماري اوشوه نو حضور ياک هغې ته او فرمائيل چه دهر مونځ دپاره غسل کوه، د کوم ذکر چه موطا امام مالک کښې هم دې. (۲) او په دې کښې تصريح ده چه «التي كانت تحت عبدالرحمن بن عوف» نو ددې روايت لاندې ابن عبدالبر رحمته جزم سره فرمائي چه دا په خطاباندې مېنې دې خکه چه د بنات جحش نه مستحاضه (کیدو کښې مشهورې) هغه وې کومې چه د عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه په عقد نکاح کښې وې او هغه ام حبيبہ بنت جحش ده. (۳)

امام بلقيني رحمته فرمائي چه په دواړو خبرو کښې د تطبيق صورت دادې چه زينب بنت جحش رضي الله عنها وقتي استحاضه وه خود هغې خور ام حبيبہ دائمي استحاضه وه داسې به په دواړو خبرو کښې تطبيق اوشی. (۴)

قوله: الطست: دد لفظ اصل "طس" (سين مشددة) دې د ثقل د وجې نه يو سين په تاء سره بدل کړې شو په دې وجه د جمع او تصغير دپاره به د اصل طرف ته راگرځولې شی. لهدا د طست جمع طاس او تصغير طس راځي. (۵) نور لفظ طست د سين په ځاني شين سره هم مستعمل دې يعنی طشت او ددې جمع طثوت راځي. (۶)

قوله: من الدم: کلمه د "من" تعليليه ده يعنی هغې به د وينې د وجې نه د خپل ځان لاندې طشت کيځودلو. (۷)

قوله: زعم: زعم فعل ماضی دې په دې کښې ضمير فاعل دې کوم چه د عکرمه رضي الله عنها طرف ته راگرځي او زعم د قال په معنی کښې دې. (۸)

علامه کرمانی رحمته فرمائي چه امام بخاری رحمته د قال په ځاني د زعم لفظ کيدې شی چه ددې وجې نه راوړې وی چه دهغوی په نيزدې قول د حضرت عکرمه رضي الله عنها نه روايت کيدل په صراحت سره نقل نه دی

(۱) فتح الباری: ۵۳۳/۱ عمدة القاری: ۲۷۹/۳.

(۲) سنن أبي داؤد کتاب الطهارة باب ماروی أن المستحاضة تغتسل لكل صلاة رقم الحديث: ۲۹۲.

(۳) الموطا للإمام مالک کتاب الطهارة باب المستحاضة رقم الحديث: ۲۰۰ مؤسسه زايد بن سلطان ال نهیان.

(۴) الاستذکار: ۳۸۷/۱ فتح الباری: ۵۳۳/۱ وجز السالك: ۲۹/۱

(۵) فتح الباری: ۵۳۴/۱.

(۶) شرح الکرماني: ۱۷۶/۳ عمدة القاری: ۲۷۹/۳.

(۷) عمدت القاری: ۴۱۴/۳.

(۸) فتح الباری: ۵۳۴/۱ عمدة القاری: ۲۷۹/۳.

(۹) عمدة القاری: ۲۷۹/۳.

بلکه هغوی د قرآن د دلالت نه دا قول د عکرمه رضی الله عنه نه نقل کیدل گنرلی دی. په دې وجه د قال په خانی زعفران اولې اودا مقوله صراحت سره د حضرت عکرمه رضی الله عنه طرف ته نه ده منسوب کړې. (۱)
 بیا یاخودا قول د امام بخاری د ټولو تعلیقاتونه دې یابیا د خالد الخداء د قول تتمه ده اودویم (دخدا الخداء د قول تتمه کیدو) په صورت کښې به داهم د سند په درجه کښې وی ځکه چه په دې صورت کښې ددې عطف عن عکرمه باندې په اعتبار د معنی وی یعنی قال خالد: قال عکرمه وزعم عکرمه (۲)
 حافظ ابن حجر ددې قول تعلیقات د امام بخاری رضی الله عنه نه کیدل بعید گرځولی دی. (۳) لیکن په دې کلام باندې رد کولو سره علامه عینی رحمته الله فرماني په حقیقت کښې دا د علامه کرمانی رحمته الله قول رد کول دی خود دې رد څه وجه نه جوړیږي ځکه چه دواړه د احتمال په درجه کښې دی اود معنی د عطف احتمال ددې قول تعلیقات د امام بخاری رضی الله عنه نه د کیدو احتمال نه رد کوی. خو پخپله عطف معنوي گرځول د ظاهر خلاف دی ځکه چه په عطف کښې اصل هم دغه دی چه هغه دې په ظاهر باندې وی. (۴)

قوله: فلانة: ددې ابهام مکمل توضیح «بعض نساء» د تشریح لاندې تیر شوې دي.

مذاهب الأئمة الأربعة في اعتكاف النسوة في المسجد: انمه ثلاثه (امام مالک، امام شافعی او امام احمد رحمهم الله) په نیز سړې اوښخه (چه هغه مستحاضه ولې نه وی ځکه چه مستحاضه هم حکماً د پاکو ښځو په شان ده) دواړو دپاره په جماعت کښې اعتکاف کول صحیح دی. لکه چه د فقه کتابونو کښې په دې عبارت سره واضحه کیږي: ① «وأما الاعتكاف في مساجد البهوت، فلا يصح عند مالك لرجل والامراة، خلاف قول أبي حنيفة في أن المرأة تعتكف في مسجد بيتها» (۲) یعنی د کورونو په جماعتونو کښې اعتکاف کول د امام مالک رضی الله عنه په نیز نه د یوسړي دپاره جائز دي او نه د یوې ښځې د پاره په خلاف د امام ابوحنیفه ځکه چه د هغوی مذهب دا دی چه ښځه به د خپل کور په جماعت کښې اعتکاف کوی
 ② «قلت لابن القاسم: ما قول مالك في المرأة، تعتكف في مسجد الجماعة؟ قال: نعم. قلت: أعتكف في قول مالك في مسجديتها؟ فقال: لا يعجبني ذلك، وإنما الاعتكاف في المساجد التي توضع لله» (۳)

یعنی سحنون بن سعید التنوخی رحمته الله فرماني چه ما د ابن القاسم رحمته الله نه تپوس اوکړو چه امام مالک رحمته الله د ښځې دپاره په مسجد جماعت کښې د اعتکاف کولو متعلق څه فرماني؟ نو هغوی جواب راکړو چه اوجی، دامام مالک رحمته الله په نیز به ښځه په مسجد جماعت کښې اعتکاف کوی. سحنون بن سعید رحمته الله وانی چه بیا ما تپوس اوکړو چه آیا دامام مالک رحمته الله په نیز ښځه د کور په جماعت کښې اعتکاف کولې شی؟ نو هغوی اووینل زما دا خبره خوښه نه ده اعتکاف خو صرف په مساجد کښې کیږي چه د الله تعالی د پاره وضع کړې شوی دی.

(۱) شرح الکرماني: ۱۷۶/۳ عمدة القاری: ۲۷۹/۳.

(۲) حواله بالا.

(۳) فتح الباری: ۵۳۴/۱.

(۴) عمدة القاری: ۲۷۹/۳.

(۵) البیان والتحصیل، فی فقه الإمام مالک رحمته الله کتاب الصیام والاعتکاف رقم المسألة: ۱۵، ۲۲۳/۲ دار الغرب الإسلامی.

(۶) المدونة الكبرى کتاب الاعتکاف، فی اعتکاف العبد والمکاتب والمرأة الخ: ۲۳۱/۱ مطبعة السعادة.

② «لا يصح الاعتكاف من الرجل والامن المرأة الا في المسجد ولا يصح في مسجد بيت المرأة ولا مسجد بيت الرجل» وهو المعتزل المبطل للصلاة، هذا هو المذهب وبه قطع المصنف» (١)

يعنى دسرى او بنسخي اعتكاف كول صرف په جمات كينې صحيح دى اود كور د جمات نه هغه خانى مراد دې كوم چه د مونخ كولو دپاره تياروولي شى. علامه نووى رحمته الله عليه فرمانى چه د شوافع هم دغه مذهب دى او هم په دې باندې مصنف جزم فرمائيلي دي.

③ «وللمرأة أن تعتكف في كل مسجد ولا يشترط إقامة الجماعة، لأنها غير واجبة عليها، وبهذا قال الشافعي: وليس لها الاعتكاف في بيتها. وقال أبو حنيفة والثوري: لها الاعتكاف في مسجد بيتها.... الخ» (٢)

يعنى بنسخه په هريو جمات كينې اعتكاف كولې شى خاص مسجد جماعت شرط نه دي، خكه چه په بنسخه باندې په جمع سره مونخ كول واجب نه دى او هم دغه د امام شافعي رحمته الله عليه مذهب دې چه بنسخه به په خپل كور كينې اعتكاف نه كوي. او امام ابو حنيفه رحمته الله عليه او امام ثوري رحمته الله عليه فرمانى چه بنسخه به په خپل كور كينې اعتكاف كوي.

ابن بطال رحمته الله عليه د امام شافعي رحمته الله عليه قول نقل كړې دي چه بنسخه غلام چرته چه غواړي اعتكاف كولې شى. (٣)

بخو حافظ ابن حجر رحمته الله عليه فرمانى چه امام شافعي رحمته الله عليه د بنخودپاره مسجد جماعت كينې اعتكاف كولو ته د خيمو والاد روايت د وچې نه على الاطلاق مكروه ونيلى دى.

اود امام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نيز سره ددې چه د بنسخې دپاره په جمات كينې اعتكاف كول جائز دى مگر اولي افضل او مستحب د بنسخې دپاره هم هغه دى چه هغه دې دخپل كور په جمات كينې اعتكاف او كړى. د بنسخې دپاره په جمات كينې اعتكاف كول مكروه تنزيهي دى. (٤)

دعلامه انور شاه كشميري رحمته الله عليه تحقيق: علامه انورشان كشميري رحمته الله عليه فرمانى زما په نيز درمختار كينې د كراهت لفظ پدې مسئله كينې په كراهت تنزيهي باندې معمول دي خكه چه په يوداسې امر باندې چه د حضور پاك په مواجهت كينې مخې ته راغلې د مكروه تحريمي حكم لگول صحيح نه دى. (٥) حضرات حنفية دا حكم دهغه واقع نه اخذ كړې په كوم كينې چه دى يوځل رسول الله صلى الله عليه وسلم په رمضان كينې د اعتكاف كولو اراده او كړه نو حضرت عائشه رضي الله عنها او حضرت حفصه رضي الله عنها هم اجازت او غوښتلو او په جمات كينې خيمې اولگولې. دوى ته په كتو سره حضرت زينب رضي الله عنها هم يوه خيمه اولگوله. (٦) په دې باندې حفاگان ښكاره كولوسره حضور پاك خپله خيمه اوچته كړه او ازواج مطهرات

(١) المجموع شرح المذهب: ٤٧٠/٦.

(٢) المغني لابن قدامة: ٦٧/٣ دار الفكر.

(٣) فتح الباري: ٤٩٠/٤ دار السلام.

(٤) بدائع الصنائع: ٢٥/٢ البحر الرائق: ٢٧/٢ المبسوط للرخسي: ١٢٢/٣ الدر المختار مع رد المختار: ٢٩/٣ دار عالم الكتاب.

(٥) فيض الباري: ٤٩٥/١.

(٦) عن عائشة رضى الله عنها قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم يعتكف في العشر الاواخر من رمضان، فكننت اضرب له خباء، فيصلى الصبح ثم تدخله، فاستأذنت حفصة عائشة أن تصرب خباء، فأذنت لها فضربت خباء، فلما رآته زينب بنت جحش ضربت خباء آخر. فلما أصبح النبي صلى الله عليه وسلم، رأى الأخبية، فقال: ما هذا؟ فأخبر.

هم خيلې خيلې خيمې اوچتي كړې د كوم نه پش څه حضورپاك د شوال په مياشت كښې اعتكاف او كړو. (رسول الله ﷺ) د خپل خفگان او ناخوښتنې اظهار په دې جمله سره او كړو «آلويرون» يعنى ولي دوى دغه شان په جمات كښې اعتكاف كولو سره خير نيكيه لټوى؟ علامه شبير احمد عثمانى رحمه الله لیکلی دی که چرې په داسې صورت كښې د اعتكاف كولو كښې څه حرج نه وي نو حضورپاك به دغه شان د اعتكاف د اړدې كولو نه پس خپله خيمه نه اوچتوله او نه به ئې په ازواج باندې ترك كولو. ددې نه معلومه شوه چه د بنخودپاره په جمات كښې اعتكاف كول مكروه تنزيهي دى. (١)

فقى الدر مختار: (أول ليهت (امراة فى مسجد بيتها) ويكره فى المسجد. به دې باندې علامه ابن عابدين شامى رحمه الله ليكي «ويكره فى المسجد» أي: تنزيهاً، كما هو ظاهر النهاية، مبر، وصرح فى البدائع بأنه خلاف الأفضل» (٢) د علامه كاسانى رحمه الله كلام دادې:

«وأما البراءة فقد ذكر فى الأصل أنها لا تعتكف إلا فى مسجد بيتها، ولا تعتكف فى مسجد جماعة، ويروى الحسن عن أبي حنيفة أن للمرأة أن تعتكف فى مسجد الجماعة وإن شاعت اعتكفت فى مسجد بيتها ومسجد بيتها أفضل لها من مسجد غيرها..... وهذا لا يوجب اختلاف الروايات، بل يجوز اعتكافها فى مسجد الجماعة على الروايتين جميعاً بلا خلاف من أصحابنا، والمذكور فى الأصل محمول على نفي الضبطة، لا على نفي الجواز وفقاً بين الروايتين، وهذا عندنا، وقال الشافعى: لا يجوز اعتكافها فى مسجد بيتها» (٣)

يعنى ښځه به صرف د خپل كور په جمات كښې اعتكاف كوى د جمع والا په جمات كښې به اعتكاف نه كوى او حسن رحمه الله د امام ابوحنيفه رحمه الله نه روايت كوى چه ښځه د جمع په جمات كښې هم اعتكاف كولې شي او كه غواړي نود كور په جمات كښې هم اعتكاف كولې شي اود ښځې د پاره د كور په جمات كښې اعتكاف كول د محلي په جمات كښې د اعتكاف كولو نه غوره دى..... علامه كاسانى رحمه الله فرماني چه په دې سره د رواياتو اختلاف نه راځي بلكه د ښځې د پاره د جمع په جمات كښې اعتكاف كول زمونږ د اصحابو په نيز د دواړو روايتونو مطابق جائز دې. اود اصل روايت د فضيلت په نفي باندې محمول دې نه چه د جواز په نفي باندې. دې دپاره چه په دواړو روايتونو كښې تطبيق اوشى اودا زمونږ د احنافو مذهب دې. امام شافعى رحمه الله فرماني د ښځې د خپل كور په جمات كښې اعتكاف كول جائز نه دى.

فقال النبی صلی الله علیه وسلم: (البر ترون بهن؟) فترك الاعتكاف ذلك الشهر، ثم اعتكف عشرة من شوال. رواه الإمام البخاری فی الاعتكاف. فی باب اعتكاف النساء، رقم الحديث: ٢٠٣٣. وفيه: آليريدن؟ وراه أبو داود فی الصيام، باب الاعتكاف، رقم الحديث: ٢٤٦٤، والنسائي فی المساجد، باب ضرب الخباء فی المساجد رقم الحديث: ٧١٠. وابن ماجه فی الصيام باب ماجاء فی من يبتدىء الاعتكاف وقضاء الاعتكاف رقم الحديث: ١٧٧١.

(١) فيض الباري: ٤٩٥/١.

(٢) فتح الملهم: ٣٤٧/٥ دار القلم.

(٣) الدر المختار مع رد المحتار: ٤٢٩/٣ دار عالم الكتب.

(٤) بدائع الصنائع: ٢٥/٣.

د حديث ترجمه الباب سره مناسبت: د حديث ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دې چه په دواړو کښې د مستحاضه د اعتکاف بيان دې.^(۱)

الحديث الثاني

[۳۰۵/۲۰۳] - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «اعْتَكَفْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ امْرَأَةً مِنْ أَزْوَاجِهِ، فَكَانَتْ تَرَى الدَّمَ وَالصُّفْرَةَ وَالطَّلَسَ تَحْتَهَا وَهِيَ تُصَلِّي»^(۲)

ترجمه: حضرت عائشه رضي الله عنها فرماني چه حضور پاك سره دهغوی د بیبیانونه یوې بی بی اعتکاف اوکړو هغې به وینه او زیروالي لیدلو خو رکبښی به د هغې نه لاندې وه او هغې به مونځ هم ادا کولو.

تراجم رجال

قتيبة: دا شيخ الاسلام ابو رجاء قتيبة بن سعيد بن جميل بن طريف ثقفي رحمته الله دېز د دوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب إفتاء السلام من الإسلام لاندې تیر شوی دی.^(۳)

يزيد بن زريع: دا مشهور محدث يزيد بن زريع رحمته الله دې. ددوی حالات کتاب الوضوء باب غسل المني وفرکه الخ لاندې تیر شوی دی.

خالد: دا مشهور محدث ابوالمنزل خالد بن مهران الخداء البصري رحمته الله دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب قول النبي صلى الله عليه وسلم (اللهم علمه الكتاب) لاندې تیر شوی دی.^(۴)

عكرمة: دا مشهور امام حديث و تفسیر ابو عبد الله عكرمة مولى عبد الله بن عباس مدني دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب قول النبي صلى الله عليه وسلم (اللهم علمه الكتاب) لاندې تیر شوی دی.^(۵)

عائشة: دا ام المؤمنین حضرت سیده عائشه بنت ابی بکر صدیق رضي الله عنها ده. ددوی حالات «بدء الوحي» ددويم حديث لاندې تفصیلاً تیر شوی دی.^(۶)

شرح حديث

قولها: (تري الدم والصفرة): شراح حضراتو ليکلي دي چه د حضرت عائشه رضي الله عنها داسي فرمايل دا مستحاضه نه کنایه ده يعنی هغه دا بيانول غواړي چه کومې بی بی حضور پاك سره اعتکاف اوکړو هغه مستحاضه وه (په حالت د حيض کښې وه).^(۷)

(۱) عمدة القاری: ۲۷۸/۳.

(۲) قوله: عائشة الحديث مر تخریجه تحت الحديث السابق.

(۳) كشف الباری: ۱۸۹/۲.

(۴) كشف الباری: ۳۶۱/۳.

(۵) كشف الباری: ۳۶۳/۳.

(۶) كشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۷) عمدة القاری: ۲۸۰/۳ شرح الکرماني: ۱۷۷/۳.

قوله: «والتست تحتها» دا جمله حالیہ ده. په یوه نسخه کښې دا جمله بغیر د واؤ نه ده او هغه هم جائز ده. (۱)

د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: په حدیث او ترجمه الباب کښې مناسبت واضحه دې چه په دواړو کښې د مستحاضه ذکر دې. (۲)

الحديث الثالث

[۳۰۵] - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، «أَنَّ بَعْضَ أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ اعْتَكَفَتْ وَهِيَ مُسْتَحَاضَةٌ» (۱)

ترجمه: د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت دې چه بعض امهات المؤمنین (ازواج نه یوې) د استحاضه په حالت کښې اعتکاف اوکړو.

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد بن مرعيل رضی اللہ عنہ دې. د دوی مختصر حالات کتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاتدې تیر شوی دې. (۲) او تفصیلی حالات کتاب العلم باب من خص بالعلم قوماً دون قوم الآخر دزم حدیث لاتدې تیر شوی دې. (۳)

معتمر: دا ابو محمد معتمر بن سلیمان بن طرخان تیمی بصری رضی اللہ عنہ دې. ددوی تفصیلی حالات تفصیلی حالات کتاب العلم باب من خص بالعلم قوماً دون قوم الآخر دریم حدیث لاتدې تیر شوی دې. (۴) خالد: دا مشهور محدث ابو المنازل خالد بن مهران الخداء البصری رضی اللہ عنہ دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم (اللهم علمه الكتاب) لاتدې تیر شوی دې. (۵)

عکرمه: دا مشهور امام حدیث و تفسیر ابو عبد الله عکرمه مولى عبد الله بن عباس مدنی رضی اللہ عنہ دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم (اللهم علمه الكتاب) لاتدې تیر شوی دې. (۶)

عائشة: دا ام المؤمنین حضرت سیده عائشه بنت ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہا ده. ددوی حالات «بدء الوحی» ددویم حدیث لاتدې تفصیلاً تیر شوی دې. (۷)

(۱) حواله بالا.

(۲) عمدة القاری: ۲۸۰/۳.

(۳) قوله: عائشة: الحديث مرتخریجه فی نفس هذا الباب تحت رقم الحديث: ۳۰۹.

(۴) كشف الباری: ۲/۲.

(۵) كشف الباری: ۵۸۸/۴.

(۶) كشف الباری: ۵۹۰/۴.

(۷) كشف الباری: ۳۶۱/۳.

(۸) كشف الباری: ۳۶۳/۳.

(۹) كشف الباری: ۲۹۱/۱.

شرح حدیث

ددې باب لاندې امام بخاری رحمته الله علیه درې احادیث ذکر کړې دي او ددې احادیثونه د مستحاضه په جمات کښې د حصاریدو جواز ثابتېږي. دغه شان دا هم معلومه شوه چه د مستحاضه مونځ اود هغې اعتکاف دواړه صحیح دي ځکه چه هغه هم په حقیقت کښې د نورو پاکوښځو په حکم کښې ده.^(۱) نور که د جمات د ملوث کیدو خطره نه وی نو د حدث هم اجازت دې لکه څنگه چه دلته طشت او رکبښی کيځودو سره جمات په وینه سره ګنده کیدو ته پرې نه خودو او هم دغه حکم د نورو داسې خلکو دپاره هم دې د چا حدث او عذر چه هروخت موجود وی یا یو شان د زخم نه وینه څڅېږي.^(۲) علامه عینی رحمته الله علیه فرماني چه د روایت اولی نه داهم معلومه شوه چه د استحاضه وینه تنه او نرنی وی د حیض د وینې په شان نه وی.^(۳)

ددیث ترجمه الباب سره مناسبت: په حدیث او ترجمه الباب کښې مناسبت واضحه دې چه حدیث باب او ترجمه الباب دواړو کښې د مستحاضه ذکر دي.^(۴)

۱۱- باب: هَلْ تُصَلِّي الْمَرْأَةُ فِي ثَوْبٍ حَاضَتْ فِيهِ.

ماقبل سره ربط: ددې باب سابقه باب سره مناسبت دادې چه په دواړو کښې د حیض د احکامو ذکر دي.^(۵)

د ترجمه الباب مقصد: شاه ولی الله رحمته الله علیه فرماني چه دلته امام بخاری رحمته الله علیه د ښځې دپاره هم په هغه کپړو کښې د مونځ کولو جواز ثابتوی په کوم کښې چه د حیض زمانه تیره کړې ده. ددې ضرورت په دې وجه پښی شو چه د اسلام نه وړاندې به ښځو د حیض کپړې بدلولې اودا به ننی ډیر ضروری ګنولې. لهذا امام بخاری رحمته الله علیه داخودل غواړي چه دایام حیض استعمال شوې کپړې که چرې ګنده شوې وی نوهم هغه حصه دي اووینځلې شی اوکه چرې د ګنده کیدو نه بچ دی نوهغه پاکې دی او په هغې کښې مونځ کولې شی.^(۶)

د شیخ الحدیث زکویا رحمته الله علیه رائي: شیخ الحدیث زکریا رحمته الله علیه فرماني چه د روایت نه صفا ظاهره ده چه کومه کپړه اغوستو سره خپله د حیض ورځې تیرې کړې وی نو د طهر په زمانه کښې هم دغه پاک کولو سره په هغې کښې مونځ کولې شی.^(۷)

اوس سوال دا پیدا کيږي چه کله روایت صفا او واضحه دي نو بیا امام بخاری رحمته الله علیه لفظ هل ولي زیات کړو؟ نو ددې وجه داده چه د امام بخاری رحمته الله علیه د اصول موضوعه نه دی چه که چرې په روایت کښې د هریو احتمال په بنیاد باندې غور او فکر اوکړې شی نوهغه د تشحید اذهان دپاره لفظ هل راوړلې دي

(۱) فتح الباری: ۵۳/۱ شرح الکرماني: ۱۷۷/۳ عمدة القاری: ۲۸۰/۳.

(۲) حواله بالا.

(۳) عمدة القاری: ۲۸۰/۳.

(۴) عمدة القاری: ۲۸۰/۳.

(۵) عمدة القاری: ۲۸۰/۳.

(۶) شراح تراجم أبواب البخاری: ۱۹ فضل الباری: ۴۷۷/۲ الكنز المتوازی: ۲۷۰/۳.

(۷) تقریر بخاری: ۹۹/۲.

او دلته هم احتمال دي اوهغه احتمال دادې چه په روايت د باب كښې د مونځ تصريح نشته. اود ام سلمه رضي الله عنها «باب من سمي النفاس حمضاً» لاندې ذكر كړې شوي روايت نه معلومېږي چه دهغې د حيض اوطهارت كېږې جدا جدا وي. اوس دلته په دې دواړو روايتونو كښې دا احتمال اوشو چه د مونځ دپاره څه بله كېږه وه يا هم يوه كېږه نئ وه كومه چه پاكولوسره به مونځ كولو؟
امام ابوداؤد رحمته الله خپل سنن كښې ډير روايات ذكر كړي دي دكوم نه چه معلومېږي چه هم په دغه كېږو كښې مونځ كول جائز دي. ^(۱) چنانچه په يو روايت كښې دي چه دحضور باك نه ښځو تپوس او كړو چه آيا مونږ په دغه كېږو كښې مونځ كولې شو چه د حيض په ورځو كښې زمونږ په بدن وي؟ حضور باك اوفرمانيل او كه چرې په هغې كښې د وينې اثر وغيره نه وي نو كولې شي. ^(۲) لهذا امام بخاري رحمته الله دلته د حيض والا كېږو كښې د مونځ جواز ثابتوي البته د تشحيح اذهان دپاره نئ هل زيات كړو.

الحديث الأول

[۳۰۷]- حَدَّثَنَا أَبُو نَعِيمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ: «مَا كَانَ لِإِحْدَانَا أَنْ لَا تُوبَ وَاحِدٌ مَيْضٌ فِيهِ، فَإِذَا أَصَابَهُ شَيْءٌ مِنْ دَمٍ قَالَتْ يَرْقِيهَا، فَتَصَعَّتُهُ بِظُفْرِهَا» ^(۱)

ترجمه: حضرت عائشه رضي الله عنها فرماني چه مونږ سره به صرف يوه كېږه وه كومه چه به مونږ د حيض په وخت اغوستله. بيا چه به كله په هغې كښې څه وينه لكيدله نو په هغې باندې به توكانږې اچولې او بيا به هغه په نوكونو باندې مړله.

تراجم رجال

أبو نعيم: دا ابو نعيم فضل بن دكين رحمته الله دي. ددوی حالات كتاب الإيمان باب فضل من استبرأ لدينه لاندې تیر شوی دی. ^(۲)

إبراهيم بن نافع: دا ابواسحاق ابراهيم بن نافع مخزومی مکی رحمته الله دي. ددوی حالات كتاب الغسل باب من بدأ بشئ رأسه الأيمن فی الغسل لاندې تیر شوی دی.

ابن أبي نجيح: دا ابو يسار عبدالله بن ابی نجیح ثقفی مکی رحمته الله دي. ددوی حالات كتاب العلم باب الفهم فی العلم لاندې تیر شوی دی. ^(۳)

^(۱) الكنز المتواری: ۲۷۰/۳ تقریر بخاری: ۹۹/۲.

^(۲) هکذا فی روایات الإمام ابی داؤد رحمه الله. کتاب الطهارة باب المرأة تغسل ثوبها الذي تلبسه فی حیضها. رقم الحديث: ۳۵۸-۳۶۵.

^(۳) قوله: عائشة: الحديث. ورواه ابوداؤد فی الطهارة فی باب المرأة تغسل ثوبها الذي تلبسه فی حیضها رقم الحديث: ۳۵۸.

^(۴) کشف الباری: ۶۶۹/۲.

^(۵) کشف الباری: ۳۰۲/۳.

مجاهد: دا شیخ القراء والمفسرين ابو الحجاج مجاهد بن جبر رحمته الله دې د دوی حالات کتاب العلم باب الفهم فی العلم لاندې تیر شوی دی. (۱)

عائشه: دا ام المؤمنین حضرت سیده عائشه بنت ابی بکر صدیق رضی الله عنه ده. ددوی حالات «بده الوحي» د دویم حدیث لاندې تفصیلاً تیر شوی دی. (۲)

ایا د حدیث الباب په سند کېني انقطاع یا اضطراب دي؟ د بعض حضراتو د طرف نه په حدیث الباب کېني دوه قسمه کلام شوې دي. یو دا چه د حدیث الباب په سند کېني انقطاع ده ځکه چه ابو حاتم، ابن معین، یحیی بن سعید قطان، شعبه او امام احمد رحمهم الله فرمائی چه د امام مجاهد رحمته الله د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها نه سماع ثابت نه ده. او دویم دا چه ددې حدیث په سند کېني اضطراب هم دي ځکه چه هم دغه روایت امام ابو داؤد رحمته الله «محمد بن کثیر عن ابراهيم بن ارقم عن الحسن بن مسلم» په طریق سره نقل کړې دي. په کوم کېني چه ابراهيم بن نافع، د حسن بن مسلم نه روایت کوي او دلته د بخاری رحمته الله په روایت کېني ابراهيم بن نافع د ابن ابی نجیح رحمته الله نه روایت کوي.

د اول جواب دادې چه پخپله امام بخاری رحمته الله ددې سند نه علاوه نورو ډیرو احادیثو کېني د امام مجاهد د حضرت عائشه رضی الله عنها نه د سماع تصریح کړې ده. دغه شان د ابن المدینی او ابن حبان رحمته الله په نیزهم د امام مجاهد رحمته الله سماع د حضرت عائشه رضی الله عنها نه ثابت نه ده. بیا چونکه اثبات په نفی باندې مقدم دي په دې وجه به هم اثبات ته ترجیح وي. او دویم جواب دادې چه دا کوم د شیوخ اختلاف د اضطراب علت جوړ کړې شوې دي صحیح نه دي ځکه چه داسې اختلاف د اضطراب سبب نه وي بلکه دا خو په دي خبره باندې محمول دي چه ابراهيم بن نافع رحمته الله به دا روایت د دوو شیوڅونه روایت کړې وي. او که چرې دا احتمال قبول نه کړې شي نو بیا هم ابو نعیم رحمته الله څوک چه د امام بخاری رحمته الله شیخ دي. د امام ابو داؤد د شیخ محمد بن کثیر رحمته الله نه احفظ دي. په دې وجه صرف د شیوخ دا اختلاف د وجې نه د باب روایت ته مضطرب نه شي و نیلي. بل خلاد بن یحیی، ابو حذیفه او نعمان بن عبد السلام رحمهم الله نه د ابو نعیم رحمته الله متابعت هم ثابت دي کوم چه د تقویت سبب وي. لهذا هم دي د باب روایت به ترجیح وي او قاعده ده چه مرجوح په راجح کېني اثر نه شي کولی. په دې وجه د امام ابو داؤد رحمته الله تخریج کړې شوی روایت سند د امام بخاری رحمته الله تخریج کړې شوي روایت په سند کېني اثر نه شي کولی. (۳)

د حدیث شرح

قوله: ما كان لإحدانا إلا ثوب واحد: شرح حضراتو لیکلی دی چه دا نفی عام ده یعنی ټولو بیبیانو ته شامل ده. ځکه چه نکره د نفی لاندې واقع ده کوم چه د عموم فائده ورکوي ځکه چه که چرته یوې سره هم زیاتي کېږه وي نو نفی به صادق نه راتله. (۴) بله دا خبره چه لإحدانا مفرد مضاف دي کوم چه علی الاصح د هغه صیغونه دي کومې چه د عموم فائده ورکوي. (۵)

(۱) کشف الباری: ۳۰۷/۲.

(۲) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۳) فتح الباری: ۵۳۵/۱ عمدة القاری: ۲۸۰/۳.

(۴) إرشاد الساری: ۵۵۱/۱.

(۵) شرح الکرمانی: ۱۷۷/۳ عمدة القاری: ۲۸۱/۳ تحفة الباری: ۲۵۰/۱.

اشکال او دهغهې جواب: دلته اشکال پیدا کړی هغه چه د حدیث باب نه معلومېږی چه ازواج مطهرات سره زیاتی کپړه کومه چه په ایام حیض سره خاص وی نه وه. خود ام سلمه رضی الله عنها سابقه روایت «فی باب: من سبی نفاس حیضاً» نه معلومېږی چه هغهې سره په ایام حیض کښې د اغوستلو دپاره جدا کپړه وه، لهذا په دواړو روایتونو کښې تعارض ښکاري.

ددې اشکال جواب دادې چه حدیث عائشه صدیقہ رضی الله عنها د اسلام د شروع په دور باندې محمول دې څکه چه په شروع کښې تنگی او سختی وه. خود ام سلمه رضی الله عنها حدیث د فتوحاتو نه پس زمانه باندې محمول دې کله چه حالت آسان او معیشت ښه شوې وو نو بیا ازواج مطهرات رضی الله عنهن د ایام حیض د پاره دایام طهر نه جدا کپړو انتظام کړې وی.^(۱)

ددې نه علاوه داحتمال هم دې چه د حضرت عائشه رضی الله عنها مراد ثوب واحد نه ثوب واحد مختص بالحيض وی، یعنی مونږ ازواج سره خاص په ایام حیض کښې د اغوستلو دپاره هم یوه کپړه وه، څکه چه په روایت کښې څه داسې خبره نشته چه د ایام طهر دپاره څه بله کپړه موجود کیدو نفی کوی. داسې په دواړو روایتونو کښې به توافق اوشی.^(۲)

قوله: قالت بریقها: قالت بریقها: أي: وضعت أوصبت عليه ريقها. شراح حضراتو لیکلی دی چه حضرت عائشه صدیقہ رضی الله عنها د قول په فعل باندې اطلاق کړې دې.^(۳) یا په نورو الفاظو کښې نی د فعل تفسیر قول سره کړې دې.^(۴) علامه عینی رحمته الله فرماني چه لفظ قول د خپلې اصلي معنی نه علاوه د مقام په مناسبت سره په نورو معانو کښې هم استعمالیږی. لکه چه دلته «قالت بریقها» معنی «صبت عليه من ريقها» یا «وضعت عليه ريقها» سره کړې شوې ده. بل دا احتمال هم دې چه قالت: بلت (دلمدولو) معنی کښې وی لکه چه سنن ابی داؤد په روایت کښې قالت په خانی بلت الفاظ نقل دی.^(۵)

دمدعیان عمل بالحديث داغتراض جواب: علامه انور شاه کشمیری رحمته الله فرماني چه ددې نه معلومېږی چه په توکانو سره هم د نجاست ازاله کیدې شی څکه چه په توکانو کښې د تیزابیت اثر وی په کوم سره چه د نجاست ازاله کیدې شی او داسې مدعیان عمل بالحديث چه په فقه حنفی باندې اعتراض کوی او بغیرد اوبو نه په بل څه څیز سره د نجاست د ختمولو قائل نه دی، اعتراض په دې نص صریح او حدیث صحیح سره مردود کپړی.^(۶)

د حافظ ابن حجر رحمته الله تحقیق: حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چه په روایت کښې هم په هغه کپړو کښې د مونږ کولو ذکر نشته دې په دې وجه ددې روایت نه دهغه حضراتو دپاره چه داوبونه علاوه په مانعات طاهرات سره هم د نجاست د ختمولو قائل دی دلیل او حجت نه راؤخی بلکه دتوکانو په ذریعه د وښې د ختمولو سره مقصود د هغهې اثر ختمول وو تطهیر مقصود نه وو، البته چه کله به ئی د مونږ کولو

(۱) فتح الباری: ۵۳۵/۱ شرح الکرماني: ۱۷۸/۳ عمدة القاری: ۲۸۱/۳ تحفة الباری: ۲۵۰/۱.

(۲) فتح الباری: ۵۳۵/۱.

(۳) فتح الباری: ۵۳۵/۱ التوشیح: ۴۰۸/۱.

(۴) تحفة الباری: ۲۵۰/۱.

(۵) عمدة القاری: ۲۸۱/۳.

(۶) فیض الباری: ۴۹۶/۱.

اراده کیدله نودغه کیره د وینخلونه پس به ئی په هغه کښې مونځ کولو لکه چه «باب غسل الدم المحض» کښې هم دعائشه عليها السلام په روایت کښې صراحت دې چه مونځ بیبیا نو به او دغه د وینې څاڅکی رزول بیاجه کله به د مونځ کولو اراده کیدله نو هغه به مو وینخلې اوبیا به مو مونځ کولو. (۱)

په دې وجه حضرات شراح فرمائی چه دلته دې دا اشکال نه وی چه په روایت مذکوره کښې خود غسل ثوب یعنی د کپړو وینخلو ذکر نشته او د باب غسل الدم المحض په روایت کښې د غسل ثوب ذکر موجود دې لهدا په دواړو احادیثو کښې تعارض پیدا شو ځکه سره د دې چه دا روایت مطلق دې مگر سابقه روایت په مقیده باندې محمول دې. (۲)

نور علامه بیهقی رحمته الله فرمائی چه کیدې شی وینه په ډیر لږ مقدار کښې وی د کوم وینخل چه واجب نه وی. او هم په دې وجه حضرت عائشه عليها السلام په دې روایت کښې غسل ثوب ذکر نه وی کړې ځکه چه د وینې د زیات مقدار کیدو په صورت کښې کپړې وینخل صحیح او ثابت دی. (۳)

د علامه عینی رحمته الله تحقیق: په دې باندې علامه عینی رحمته الله فرمائی چه حضرات صحابه اوصحابیات رضی الله عنهم وعنهون به دا سوچ نه کولو چه دا نجاست په لږ مقدار کښې دې نومعاف دې بلکه دهغوی په نیزچه به نجاست لږ وو او که زیات دمعافنی قابل نه وو. دا تاویل خو صرف هم د امام ابوحنیفه رحمته الله په مذهب باندې صحیح کیدې شی ځکه چه احناف «کثر الله سوادهم» په نیز باندې کم مقدار معاف دې په دې شرط چه د یو درهم نه کم وی. اودا روایت په هغه حضراتو باندې حجت دې چه بغیرد اوبو په بل څه بهیدونکی څیز سره نجاست ختمول صحیح نه منی ځکه چه په دې روایت کښې د توکانرو په ذریعه د نجاست د ختمولو صراحت دې. بل ددې روایت نه داهم معلوم شوچه دنجاست په ختمولو کښې د عدد اعتبار نشته بلکه مقصد صفائی او پاکوالې دې که هغه په یوخل باندې حاصل شی او که په لس ځل. (۴)

قوله: فقصعته بظفرها: قصعة په قاف سره ددې معنی د نوکونو په ذریعه مړل راخی خو په یوه نسخه کښې قصعته په ځانی باندې مصعته نقل دې. (۵) اوددې معنی د رزولو راخی. دامام ابوداؤد رحمته الله صرف قصعته په قاف سره نقل دې. (۶) بهرحال دلته مراد په مړلو یا رزولو کښې مبالغه کول دی. (۷)

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه امام ابوداؤد رحمته الله د حضرت عائشه عليها السلام هغه حدیث هم روایت کړې دې په کوم کښې چه دی: «ثم ترى فيه قطرة فقصعته بظفرها» یعنی بیا چه به ئی په (کپړه) باندې د (وینې) څاڅکې لیدلو نو هغه به ئی په نوکونو سره رزولو اوددې روایت په رڼا کښې حدیث الباب کښې ددې خبرې احتمال دې چه د دم نه مراد دم یسیروی کوم چه معاف کیرې لیکن هم رومبې احتمال قوی دې

(۱) فتح الباری: ۱/۳۵۳.

(۲) إرشاد الساری: ۱/۵۵۱ شرح ابن بطلال: ۱/۳۷۱ شرح الکرمانی: ۳/۱۷۸ عمدة القاری: ۳/۲۸۱.

(۳) عمدة القاری: ۳/۲۸۱ إرشاد الساری: ۱/۵۵۶.

(۴) عمدة القاری: ۳/۲۸۱.

(۵) تحفة الباری: ۱/۲۵۰.

(۶) عمدة القاری: ۳/۲۸۱ شرح الکرمانی: ۳/۱۷۸ تحفة الباری: ۱/۲۵۰.

(۷) شرح الکرمانی: ۳/۱۷۸ جامع الأصول فی احادیث الرسول: ۷/۹۵.

یعنی چه کله به د مورخ اراده کیدله نوهغه وخت به نی کپړه وینخله.^(۱)
 د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: حدیث اوترجمه الباب دواړو کښې مناسبت دادې چه امام بخاری رحمته الله علیه په دواړو کښې یوې مسئلې طرف ته اشاره کړې ده او هغه مسئله داده چه کومې ښځې سره صرف هم یوه کپړه وی په کوم کښې چه هغه د حیض ورځې هم تیره وی نود داسې ښځې دپاره د مورخ کولو حکم دې چه هغه دې مورخ هم په هغه کپړه کښې اوکړی مگر دهغه کپړې پاکولونه پس هم ددې مسئلې طرف ته امام بخاری رحمته الله علیه حدیث اوترجمه الباب دواړو کښې اشاره کړې ده.^(۲)

۱۲- باب: الطَّبِيبُ لِلْمَرْأَةِ عِنْدَ غُسْلِهَا مِنَ الْمَحِيضِ.

ما قبل سره ربط: امام بخاری رحمته الله علیه په دې ابواب کښې د حیض نه د پاکنی حاصلولو مختلف مرحلې بیانوی چنانچه تیر شوی باب کښې نی د کپړې نه د نجاست د حیض ختمول بیان کړل کوم ته چه تنظیف او انقاء وائی اودا د شروع مرحله او په دې باب کښې د انقطاع دم حیض نه پس دغسل کولویه وخت د خوشبو لگولو حکم بیانوی چه د حیض د وینې د ختمولو نه پس مرحله ده او په دې وجه دا مرحله انتظاف یعنی په نسبت د رومې مرحلې نه زیات د تنظیف و نیلې کیږی.^(۳)

د ترجمه الباب مقصد: شراح حضراتو لیکلی دی چه دامام بخاری رحمته الله علیه مقصد انقطاع دم حیض نه پس د خراب بوټی د لرې کولو دپاره د خوشبوئی استعمالولو د حکم تاکید کول دی اوددې حکم تاکید ددې امر نه ظاهر شو چه کله د ماتم کونکې ښځې دپاره هم د عدت دوران کښې د انقطاع دم حیض نه پس دغسل کولویه وخت د خوشبوئی د استعمالولو اجازت ورکړې شوې دې حالاتکه هغې ته د عدت په ورځو کښې د خوشبوئی وغیره استعمالولواجازت نشته دې. نوییا د غیر متعده دپاره خوددې استعمال زیات مؤکد کیږی.^(۴)

د شیخ الحدیث زکریا رحمته الله علیه راټی: شیخ الحدیث زکریا رحمته الله علیه فرمائی چه زما په نیز دا ترجمه شارحه ده ځکه چه د مسک لفظ راغلی وو په دې وجه نی د هغې شرح او فرمائیله چه ددې نه خوشبوئی مراد ده د څه خاص مسک تعیین نشته.^(۵) البته د بعض شوافع نه نقل کړې شوی دی چه هم مسک لگول متعین دی اوددې وجه داده چه دا په استقرار حمل کښې معین دی. ممکن ده چه دامام بخاری رحمته الله علیه مقصود د شوافع په دې قول باندې رد کول وی.^(۶)

الحديث الأول

[۳۰۷]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّهْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي بَرْزَةَ، عَنْ حَفْصَةَ، قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: «أَوْهَشَا مِنْ حَسَنَ، عَنْ حَفْصَةَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ

(۱) فتح الباری: ۵۳۵/۱.

(۲) شرح ابن بطال: ۴۳۷/۱ شرح الکرمانی: ۱۷۸/۳ فتح الباری: ۵۳۵/۱ عمدة القاری: ۲۸۰/۳ الكنز المتواری: ۲۷۱/۳.

(۳) عمدة القاری: ۲۸۱/۳.

(۴) فتح الباری: ۵۳۶/۱ عمدة القاری: ۲۸۱/۳ الكنز المتواری: ۲۷۱/۳.

(۵) الكنز المتواری: ۲۷۱/۳ تقریر بخاری: ۹۹-۱۰۰/۲.

(۶) تقریر بخاری: ۹۹-۱۰۰/۲.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ: «كُنَّا نُنْهَى أَنْ نُحِدَّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثٍ إِلَّا عَلَى نَوْمٍ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا، وَلَا نَكْتَحِلَ وَلَا نَتَطَيَّبَ وَلَا نَلْبَسَ ثَوْبًا مَصْبُوعًا، إِلَّا تَوْبَ عَصَبٍ، وَقَدْ رَغَصَ لَنَا عِنْدَ الطُّهْرِ إِذَا اغْتَسَلْتَ إِحْدَانَا مِنْ فَيْضِهَا فِي ثِيَابٍ مِنْ كَسَبِ أَظْفَارٍ، وَكُنَّا نُنْهَى عَنِ اتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ»، قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: رَوَاهُ هِشَامُ بْنُ حَسَّانَ، عَنْ حَفْصَةَ [ص: ۲۰]، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (۱) [۵۰۳۸-۵۰۳۹/۵۰۳۸-۵۰۳۹]

ترجمہ: حضرت ام عطیہ (رضی اللہ عنہا) فرماتی ہیں کہ ہم پر یہ پوری مہرے باندھی ہوئی اور خونہ زیات ماتم کولونہ منع کر لی ہو لیکن د خاوند پہ مہرہ کیدو باندھی خلور میاشتی او لس ورخی د ماتم کولو حکم وو۔ پہ دغہ ورخو کنبی پہ نبی نہ رانجہ استعمالول نہ خوشبونی او عصب (د یمن جو پشوی یو خادر چہ رنگین بہ ہم وو، ہفہ کپہ چہ کومہی تار چہ د اول نہ رنگ کر پی شو پی وی، نہ علاوہ ہیخ رنگین کپہ مونہ نہ استعمالولہ او مونہ تہ د وعدت پہ ورخو کنبی د حیض د غسل نہ پس خہ د اظفار کست دعود خوشبونی استعمالولوا اجازت وو اومونہ لہ جنازہ پی سہی شاتہ د تلو اجازت ہم نہ وو۔

تراجم رجال

عبدالله بن عبد الوہاب: دا ابو محمد بن عبد الوہاب حبشی (رحمہ اللہ) دی۔ ددوی حالات کتاب العلم باب لہلہ العلم الشاہد الغائب لاتدی تیرشوی دی۔ (۲)

حماد بن زید: داحمد بن زید بن درہم بصری (رحمہ اللہ) دی۔ ددوی حالات کتاب ایمان باب وان طانفتان من المؤمنین اقتلوا فاصحوا بہما لاتدی تیرشوی دی۔ (۳)

ایوب: دا ایوب بن ابی تمیمہ کیسان سختیانی بصری (رحمہ اللہ) دی۔ ددوی حالات کتاب ایمان باب حلاوة ایمان لاتدی تیرشوی دی۔ (۴)

ہشام بن حسان: دا ہشام بن حسان ازدی قردوسی بصری (رحمہ اللہ) دی۔ ددوی کنیت ابو عبد اللہ دی۔ (۵) ہشام بن حسان (رحمہ اللہ) فرماتی «کنانی محمد بن سیرین ابی عبد اللہ ولم یولد لی»، یعنی محمد بن سیرین (رحمہ اللہ) زما کنیت ابو عبد اللہ کیخود پی وو اوزما ہیخ اولاد نہ وو۔ (۱) ہشام بن حسان (رحمہ اللہ) تہ بہ فردوسی دہغوی د حسن او بنائست د وجہ نہ وئی لہ کیدو۔ (۲)

(۱) قولہ: ام عطیہ: الحدیث، رواہ البخاری فی الجنائز ایضاً فی باب اتباع النساء الجنائزہ رقم الحدیث: ۱۲۷۸ وفی باب إحداد المرأة علی غیر زوجها رقم الحدیث: ۱۲۷۹ وفی الطلاق فی باب القسط للعادة عند الطهر رقم الحدیث: ۵۳۴۱ وفی نلبس العادة ثیاب العصب رقم الحدیث: ۵۳۴۲-۵۳۴۳ وكذا رواہ مسلم فی الطلاق فی باب وجوب الإحداد رقم الحدیث: ۳۷۴۰ وكذا رواہ أبو داؤد فی الطلاق فی باب فیما تجتنب المعتدة فی عدتها رقم الحدیث: ۲۳۰۳-۲۳۰۲ وكذا رواہ النسائی فی الطلاق فی باب ما تجتنب العادة من الثیاب المصبغة رقم الحدیث: ۳۵۶۴ وفی باب الخضاب للعادة رقم الحدیث: ۳۵۶۶.

(۲) كشف الباری: ۱۳۸/۴.

(۳) كشف الباری: ۲/۲۱۹.

(۴) كشف الباری: ۲۶/۲.

(۵) تهذیب الکمال: ۱۸۱/۳۰-سیر اعلام النبلاء: ۳۵۵/۶.

هغوی د حمید بن هلال، حسن بصری، محمد بن سیرین، حفصه بنت سیرین، انس بن سیرین، عکرمه، ابو معشر زیاد بن کلب، واصل مولی ابی عیینہ، ایوب بن موسی، یحیی بن ابی کثیر، عبدالعزیز بن صہیب، قیس بن سعد مکی، هشام بن عروہ، محمد بن واسع، سہیل بن ابی صالح رحمہم اللہ وغیرہ نہ د حدیث روایت کری دی.

اود هغوی نہ عکرمہ بن عمار، سعید بن ابی عروبہ، شعبہ، زائدہ، حفص بن غیاث، عبدالله بن ادریس، ابراہیم بن طہمان، ابن جریج، ابن علیہ، جریر بن عبد الحمید، حماد بن زید، حماد بن اسامہ، حماد بن سلمہ، عبدالله بن المبارک، یحیی القطان، معتمر بن سلیمان، یزید بن زریع، نضر بن شمیل، یزید بن ہارون، عثمان بن الہیثم، ابن ابی عدی او خالد بالحارث رحمہم اللہ وغیرہ د حدیث روایت کری دی.^(۲)

محمد بن سیرین رحمہم اللہ بہ فرمائیل «ہشام من اهل البيت». ایوب بن موسی قرشی رحمہم اللہ بہ فرمائیل «سل لی ہشاماً عن حدیث کذا»، یعنی د ہشام بن حسان نہ د فلانکی حدیث بارہ کینی تپوس او کرہ راشہ.^(۳)

سعید بن عروبہ رحمہم اللہ فرمائی «مارأیت أوماکان أحد أحفظ عن محمد بن سیرین من ہشام»،^(۴) مخلص بن الحسن رحمہم اللہ فرمائی ہشام بن حسان، محمد بن سیرین رحمہم اللہ بہ داشی حدیث روایت کولو لکہ چہ ہم د هغوی نہ اوریدلو کہ چری محمد بن سیرین بہ ارسال کولو نو ہشام بن حسان بہ ہم ارسال کولو.^(۵)

حماد بن زید رحمہم اللہ فرمائی «أنا ایوب و ہشام و صہبک ہشام یعنی مورث د ایوب او ہشام رحمہم اللہ دواپونہ روایت اخستی دی مگر ہم ہشام کافی دی خکہ چہ هغوی سرہ دبل چاد ذکر خہ ضرورت نشته دی.^(۶)

ہشام بن حسان رحمہم اللہ فرمائی ماد حسن بصری رحمہم اللہ او محمد بن سیرین رحمہم اللہ نہ ہیخ یو حدیث سواد «حدیث الأعماق» نہ نہ دی لیکلی. چونکہ «حدیث الأعماق» طویل وو پہ دی وجہ می هغه اولیکلو بیاجہ می کله هغه یاد کرو نو هغه می وران کرو.^(۷) پہ دی وجہ چہ کله ہشام بن حسان رحمہم اللہ تہ اوونیلی شوچہ خپل کتابونہ او بنایہ نو هغوی جواب ورکړو ماسرہ کتابونہ نشته دی.^(۸)

یحیی بن سعید رحمہم اللہ فرمائی «ہشام بن حسان فی ابن سیرین أحب الی من عاصم الأحول»^(۹) علی ابن مدینی رحمہم اللہ فرمائی یحیی بن سعید او نور اکابر محدثین ہشام بن حسان رحمہم اللہ ثقہ راوی گروخی البتہ یحیی بن سعید رحمہم اللہ بہ ہشام بن حسان عن عطاء سندتہ ضعیف ونیلی اودغہ شان د محدثینودا ہم گمان وو چہ هغوی د حسن بصری روایات د حوشب پہ واسطہ سرہ نقل کری دی.^(۱۰)

(۱) تہذیب الکمال: ۱۸۴/۳۰ سیر اعلام النبلاء: ۳۵۶/۶.

(۲) حوالہ بالا.

(۳) تلامذہ او مشائخ د تفصیل دپارہ او گورئی: تہذیب الکمال: ۱۸۲/۳۰.

(۴) تہذیب الکمال: ۱۸۴/۳۰ سیر اعلام النبلاء: ۳۵۶/۶.

(۵) تہذیب الکمال: ۱۸۴/۳۰ سیر اعلام النبلاء: ۳۵۶/۶.

(۶) تہذیب الکمال: ۱۸۵/۳۰ سیر اعلام النبلاء: ۳۵۷/۶.

(۷) تہذیب الکمال: ۱۸۵/۳۰ سیر اعلام النبلاء: ۳۵۶/۶ تہذیب التہذیب: ۳۵/۱۱.

(۸) حوالہ بالا.

(۹) حوالہ بالا.

(۱۰) تہذیب الکمال: ۱۸۶/۳۰ سیر اعلام النبلاء: ۳۵۸/۶.

چنانچه په یوه بله موقع باندې علی بن المدینی رضی الله عنه فرمائی چه د هشام بن حسان رضی الله عنه هغه احادیث کوم چه هغوی د محمد بن سیرین نه روایت کړی دی هغه ټول صحیح دی. او کوم حدیث چه به هغوی د حسن بصری رضی الله عنه نه روایت کولو نودهغه احادیثو دراومدارد حوښ په واسطه سره دي. (۱)

ځکه چه علی بن المدینی رضی الله عنه د عرعره بن البرید نه نقل کوی چه کله هغوی د عباد بن منصور نه د هشام بن حسان رضی الله عنه متعلق تپوس او کړو چه آیا هغه به د حسن بصری رضی الله عنه په خدمت کښې د حدیث دپاره راتللو؟ نو هغوی په جواب کښې اوفرمانیل چه ما هشام بن حسان رضی الله عنه حسن بصری رضی الله عنه سره کله هم نه دي لیدلي. (۲)

عرعره بن البرید رضی الله عنه فرمائی چه دعباد بن منصور رضی الله عنه د انتقال نه پس ما د دي خبرې خبر جریر بن حازم رضی الله عنه ته ورکړو نو هغوی هم دغه اوفرمانیل چه زه اووه کاله حسن بصری رضی الله عنه سره د حدیث د روایت کولو دپاره ناست یم خوما کله هم هشام بن حسان رضی الله عنه حضرت حسن بصری رضی الله عنه سره نه دي لیدلي. عرعره بن البرید رضی الله عنه نور فرمائی چه ما جریر بن حازم رضی الله عنه ته اوونیل چه هغه خومونه ته (نیغ په نیغه) هم دحسن بصری رضی الله عنه روایات بیانوی. نو بیا ستاسو په خیال کښې به هغه دچا په واسطه سره روایات بیانوی؟ نو هغوی جواب اوکړو چه زما په خیال هغه د حوښ په واسطه سره بیانوی. (۳)

مگر سعید بن عامر رضی الله عنه وائی چه ما هشام بن حسان رضی الله عنه په داسې وینا کولو سره اوریدلي دي چه هغه حسن بصری رضی الله عنه سره لس کاله پاتې شوي دي. (۴)

علی بن المدینی رضی الله عنه فرمائی «وهشام أثبت من خالد الحذاء عن ابن سيرين، وهشام مثبت» (۵) امام احمد بن حنبل رضی الله عنه فرمائی «صالحه وهشام أحب إلي من أشعث». نور امام احمد بن حنبل رضی الله عنه فرمائی «عندي لا بأس به، وماتكاد تنكر عليه شيئاً لا وجدت غيره قد رواه إما أيوب وإما عوف» یعنی زما په نیز هغه قابل قبول دي اوچه تاسو ته دهغه کوم یو حدیث هم اجنبی معلوم شی نودهغه متابعت به د ایوب رضی الله عنه یا عوف رضی الله عنه نه ضرور ملاویری. (۶) یحیی بن معین رضی الله عنه فرمائی «لا بأس به» (۷)

نور چه د یحیی بن معین رضی الله عنه نه د هشام رضی الله عنه او جریر بن حازم رضی الله عنه متعلق پوښتنه اوکړې شوه نو هغوی اوفرمانیل «هشام بن حسان أحب إلي» بیا د ابن سیرین رضی الله عنه نه په روایت کولو کښې د هشام رضی الله عنه او یزید بن ابراهیم رضی الله عنه باره کښې تپوس اوکړې شو نو په جواب کښې اوفرمانیل «کل هما ثقة» (۸)

امام عجلې رضی الله عنه فرمائی «(بصري، ثقة، حسن الحديث)» (۹) ابن حبان رضی الله عنه هغوی په کتاب الثقات کښې

(۱) تهذيب الكمال: ۱۸۷/۳۰.

(۲) تهذيب الكمال: ۱۸۷/۳۰ سير اعلام النبلاء: ۳۵۸/۶.

(۳) حواله بالا.

(۴) حواله بالا.

(۵) تهذيب الكمال: ۱۸۵/۳۰ سير اعلام النبلاء: ۳۵۷/۶.

(۶) تهذيب الكمال: ۱۸۷/۳۰ سير اعلام النبلاء: ۳۵۸/۶.

(۷) تهذيب الكمال: ۱۹۰/۳۰ سير اعلام النبلاء: ۳۶۰/۶.

(۸) تهذيب التهذيب: ۳۶/۱۱.

(۹) تهذيب الكمال: ۱۹۱/۳۰.

(۱۰) حواله بالا.

ذکر کړې دی. (۱) حجاج بن منهل رضی الله عنه فرماني «کان حماد بن سلمة لا یختار علی بیت هشام فی حدیث ابن سیرین احداً» (۲) ابن سعد رضی الله عنه فرماني «کان ثقة، ان شاء الله تعالیٰ، یثبت کثیر الحدیث» (۳)
امام ابو داؤد رضی الله عنه فرماني خلور محدثین دی چه د هشام عن الحسن د سند اعتبار نه کوی: (۱) یحیی بن سعید. (۲) اسماعیل بن علیہ. (۳) یزید بن زریع. (۴) وهیب ورحمهم الله. (۵)
دغه شان دامام شعبه رضی الله عنه باره کښې راځي چه «کان یثقی حدیث هشام بن حسان عن عطاء و محمد و الحسن»
یعنی امام شعبه رضی الله عنه به د دې دریو محدثین حضراتو عظام نه نقل کړې شوی روایاتونه احتراز کولو. (۵)

نعیم بن حماد رضی الله عنه وانی چه ما سفیان بن عیینه رضی الله عنه نه داسې ویناکول اوريدلی دی «لقد أتیت هشام أماً عظماً بروایة عن الحسن» یعنی هشام رضی الله عنه د حسن بصری رضی الله عنه نه روایت کولو سره یوه لویه خبره اوکړه. کله چه د نعیم بن حماد رضی الله عنه نه پوښتنه اوکړې شوه داسې ولې؟ نو هغوی «جواب ورکړو «لأنه کان صغیراً» یعنی هغه هغه وخت وروکې وو. (۶)
په دې باندې علامه ذهبی رضی الله عنه او فرمائیل چه په دې قول باندې نظر دي بلکه هشام بن حسان لونی وو. ځکه چه هم پخپله د سفیان بن عیینه رضی الله عنه نه نقل دی «کان هشام أعلم الناس بحديث الحسن». علامه ذهبی رضی الله عنه فرماني «هذا أصح» یعنی صحیح هم دغه دی چه هغه د حسن بصری رضی الله عنه احادیث د ټولو نه زیات پیژندونکې وو. (۷)

علامه ذهبی رضی الله عنه فرماني «ثقة، إمام، کثیر الشأن» (۸) بل علامه ذهبی رضی الله عنه قول فصیل ذکر کولو سره فرمائیل «هشام قد قفز القطار واستقر توتيقه، واحتم به أصحاب الصحاح، وله أوهاهم مغفورة في بحر ما روایت» یعنی بیشکه د هشام بن حسان رضی الله عنه ثقافت پوخ شوې دي او اصحاب کتب صحاح دهغوی نه دلیل او حجت هم نیولې دي. البته دهغوی نه چه د احادیثو یو عظیم اوضخیم ذخیره نقل ده په هغې کښې یو څو اجنبی روایات هم دی. (۹)

ابن عدی رضی الله عنه فرماني «أحاديثه مستقيمة ولم أر في أحاديثه منكر إلا إذا حدث عنه ثقة وهو صدوق لا بأس به» یعنی ماد هغوی په احادیثو کښې هېڅ منکر او اجنبی حدیث نه دي لیدلي په دې شرط چه دهغوی نه چرته یو ثقة راوی حدیث روایت کړې وی. هشام بن حسان رضی الله عنه صدوق او قابل قبول راوی دي. (۱۰)

(۱) ۵۶۶/۷

(۲) سیر اعلام النبلاء: ۳۵۸/۶.

(۳) تهذيب التهذيب: ۳۷/۱۱.

(۴) تعليقات على تهذيب الكمال للشيخ شعی الأرناؤط: ۱۹۳/۳۰.

(۵) تهذيب الكمال: ۱۸۹/۳۰.

(۶) تهذيب الكمال: ۱۸۵/۳۰ سیر اعلام النبلاء: ۳۵۶/۶.

(۷) سیر اعلام النبلاء: ۳۵۷/۶.

(۸) میزان الاعتدال: ۲۹۵/۴ مطبعة عيسى البابي الحلبي وشرکاء.

(۹) سیر اعلام النبلاء: ۳۶۲/۶.

(۱۰) الکامل لابن عدی: ۱۱۴/۷.

حافظ ابن حجر رحمته الله د هشام بن حسان رحمته الله سره متعلق د انمه حدیث د اقوالو ذکر کولونه پس فرمائی: انمه حدیث دهغوی نه حجت او دلیل نیسی البته دهغوی د عن عطاء د سند نه د هیخ یو حدیث تخریج نشته دی او کوم احادیث چه هشام رحمته الله د عکرمه رحمته الله نه روایت کړی دی نو دهغوی نه یوڅو امام بخاری رحمته الله هم تخریج کړی دی په کوم کښې چه د بعض متابعت هم موجود دي. او کوم چه هغوی د حسن بصری رحمته الله نه روایت کړی دی نو هغه په کتب سته کښې موجود دی. (۱)

ابو حاتم رحمته الله فرمائی «کان صدوقاً وکان یثبت فی رفع الأحادیث عن محمد بن سلیمان» (۲)

ابن عون رحمته الله فرمائی «کان محمداً یرفع من حدیث ألی هريرة (لثلاثة أحادیث): ① صلی إحدیث صلاتی العشر وجاء أهل الیمن ② ولم یذكر الثالث» یعنی محمد بن سیرین رحمته الله د ابو هریره رضی الله عنه نه صرف درې احادیث مرفوعاً روایت کړي دي. (۳)

په دې باندې علامه ذهبی رحمته الله او فرماتیل چه دا قول صحیح نه دي ځکه چه حضرات شخین (امام بخاری رحمته الله او امام مسلم رحمته الله) د «محمد بن ألی هريرة» په سند سره متعدد احادیث روایت کړي دي. ددې نه علاوه هم په دې سند سره د یو څو روایاتو په ذکر کولو کښې امام بخاری رحمته الله اود څه روایاتو په ذکر کولو کښې امام مسلم رحمته الله متفرد هم دي. (۴)

بهر حال هشام بن حسان رحمته الله ثقه راوی دي او اصحاب صحاح دهغوی نه دا حدیثو تخریج کړي دي. دهغوی د تقوی دا حال او چه کله به هم د حضور پاک صلی الله علیه و آله د جنت او جهنم تذکره کیدله نو هغوی به دومره ژړل چه دهغوی انتګی به په اوښکو باندې لمدیدل. (۵)

د هغوی تاریخ وفات سره متعلق درې اقوال دي: ① ابو نعیم رحمته الله ابن معین رحمته الله او ابویکر ابن ابی شیبه رحمته الله فرمائی دهغوی انتقال ۱۴۶ هجری کښې شوې. ② یحیی القطان رحمته الله او ابن بکیر رحمته الله فرمائی ۱۴۷ هجری کښې انتقال شوې. ③ مکي بن ابراهیم رحمته الله او ابو عیسی ترمذی رحمته الله فرمائی چه دهغوی انتقال اول صفر ۱۴۸ هجری کښې شوې. (۶)

حفصة بنت سیرین: دا ام هزیل حفصة بنت سیرین انصاریه رحمهما الله ده. ددوی حالات کتاب الوضوء باب التهن فی الوضوء والفعل لاتدي تیر شوی دی.

أم عطية: دا مشهوره صحابییه نسبییه بنت کعب انصاریه رضی الله عنها ده. ام عطیه دهغوی کنیت دي. ددوی شمیر په اهل فضل صحابیاتو کښې کیږي. ددوی باره کښې راځي چه دي به د مریضانو په خیال ساتلو کښې د زخمیانو مرهم پټی او مرو ته د غسل وړکولو کارونه سر ته رسول. (۷) ددې حالات هم کتاب الوضوء باب التهن فی الوضوء والفعل لاتدي تیر شوی دی.

(۱) عدی الساری: ۳۱

(۲) الجرح والتعديل: ۷۱/۹.

(۳) تهذيب الكمال: ۱۹۰/۳۰ سیر اعلام النبلاء: ۳۵۹/۶.

(۴) سیر اعلام النبلاء: ۳۵۹/۶-۳۶۰.

(۵) تهذيب الكمال: ۱۹۳/۳۰ سیر اعلام النبلاء: ۳۶۲/۶.

(۶) حواله بالا.

(۷) عمدة القاری: ۲۸۱/۳.

نویس: مستملی رحمته او کریمه رحمته په روایت ددې حدیث سند داسې دي: «حدثنا حماد بن زيد عن أيوب قال أبو عبد الله: أوشام بن حسان عن حفصة».

حافظ ابن حجر رحمته فرمائی چې دا ابو عبدالله نه مراد پخپله امام بخاری رحمته دي اولکه چې امام بخاری رحمته ته په دې کښې شک دي چې د حماد بن زيد شيخ أيوب دي يا هشام بن حسان دي. او د شک دا کیفیت اوصورت صرف هم په دې مقام باندې دي ځکه چې هم پخپله امام بخاری رحمته دا حدیث «کتاب اطلاق» باب القسط للحاكة عند الطهين» کښې هم په دې سند سره ذکر کړې دي لیکن هلته د شک اظهار کولونه بغیر «حماد بن زيد عن أيوب عن حفصة» په طریق سره دا حدیث روایت کړې دي. بل د شک دا صورت صرف د امام بخاری رحمته په نیز راغلي دي خود نورو محدثینو حضراتو په نیز شک نه دي واقع شوي.»

شرح حدیث

قوله: کنا نهي: نون اولی ضمه سره. (۲)

وأضحه دي وی چې دا نهی د رسول الله صلی الله علیه و آله د طرف نه وه لکه چې ددې حدیث په دویم سند، سند هشام بن حسان رحمته په دې باندې دلالت کوي د کوم طرف ته چې امام بخاری رحمته «قال أبو عبد الله» سره اشاره کړې ځکه چې په دې سند کښې ام عطیه رضی الله عنها ددې حدیث اسناد د حضور پاک طرف ته په صراحت سره کړې دي. (۳)

قوله: محي: نون ضمه او حاء کسره سره او په یوه نسخه کښې نحد په ځاځی تحد دي. (۴)

دا صیغه الإحداد د باب افعال نه ده. د کومې معنی چې ده «الامتناع من الزينة» یعنی د زینت ترک کول. (۵)

اود شریعت په اصطلاح کښې احدات هغه زینت پریخودو ته وائی کوم چې معتد یقول طلاق «د طلاق عدت تیرونکې، او معتد یقول متوفی عنها زوجها» (دخاوند د وفات عدت تیرونکې) اختیاره وی. دویم لغت په دې لفظ کښې دادې چې دا حداد دمصدر نه دي کوم چې د نصر اوضرب دواړو نه راځی البته معنی د ټولو هم ترک زینت ده.

علامه عینی رحمته فرمائی چې ددې مادې اصل المنع (منع کول)، دی هم په دې وجه بواب ته هم حداد ونیلي شی ځکه چې هغه د تګ راتګ نه منع کول کوي. (۶)

قوله: الاعلى زوج: کل الاکنر، البته د مستملی رحمته او حموی رحمته په روایت کښې «الاعلى زوجها» دي. لیکن د نحد موافق د اکثر روایت دي. اود مستملی او حموی د روایت توجیه داده چې په

(۱) فتح الباری: ۵۳۶/۱ عمدة القاری: ۲۸۱/۳.

(۲) فتح الباری: ۵۳۶/۱ عمدة القاری: ۲۸۲/۳.

(۳) فتح الباری: ۵۳۶/۱ عمدة القاری: ۲۸۲/۳.

(۴) تحفة الباری: ۶۳۴/۱.

(۵) فتح الباری: ۵۳۶/۱ عمدة القاری: ۲۸۲/۳.

(۶) عمدة القاری: ۲۸۲/۳.

زوجها کنبې ضمير ماقبل «کنا نه یې» کنبې ذکر شوې ښخونه د یوې طرف ته راجع دې ځکه چه د «کنا نه یې» معنی ده «کل واحدۀ منهنی نه یې» آن محمد فوق ثلاث «لاعل یې زوجها». دویمه توجیه داده چونکه په یوه نسخه کنبې د نحد په ځانی نحد د غائب صیغې سره دې نو «لاعل یې زوجها» والا روایت به هم ددې نسخې موافق وی. (۱)

قوله: «أربعة أشهر وعشراً» د عشر اعطف «أربعة أشهر» باندې دې چه د ظرفیت په وجه باندې منصوب دې او ددې عامل نحد فعل دې. (۲)

شارحین حضرات لیکلی دی چه عشراً نه مراد عشر لیلال دې ځکه چه چرې ایام مراد وې نو عشرة به نې ذکر کولو یعنی عدد به نې مؤنث ذکر کولو. ځکه چه قاعده ده چه د یونه واخله تر لسو پورې عدد تمیز که چرې مذکروې نو دغه اعداد مؤنث راوړلې شی او که چرې د دغه اعداد تمیز مؤنث وی نو هغه اعداد مذکر راوړلې شی. نو چونکه د ايام برخلاف لیلال یې مؤنث دی ځکه چه داد لېله جمع ده په دې وجه نې عدد مذکر ذکر کړو.

سره ددې چه د عشراً نه مراد عشر لیلال دې مگر ایام هم په دې کنبې داخل دی البتہ د لیالی اعتبار په دې وجه سره دې چه د اصل ابتداء د میاشتو یا ورځو هم د شپونو کیږي. چنانچه علامه زمخشری **ربیع آیت «أربعة أشهر وعشراً»** په تفسیر کنبې لیکي که چرې څوک د عشراً په ځانی عشرة اوواڼی نو اوگنړنی چه هغه د کلام عرب نه او وتلو ځکه چه د عربو په کلام کنبې داسې نه کیږي چه د ذکر (ایام) اعتبار کولو سره اعداد مؤنث ذکر کړي شوي وی. (۳)

دغه شان علامه بیضاوی **ربیع** هم ددې آیت په تفسیر کنبې فرماني چه عشراً لیالی (مؤنث) په اعتبار سره دې اود لیالی اعتبار په دې وجه دې ځکه چه هم د لیالی نه شهر (میاشتو) او ورځو شروع کیږي اود عربو په کلام کنبې داسې نه کیږي چه دایام اعتبار کولو سره عدد مؤنث راوړلې شی. تردې چه اهل عرب خود روژو متعلق هم داسې وائی «صمت عشر» سره ددې چه روژه هم په ورځ کنبې وی بیاجونکه لیالی اصل دې په دې وجه به ایام هم پخپله مراد وی. (۴) بعض حضرات فرماني چه ددې اعداد مذکر او مؤنث راوړلو فرق هغه وخت دې کله چه تمیز مذکور وی او کله چه تمیز مذکور نه وی لکه چه دلته مذکور نه دې نو دا اعداد مذکر او مؤنث دواړه شان ذکر کیدې شی. (۵)

خلور میاشتي اود لسو ورځو تعیین: شارحینو حضراتو لیکلی دی چه ددې مودې تعیین په دې وجه کړي شوي دې چه د حمل او جنین حرکت اکثر هم دومره موده کنبې ښکاره کیږي. (۶)
علامه قسطلانی **ربیع** نور وضاحت کولو سره فرماني چه که چرې حمل هلك وی نو د هغه حرکت په دریو میاشتو کنبې ښکاره کیږي او که چرې جینتی وی نو په څلور میاشتو کنبې نې حرکت ښکاره کیږي.

(۱) فتح الباری: ۵۳۶/۱ عمدة القاری: ۲۸۳/۳.

(۲) عمدة القاری: ۲۸۳/۳.

(۳) عمدة القاری: ۲۸۳/۳ تحفة الباری: ۶۳۴/۱ إرشاد الساری: ۵۵۲/۱ شرح الکرماني: ۱۷۹/۳-۱۷۸.

(۴) إرشاد الساری: ۵۵۲/۱.

(۵) شرح الکرماني: ۱۷۹/۳ عمدة القاری: ۲۸۳/۳.

(۶) التوضیح: ۷۲/۵ تحفة الباری: ۳۵۱/۱ عمدة القاری: ۲۸۳/۳.

البته خلور میاشت اولس ورخو نوره اضافه په دې وجه کړې شوې ده ځکه چه بعض وخت داسې هم کیږي چه په شروع کېنې د جنین حرکت ډیر معمولي وي د کوم چه ښځې ته احساس نه کیږي نو په نورو لسو ورخو کېنې به د هغې اظهار هم اوشي. بیا چونکه خلور میاشتې اولس ورخې اکثر موده ده په دې وجه ددې تعیین او کړې شو.^(۱)

علامه ملقن رحمته الله فرماني چه د مذکوره حديث الفاظ «فوق ثلاث إلا على يتي زوجها» نه مستفاد کیږي که چرې د ښځې په نيزدې خپلوانو مثلاً زور، خور، مور پلار وغيره نه څوک انتقال شي نو په دې باندې ښځه په يوشان درې ورځې د ترك زينت عمل اختيارولې شي البته ددې نه زيات شرعاً اجازت نشته دې اوددې دريو ورخو شروع به د راتلونکې شپې نه کیږي. که چرې انتقال د ورځې په وخت کېنې اوشو يا د شپې د څه حصې په وخت کېنې اوشو نو د هغه ورځې او دهغه شپې اعتبار به نه شي کولې بلکه د راتلونکې شپې نه به شروع کیږي.^(۲)

قوله: ولا تکفل: که چرې دا په مخ باندې معطوف اومنلې شي نو دا به په حالت نصبی کېنې وي او که چرې په نه یې باندې معطوف اومنلې شي نو په حالت رفعی کېنې به وي. علامه بدر دمیاطي رحمته الله فرماني چه د افعال په منصوب لوستلو کېنې په معنی کېنې لازمی خرابی راځي او هغه خرابی داده چه د منصوب لوستلو په صورت کېنې ددې عطف به په مخ باندې وي او تقدیری عبارت به نی شي چه «گناه یې آن لا تکفل» په کوم سره چه د معنی فساد لازمی راځي ځکه چه معنی به داسې شي چه مونږ به د رانجو نه لگولونه منع کولې شو اولته دا معنی مقصود نه ده. البته په مخ باندې د عطف د جواز صورت دادې چه په لا تکفل کېنې لازمانه د پاره د تاکید اومنلې شي نو په داسې صورت کېنې به د لا تکفل عطف هم په مخ باندې شي او لازمانه کیدود وچې نه به په معنی کېنې خرابی هم نه لازمیږي. لیکن په دې باندې اشکال کیږي چه لازمانه د پاره د تاکید ضرور دې چه ددې نه وړاندې د نفی معنی تیره شوې وي خودلته داسې نه دی، نو ددې اشکال جواب دادې چه ماقبل کېنې دنفی معنی موجود ده کومه چه د نهی په صورت کېنې ده لهذا اوس هیڅ اشکال باقي پاتې نه شو.^(۳)

قوله: لا ثوب عصب: عصب دیو معنی کېږي نوم دې کومه چه به د عربو ښځو په عامو حالاتو کېنې استعمالوله. دا به د یو معمولي درجې کپړه وه، پتیداره یعنی څه ځاني کېنې سپینه او څه ځاني کېنې رنګینه.^(۴) دا داسې اوښتنی لکه زمونږ کلا ده چه د پوښندې د تارونو ګډونی چه ځایی په ځاني اوتړلې شي او د رنګ په اوبو کېنې اچوی. دغه تارونه چه چرته تړلې شوې وي هلته رنګ نه رسی اودغه شان دغه تارونه چرته سپین او چرته رنګین شي. دداسې تارونو نه چه کومه کپړه جوړولې شي په هغې کېنې څه خروالي شان پیدا کیږي چه په هغې نه څه زينت وي اونه څه ښائسته والي اونه د زينت په موقع باندې دغه استعمالولې شي.^(۵) اوداهم اوریدلی شوی دی چه ثوب عصب د پیکه رنګ تورې کپړې ته

^(۱) إرشاد الساری: ۵۵۲/۱.

^(۲) التوضیح: ۷۲/۵.

^(۳) إرشاد الساری: ۵۵۲/۱ تحفة الباری: ۲۵۱/۱ عمدة القاری: ۲۸۳/۳.

^(۴) التوضیح: ۷۴/۵ شرح الکرمانی: ۱۷۹/۳ عمدة القاری: ۱۸/۳.

^(۵) فیض الباری: ۱/۹۶.

وانی (۱)

قوله: نهد: د نوو ضمه او فتحه سره ددې لفظ اطلاق په هغه خیز باندې کیږي چه په کم مقدار کښي وی او دلته ددې نه مراد وړه شان تکره ده. د نهد جمع اُنباذ راخی. (۲)

قوله: من کست أظفار:

د علامه رشید احمد کنګوهي رحمته الله علیه راځي: علامه کنګوهي رحمته الله علیه فرماني چه دلته بهترين توجيه د عطف د حرف حذف دې کوم چه د غریو په محاوراتو کښي عام دي. یعنې د کست او اظفار نه چه کوم یو هم وی یا ددې په شان د نورو خوشبوداره خیزونو نه لوگي اخستې شی. (۳)

د مولانا محمد حسن مکی رحمته الله علیه راځي: مولانا محمد حسن مکی رحمته الله علیه فرماني چه دا په اصل کښي «من کست و اظفار» دي او ددې دواړو نه هریو یو خاص قسم خوشبونی ده. البته دلته د کست د اظفار طرف ته نسبت کړې شوې دي او دا اضافت او نسبت په قلت یعنی کمی کښي د تشبیه په غرض سره دي. یعنی تقدیری عبارت به داسې شی «من کست مثل اظفار» چه دا حائضه بنخي د حیض د غسل نه د فراغت نه پس د کست خوشبونی استعمال کړی چه د اظفار خوشبونی په شان کمیاب ده. (۴)

د ابن التین رحمته الله علیه راځي: ابن التین رحمته الله علیه فرماني چه صحیح د کسف ظفار الفاظ دي یعنی دهمزه نه بغیر او ظفار د یونبار نوم دي چه د سمندر په غاړه واقع دي. په داسې صورت کښي به مطلب داسې چه دا بنخي دي د کست خوشبونی استعمال او کړی کوم چه د ظفار په ښار کښي ملایوږي. (۵)

حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چه ابن التین رحمته الله علیه کومه خبره کړې ده ما په روایاتو کښي دهغي ذکر نه دي لیدلي. البته صاحب مشارق هم دغه شان حکایت کړې دي مگر هغوی ظفاريه سواحل یمن باندې واقع یو ښار گرځولې دي. (۶)

د ابن التین رحمته الله علیه د قول تائید د صحیح بخاری باب القسط للحادة نه هم کیږي ځکه چه هلته په متن کښي هم د کست ظفار الفاظ دي، سره ددې چه په حاشیه کښي د کست اظفار نسخه هم ده خو باب تلپس الحادة ثواب العصب روایت کښي قسط و اظفار الفاظ درج دي. په کوم سره چه د حضرت کنګوهي رحمته الله علیه د قول تائید کیږي. دغه شان د علامه کنګوهي رحمته الله علیه د قول تائید د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه او علامه عینی رحمته الله علیه د اقوالو نه هم کیږي ځکه چه حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د امام مسلم رحمته الله علیه په حواله سره وئیلی دي چه د هغوی په روایت کښي من قسط او اظفار الفاظ دي. (۷) یعنې د واو عاطفه سره او واو عاطفه هم د او په معنی کښي دي. ددې دواړو حضراتو د کلام نه هم د علامه کنګوهي رحمته الله علیه د کلام تائید کیږي چه دلته

(۱) ایضاح البخاری: ۱/۱۰۷.

(۲) عمدة القاری: ۲/۴۱۸.

(۳) لامع الدراری: ۲/۲۵۹-۲۵۷.

(۴) الكنز المتواری: ۲/۲۷۱.

(۵) عمدة القاری: ۳/۱۸۳ التوضیح: ۵/۲۵۵ فتح الباری: ۱/۴۱۴.

(۶) فتح الباری: ۱/۴۱۴.

(۷) فتح الباری: ۱/۴۱۴ صحیح مسلم کتاب الطلاق باب وجوب الإحداد فی عدة الوفاة الخ رقم الحدیث ۳۷۴۰.

حرف عطف محذوف دی. (۱)

بهر حال مطلب دادی چه د حیض پاکیدی نه پس د غسل په وخت د دغه خوشبویانونه یوه خوشبونی استعمال کړی دی دپاره چه د خرمن زیریدل او راغونډیدل کوم چه د حیض د وینې په وجه پیدا شوی دی د هغې فی الجمله ازاله اوشی او راټلونکی وخت کښې د مونځ وغیره په وخت ددې څیزونو خیال د طبیعت د خرابیدو موجب جوړ نه شی.

شیخ الحدیث زکریا رحمته الله فرمائی چه علامه عینی رحمته الله د صحیح مسلم د روایت په حواله سره «من قسط وأطفا» نقل کړی دی مگر دواړه صحیح دی ځکه چه واو او او دواړو روایت دامام مسلم رحمته الله صحیح دي. (۲)

علامه قسطلانی رحمته الله فرمائی چه دلته په روایت کښې کست په ضمه دکاف اوسکون د سین راغلې دي خو په دویم او دریم لغت په دې لفظ کښې دادې چه دا قسط او کسط هم لوستلې شی اودا په کلی والو کښې استعمالیدونکې یو خوشبونی نوم دي. (۳)

دغه شان دکست یو نوم قسط هندې هم دي دا معرب دي «كُت» په اردو کښې دي ته «كُت» هم ونیلی شی. (۴) بل که لفظ أظفار چرته الف سره وی نود بعض په نیز داد ظفر جمع ده دا دیو قسم بوتی خوشبونی ده کوم چه د نوکونو په شکل کښې وی. دا بخور کښې شاملو لوسره په کپرو وغیره باندي مړلې شی ددې پوره نوم أظفار الطهب دي او هم په دي نوم سره عطرونو والوسره ملاوړی. (۵) د بعض شارحینو حضراتو رانی داده چه دا لفظ أظفار نه دي بلکه ظفاردې بغیرد همزه نه دي اود قسطام په وزن باندي مینی علی الکسر دي. په داسې صورت کښې د یمن په ملک کښې واقع د یوځانی نوم دي چرته چه دا قسط هندي راوړلي اوخر څولې شوهم په دي مناسبت سره د دي نوم کست ظفار شو اود کست اضافت د ظفار طرف ته اوکړې شو. (۶)

د احدات لغوی او شرعی معنی: په حدیث مذکور کښې لفظ نحد راغلي دي د کوم په اشتقاق کښې چه دوه لغتونه دي. اولنې لغت دادې چه دا لفظ د احدات مصدر نه مشتق دي اودویم لغت دادې چه دا لفظ د حداد نه مشتق دي. اول ثلاثی مزید فیه دي اودویم ثلاثی مجرد. البته د دواړو معنی یوه ده یعنی د زینت پریخودل. امام اصمعی رحمته الله فرمائی چه دا لفظ صرف اوصاف احدات یعنی د ثلاثی مزید فیه نه مشتق دي او حداد یعنی د ثلاثی مجرد نه شی د دي د مشتق کیدو نفی فرمایلی ده. (۷) د شریعت په اصطلاح کښې د احدات معنی داده: «ترك الزينة ومحوها من معتدة بطلاق بائن أو موت» (۸)

(۱) أنوار الباری: ۴۴۱/۱۰.

(۲) الكنز المتواری: ۲۷۲/۳.

(۳) إرشاد الساری: ۵۵۳/۱.

(۴) إيضاح البخاری: ۱۰۸/۱۱.

(۵) إرشاد الساری: ۵۵۳/۱ عمدة القاری: ۴۱۹/۳-۴۱۸ فتح الباری: ۴۱۴/۱.

(۶) إرشاد الساری: ۵۵۳/۱ عمدة القاری: ۴۱۹/۳-۴۱۸ فتح الباری: ۴۱۴/۱.

(۷) حاشیه ابن عابدین: ۲۱۶/۵ دار عالم الکتب البحر الرای: ۲۵۲/۴ فتح الباری: ۴۱۴/۱.

(۸) حاشیه ابن عابدین: ۲۱۶/۵ البحر الرای: ۲۵۲/۴.

يو دي احدات او بل دي اعتداد. د اعتداد معنى ده «تربص المرأة مدة محدودة شرعاً لفراق زوجها بوفاء أو طلاق أوفس»^(١)، يعنى شرعاً د بنسخي د يوم محدود وخت پوري د خاوند په انتقال باندې يا د طلاق د وجې نه يا د نكاح د فسخ كيدو د وجې نه يعنى د خلع په وجه انتظار كول (عدت تيروول). د احدات او اعتداد په مينځ كينې علاقه او مناسبت دادي چه داعتداد او احدات دپاره ظرف دي ځكه چه د احدات عمل ښځه هم دغه د عدت په ورځو كينې اختياروي.

د امت دعلمو په دي خبره باندې اجماع ده چه احدات (ماتم كول) معتدة متوفى عنها زوجها «د خاوند د وفات عدت تيرونكي» باندې واجب دي كه هغه مدخول بها وي او كه غير مدخول بها وي (١) په دي باندې دليل هم د دي باب هم دغه حديث دي ځكه چه په دي حديث كينې رسول الله ﷺ على الاطلاق د خاوند د انتقال عدت تيرونكي ښځه باندې احدات لازم گرځولي دي كه هغه مدخول بها وي او كه غير مدخول بها.

بيا لكه څنگه چه په دي باندې اجماع ده چه ماتم كول دمعتدة متوفى عنها زوجها باندې واجب دي. هم دغه شان په دي باندې هم اجماع ده چه معتدة طلاق رجعيه «د طلاق رجعي عدت تيرونكي ښځه» باندې احدات نشته دي بلكه د مطلقه رجعيه نه خودا مطلوب دي چه هغه دي د خپل خاوند دپاره په عدت كينې ښكلې او ښانسته وي. اميد دي چه الله تعالى د دواړو په مينځ كينې څه لار راوباسي.^(٢)

قوله: معتدة طلاق بائنه: د معتدة طلاق بائنه باره كينې د فقهاؤ اختلاف دي. احناف رحمهم الله فرماني چه معتدة طلاق بائنه باندې هم احدات لازم دي ځكه چه ددغه ښځي نه د نكاح په شان عظيم نعمت ختم شوې دي او داسي په دغه حيثيت سره دمعتدة طلاق بائنه مشابهت معتدة متوفى عنها زوجها سره كيږي. لهذا د نكاح په شان عظيم نعمت زائل او فوت كيدو د وجې نه په معتدة طلاق بائنه باندې هم احدات لازم كيږي. (٢) هم دغه د امام شافعي رحمه الله قول قديم (٤) او د امام احمد رحمه الله نه يو بل روايت دي (٥) خودا امام شافعي رحمه الله جديد قول دادي چه په مطلقه ثلاثه او مطلقه بائنه باندې احدات او ماتم كول واجب او لازم نه دي. (٦)

مالكيه حضرات فرماني چه په معتدة طلاق بائنه باندې احدات نشته دي ځكه چه پريخودونكي خاوند دي نه چه ښځه. په دي وجه هغه سړي اوس ددي خبرې مستحق نه دي چه دغه ښځه دي دهغه دپاره ماتم او كړي. (٧) هم دغه د امام شافعي رحمه الله قول جديد دي. (١) او د امام احمد نه يو بل روايت هم

(١) حاشيه ابن عابدين: ٢١٧/٥ عمدة القاري: ٤٢٠/٣-٤١٩ دارالكتب العلمية، المغني لابن قدامة: ١٦٧/٩ المجموع شرح المذهب: ٣٤/٢٠.

(٢) تبين الحقائق مع هامشه كتاب الطلاق باب العدة فصل في الحداد: ٢١٨/٣ حاشيه ابن عابدين: ٢٢٠/٥ بدائع الصنائع: ٤٦٣/٤ عمدة القاري: ٤٢٠/٣ المغني لابن قدامة: ١٦٧/٩ المجموع شرح المذهب: ٣٥/٢٠.

(٣) تبين الحقائق كتاب الطلاق باب العدة فصل في الحداد: ٢٦٧/٣-٢٦٦ حاشيه ابن عابدين: ٢١٧/٥ بدائع الكبير شرح الجامع الصغير: ٢٣٠/١ بدائع الصنائع: ٤٦٢/٤.

(٤) المجموع شرح المذهب: ٣١/٢٠.

(٥) المغني لابن قدامة: ١٧٩/٩.

(٦) المجموع شرح المذهب: ٣١/٢٠.

(٧) الاستذكار: ٢٤٠/٥ المغني لابن قدامة: ١٧٩/٩ عمدة القاري: ٤٢٠/٣.

دی. (۲) هم د مذهب دیرو تابعینو حضراتو لکه سعید بن المسیب رضی الله عنه ابو ثور رضی الله عنه (۳) عطاء، ربیعہ او ابن المنذر رحمهم الله وغیرہ اختیار کړې دي. (۴) البته د امام شافعی رحمته الله نه یو قول جدید داهم نقل دي چه په معتدله طلاق بانه باندې ادا د واجب خونه دي مگر مستحب دي. (۵)
دغه شان یوه داسې ښځه د کومې خاوند چه وفات شی خود هغوی د نکاح بنیاد په نکاح فاسد باندې وی نود جمهورو په نیز په دي باندې هم احدات لازم نه دي ځکه چه دا ښځه حقیقی بی بی نه ده. اویا چه کله داسې نکاح باقی ساتل د نجوست سبب دي نود دي ختمیدل د رحمت سبب دي نو په داسې ښځه باندې احدات هم نشته دي، ځکه چه دلته د احدات څه محل نشته دي. (۶) البته په خنابله کښې قاضی ابویعلی رحمته الله فرماني چونکه په داسې ښځه باندې عدت لازم دي نود دغه عدت اعتبار کولو سره به په دي باندې احدات هم لازم وی. (۷)

دغیرزوج دپاره د احدات حکم: د زوج یعنی خاوند نه علاوه د یونیزدي خپلوان په وفات باندې ښځو ته صرف د دریو ورځو ماتم کولو اجازت دي دي نه زیات شرعاً جائز او حلال نه دي. ددي دلیل د ابوسلمه رضی الله عنه دا روایت دي: «لما أتيت أرحمبنة نعي أبي سفيان، دعت في اليوم الثالث بصفرة فسحت به ذراعياً وعارضها وقالت: كنت عن هذا غنية، سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: لا يلح لامرأة ثومن بالله واليوم الآخر، أن تحم فوق ثلاث، إلا لعل يأت زوجاً، فأنها نحد عليه أربعة أشهر وعشراً»، یعنی (چه) کله ام حبیبه رضی الله عنها ته (د خپل پلار) ابوسفیان د انتقال خبر اورسیدو نود هغې په دریمه ورځ هغې رضی الله عنها سفره راوغوښتله او هغه ئې په خپلو مټو او اننگو باندې اومړل او وئې فرمائیل چه زه ددي داستعمال نه مستغنی ووم (مگر) ما د رسول الله صلی الله علیه و آله نه اوریدلی دی چه د یوې مؤمنې ښځې دپاره حلال نه دی چه هغه بغیرد خاوند نه په بل چا باندې د دریو ورځونه زیات ماتم او کړې البته د خاوند په انتقال باندې څلور میاشتې او لس ورځې ماتم کولو حکم دي.

بل خاوند ته ددي خبرې حق هم حاصل دي چه هغه دي دخپل نیزدي خپلوانو په وفات باندې ښځه د ماتم کولو نه منع کړی. (۸)

د زوج مفقود دپاره د احدات حکم: دغه شان هغه ښځه د چاد خاوند چه د اوږدې مودې راسې څه اته پته نه وی چه هغه مړ دي که ژوندي نود امت د علماؤ اجماع ده چه کله عدالت د داسې مفقود (ورک شوی) سړي باندې د مړکیدو حکم اولگوی نود دغه حکم د لگیدو نه پس به هغه ښځه د خاوند د وفات عدت شروع کړی لیکن آیا په دغه ښځه باندې په عدت کښې احدات هم واجب وی که نه؟ نود جمهور علماؤ مسلک دادي چه په دغه ښځه باندې دمعتده وفات کیدو په اعتبار سره احدات هم واجب دي

(۱) الاستذکار: ۵/۲۴۰ المغنی لابن قدامة: ۱۷۹/۹ عمدة القاری: ۴۲۰/۳.

(۲) المغنی لابن قدامة: ۱۷۹/۹.

(۳) الاستذکار: ۵/۲۴۰.

(۴) الاستذکار: ۵/۲۴۰ المغنی لابن قدامة: ۱۷۹/۹ عمدة القاری: ۴۲۰/۳.

(۵) الاستذکار: ۵/۲۴۰.

(۶) بدائع الصنائع: ۴/۶۳ تبیین الحقائق: ۳/۲۶۸ الدر مختار: ۵/۲۲۰ المغنی لابن قدامة: ۱۷۹/۹ المجموع شرح

المهذب: ۲۰/۳۵.

(۷) الموسوعة الفقهية: ۲/۱۰۵.

(۸) حاشیه ابن عابدین: ۵/۲۲۱-۲۲۰ البحر الرائق: ۴/۲۵۳.

البته په مالکيه کښې ابن ماشون رحمته الله فرماني چه سره ددې په داسې ښځه باندې عدت واجب دې مگر احداث واجب نه دې.

د کتابيه دپاره د اعداد حکم: داسې ښځه چه په خپله خوداهل کتاب نه ده لیکن دهغې خاوند مسلمان دې نوایا دمسلان خاوند کتابيه ښځه باندې د خاوند دانتقال نه پس دعدت دوران کښې اعداد وی که نه؟ نود شوافع حنابلہ او ابن قاسم رحمته الله د روایت مطابق دامام مالک رحمته الله مذهب دادې چه زوجه کتابيه متوفی عنہا زوجہا المسلم باندې اعداد لازم دې ځکه چه اعداد د عدت تابع دې نوچه کله عدت واجب دې نو اعداد به هم وی.

حضرات حنفیه او امام الشہب رحمته الله د روایت مطابق دامام مالک رحمته الله مذهب دادې چه په کتابيه باندې اعداد لازم نه دې په دې وجه چه د رسول الله صلی الله علیه و آله د پاک ارشاد: «لَا يُؤْمِنُ لِمَا رَأَى ثَمَنٌ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ...» (الخ) نه هم دغه معلومیږي چه اعداد هم د مسلمانانو ښځونه مطلوب او مقصود دې. (۱)

د زوجہ صغیره دپاره د اعداد حکم: د صغیره ښځې باره کښې اختلاف دې. د جمهور فقهاؤ مذهب دادې چه په صغیره باندې هم اعداد لازم دې ځکه چه اعداد دعدت تابع دې اود هغې د ولی په ذمه دې چه هغه دې دغه صغیره د اعداد د منافی کاروونو نه منع کړي. دغه شان دام سلمه رحمته الله نه روایت دې چه یوه ښځه د حضور پاک په خدمت کښې حاضره شوه اووئی وئیل ای دالله تعالی رسول صلی الله علیه و آله زما د لورد خاوند انتقال شوې دې اود هغې په سترگه کښې د درد شکایت دې نوایا هغه رانجه استعمالولې شی؟ نو حضور پاک هغه منع کړه. په دې واقعه کښې حضور پاک د هغه جینشی د عمر باره کښې معلومات اود کړل اودا اصول دی چه کله په مقام د سوال کښې تفصیل طلب نه کړې شی نو هغه د عموم دلیل وی لهدا دلته به هم حکم عام وی اوصغیره اوکبیره دواړو ته به شامل وی. (۲)

د حضرات حنفیه رحمهم الله مذهب دادې چه په صغیره باندې اعداد نشته دې دهغوی استدلال دې روایت نه دې: «رفع القلم عن ثلاث: عن الثائم حتّٰی یستقظ، وعن المبتلی حتّٰی یبرأ وعن الصبی حتّٰی یبکین، یعنی درې کسان مرفوع القلم دی یعنی د احکامو مکلف نه دی. یوپه هغوی کښې نانم دې تردې چه هغه د خوب نه بیدار شی. دویم مجنون دې ترکومې چه دهغه د جنون نه آفاقه اونه شی او دریم ماشوم دې ترکومې چه هغه بالغ نه شی. نور احناف رحمهم الله فرماني که چرې صغیره د عدت دوران کښې بالغه شی نود عدت په باقی ورځو کښې به اعداد واجب وی. (۳) علامه ابن ملقم رحمته الله فرماني چه د حدیث د ظاهر نه دا معلومیږي چه اعداد په هره واده کړې ښځه باندې واجب دې که هغه مدخول بها وی اویا غیرمدخول بها، که بالغه وی اوکه نابالغه وی، یا که آزاده وی اوکه وینځه وی البته دامام ابوحنیفه رحمته الله مذهب دادې چه په صغیره او وینځه باندې اعداد نشته. (۴) هم دغه شان داهم فرماني چه د حدیث د ظاهر نه دا هم معلومیږي چه زوجه کتابيه د کومې خاوند چه مسلمان مړشی باندې اعداد واجب نه دې. (۵)

(۱) المجموع شرح المذهب: ۳۶/۲۰ التوضیح: ۱۷۱/۵ الاستذکار: ۲۴۰/۵-۲۳۹ عمدة القاری: ۲۰/۳.

(۲) المجموع شرح المذهب: ۳۶/۲۰.

(۳) بدائع الصنائع: ۴۶۳/۴-۴۶۲ حاشیه ابن عابدین: ۲۱۹/۵.

(۴) التوضیح: ۷۱/۵ عمدة القاری: ۲۰/۳-۴۱۹.

(۵) التوضیح: ۷۱/۵ عمدة القاری: ۲۰/۳.

ماتم کونکې ښځه به دکومو کارونونه ځان ساتي؟ په دې خبره باندې ټول ائمه مجتهدین او فقهاء متفق دی چه د ماتم والا ښځه به د هغه ټولو کارونونه بالکلیه اجتناب کوي چه په شریعت کېنې یا په عرف کېنې زینت گنرلې شی. که د دغه امورو تعلق د بدن سره وی یا کېړو سره وی یا که داسې امور وی د کوم طرف ته چه خلقي به غلط نظر سره گوري لکه د کور نه وتل یا د نکاح پیغام ورکول وغیره (۱) البته بعض څیزونه داسې دی دکوم په منع کیدو یا نه منع کیدو کېنې چه د ائمه فقهاء په مینځ کېنې اختلاف وی. لیکن په تحقیق سره داخبره ثابتیږي چه د دغه فقهاؤ دا اختلاف په حقیقت کېنې د عرف په اختلاف باندې مبنی دي. لهذا په کوم عرف کېنې چه کوم څیز زینت شمیرلې کیږي هغه فقهاؤ منع کړو اوکوم چه زینت نه شمیرلې کیدو نوهغه فقهاؤ په ممنوعاتو کېنې هم شمیرنه کړل. مگر دې سره سره داخبره هم وه چه هم یو څیز د بعض په نیز یا د بعض په عرف کېنې زینت گنرلې شی اود بعض په نیز ددې عکس وی. بل چه څومره ممنوعات او محظورات دې هغه ټول خود بدن سره متعلق دی یا کېړو سره یا کالو سره یا پیغام د نکاح سره یا بیا د شپې تیروولو سره متعلق دي.

① محظورات بدنیه: په ماتم کونکې ښځه باندې ددې څیزونو استعمالول حرام دی د کومې تعلق چه د بدن د زینت سره وی لکه خوشبونی، تیل، رانجه، وسه اود گمنز استعمال، ځکه چه د حضرت ام سلمه رضی الله عنها نه روایت دي چه رسول الله صلی الله علیه و آله معتده د نکریزو لگولونه منع کړي ده. اوعلت نی دا بیان کړي دي چه نکریزې خوشبونی ده ددې نه معلومه شوه چه د خوشبونی نه اجتناب کول محده (ماتم کونکې ښځه) باندې واجب دی. ددې نه علاوه داخبره هم واضحه ده چه خوشبونی په زینت کیدو کېنې د نکریزو نه زیاته ده. لهذا سره ددې چه حضوریاک صراحة د نکریزو نه منع فرمایلي لیکن دلاله د خوشبونی نه ممانعت هم ثابتیږي. دغه شان تیل اورانجه دی چه تیل د وینستو دپاره زینت او ښائست دي اورانجه دسترگو دپاره. په دې وجه په محده باندې ددې استعمال هم حرام دي.

داخبره دې واضحه وی چه دا حکم دعامو حالاتو دپاره دي د ضرورت په موقع باندې دغه محده ددې څیزونو استعمال کولې شی لکه چه په سترگو کېنې درد دي اود علاج په توگه رانجه استعمالول ضروری دی نو رانجه استعمالولې شی یا په سر کېنې تکلیف دي نویغیرد خوشبونی والا گمنزه استعمالولې شی. یا هغې سره بغیرد رنگدارو کېړو نه بل څه کېږي نشته نو په داسې موقع باندې هغه هم دغه رنگدارې کېږي استعمالولې شی خو په دې کېنې دا ضروری دی چه د زینت اوځان ښائسته کولو قصد اواراده شامل حال نه وی. (۲)

② محظورات لباس: دکومو کېړو متعلق چه د ممانعاتو نصوص راغلی دی لکه دعصفر اوزعفران سره رنگ کړې شوې کېږي ځکه چه دې نه خوشبونی خوریږي نوداسې کېړو سره سره به دهغه کېړو استعمال هم منع وی کوم چه په عرف کېنې زینت گنرلې شی لکه ریښمني کېږي رنگدارې اوگلدارې کېږي. بله په عدت کېنې داسې کېږي اچول هم ناجائز دی چه د معتده د ښائست سبب وی سره ددې چه هغه د تور رنگ یا پیکه رنگ والا ولې نه وی. البته فقهاؤ لیکلي دی چه دا احکام هغه وخت دی کله چه داکېږي نوې وی اود زینت سبب وی. خوکه ښم دغه رنگدار گلدارې کېږي دومره زړې او مخلې وی چه دغه وخت د هغې نه د زینت کار نه شی اخستلې نویبا دهغې په اغوستلو کېنې څه حرج

(۱) حاشیه ابن عابدین: ۲۱۷/۵ المجموع شرح المذهب: ۳۷/۲۰.

(۲) المجموع شرح المذهب: ۳۸/۲۰ حاشیه ابن عابدین: ۲۱۹/۵-۲۱۷/۵ المعنی لابن قدامة: ۱۶۸/۹-۱۶۷.

نشته دي^(۱)

③ د کالو ممانعت: په محدده باندې د عدت په ورځو کېنې کالی اچول هم حرام دی که هغه کالی د سرو زرو نه جوړ وي او که د سپینو زرو نه یا بیا د نورو هیرو او مرغلو نه جوړ شوي وي. ځکه چې کالی هم د زینت د پاره استعمالولې شي. لهدا د خاوند د مرگ خبر په اوریدو باندې په ښځه باندې کالی پټی کوزول لازم او ضروری دی.^(۲)

④ د نکاح د پیغام نه ممانعت: په عدت کېنې د نکاح لیکلو سره متعلق حکم دادې که چېرې معتده متوفی عنها زوجها ده نوهغې ته په صراحت سره پیغام د نکاح لیکل حرام دی. البته د نکاح صراحت کولو نه بغیر کنايه د نکاح پیغام ورلیکلی شي لکه چې په دې جملو کېنې د نکاح تصریح نشته زما نه خوښه نی، زه ستاد شخصیت نه متاثره یم. ته ډیره ښائسته یی. زه غواړم چې مونږ یو شو وغیره وغیره. او که هغه معتده طلاق ده سره د دې که هغه مطلقه بانه وي یا مطلقه رجعيه وي نودهغې طرف ته د نکاح پیغام لیکل نه صراحتاً جائز دی اونه اشاره او کنايه.^(۳)

⑤ د کورنه د وتلو ممانعت: فقهاء کرامو لیکلی دی چې معتده د طلاق دپاره نه د ورځې وختونو کېنې د کور نه د وتلو اجازت دې اونه د شپې په وختونو کېنې. البته د معتده د وفات د پاره اصلاح معاش دپاره دورځې په وختونو کېنې د وتلو اجازت دې ځکه چې دهغې نان نفقه اوس پخپله هم دهغې ذمه واری ده اود معتده طلاق نفقه د خاوند ذمه واری ده. دغه شان محدده باندې لازم دی چې هغه دې شپه هم د خاوند په کور کېنې تیره کړی بل چرته د شپې تیروولو اجازت نشته. ځکه چې په غزه احد کېنې د څه اصحاب رسول ﷺ شهادت اوشو نودهغوی کونډې بیبيانې د رسول الله ﷺ په خدمت کېنې حاضرې شوې او عرض یې اوکړو اې دالله تعالی رسول ﷺ! مونږ د شپې ویریرو نو آیا مونږ داسې کولې شو چې شپه یوې بلې سره د تیروولو نه پس شعر وختی خپلو خپلو کورونو ته واپس شو؟ حضور پاک او فرمائیل چې تاسو خپل مینځ کېنې خبرې کولې شئ خو چې کله د خوب اراده وي نو هره یوه دې خپل کور ته واپس شی.^(۴) بل په معتده باندې لازم دی چې هغه دې خپل عدت په هغه کور کېنې تیر کړي چرته چې به هغه خپل خاوند سره اوسیدله البته د ضرورت موقع ددې حکم نه مستثنی ده. لکه چې د کور د وړاندیدو خطره وي، یا کور د کرایه وي اود معتده وفات د کرایه ورکولو طاقت نه وي نو په داسې مواقع باندې چرته بل ځائی خپله ټکانه جوړولې شي.^(۵)

مباح امور: د محدده دپاره دخپل بدن نه اوکپرو نه خیري وغیره لرې کولو کېنې څه حرج نشته دې لکه د نوکونو پرې کول، د ترخونو وېښته لرې کول، بغیرد خوشبونی والا صابن سره لامبل او سر وغیره وینځل.^(۶)

﴿

(۱) المجموع شرح المذهب: ۳۹/۲۰ حاشیه ابن عابدین: ۲۱۹-۲۱۸ هـ.

(۲) المجموع شرح المذهب: ۳۹/۲۰ حاشیه ابن عابدین: ۲۱۷/۵ المغنی لابن قدامة: ۱۶۸/۹.

(۳) حاشیه ابن عابدین: ۲۲۲/۵-۲۲۱.

(۴) حاشیه ابن عابدین: ۲۲۵/۵-۲۲۴.

(۵) المغنی لابن قدامة: ۱۶۸/۹.

(۶) المغنی لابن قدامة: ۱۶۸/۹.

قوله: قال: رواه هشام بن حسان عن حفصة عن أم عطية عن النبي ﷺ. شرح
حدیث فرمانی چه د ابوزر رضی الله عنه به نسخه کنبی الفاظ هم داسی دی خود نوروحضراتو به نسخو کنبی
«رواده الفاظ دی» (۱)

دامام بخاری رضی الله عنه مقصد داخودل دی چه دا حدیث دهشام بن حسان رضی الله عنه به طریق سره موصول دی
اوامام بخاری رضی الله عنه کتاب الطلاق باب تلبس الحادة ثياب العصب کنبی دا حدیث د هشام بن حسان
رضی الله عنه به طریق سره موصولهم روایت کری دی. (۲)

علامه کرمانی رضی الله عنه فرمانی چه دا د امام بخاری رضی الله عنه د طرف نه پیش کری شوی یوتعلیق دی اوپا بیا
د حماد رضی الله عنه مقوله ده. که چری داد حماد رضی الله عنه مقوله اوگرخولی شی نوبیابه دا هم مسند وی. (۳) مگر
شرح حدیث د علامه کرمانی رضی الله عنه به دی کلام باندی نقد کری دی. حافظ ابن حجر رضی الله عنه فرمانی د
علامه کرمانی رضی الله عنه داد حماد رضی الله عنه مقوله گر خول بعید دی. (۴) دغه شان علامه عینی رضی الله عنه فرمانی چه دا
تعلیق گر خول خو واضح دی مگر دا د حماد رضی الله عنه مقوله گر خولو څه وجه نه معلومیږی. (۵)

حاصل دکلام دادی چه د امام بخاری رضی الله عنه مقصد ددی خبرې نه داخودل دی چه دا حدیث د هشام بن
حسان رضی الله عنه به طریق سره موصول دی مگر په دی باندی دی دا اشکال نه وی چه د ابوب رضی الله عنه روایت
موقوف دی ځکه چه امام بخاری رضی الله عنه دهغوی به طریق کنبی «عن أم عطية عن النبي» نه دی ونیلې ځکه
چه د کنا یا کاناو په شان د الفاظو مطلب دا وی چه داسی د رسول الله ﷺ په زمانه کنبی واقع شوی
دی اورسول الله ﷺ دا ثابت ساتلی دی ددی نه شی منع نه ده فرمانیلې لهذا دا هم مرفوع روایت
دی. (۶)

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب د حدیث د دی ټکری نه ثابتیری «وقدرخص لنا
عندالطهر إذا اغتسل إحدا من ميمضيا في نهدا من كست أظفان» ځکه چه په ترجمة الباب اوحديث دواړو
کنبی دغسل حیض د فراغت نه پس د خوشبونی لگولو ذکر دی. (۷)

۱۳- باب: ذَلِكَ الْمَرَأَةُ تُقْسِمُ إِذَا تَطَهَّرَتْ مِنَ الْمَحِيضِ، وَكَيْفَ تَغْتَسِلُ وَتَأْخُذُ فِرْصَةً مُمَسَّكَةً، فَتَنْتَبَهُ أَثَرُ الدَّمِ.

اعراب: «وكيف تغتسل» د دی عطف په «ذلك المرأة نفسها» باندی دی اود «تأخذ» عطف په «تغتسل» باندی
دی. ددی توضیح نه پس د ترجمة الباب مفهوم دا شو چه امام بخاری رضی الله عنه په دی باب کنبی دا لاتدینی
امور بیان کری دی:

(۱) فتح الباری: ۱/۴۱۳ عمدة القاری: ۳/۴۲۱.

(۲) فتح الباری: ۱/۴۱۳ عمدة القاری: ۳/۴۲۱.

(۳) شرح الکرماني: ۳/۱۷۹.

(۴) فتح الباری: ۱/۴۱۳.

(۵) عمدة القاری: ۳/۴۲۱.

(۶) شرح الکرماني: ۳/۱۷۹.

(۷) عمدة القاری: ۳/۲۸۱.

① د بنخي دپاره مستحب دی چه هغه دې دحيض د پا کوالی نه پس غسل کولووخت کښې اندامونه مړلو سره اووړنځي. ② بنځه به د حيض غسل څنگه کوی. ③ وړنی مالوچ یا د څرمن ټکړه دې واخلي. ④ اوبیا دې ددې په امداد سره د وينې اثرات لرې کړی. ⑤ ماقبل سره ربط: سابقه باب سره ئی ربط دادې چه په سابقه باب کښې هم د خوشبونی استعمالول ذکر وو او په دې باب کښې هم د خوشبونی د استعمال ذکر دې. ⑥

قوله: فرصة: دا لفظ دریواړه شان لوستلې شی البته په کسره سره زیات مشهور دې اوددې معنی وړنی یا دمالوچو ټکړه راځی. ① ابو عبیدالله رحمته الله فرصه د مالوچو یا وړنی سره نه دې مختص کړې بلکه دهغوی په نیز د فرصه اطلاق د هرڅه په ټکړه کیدې شی که هغه د وړنی یا د مالوچو ټکړه وی اوکه د بل څه څیز ټکړه وی. خو ابن عدلیس رحمته الله فرمائی فرصه د مشک ټکړې ته وانئ. ② ابن قتیبه رحمته الله ددې لفظ په فاء سره د کیدو نه انکار کړې دې او وئیلی دی چه دا لفظ قرصه قاف او ضاد، سره دې دکوم معنی چه د ټکړې ده او بعض خودا لفظ قرصه قاف او ضاد، سره لوستلې دې. ابن المنذر رحمته الله فرمائی چه د قرصه معنی ده «الشيء السمين» یعنی لږ شان څیز. ③

قوله: ممسكة: په دې لفظ کښې دوه احتماله دی. یو خودادې چه دا لفظ **ممسكة بضم الميم الأول** یې وقتم الثانية وتشديد السين المعجمة اولوستلې شی په داسې صورت کښې به معنی دا وی چه هغه بنځه دې د وړنی مالوچو یا د بل څه څیز ټکړه واخلي چه په مشک کښې ملاؤ شوي وی یعنی مطبوعه عسک. دویم احتمال دادې چه دا لفظ **مهمسك** او **مهمسك** اولوستلې شی یعنی بضم الميم الأول یې وسكون الالاثانة وقسم السين المعجمة وکسرها. نو په داسې صورت کښې به مطلب داشی چه هغه بنځه دې د وړنی یا مالوچو څپړه استعمال کړی چه ډیره جذب کونکې وی. ① علامه زمخشری رحمته الله فرمائی چه مراد دادې چه د وړنی یا مالوچو زړه څپړه دې استعمال کړی ځکه چه ددې کار دپاره د نوې په نسبت زړه ډیره موزون ده. ② علامه نووی رحمته الله ابن ملقن رحمته الله علامه قسطلانی رحمته الله او شیخ الاسلام زکریا انصاری رحمته الله وغیره اول احتمال اختیار کړې دې. ③ شیخ الحدیث زکریا رحمته الله فرمائی په دې ټولواقوالو کښې اوجه هم دغه دی چه فرصه ممسكة نه مراد دمشک ټکړه ده دیا په مشک کښې ملاؤ شوي دهریوڅیز ټکړه مراد ده، په کوم سره چه خرابه بدبونی ختمه کړې شی. ④ هم شیخ الحدیث زکریا رحمته الله فرمائی چه بعض حضراتود

① عمدة القاری: ۲۸۴/۳.

② عمدة القاری: ۲۸۴/۳.

③ التوضیح لابن ملقن: ۸۱/۵ عمدة القاری: ۲۸۴/۳.

④ عمدة القاری: ۲۸۵/۳.

⑤ فتح الباری: ۵۴۷/۱.

⑥ التوضیح: ۸۲/۵ عمدة القاری: ۲۸۴، ۲۸۶/۳.

⑦ التوضیح: ۸۲/۵ عمدة القاری: ۲۸۴، ۲۸۶/۳.

⑧ التوضیح: ۸۲/۵ ارشاد الساری: ۵۵۲/۱ تحفة الباری: ۲۵۱/۱.

⑨ الكنز المتوارى: ۲۷۳/۳.

مُسْكَة معنی په لاس كښې نیولې شوې خودلې ده لیکن دا بالكل غلط دی ځكه چه دا كېړا خو هم په لاس كښې نیولې كېږي.)

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله په ترجمه الباب كښې «ذلك المرأة نفسها» الفاظ ذكر كړي دي. د نفس دوه معنی كيدې شي يو وینه او بل بدن.)

د دواړو معانو په لحاظ سره به د ترجمه مقصد جدا جدا شي. د رومي معنی په اعتبار سره به مقصود داخودل شي چه ښځه دې د حیض په غسل كښې د وینو چاپونه ښه او مړي اود دویمې معنی په لحاظ سره به مقصود دا شي چه د حیض په غسل كښې دې ښځه خپل بدن ښه او مړي.)

باقی دومره خبره به په دواړو ترجمو كښې مشترك پاتې شي چه آیا د حیض د غسل کیفیت دعام غسل په شان دې چه اوبه ئی اوبه یولي اوفارغ شو یا ددې څه خاص کیفیت دې. چنانچه په حدیث شریف كښې ددې غسل یو خاص کیفیت بیان كړې شوې دې چه بدن مړلو سره وینخل پكاردی اود بدن په مخصوص حصه چرته چرته چه د وینو چاپونه دی هغه دې اولتوی او په هغې باندې مشك یا بل څه خوشبودار څیز استعمالول پكاردی. د مشك دا خاصه ده چه د ځړمن مرزواندې حالت ختموی او تازگی بحال كوی او چونكه د حیض په وینه كښې سمیت یعنی راغونډول وی دكوم په نتیجه كښې چه مخصوص حصه د بدن ځړمن راغونډیږي په دې وجه د مشك داستعمال تاکید كړې شوې دي.)

دویم مصلحت دادې چه كه د مشك داستعمال نه پس دوینې چاپ باقی هم پاتې شي نو دا به گټرلې شي چه دا وینه نه ده بلكه مشك دی. لكه چه دا د تعلل نفس یو ښه صورت دې د كوم چه زوجین ته ضرورت هم وی. ځكه چه كه چاپ پاتې شي اود خاوند نظر پرې اولگی نو په هغه باندې به د انقباض کیفیت شروع شي چه زیاتیدوسره به د اختلاف او كړكې طرف ته اورسی.

دویم مصلحت دادې چه ارباب تجارت لیکلی دی چه د حیض د فراغت نه پس د بدن په دغه حصه باندې د خوشبوئی استعمال د علوق نطفه دپاره معاون دی. ښځه خو په دغه ورځو كښې هسې هم د نقطه دقبول صلاحیت لری د خوشبوئی استعمال به په دغه مقصد كښې نور هم مدد او معاون شي.)

الحديث الأول

[۳۰۸]- حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ صَفِيَّةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ امْرَأَةً سَأَلَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ غُسْلِهَا مِنَ الْحَيْضِ، فَأَمَرَهَا كَيْفَ تَغْتَسِلُ، قَالَ: «تُغْدِي فِرْصَةً مِنْ مَسِكَ، تَغْتَطِّرِي بِهَا» قَالَتْ: كَيْفَ أَتَطَهَّرُ؟ قَالَ: «تَطَهَّرِي بِهَا» قَالَتْ: كَيْفَ؟ قَالَ: «سُحَّانَ اللَّهِ، تَطَهَّرِي» فَاجْتَبَدْتُهَا إِلَيَّ، فَقُلْتُ: تَتَّبَعِي بِهَا أَتَرِ الدَّمِ؟ (۲۹۲۴، ۳۰۹)

(۱) سراج القاري: ۲/۲۷۶.

(۲) إيضاح البخاري: ۱۰۹/۱۱.

(۳) فضل الباري: ۴۷۹/۲.

(۴) إيضاح البخاري: ۱۰۹/۱۱.

(۵) إيضاح البخاري: ۱۰۹/۱۱.

توجه: حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نہ روایت دی ہے یوې بنخې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه د خپل حیض د غسل باره کښې تپوس او کړو نو حضور پاک دې بنخې ته د غسل کیفیت خودلو سره اوفرمانیل چه د مشک ملاؤ شوې د وړنې وغیره خپره واخله اویا په دې سره پاکې حاصله کړه. دې بنخې تپوس او کړو چه څنگه پاکې حاصله کړم؟ حضور پاک بیا جواب ورکړو چه په دغه (خپره) سره پاکې حاصله کړه. دغه بنخې بیا تپوس او کړو (مگر، څنگه؟ نو حضور پاک اوفرمانیل سبحان الله پاکې حاصله کړه (حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمانی چه) بیا ما هغه خپل طرف ته رابښکله او ورته مې اوونیل دا (دیمشک ملاؤ شوې خپره) واخله د وینو چاپوړنه اولتوه او صفائی کړه.

تراجم رجال

یحیی: د یحیی رضی اللہ عنہ د حالات پیژندلو نه وړاندې ددې خبرې تعیین کول ضروری دی چه دلته دحدیث په دې سند کښې د یحیی نه مراد څوک دی؟ آیا یحیی بن موسی بلخی رضی اللہ عنہ دی یا یحیی بن جعفر رضی اللہ عنہ یا یحیی بن معاویه بن اعین رضی اللہ عنہ مراد دی؟ نو اکثر شراح لکه علامه ابن ملقن رحمته اللہ علیہ علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ علامه عینی رحمته اللہ علیہ وغیره یحیی بن موسی بلخی رضی اللہ عنہ خودلې دي (۱) هم په دې باندې ابن السکن رحمته اللہ علیہ هم جزم فرمائیلې دي خو علامه بیهقی رحمته اللہ علیہ فرمانی چه یحیی بن جعفر رضی اللہ عنہ مراد دي (۲).

غسانی رحمته اللہ علیہ په تنقید المهممل کښې د ابن السکن رحمته اللہ علیہ په حواله سره تحریر فرمائیلې دي چه باب الحيض کښې مذکور د یحیی عن ابن عیینه نه یحیی بن موسی رضی اللہ عنہ مراد دي. په یویل مقام باندې هم د ابن السکن رحمته اللہ علیہ په حواله په توګه د قاعده کلیه فرمانی چه امام بخاری رحمته اللہ علیہ په خپل صحیح کښې چرته چرته چه یحیی بن یزید نسب نه ذکر کړې دي هلته دیحیی نه مراد یحیی ابن موسی بلخی رضی اللہ عنہ کوم چه "خت" (بفتح الخاء المنقطه وشدة المثناة) په لقب سره هم مشهور دي. دغه شان "ختي" او "ابن خت" په لقب سره هم مشهور وو. دهغوی شمیر په اصحاب خیر کښې کیدلو اودهغوی انتقال ۲۴۰ هجری کښې شوې. (۳)

ابونصر کلابازی رحمته اللہ علیہ فرمانی چه د یحیی نه مراد یحیی بن جعفر بیکندي رحمته اللہ علیہ دي چه دابن عیینه رحمته اللہ علیہ نه هم روایت کوی (۴) په دې باندې علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ فرمانی مونږ سره موجود نسخو کښې هم یحیی بن جعفر بیکندي عن ابن عیینه په طریق سره سند موجود دي. (۵) ابن ملقن رحمته اللہ علیہ فرمانی بعض شراح لیکلی دی چه یحیی بن معاویه بن اعین رحمته اللہ علیہ مراد دي خو مونږ ددې نوم یو راوی په صحیح

(۱) قوله: عائشة: الحديث، رواه البخاری فی باب غسل الحيض أيضاً المذكور عقيب هذا الباب، رقم الحديث: ۳۱۵ وفي كتاب الاعتصام، فی باب الأحكام التي تعرف بالدلائل رقم الحديث: ۷۳۵۷ ورواه مسلم فی الحيض، فی باب استحباب استعمال المغتسل من الحيض الخ رقم الحديث: ۷۴۸ وأبو داود فی الطهارة فی باب الاغتسال من الحيض رقم الحديث: ۳۱۴، ۳۱۶ والنسائي فی الطهارة فی باب ذكر العمل فی الغسل من الحيض رقم الحديث: ۲۵۲.

(۲) التوضيح: ۷۸/۵ شرح الكرمانی: ۱۸۰/۳ فتح الباری: ۵۴۶/۱ عمدة القاری: ۲۸۵/۳.

(۳) فتح الباری: ۵۴۶/۱ عمدة القاری: ۲۸۵/۳ شرح الكرمانی: ۱۸۰/۳ التوضيح: ۷۸/۵.

(۴) عمدة القاری: ۲۸۵/۳ شرح الكرمانی: ۱۸۰/۳.

(۵) عمدة القاری: ۲۸۵/۳ شرح الكرمانی: ۱۸۰/۳.

(۶) شرح الكرمانی: ۱۸۰/۳.

بخاری کنبی نه دې لیدلې. (۱) بهرحال ددې امر د وضاحت نه پس داکثر شراح په نیز د یحیی نه مراد یحیی بن موسی بلخی رحمته الله علیه دې اوس د هغوی تفصیلی حالات او گورنې.

یحیی بن موسی: دا یحیی بن موسی بن عبدربه بن سالم حدانی بلخی سختیانی رحمته الله علیه دې ددوی کنیت ابوزکریا دې. دې اصلا کوفی دې او په سخت سره پیژندلې شو. (۲)

هغوی د ابن عیینه، ابومعاویه الضریر، ولید بن مسلم، ابوبکر حنفی، محمد بن عبید طنافسی، شبابه بن سوار، عبدالله بن نمیر، یزید بن هارون، ابوداؤد طیالسی، یحیی بن یمان، عبدالرزاق او سعید بن منصور رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کړې دې. ددوی نه امام بخاری، امام ابوداؤد، امام ترمذی، امام نسائی، عبدالله بن عبدالرحمن دارمی، موسی بن هارون، جعفر بن فریابی، محمد بن اسحاق ثقفی او حسن بن سفیان رحمهم الله وغیره روایت د حدیث کړې دې. (۳)

امام ابوزرع رحمته الله علیه او امام نسائی رحمته الله علیه فرماني ثقه. (۴) محمد بن اسحاق ثقفی رحمته الله علیه فرماني ثقه مأمون. ددې نه علاوه په یوېل مقام باندې فرماني: «کان من ثقات الناس» (۵) موسی بن هارون رحمته الله علیه فرماني «کان من خیار المسلمین» (۶) دارقطنی رحمته الله علیه فرماني «کان من الثقات» (۷) ابن حبان رحمته الله علیه هغه په کتاب الثقات کنبی ذکر کړې دې. (۸) مسلم رحمته الله علیه فرماني ثقه. (۹)

دهغوی په تاریخ وفات کنبی اختلاف دې. امام بخاری رحمته الله علیه فرماني ددوی انتقال په ۲۴۰ هجری کنبی شوې. موسی بن هارون رحمته الله علیه فرماني چه دهغوی انتقال ۲۴۰ یا ۲۴۱ هجری کنبی شوې. خود دوی نه علاوه نور حضرات فرماني دهغوی انتقال په ۲۳۹ هجری کنبی درمضان په میاشت کنبی شوې. (۱۰) حافظ ابن حجر رحمته الله علیه هم دا آخری ذکر شوې قول نقل کولونه پس فرماني چه هم دا قول قراب، شیرازی او کلابازی رحمهم الله وغیره هم ذکر کړې دې. (۱۱)

ابن عیینه: دامشهور محدث سفیان بن عیینه بن ابی عمران هلالی کوفی رحمته الله علیه دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب م رفع صوته بالعلم لاندې تیر شوی دی. (۱۲)

صفیه: دا صفیه بنت شبیه بن عثمان بن ابی طلحه العبدريه رحمته الله علیه ده. ددې حالات کتاب الفصل باب من بدأ بشئ رأسه الأيمن فی الفصل لاندې تیر شوی دی.

(۱) التوضیح: ۷۹/۵.

(۲) تهذیب الکمال: ۷/۳۲-۶ الجرح والتعديل: ۲۳۱/۱۹ الأنساب: ۳۲۵/۲.

(۳) د تلأمله او مشائخ د تفصیل دپاره او گورنې تهذیب الکمال: ۷/۲۳ تهذیب التهذیب: ۲۸۹/۱۱.

(۴) تهذیب الکمال: ۹/۳۲ تهذیب التهذیب: ۲۹۰/۱۱.

(۵) تهذیب الکمال: ۹/۳۲ تهذیب التهذیب: ۲۹۰/۱۱.

(۶) تهذیب الکمال: ۹/۳۲ تهذیب التهذیب: ۲۹۰/۱۱.

(۷) تهذیب الکمال: ۹/۳۲ تهذیب التهذیب: ۲۹۰/۱۱.

(۸) ۲۶۷/۹.

(۹) تهذیب التهذیب: ۲۹۰/۱۱.

(۱۰) تهذیب الکمال: ۹/۳۲ تهذیب التهذیب: ۲۹۰/۱۱ التوضیح: ۷۹/۵.

(۱۱) تهذیب التهذیب: ۲۹۰/۱۱.

(۱۲) کشف الباری: ۱۰۲/۳.

عائشة: دا ام المؤمنین حضرت سیده عائشه بنت ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہا ده. ددوی حالات «بدء الوحي» دویم حدیث لاندې تفصیلاً تیرشوی دی. (۱)

شرح حدیث

په دې حدیث کېښې د دې خبرې ذکر دې چې یوې ښځې د رسول الله ﷺ نه د حیض د غسل باره کېښې سوال او کړو. اوس چونکه د غسل معروف طریقه خو ټولونه معلومه شوه په دې وجه حضور پاک هغه بیان نه کړه بلکه چه په غسل حیض کېښې کوم خاص فرق وو هغه ئې ذکر کړو چه د وړنې یا کېږې یوه ټکړه واخله او بیا په هغې باندې مشک لگولوسره طهارت حاصل کړه. د هغه ښځې په پوهه کېښې دغه خبره راغله نو هغې تپوس او کړو کف اطهر؟ یعنی مشک خو څه سیال څیز نه دې بیا به په هغې سره د غسل څه کیفیت وی. حضور پاک دوباره هم هغه او فرمائیل چې پاکې حاصله کړه. کله چه هغه په دې باندې هم پوهه نه شوه نو حضور پاک دحیا دوجې نه خپل مخ مبارک واړولو (۲) اوونې فرمائیل سبحانه الله دومره هم نه پوهیږې حالانکه ښځې په خپلو معاملاتو باندې پوهیږې. حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمانې چه زه در رسول الله ﷺ په مقصد باندې پوهه شوې ووم په دې وجه دغه ښځه ما خپل طرف ته راښکله او هغه مې پوهه کړه چه د وینې چاپونه اولټیوه او ددغه په مشک ملاؤ شوې کېږه باندې هغه مړل پکار دی.

قوله: مسك:

لفظ مسك اود محدثینو اختلاف: دا لفظ مسك دمیم په کسره سره لوستلې شی دكوم معنی چه مشک یعنی خوشبوئ راځی اوپه ترجمه الباب کېښې هم مسكۀ اول میم ضمه دویم فتحه او سین مشدد سره مذکور دی. په دې لحاظ سره به معنی هم هغه شی کومه چه وړاندې تیره شوه. یعنی مشک (یا دمشك سره ملاؤ شوې مالوج یا وړنې وغیره) ټکړه دې واخلي. بعض حضرات فرمانې چه دا لفظ مسك دمیم کسره سره نه دی بلکه مسك دمیم فتحه سره دي د كوم معنی چه خرمن راځی. یعنی داسې خرمن په كوم باندې چه څه وښته هم وی. قاضی عیاض رحمته اللہ علیہ دا قول داکثر روایت ګرځولې دې په دې لحاظ سره مطلب دا جوړیږی چه هغه ښځه دې د خرمن ټکړه واخلي او په دې سره دې مخصوص حصه د بدن اومری. (۳)

اودا قول دغه حضراتو ځکه اختیار کړې دې چه مشک خو یو قیمتی څیز دې دومره مشک به دچرته نه راوړی کوم چه هره میاشت هره ښځه استعمال کړې شی په دې وجه دا مسك نه بلکه مسك دي. (۴) لیکن د دغه حضراتو دا قیاس ټیك نه دې ځکه چه اول خو مشک دغریو په نیزڅه دومره نه ملاویدونکې څیز نه وو چه نه پیداکیدو. بل دا چه ددې استعمال دهرې یوې ښځې د استعمالول ضروری نه ګرځولې شوی، بلکه د چا دپاره چه ددې حاصلول ممکن وی هغه دې استعمال کړی ګنی ددې په ځآنی نورې خوشبوئ هم استعمالولې شی ځکه چه مقصد خو په خرمن باندې ترو تازګی راوستل دی اویدبوئ لري کول دي. (۵)

(۱) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۲) کذا فی الروایة الاتية.

(۳) التوضیح: ۸۲/۵ شرح الکرمانی: ۱۸۱/۳ فتح الباری: ۵۴۷/۱ عمدة القاری: ۲۸۵/۳.

(۴) التوضیح: ۸۲/۵ فتح الباری: ۵۴۷/۱ عمدة القاری: ۲۸۵/۳.

(۵) فتح الباری: ۵۴۷/۱.

ابن قتیبه رحمته الله هم دا لفظ مسك لوستلې دې خودا نی د خرمن په معنی كښې نه دې اخستې ځكه چه دهغوی په قول په خرمن كښې هغه صلاحیت نشته دې چه هغه یوڅیز جدا او لرې كړې شی. دهغوی په نیزدحدیث ددې ټكړې مطلب دادې چه بنځه دې د حیض د غسل نه فارغیدو نه پس د ورنی یا مالوچو وغیره ټكړه واخلی په كومې چه مشك لگیدلې وی بیا دې په هغې باندې پاكی حاصله كړی.^(۱)

ابن قتیبه رحمته الله خو یو طرف ته دا لفظ مسك په كسره دمیم نه گرځوی او بل طرف ته هم یخپله وانې چه مراد ترې دمشك ملاوشوې ورنی یا مالوچ وغیره ټكړه ده. كیدې شی هم په دې وجه امام خطابی رحمته الله د ابن قتیبه رحمته الله قول "مشك هریو ته چرته ملاویری؟" خو اشیه گرځولې مگر دهغوی د قول ذومعه حصه چه مراد دمشك سره ملاوشوې مالوچ یا ورنی وغیره ټكړه ده، بعید گرځولې دې.^(۲) امام نووی رحمته الله مسك په كسره دمیم لوستل راجح گرځولو نه پس ددې درجیع وجه ذكركولوسره فرمائی چه هغه روایات كوم كښې چه "فرصة مسكة" الفاظ دی هغه ددې لفظ دمیم ذكره سره كیدو باندې دلالت كوی.^(۳)

امام خطابی رحمته الله د امام نووی رحمته الله د قول تردیدكولوسره فرمائی چه دا احتمال هم شته چه دا لفظ "مسكة" بضم الیمال والی وسكون الثانية وفتح السين، ذكرم مطلب چه به داشی «غذی قطعة مأخوذة»، یعنی په لاس كښې نیولې شوې كپړه واخله.^(۴) دغه شان ددې لفظ مسك په كسره دمیم كیدو باندې یو دلیل داهم دې چه دا د مصنف ابن عبدالرزاق رحمته الله د روایت موافق دې ځكه چه دهغه روایت كښې لفظ "ذیوة" استعمال شوې دې ذكرم معنی چه هم دخوشبونی راځی.^(۵)

دې نه پس امام نووی رحمته الله دا بحث هم ذكركړې چه د مشك په استعمال سره مقصد بدبونی ختمول دی یا بیاددې داستعمال وجه داده چه دا مشك دحمل په استقرار كښې معاون دی؟ اوس كه چرې رومبې صورت واخستې شی چه مقصد بدبونی لرې كوی دی نویا د مشك نه ملاویدو په صورت كښې به بنځه خوشبو څه بل خیز استعمالوی. اوكه چرې دویم صورت واخستې شی چه دامشك د حمل په استقرار كښې معاون دی نود مشك نه ملاویدو په صورت كښې به بنځه د خوشبونی داسې خیز استعمالوی كوم چه د حمل په استقرار كښې معاون وی. خو امام نووی رحمته الله ددویم صورت تغلیط كړې دې ځكه چه كه چرې هم دغه خبره وې نویا به دا حكم د واده كړې بنځې دپاره خاص وې خود روایاتو عموم او اطلاق ددې خبرې نفی كوی.^(۶)

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه صحیح هم دغه دی چه دغسل حیض او نفاس په موقع باندې دمشك استعمال دهرې بنځې دپاره مستحب دی او سره د ملاویدو نه استعمالول مكروه دی. كه چرته مشك ملاؤنه شی نویا چه كومه یوه خوشبوم استعمال كړی اوكه هیڅ خوشبونی هم ملاؤ نه شی نویا دهر هغه خیز استعمال او كړی كوم چه د بدبونی د ختمولو صلاحیت لری لكه په خاوره كښې داخاصیت او

^(۱) عمدة القاری: ۲۸۶/۳.

^(۲) اعلام الحديث: ۳۲۲/۱ التوضیح: ۸۲/۵.

^(۳) المنهاج للنووی المعروف بشرح النووی: ۲۳۹/۴.

^(۴) اعلام الحديث: ۳۲۲/۱ التوضیح: ۸۲/۵.

^(۵) فتح الباری: ۵۳۹/۱.

^(۶) فتح الباری: ۵۳۹/۱.

صفت موجود دي گني صرف هم داو بو استعمال کافی دي. (۱)

قوله: ان امرأة

د سوال کونکې ښځې نوم شه وو؟ د امام بخاری رحمته الله علیه د سفیان بن عیینہ رحمته الله علیه په طریق سره نقل شوی دي روایت کښي بس هم دومره دي چه يوه ښځه وه او هغې د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه د حیض د غسل کیفیت سره متعلق سوال کړي وو. او امام بخاری رحمته الله علیه د وهیب روایت (د راتلونکي باب لاندې) کښي ددې خبرې اضافه کړې ده چه هغه ښځه انصاريه وه. (۲) امام مسلم رحمته الله علیه ابو الاحوص عن ابراهيم بن مهاجر په طریق سره دا حدیث روایت کولو سره د هغه ښځې د نوم تصریح هم کړې ده چه سوال کونکې دغه ښځه اسماء بنت شکل (بالشین والكاف المفتوحین) وه. (۳) ددې په خلاف خطیب رحمته الله علیه اسماء بنت یزید بن السکن انصاريه کیدو تصریح کړې ده. (۴)

ابن جوزی رحمته الله علیه هم دا قول اختیار کړې دي اودې سره ئی داهم فرماني چه کوم د امام مسلم رحمته الله علیه په روایت کښي ذکر شوی دي په هغې کښي تصحیف واقع شوې دي ځکه چه په انصار کښي د شکل نومی څوک سړي نه وو. (۵)

حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چه دابن جوزی رحمته الله علیه دا قول د یو ثابت شوې روایت نه بغیر د څه دلیل ترديد کوی خودا هم ممکن اومحتمل دي چه شکل نوم ئی نه وی بلکه لقب وی ځکه چه دا روایت مسانید اوجوامع چرته چه هم دي نوهلته خو یا داهام مسلم رحمته الله علیه د روایت په شان د اسماء بنت شکل تصریح ده یا بیا د امام ابوداؤد رحمته الله علیه د روایت په شان صرف اسماء (بغیر د نسب) تصریح ده. دي نه علاوه د ابونعیم رحمته الله علیه په تخریج کړي شوی حدیث کښي هم اسماء بنت شکل ده او هغوی دا حدیث هم په دغه طریق سره روایت کړې دي په کوم سره چه خطیب رحمته الله علیه دا حدیث روایت کړې دي لیکن خطیب رحمته الله علیه په خانی د بنت شکل د بنت یزید کیدو تصریح کړې دي. (۶) امام نووی رحمته الله علیه داسي او کړل چه دواړه وجهې ئی ذکر کړې اوترجیح ئی یو ته هم ورنه کړه. (۷) علامه ابن ملقن رحمته الله علیه فرماني داهام مسلم رحمته الله علیه د روایت د یروجماعتونو اتباع کړې ده په کوم کښي چه ابن طاهر او ابو موسی رحمته الله علیه هم دي. البته بعض حضرات متاخرینو هم د خطیب د قول تصویب کړې دي اووجه ئی هم هغه ذکر کړې ده چه په انصارو کښي د شکل نوم څوک سړي نه وو. (۸) نور فرماني علامه ابن جوزی سره د دي چه په خپل کتاب تلخیص فہوم اهل الاثر کښي اسماء بنت یزید بن السکن په سائله کیدو باندې د جزم اظهار فرماني لي دي. (۹) مگر په خپل دویم کتاب کشف المشکل کښي پخپله هغوی د اسماء بنت شکل سائله کیدو تصریح فرماني لي ده. (۱۰)

(۱) فتح الباری: ۵۳۹/۱.

(۲) فتح الباری: ۵۳۸/۱ عمدة القاری: ۲۸۶/۳.

(۳) صحیح مسلم کتاب الحيض باب استحباب استعمال المفتلة رقم الحديث: ۷۵۲.

(۴) مبهمات الخطیب: ص: ۲۹.

(۵) تلخیص فہم من اهل الاثر: ۴۶۶/۱ فتح الباری: ۵۳۸/۱.

(۶) فتح الباری: ۵۳۸/۱.

(۷) المنہاج للنووی المعروف بشرح النووی: ۲۴۱/۴.

(۸) التوضیح: ۸۰/۵.

(۹) تلخیص فہم من اهل الاثر: ۴۶۶/۱.

(۱۰) کشف المشکل: ۳۷۰/۴ رقم: ۲۵۷۸/۳۳۰۹.

ابن ملقن رحمته الله فرماني چه ددي خبري هم احتمال شته چه دا واقعه دواړو ښخوسره پېښه شوي وي لکه چه د ابن منده رحمته الله د صحيح نه معلومېږي ځکه چه هغوی ددواړو ښخو ترجمي او تعارف جدا جدا ذکر کړي دي. دغه شان ابن سعد رحمته الله او طبراني رحمته الله هم دا روايت د بنت يزيد د ترجمي لاندې ذکر نه کړو او بيا امام مسلم رحمته الله د اسماء بنت شکرې شکل تصريح کولو کښې متغرد هم نه دي. ^(۱) بلکه ابن ابی شيبه رحمته الله او ابو نعیم رحمته الله هم دا روايت هم دغه شان نقل کړي دي څنگه چه امام مسلم رحمته الله کړي دي. ^(۲)

الحاصل ددې اختلاف دتعيين باره کښې چه اسماء بنت شکرې سانله گرځول ددې لاندینو وجوهاتو په رڼا کښې زیات د التفات قابل او درجیع قابل ده: ① امام مسلم رحمته الله په خپل صحیح کښې داسماء بنت شکرې شکل تصريح کړي ده. ② اکثر و حضراتو د امام مسلم رحمته الله د روایاتو اتباع کړي ده. ③ د امام مسلم رحمته الله نه علاوه ابن ابی شيبه رحمته الله او ابو نعیم رحمته الله هم ددې نوم تصريح کړي ده. ④ ابن جوزي رحمته الله که يو طرف ته د اسماء بنت يزيد بن السکن په نوم باندې د جزم اظهار کړي دي نو بل طرف ته نې پخپله د اسماء بنت شکرې د سانله کیدو تعیین هم کړي دي. په دویم قول باندې هم يو دليل او قرينه ده چه په انصار کښې د شکل نوم څوم سرې نه وو مگر ددې دليل جواب ورکړي شوي وو چه ممکن دی چه شکل نوم نې نه وی بلکه لقب نې وی او ددې اسماء پلار په خپل لقب باندې مشهور وی يا بيا دلته واقعات جدا جدا وی.

حديث ترجمه الباب سره مناسباً: په ترجمه الباب کښې دا امور ذکر دي: ① ذلك المرأة نفسها (يعني خپل اندامونه په مېلوسره وينځه). ② كيفيت د اغتسال. ③ أخذ الغرصة المسكة (يعني د مشک ملاؤ شوي کپړه اخستل). ④ تنعم الدهر (يعني د وينو چاپونه او ښې لتولو سره صفا کول). خو په حديث کښې په صراحت سره آخری ذوه امور ذکر کړي شوي دي باقي پاتې شو اول ذکر کړي شوي دوه امور، نو په "ذلك" باندې په صراحت سره حديث دلالت نه کوي خود دلالت التزاميه په توگه «تنعم بها إثر الدهر» په "ذلك" باندې دلالت کوي. ځکه چه د چاپونو او ښو ختمولو کښې "ذلك" يعني مېلو ضرورت پېښېږي اود كيفيت اغتسال نه مراد که چرې دغسل حيض مخصوص صورت، يعني د وينو چاپونه صفا کولو سره هغه ځاني باندې خوشبوني لگول دي نو بيا دا خاص صورت دلته په حديث کښې هم ذکر دي. خو که دغسل دكيفيت نه مراد نفس اغتسال دي نو بيا به داسې ونيلي شي چه سره ددې چه په مذکور روايت کښې د نفس اغتسال ذکر شته مگر په اصل روايت کښې داغتسال ذکر هم موجود دي کوم چه امام مسلم رحمته الله په خپل صحیح کښې تخریج کړي دي. امام بخاري رحمته الله ددې اصل روايت تخریج ځکه نه دي کړي ځکه چه دهغه په سند کښې ابراهيم بن مهاجر يو راوی دي او هغه د امام بخاري رحمته الله په شرط باندې نه دي. ^(۳)

۱۴- باب: غُسْلُ الْمَحِيضِ

(۱) التوضيح: ۸۱/۵-۸۰.

(۲) المصنف لابن أبي شيبة كتاب الطهارة باب في المرأة كيف توتر أن تغتسل رقم الحديث: ۸۶۹.

(۳) عمدة القاري: ۲۸۵/۳-۲۸۴.

ما قبل سره ربط: په سابقه باب او موجوده باب کښې هم یو حدیث ذکر دی او په دواړو احادیثو کښې د خوشبونی د استعمال ذکر دی. علامه عینی رحمته الله علیه فرماني په حقیقت کښې ددې باب د ذکر کولو هیڅ فائده نشته دې ځکه چې کوم حدیث امام بخاری رحمته الله علیه ددې باب لاندې ذکر کړې دې هغه په وړاندې باب کښې تیر شوي دي. البته فرق صرف د سند د اختلاف دي ځکه چې تیر شوي روایت «یحییٰ بن عمار عن ابن عیینه عن منصور» په طریق سره نقل وو اودا حدیث باب «مسلم عن وهب عن منصور» په طریق سره نقل دي. (۱)

الحديث الأول

[۳۰۹] - حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ امْرَأَةً مِنَ الْأَنْصَارِ قَالَتْ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَيْفَ أَغْتَسِلُ مِنَ الْهِجِيزِ؟ قَالَ: «غُذِي فِرْصَةً مُسَكَّةً، فَتَوْضِئِي ثَلَاثًا» ثُمَّ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَحْبَا، فَأَعْرَضَ بِوُجْهِهِ، أَوْ قَالَ: «تَوْضِئِي بِهَا» فَأَخَذَتْهَا فَحَدَّ بِتَمَّهَا، فَأَغْبَرَتْهَا بِمَا يُرِيدُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. (۱۳۰۸)

ترجمه: دعائشه رضی الله عنه نه روایت دي چې د قبيله انصار نه یوې ښځې رسول الله صلی الله علیه و آله ته عرض او کړو چې زه د حیض غسل څنگه او کړم؟ حضور پاک او فرمائیل د مشک یوه ټکره واخله او په هغې سره پاکي حاصله کړه. د رسول الله صلی الله علیه و آله درې ځل ارشاد او فرمائیلو. بیا نبی کریم صلی الله علیه و آله ته حیاء راغله او حضور پاک خپل مخ مبارک دهغه طرف ته واړولو او یا بیا پیغمبر صلی الله علیه و آله د «بها» په اضافه سره «توضی بها» او فرمائیل. عائشه رضی الله عنه فرماني چې ما هغه ښځه خپل طرف ته راښکله او بیا یې د نبی کریم صلی الله علیه و آله د مراد نه خبر کړه.

تراجم رجال

مسلم بن ابراهيم: دا مسلم بن ابراهيم القصاب ازدي فراهیدی بصری رحمته الله علیه دي. ددوی حالات کتاب الإيمان باب زیادة الإيمان ونقصانه لاندې تیر شوی دی. (۲)

وهيب: دا وهیب بن خالد بن عجلان باهلی بصری رحمته الله علیه دي. ددوی حالات کتاب الإيمان باب تفاضل الإيمان فی الأعمال لاندې تیر شوی دی. (۳)

منصور بن عبد الرحمن: دامنصور بن عبد الرحمن رحمته الله علیه دي. ددوی حالات کتاب الحيض باب قراءة الرجل فی حجر امرأته وهي حائض لاندې تیر شوی دی. (۴)

صفية بنت شيبة: دا صفیه بنت شیبه بن عثمان بن ابی طلحه العبدريه رضی الله عنه ده. ددې حالات کتاب الغسل باب من بدأ بشق رأسه الأيمن فی الغسل لاندې تیر شوی دی.

(۱) عمدة القاری: ۲۸۷/۳.

(۲) قوله: عائشة: الحديث، مرتخریجه تحت الحديث السابق.

(۳) كشف الباری: ۴۵۵/۲.

(۴) كشف الباری: ۱۱۸/۲.

(۵) كشف الباری: ۲۹۱/۱.

عائشة: دا ام المؤمنین حضرت سیده عائشه بنت ابی بکر صدیق (رضی اللہ عنہا) ده. ددوی حالات «بدء الوحي» ددویم حدیث لاتدی تفصیلاً تیرشوی دی. ^(۱)

شرح حدیث

قوله: **توضی:** حضور پاک ارشاد اوفرمانیلو چه د مشک یوه تکره واخله او په هغې سره پاکي حاصله کړه. دلته توضی «خپل لغوی معنی تنظیف» پاکي حاصلول، کښې دې ځکه چه په تیر روایت کښې د تطهري صراحت دې. ^(۲)

قوله: **ثلاثاً:** مطلب دادې چه حضور پاک توضی «درې ځل ارشاد اوفرمانیلو» ^(۳) اودا احتمال هم دې چه ددې تعلق «ثلاث» سره وی یعنی دغه سائله درې ځل سوال او کړو لکه چه دتیرشوی زوایت نه واضح کیږي. ^(۴)

قوله: **أق:** داد حضرت عائشه صدیقه (رضی اللہ عنہا) د طرف نه شک واقع شوې دې چه حضور پاک (ﷺ) توضی «اوفرمانیلو یا بیانی توضی بها» اوفرمانیلو یعنی «تطهري بالفرضه». ^(۵)

د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: په ظاهره باندې په حدیث او ترجمه الباب کښې هیڅ مطابقت نشته ځکه چه په ترجمه الباب کښې «غسل حیض» ذکر دې خو په حدیث کښې د غسل حیض څه ذکر نشته دې. مگر شراح کرام رحمهم الله لیکلی دی که چرې لفظ غسل په فتحه د عین اومحیض داسم مکان په معنی کښې واخستلې شی نو په ترجمه الباب او حدیث دواړو کښې به مطابقت واضح شی ځکه چه ددې تاویل نه پس به مطلب داشی چه حدیث او ترجمه الباب دواړو کښې د بدن دمخصوص حصې دپاکوالی بیان دې کوم سره د چه د حیض د وینې تعلق کیږي. اوکه چرې لفظ غسل په ضمه د عین پریخودلې شی اودمحیض نه مراد دحیض وینه وی نو په دې صورت کښې به دا اضافت لامیه شی چه دهغه غسل بیان کوم چه د حیض سره خاص دې. دغه شان د غسل مخصوص کیفیت سره به د اصل غسل ثبوت خپل پخپله پیداشی. ^(۶)

۱۵- باب: اَمْتِشَاطُ الْمَرْأَةِ عِنْدَ غُسْلِهَا مِنَ الْمَحِيضِ

ماقبل سره ربط: سابقه باب او دې باب دواړو کښې ربط دادې چه په دواړو کښې دې امر طرف ته اشاره ده چه ښځه دې دحیض په غسل کښې د صفایښی ښه اهتمام کوی. هم دغه وجه ده چه باب سابق

^(۱) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

^(۲) إرشاد الساری: ۵۵۵/۱.

^(۳) إرشاد الساری: ۵۵۵/۱.

^(۴) عمدة القاری: ۲۸۷/۳.

^(۵) عمدة القاری: ۲۸۷/۳ إرشاد الساری: ۵۵۵/۱.

^(۶) عمدة القاری: ۲۸۷/۳ إرشاد الساری: ۵۵۵/۱.

کنبی د حیض په غسل کنبی د خوشبونی د استعمال ذکر وو او په دې باب کنبی د اهتمام په غرض سره په وینستو کنبی د گمزي کولو په صراحت سره اود وینستو کمسنی کولاولو ضمناً تذکره ده. (۱)

د ترجمه الباب مقصد:

د شیخ الحدیث زکریا رحمته الله علیه وائي: شیخ الحدیث زکریا رحمته الله علیه فرماني چه حضرات شراح کرام رحمهم الله د ترجمه الباب دغرض اومقصد په حواله سره سکوت فرمائيلي دي اوزما په نیز دترجمه الباب دمقصد په حواله سره د ټولو نه بهتر توجیه داده چه مذکوره باب اوراتلونکي باب (دواړه) د سابقه باب دوه جدا جدا جزونه دي اود دریواړو ابواب مقصد دغسل حیض کیفیت اوطریقه بیانول دي. (۲)
ددې ابواب په ملاوولو سره او په دې کنبی چه کوم احادیث ذکرکړي شوي دي د هغې کتلو سره معلومیږي چه د بنحو په معامله کنبی کوم تخفیفی حکم ورکړي شوې دي چه په غسل کنبی د وینستو جرړې لمدول کافی دي. د وینستو د جرړو د لمدولونه پس د وینستو د کمسو د کولاولو ضرورت شته دي نو دا حکم د جنابت غسل سره خاص دي. د حیض په غسل کنبی به وینسته کولاولو وی اودا وجوبی حکم دي. هم دغه د امام حسن رحمته الله علیه او امام طاووس رحمته الله علیه مسلك دي. د احادیث د ظاهر نه معلومیږي چه دامام بخاری رحمته الله علیه هم دغه مسلك دي. امام احمد رحمته الله علیه هم دغه قول اختیارکړي دي. خودامام احمد رحمته الله علیه د اصحاب یو جماعت په غسل حیض اوغسل جنابت دواړو کنبی د وینستو کولاولو مستحب امر گرځولي دي په دې شرط چه د وینستو د کولاولو نه بغیر جرړې لمدې شی هم دغه د جمهور علماؤ مسلك دي. (۳)

د حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنه باره کنبی راخی چه هغه بنخوته دغسل په وخت (که د جنابت غسل وی اوکه حیض) د وینستو کمسنی کولاولو حکم ورکولو. حضرت عائشه رضی الله عنها ته چه کله د عبدالله بن عمرو رضی الله عنه سره متعلق داخبر اورسیدو نو هغې د خفگان اظهار کولو سره افرمائيل: «يا عمه! لاين عمرو! بأمر النساء إذا اغتسلن أن ينقضن رؤوسهن، أفلا بأمرهن أن يملحن رؤوسهن؟ لقد كنت أنا ورسول الله صلى الله عليه وسلم لغتسل، فلا أريد على يدي أن أفرغ على رأسي ثلاث أفرغات» يعني په عبدالله بن عمرو باندې تعجب دي چه هغه هسي بنخوته د غسل په وخت د وینستو د کمسو د کولاولو حکم ورکوي. بيا هغه دا حکم ولي نه ورکوي چه هغه بنخې دي خپل سره اوخړو، اوزمونې عمل خودا وچه کله به ما اورسول الله صلی الله علیه و آله غسل کولو نو ما به په خپل سرباندې ددریو چونگو اوبو اچولونه زیاتوالي نه کولو. (۴) هم دغه وجه ده چه ابن قدامه رحمته الله علیه فرماني: «ولا يختلف المذهب في أنه لا يجب نقضه من الجنابة، ولا أعلم فيه خلافا بين العلماء إلا ما روي عن عبد الله بن عمرو يعني دجنابت په غسل کنبی د وینستو کمسنی کولاولو سره متعلق بغیر د عبدالله بن عمرو رضی الله عنه نه بل دچانه هم د وجوب قول نقل نه دي خکه چه دهغوی په حواله سره روایت کنبی راخی چه هغوی به بنخوته دغسل په وخت د وینستو د کمسو د کولاولو حکم ورکولو. (۵)

(۱) عمدة القاری: ۲۸۷/۳.

(۲) الكنز المتواری: ۲۷۶/۳.

(۳) فتح الباری: ۱/۱۸۸ کنز المتواری: ۲۷۶/۳.

(۴) المغنی لابن قدامة: ۱/۲۹۸ دارعالم الکتب.

(۵) المغنی لابن قدامة: ۱/۲۹۸ دارعالم الکتب.

چونکه دعبد الله بن عمرو رضی اللہ عنہ داسی حکم ورکول غسل د جنابت او غسل د حیض دواړو سره متعلق وو په دې وجه حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ دابن قدامه رحمۃ اللہ علیہ داخبره هم دهغوی په حواله سره داسی نقل کړې ده: «لأعلم أحدا قال بوجوبه إلا ما روي عن عبد الله بن عمرو»^(۱)

نور ابن قدامه رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه د حیض په غسل کښې د وینښتو کولاول واجب دی که نه دی؟ نو په دې مسئله کښې زموږ اصحاب (حنابله) کښې اختلاف دي. بعض دحیض په غسل کښې دي ته واجب وئیلی دی لکه امام حسن رحمۃ اللہ علیہ او امام طائوس رحمۃ اللہ علیہ او بعض دا مستحب لیکنلی دی اوهم دغه صحیح قول دي. ان شاء الله. ^(۲) اوس ددې تفصیل نه دامعلومه شوه چه د امام احمد رحمۃ اللہ علیہ په نیز دحیض په غسل کښې به وینښته کولاولې شی او ابن قدامه رحمۃ اللہ علیہ ددې مستحب کیدو قول کړې دي.

جمهور حضرات دام سلمه رحمۃ اللہ علیہ د قول نه استدلال کوی چه هغې د حضور پاک نه سوال اوکړو اې د الله رسول صلی اللہ علیہ وسلم زه د خپل سر کمسنی کلکې ترم نو آیا د جنابت په غسل کښې دا کولاولوم؟ نو حضور پاک او فرمائیل نه، د کولاولو ضرورت نشته دي. په یویل طریق کښې دغسل جنابت سره د حیض دغسل متعلق هم دغه سوال دي. دهغه روایت نه معلومیږی چه د وینښتو کولاولو مستحب دی که د جنابت غسل وی اوکه د حیض غسل وی. خود حدیث باب ظاهر په وجوب باندې دلالت کوی. په دې وجه جمهورو حدیث باب هم په استحباب باندې محمول کړې دي دې دپاره چه په دواړو روایتونو کښې جمع اوشی. یا بیا حدیث باب په هغه صورت باندې محمول کړې شی په کوم کښې چه اوبه ترجیرو پورې نه رسی. ځکه چه په داسی صورت کښې د وینښتو کولاولو واجب کیږی. او حدیث دام سلمه رحمۃ اللہ علیہ په هغه صورت باندې محمول کړې شی چه کله اوبه د وینښتو جړو ته رسیږی.^(۳)

الحديث الأول

[۳۱]- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، أَنَّ عَائِشَةَ، قَالَتْ: أَهْلَكْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حِجَّةِ الْوَدَاعِ، فُكِّنْتُ مِنْ مَنَعَةٍ وَلَمْ يَسُقِ الْهَدْيَ، فَرَعِمْتُ أَنَّهَا حَاضَةٌ وَلَمْ تَظْهَرْ حَتَّى دَخَلْتُ لَيْلَةَ عَرَفَةَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذِهِ لَيْلَةُ عَرَفَةَ وَأَنَا كُنْتُ مَنَعْتُ بَعْرَةَ، فَقَالَ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْقَضَى رَأْسُكَ وَأَمْتُ حِطَّى، وَأَمْسِكِي عَنْ عَمْرِكَ»، فَقَعَلْتُ، فَلَمَّا قَضَيْتُ الْحَجَّ أَمَرَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ لَيْلَةَ الْحَضِيَّةِ فَأَعَزَّنِي مِنَ التَّلْبِيهِ مَكَانَ عُمَرَى الَّتِي نُسِكْتُ» (ار ۲۹۰)

ترجمه: د حضرت عائشه صدیقہ رضی اللہ عنہا نه روایت دي چه ما په حجة الوداع کښې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره احرام اوتړلو اوزه هغه خلقو کښې ووم کومو چه دتمتع نیت اوکړو اود قربانتی څاروی څان سره وانفستل. بیا حضرت عائشه رضی اللہ عنہا اوفرمائیل چه په هغې باندې حیض شروع شو اود حیض پاکي حاصله نه شوه. تردې چه دعرفه شپه راغله نوهغې عرض اوکړو اې دالله تعالی رسول صلی اللہ علیہ وسلم داد عرفه

(۱) فتح الباری: ۱/۴۱۸.

(۲) المغنی لابن قدامه: ۳۰۰-۲۹۸/۱ دارعالم الکتاب.

(۳) فتح الباری: ۱/۴۱۸ صحیح مسلم کتاب الحيض باب حکم ضغائر المفتلة رقم الحديث: ۷۴۵-۷۴۴.

(۴) قوله: عائشة: الحديث، مترجيجه تحت رقم الحديث: ۲۹۰.

شبه ده اوما د عمره احرام ترلوسره دتمتع اراده کړې وه. حضور پاک ارشاد او فرمائیلو ته خپل سر کولړو کړه گمزن او کړه اود عمرې نه منع شه نو ما هم داسې او کړه. کله چه زه دحج نه فارغ شوم نو حضور پاک د حصبه په شبه کښې عبدالرحمن ته حکم ورکړ وهغه ماته ددې عمرې په قضاء کښې دکومې چه ما احرام ترلې وو د تنعيم نه عمره او کړه.

تراجم رجال

موسی بن اسماعیل: دا ابو موسی بن اسماعیل التبوذکی البصری رحمته الله دی. د دوی مختصر حالات بدء الوحي کښې د څلورم حدیث لاتدي ^(۱) او تفصیلی حالات کتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة الهدى والوالد أس لاتدي تیر شوی دی. ^(۲)

إبراهيم: دا ابو اسحاق ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف زهری مدنی رحمته الله دی. د دوی اجمالی حالات کتاب الإيمان باب فضل أهل الإيمان فی الأعمال لاتدي تیر شوی دی. ^(۳)

او تفصیلی حالات کتاب العلم باب ما ذکر فی ذهاب موسى عليه السلام فی البصر رحمته الله لاتدي تیر شوی دی. ^(۴)
ابن شهاب: ددوی مکمل نوم ابو بکر محمد بن مسلم بن عبيد الله بن عبد الله بن شهاب بن عبد الله بن الحارث بن زهره بن کلاب بن مرة بن کعب بن لؤی زهری مدنی دی. ددوی حالات بدء الوحي ددریم حدیث لاتدي تیر شوی دی. ^(۵) او نور حالات نى کتاب الفسل کښې هم راغلی دی.

عروة: دا عروة بن الزبير بن العوام رحمته الله دی. د دوی مختصر حالات بدء الوحي دویم حدیث لاتدي ^(۶) او تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه لاتدي تیر شوی دی. ^(۷)

عائشة: دا ام المؤمنین سیده عائشه بنت ابی بکر الصديق رضي الله عنه ده. د دوی حالات بدء الوحي دویم حدیث لاتدي تیر شوی دی. ^(۸)

شرح حدیث

قوله: (الهدى): هدي دهاء فتحة اودال سکون اویاء مخففه سره هم لوستلې شی اود دال په کسره او هاء مشدده سره هم لوستلې شی ^(۱) هدي هغه څاروی ته وانی کوم چه د ذبح کولو دپاره حرم ته راوړلې شی علامه کرمانی رحمته الله فرمائی چه د حدیث الفاظ «ولم یسق الهدى» وړاندې ذکر شوي «وکنت من تمتع»

^(۱) کشف الباری: ۴۳۳/۱.

^(۲) کشف الباری: ۴۷۷/۳.

^(۳) کشف الباری: ۱۲۰/۱.

^(۴) کشف الباری: ۳۳۳/۳.

^(۵) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

^(۶) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

^(۷) کشف الباری: ۴۳۶/۲.

^(۸) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

^(۹) عمدة القاری: ۲۸۸/۳ ارشاد الساری: ۵۵۶/۱.

دپاره بیان دي ځکه چه دحج تمتع اراده لرونکي سړي خپل خان سره هدی نه اوري. په دې باندې علامه عینی رحمته الله علیه او فرمائیل چه د تمتع دوه قسمونه دي. یوهغه تمتع وی چه خپل خان سره د هدی خناور اوری اوځي. ^(۱) او دویم هغه تمتع وی چه خپل خان سره د هدی خناور نه اوری او د هر قسم حکم جدادې. کوم تمتع چه هدی خان سره اوری هغه په مینځ کښي د احرام نه حلال کيدې نه شی او کوم چه د هدی خناور خان سره نه اوری نو هغه د عمرې افعالو نه فارغ کيدو سره احرام کولاولي شی او د هغه دپاره هغه څیزونه بیا حلال شی کوم چه د احرام نه وړاندې حلال وو او د احرام تر لونه پس حرام شوي وو.

قوله: فرغت منها حاض: راوی د زعمت الفاظ نقل کړي دي د قالت الفاظ نی نه دي نقل کړي ځکه چه حضرت عائشه رضی الله عنها پخپله هم په صراحت سره د دغه خبرې ذکر نه وو کړې او دا خبره وه هم داسې د کومې په تصریح کولو کښي چه حیاء مانع ده. ^(۲)

قوله: ليلة الحصة: دحاء فتحه د صاد سکون اوباء فتحه سره لوستلې شی. او ليلة الحصة نه مراد هغه شپه ده په کومه کښي چه د حضور پاک قافلي د حصبه په مقام باندې قیام کړي وو. ^(۳)

قوله: التعميم: د تعميم مقام د ټولو نه نيزدې ميقات دې چه د مدينې په لار دمکې نه درې ميله فاصله باندې واقع دي. ^(۴)

ددې حديث باقی ټول شرح او مباحث «باب الأمر بالنساء إذا نفسن» لاتدې په تفصيل سره تیر شوی دی.

د هديت ترجمه الباب سره مناسبت:

د علامه داؤدی رحمته الله علیه راځي: امام داؤدی رحمته الله علیه فرماني چه ترجمه الباب او حديث کښي هيڅ مناسبت نشته دي ځکه چه په ترجمه الباب کښي د غسل په وخت ويښتو کښي د گمتر کولو ذکر دي او په روايت کښي د گمتر کولو حکم د عمرې نه د حلال کيدو دپاره وو نه چه د غسل دپاره. علامه کرمانی رحمته الله علیه ددې جواب ورکولو سره فرماني چه په روايت کښي د احرام حج هم تذکره ده چه په دې خبره باندې دلالت کوي چه دا غسل د احرام دپاره وو ځکه چه د احرام دپاره غسل مسنون دي. اوس چه کله په روايت کښي غسل د احرام دپاره امتشاط يعنی گمتر کولو اود کمسني د ويښتو کولاول مسنون کيدل بيان شو نو د غسل حيض دپاره دا امتشاط په طريقه اولي مسنون وی ځکه چه په غسل احرام کښي خو صرف پاکي اوصفاني مقصود وی خو په غسل حيض کښي نجاست غليظه ختمول وی. نو چه کله د احرام په غسل کښي د ويښتو کولاول او په هغې کښي گمتر کولو حکم دي نو دا حکم د حيض د غسل دپاره بدرجه اتم کيدل پکار دی. اتوبيا دا خبره هم ده چه د احرام غسل صرف مسنون او مستحب دي ليکن د حيض غسل خو فرض دي.

بل د احرام حج دپاره د غسل کولو ذکر سره د دې چه په دې روايت کښي نشته دي ليکن په نورو رواياتو کښي د غسل ذکر په صراحت سره موجود دي. چنانچه امام مسلم رحمته الله علیه چه کوم روايت تخريج

(۱) عمدة القاری: ۲/۲۸۸.

(۲) عمدة القاری: ۳/۲۸۸.

(۳) عمدة القاری: ۳/۲۸۸.

(۴) عمدة القاری: ۳/۲۸۸.

کري دي دهغي الفاظ دادی: «فاغتسل ثم أهلى بالحیة» (۱) او ادا د امام بخاری طریقه ده چه هغه کله داسې ترجمه الباب قائم کوی په کوم کښې چه د روایت نورو طرق ته اشاره وی او روایت مذکور تحت الباب کښې د ترجمه الباب صراحة څه ذکر نه وی. (۲)

۱۶- باب: تَقْضِ الْمَرْأَةُ شَعْرَهَا عِنْدَ غُسْلِ الْمَحِيضِ

ما قبل سره ربط: ددې باب سابقه باب سره مناسبت دادې چه په دواړو کښې د دوو داسې امورو تذکره ده دکوم تعلق چه یو جنس سره دې. چنانچه باب سابق کښې دغسل حیض په وخت وینستو کښې د گمنز کولو تذکره وه اودې باب کښې دغسل حیض په وخت د وینستو کمسنی کولو لولوتذکره ده. (۳) واضحه دې وی چه په غسل حیض او غسل جنابت کښې د ښځې دپاره خپل وینسته کولوول یو مختلف فیه مسئله ده کومه چه په تیر شوی باب کښې تیره شوې ده. (۴)

د ترجمه الباب مقصد: باب سابق کښې د ترجمه الباب مقصد تلاندې خبره تیره شوې ده چه «باب امتشاط المرأة عند غسليها من المحيض» او «باب تقض المرأة شعرها عند غسل المحيض» دواړه ابواب د «باب غسل المحيض» دوه جدا جدا اجزاء دی اومقصد ددرواړو ابواب نه د حیض د غسل کیفیت بیانول دی. (۵)

الحديث الأول

[۲۸] - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: خَرَجْنَا مَوَافِينَ لِهَلَالِ ذِي الْحِجَّةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَهْلَ بِعُمْرَةٍ فَلْيَهْلِلْ، فَإِنِّي لَوَلَا أَنِّي أَهْدَيْتُ لَأَهْلَلْتُ بِعُمْرَةٍ» فَأَهْلَ بَعْضُهُمْ بِعُمْرَةٍ، وَأَهْلَ بَعْضُهُمْ بِحَجٍّ، وَكُنْتُ أَنَا مِنْ أَهْلِ بَعْثَةٍ، فَأَذْرَكْنِي يَوْمَ عَرَفَةَ وَأَنَا حَائِضٌ، فَشَكَّوْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «دَعِي عُمْرَتِكَ، وَاتَّقِضِي رَأْسِكَ، وَامْتَشِطِي وَأَهْلِي بِحَجٍّ»، فَقَعَلْتُ حَتَّى إِذَا كَانَ لَيْلَةُ الْحَضْبَةِ، أَرْسَلَ مَعِيَ أَخِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ فُحَرِّجْتُ إِلَى التَّلْعِيمِ، فَأَهْلَلْتُ بِعُمْرَةٍ مَكَانَ عُمْرَتِي قَالَ هِشَامٌ: «وَلَمْ يَكُنْ فِي شَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ هَدْيٌ، وَلَا صَوْمٌ وَلَا صَدَقَةٌ» (۱) (ار ۱۲۹۰)

ترجمه: دعانشه (۲) نه روایت دې چه مونږ د ذی الحجه میاشت سره نيزدې رسول الله ﷺ سره اووتلو. رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمانیلو. کوم سړې چه د عمرې احرام تړل غواړی هغه دې د عمرې احرام

(۱) صحيح مسلم كتاب الحج باب بيان وجوه الإحرام..... الخ رقم الحديث: ۲۹۳۷.

(۲) شرح الکرمانی: ۱۸۴/۳-۱۸۳ عمدة القاری: ۲۸۸/۳ فتح الباری: ۴۱۷/۱.

(۳) عمدة القاری: ۲۹۰/۳.

(۴) عمدة القاری: ۲۹۰/۳.

(۵) الكنز المتواری: ۲۷۸/۳.

(۶) قوله: عائشة: الحديث. قد مر ترجمه تحت رقم الحديث: ۲۹۰.

اوتری او که ما د قربانتی هدی خان سره نه وو راوستې نو زه به هم د عمرې نه پس د احرام نه حلال کیدم. چنانچه بعض خلقو د عمرې احرام اوتړلو اوبعض د حج او زه په هغه خلقو کښې ووم چاچه د عمرې احرام تړلې وو. په ماد عرفه ورځ شوه په داسې حال کښې چه زه حائضه شوم. چنانچه ما رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو حضور پاك اوفرمانيل: عمره پرېږده د سر وینشته اوسپړه اوگمنز اوکړه اود حج احرام اوتره. نو ما هم داسې اوکړل، تردې چه کله به حصبه کښې د حصاریدو شپه راغله نو حضور پاك ماسره زما زور عبدالرحمن رضي الله عنه اولیگلو نو زه د تنعیم پورې لازم اود هغه ځانی نه د فوت شوي عمرې په ځانی د دویمې عمرې احرام اوتړلو. هشام رضي الله عنه وائی چه دې ټولو خبرو کښې نه هدی وه نه روژې او نه صدقه.

تراجم رجال

عبيد بن اسماعيل: دا عبيد بن اسماعيل قرشي هباری عبادی کوفی رضي الله عنه دې. ددوی کنیت ابو محمد دې. د بعض حضراتو وینا ده چه ددوی نوم عبيد الله دې او عبيد د دوی لقب دې. (۱)
حافظ ابن حجر رضي الله عنه فرمائی چه حافظ شیرازی رحمته الله په دې خبره باندې جزم کړې دې چه ددوی نوم عبدالله دې اولقب ئی عبيد دې. (۲)

هغوی د سفیان بن عیینه، عیسی بن یونس، حماد بن اسامه، ابودریس، جمیع بن عمر بنعبدالرحمن العجلی او عبدالرحمن بن محمد محاربی رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کړې دې.
اود دوی نه امام بخاری، احمد بن علی الخزاز، عبدالله بن زید اتن البجلی، ابو حاتم مجمدين ادریس رازی، علی بن العباس، محمد بن العباس الاخرم او محمد بن الحسین بن حفص خثعمی رحمهم الله وغیره د حدیث روایت کوی. (۳) محمد بن عبدالله الحضرمی رضي الله عنه فرمائی **ثقة**. (۴) حطین رضي الله عنه فرمائی **ثقة**. (۵) دارقطنی رضي الله عنه فرمائی **ثقة**. (۶) ابن جبان رضي الله عنه دوی کتاب الثقات کښې ذکر کړی دی. (۷)
ددوی د وفات کال سره متعلق امام بخاری رحمته الله فرمائی چه ددوی انتقال ۲۵۰ هجری ربیع الاول اواخر کښې د جمعه په ورځ شوې. (۸)

ابواسامه: دا ابواسامه رضي الله عنه دې. ددوی حالات کتاب العلم باب فضل من علم وعلم لاتدې تیر شوی دی. (۹)
هشام: داد عروة بن الزبير بن العوام رضي الله عنه خونی دې. د دوی مختصر حالات بدء الوحي دویم حدیث لاتدې (۱۰) اوتفصیلی حالات کتاب الإيمان باب أحب الی الله اودوه لاتدې تیر شوی دی. (۱۱)

(۱) عمدة القاری: ۲۹۰/۳ تهذیب التهذیب: ۳۲/۳.

(۲) تهذیب التهذیب: ۳۲/۳.

(۳) د تلامذه ومشائخ د تفصیل دپاره اوگورنی تهذیب الکمال: ۱۸۶/۱۹.

(۴) تهذیب الکمال: ۱۸۶/۱۹.

(۵) تهذیب الکمال: ۳۲/۳.

(۶) تهذیب الکمال: ۳۲/۳.

(۷) ۴۳۳/۸.

(۸) التاريخ الكبير: ۴۲۵/۵ رقم الترجمة: ۱۴۴۱.

(۹) کشف الباری: ۴/۱۶۴.

(۱۰) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

عروة: دا عروة بن الزبير بن العوام رضی اللہ عنہ دې د دوی مختصر حالات بدء الوحي دويم حديث لاتدي (۱) او تفصيلی حالات كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومنه لاتدي تیرشوی دی. (۲)

عائشة: دام المؤمنین سیده عائشه بنت ابی بکر الصديق رضی اللہ عنہ ده. د دوی حالات بدء الوحي دويم حديث لاتدي تیرشوی دی. (۳)

شرح حديث

قوله: موافين لهلل ذي الحجة: یعنی زمونږ دمدینې منورې نه روانیدل د ذی الحجه دمیاشت شروع کیدو نه یوڅو ورځې وړاندې وو. (۴)

دائمه حديث اوشراح حديث په دې سلسله کښې اختلاف دې چه دمدینې منورې نه دحجة الوداع دپاره روانیدل په کومه ورځ اوکوم تاریخ شوی؟ اودا اختلاف «باب الأمر بالنساء إذا فقس» لاتدي په مفصل اومدلل انداز کښې ذکر کړې شوی دی. البته د آسانتی دپاره ددغخ اختلاف حاصل دلته ذکر کولې شي.

ددغه اختلاف حاصل دادې چه دمدینې منورې نه د روانیدو په سلسله کښې درې اقوال دی. رومېي قول دامام طبري رضی اللہ عنہ دې چه د ذوالقعدة ۲۴ تاریخ دجمعه په ورځ یوم الخروج گرځوی. دويم قول د ابن حزم رضی اللہ عنہ دې چه ۲۴ ذوالقعدة د زیارت په ورځ یوم الخروج گرځوی. او دریم قول د علامه ابن قیم رحمته اللہ علیہ حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ اوملاعلی قاری رحمته اللہ علیہ او انورو محققینو حضراتو دې. داحضرات ۲۵ ذوالقعدة دهفته په ورځ یوم الخروج گرځوی. او هم دغه قول د احادیث صحیحه برابر دي.

قوله: أهديت: یعنی که چرې ما هدی (د قربانۍ ځناور) ځان سره نه وو راوستلې نوما به هم د عمرې احرام تړلو، حضوریاک هدی ځان سره د راوستل د عمرې احرام نه تړلو دپاره علت ددې دپاره اوگرځولو ځکه چه هدی ځان سره راوستونکې ترهغه وخته پورې احرام نه حلال کیدې نه شی ترکومې چه هغه هدی قربانی او ذبح نه کړې شی اوبښکاره خبره ده چه د هدی دقربانۍ ورځ ۱۰ ذی الحجه (یوم النحر) ده. (۵)

اشکال: دلته یو اشکال پیدا کیږي چه دحضوریاک ارشاد (ولانی أهديت لأهلک بعمره) نه خودا مفهوم کیږي چه حج تمتع دحج افراد نه افضل دې؟ بیا امام شافعی رحمته اللہ علیہ ددې اشکال دختمولودپاره څه جواب ورکړي دي؟

علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ فرماني چه ددې اشکال جواب دادې چه ذوالخليفة ته رسیدوسره د ټولونه اول حضوریاک حضرات صحابه کرام رضی اللہ عنہم ته خطاب کولوسره په دې امر کښې اختیارورکړو چه د چا زړه غواړي د حج احرام دې اوتری اود چا چه زړه غواړي نو د عمرې احرام دې اوتری. په دغه اختیار

(۱) کشف الباری: ۴۳۲/۲.

(۲) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۳) کشف الباری: ۴۳۶/۲.

(۴) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۵) شرح الکرماني: ۱۸۵/۳ عمدة القاری: ۲۹۰/۳.

(۶) شرح الکرماني: ۱۸۵/۳ عمدة القاری: ۲۹۱/۳.

ورکولوسره مقصود د حضرات صحابه کرامو ﷺ نه دهغه باطل عقیدې تردید اومخالفت کول وو دکوم په وجه چه د حج په میاشتو کښې عمره کول افجر الفجور گڼلې شو. په دې وجه رسول الله ﷺ دحج او عمرې دواړو نه د هریو احرام دتلو اختیار ورکړو چه دغه غلطه عقیده هم ددغه حضراتو په عمل سره چټرې کړې شی. لیکن پخپله حضور پاک دحج احرام ترلې وو اود هدی خان سره د بوتلو د وجې نه حج فسخ کولوسره د عمرې احرام نه شو ترلې. په دې وجه دصحابه کرامو د زړه دتسلنی دپاره نې داهم اوفرمانیلل چه مایه هم خامخا ستاسو خلقو موافقت کولو مگر مشکل دادې چه ما خان سره هدی راوړلې راغلې یم. د کوم په وجه چه زما دپاره د هدی د قربانۍ نه وړاندې حلال کیدل جائز نه دی. ځکه چه حضرات صحابه کرامو ﷺ هم د حضور پاک په موافقت کښې دحج د احرام اراده لرله. لهذا دلته د حج فسخ کولوسره د عمرې احرام ترل مراد دی چه هم د دغه حجة الوداع والا کال سره خاص وو. دې نه مراد حج تمتع نه دې د کوم د افراد په مقابله کښې چه په افضلیت کښې اختلاف دې. (۱)

«فسخ الحج إلى العرة، مطلب:» «فسخ الحج إلى العرة» مطلب د احرام حج نیت بدلولوسره د احرام عمرې نیت کول دی. (۲)

جمهور علماؤ حج فسخ کولوسره د عمرې احرام ترل د عدم جواز قول نقل کړې دې. ابن عباس رضی الله عنهما ددې د جواز خبره کړې ده اوهم دغه دامام احمد رحمه الله او امام داؤد رحمه الله مذهب دې اود هغوی استدلال ددې خبرې نه دې چه دحجة الوداع په موقع حضور پاک د خپلو اصحابو حج فسخ کولوسره د عمرې د احرام ترلو اختیار ورکړې وو. جمهور حضرات ددې دا جواب ورکوی چه د رسول الله ﷺ دا فرمان اوحکم هم د دغه حجة الوداع والا کال سره خاص وو. د کوم دلیل چه د سنن ابی داؤد، سنن نسائی او سنن ابن ماجه روایات دی. په کوم کښې چه حارث بن بلال دخپل پلار نه نقل کوی چه هغه دحجة الوداع په موقع د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو «فسخ الحج لنا خاصة أولسن بعدنا» یعنی آیا داحکم صرف زمونږ سره خاص دې یا زمونږ نه پس راتلونکو دپاره به هم دا حکم او اختیار وی؟ نو رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمانیلو «بل لکم خاصة» یعنی دا حکم صرف په دې کال هم ددې خلقو دپاره خاص دې. (۳)

قوله: قال هشام: په دې کښې دوه احتماله دی. یوا احتمال دادې چه دې ته تعلیق اوونیلې شی. په داسې صورت کښې به د حضرت هشام رحمه الله قول «ولم یکن فی شیء من ذلك هدی ولا صوم ولا صدقة» به معلق روایت گڼلې شی. دویم احتمال د ادې چه ددې په اعتبار د معنی به سند کښې موجود لفظ «هشام» باندې عطف دې او په دې صورت کښې به د حضرت هشام رحمه الله قول د حدیث متصل جز اوحصه شی. (۴) که چرې «قال هشام» تعلیق اوگنلې شی نوددې تعلیق مقصد به د یواشکال طرف ته. اشاره کول وی اوهغه اشکال دادې چه حضرت هشام رحمه الله خودا فرمائی چه په دې پوره سفر او واقعه

(۱) شرح الکرماني: ۱۸۶/۳ عمدة القاری: ۲۹۱/۳ ارشاد الساری: ۵۵۷/۱.

(۲) التوضیح: ۹۱/۵.

(۳) التوضیح: ۹۱/۵ سنن ابی داؤد کتاب المناسک باب الرجل یهل بالحج ثم یجعلها عمرة، رقم الحدیث: ۱۸۰۸ سنن النسائی کتاب المناسک باب إباحة فسخ الحج بعمرة لمن لم یسق الهدی رقم الحدیث: ۲۸۱۰ وسنن ابن ماجه کتاب المناسک باب من قال کان فسخ الحج لهم خاصة، رقم الحدیث: ۲۹۸۴.

(۴) عمدة القاری: ۲۹۱/۳ شرح الکرماني: ۱۸۶/۳ ارشاد الساری: ۵۵۸/۱.

کنبیٰ خونه هدی وه نه روژه او نه صدقه وه. لیکن په حضرت عائشه رضی الله عنها باندې خو که هغه قارنه وه یا متمتع په دواړو صورتونو کنبیٰ هدی لازم ده. د قرآن په صورت کنبیٰ به هغه هدی د احناف په نیز دم شکر وی اود شوافع په نیز به هدی جبر وی او که چرې حضرت عائشه رضی الله عنها متمتع وه اوروستو مفرده بالحج شوې وه لکه چه دا حنافو تحقیق دې نوییاهم هدی لازم ده او په دې صورت کنبیٰ به دغه هدی د جنایت وی. بیا که چرې هدی نه وی نوډ روژو حکم دې. درې روژې د حج په ورځو کنبیٰ او اووه کورته د راگرځیدو نه پس. نوډ اشکال حاصل دادې چه د حضرت عائشه رضی الله عنها د احرام سره متعلق دانمه حضراتو د تحقیقاتو تقاضا داده چه هدی لازم کیدل پکار دی. خو دلته حضرت هشام رضی الله عنه فرماني چه په دې سفر کنبیٰ نه هدی وه نه روژه او نه صدقه؟

ددې په تاویل کنبیٰ حضرات شوافع دا وانی چه دلته د هدی جنایت نفی ده د هدی جبر نفی نه ده اواحناف حضرات دا تاویل کوی چه د هدی شکر نفی ده د هدی جنایت نفی نه ده. خود دې تاویلاتونه بهتر دا معلومیری چه اووینلې شی حضرت هشام رضی الله عنه ته تردغې خبر نه دې رسیدلې گنی د روایاتونه داخبره صفا معلومه ده چه په دې سفر کنبیٰ رسول الله صلی الله علیه و آله د ازواج مطهرات د طرف نه غوا قربانی کړې وه. لهذا د حضرت هشام رضی الله عنه د نفی کولو سره فی نفسه نفی نه لازمیری. (۱)

حضرت مولانا نور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرماني چه هدی په (اصطلاح کنبیٰ) هغه خناور ته وانی کوم چه دکور نه یا د لارې نه د بیت الله د اوږ لودپاره خان سره کړې شی اودلته حضرت هشام رضی الله عنه هم ددې نفی کړې ده. لهذا د قول هشام مفهوم به داشی چه حضرت عائشه رضی الله عنها دکور نه یا د لارې نه د هدی خناور نه وو اوږلې بلکه حضور پاک هم دمکې معظمې نه د ازواج مطهرات دپاره خناور واخستو او هغه ئی ذبح کړو. (۲)

د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت:

په دې مقام باندې هم د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت لاندې هم هغه کلام دې کوم چه د علامه کرمانی رحمته الله علیه په حواله سره د تیرشوی باب لاندې ذکر کړې شوې دې. د کوم حاصل چه دادې سره ددې چه په روایت کنبیٰ د نقض شعر حکم د غسل حیض دپاره نه دې لیکن په روایت کنبیٰ د احرام حج ذکر موجود دې چه ددې خبرې دلیل دې چه غسل احرام د حج دپاره وو ځکه چه د احرام دپاره غسل مسنون دې. اوس چه غسل د احرام دپاره د نقض شعر او امتشاط راس حکم ورکولې شی نو د غسل حیض دپاره به دا حکم په طریق اولی مسنون وی. ځکه چه احرام غسل صرف مسنون او مستحب دې اود حیض غسل فرض دې. (۳)

(۱) فیض الباری: ۴۹۹/۱ [ایضاح البخاری: ۱۱۹/۱۱].

نوټ: د ایضاح البخاری نه ددې بحث د نقل کولو وجه داده چه د صاحب ایضاح تحقیق د حضرت احناف د عائشه رضی الله عنها د احرام والا تحقیق موافق دې ځکه چه علامه عینی رحمته الله علیه وغیره دلته د حضرت عائشه رضی الله عنها ابتداء مفرده بالحج کیدو قول کړې دې (عمدة القاری: ۲۹۱/۳ التوضیح: ۹۱/۵) خو کتاب الامر بالنفساء اذا نفسن لاندې دلائل نه ثابت کړې شوی دی چه حضرت عائشه رضی الله عنها په شروع کنبیٰ د عمرې په احرام کنبیٰ وه اوهم دغه د جمهورو مسلک دې.

(۲) فیض الباری: ۴۹۹/۱ انوار الباری: ۵۱۰/۵.

(۳) شرح الکرماني: ۱۸۶/۳.

دويم جواب دادې چه دلته د ترجمه الباب الفاظ «غسل الحيض» كښې اضافت ادني دتعلق د وجې نه دې په دې معنى چه حضورياك دغسل حكم وركړې وو اوس كه هغه غسل د حيض نه دپاكوالى اوطهارت دپاره وى يا د څه بل څه مقصد دپاره (لكه غسل داحرام وغيره، احكام به هم دغه وى.)^(۱)

۱۷- باب: مُخْلَقَةٌ وَغَيْرُ مُخْلَقَةٍ

ماقبل سره ربط: په تيرشوى باب كښې د حيض متعلق يو څو احكام ذكر كړې شوى وو او اوس په دې باب كښې هم د حيض متعلق يو حكم بيان كړې شوې دې اوهغه حكم دا دې چه حامله باندې حيض نه راځي.^(۲)

د ترجمه الباب مقصد: ددې باب ذكركولو سره د امام بخارى رحمته الله عليه مقصد دهغه حضراتو مذهب ته تقويت وركول دى څوك چه داوانى په حامله ښځه باندې حيض نه راځي. هم دغه د اهل كوفه حضرات حنفيه، امام احمد بن حنبل، امام ابو ثور، ابو عبيد، حضرت عطاء، حسن بصرى، امام زهرى، امام حكم او حماد رحمهم الله مذهب دې. د امام شافعى رحمته الله عليه نه دوه روايتونه دي. قول قديم هم دغه دې چه په حامله ښځه باندې حيض نه راځي او قول جديد دادې چه حامله ښځه باندې هم حيض رانلې شى او هم دغه د امام مالك رحمته الله عليه او امام اسحاق رحمته الله عليه مسلك دې.^(۳)

په ايام حمل كښې د حيض نه راتلو سبب د مور په رحم كښې د بچى وجود دې. د بچى وجود ددم حيض د وتلونه مانع كيږي. او كه چرې حامله ښځه څه وينه گوري هم نوهغه دم حيض نه وى بلكه هغه د بچى نه مترشح كيږي يا هغه د بچى د خوراك فضله وى اوبيا بيا د څه بيمارنى د وجې نه وتونكې فاسد وينه وى.^(۴)

حافظ ابن حجر رحمته الله عليه فرماني چه د مذكوره حديث نه په ايام حمل كښې د حيض نه راتلو باندې استدلال كول محل نظر دې ځكه چه د حديث شريف نه خو صرف هم دومره معلومېږي چه د حامله د رحم نه خارج كيدونكې څيز «سقط» په ضمه فتحه او كسره، او كسره اولى سره يعنى نيمگړې بچى وى د كوم شكل چه پوره نه وى جوړ شوي. په دې سره دا لازم نه راځي چه كه چرې د حامله ښځې د رحم نه وينه راوځي نو هغه به حيض نه وى. اودا كومه دعوى چه كولې شى چه د حمل په حالت كښې راوتونكې وينه د بچى نه مترشح يا د هغه د خوراك فضله يا د څه بيمارنى د وجې نه وتونكې فاسد وينه وى نودا دعوى د دليل محتاج ده. او هرڅه چه ددې باره كښې خبر او اثر وارد شوي وى هغه د مذكوره دعوى دپاره مثبت نه دى ځكه چه داسې وينه هم د دم حيض د صفاتو حامل وى. او په دغه زمانه

(۱) شرح الكرماني: ۱۸۶/۳.

(۲) عمدة القاري: ۴۳۳/۳.

(۳) شرح ابن بطال: ۴۴۱/۱ توضيح لابن ملقن: ۹۵/۵، شرح الكرماني: ۱۸۸/۳، فتح الباري: ۱۹۱/۱ عمدة

القاري: ۴۳۲/۳، إرشاد الساري: ۵۵۸/۱.

(۴) إرشاد الساري: ۵۵۸/۱.

کښې د دې د راتلواکمان هم دي. لهندا دې ته هم ددم حيض حکم ورکول پکار دی اوڅوک چه ددې خلاف دعوی کوی دهغه په ذمه دلیل دي. (۱)

او په آخره کښې حافظ ابن حجر رحمته الله علیه داهم بیان کړې دې چه ددې حضراتو د ټولو نه قوی دلیل دادې چه استبراء رحم اود عدت د پوره کیدو اعتبار په حیض سره کړې شوې دې چه په دې سره د رحم د حمل نه خالی کیدل متحقق او یقینی کیږی. نو که چې په حامله باندې هم حیض راتلو نود حیض په ذریعه به د رحم دخالی کیدو والا خبره بې سود او بې فاندې کیدله. (۲)

دا هغه دلیل دي کوم چه حافظ ابن حجر رحمته الله علیه تسلیم کړې دي اوهیڅ جواب نی نه دي ورکړې. علامه عینی رحمته الله علیه د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه دا اشکال اود هغه نظر ذکر کولو نه پس فرمایلی دی چه په حالت د حمل کښې عدم اتیان حیض باندې زموږ استدلال صرف ددې باب د حدیث نه نه دي بلکه په دې باندې ډیر زیات احادیث او ډیر زیات اخبار او آثار هم دلالت کوی.

په حالت دحمل کښې په عدم اتیان حیض باندې دلالت کونکی احادیث: ① امام بخاری رحمته الله علیه او امام مسلم رحمته الله علیه "نافع عن ابن عمر" په طریق باندې روایت کوی چه: «أنه طلق امرأته وهي حائض علی بیت عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال عمر بن الخطاب رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: مرة فلورا جعها، ثم لم يسكها حتى يتطهر ثم تحيض ثم تطهر ثم إن شاء أمسك بعد وإن شاء طلق قبل أن تمس، فقلتك العدة التي أمر الله أن يطلق لها النساء» (۳)

یعنی کله چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما خپلې بی بی ته دحیض په حالت کښې طلاق ورکړو نو دا خبره حضرت عمر رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه و آله په وړاندې پیش کړه، په دې باندې حضور پاک اوفرمانیل چه هغه (ابن عمر رضی الله عنهما ته) درجوع کولو حکم ورکړه اوبیا دې ښځه په نکاح کښې اوساتی، تردې چه هغه پاکه شی کله چه هغه راتلونکې حیض تیر کړی او پاکه شی نو اوس به هغه ته اختیاروی که غواړی نو حصاره دې کړی اوکه غواړی نو طلاق دې ورکړی ځکه چه هم دغه هغه عدت دې دکوم په اعتبار سره چه الله تعالی د طلاق ورکولو حکم فرمایلي دي.

په دې حدیث کښې رسول الله صلی الله علیه و آله ددوو خبرو طرف ته لار خوندنه اوفرمانيله. رومېې خبره داده چه که چېرې د طلاق ورکولو اراده وی نو په داسې طهر کښې ورکول پکار دی په کوم کښې چه جماع نه وی. او دویمه خبره دا چه د طلاق دعدت اعتبار به په حیض باندې وی. اوس د دغه اعتبار بالحیض دپاره ضروری دی چه طلاق په داسې طهر کښې ورکړې شی چه د جماع نه خالی وی ځکه چه که په دې کښې جماع شوي وی اودهغې د وجې نه حمل اوشی نو بیابه د طلاق اعتبار په حیض سره نه کیږی بلکه په وضع حمل سره به کیږی. ددې نه پته اولگیده چه په حالت د حمل کښې حیض نه راچی گنی حمل به په عدت طلاق کښې دااعتبار بالحیض دپاره رکاوټ نه جوړیدو.

(۱) فتح الباری: ۱/۴۱۹

(۲) فتح الباری: ۱/۴۱۹.

(۳) رواه الإمام البخاری فی الطلاق باب قول الله تعالى: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ)

رقم الحديث: ۵۲۵۱ وكذا رواه الإمام مسلم فی الطلاق باب تحريم طلاق الحائض بغير رضاها وأنه لو خالف وقع الطلاق ويؤمر برجعته رقم الحديث: ۳۶۵۲.

① حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ نہ روایت دی کہ رسول اللہ ﷺ د اوطاس د قیدیانو متعلق د اہدایات جاری کری وو چہ: «لاوطأ حامل حتی تظم ولا غیر ذات حمل حتی یتمیض حیضہ» یعنی چہ د حاملہ بنځې حمل ترکومې پورې وضع نہ شی هغې سره جماع مه کوئی اودغه شان چہ غیر حاملہ بنځه یوحیض تیر نه کری هغې سره هم جماع مه کوئی.

② حضرت روفیع بن ثابت رضی اللہ عنہ روایت کوی چہ حضور پاک ﷺ فرمانیلی: «لا یصل لامرء یؤمن بالله والیوم الآخر ان یسقی مائه زرع غیره، یعنی: إیمان الحبال ین من السبايا وأن یصب امرأة ینما من السی حتی یستبرئها، یعنی: إذا اشتراها» (۱).

یعنی د هیڅ یو صاحب ایمان سړی دپاره دا حلال نه دی چہ هغه دې په خپلو اوبوسره د بل چا پټې خړوب کری، د رسول الله ﷺ مراد دادې چہ قیدی حامله بنځو سره جماع مه کوئی اوداهم حلال نه دی چہ یو صاحب ایمان ټیبه قیدی بنځه واخلی اود استبراء رحم نه وړاندې هغې سره جماع اوکړی. په دې دواړو روایتونوکښې رسول الله ﷺ وجود حیض د رحم مادر د حمل نه خالی کیدو دلیل ګرځولې دي. که چېرې ته د حمل او حیض اجماع ممکن وي نو وجود حیض به د استفاء حمل دلیل هیڅ کله نه شو جوړیدی.

په حالت د حمل ګڼې په عدم اتيان حیض باندې دلالت کونکی آثار ① علی رضی اللہ عنہ فرمائی: «ان الله رفع الحمض عن الحماة وجعل الدم رقاً للولد معاً تمیض الارحام» (۲). ② حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی: «ان الله رفع الحمض عن الحمل ین وجعل الدم رقاً للولد» (۳). ③ حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی: «الحملی لا تمیض، تقتل وتصلی» (۴).

دا ټول آثار په دې خبره باندې واضحه دلالت کوی چہ حامله بنځه باندې حیض نه راځي. (۵)
د ابن منیر رحمته اللہ علیہ د استدلال طرز: ابن منیر رحمته اللہ علیہ ددې په دم حیض نه کیدو باندې داسې استدلال کړې دې چہ د حامله په رحم باندې فرېشته مقرروی اوفرېنتې په ګنده ځانی کښې نه اوسېږي لهندا د مور رحم د حیض د وینې د ګندګنی نه پاک او صاف کیدل پکار دی. (۶)
په دې باندې رد کولوسره حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی چہ د فرېنتې په دغه ځانی کښې مقرر کیدوسره دا لازم نه راځي چہ هغه دې رحم کښې دننه داخل شی چرته چہ د حیض د وینې د وجود اوعدم وجود سره بحث کیږي اویا دا التزام خو دواړو طرفوته لګیدی شی ځکه چہ وینه که د هر څه وی د حیض وی یا د بل هر قسم دویم څیز ټولې نجس وی. (۷)

(۱) رواه ابوداؤد فی النکاح باب فی وطء السبايا رقم الحديث: ۲۱۵۹.

(۲) رواه الإمام أحمد حديث روفيع بن ثابت الأنصاري: ۲۰۷/۲۸ رقم الحديث: ۱۶۹۹۷ مؤسسة الرسالة.

(۳) رواه أبو حفص بن شاهين. (الجوهرة النقي في ذيل السنن الكبرى للبيهقي: ۴۲۴/۷).

(۴) رواه ابن شاهين أيضاً. (حواله بالا).

(۵) رواه الدارقطني (سنن الدارقطني كتاب الحيض: ۴۰۷/۱ رقم الحديث: ۸۴۹).

(۶) عمدة القاري: ۲۹۲/۳.

(۷) فتح الباري: ۴۱۹/۱.

(۸) فتح الباري: ۴۱۹/۱.

ددې په جواب وړکولوسره علامه عینی رحمته فرمائی چې د فرښتې په رحم کښې دننه داخلیدل لازمی او ضروری نه وی نو د عدم دخول او حلول فیصله هم ضروری او قطعې نه ده. او وینه چې تر کومې پورې دننه وی هغې ته نجس نه شی ونیلې گنې هیڅوک به هم پاک پاتې نه شی ځکه چې نجاست په ټولو کښې موجود دی. (۱)

واضح ده وی چې ترجمه الباب «مُخْلَقَةٌ وَغَيْرُ مُخْلَقَةٍ» د سورت حج آیت «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَيْعِ فَإِنَّا خَلَقْنَاهُ مِن نَّارٍ لَّمْ يَمَسَّ مِن نَّارٍ مُّطَهَّرَةٌ لَّمْ يَمَسَّ مِن نَّارٍ مُّطَهَّرَةٍ لَّمْ يَمَسَّ مِن نَّارٍ مُّطَهَّرَةٍ لَّمْ يَمَسَّ مِن نَّارٍ مُّطَهَّرَةٍ لَّمْ يَمَسَّ مِن نَّارٍ مُّطَهَّرَةٍ» (۲) د آیت مبارک ترجمه داده:

ترجمه: اې خلقو که چرې تاسو (د قیامت په ورځ) د دوباره راژوندی کیدو نه په شک (او انکار) کښې نئ نوهم مونږ (اول) تاسو دخاورې نه جوړ کړئ، بیا د نطفه نه (کومه چې دخوراک نه پیدا کړې، بیا د وینې د قطرې نه، بیا د بوتی نه چې پوره کيږي او (بعض) نیمگړې هم، دې دپاره چې مونږ ستاسو په وړاندې (خپل قدرت) ښکاره کړو او مونږ «دمور» په رحم کښې چې کومه (نطفه) غواړو د یومقرر مودې پورې (یعنی د پیدا کیدو دوخت) پورې حصاره ساتو. (۳)

حافظ ابن حجر رحمته لیکلی دی چې د «باب مُخْلَقَةٌ وَغَيْرُ مُخْلَقَةٍ» روایت مونږ ته په اضافه سره رسیدلې دي یعنې: باب التفسیر قوله تعالی «مُخْلَقَةٌ وَغَيْرُ مُخْلَقَةٍ» لکه چې د حافظ ابن حجر رحمته په رانې کښې دامام بخاری رحمته مقصد د آیت مبارک تفسیر کول دي. (۴)

په دې باندې علامه عینی رحمته او فرمائیل چې افسوس دانی هم خودلې وې چې داد اضافه والاروایت پخپله هم د امام بخاری رحمته نه دې یاد هغوی د شاگرد فربری رحمته نه دي؟ او بیا دا حدیث ددې آیت مبارک تفسیر څنگه جوړېدې شی چې حدیث په متن کښې نه «مخلقة» ذکر دي اونه د «غير مخلقة» ذکر دي چې په ترجمه الباب کښې موجود لفظ «مخلقة» او «غير مخلقة» ددواړو تفسیر جوړېدې شو. (۵)

د علامه عینی رحمته د اشکال حاصل دادې چې که چرې د آیت تفسیر دامام بخاری رحمته مقصد او ګرځولې شی نو دغه وخت به دا مسئله د کتاب التفسیر جوړه شی. شیخ المشانخ حضرت شاه ولی الله رحمته هم د حافظ ابن حجر رحمته په اتباع کښې هم دغه فرمائیلې دي چې د امام بخاری رحمته مقصد په آیت کښې موجود لفظ «مُخْلَقَةٌ وَغَيْرُ مُخْلَقَةٍ» تفسیر کول دي اوسره ددې چې د دې مناسبت کتاب التفسیر سره دي مګر دلته دا په کتاب الحيض کښې د ادنی مناسبت د وجې نه ذکر فرمائیلې دي. (۶) بعض حضراتو هغه مناسبت داتحریر کړې دي چې کله نطفه رحم ته ځي نو د هغې به هم دوه صورتونه وی. یا به په هغې کښې تخلیقي کیفیت پیدا کړې یا نه او ښکاره خبره ده چې تخلیقي کیفیت به هم په هغه رحم کښې پیدا کولې شی په کوم کښې چې د حیض صلاحیت وي ځکه چې د حیض نه بغیر نه نطفه کښې تخلیقي تغیر پیدا کول د عاده الله او سنت الهیه نه خلاف دي. (۷)

(۱) عمدة القاری: ۲/۲۹۲.

(۲) بیان القرآن سورة الحج: ۲/۵۱۰ مکتبه رحمانیه.

(۳) فتح الباری: ۱/۴۸۱.

(۴) عمدة القاری: ۳/۴۳۳.

(۵) شرح تراجم أبواب البخاری: ۱۹/الکنز المتواری: ۳/۲۸۰ تقریر بخاری: ۲/۱۰۱.

(۶) إيضاح البخاری: ۱۱/۱۲۰.

علامه رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: دامام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصد داخل دی چہ د لفظ مخلقة اطلاق بہ دوو معنو باندی کیری: «دغه شان د غیر مخلقة اطلاق ہم بہ دوو معنو باندی بہ وی:

رومبی معنی: «ماتر مخلقه وکمل» یعنی: «مخلقة» هغه جنین ته وائی د کرم تخلیق چہ مکمل شوی وی او غیر مخلقة ددی معنی بہ اعتبار سره هغه جنین ته وائی دکوم بہ تخلیق کنبی چہ خہ نقص یا کمی پاتی شوی وی.

دویمه معنی: «مالما أخذ فی الصورة ولم یکن إلا قلیلاً منه» کبی ورجل یعنی: «مخلقة» هغه جنین ته وائی دکوم صورت چہ نه وی مکمل شوی بلکه صرف لاس یا خبی جوړې شوې وی او په دی اعتبار سره غیر مخلقة هغې ته وائی دکوم چہ هیڅ یو اندام نه وی تیار شوې.

اوس که چرې رومبی معنی مرادوی نو دامام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصد به دا وی چہ مخلقة او غیر مخلقة دواړه په حکم کنبی یوشان دی. لهذا که ماشوم پوره وی دکوم چہ د مخلقة په معنی کنبی دی یا ناقص الخلق وی (چہ دغیر مخلقة په معنی کنبی دی) کله چہ هغه پیدا کیری نو په هغه موقع باندی دمور د رحم نه وتونکې وینه د نفاس وی ځکه چہ د پیدا کیدو نه پس چہ کومه وینه راځی هغې ته نفاس وائی اودلته هم داسې دی ځکه چہ ناقص ته هم ولد وائی.

او که دویمه معنی مراد وی نو هغه وخت به دامام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصد دا وی چہ مخلقة او غیر مخلقة په احکام کنبی برابر نه دی لهذا ددی دویمې معنی په اعتبار سره دغیر مخلقة د پیدائش نه پس به راتلونکې وینه د نفاس نه وی هم دا غرض شیخ الحدیث زکریا رحمۃ اللہ علیہ هم اختیار کړې دی: (۱)

الحديث الأول

[۳۱۲] - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَادُ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَكَّلَ بِالرَّجُلِ مَلَكًا [ص: ۱۰۱] يَقُولُ: يَا رَبِّ نَظْفَةٌ، يَا رَبِّ عَلَقَةٌ، يَا رَبِّ مُضْغَةٌ، فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَقْضِيَ عَاقِبَتَهَا قَالَ: أَذْكَرٌ أَمْ أُنْثَى، شَقِيٌّ أَمْ سَعِيدٌ، فَمَا الرِّزْقُ وَالْأَجَلُ، فَيُكْتَبُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ» (۳۱۵۵، ۲۲۲۲)

توجه: حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه روایت کوی الله تعالی په رحم باندی یوه فریسته مقرر کړې ده چہ وائی ای پروردگار! تا دمور په رحم کنبی نطفه پیدا کړه. ای پروردگار! تا چک وینه پیدا کړه. ای پروردگار! تا د غوښې بوتنی پیدا کړه. نوچه کله الله تعالی دا اراده فرمائی چہ د دی تخلیق مکمل کړی نو فریسته وائی چہ ښځه ده که سړی؟ بدبخت دی که نیک بخت؟ بیا دده رزق اودده عمر څه دی؟ چنانچه دا څیزونه هم دهغه د مور په خیته کنبی مقرر کولې شی.

(۱) لایع الدراری: ۲۶۷/۲-۲۶۵ الکنز المتواری: ۲۸۲/۳-۲۷۹ تقریر بخاری: ۱۰۱/۲.

(۲) قوله: أنس بن مالک: الحديث، رواه البخاری فی احادیث الانبیاء، باب خلق آدم وذریته وسم الحديث: ۳۳۳ وکذا فی کتاب القدر فی الباب الأول تحت رقم الحديث: ۶۵۹۵ ومسلم فی القدر باب کیفیة خلق آدمی فی بطن أمه وکتابه رزقه وأجله وعمله الخ تحت رقم الحديث: ۶۷۲۳.

دمخلقة اوغير مخلقة تفسیر: ① حضرت قتاده رضی اللہ عنہ د دې په تفسیر او تاویل کښې فرمائی «تامة و غير تامة» يعنى مکمل او پوره بوټى «دغوبښې ټکر» يا ناتمام او نیمگړې بوټى «دغوبښې ټکر».

② بعض حضرات فرمائی چه مخلقة و غير مخلقة دنطفې صفت دې. په دې اعتبار سره به مفهوم دا شې چه نطفه مخلقه هغې ته وائی کوم چه مکمل تخلیق کړې شى اونطفه غيرمخلقه هغې ته وائی کومه چه دتخلیق نه وړاندې د مور د رحم نه غورزولې شى.

③ امام مجاهد رضی اللہ عنہ او امام شعبی رضی اللہ عنہ و غیره فرمائی دمخلقة نه مراد هغه جنین دې کوم ته چه مکمل انسانی شکل ورکړې شوې وی اودغيرمخلقة نه مراد هغه نیمگړې بچې دې چه دتخلیق نه وړاندې غورزېږي. امام طبری رضی اللہ عنہ ددې ټولو اقوالو ذکر کولونه پس هم دې آخری ذکر کړې شوې قول، قول صواب گرځولې دې. (۱)

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد بنمر عیال الاسدی البصری رضی اللہ عنہ دې. ددوی حالات کتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې په اختصار سره او کتاب العلم باب من خص بالعلم قولاً لاندې په تفصیل سره تیر شوی دی. (۲)

هشام: داحمد بن زید بن درهم ازری بصری رضی اللہ عنہ دې. ددوی حالات کتاب الإيمان باب: (وَأَنَّ طَائِفَتَيْنِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ افْتَنَتْهُمَا) لآیه لاندې تیر شوی دې. (۳)

عبدالله بن أبي بكر: داد حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ نمسې حضرت عبید الله بن ابی بکر بن انس بن مالک رضی اللہ عنہ دې. دې د خپل نیکه حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ نه د حدیث روایت کوی او یو قول دا هم

(۱) التوضیح: ۹۶/۵ التفسیر للطبری، سورة الحج: ۵ فتح الباری: ۱۹/۱ عمدة القاری: ۴۳۳/۳ الكنز المتواری: ۲۸۱/۳.

(۲) کشف الباری: ۲/۲، ۵۸۸/۴.

(۳) کشف الباری: ۲/۲، ۲۱۹.

دې چه دې دخپل پلار ابوبکر رضی الله عنه ته روایت کوی او هغه د خپل پلار حضرت انس رضی الله عنه نه روایت د حدیث کوی. (۱) او ددوی نه ددوی ورور بکر بن ابی بکر بن انس، حماد بن زید، حماد بن سلمه، شداد بن سعید، امام شعبه، عتبه بن حمید الضبی، مبارک بن فضاله، هشیم، محمد بن عبدالعزیز او علی بن عاصم رحمهم الله وغیره د حدیث روایت کوی. (۲)

امام احمد بن حنبل، یحیی بن معین، امام ابوداؤد او امام نسائی رحمهم الله فرمائی: ثقة. (۳)
امام ابوحاتم رضی الله عنه فرمائی: صالح. (۴) ابن حبان رضی الله عنه ددوی ذکر کتاب الشقات کښي کړې دي. (۵) البته امام ابوداؤد رضی الله عنه فرمائی غنېسه بن سالم صاحب الاتواح د عبید الله بن ابی بکر بن انس بن مالک رضی الله عنه نه یوڅو موضوع روایات نقل کړي دي. (۶)

أنس بن مالك: دا مشهور او معروف صحابی رسول ﷺ، د حضور پاک خادم خاص حضرت انس بن مالک بن نضر بن ضمغم خزی انصاری رضی الله عنه دي. ددوی حالات کتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې تیر شوی دي. (۷)

حل لغات

النطفة: امام اسماعیل جوهری رحمته الله فرمائی چه نطفة د طاء په سکون سره د صفا اوبو په معنی کښي هم استعمالیږي او ماء الرجل یعنی دمنی په معنی کښي هم استعمالیږي. په رومي معنی کښي د استعمالیدو په صورت کښي ددې جمع نطاف راځي اود دویمي معنی په لحاظ سره ددې جمع نطف دنون په ضمه او طاء فتحه سره راځي. دا لفظ د باب ضرب او باب نصر دواړو نه مستعمل دي اود دواړو ابواب نه هم د څڅیدو په معنی کښي استعمالیږي. په دې وجه داسې شېبه په کومه کښي چه ترسحر کیدو پورې جاران یوشان ورپري هغې ته لمله نطوف وائی او النطفة د طاء فتحه سره د غوړو وینیتو ته وائی اود دې جمع نطف دنون او طاء فتحه سره راځي. (۸)

العلفة: دلم فتحه سره ټینګې چک شوي ویني ته علق اود هغې وړې ټکړې ته علفه وائی. (۹)
المضغة: امام جوهری رحمته الله فرمائی مضغة دغوښې ټکړې ته وائی او هم ددې نه دا مقوله هم مشتق ده. «قلب الإنسان مضغة من جسده» یعنی د انسان زړه دهغه د بدن یوه ټکړه ده ددې جمع مضغ دميم ضمه اود ضاد فتحه سره راځي. (۱۰)

(۱) تهذيب الكمال: ۱۵/۱۹.

(۲) دتفصيل دپاره اوگورنی تهذيب الكمال: ۱۵/۱۹.

(۳) تهذيب الكمال: ۱۵/۱۹.

(۴) الجرح والتعديل: ۳۰۹/۵ رقم الترجمة: ۱۴۷۰ دار إحياء التراث العربی.

(۵) ۶۵/۵

(۶) تهذيب الكمال: ۱۶/۱۹.

(۷) كشف الباری: ۴/۲.

(۸) معجم الصحاح للجوهري: ۱۵۶۹ عمدة القاری: ۲۹۳/۳.

(۹) معجم الصحاح للجوهري: ۲۳۵ عمدة القاری: ۲۹۳/۳.

شرح حدیث

د مذکورہ روایت نہ معلومی ہے کہ د مور پہ رحم کنبی نطفہ د پریتولونہ پس ہم د فریشتی د تربیتی اوخیال ساتلو دیارہ لیگلہ شی مگر پہ دے بارہ کنبی روایات مختلف دی. د پوروایت نہ معلومی ہے فریشتہ پہ دریمہ چلہ (۱۲۰) ورخی یعنی ۴ میاشتی دپورہ کیدونہ پس لیگلہ شی. هغه روایت دادی: «ان احدکم یجمع خلقه فی بطن امه اربعین یوماً، ثم یموت فی ذلک علقه مثل ذلک، ثم یموت فی ذلک مضغه مثل ذلک، ثم یسئل الله الملك، فینفخ فیہ الروح ویومر بایم کلمات: بکتابہ رزقہ وأجله وشی أوسعید»

اللفظ لمسلم (۱) هم دغه شان د بعض روایاتو نہ ۴۰ بعض نہ ۴۵ اوبعض نہ ۴۲، ۴۳. ورخونہ پس فریشتہ لیگل معلومی.

علماء کرامو حضراتو پہ دے روایاتو کنبی داسی تطبیق ورکری دے کہ جنین د نطفی بہ صورت کنبی د مور پہ رحم کنبی د واقع کیدو نہ پس واخلہ دنیا تہ د راتلو پوری تول مراحل د فریشتی بہ تربیت او خیال ساتلو کنبی تیرہ وی اوکلہ هم چہ د یو حال نہ بل حال تہ وربدلیری نوفریشتہ پہ آواز کولوسرہ وائی «بارب هذه نطفة، بارب هذه علقه وبارب هذه مضغة» مگر پہ بعض روایاتو کنبی رومی مرحلہ کنبی د فریشتی لیگل ذکرشوی بعض کنبی د دویمی مرحلہ پہ. وخت او بعض کنبی د دریمی مرحلہ پہ وخت ارسال دملاکہ ذکرشوی. اود فریشتی خیال ساتل د شروع نہ تر آخرہ پوری وی. (۲)

پہ دے تقریر سرہ د هغه سوال جواب هم کیری چہ هم په یو وخت کنبی د یوے فریشتی نطفہ علقہ او بیا مضغه کیدل څنگه ممکن دی څکه چہ د تیرو توضیحاتو نہ خومعلومه شوې ده چہ دا تول تغیرات هم دیوخت سرہ متعلق نہ دی بلکه دهریو حال نہ بل حال تہ وربدلیدلو په مینځ کنبی ۴۰ ورخو موده ده. (۳) شراح حضرات لیکلی دی چہ د الله تعالی د طرف نہ د جنین په خیال ساتلو باندی مقرر شوې فریشتہ په مختلف اوقاتو کنبی مختلف تصرفات کولو باندی هم مامور کیری. په رومی مرحلہ کنبی د مور په رحم کنبی موجود نطفہ علقہ «دغوبی بوتی» کنبی ۴۰ ورخی تیریدو نہ پس د فریشتی په نگرانی کنبی بدلیری اوهم دغه هغه مرحلہ وی چہ فریشتی تہ هم ددے خبری علم کیری چہ دا نطفہ به وړاندی تلو سرہ د بچی شکل اختیاروی څکه چہ هره یوه نطفہ د بچی شکل نه اختیاروی. اوهم ددے رومی مرحلہ د پوره والی نہ پس ددغه جنین رزق ددغه عمر اودغه شان ددغه نیک بخت یا بدبخت کیدل مقدر کولی شی. په دویمہ مرحلہ کنبی دغه جنین تہ انسانی شکل اوصورت ورکولی شی چہ دا به مذکر وی که مؤنث. هم دے تہ مدۃ المضغه هم وائی. څکه چہ ددے چلې په تکمیل باندی علقہ «دغوبی قطره» مضغه «بوتی» کنبی بدلیری. جنین په انسانی شکل اوصورت کنبی د اچولو مرحلہ هم په دے دویمہ چلہ کنبی اود روح پوکوهلو نه اول کیری. څکه چہ دا خبره هم فیصله شوې ده چہ د روح پوکوهلو مرحلہ د انسانی شکل اوصورت ورکولونہ پس کیری. بیا چہ کله علقہ په مضغه کنبی بدلیری نو په دے باندی په دے حالت کنبی نوره یوه چلہ تیریږی اود دے دریمی چلې د پوره والی نه

(۱) لسان العرب: ۱۲/۱۲۹ معجم الصحاح للجوهري: ۹۹۱ عمدة القاری: ۳/۲۹۳.

(۲) رواء البخاری فی بدء الخلق باب ذکر الملائكة رقم الحديث: ۳۲۰۸ ومسلم فی کتاب القدر باب کیفیة خلق آدمی فی بطن امه وکتابہ رزقہ وأجله وعمله وشقایئہ وسعادته رقم الحديث: ۶۷۲۴-۶۷۲۳.

(۳) التوضیح: ۵/۹۷ عمدة القاری: ۳/۴۳۵.

(۴) شرح الکرماني: ۳/۱۸۷.

پس په دغه جنین کښې روح پوکولهې شی. لکه چه د روح پوکولو مرحله څلور میاشتي پس راځي اودا ټول مراحل د فریښتي په نگرانی کښې انجام ته رسیږي (۱).
د علماء کرامو په دې خبره باندې اتفاق دې چه د روح پوکولو مرحله څلور میاشتي پس راځي اودا خبره هم تیره شوې ده چه د رزق لیکل د عمر لیکل اودغه شان د نیک بخت اوبدبخت کیدو تقدیر درویمې چلې نه پس د دویمې چلې دوران کښې کیږي. خود صحیح بخاری اوصحیح مسلم د روایت نه په ظاهره معلومیږي چه د رزق لیکل اواجل وغیره مرحله د دریمې چلې د پوره کیدو نه پس کیږي هغه روایت دادې: «ان أحدکم یجمع خلقه فی بطن أمه أربعین يوماً، ثم یكون علقه مثل ذلك، ثم یكون مضغه مثل ذلك، ثم یبعث الله ملکاً، ویؤمر بأرهم کلمات ویقال له: اکتب عمله ووزقه وأجله وشفی أوسعده، ثم ینفخ فیهِ الروح» اللفظ للبخاری (۲).

یعنی تا دومر په خپته کښې څلویښتو ورځو پورې د نقطه په شکل کښې ساتلې شی. بیا هغه نطفه هم دومره موده پس چک شوې وینه کښې بدلولې شی، بیا هغه چک شوې وینه هم دومره موده پس د غوښې بوټی کښې وریدلولي شی، بیا ددې طرف ته فریښتي ته د څلورو خبرو حکم ورکولوسره لیکلې شی، چنانچه هغه فریښته دده عمل، دده رزق، د ده عمر او دده بدبخت یا نیک بخت کیدل لیکي او بیا په دې کښې روح ورپوکولهې شی.

ددې روایت نه صفا معلومیږي چه د کتابت مرحله ددریمې چلې د پوره کیدونه پس کیږي. ددې تعارض جواب دادې چه د صحیح بخاری ددې روایت جمله «ثم یبعث الله ملکاً فیؤمر بأرهم کلمات» ماقبل کښې: «یجمع خلقه فی بطن أمه» باندې معطوف دې او «ثم یكون علقه مثل ذلك، ثم یكون مضغه مثل ذلك» دمعطوف اومعطوف علیه په مینځ کښې د جمله معترضه په توگه وارد شوې ده. او داسې د یوې جملې دمعطوف اومعطوف علیه په مینځ کښې حائل کیدل جائز او ثابت دی (۳).

دغه شان دحضرت انس رضی الله عنه په مذكوره روایت کښې د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم دا ارشاد: «وإذا أراد الله أن یقضی خلقاً، قال: یارب! اذكر أمرائی؟» هم دتیرشوی تحقیق خلاف نه دې اونه په دې سره دا لازم راځي چه د فریښتي دا سوال دمضغه جوړیدونه پس کیږي. ځکه چه دا پخپله یومستقل کلام دې او په دې کښې د یو بل حالت خبر ورکول مقصود دی. چنانچه په روایت کښې د ټولو نه اول ددې خبرې ورکړې شو چه د نطفې پیدا کیدو سره یوه فریښته ددې د نگرانی دپاره مقرر کولې شی چه د نطفې کیدونه واخله مضغه جوړیدونه پس مراحل پورې مستقل نگرانی کوي او بیا «وإذا أراد الله أن یقضی» سره د جدا خبرې خبر ورکړو چه کله الله تعالی نطفه په علقه کښې بدلول غواړي نو هغه وخت دا امور د رزق لیکل، د اجل لیکل د سعادت او شقاوت لیکل او د مذكر او مؤنث وغیره کیدل، هم د فریښتي په حواله کولې شی (۴).

(۱) التوضیح: ۹۸/۵ عمده القاری: ۴۳۴/۳.

(۲) مرتخیرچه آنفاً

(۳) التوضیح: ۹۸-۹۹/۵ عمده القاری: ۴۳۶-۴۳۵/۳.

(۴) التوضیح: ۹۹/۵ عمده القاری: ۴۳۶/۳.

قوله: فيكتب في بطن أمه: یعنی دا ټول امور فرېښته د لوح محفوظ نه نقل کولوسره لیکي. (۱)
 لکه څنگه چه د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په مرفوع روايت کښې ددې صراحت دي. روايت دادې: «ان النطفة اذا استقرت في الرحم، اخذها الملك بكفه قال: أي رب! اذكر أم أنت؟» هقي أم سعيد: مالا لأثر، بآي أرض تموت؟ فقال له: انطلق إل بيت أم الكتاب، فإنك تجد قصة هذه النطفة فينطلق، فيجد قصتها في أم الكتاب» (۲)
 یعنی کله چه نطفه دمور په رحم کښې حصار پري نو فرېښته هغه په خپل تلې کښې کيځودو سره دالله تعالی نه تپوس کوي چه اي الله! دا به سړې وي او که ښځه؟ بدبخت به وي که نيك بخت؟ او کوم ځاني کښې به د ده مرگ وي؟ نودې فرېښتې ته ونييلي شي چه د لوح محفوظ طرف ته لاړه شه هلته به ته د دغه نطفې پوره قصه اووښي. چنانچه فرېښته د لوح محفوظ طرف ته ځي او هلته ددې نطفې پوره تفصيل گوري.

اشكال اود هغې جواب: په تېرو شوو بحثونو کښې داخودلې شوې وو چه کله جنين د نطفې په صورت کښې وي نو هغه وخت هم فرېښته «بارب! النطفة» ونيولوسره خبر ورکوي. دغه شان چه کله هغه د نطفې نه علقه اود علقه نه مضغه جوړ پيري نوبياهم فرېښته «بارب! علقه» او «بارب! مضغه» ونيولوسره خبر ورکوي. د اخبار فائده مخاطب ته ديوې خبرې علم ور رسول وي اويا بيا مخاطف ته داخودل وي چه متکلم ته هم ددې خبرې علم دي. اوس دلته د اخبار دواړه پورته ذکر شوې فائدي مفقود دي ځکه چه الله تعالی عالم الغيب دي.

جواب دادې چه د فائدي والاخبره هغه وخت ده کله چه کلام دهغې په ظاهر باندې واخستې شي خوکه د ظاهر نه عدول کولوسره اوکتلي شي نوبيا ددواړو نه يوه فائده هم نه شي حاصليدي. لکه چه حضرت مريم عليها السلام فرمايلي وو (رَبِّ ارْزُقْنِي وَهْنَهَا الْيُسْرَى) اوس چري که دا کلام په ظاهر باندې واخستې شي او په دغه پورته ذکر شوو دواړو فائدو باندې نظروي نو هيڅ يوه فائده به حاصله نه شي ځکه چه الله تعالی عالم الغيب دي. هم دغه شان دلته هم د فرېښتې کلام په خپل ظاهر باندې نه دي بلکه دلته د اخبار مقصد ددې لاندينو امورو نه څه هم کيدي شي:

① دالله تعالی نه ددې جنين دخلقت د پوره کولو درخواست دي. ② دعاده چه الله تعالی دي جنين ته کامل صورت ورکړي ③ دا استعلام دي اود الله تعالی نه پوښتنه کول دي چه اوس ددې باره کښې څه حکم دي؟ (۳)

دکتابت نه څه مراددي؟ سوال دا پيدا کيږي چه دلته د کتابت نه مراد حقيقي کتابت دي که دا د تقدير نه کنايه ده؟ دلته دواړه احتمالات کيدي شي. د کتابت نه حقيقي کتابت هم مراد کيدي شي ځکه چه الله تعالی په هر څيز باندې قادر دي اود اهرم ممکن دي چه دا د تقدير نه کنايه وي. ليکن په دې باندې يو بل سوال پيدا کيږي چه تقدير خود د ازل نه وي او قدیم وي، تقدير خود مور په خيټه کښې نه ليکلې کيږي؟ نو جواب دادې چه دلته تقدير د هغې موجوده مکمل سره معلق کول او خاص کولو ذکر دي. هم دي ته قدر هم وائي او تقدير ازلي خو يو عقلی امر دي کوم چه په قضاء سره تعبير کولي شي. (۴)

(۱) التوضيح: ۹۹/۵ عمدة القاری: ۴۳۶/۳.

(۲) الجامع الأحكام القرآن سورة الحج: ۵ التفسير المظهری. سورة الحج: ۵ التوضيح: ۹۹/۵ عمدة القاری ۴۳۶/۳.

(۳) شرح الکرمانی: ۱۸۷/۳ عمدة القاری: ۴۳۶/۳.

(۴) شرح الکرمانی: ۱۸۸/۳ عمدة القاری: ۴۳۸/۳.

دکومامور و کتابت کیدی؟: دومرپه خیتیه کنبی هم هغه خیزونه لیکلې شی دکوم ذکرچه وړاندې تیر شوې دي. یعنی د بچی رزق، د بچی عمر، نر او ښځه کیدل، نیک بخت یا بدبخت کیدل. علامه کرمانی رحمته الله علیه فرمائی چه په دې څلورو خبرو کنبی دانسان د ژوند ټول احوال راجمع کړي شوی دی. ځکه چه په دې کنبی د مبدأ هم بیان دي چه دا بچی به په دې دنیا کنبی مذكر پیدا کيږي یا به مؤنث پیدا کيږي؟ اودغه شان دانسان دمعاد هم ذکر دي چه نیک بخت به وی او که بدبخت به وی؟ بیا ددې مبدأ اومعاد په مینځ کنبی دانسان عمر اودهغه اجل دي. اوکوم څه چه انسان په دې عمر کنبی مختلف تصرفات کولوسره حاصلوی هغه دده رزق دي. (۱)

دحدیث ترجمه الباب سره مناسبت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت داسې دي چه دحدیث ترجمه الباب کنبی موجود آیت تکره (عَلَّقَہُ وَغَوَّیْہُ حَلَقَہُ) تفسیر کړې شوې دي اوهغه داسې «إِذَا اراد الله أن یقض خلقه» کنبی دمخلقه بیان دي اود مخالف مفهوم «غیر مخلقه» مضمون ته متضمن دي یعنی چه کله الله تعالی دده د مکمل تخلیق اراده نه فرمائی نو دا به «غیر ملخقه» وی. دلته په حدیث کنبی مخلقه او غیر مخلقه دواړو صراحت نشته دي مگر یوبل روایت (کوم چه امام طبرانی رحمته الله علیه روایت کړې دي) کنبی ددواړو تصریح موجود ده. هغه روایت دادي: «إِذَا وَقَعَتِ النطفة فی الرحم بعث الله ملکاً فقال: یا رب! مخلقة أو غیر مخلقة؟ فإن قال: غیر مخلقة، محمها الأرحام دماً، وإن قال: مخلقة قال: یا رب! فی أي صفة هذا النطفة؟ أذكر أم أنثى؟ ما رزقها؟ ما أجلها؟ أشقی أو سعيد؟ قال: فیقال: له: انطلق إلى أم الکتاب فاستنسخ منه صفة هذه النطفة. قال: فینطق الملك، فینسخها، فلا تزال معه حتی یأتی علی آخر صفتها» (۲)

دا روایت لفظاً موقوف دي مگر حکماً مرفوع دي ځکه چه په دې حدیث کنبی د یوداسې امر خبرو کړې شوې دي دکوم چه عقل ادراک نه شی کولې اوداسې حدیث په کوم کنبی چه غیر مدرک بالعقل امر خبر وړ کړې شوې وی حکماً مرفوع وی اوهغه په سماع باندې محمول کولې شی. (۳)

۱۸- باب: کَيْفَ نُهْلُ الْحَائِضُ بِالْحَجَةِ وَالْعُمْرَةِ

داخلوړم باب دي کوم چه امام بخاری رحمته الله علیه په کيف سره شروع کړې دي. (۴)

ماقبل سره ربط: علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چه ددې باب سابقه باب سره مناسبت دادي چه په تیر شوی باب کنبی امام بخاری رحمته الله علیه دحیض دا حکامونه یوحکم بیان کړي وو اوهغه حکم داوو چه دحمل دوران کنبی دحیض وینه نه راځی. دغه شان امام بخاری رحمته الله علیه په دې باب کنبی هم حیض سره متعلق یوحکم بیان کړي دي اوهغه حکم دادي چه حائضه هم د حج یا عمرې احرام ترلې شی. (۵)

د ترجمه الباب مقصد: اکثر شراح کرام حضراتو ترجمه الباب کنبی مجود لفظ «کيف» د دې په اصلي اوحقیقی معنی کنبی نه دي اخستی بلکه دانی ونیلی دی چه د «کيف» نه مراد جواز اوعدم جواز

(۱) شرح الکرماني: ۱۸۸/۳ عمدة القاری: ۳۷/۳.

(۲) فتح الباری: ۱۹/۱-۱۸ عمدة القاری: ۳۴/۳ رواه الطبری فی تفسیره: ۴۶۱-۴۶۲/۱۶.

(۳) فتح الباری: ۱۹/۱-۱۸ عمدة القاری: ۳۴/۳.

(۴) الكنز المتواری: ۲۸۳/۳.

(۵) عمدة القاری: ۴۳۸/۳.

صحت او عدم صحت دی. اود امام بخاری رحمہ اللہ مقصد دا سوال کول دی چه آیا حائضه د حج یا دعمری احرام ترلی شی که نه؟ اویبانی په روایت سره ددی صحت او جواز ثابت کړې. (۱)
حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چه په دې وضاحت سره دا اعتراض هم ختمیږی چه حدیث او ترجمه الباب کنېې مناسب نشته (ځکه چه په حدیث کنېې د احرام ترلو څه کیفیت یا صفت نه دې بیان شوې خو لفظ "کیف" کیفیت حالت او صفت نه عبارت دی، ځکه چه لفظ "کیف" په خپله اصلي معنی کنېې نه دی. (۲)

داکثر شراح حضراتو په دې توجیه باندې اعتراض کیږی اوهغه اعتراض داکیری چه په حدیث خود حج دمیاشتو د صحت ذکر موجود دې مگر دعمری د اهلل صحت په حدیث کنېې ذکر نشته دې د کوم مطلب چه داشو چه حدیث باب د ترجمه الباب صرف په بعض باندې دلالت کوی. جواب دادې چه دلته د صحت اهلل نه مراد اعم دې سره ددې که په شروع کنېې وی لکه دحضرت عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا د حج دپاره احرام ترل دحیض په حالت کنېې وو سره ددې چه هغې ته د احرام ترلونه پس حیض راغلې وی څنگه چه حضرت عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا دعمری په احرام کنېې وه اودهغې نه پس په هغې باندې حیض راغلې. په دواړو صورتونو کنېې دحائضه دپاره احرام ترل (که هغه دحج وی او که دعمری) صحیح او جائز دی. دویم جواب دادې چه دعمری احرام د حج په احرام باندې قیاس کړې شی لکه چه دحائضه دپاره د حج احرام ترل صحیح دی هم دغه شان دعمری دپاره احرام ترل هم صحیح دی. (۳)

دشیخ الحدیث حضرت زکریا رحمہ اللہ وائی: شیخ الحدیث حضرت زکریا رحمہ اللہ فرمائی چه دحضرات شراح بیان کړې شوي توجیه په خپل ځانی باندې صحیح ده مگر په دې کنېې د لفظ کیف رعایت نه دې کړې شوې. زما په نیز لفظ کیف په خپل ظاهرباندې اوخپله اصلي معنی کنېې دې اومقصد دحائضه دپاره کیفیت اوصفت بیانول دی اوهغه داسې چه سره ددې ښځه حائضه وی خوچه کله دحج اوعمری احرام تری نوغسل کولو سره به احرام تری اودحضرت عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا احرام هم ددې قبیل نه وو. (۴)
پاتې شوه خبره ددې غسل د حکم، امام بخاری رحمہ اللہ د احرام ترلو دکیفیت سره د کیف لفظ سره دغسل دحکم طرف نه هم په یو سوالیه انداز کنېې اشاره کړې ده چه آیا داغسل کول مستحب دی که واجب؟ ځکه چه داغسل خو به هم په حیض کنېې وی نود جمهورو په نیز دا غسل مستحب دې بغیرد حزم رحمہ اللہ نه چه دهغه په نیز داغسل واجب دې. (۵)

الحديث الأول

[۳۳] - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، فَبَيْنَا مِنْ أَهْلِ بَعْثَرَةَ، وَمِنَّا مَنْ أَهَلَ بِحِمْيَرٍ، فَقَدِمْنَا مَكَّةَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

(۱) شرح الکرمانی: ۱۹۰/۳-۱۸۹ فتح الباری: ۱۹/۱ عمدة القاری: ۲۸/۳ إرشاد الساری: ۱/۵۶۰ لکنز المتواری: ۲۸۲/۳.

(۲) فتح الباری: ۱۹/۱.

(۳) شرح الکرمانی: ۱۹۰/۳-۱۸۹.

(۴) لکنز المتواری: ۲۸۲/۳.

(۵) لکنز المتواری: ۲۸۲/۳.

«مَنْ أَحْرَمَ بَعْمَرَةَ وَأَمْرَةَ، فَلَمْ يَحِلَّ، وَمَنْ أَحْرَمَ بَعْمَرَةَ وَأَهْدَى، فَلَمْ يَحِلَّ حَتَّى يَحِلَّ بِأَخِي هَذِيهَ، وَمَنْ أَهَلَ بِمَعْمَرٍ، فَلَيْتَمَّ مَعْمَرٌ» قَالَتْ: لَمَعْتُ فَلَمْ أَزَلْ حَاطِقًا حَتَّى كَانَ يَوْمَ عَرَفَةَ، وَلَمْ أَهْلِلْ إِلَّا بِعَمْرَةَ، فَأَمَرَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أَنْقُضَ رَأْسِي وَأُمْتَشِطَ، وَأَهْلَ بِمَعْمَرٍ وَأَتْرَكَ الْعَمْرَةَ، فَفَعَلْتُ ذَلِكَ حَتَّى قَضَيْتُ حَاجَتِي، فَبَعَثَ مَعِيَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقَ، وَأَمَرَنِي أَنْ أَعْتَمِرَ مَكَانَ عُمَرَى مِنَ التَّنْعِيمِ» (۱) (۲۹۰)

ترجمه: حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نے روایت دی ہے مونہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سرہ پہ حجة الوداع کبھی اوونلو اوہ مونہ کبھی بعض د عمری احرام ترلی وو اوبعض خلقو د حج احرام ترلی وو. رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد اوفرمانیلو چہ کوم سری د عمری احرام ترلی دی اوهدی خان سرہ نہ دی راوړې نوہغه دی حلال شی. اوکوم سری چہ د عمری احرام ترلی دی اوهدی خان سرہ راوستی ده ہغه دی نہ حلال کیوی ترہغه وختہ پوری چہ ہغه دخپلې قربانی کولوسرہ حلال شی. اوکوم سری چہ د حج احرام ترلی دی ہغه دی خپل حج پورہ کری. حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرمانی چہ پہ ماحیض شروع شو اوزہ حائضہ شوم تردی چہ دعرہ ورخ راغلہ اوما د عمری احرام ترلی وو. چنانچہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حکم راکړو چہ زہ خپل سر کولاکړم اوگمنزل اوکړم اود حج احرام اوترم او عمرہ ترک کړم. چنانچہ ما ہم داسې اوکړہ تردی چہ ما د حج ارکان اداکړل. بیا حضور پاک ماسرہ عبدالرحمن بن ابوبکر رضی اللہ عنہما اولیگلو چہ زہ دترک کړې عمری پہ خانی باندې دتعمیم نہ عمرہ اوکړم.

تراجم رجال

یحییٰ بن بکیر: دا امام اوزکریا یحییٰ بن عبد اللہ بن بکیر القرشی المخزومی المصری رحمۃ اللہ علیہ دی. ددوی حالات ہدء الوحی ددریم حدیث لاتدی تیرشوی دی. (۲)

لیث: دا امام ابوالحارث لیث بن سعد بن عبدالرحمن فہمی رحمۃ اللہ علیہ دی. ددوی حالات ہم ہدء الوحی ددریم حدیث لاتدی تیرشوی دی. (۳)

عقیل: دا عقیل بن عقیل بن خالد بن عقیل رحمۃ اللہ علیہ دی. ددوی مختصر حالات ہدء الوحی ددریم حدیث لاتدی اوتفصیلی حالات کتاب العلم باب فضل العلم لاتدی تیرشوی دی. (۴)

ابن شہاب: دامشہور محدث ابوبکر محمد بن مسلم بن عبید اللہ بن عبد اللہ بن شہاب زہری مدنی رحمۃ اللہ علیہ دی. ددوی حالات ہم ہدء الوحی ددریم حدیث لاتدی تیرشوی دی. (۵)

عروہ: دا عروہ بن الزبیر بن العوام رحمۃ اللہ علیہ دی. ددوی مختصر حالات ہدء الوحی دویم حدیث لاتدی اوتفصیلی حالات کتاب الإيمان باب أحب الدین الی اللہ اودومہ لاتدی تیرشوی دی. (۶)

(۱) قوله: عائشة: الحديث مرتخریجہ فی باب الأمر بالنساء إذا نفسن تحت رقم الحديث: ۲۹۴.

(۲) كشف الباری: ۳۲۳/۱.

(۳) كشف الباری: ۳۲۳/۱.

(۴) كشف الباری: ۳۲۵/۱، ۴۵۵/۳.

(۵) كشف الباری: ۳۲۶/۱.

(۶) كشف الباری: ۲۹۱/۱.

عائشة: دا ام المؤمنین سیده عائشه بنت ابی بکر الصديق (رضی اللہ عنہا) ده. د دوی حالات بدو الوحي دویم حدیث لاندی تیرشوی دی. (۱)

شرح حدیث

د حجة الوداع د واقع کیدو کال ۱۰ هجری دی. (۲)
 د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت د حدیث الفاظ «وأهل بحی» نه ثابت دی ځکه چه په دواړو کښې دحائضه دپاره د حج داحرام ترلو ذکر دی. ددې دپاره چه حضرت عائشه (رضی اللہ عنہا) د حیض په حالت کښې د حج احرام ترلې وو. (۳)
 بله داخبره چه کومو حضرات د حضرت عائشه (رضی اللہ عنہا) د قارنه کیدو قول کړې دي نو دهغوی په نیز حدیث او ترجمه الباب کښې مناسبت نور زیات واضح دی ځکه چه لکه څنگه په ترجمه الباب کښې دحائضه دپاره احرام د حج او احرام د عمرې دواړو ذکر دی هم دغه شان په حدیث کښې د حضرت عائشه (رضی اللہ عنہا) د حیض په حالت کښې د احرام حج او احرام عمرې دواړو ذکر دی. ځکه چه حضرت عائشه (رضی اللہ عنہا) د حج په حالت کښې د حج احرام ترلې وو. او هغه ددې احرام حج نه وړاندې په احرام د عمره کښې هم وه. (۴)

۱۹- باب: إقبال الحيض وإدباره

ما قبل سره ربط: ددې باب سابقه باب سره مناسبت دادې چه په دواړو ابواب کښې د حیض احکامو بیان دی. (۵)

د ترجمه الباب مقصد

د شیخ الحدیث حضرت زکریا (رحمته اللہ علیہ) راځي: شیخ الحدیث حضرت زکریا (رحمته اللہ علیہ) فرماني چه د حضرت شراح دمقصد سره متعلق هیڅ نه دی فرمانيلی. البته د حافظ ابن حجر (رحمته اللہ علیہ) د کلام نه دامعلومیږي چه دامام بخاری (رحمته اللہ علیہ) مقصد په دې ترجمه الباب سره د ائمه اربعه رحمهم الله دانقطاع حیض سره متعلق د اختلاف طرف ته اشاره کول دی. ځکه چه حافظ ابن حجر (رحمته اللہ علیہ) فرماني چه د علماء کرامو په دې خبره باندي اتفاق دی چه اقبال حیض (د حیض راتلل) پیژندگلو د حیض د وینې د دې په ممکن وخت کښې وتل دی مگر ادبار حیض (انقطاع حیض) پیژندگلو کښې اختلاف دی بعض کرسف او مالوج د اوچ راوتل دانقطاع حیض علامت گرځولي دي اوبعض هغه سپینې اوبه د انقطاع حیض علامت گرځولي دي چه د حیض په اختتام باندي راوځي. (۶)

(۱) کشف الباری: ۴۳۶/۲.

(۲) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۳) إرشاد الساری: ۵۶۰/۱ عمدة القاری: ۴۳۸/۳.

(۴) عمدة القاری: ۴۳۹/۳-۴۳۸.

(۵) عمدة القاری: ۴۳۹/۳-۴۳۸.

(۶) عمدة القاری: ۴۴۰/۳.

(۷) الكنز المتواری: ۲۸۴/۳ فتح الباری: ۴۲۰/۱.

کشف یادمالوجو اوج وتلوته جفوف اوسپیو ابو. تلونه نصه بیضاسره تعبیر کړې شوی دی. دعلامه ابن بطال رحمته الله دکلام نه معلومیرې چه ادبار حیض انقطاع حیض، هم دغه دوه علامتونه دی. اوس ددې دواړو نه دحم حیض نه پاکیدو په سلسله کښې، دویم علامت زیات معتبر دې نویه دې کښې دامام مالک رحمته الله په شاگردانو کښې اختلاف دې ^(۱)

د ابن قاسم رحمته الله د روایت مطابق که چرې حائضه دانقطاع حیض به وخت قصه بیضاء (د سپینو اوبو) لیدونکونه ده نودهغې دپاره ادبار حیض یعنی دانقطاع حیض علامت به هم قصه بیضاء وی. ترکومې چه هغه قصه بیضاء نه گوري پاکه په نه وی. لیکن چه کومه حائضه د قصه بیضاء لیدونکونه نه ده نودهغې دپاره د ادبار حیض علامت جفوف دې اوهم دغه د عیسی بن دینار رحمته الله قول هم دې. اود ابن عبدالحکم د روایت مطابق دادبار حیض علامت صرف جفوف دې سره ددې چه هغه حائضه د قصه بیضاء د لیدونکوه وی اوهم دغه دحضرت عمر رضی الله عنه او حضرت عطاء بن ابی رباح رحمته الله قول هم دې ^(۲)

علامه قسطلانی رحمته الله دویمه معنی اختیار کړې ده. چنانچه هغه فرماني چه د قصه بیضاء نه مراد هغه سپینې اوبه دی چه د حیض په ختمیدو باندې ښکاره کیږي اوبه دې سره د رحم د پاکیدو پته لگي. علامه قسطلانی رحمته الله د دویمې معنی اختیارولو دپاره د ترجیح وجه دا بیان کړې ده چه جفوف عدم دې اوقصه بیضاء د سپینو اوبو د وجود او په دلالت کولو کښې وجو زیات ابلغ اومؤثر دې. بیا دلته داسې ددې وجې نه هم دی چه د ښځې رحم په حیض کښې هم کله کله بالکل اوچېرې اوهم داسې چه کله د ایام حیض په مینځ کښې هم ښځه صفائی کوی نو د څه وخت دپاره هغه اوچه شی خودا معامله د قصه بیضاء په معنی د سپینو اوبو نه ده ځکه په سپینو اوبو کښې صرف د طهر کیدو احتمال دې ^(۳)

د شیخ الحدیث حضرت زکریا رحمته الله قول: شیخ الحدیث حضرت زکریا رحمته الله فرماني چه زما په نیز دامام بخاری رحمته الله مقصد په محدثینو کښې مشهورې دې معنی طرف ته اشاره کول دی دکوم د پاره چه محدثین حضرات اقبال حیض او ادبار حیض غونډې اصلاحات استعمالوی. یعنی د محدثینو حضراتو په نیز دا دوه اصطلاحې کلمې دی. چه د یو خاص قسم وینې د راتلو اودهغې د تلو په معنی کښې استعمالیږي. او هم په دې وجه امام بخاری رحمته الله ددې باب لاندې هغه آثار او روایات راوړلې دی دکوم تعلق چه الوان (رنگون) سره دې ^(۴)

لیکن چونکه حضرات حنفیه ته تمیز باللون (یعنی د رنگ په ذریعه دحیض وینه د غیر حیض د وینې نه جدا کول) سره اتفاق نه دي بلکه دحانفو په نیز دحیض په معامله کښې ایام (عادت) اعتبار کولې شی. په دې وجه داحضرات اقبال او ادبار والا روایت په ایام عادت باندې محمول کوی. ^(۵)

نورکه دا اوونیلې شی چه امام بخاری رحمته الله لکه څنگه دایام معتبر کیدو صراحت نه دې کړې، هم دغه شان هغوی تمیز باللون قول هم نه دي اختیار کړې نودا ویناکول به غلط نه وی. ځکه چه امام بخاری

(۱) شرح ابن بطال: ۴۴۶/۱-۴۴۵ التوضیح: ۱۰۵/۵.

(۲) شرح ابن بطال: ۴۴۶/۱-۴۴۵ التوضیح: ۱۰۵/۵ المتقی شرح الموطأ: ۴۳/۱ دارالکتب العلمیه.

(۳) إرشاد الساری: ۵۶۱/۱.

(۴) الكنز المتواری: ۲۸۴/۳.

(۵) الكنز المتواری: ۲۸۴/۳.

بِرَسُولِهِ دَبَابٌ لَاتَدِي حَضْرَتِ عَائِشَةَ صَدِيقَهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا دَا اِثْرَ رَاوِلِي دِي: «لَا تَعْجَلْنَ حَتَّى يَتَرَيْنَ الْقِصَّةَ الْبَهَاءِ»^(١) د کوم نه چه صفا پته لگي چه حضرت عائشه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا د رنگ اعتبار نه دي کړي. (١)
 د علامه انور شاه کشمیری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قول: علامه انور شاه کشمیری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرماني چه آيا د حيض په راتلو اود حيض په ختميدو کښې د رنگونو اعتبار شته چه تور او سور رنگ خو حيض اوشميرلې شي او خړ شين او زير رنگونه دي حيض اونه منلې شي. يا په دې سلسله کښې دعادت اعتبار دې چه په ايام حيض کښې هر قسم رنگين رطوبت او وينې ته په حيض ونيلي شي؟ نو امام بخاري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ چه دلته کوم عنوان اختيار کړې دي اودهغې لاندې چه کوم آثار راوړلي دي په هغې کښې دتمييز باللون صراحت نشته بلکه دا آثار دتمييز باللون په غير معتبر کيدو باندې دلالت کوي. دکوم نه چه معلومېږي چه امام بخاري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په دې سلسله کښې امام ابوحنيفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سره دي. (٢)
 «وَكُنْ نِسَاءً بَعْضُنَّ إِلَى عَائِشَةَ بِالدرَجَةِ فِيهَا الْكَرْسُفُ فِيهِ الصَّفْرَةُ، فَتَقُولُ: لَا تَعْجَلْنَ حَتَّى يَتَرَيْنَ الْقِصَّةَ الْبَهَاءِ تُرِيدُ بِذَلِكَ الظُّهْرَ مِنَ النِّهَاضَةِ. وَلَمَّا كُنْتَ زَيْدِينَ ثَابِتٌ: أَنْ نِسَاءً يَنْدَعُونَ بِالْمَصَابِيحِ مِنْ جَوْفِ اللَّيْلِ، يَنْظُرْنَ إِلَى الظُّهْرِ، فَقَالَتْ: مَا كَانَ النَّسَاءُ يَنْصَعْنَ هَذَا، وَعَايَتْ عَلِيٌّ»^(٣)

الحديث الأول

[٣٣] - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ أَبِي حُبَيْشٍ، كَانَتْ تُسَمِّحُاسُ، فَقَالَتْ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «ذَلِكَ عِرْقٌ وَلَيْسَتْ بِالْحَيْضَةِ، فَإِذَا أَقْبَلَتِ الْحَيْضَةُ، فَدَعِيَ الصَّلَاةَ وَإِذَا أَدْبَرَتْ فَاعْتَمِلِي وَصَلِّي»^(١) (٢٢٢)

داثار اوحديث ترجمه: ښځوبه حضرت عائشه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا له په ډېي کښې کرسف بندولوسره راليکلو په کوم کښې چه زېروالې وو، وحضرت عائشه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا به فرمائيل تادي مه کوني تردې چه د جونې په شان خالص سپينوالي اوويني. هغې (حضرت عائشه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا) به د دې نه د حيض نه پاکوالي مراد اخستلو. او دحضرت زيدبن ثابت رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لورته چه کله داخبره معلومه شوه چه ښځې په مينځ شپه کښې چراغ راغواړي اود طهر يعنې پاکوالي باره کښې گوري نوهغې اوفرمائيل چه اول خو به ښخوداسې نه کول اوهغې دا عمل معيوب اوکنړلو.

دحضرت عائشه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا نه روايت دي چه فاطمه بن حشش ته داستحاضه عارضه وه نوهغې د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نه په دې باره کښې معلومات اوکړو. حضورياک اوفرمائيل داد رگ وينه ده، حيض نه دي، نوچه کله د حيض راتلل وي نو مونږ پرېږده اوکله چه حيض ختم شي نوغسل کولوسره مونږ اداکړو. **تخريج التعليق الاول:** دامام بخاري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ داتعليق اواثر امام مالك رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مؤطا کښې اومحدث عبد الزراق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په خپل مصنف کښې موصلاً ذکر کړي دي. دامام مالك رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ تخريج دا دي: «مالك عن علقمة بن أبي علقمة عن أمه مولاة عائشة أم المؤمنين أنها قالت: كان النساء يبعثن إلى نساء عاتكة بالدرجة فيها الكرسف

(١) الكنز المتواری: ٢٨٥/٣.

(٢) فیض الباری: ٥٠١/١.

(٣) قوله: عائشة: الحدي، مترجحه فی کتاب الوضوء باب غسل الدم رقم الحديث: ٢٢٨.

فه اصغره من دمر الحيض، يسلطها عن الصغرة، فتقول لها: لا تعجلن حتى ياتي تين القصة البيضاء تريد بذلك الظاهر من (الحية)»

او دمحدث عبد الرزاق تخريج دادي (عبد الرزاق قال: أخبرنا معمر عن علقمة بن أبي علقمة قال: أخبرتني أمي أن نسوة سألك عائشة رضي الله عنها عن الحائض تغتسل إدارات الصغرة وتصل؟ فقالت عائشة: لا، حتى ياتي تين القصة البيضاء.)

تراجم رجال

علقمة: دا راوی حدیث علقه بن ابی علقمه بن ام علقمه په دواړه شان سره پیژندلې شی دابوعلقمه نوم مبارک بلال او ام علقه نوم مبارک مرجانه دې ام علقمه دحضرت عائشه رضي الله عنها آزاده کړې شوې وینځه وه او په دې کښې د ائمه رجال هیڅ اختلاف نشته دې. البته په دې کښې اختلاف دې چې ابوعلقمه هم دحضرت عائشه رضي الله عنها آزاد کړې شوې غلام وو یا هغه د مصعب بن عبد الرحمن بن عوف آزاد کړې شوې غلام وو؟ نو دامام مالک رحمته الله رجحان دې طرف ته دې چې دام علقمه په شان ابوعلقمه هم د حضرت عائشه رضي الله عنها آزاد کړې غلام وو او دزیرین بکار رحمته الله وینا ده چې ابوعلقمه، د مصعب بن عبد الرحمن بن عوف آزاد کړې غلام وو.)

علقمه بن ابی علقمه مدنی دې. هغه د خپل مور بی بی مرجانه، حضرت انس بن مالک، سعید بن المسیب، امام اعرج او هزان بن مالک رحمهم الله وغیره نه دحدیث روایت کړې دې. او ددوی نه عبد الرحمن بن ابی الزناد، امام مالک، سلیمان بن بلال، دراوردي، حمزه بن عبد الواحد، عبد العزيز بن عبد الله بن حمزه بن صهيب رحمهم الله وغیره دحدیث روایت کړې دې. (۴)
ابن معین، امام ابو داؤد او امام نسائی رحمهم الله هغوی ثقه گرځولی دی. (۵) امام ابو حاتم رحمته الله فرماني: «صالح الحديث، لا بأس به» (۶) ابن حبان رحمته الله دهغوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې. (۷) ابن عبد البر رحمته الله فرماني: «كان ثقة مأموماً» (۸)

ددوی دتاریخ وفات په حواله سره ابن سعد رحمته الله او ابن حبان رحمته الله په مینځ کښې اختلاف دې. دابن سعد رحمته الله په قول دهغوی وفات دابوجعفر منصور د خلافت په شروع کښې شوې او دابن حبان رحمته الله په قول د دوی وفات د ابوجعفر منصور د خلافت په آخری دور کښې شوې دې.

(۱) الموطا للإمام مالک کتاب الطهارة باب طهر الحائض مکتبه نور محمد.

(۲) مصنف عبد الرزاق کتاب الحيض باب كيف الطهر رقم الحديث: ۱۱۵۹ المجلس العلمي الهند والكتب الإسلامي.

(۳) التمهيد لابن عبد البر، علقمة بن أبي علقمة: ۱۰۷/۲۰، المكتبة التجارية.

(۴) تهذيب التهذيب: ۲۴۴/۷ دار الفکر

(۵) تاريخ ابن معين، الأول من التابعين ومن بعدهم من أهل المدينة: ۱۹۱/۳ رقم الحديث: ۸۶۷ حياء التراث الإسلامي، تهذيب الكمال: ۲۹۹/۲۰ مؤسسة الرسالة.

(۶) تهذيب الكمال: ۲۹۹/۲۰ مؤسسة الرسالة.

(۷) ۲۱۱/۵ دار الفکر.

(۸) التمهيد لابن عبد البر: ۱۰۷/۲۰.

(۹) کتاب الثقات لابن حبان: ۲۹۱/۷ دار الفکر تهذيب التهذيب: ۲۴۴/۷ دار الفکر.

ابو علقمة: داعلقمه بن ابی علقمه پلار بلال رضی اللہ عنہ دي د چاکنيت چه ابوعلقمه دي. ^(۱)
ابن حبان ددوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دي. ^(۲)

أم علقمة: داعلقمه بن ابی علقمه مور ام علقمه ده. ددې نوم مرجانه ده. ابن حبان رضی اللہ عنہ ددې ذکر کتاب الثقات کښې کړې دي. ^(۳) دادحضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت کوی اودې نه ددې خونی علقمه روایت کوی. ^(۴) امام عجلې رضی اللہ عنہ فرماني مدینه تابعه ثقه. ^(۵)

دمذکوره اثر شرح: دلفظ «قصه» تفسیر: د لفظ قصه په فتح د قاف اوتشديدد صاد په تفسیر کښې مختلف اقوال دی. علامه زمخشری رحمته اللہ علیہ فرماني چه قصه په لغت کښې چوڼې ته وائی. چنانچه ونیلی کیږی «قصص دراه آی: جصصا» فلانکی کور چونا کړو. اوبیانی مذکوره اثر ذکر کولوسره ددې متعلق درې احتمالات ذکر کړل. ① ددې اثر مطلب دادې چه ښځه به ترهغه وخته پورې دحيض په حالت کښې وی ترکومې چه ښځه په فرج کښې کیخودې شوې کیږې ټکړه یا مالوج د چوڼې په شان سپین اونه وینی په کوم چه نه څه قسم زیروالې لگیدلې وی اونه پرې دخاوري څرنگ وی. ② دبعض حضراتو وینا ده چه قصه نه مراد هغه څیز دي چه د سپین تار په شان د حيض وینه بندیدو نه پس راوځی اودا معنی حضرت عائشه رضی اللہ عنہا بیان کړې ده. ③ حضرت عائشه رضی اللہ عنہا مقصد د سپینوالی نه علاوه دټولو رنگونو نفی کول دی. یعنی چه د سپینوالی نه علاوه د بل یو رنگ اثر نه وی اوهم ددې دپاره قصه بیضاء تعبیرنی پیش کړو. ځکه چه ښکاره خبره ده چه کوم سړې سپینوالې وینی هغه د سپینوالی نه علاوه بل رنگ ته نه گوري. ^(۶)

علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ رومې احتمال اختیار کړو اوددې اثر شرح نی داسې بیان کړه چه حضرت عائشه رضی اللہ عنہا هغه سوال کونکو ښځوته دا فتوی ورکړه چه د پاکوالی حالت به ترهغه وخته پورې نه وی ترکومې پورې چه زیروالې باقی وی. بلکه د پاکوالی د حاصلولودپاره ضروری دی چه مالوج د چوڼې په شان سپین اوصفا ښکاره شی. ^(۷) حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرماني په دې اثر کښې ددې خبرې دلیل دي چه دحيض په حالت کښې ښکاریدونکي زیروالې او خاورین رنگ حيض دي. ^(۸)

ځکه چه حضرت عائشه رضی اللہ عنہا په دغه اثر کښې هم دغه فیصله فرمایلې ده چه د حيض په زمانه کښې ښکاریدونکي زیروالې یا خاورین رنگ به هم حیض شمیرلې کیږی. اوهم دغه دامام مالک رحمته اللہ علیہ امام ابوحنیفه رحمته اللہ علیہ امام احمد رحمته اللہ علیہ اوامام شافعی رحمته اللہ علیہ مذهب دي. البته امام ابویوسف رحمته اللہ علیہ او ابونور رحمته اللہ علیہ

① کتاب الثقات لابن حبان: ۶۵/۴

② ایضاً.

③ ۴۶۶/۵.

④ ایضاً

⑤ معرفة الثقات للإمام العجلی: ۴۶۱/۲ مکتبه الدار.

⑥ التائق فی غریب الحديث والأثر: ۲۰۰/۳. النهاية فی غریب الأثر: ۱۱۳/۴.

⑦ شرح الکرماني: ۱۹۱/۳.

⑧ فتح الباری: ۲۰/۱ وکذا فی شرح البخاری لابن بطال: ۴۴۶/۱.

فرمانی چه دحيض په زمانه کښې ښکاريدنکې زير والې او خاورين رنگ به هغه وخت حيض شميرلې شي کله چه ددې نه وړاندې د تور رنگ وينه راغلې وي.^(۱)

موفق الدين ابن قدامه رحمه الله فرماني چه دامام مالک رحمه الله نه د قصه بيضاء په تفسير کښې دوه اقوال نقل دي: ① قصه بيضاء هغه سپينو اوبو ته وائي چه د حيض په ختميدو باندې راؤڅي کومې ته چه ثريه هم وائي. ② قصه بيضاء د مالوجو هغه خاص ټکړې ته وائي کومه چه ښځه په خپل فرج کښې ايرېدې چه کله هغه راويستلې شي نو چه هغه شان سپينه او صفاوې لکه چه په فرج کښې د کيخودويه وخت وو او په دې باندې دهېڅ قسم بدلېدل نه وي.^(۲) دغه شان علامه دردير رحمه الله نه نقل دی چه د قصه بيضاء نه مراد هغه سپيني اوبه دي چه د ښځې د رحم نه خارج کيږي.^(۳)

علامه ابن عابدين شامي رحمه الله د لفظ قصه بيضاء معنی بيانولوسره ليکلی دی چه د قصه معنی چونا او مطلب دا چه چه دمالوجوهغه ټکړه چه کله راويستلې شي نوچه د چونې په شان وي نه په هغې باندې زير رنگ وي اوخاورين اودا د انقطاع حيض دليل دي.^(۴)

علامه عيني رحمه الله هم د لفظ قصه په تفسير کښې مختلف اقوال نقل کړي دي. هم ددغه اقوال نه يوقول داهم دي چه قصه هغه خاورې ته وائي کومې سره چه سر وينځلې شي اوزيربخنه د سپين رنگ وي اوچونکه په حديث کښې لفظ قصه بيضاء ذکر شوې دي په دې وجه به دلته مفهوم دا وي چه په فرج کښې کيخودې شوې مالوج چه د چونې په شان سپين اوصفا راؤڅي کوم سره چه زير رنگ شامل نه وي. علامه عيني رحمه الله فرماني چه چوني سره تشبيه ورکولوکښې مقصد سپينوالي او صفائي ده چه مالوج هم په خپل حالت باندې راؤڅي.^(۵)

قوله: وكن نساء: کن د جمع مؤنث غائب صيغه ده او په دې کښې موجود د جمع ضمير د نساء طرف ته راگرځي اوداسې ضمير ته په علم نحوه کښې ضمير مبهم وئيلي شي. اود ضمير مبهم د جواز شرط دادې چه دهغې طرف ته روستو ضرور اشاره کړې شوې وي لکه چه دلته لفظ د نساء هم د دې ضمير جمع طرف ته اشاره کونکې دي اودې سره بدل واقع کيږي اوددې جوازه داسې دي لکه چه «اکلوني البواغيت» وئيل جائز اوصحيح دي لهذا دي ته اضمار قبل الذکر وئيل صحيح نه دي.

بل لفظ نساء روستو ذکر کولو کښې «هرکله چه لفظ کن سره ددې طرف ته اشاره کيږي د تنوع فائده حاصلېږي او په لفظ نساء کښې موجود تنوين هم دد تنوع طرف ته اشاره کوي اومطلب دادې چه داسې د ټولو ښځود طرف نه نه کيدل بلکه د بعض ښځود طرف نه دا عمل مخې ته راغلې وو.^(۶)

قوله: الدرجه: علامه ابن اثير رحمه الله فرماني چه دا لفظ «درجه» ددال په کسره او راء په فتحه سره نقل دي اودا د درج جمع ده او دغه شان أدرج هم ددې جمع راځي اوددې معنی ده دښځو وړوکی مړوکی

(۱) أوجز المسالك: ۵۸۹/۱.

(۲) المغنی لابن قدامة: ۳۹۹/۱.

(۳) الشرح الكبير للعلامة أحمد الدردير مع حاشية الدسوقي: ۲۸۱/۱ دارالکتب العلمیة.

(۴) حاشية ابن عابدين کتاب الطهارة باب الحيض مطلب: لوائی مفت بشی من هذا الأقوال الخ: ۸۸۲/۱ دارعالم الکتب.

(۵) عمدة القاری: ۴/۱۳.

(۶) عمدة القاری: ۴/۴۰.

خيزونه کيخودو صندوقچه يوقول داهم دې چه د لفظ تلفظ "الدرجة" د دال ضمه او راء سکون سره دې اودلته په دې مقام باندې دا لفظ سره ددې چه په دې معنی کښې مستعمل دې کومه چه پورته ذکر شوه ليکن اصلاً ددې معنی د هغه کپړې ده په کوم کښې چه دوانی اوتري او د اوبښې په فرج کښې کيخودې شی او بيا يو خوورځي پس هغه کپړه د اوبښې د فرج نه راويستې شی. په دې عمل سره مقصد د اوبښې په زړه کښې د بلې اوبښې د بچي دپاره رحمت اوشفتت پيدا کول وی. په دې وجه په کپړه کښې څه خاص دوانی اچولوسره کله په فرج کښې کيخودې شی نو هغه اوبښه دحمل په شان کیفیت محسوس کوی او بيا ددغه کپړې د راويستلو نه پس د بلې اوبښې بچي دې ته نيزدې کولې شی نو هغه داخپل بچي گنړی او په ده باندې مهربانه کپړی او هغه سره مينه کوی. د الدرجة جمع الدرّج د راء فتحه سره ده. يو دريم قول داهم دې چه دا لفظ الدرّجة د دال ضمه او راء سکون سره دې اودا د الدرّج تانيث دې اودا اول تير شوی دی چه الدرّج مفرد دې او ددې جمع درّجة او ادراج راځي. (۱)

د مذکوره تعليق ترجمه الباب سوه مناسبت: ددې تعليق ترجمه الباب سوه مناسبت دادې چه په ترجمه الباب کښې ادبار حيض يعنی دحيض د ختميدو تذکره ده او تعليق مذکور کښې د ادبار حيض علامت قصه بيضاء (سپينو اوبو) تذکره ده. (۲)

تخريج التعليق الثاني: دامام بخاری رحمه الله دا دويم تعليق امام مالک رحمه الله موصولاً ذکر کړې دې. دامام مالک رحمه الله تخريج دادې: «مالک عن عبد الله بن أبي بکر عن عمته عن ابنه زيد بن ثابت أنه بلغها أن نساء كن يدعون بالمصاحف من جوف الليل ينظرون إلى الطور فكانت تعيب ذلك عليهن وتقول: ما كان السباع يصنعن هذا» (۳)

تراجم رجال

عبدالله بن ابي بکر: داعبدالله بن ابي بکر بن محمد بن عمرو بن حزم رحمه الله دې ددوی کښت ابو محمد دې او بعض وائی چه ددوی کښت ابوبکر مدنی دې. (۴)

دوی دخپل پلار ابوبکر بن محمد، دخپل پلار دتور عمره بنت عبدالرحمن، ابوجعفر محمد بن علی بن الحسین، عروه بن الزبیر، یحیی بن عبدالرحمن بن اسد بن زرارہ، ابوالزناد، انس، حمید بن نافع، سالم بن عبدالله بن عمر، عبدالملک بن ابي بکر بن عبدالرحمن او امام زهري رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کړې.

اودوی نه امام زهري امام زهري او عبدالله بن ابي بکر دواړه د یوې زمانې دی، دهغوی وراره عبدالملک بن محمد بن ابي بکر بن محمد بن عمرو بن حزم، مالک، هشام بن عروه، ابن جریج، حماد بن سلمه، ابواولیس مدنی، فلیح بن سلیمان، ابن اسحاق، عبدالعزيز بن المطلب، سفیان بن عیینه او سفیان ثوري رحمهم الله وغیره روایت حدیث کوی. (۵)

(۱) النهایة لابن الأثیر: ۱۱۲/۲-۱۱۱ مؤسسة التاريخ العربی، لسان العرب: ۳۲۱/۴ تاج العروس من جواهر القاموس: ۵۵۶/۵ التراث العربی، سلسلة تصدرها وزارة الإرشاد، مطبعة حكومة الكويت، عمدة القاری: ۴۱/۳.

(۲) عمدة القاری: ۴۴۰/۳.

(۳) المؤطا کتاب الطهارة باب طهر الحائض قم الحديث: ۱۵۱ دار الغرب الإسلامي.

(۴) تهذيب التهذيب: ۳۱۱/۲-۳۱۰ مؤسسة الرسالة.

(۵) تلامذه او مشايخ دپاره اوگورنی تهذيب الكمال: ۳۵۰/۱۴-۳۴۹ مؤسسة الرسالة.

امام مالک رحمته فرمائی: «کان کثیر الحديث وکان رجل صدق»^(۱)، امام احمد بن حنبل رحمته فرمائی: «حدثه شفاء»^(۲)، یحییٰ بن معین رحمته او امام ابو حاتم رحمته فرمائی: ثقة^(۳)، امام نسائی رحمته فرمائی: «ثقة ثبت»^(۴)، ابن حبان رحمته دهغوی ذکر کتاب الثقات کنبی کرې دې^(۵)، ابن سعد رحمته «کان ثقة، کثیر الحديث عالمًا»^(۶)، امام عجلې رحمته فرمائی: «مدنی تابعی ثقة»^(۷)،

ابن عبد البر رحمته فرمائی: «کان من أهل العلم، ثقة فقیهاً محدثاً مأموناً حافظاً وهو حجة فیما نقل وجمل» یعنی دې داهل علم نه وو ثقة وو فقیه وو محدث وو د جرح وغیره نه محفوظ وو. حافظ حدیث وو او کوم روایات چه هغوی نقل کړې دې هغه په هغه ټولو کنبې معتمدوو.^(۸) امام مالک رحمته نور فرمائی: «کان من أهل العلم والبصيرة»^(۹)، دهغوی عمر اويا کاله وو. دهغوی د وفات په تاریخ کنبی دوه اقوال دې. یو قول دادې چه دهغوی وفات ۱۳۵ هجری کنبې شوې او دویم قول دادې چه دهغوی وفات ۱۳۰ هجری کنبې شوې.^(۱۰)

عن عمته: ابن حذاء رحمته فرمائی چه په سند کنبې ذکر شوې عمة (ترور) نه مراد عمرو بنت حزم رحمهما الله ده، چه په حقیقت کنبې د عبدالله بن ابی بکر د نیکه ترور ده. مگردلته ددې اطلاق د عبدالله بن ابی بکر رحمته په ترور باندې مجازاً کړې شوې دې. هم په دې باندې علامه عینی رحمته هم حزم کړې دې.^(۱۱)

لیکن حافظ ابن حجر رحمته فرمائی چرته عمره بنت حزم او منلې شی نوییا ددې د زید بن ثابت رحمته د لور نه روایت کول په ظاهره مشکل دې ځکه چه عمره بنت حزم د پخوانو صحابیاتو نه ده. صحابی رسول حضرت جابر رحمته هم ددې نه روایت کوی او د حضرت زید بن ثابت رحمته لور د قدیم صحابیاتو نه ده. لیکن چونکه د اکابر د اصاغر نه روایت کول ثابت دې په دې وجه عین ممکن دې چه د عمره بنت حزم رحمته د حضرت زید بن ثابت رحمته د لور نه روایت کول هم ثابت وی. خوددې هرڅه باوجود هم دومره خبره شته چه د عبدالله بن ابی بکر رحمته دا روایت منقطع وی ځکه چه هغه د عمره بنت حزم رحمته زمانه نه ده لیدلې.^(۱۲)

^(۱) تهذیب الکمال: ۳۵۱/۱۴ تهذیب التهذیب: ۳۱۱/۲ مؤسسه الرسالة الجرح والتعديل: ۱۷/۵ دار احیاء التراث العربی

^(۲) حواله بالا

^(۳) تهذیب الکمال: ۳۵۱/۱۴ تهذیب التهذیب: ۳۱۱/۲ مؤسسه الرسالة الجرح والتعديل: ۱۷/۵ دار احیاء التراث العربی.

^(۴) تهذیب الکمال: ۳۵۱/۱۴ تهذیب التهذیب: ۳۱۱/۲ مؤسسه الرسالة الجرح والتعديل: ۱۷/۵ دار احیاء التراث العربی.

^(۵) ۱۶/۵ دار الفکر.

^(۶) معرفة الثقات للإمام العجلی: ۲۲/۲ مکتبه الدار، (مدینه منوره).

^(۷) تهذیب التهذیب: ۳۱۱/۲.

^(۸) تهذیب التهذیب: ۳۱۱/۲.

^(۹) تهذیب التهذیب: ۳۱۱/۲.

^(۱۰) تهذیب الکمال: ۳۵۱/۱۴.

^(۱۱) شرح الزرقانی علی المؤطا: ۱۷۲/۱ دار الکتب العلمیة فتح الباری: ۲۱/۱ دار المعرفه.

^(۱۲) فتح الباری: ۲۱/۱ دار المعرفه، أوجز المسالك: ۵۹۰/۱ دار القلم.

یو بل احتمال داهم دې چه عمه نه مراد د حضرت عبدالله بن ابی بکر رضی الله عنه د سکه ترور یانوه نه ام عمرو، ام کلثوم رضی الله عنها وی. په دې باندې شیخ زکریا رحمته الله علیه فرمانیلې دی چه د مجاز په مقابلې کښې به حقت مراد اخستل زیات بهتر وی. یو خود دې وجې نه چه ائمه رجال هیڅ قسم احتمال ته ترجیح نه ده ورکړې او بل په دې وجه چه مجاز مراد اخستلو په صورت کښې به سند کښې انقطاع هم لازم راځي. (۱)

«ابنة زيد بن ثابت»: دلته دامام بخاری رحمته الله علیه په مذکوره تعلیق کښې اود امام مالک رحمته الله علیه په موصوله روایت کښې هم دغه شان مبهم نقل دی. بل چرته هم د نوم تصریح نشته دې. علامه ابن ملقن رحمته الله علیه فرمائی چه کیدې شی «ابنة زيد» نه ام سعد رضی الله عنه مراد وی ځکه چه ابن عبدالبر رحمته الله علیه صرف هم دا په صحابیات کښې شمیر کړې ده. (۲)

او حافظ دمیانې ابو محمد رحمته الله علیه د حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه دپاره ددې لونړو تذکره کړې ده: ام اسحاق، حسنه، عمره، ام حسن، قرینه، ام محمد او ام کلثوم. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چه ما بغیرد ام کلثوم نه د بل چاروایت نه دې لیدلې. په دې وجه عین ممکن دی چه دلته د بنت زید نه مراد هم ام کلثوم وی چه د حضرت سالم بن عبدالله بن عمر بی بی وه. (۳)

دې نه علاوه حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چه بعض شراح حضراتو دلته دینت زید نه مراد ام سعد خیال کړې ده. اود دې خبرې بنیاد په دې خبره باندې دې چه ابن عبدالبر رحمته الله علیه د ام سعد رضی الله عنه تذکره په صحابیاتو کښې کړې ده. خو زما په نیز دا بن عبدالبر رحمته الله علیه ام سعد رضی الله عنه په صحابیاتو کښې ذکر کول ددې خبرې دلیل نه دې چه په دې روایت کښې د بنت زید نه مراد هم ام سعد رضی الله عنه وی ځکه چه ابن عبدالبر رحمته الله علیه ام سعد رضی الله عنه صرف په صحابیات کښې شمیر کړې ده. دانی نه دی فرمانیلې چه هغه په دې واقع کښې حاضره اوموجود وه. بلکه که چرته دام سعد رضی الله عنه څه روایت ملاوړی نو هغه د عنبه بن عبدالرحمن په طریق سره ملاوړی اواپمه رجال د عنبه بن عبدالرحمن تکذیب کړې دې. دې نه علاوه یو اضطراب داهم دې چه ام سعد رضی الله عنه د زید بن ثابت رضی الله عنه لور ده که بی بی ده؟ ځکه چه دواړه شان اقوال ملاوړی. خو بل طرف ته د ائمه نسب نه چاهم د حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه په لونړو کښې د ام سعد تذکره نه ده کړې. (۴) علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چه د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه مقصد په علامه ابن ملقن رحمته الله علیه باندې رد کول دی ځکه چه هغه د بنت زید نه ام سعد مراد کیدو خیال کړې دې. (۵)

(۱) أوجز المسالك: ۵۹۰/۱.

(۲) التوضیح: ۱۰۳/۵، فتح الباری: ۴۲۱/۱-۴۲۰، عمدة القاری: ۴۴۲/۳، أوجز المسالك: ۵۹۰/۱.

(۳) فتح الباری: ۴۲۱/۱-۴۲۰، عمدة القاری: ۴۴۲/۳، أوجز المسالك: ۵۹۰/۱.

(۴) فتح الباری: ۴۲۱/۱-۴۲۰، عمدة القاری: ۴۴۲/۳، أوجز المسالك: ۵۹۰/۱.

(۵) عمدة القاری: ۴۴۲/۳.

علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے علامہ ذہبی رحمۃ اللہ علیہ (اودودی) پہ شان نور حضرات اہل علم ام سعد رحمۃ اللہ علیہا بنت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ ثابت گروہی دے او پہ قیل سرہ نی د ہغی د زید بن ثابت رضی اللہ عنہ د بی بی کیدو احتمال ہم نقل کری دی۔ خکہ زیات راجع ہم دغہ دی چہ ام سعد رضی اللہ عنہا د حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ لورده۔ (۱)
ددی نہ علاوہ دا ونیل چہ ما د حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ پہ لونو کینہی بغیرد ام کلثوم رضی اللہ عنہا نہ بل د چا روایت نہ دی لیدلی نودھغہ نہ لیدل اودعم علم ددی خبری منافی نہ دی چہ بلی لورنی ہم د حدیث روایت کری وی خکہ چہ دادھغوی د شان نہ نہ دی چہ هغوی تہ دی دتولو روایاتو علم وی۔ (۲) «بہر حال نہ خو علامہ ابن ملکن رحمۃ اللہ علیہ پہ جزم سرہ ام سعد رضی اللہ عنہا مراد کیدل ذکر کری دی اونہ حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ دام کلثوم رضی اللہ عنہا تعینن کری دی پہ دی وجہ دواہہ احتمالات کیدی شی۔ (۳)

د مذکورہ تعلیق شرح

قوله: أن نساء: اکثر نسو کینہی لفظ نساء ہم دغہ شان نکرہ روایت شوی دی مگر بعض دا لفظ معرفہ ہم روایت کری دی او پہ دواړو کینہی فرق بیانولوسره علامہ کرمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ چرې لفظ نساء د الف لام نہ بغیردی نو دا لفظ بہ ټولو ښځو ته شامل شی او کہ چرې الف لام سرہ دی نو په دغہ الف لام خارجی سرہ به د حضرت صحابہ کرام رضی اللہ عنہم ازواج مراد شی۔ (۴)

قوله: يدعون: یدعون داد جمع مؤنث غائب صیغہ ده جمع مذكر او جمع مؤنث دواړه په دي ماده کینہی مشترک دی لیکن د دواړو په تقدیر کینہی فرق دی۔ د جمع مذكر غائب وزن به «يفعلون» جوړیږی اود جمع مؤنث غائب وزن به «يفعلن» جوړیږی د «يدعون بالمصاحف» مطلب دادی چہ هغه ښځو به چراغ راغوښتلو دي دپاره چہ د هغې په رنډا کینہی کرسف اوگوری او هغوی ته دطهر شروع کیدو یا نه شروع کیدو علم اوشی۔ (۵)

قوله: ينظرن إلى الطهر:

د ښځودا عمل معيوب کړزولووجه: ددی معنی داده چہ هغه ښځو به د چراغ په رنډا کینہی خپل خپل کرسف کتلوچہ چرته په هغې کینہی څه داسې څیزخوښته چہ په طهریاندې دلالت کوی۔ په دي دویم اثر کینہی دزید بن ثابت رضی اللہ عنہ لورته چہ کله دا خبر اورسیدو چہ ښځې دښې چراغ راغوښتلوسره کرسف گوری نوهغې دا کار معيوب اوگنړلو اود معيوب گنړلو دوه وجهې کیدی شی: ① یو خودا چہ د چراغ په رنډا کینہی د ښې په معمولی رنگ او سپینوالی کینہی فرق نه کیري۔ ښځه به گنړی چہ هغه پاکه ده په دي وجه به غسل کولوسره دماسخو تن مونځ کوی حالانکه هغه به لا دغہ وخت پاکه شوي نه وی۔ ② بل دا چہ داسې کول تعمق دي شریعت چہ انسان دکوم څیز مکلف نه دي جوړ کری انسان له هم

(۱) عمدة القاری: ۴/۲۲۳ تهذیب الکمال: ۲۰۶/۲۵ مؤسسة الرسالة، الاستیعاب فی معرفة الأصحاب کتاب کنس النساء باب السن: ۴/۹۲۲ دارالکتب العلمیة، أسد الغابة فی معرفة الصحابة: ۳۴۸/۶ دارالفکر الإصابه فی تمییز الصحابة: ۸/۴۰۰ دارالکتب العلمیة.

(۲) عمدة القاری: ۳/۴۴۲.

(۳) أوجز المسالك: ۱/۵۹۱.

(۴) شرح الکرمانی: ۳/۱۹۱ عمدة القاری: ۳/۴۴۲.

(۵) عمدة القاری: ۳/۴۴۲ السنن الکبری للبیہقی: ۱/۳۳۶ رقم الحديث: ۱۶۵۲ دائرة المعارف النظامیة.

پکار دی چه په دې سلسله دې هغه هسی خامخا په خپل خان باندې پابندنی نه لگوي. ښځو به د شپې چراغ راغونښت لوسره دهغې په رنر اکبې کرسف په دې غرض سره کتلو چه که حیض منقطع شوې وی نوچه غسل کولو سره د ماسخوتن مونځ اوکړی گنې که سحر هغه خپره سپینه راؤوتله نو ددې مطلب به داشی چه حیض خود شپې په څه حصه کنبې ختم شوې وو. په دې وجه به اوس غسل کولو سره د ماسخوتن مونځ قضاء کولې شی. مگر شریعت په دې سلسله کنبې ښځې مجبوره کړې نه دی بلکه ددې گنجائش نی ساتلې دي. چه د شپې وخت کنبې کوم کرسف کيږدنی هغه سحر اوگورنی که رنگین دې نو د حیض سلسله باقی ده او که چرته سپین دې نو سلسله ختمه شوې ده. غسل اوکړه اود ماسخوتن مونځ قضاء اوکړه ځکه چه د شپې وخت د آرام دې. چنانچه د امام بیهقی رحمته الله علیه په روایت کنبې حضرت عائشه رضی الله عنها ښځوته په ایام حیض کنبې د شپې په وخت کې خپل خان ته د کتلونه منع کړې وې. باقی د ماسخوتن د مونځ په قضاء باندې هیڅ نیول نشته دې ځکه چه نیول په اختیاری قضاء باندې کیږي. نوهم ددې د پاره د حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه لور خامخاد تعمق فی الدین په سبب دص ښځو داعمل معیوب اوگنړلو. ^(۱)

یوه اختلافی مسئله: دلته په دې مقام باندې شراح کرامو یوه بله اختلافی مسئله هم ذکر کړې ده. اوهغه مسئله داده چه که چرې حائضه یا دنفاس والا ښځه د نمر د راخوتنه وړاندې پاکه شی مگر په غسل کولو کنبې هغه دومره روستوالې اوکړی چه سحر راؤخیژی نو دداسې ښځې د روژې باره کنبې څه حکم دې؟

امام اعظم ابوحنیفه رحمته الله علیه فرمائی چه که د حیض انقطاع په لسو ورځو باندې شوې دې اودغه شان دنفاس دویښ نه پاکوالې څلویښت ورځې پوره کیدو باندې حاصل شوې دې و په داسې صورت کنبې به په دغه دواړو قسم ښځو باندې د هغه ماسخوتن مونځ قضاء کول لازم وی او د راتلونکې ورځې روژه به هم صحیح وی. البته د روژې دپاره شرط دادې چه د سحر د راخوتنه وړاندې د روژې نیت اوکړی او که چرې دحیض بندیدل د لسو ورځو نه وړاندې شوې دی یا دغه شان د نفاس وینه د څلویښتو ورځو نه مخکې منقطع شوې ده نویا دوه صورتونه دي:

① د انقطاع دم حیض او نفاس نه پس که د سحر د راخوتن پورې دومره وخت شته په کوم کنبې چه هغه غسل هم اوکړی او بیا د روژې نیت هم اوکړی نو په داسې صورت کنبې به هم هغه د ماسخوتن دمونځ قضاء کوی اود راتلونکې ورځ روژه به هم ساتی.

② خو که دانقطاع دم نه پس دومره وخت باقی پاتې نه شو نو په داسې صورت کنبې به نه په هغې باندې د ماسخوتن دمونځ قضاء وی اونه د راتلونکې ورځې روژه ساتلې شی.

په رومبو دواړو صورتونو کنبې د ماسخوتن قضاء کول اود راتلونکې ورځې د روژې د صحیح کیدو حکم په دې وجه اولگولې شو ځکه چه په دې دواړو صورتونو کنبې نفس انقطاع دم د وجې نه هغه ښځه دحیض یا نفاس دنایاکتې نه وتلې وه. خو په دریم او آخری صورت کنبې د ماسخوتن مونځ قضاء لازم نه کیدو اودغه شان د روژې د نه صحیح کیدو حکم په دې وجه اولگولې شو چه دصحابه کرام رضی الله عنهم اجماع ده که چرې دحیض وینه د لسو ورځو نه وړاندې بنده شوه یا د نفاس وینه د څلویښتو ورځو نه وړاندې بنده شوه نوچه کوم دغسل کولو موده وی نوهغه به هم حیض شمیرلې شی او حیض د مونځ روژې دواړو منافی دې. په دې وجه په دې آخری صورت کنبې به نه د ماسخوتن د مونځ قضاء.

(۱) فتح الباری: ۲/۱۱۸ شرح ابن بطلال: ۱/۴۳۶ عمدة القاری: ۳/۴۳ فیض الباری: ۱/۵۰۱ ایضاح البخاری: ۱۱/۱۲۴.

وی اونه د وړاندې ورځې روژه صحیح وی. (۱)
 دامام مالک رحمته الله امام شافعی رحمته الله او امام احمد بن حنبل رحمته الله مذهب دادې که چرته حائضه اونفساء د طلوع فجر نه وړاندې صفاکړې نود وړاندې ورځې روژه ساتل به صحیح او جائزوی مگر شرط په کښې دادې چه دطلوع فجر نه وړاندې د روژې نیت اوکړی اوکه چرې د طلوع فجر نه پس پاکه شی نویابیه د وړاندې ورځې روژه ساتل صحیح نه وی. (۲)

علامه نووی رحمته الله فرمائی چه هم دغه د جمهور صحابه، تابعینو او تبع تابعینو رحمهم الله مذهب دي. چنانچه د صحابه کرامو رضی الله عنهم حضراتو نه حضرت علی بن ابی طالب، عبدالله بن مسعود، ابوذر، زید بن ثابت، ابو الدرداء، ابن عباس، ابن عمر او حضرت عائشه رضی الله عنها ددې قائل دی. اوهم دغه شان جمهور تابعین امام ثور، امام مالک، امام ابوحنیفه، امام احمد او امام ثور رحمهم الله هم دا مذهب دي. البته امام اوزاعی رحمته الله حسن بن حي رحمته الله او عبدالملک بن الماجشون رحمته الله فرمائی چه ترکومي پورې غسل نه کوی دهغې روژه به صحیح نه وی. دا حضرات فرمائی چه حیض په وجه وړپورې شوې حدث دروژې دپاره مانع دي. لهدا ترکومي پورې چه غسل نه وی کړې اود دغه حدث نه نی پاکي نه وی حاصله کړې ترهغې پورې د وړاندې ورځې روژه هم نه شی ساتلې. اوحدث جنابت د روژې دپاره مانع نه دي په دې وجه به جینی سړې روژه ساتي. لیکن ددې حضراتو استدلال صحیح نه دي ځکه چه د ښځې حیض یا نفاس ختم شو نو دغه وخت کښې هغه حائضه یا نفساء پاتې نه شوه. البته د دغه حیض او نفاس د وجې په دې باندې پورې غسل دهغې په ذمه باندې باقی دي اودا غسل د روژې نه مانع نه دي لکه څنگه چه د جنابت د غسل معامله ده. که چرې جماع په روژه کښې واقع شوې ده نو په دې سره به روژه فاسدپړی ځکه چه جماع د حیض په شان د روژې نه منافی ده. خوکه جماع د سحر د راختو نه وړاندې شوې ده اود دغه جماع په وجه لازم شوې غسل شی د سحر د راختونه پس اوکړو نوددې په وجه به د روژې په صحت باندې هیڅ اثر نه پریوخی ځکه چه داغسل د روژې نه مانع نه دي. بل زموږ استدلال د قرآن کریم آیت «قَالَتْنِ يَايَهُوْهُنَّ وَيَبْقَوُا مَاكُتَبَ لَكُمْ وَلَكُلَّوْا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَبْطَ الْكَثِيْفَ مِنَ الْخَبْطِ الْاَسْوَوِيْنِ الْفَخِيْرَ» نه دي نوچه کله الله تعالی مباحثرت د سحر د راختو پورې مباح گرځولي دي. نولزمی نتیجه داده چه غسل به د طلوع فجر نه پس وی. (۳)

د مذکوره تعلیقاتو مقصد: دمذکوره تعلیقاتو نه معلومیږی چه د امام بخاری رحمته الله مقصد تمییز بالاولان غیر معتبر کیدل ښائی. لهدا د اقبال کیفیت به داسی چه په خپل وخت کښې رنگین رطوبت راشی اوکله دا رنگین رطوبت ختم شی نودا د ادبار سلسله ده. د الوان یعنی رنگ اعتبارنشته چه هم دتور او سور رنگ اعتبار به کولې شی لکه چه د شوافع حضراتو مذهب دي. ددې حضراتو استدلال د سنن ابی داود روایت دي په کوم کښې چه دی: «انه دهرأسود يعرف فإذا كان ذلك فامسك عن الصلاة» یعنی دحیض د وینې رنگ تور وی کوم چه پیژندلې شی. (۴) لیکن احناف دکثرالله سوادهم، د رنگونو په مینځ

(۱) بدائع الصنائع: ۱/۵۹۷ دارالکتب العلمیه.

(۲) البدونه الکبری: ۱/۵۷۷، صادر. حاشیه الدسوقي علی الشرح الکبیر: ۲/۱۴۹-۱۴۸ دارالکتب العلمیه. المغنی لابن قدامة:

۳۶۴-۳۷۳ دارالفکر. المجموع شرح المذهب: ۶/۳۰۷-۳۰۸ دارالطباعه المنیریة.

(۳) المجموع شرح المذهب: ۶۶/۳۰۸-۳۰۷ دارالطباعه المنیریة المغنی لابن قدامة: ۳/۳۷-۳۶ دارالفکر. التوضیح:

۱۰۶/۵ شرح ابن بطال: ۱/۴۶ عمدة القاری: ۳/۲۲۹.

(۴) سنن ابی داود کتاب الطهارة باب إذا أقبلت الحيضة تدع الصلاة رقم الحديث: ۲۸۶.

کښې ددې فرق قائل نه دی او ددې روایت په جواب کښې احناف دا وائی چې «دمرأسوديعرف» کليه ده که جزئيه؟ کليت مونږ نه تسليم کوو او جزئيت زمونږ دپاره تسليم کول مضر نه دی. دکليت د نه تسليم کولو مطلب دادې چې دهرې ښځې وينه دې توره وی ښکاره خبره ده چې داسې نه وی. که چرې د ښځې مزاج معتدل وی او خوراک ئې هم معتدل وی او آب و هوا هم معتدل وی نو تجربه گواه ده چې د حيض رنګ به نې سور وی او که چرې گرمو هواگانو گرم خوراکونه يا د مزاج گرمائش او د مزاج د خرابوالی د وجې نه احتراقي کيفيت پيدا شوې وی نو د وينې رنګ به تور ښخ وي. او په کومو ملکونو کښې چې ښځې ډيره وی نو هلته د وينې رنګ بالکل سور کيدل هم ضروري نه دی. يا فرض کړه ښځه سبزی ډيره استعمالوی او دمعه طاقت ئې کمزوري دې نوچه څنگه په براز کښې مختلف رنگونه ښکاره کيږي دغه شان به د خوراک اجزاء هم په خوراک کښې شامل شي او قسم قسم رنگونه په ښکاره کيدل شروع شي. په دې وجه دا حنافو په نيز په رنگونو باندې د حيض مدار نه دې. البته که يوې ښځې ته دعادت موافق دا خبره معلومه ده چې دهغې دحيض رنګ تور وی يا سور وی نوچونکه اصل خيز عادت دې نو په داسې صورت کښې رنګ معتبر گرځولې شي خو بيا هم مدار عليه نه شي گرځولې کيدې.

د «فأنه دمرأسوديعرف» هم دا مطلب دې چې دا يوه جزئيه ده په بعض حالاتو کښې دمعرف په درجه کښې ددې هم اعتبار کولې شي. بهر حال ددې آثارونه معلومېږي چې په دې مسئله کښې امام بخاری رحمته الله عليه دا حنافو ملګر تيا کړې ده. (۱)

مذکوره تعليق او ترجمه الباب کښې مناسبه: ددې تعليق ترجمه الباب سره مناسبت دادې چې په ترجمه الباب کښې اقبال يعنی راتلل او ادبار يعنی دحيض آخر ذکر کړې دې او په تعليق کښې هم دښځو خپل خپل کرسف کتل هم په دې غرض سره وو چې هغوی ته دحيض ختميدل او د طهر يعنی پاکوالی شروع کيدل معلوم شي. (۲)

(حدثنا عبد الله بن محمد، قال حدثنا سفيان، عن هشام، عن أبيه.....)

تراجم رجال الحديث

عبدالله بن محمد: دا ابو جعفر عبدالله بن محمد بن عبدالله بن جعفر اليمان بن اخنس جعفي بخاری مسندى رحمته الله عليه دې. ددوی تفصيلی حالات کتاب الإيمان باب أمور الدين لاندې تیر شوی دی. (۳)

سفيان: دا سيان بن عيينه بن ميمون، ابو محمد الکوفي رحمته الله عليه دې. ددوی مختصر حالات بدء الوحي رومبې حديث لاندې او تفصيلی حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا الخ لاندې تیر شوی دی. (۴)

هشام: داد عروة بن الزبير بن العوام رحمته الله عليه خونی دې. د دوی مختصر حالات بدء الوحي دويم حديث لاندې (۵) او تفصيلی حالات کتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله آدمه لاندې تیر شوی دی. (۶)

(۱) إيضاح البخاری: ۱۱/۱۲۵-۱۲۴.

(۲) عمدة القاری: ۴/۴۲۳.

(۳) کشف الباری: ۶۵۷/۱.

(۴) کشف الباری: ۱/۲۳۸، ۳/۱۰۲.

(۵) کشف الباری: ۱/۲۹۱.

هروء: داعروء بن الزبير بن العوام رضی اللہ عنہ دی. د دوی مختصر حالات بدع الوحي دویم حدیث لاندی ^(۱) او تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب أحب الدین الی الله اومه لاندی تیرشوی دی. ^(۲)
عائشة: د اام المؤمنین سیده عائشه بنت ابی بکر الصديق رضی اللہ عنہ ده. ددوی حالات بدع الوحي دویم حدیث لاندی تیرشوی دی. ^(۳)

شرح حدیث

په دې روایت باندې تفصیلی کلام باب الاستحاضه لاندې تیرشوی دی.
مستحاضه سره متعلق دروایاتود اختلاف وجه: داروایت مخکښې «کتاب الوضوء باب غسل الدھر» لاندې هم تیرشوی دې چرته چه د روایت الفاظ دا وو. «واذا اذہر فاعسلی عنک الدھر وعلی» یعنی غسل واجب اونه گرځولې شو. ددې نه پس حضرت عروه بن زبیر رضی اللہ عنہ فرمائی «لعمروھ علی کل صلاۃ» دلته داودس وجوب ذکر دی او په حدیث باب کښې «فاعسلی وعلی» الفاظ دی په کوم کښې چه دغسل د وجوب حکم ذکر دی. نوسوال دایداکیرې چه د مستحاضه په مسئله کښې دروایاتو دا اختلاف ولې دی؟ جواب دادې چه څنگه دمستحاضه احوال مختلف وی هم هغه شان روایات هم مختلف دی اود مستحاضه د مختلفو احوالو سره متعلق دی.

دویمه خبره دا چه غسل او اودس واجب گرځول اودهغې تذکره کول ددې وجوب غسل او وجوب وضو د نه ذکر کولو منافی نه دی. مطلب دادې چه د وجوب غسل او وجوب وضو ذکر اوددې دواړو د عدم ذکر په مینځ کښې تضاد او منافات نشته دی. دغسل او اودس وجوب په خپل ځانی باندې ثابت دی سره ددې چه بعض روایاتو کښې د دې ذکر موجودنه دی. دمنافاتو اوتضاداتو خبره به هغه وخت وه کله چه په یوروایت وجوب دغسل او وجوب وضو خبره وه او په بل روایت کښې دعدم وجوب تذکره وه.

یواشکال اودهغې جواب: بل دا اشکال دې نه وی چه حدیث الفاظ «فاعسلی وعلی» سره دهرمونځ دپاره دغسل تکرار مفهوم کیږی ځکه چه صرف هم یوځل غسل کول کافی کیږی. اوترکومی چه دام حبیبه رضی اللہ عنہا تعلق دې چه هغې به دهرمونځ دپاره غسل کولو (دمستحاضه کیدو د وجې نه) نوکیدې شی چه هغه د مستحاضاتو دهغه قسم نه وه په چاچه په هرمونځ کښې غسل کول واجب وی. امام شافعی فرمائی چه حضور پاک صرف دغسل کولو او د مونځ کولو حکم ارشاد فرمانيلی وو په هغه حکم کښې داخبره نه وه چه دهرمونځ دپاره غسل کول دی او زما خیال دادې چه دام حبیبه رضی اللہ عنہا دهرمونځ دپاره غسل کول وجوبی نه وو بلکه نفلی او استحبابی وو. د کوم چه هغې ته حکم نه وو ورکړې شوې. ^(۴)

د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: حدیث اوترجمه الباب کښې مناسبت بالکل واضح دی چه په دواړو کښې داقبال دم او ادبار دم تذکره ده. ^(۵)

^(۱) کشف الباری: ۴۳۲/۲.

^(۲) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

^(۳) کشف الباری: ۴۳۶/۲.

^(۴) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

^(۵) شرح الکرماني: ۱۹۲/۳-۱۹۱ عمدة القارس: ۴۴۴/۳.

^(۶) عمدة القاری: ۴۴۳/۳.

۲۰- باب: لَا تَقْضِي الْحَائِضُ الصَّلَاةَ

ما قبل سره ربط: ددی باب سابقه باب سره مناسبت دادې چه په دواړو ابواب کښې د ترک صلاة تذکره ده. (۱)

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله په دې ترجمه الباب سره داخودل غواړي چه حائضه ښځه به نه په ایام حیض کښې مونځ ادا کوي اونه به د پاکوالی نه پس د دغه مونځونو قضاء راوړي. (۲)
چنانچه شاه ولی الله رحمه الله فرماني چه ددې ترجمه الباب مطلب اومعنی داده چه حائضه به مونځ نه ادا کوي اونه به د دغه مونځونو روستو بیا قضاء کوي. (۳)

[وَقَالَ جَابِرٌ وَأَبُو سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: (تَدَعُ الصَّلَاةَ)]. [ر: ۲۹۸، ۴۸۰۳]

ترجمه: حضرت جابر او حضرت ابوسعید رضي الله عنهما روایت کوي چه حضور پاک ﷺ اوفرمانیل: هغه (حائضه) به مونځ پرېږدي

تراجم رجال

جابر: دا جابر بن عبدالله انصاری مشهور صحابی رضي الله عنه دی. د دوی احوال کتاب الوضوء باب من لم یروضوا لامن المخرجین من القبل والذکر لاتدی تیرشوی دی.

أبو سعيد: دا مشهور صحابی حضرت ابوسعید سعد بن مالک بن سنان بن عبید بن ثعلبه خدري رضي الله عنه دی. ددوی حالات کتاب الإيمان باب من الدین الغرامن الفتن لاتدی تیرشوی دی. (۴)
تخریج التعلیق: امام بخاری رحمه الله ددغه دواړو صحابه کرامو نه دا تعلیق روایت بالمعنی کړې دي. تر کومې چه حدیث جابر بن عبدالله رضي الله عنه تعلق دي نو دا امام بخاری رحمه الله «کتاب التمی» باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: «لو استقبلت من أمری ما استدبرت» رقم الحديث: ۷۲۳۰، لاتدی «حبیب عن عطاء عن جابر بن عبدالله» په طریق سره موصولاً روایت کړې دي. مگر هلته د روایت الفاظ: «غیرأنها لاتطوف ولا تصلی» نه مراد هم ترک صلاة دي. دغه شان امام مسلم رحمه الله هم «أبو الزبیر عن جابر» په طریق سره ددې معنی روایت موصولاً ذکر کړې دي. (۵) پاتې شوه خبره د حضرت ابوسعید خدري رضي الله عنه حدیث نوهغه نیز دي «باب ترک الحائض الصوم» لاتدی موصولاً تیرشوي دي. البته دهغه روایت الفاظ: «أليس إذا حاضت لم تصل ولم تصم» سره نقل دي. (۶)

(۱) عمدة القاری: ۴/۳.

(۲) عمدة القاری: ۴/۳.

(۳) الأبواب والتراجم: ۶۵ الكنز المتوازی: ۲۸۶/۳.

(۴) کشف الباری: ۸۲/۲.

(۵) عمدة القاری: ۴/۳.

(۶) صحیح البخاری کتاب الحيض باب ترک الحائض الصوم رقم الحديث: ۳۰۴ فتح الباری: ۴/۲۱۱ عمدة القاری: ۴/۳.

د دواړو تعلیقونو د ترجمه الباب سره مناسبت:

د علامه کرمانی رحمته الله علیه وائي: دلته يو اشکال کيږي چه امام بخاری رحمته الله علیه ترجمه الباب د عدم قضا قائم کړې دي او تعلیق ئی د ترک صلاة سره متعلق نقل کړو، نو په دواړو کښې به د مطابقت څه صورت وي؟ د دې په جواب کښې علامه کرمانی رحمته الله علیه فرماني چه ترک مطلق دي او ترک ادا کولو ته هم شامل دي او قضائته هم شامل دي. لهذا په دواړو کښې مناسبت او مطابقت موجود دي او چونکه ترک اداء صلاة ټولو مسلمانانو ته معلوم او واضح دي په دې وجه هم ترک سره ترجمه قائم کولو کښې څه خاص فائده نه وه. (١)

د علامه عینی رحمته الله علیه وائي: علامه عینی رحمته الله علیه هم نيز دي نيز دي هم دغه جواب ورکړي دي هغوی فرماني چه عدم قضا هم د ترک يو صورت دي. ترک اعم دي او عدم قضا اخص دي. او چرته چه اخص وي هلته خواعم وي په دې وجه په دواړو کښې مطابقت موجود دي. (٢)

د علامه قسطلانی رحمته الله علیه وائي: علامه قسطلانی رحمته الله علیه فرماني چه په تعلیق او ترجمه الباب کښې مطابقت دا دي چه ترک صلاة عدم قضا ته مستلزم دي ځکه چه د ترک صلاة حکم شارع رحمته الله علیه ورکړې دي لهذا ځنګه د متروک شرع کول جائز نه دی دغه شان به د دي متروک شرع قضا هم نه وي. (٣)

د علامه عینی رحمته الله علیه او علامه قسطلانی رحمته الله علیه دکلام حاصل دا دي چه ترک اعم دي او عدم قضا اخص دي. او اعم اخص ته شامل وي. لهذا چرته چه د عدم قضا تذکره ده هلته ترک خپل پخپله موجود دي. شيخ الحديث زکريا رحمته الله علیه فرماني چه دا علت صحيح نه دي ځکه چه د حيض په حالت کښې روزه نه ساتل هم متروک شرع ده مګر د دې قضا لازم وي. د دي نه معلومه شوه چه د عدم قضا صلاة دپاره متروک شرع کيدل علت ګرځول صحيح نه دی. (٤) شيخ الحديث زکريا رحمته الله علیه فرماني چه دامام بخاری رحمته الله علیه دا ترجمه په حقيقت کښې په دوو جزونو باندي مشتمل ده: ① خائضه ښځه به ادا مونځ نه کوي. ② خائضه ښځه به د دغه مونځونو قضا هم نه کوي. خو چه امام بخاری رحمته الله علیه کوم روايت ذکر کړې دي هغه صرف رومي جز سره متعلق دي. (٥)

حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چه دامام بخاری رحمته الله علیه مقصدا وو چه اول هغه معلق روايت په ذريعه د ترک اداء صلاة باندي استدلال کولو و بيا د حديث عائشه رضي الله عنها په ذريعه په عدم قضا باندي هم استدلال کولو. په دې وجه امام بخاری رحمته الله علیه اول معلق روايت پيش کولو سره په ترک ادا باندي استدلال اوکړو ودا ئی حديث موصول د حديث عائشه رضي الله عنها د پاره مقدمه جوړ کړو چه د ترجمه الباب عين موافق دي او په عدم صلاة قضا باندي دلالت کوي. (٦)

بعض حضرات فرماني چه د دې ترجمه الباب نه د امام بخاری څه خاص مقصد نشته بلکه ترک او عدم قضا هم دواړه يو دی. اگر چه په ظاهره د امام بخاری رحمته الله علیه په الفاظو سره دواړو کښې تفانر معلومېږي

(١) شرح الکرمانی: ١٩٢/٣.

(٢) عمدة القاری: ٤٤٤/٣.

(٣) إرشاد الساری: ٣٥٩/١-٣٥٨/١ عمدة القاری: ٤٤٤/٣.

(٤) الأبواب والتراجم: ٦٥/٣ المتواری: ٢٨٦/٣.

(٥) الأبواب والتراجم: ٦٥/٣ المتواری: ٢٨٦/٣.

(٦) فتح الباری: ٤٢١/١.

مگر به حقیقت کنبی په دواړو کنبی هیڅ تغاير نشته دي. او هم په دې وجه په ترجمه الباب کنبی په يو باندې اکتفا کړې ده. که چرې په دواړو کنبی تغايري نو په ترجمه الباب کنبی به دواړو طرف ته اشاره کول هم ضروري وي. والله اعلم.)

الحديث الأول

[۳۱۵] - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَنَاءُ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاذَةُ، أَنَّ امْرَأَةً قَالَتْ لِعَائِشَةَ: أَتَجْزِي إِحْدَانَا صَلَاتَهَا إِذَا طَهَّرَتْ؟ فَقَالَتْ: أَحَرُورِيَّةُ أُنْتِ؟ «كُنَّا نَحْيِضُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَا يَأْمُرُنَا بِهِ» أَوْ قَالَتْ: فَلَا تَفْعَلُهُ؟

ترجمه: د حضرت معاذ رضي الله عنه نه روایت دي چې یوې ښځې د حضرت عائشه رضي الله عنها نه تپوس او کړو چې کله زموږ نه یوه ښځه د حیض نه پاکه شی نو آیا هغه به د مونږ قضا کوي؟ حضرت عائشه رضي الله عنها او فرمانيږ ولې ته حروريه نی؟ په مونږ به د حضور پاک په زمانه کنبی حیض راتلو او حضور پاک به مونږ ته د مونږ حکم نه فرمانيږو یانې او فرمانيږ چې مونږ به مونږ نه کولو.

تراجم رجال

موسی بن اسماعیل: دا ابوسلمه بن اسماعیل التبوذکی البصري رضي الله عنه دي. د دوی مختصر حالات بدع الوحي کنبی د څلورم حدیث لاندې (۲) او تفصیلی حالات کتاب العلم باب من أجاب الفتیان إشارة الهدا والرد أس لاندې تیر شوی دی. (۳)

هنا: داهمام (تشديد سره) بن يحيى بن دينار العوذى اليردى العدوى رضي الله عنه دي. ددوی کنبت ابو عبد الله دي او د بعض حضراتو قول دادي چې ددوی کنبت ابوبکر البصري دي. (۴)
دوی د عطاء بن ابی رباح، اسحاق بن ابی طلحه، زيد بن اسلم، ابوجرمه الضبعی، قتاده، محمد بن جحاده، ابو التياح الضبعی، نافع مولى ابن عمر، ابو عمران الجونی، انس بن سیرین، زياد بن سعد، ثابت البنانی، زياد الاعلم، يحيى بن ابی كثير، حسين المعلم او ابن جريج رحمهم الله وغيره نه د حدیث روایت کوي.

ددوی نه سفیان ثوري رضي الله عنه، عبد الله بن المبارك رضي الله عنه، ابن عليه رضي الله عنه، وکیع بن مهدی رضي الله عنه، بشیر بن السري رضي الله عنه، عبد الصمد بن عبد الوارث رضي الله عنه، ابوسعید مولى بنی هاشم رضي الله عنه، احمد بن اسحاق رضي الله عنه

(۱) عمدة القاری: ۴۴۳/۳.

(۲) قوله: عائشة: الحديث. رواه الإمام مسلم في كتاب الحيض باب وجوب قضاء الصوم على الحائض دون الصلاة. رقم الحديث: ۷۶۳-۷۶۱ والإمام الترمذی في الطهارة باب ما جاء في الحائض أنها لا تقضي الصلاة. رقم الحديث: ۱۳۰ والإمام أبوداؤد في الطهارة باب الحائض لا تقضي الصلاة. رقم الحديث: ۲۶۳-۲۶۲ والإمام النسائي في كتاب الحيض باب سقوط الصلاة عن الحائض. رقم الحديث: ۳۸۲ والإمام ابن ماجه في الطهارة باب الحائض لا تقضي الصلاة. رقم الحديث: ۳۱۶ جامع الأصول في أحاديث الرسول: ۳۵۶/۷.

(۳) كشف الباری: ۴۳۳/۱.

(۴) كشف الباری: ۴۷۷/۳.

(۵) تهذيب التهذيب: ۱۱/۶۰ دار الفكر، عمدة القاری: ۴۵۵/۳ إرشاد الساری: ۳۵۹/۱.

خضرمی رحمہ اللہ، حبان بن ہلال رحمہ اللہ، یزید بن ہارون رحمہ اللہ، ابو علی الحنفی رحمہ اللہ، ابو داؤد طباطبائی رحمہ اللہ، ابو الولید طباطبائی رحمہ اللہ، عمرو بن عاصم رحمہ اللہ، حجاج بن المنہال رحمہ اللہ، عبد اللہ بن رجاء الغدافی رحمہ اللہ، ابو نعیم رحمہ اللہ، موسیٰ بن اسماعیل رحمہ اللہ، ہدبہ بن خالد رحمہ اللہ، او شیبان بن فروج رحمہ اللہ روایت حدیث کری^(۱)

یزید بن ہارون رحمہ اللہ فرمائی: «کان ہمام قویاً فی الحدیث»^(۲) امام احمد بن حنبل فرمائی: «ثبت فی کل الشیخ» نور فرمائی: «کان عبد الرحمن یرضاه» چنانچہ عبد الرحمن بن مہدی رحمہ اللہ فرمائی: «ہمام عندی فی الصدق مثل ابن ابی عروہ»^(۳)

دعہ شان ابن محرز، امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ نہ نقل کوی «ہمام ثقہ و هو ائمت من اہل ان الطارف فی یحییٰ بن ابی کثیر» یعنی ہمام یوثقہ راوی دی او ہغہ دخیل شیخ یحییٰ بن ابی کثیر رحمہ اللہ نہ روایت کولو کنبی د ابان الطارف پہ نسبت زیات معتبر دی^(۴)

ابن معین رحمہ اللہ فرمائی: «ثقة صالح و هو أحب الی فی قتادہ من حماد بن سلمہ» یعنی مام رحمہ اللہ یو پرہیز گارہ ثقہ راوی دی او حضرت قتادہ رحمہ اللہ نہ روایت کولو کنبی د حماد بن سلمہ رحمہ اللہ پہ نسبت زما زیات خویش دی^(۵)۔ پہ یوہ بلہ موقع باندی فرمائی: «ہمام فی قتادہ أحب الی من ابی عوانہ» یعنی ہمام د حضرت قتادہ رحمہ اللہ نہ روایت کولو کنبی ماتہ د ابو عوانہ رحمہ اللہ پہ نسبت ہم زیات خویش دی^(۶)

عبد اللہ ابن المبارک رحمہ اللہ فرمائی: «ہمام ثبت فی قتادہ»^(۷) عمرو بن علی رحمہ اللہ فرمائی: «الائتبات من اصحاب قتادہ: ابن ابی عروہ و ہشام و شعبہ و ہمام»^(۸) ابن حبان رحمہ اللہ د ہغوی ذکر کتاب الثقات کنبی کری دی^(۹) امام ابو زرعہ رحمہ اللہ فرمائی: «لا بأس بہ»^(۱۰) امام عجلئی رحمہ اللہ فرمائی: «بصری ثقہ»^(۱۱) امام حاکم رحمہ اللہ فرمائی: «ثقة حافظ»^(۱۲)

البتہ یحییٰ بن سعید رحمہ اللہ د ہمام بن یحییٰ رحمہ اللہ روایات نہ قبول اونہ د ہغوی پہ نیز د ہغوی د روایاتو خہ اہمیت وو۔ چنانچہ یحییٰ بن سعید رحمہ اللہ د ہمام بن یحییٰ رحمہ اللہ بارہ کنبی نقل کری دی:

① محمد بن عبد اللہ بن عمار، د یحییٰ بن سعید نہ نقل کوی: «ألا تعجب من عبد الرحمن یقول: من فاته شعبہ سمع من ہمام» دی نہ پس محمد بن عبد اللہ رحمہ اللہ فرمائی: «کان یحییٰ یثاب لایعاب ہمام»

(۱) تلامذہ او مشائخ دیارہ اوگورتن تہذیب الکمال: ۳۰/۳۰۲-۳۰۳/۳۰۲ سیر اعلام النبلاء: ۲۹۷/۷

(۲) تہذیب الکمال: ۳۰/۳۰۴ تہذیب التہذیب: ۶۸/۱۱ سیر اعلام النبلاء: ۲۹۸/۷

(۳) تہذیب الکمال: ۳۰/۳۰۴ تہذیب التہذیب: ۶۸/۱۱ سیر اعلام النبلاء: ۲۹۸/۷

(۴) حوالہ بالا

(۵) حوالہ بالا

(۶) حوالہ بالا

(۷) تہذیب الکمال: ۳۰/۳۰۸ تہذیب التہذیب: ۶۹/۱۱ سیر اعلام النبلاء: ۳۰۰/۷

(۸) تہذیب الکمال: ۳۰/۳۰۸ تہذیب التہذیب: ۶۹/۱۱ سیر اعلام النبلاء: ۳۰۰/۷

(۹) ۵۸۶/۷

(۱۰) تہذیب الکمال: ۳۰/۳۰۹ تہذیب التہذیب: ۶۹/۱۱ سیر اعلام النبلاء: ۳۰۰/۷ الجرح والتعديل: ۱۳۴/۹

(۱۱) معرفة الثقات للمعجلی: ۳۳۵/۲

(۱۲) تہذیب التہذیب: ۷۰/۱۱

④ په یوه موقع باندې ابرهیم بن عرعره رضی الله عنه یحیی بن سعید ته اوونیل: «حدثنا عفان، حدثنا همام» ابراهیم بن عرعره رضی الله عنه هم دومره وینا کړې وه چه یحیی بن سعید رضی الله عنه هغه اورتلو وئى ونیل: «اسکت ویمک» (۱)

لیکن دې سره سره داهم نقل دی چه یوخل داسې اوشو چه ابن ابی عدی رضی الله عنه «ابن ابی عروبة عن قتادة» په طریق سره یوحدیث بیان کړو نویحیی بن سعید رضی الله عنه دا روایت قبول نه کړو. هم په دغه مجلس کښې عفان رضی الله عنه هم ناست وو وهغوی اوونیل: «حدثنا همام عن قتادة»، اوبیانی هم دغه روایت بیان کړومگرې دې ځل یحیی بن سعید رضی الله عنه خاموش پاتې شو او په سندباندې هېڅ نکیراونه فرمائیلو. راوی وائی مونږ په دې ډیر حیران شو چه د «ابن ابی عروبة عن قتادة» باندې خو نئ نکیر اوفرمائیلو او «همام عن قتادة» په طریق باندې خاموش شو. (۲) هم په دې باندې علامه ذهبی رحمته الله فرمائی چه ددې نه معلومیږي چه سره ددې چه یحیی بن سعید رضی الله عنه د همام بن یحیی روایاتوسره اتفاق نه کولو مگر آخر دهغوی رانئ د همام رضی الله عنه باره کښې بدله شوې وه. او یابباد خاموشی اختیارولوسبب داوو چه هغه د همام او ابن ابی عروبة دواړو اتفاق کتلو سره مطمئن شوې وو. (۳) هم دغه شان د عفان رضی الله عنه نه نقل دی چه یحیی بن سعید رضی الله عنه به د همام بن یحیی رضی الله عنه په روایاتوباندې اکثر اعتراض کولو خوچه بیا کله دمعاذ بن هشام آمد اوشو اومونږ دهغه کتاب اوکتلو نو په هغې کښې نئ دهغه روایاتونه اکثر دهمام موافق اولیدل په کومو چه به یحیی بن سعید رضی الله عنه نکیرکولو. نوچه کله نه یحیی بن سعید رضی الله عنه ته دا معامله معلومه شوه نوهغوی په همام بن یحیی باندې کلام کول پریخودل. (۴)

امام احمدبن حنبل رضی الله عنه فرمائی چه د یحیی بن سعید رضی الله عنه د همام بن یحیی رضی الله عنه روایاتو نه قبلولوچه داوه چه د خوانتی په عمرکښې یحیی بن سعید رضی الله عنه په څه مسئله کښې گواهی ورکړې وه مگرهمام بن یحیی رضی الله عنه چه هغه وخت د قضاء په عهده باندې وو د یحیی بن سعید رضی الله عنه د گواهی په حواله سره تعدیل نه وو کړې. نو ددې خبرې د وجې نه یحیی بن سعید رضی الله عنه په همام بن یحیی رضی الله عنه باندې کلام کول شروع کړه اودهمام بن یحیی رضی الله عنه روایات به نئ هم نه قبلول. (۵) هم دغه وجه ده چه عبدالرحمن بن مهدی رضی الله عنه فرمائی «ظلم علی یحیی بن سعید، همام بن یحیی، لم یکن له به علم ولا مجالسة، فقال فیه» (۶)

خوددې ټولو باوجود بعض ائمه نه دهغه دحافظې متعلق کلام موجود دي. چنانچه د ابوحاتم رضی الله عنه نه کله د همام او ابان العطار باره تپوس اوکړې شو چه په دوی کښې کوم یو مقدم دي؟ نوهغوی په جواب کښې اوفرمائیل «همام أحب الی ما حدث من کتابه واذا حدث من حفظه، فهما متقاربان فی الحفظ والغلط» دغه شان

(۱) تهذیب الکمال: ۳۰/۳۰۸ تهذیب التهذیب: ۶۹/۱۱

(۲) تهذیب الکمال: ۳۰/۳۰۸ تهذیب التهذیب: ۶۹/۱۱

(۳) سیر اعلام النبلاء: ۲۹۹/۷

(۴) تهذیب الکمال: ۳۰/۳۰۸ تهذیب التهذیب: ۶۸/۱۱ سیر اعلام النبلاء: ۲۹۸/۷ الجرح والتعديل: ۱۳۳/۹

(۵) تهذیب الکمال: ۳۰/۳۰۸ سیر اعلام النبلاء: ۳۰۰/۷

(۶) تهذیب التهذیب: ۷۰/۱۱ سیر اعلام النبلاء: ۲۹۹/۷

یزید بن زریع رضی اللہ عنہ فرمائی: «ہمارے حفظہ ردیہ و کتابہ صالحہ» (۱) ابن سعد رضی اللہ عنہ فرمائی: «کان ثقہ، و بما غلط فی الحدیث» (۲) ساجی فرمائی: «صدوق سن الحفظ، ماحدث من کتابہ فهو صالح و ماحدث من حفظہ فلیس بشیء» (۳) ددی وجہ دا وہ چہ ہمام بن یحییٰ رضی اللہ عنہ بہ کتلوسرہ روایات نہ نقل کول او نہ بہ نی روستو دخیل کتاب طرف تہ رجوع کولہ، خو چہ کلہ ہفہ د یوی زمانی نہ پس دخیل کتاب طرف تہ رجوع او کرہ نوونی فرمائی: «کنا نخطی کثیراً فاستغفر اللہ تعالیٰ، چنانچہ عفان رضی اللہ عنہ فرمائی: «کان ہما ملا یکا د برجم ال یی کتابہ ولا یظفر بہ و کان یخالف فلا برجم ال یی کتابہ لمرجم فینظر فی کتبہ، فقال: یا عفان! کنا نخطی کثیراً فاستغفر اللہ تعالیٰ» (۴) حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ فرمائی چہ ددی تقاضا دہہ چہ د ہمام بن یحییٰ رضی اللہ عنہ ہفہ روایات چہ د ہفہ نہ بہ آخرہ کنبی روایت کری شوی دی ہفہ د ہفہ د پخوانو روایاتو پہ مقابلہ کنبی زیات صحیح دی» (۵) لکہ چہ دامام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ نہ بہ دی باندی نص ہم موجود دی ہغوی فرمائی: «ومن معہم من ہما ہما بآخرہ، فهو آجود، لأن ہما ما آصابہ فی آخر عمرہ و مائۃ، فکان یقرب عہدہ بالکتاب، فکان قل ما یخطئ» (۶) الحاصل ہمام بن یحییٰ رضی اللہ عنہ یو ثقہ راوی دی اود ہغوی پہ ثقاہت کنبی د چاہم اختلاف نشتہ دی. ہم دغہ وجہ، چہ دہ ارباب صحاح ستہ د ہفہ دروایاتو تخریج کری دی» (۷) دہغوی تاریخ وفات کنبی دري اقوال دی: ① امام بخاری رضی اللہ عنہ د محمد بن محبوب نہ دہغوی وفات ۱۶۳ ہجری نقل کری. ② ابن حبان رضی اللہ عنہ فرمائی دہغوی انتقال درمضان پہ میاشت کنبی ۱۶۳ ہجری یا ۱۶۴ ہجری کنبی شوی دی. ③ ابن النعمان رضی اللہ عنہ فرمائی چہ زما بصری تہ پہ راتلو کنبی ۱۶۴ یا ۱۶۵ ہجری کنبی شوی و او زما د راتگ نہ یوہ ہفتہ یا دوہ ہفتی وړاندی ہمام بن یحییٰ رضی اللہ عنہ انتقال شوی وو. (۸)

قتادہ: دا قتادہ بن دعامہ بن قتادہ بن عزیز سدوسی بصری رضی اللہ عنہ دی. د دوی کنیت ابو الخطاب وو اود د مور نہ روئد پیدا شوی وو. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من الإيمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندی تیر شوی دی. (۹)

معاذہ: دامعاذہ بنت عبداللہ العدویہ البصریہ رحمہا اللہ دہ. ددی کنیت ام الصہباء دی اودا د صلہ بن اشیم بی بی وہ. (۱۰) ہغی د حضرت عائشہ، حضرت علی، ہشام بن عامر، ام عمرو بنت عبداللہ بن الزبیر رضی اللہ عنہ نہ د حدیث روایت کری اود دی نہ ابو قلابہ، حضرت قتادہ، یزید الرشک، ایوب، عاصم

(۱) تہذیب الکمال: ۳۰۹/۳۰ تہذیب التہذیب: ۶۹/۱۱ سیر اعلام النبلاء: ۳۰۰/۷.

(۲) تہذیب الکمال: ۳۰۹/۳۰ تہذیب التہذیب: ۶۹/۱۱ سیر اعلام النبلاء: ۳۰۰/۷.

(۳) تہذیب التہذیب: ۷۰/۱۱.

(۴) تہذیب التہذیب: ۷۰/۱۱.

(۵) تہذیب التہذیب: ۷۰/۱۱.

(۶) الإكمال فی تہذیب الکمال: ۱۶۸/۱۲.

(۷) سیر اعلام النبلاء: ۳۰۱/۷.

(۸) تہذیب الکمال: ۳۱۰/۳۰ تہذیب التہذیب: ۷۰/۱۱ سیر اعلام النبلاء: ۳۰۱/۷ کتاب الثقات لابن حبان: ۵۸۶/۷.

(۹) کشف الباری: ۳/۲.

(۱۰) تہذیب الکمال: ۳۰۸/۳۵ تہذیب التہذیب: ۴۰۱/۱۲ دار الفکر، عمدة القاری: ۴۵۵/۳.

الاحول، سلیمان بن عبدالله بصری، اسحاق بن سعید او ام الحسن (د ابوبکر غدوی نیا، رحمهم الله وغیره حدیث روایت کوی. (۱)

ابن معین رحمته الله فرمائی «لغة صالح» (۲) ابن حبان رحمته الله د دې ذکر کتاب الثقات کښي، کړي دي. (۳)
حضرت معاذه بنت عبدالله ډیره عبادت کونکې ښځه وه. شپې به یی د الله تعالی په عبادت کښي تیرولې. ددې باره کښي تردې پورې وپیلی شوی دی چه دا دخپل خاوند ابوالصهباء صله بن اشیم د انتقال نه پش کله هم نه ده اوده شوې. (۴)

حافظ ابن حجر رحمته الله ددې د کرامت یوه واقعه نقل کولوسره لیکي چه د بصرې د یوشیخ ابو بشر وینا ده چه زه حضرت معاذه رحمها الله له راغلم نوهغې ماته دخپلې خیتې شکایت اوکړو اووینی خودل چه د دوانی دپاره راته نبیذالحر تجویز کړې شوې دی. شیخ فرمائی چه ما د دغه نبیذ یوه پیاله راوړله اوغې ته مې وړاندې کړه. نو غې د الله تعالی نه دعاوکره چه اې الله تاته ته ده که حضرت عائشه رضی الله عنها ماته دا حدیث فرمائیلې دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله د نبیذالحر نه منع فرمائیلې ده نویبا ما ددې نه لرې اوساته. شیخ فرمائی چه دحضرت معاذه دعاکول وو اوغف پیاله د غې نه آخوا شوه او څه چه په غې کښي وو غفغ ټول پریوتل او الله تعالی د غې شکایت هم لرې کړو. (۵)

حضرت معاذه رحمها الله به وئیل «صحبت الدنيا سبعین سنة فما رأيت فيها قرعة عين قط» (۶) حضرت معاذه رحمها الله انتقال په ۸۳ هجری کښي شوې. (۷)

شرح حدیث

قوله: أن امرأة: همام بن يحيى رحمته الله د سوال کونکې ښځې تصریح نه ده کړې بلکه دانی، مبهم پریځودي. مگر شعبه رحمته الله په خپل روایت کښي عن قتاده په طریق سره ددې خبرې تصریح کړې ده، چه سائله هم دغه معاذه بنت عبدالله عدویه رحمها الله ده اوددې روایت تخريج اسماعیلی رحمته الله هم کړې دي. دغه شان امام مسلم رحمته الله هم عاصم عن قتاده په طریق سره او د یزید عن معاذه په طریق، سره دحضرت معاذه بنت عبدالله رحمها الله د سائله کیدو تصریح کړې ده. (۸)
د امام مسلم رحمته الله د روایت الفاظ دادی: «.....عاصم عن معاذة قالت: سألت عائشة رضي الله عنها فقلت: ما بال الحائض تقضي الصوم ولا تقضي الصلاة؟ فقالت: أحرورية أنت؟ قلت: بحرورية، ولكني أسأل. قالت: كان يصعبنا ذلك، فتؤمر بقضاء الصوم ولا تؤمر بقضاء الصلاة» (۹)

(۱) تهذيب الكمال: ۳۵/۳۸ تهذيب التهذيب: ۱۲/۴۰۱ دار الفكر.

(۲) حواله بالا.

(۳) ۴۶۶/۵.

(۴) تهذيب الكمال: ۳۵/۳۰۶ تهذيب التهذيب: ۱۲/۴۰۱ دار الفكر.

(۵) تهذيب التهذيب: ۱۲/۴۰۱ دار الفكر.

(۶) كتاب الثقات لابن حبان: ۴۶۶/۵.

(۷) عمدة القاری: ۳/۴۵۳ شرح الکرماني: ۳/۱۹۳.

(۸) فتح الباری: ۱/۲۲۲-۲۲۱ عمدة القاری: ۳/۴۴۵ إرشاد الساری: ۱/۳۵۹ التوشیح للإمام السيوطی: ۱/۱۷۱.

(۹) كتاب الحيض باب وجوب قضاء الصوم على الحائض دون الصلاة، رقم الحديث: ۷۶۳.

قوله: «تجزی: تجزی»: د تاء فتحه زاء کسره او آخره کنبې یا، بغیر همزه سره، او بعض حضراتو په آخره کنبې همزه هم روایت کړې دي او په دواړو صورتونو کنبې د «تکفی» په معنی کنبې دي او دغه شان به «احدانا» د تجزی دپاره فاعل شی او صلاها به دمفعول کیدود وجې نه منصوب وی او مطلب دادې چه آیا مونږ به د پاکیدونه پس د خپلو مونځونو قضاء کوو؟ دغه شان دا لفظ «تجزه» دتاء په ضمه او په آخره کنبې د همزه په ضمه سره هم روایت کړې شوي دي او په داسې صورت کنبې به دا دتکفی په معنی کنبې شی. (۱)

مگر علامه برماوی رحمته الله په دې باندې رد کولوسره فرماني چه په دغه ورځو کنبې ښځو مونځ نه کوي بیا به دهغې دکافی کیدو سوالې ولې کولې شو؟ مگر حافظ ابن حجر رحمته الله او نورو حضراتو تکفی په صورت کنبې ددې جملې معنی داسې بیان کړې ده. «تکفی المرأة الصلاة الحاضرة وهي طاهرة ولا محتاجة إلى قضاء الفائتة في زمن الحيض؟» یعنی اوس به د طهر دحالت مونځونه کافی شی اود حیض په حالت کنبې دقوت شوې مونځونو د قضاء حاجت به پاتې نه شی؟ ددې معنی په اعتبار سره «تجزه» په معنی «تکفی» لوستل به صحیح شی او په دې صورت کنبې به صلاتها د فاعل کیدو د وجې نه مرفوع شی لیکن مشهوره هم دغه ده چه دا لفظ «تجزی» دتاء فتحه زاء کسره سره اولوستلې شی. (۲)

قوله: «حرورية أنت؟»: الحروري: حروراء «د حاء فتحه راء ضمه سره اود واؤ ساکنه نه پس بیا راء ده» طرف ته منسوب دي. دا لفظ الف ممدوده سره اود الف ممدوده نه بغیر دواړه شان لوستلې شوي دي. مگر زیات مشهور الف ممدوده سره دي. (۳)

امام میرد رحمته الله فرماني چه حروراء طرف ته نسبت کولوسره حرورای لوستل پکار دی اوهم دغه دهریو هغه لفظ دپاره قاعده ده دکوم په آخره کنبې چه الف ممدوده وی لیکن ددې باوجود چه حروری ونیلې شوي دي نو هغه زوائد حذف کولو سره ونیلې شوي دي. (۴)

حروراء دکوفې نه دوه میله فاصله باندې واقع د یو کلی نوم دي. هم ددې کلی نه دتولو نه اول د خوارج فتنه رانښکاره شوې وه. هروی رحمته الله فرماني چه خوارج هم دلته راغلي وو او اسیدل نی شروع کړې وو. او هغوی په کافی شمیر کنبې وو. په دې وجه ددغه خارجیانو ته ددې ځاني په نسبت سره حوری ونیلې کیدل. نو چونکه د حروریه نه مراد خوارج دی په دې وجه دحضرت عائشه رضی الله عنها د کلام معنی داشوه «أحارة أنت؟» یعنی ولې ته خارجیه یسی؟ ځکه چه خوارج په حاضنه باندې دهغه مونځونو قضاء هم واجب گرځوی کوم چه ددې نه په ایام حیض کنبې فوت شوې وی اود خوارج دا مسئله د اجماع امت خلاف ده. (۵) حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چه د خوارج په شان عقیده لرونکې هر سړې حروري یادیري

(۱) فتح الباری: ۴۲۲/۱ عمدة القاری: ۴۵/۳ شرح الکرمانی: ۱۹۳/۳ منحة الباری: ۶۵۰/۱.

(۲) فتح الباری: ۴۲۲/۱ عمدة القاری: ۴۵/۳.

(۳) فتح الباری: ۴۲۱/۱ التوضیح: ۱۰۹/۵ شرح الکرمانی: ۱۹۳/۳ منحة الباری: ۶۵۰/۱ عمدة القاری: ۴۴۶/۳.

(۴) فتح الباری: ۴۲۱/۱.

(۵) التوضیح: ۱۰۹/۵ شرح الکرمانی: ۱۹۳/۳ فتح الباری: ۴۲۱/۱ عمدة القاری: ۴۴۶/۳ منحة الباری: ۶۵۰/۱ إرشاد الساری:

خکه چه د خوارج فتنه چاچه حضرت علی (علیه السلام) خلاف د بغاوت جهنم اوچته کړه اول هم ددغه بنار حروراء نه اوچته شوې وه اوهم په دې نسبت سره دغه خلقو ته حروری هم وئیلی کیږي. (۱)
د خولار جوړو ډیر لونی لونی فرقې دی اوټول په دې عقیده باندې متفق دی چه صرف اوصرف قرآنی احکام اخستل دي او احادیث وغیره مطلقاً نه اخستل. اودا خلق په حائضه باندې دموخونو قضاء هم واجب گرځوی خکه چه په دې باره کښې قرآن کریم خاموش دي. اودعدم قضاء حکم د احادیثو نه مستنبط دي اواحادیث دا خلق د سر نه منی نه. (۲)

او هم ددې وجې نه حضرت عائشه (رضی الله عنها) د استفهام انکاری په توگه سائله (حضرت معاذه، ته اوونیل ولې ته خارجیه یسې؟ خکه چه هم دغه هغه خلق کښې داهل حق نه جداشوی دی اود سنت مکمل مخالفت کوی. چونکه دحضرت معاذه بنت عبدالله د سوال کولوپه اندز کښې، څه ناڅه انکار او په دې حکم باندې دحیرانتیا بونی وو. په دې وجه حضرت عائشه (رضی الله عنها) په سختی سره جواب ورکړو. خوچه کله حضرت معاذه بنت عبدالله تصریح اوکړه چه نه، نه زه د دغه ډله نه هیڅ کله نه یم اونه ما د څه عناد دوجې نه دا سوال کړې دي بلکه ماخو صرف دعلم دطلب په غرض سره ددې مسئلې تپوس کړې دي. لکه څنگه چه د صحیح مسلم د روایت په حواله اوس نیزدې تیر شو نو حضرت عائشه (رضی الله عنها) خبرې نه پس پوهه شوه چه او واقعی دابنخه د دلیل طلبگاهه ده. نو بیا هغې هم د دلیل په توگه د رسول الله (صلی الله علیه و آله) علی ژوند پیش کولوباندې اکتفا اوکړه اودڅه قسم علت ئی هم بیان نه کړو. (۳)

دحضرت عائشه (رضی الله عنها) په عدم قضاء صلوات باندې استدلال: د روایت نه معلومیږي چه حضرت عائشه (رضی الله عنها) په عدم قضاء صلوات باندې دحضور پاک دطرف نه د قضا حکم نه کیدو سره استدلال کړې دي اوهم په دغه استدلال باندې هغوی اکتفاکړي ده. علامه ابن دقیق (رحمته الله علیه) فرمائی چه په دې استدلال کښې دوه احتمالات دي:

① دویم احتمال دادې چه حضرت عائشه (رضی الله عنها) دعدم قضاء صلوات حکم ددې خبرې نه اخذ کړوچه ادا خو ساقط ده لهدا قضا به هم ساقط وی په دې شرط چه ددې په مقابله کښې څه معارض نه وی لکه چه د روژې ادا ساقط ده مگر قضا ساقط نه ده خکه چه د روژې په سلسله کښې د وجوب قضا حکم داحادیثو نه ثابت دي.

② دویم احتمال دادې چه پخپله ضرورت ددې خبرې تقاضا کوی چه ددې (موخونو د قضا) په سلسله کښې حکم موجود کیدل پکار دی خکه چه د رسول الله (صلی الله علیه و آله) په مبارکه زمانه کښې به هم حیض عارضه پېښید. خو چه کله ئی ددې باره کښې څه حکم اونه فرمانیلو نودا په دې خبره باندې دال دي چه دموخونو قضابه واجب نه وی. اوبیا دې خبرې ته نور تقویت په دې خبره بېره هم ملایوېږي چه دې سره متصل د روژو د قضا حکم ورکړې شوې دي. لکه څنگه چه عاصم عن معاذة طریق سره امام مسلم (رحمته الله علیه) روایت کړې دي. (۴) اودا دویم احتمال زیات بهتر دي. (۵)

(۱) فتح الباری: ۴۲۱/۱.

(۲) التوضیح: ۱۱۰/۵ فتح الباری: ۴۲۱/۱ عمدة القاری: ۴۴۶/۳.

(۳) حواله بالا.

(۴) صحیح الإمام مسلم کتاب الحيض باب وجوب قضاء الصوم علی العائض دون صلاة، رقم الحديث: ۷۶۳.

(۵) التوضیح: ۱۱۰/۵ عمدة القاری: ۴۲۱/۱.

دحروریہ تعارف: علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی چه دحروریہ شیپ لونئی لونئی فرقی اودلې دی. ① ازارقه ② صفریہ ③ نجدات ④ عجارده ⑤ اباضیہ ⑥ ثعالبه اوباقی ټول ددې خانګې دی. دې خلقو دحضرت علی رضی اللہ عنہ خلاف بغاوت کړې وو. ددې ټول متفقہ عقیدہ ده چه د حضرت علی رضی اللہ عنہ اوحضرت عثمان رضی اللہ عنہ د برات اعلان اوکړنی اودا عقیدہ دهغه خلقو په نیز په هرې یوه نیکنی باندې مقدم ده اوددې عقیدې نه بغیردا خلق تروادونوپورې نه کوی اونه نی وروکوی. دې خلقو دحضرت علی رضی اللہ عنہ خلاف د بغاوت جهنډا هغه وخت اوچت کړې وه کوم وخت چه حضرت علی رضی اللہ عنہ ایوموسی اشعری رضی اللہ عنہ او حرت عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ د خپل طرف نه حکم مقرر کړې وو ځکه چه دغه خلق په دې فیصله باندې راضی نه وو اودې خلقو وئیل «هککت فی أمرالله وحکمت عدوک» اودغه شان دا جګړه اوږده شوه اوچه کله د هغوی شمیر اته زره ته اورسیدونودې خلقو بغاوت اوکړو. ددوی امیر ابن الکوا عبد الله وو. ددې په کتو سره اول حضرت علی رضی اللہ عنہ حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ وراولیکلوچه داخلکو پوهه کړې. ابن عباس رضی اللہ عنہ هغه خلقو له لارو خبرې اترې نی ورسره اوکړې اود خوارج نه دوو زرو کسانو تریه ویستله اوریجوع نی اوکړه. باقی چه کوم شیپ زره پاتې شوې وو نوییا پخپله حضرت علی رضی اللہ عنہ د هغوی طرف ته روان شو اوهغوی سره نی جنگ اوکړو. (۱)

شرح لیکلی دی چه دحضرت عائشه رضی اللہ عنہا کلام په استفهام انکاری باندې مبنی دې چه ای داخود خوارج طریقه ده اودیر ه خرابه طریقه ده ولې ستاهم دغه طریقه ده؟ (۲)

أحرویه؟ خبردې او أنت مبتداء دې چه مؤخر دې. شارحینولیکلی دی چه دلته دخبرمقدم کیدل اود مبتداء مؤخرکیدل دحضرد فاندې دپاره دی. یعنی مطلب دادې چه ته هم حروریه ینی؟ اوبعض حضراتودا لفظ منصوب هم روایت کړې دې اویداسې صورت کښې په ترکیبی اعتبارسره به په ماقبل کښې ناصب مقدر وی او أنت به دتاکید دپاره وی اوتقدیری عبارت به داسې شی «گفت او صورت حروریه أنت؟» (۳)

قوله: مع النبي د حضوریاک دمعبیت نه مراد عهدنبوی دې اومقصود داخودل دی چه حضوریاک زموږ ددې حیض دحالت نه خبر هم وو او دغه شان دحیض په حالت کښې په ایام حیض زموږ د مونږ نه کولونه هم خبر وو مګر دې باوجود حضوریاک کله هم د دغه مونږخونود قضا راوړلو حکم نه دې ورکړې. که چرې ددې مونږخونو قضا واجب وه نو ضرور به حضوریاک حکم فرمائیلو. (۴) ځکه چه په ترک واجب باندې خاموشی او سکوت جائز نه دې. (۵)

قوله: فلا یأمرنا به یعنی حضوریاک رضی اللہ عنہ مونږ ته دمونږخونود قضا حکم نه فرمائیلو بلکه حضوریاک به مونږ ته صرف د روژو د قضا راوړلو حکم راګولو. (۶)

(۱) عمدة القاری: ۴/۳.

(۲) شرح الکرمانی: ۱۹۳/۳ فتح الباری: ۲۱/۱ عمدة القاری: ۴۵/۳ منحة الباری: ۶۵۰/۱.

(۳) شرح الکرمانی: ۱۹۳/۳ عمدة القاری: ۴۵/۳.

(۴) شرح الکرمانی: ۱۹۳/۳ عمدة القاری: ۴۶/۳ إرشاد الساری: ۳۵۹/۱.

(۵) شرح الکرمانی: ۱۹۳/۳ إرشاد الساری: ۳۵۹/۱.

(۶) عمدة القاری: ۴۶/۳ منحة الباری: ۶۵۰/۱ إرشاد الساری: ۳۵۹/۱.

قوله: «أوقالت فلا تفعله: أو د شك دپاره دي. علامه کرمانی رحمته الله فرماني په ظاهره دا شک روايه حضرت معاذ بن عبد الله طرف ته واقع شوې دي. (۱)

د اسماعيلي رحمته الله د روايت آخری کلمات داسې دي: «فلنکن نقضی ولم تؤمر به» حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چه «فلنکن نقضی» سره د عدم وجوب قضاء صلوات باندي استدلال «فلهم تؤمر به» په مقابله کښي زيات واضح دي ځکه چه «لم تؤمر به» يو عام دليل دي او د عام دليل نه استدلال کولو کښي مناقشه ممکن ده چه د عام دليل نه استدلال کولو باندي اکتفا کړي شوې ده په خلاف د «فلنکن نقضی» ځکه چه دا جمله به دي امر کښي واضحه ده چه مونږ ښځو به دهغه مونږونو قضا نه کوله. (۲)
علامه ابن بطلان رحمته الله فرماني چه «تجزی» د تقضي په معنی کښي دي او د قیامت والا ورځي ته يوم الجزاء هم په دي وجه وائي چه په هغه ورځ به خلقو ته د هغوی د اعمالو بدله ور کولي شي. (۳)
شرح رحمهم الله فرماني چه دا حديث به دي مسئله کښي د اجماع امت بنياد او اصل دي چه حائضه ښځي به د ایام حیض فوت شوو مونږونو قضا نه کوي او په دي مسئله کښي د چا هم اختلاف نشته دي بغيرد خوارج نه او چونکه د خوارج په گمراه کيدو باندي د ټولو اتفاق دي او هغوی د مسلمانانو د جماعت نه خارج دي په دي وجه د هغوی د اختلاف څه حیثيت هم نشته دي. چنانچه معمر رحمته الله د امام زهري رحمته الله نه نقل کوي چه حائضه به د روژو قضا خو کوي ولي د مونږونو قضايه نه کوي. په دي باندي معمر رحمته الله د امام زهري رحمته الله نه سوال او کړو چه د دي دليل څه دي؟ نو امام زهري رحمته الله جواب ورکړو چه د دي دليل اجماع امت دي ځکه چه په هره مسئله کښي قوی سند ملاویدل ممکن نه دي. (۴)

علامه نووي رحمته الله فرماني: «أجمع المسلمون على أن الحائض والنساء لا تجب عليهما الصلاة والصوم وعلیهما أنه لا يجب عليهما قضاء الصلاة، وعلیهما أنه لا يجب عليهما قضاء الصوم» (۵) نور فرماني: «أجمعت الأمة على أنه يحرم عليهما الصلاة فرضاً ونفلها، وأجمعوا على أنه يقط عنها فرض الصلاة، فلا تقضى إذا طهرت» او بياد ابو جعفر بن جرير امام ترمذي او ابن المنذر رحمته الله په حواله سره په عدم قضاء صلوات او قضاء صوم باندي اجماع نقل کړي ده. (۶)
او علما کرامو په دي دواړو کښي د فرق وجه دا بيان کړي ده چه مونږونه زيات هم وي او هره ورځ مکرر هم وي ځکه چه د مونږونو په قضا کولو کښي مشقت اوجړ دي. خو روژي په ټول کال کښي يو ځل راځي په دي وجه د دي په قضا کولو کښي خاص مشقت نه وي بعض حضرات فرماني چه اسلاف

(۱) شرح الکرمانی: ۱۹۳/۳ فتح الباری: ۱/۲۱۱ عمدة القاری: ۳/۴۴ منحة الباری: ۱/۶۵۰ إرشاد الساری: ۱/۳۵۹.

(۲) إرشاد الساری: ۱/۳۵۹.

(۳) فتح الباری: ۱/۴۲۲.

(۴) شرح الکرمانی: ۱۹۳/۳ عمدة القاری: ۳/۴۴.

(۵) المجموع شرح المذهب: ۲/۳۸۳ عمدة القاری: ۳/۴۴.

(۶) المجموع شرح المذهب: ۲/۳۸۳ والجامع الترمذي، کتاب الحيض باب ما جاء في الحائض أنها لا تقضى الصلاة والإجماع لأبي بكر محمد بن إبراهيم بن المنذر النيسابوري ص: ۳۹ مكتبة الفرقان، عجمان.

(۷) شرح الکرمانی: ۱۹۳/۳ عمدة القاری: ۳/۴۴ منحة الباری: ۱/۶۵۰.

به حائضه بنحو ته دا حکم ورکولو چه هغوی دې دهرمونڅ په وخت په اودس کښې قبلې ته مخ کړي اود الله تعالی ذکر دې کوی اودا عمل دغه حضرات دمسلمانانو بنځو طریقه او د عمل طرز ښائی اوهم دغه د عقبه بن عامر او مکحول رضی الله عنه نه نقل دی. (۱) عبدالرزاق رضی الله عنه فرمائی چه ماته داخبره رارسیدلې

ده چه حائضه بنځو ته به حکم ورکولې شو چه هغه دې دهرمونڅ په وخت په اودس کښې کیږي. (۲) د حضرت عطاء رضی الله عنه نه نقل دې چه ماته داسې هیڅ خبرنه دې رسیدلې مگر زما په نیزدا یو خوښ کړې شوې عمل دې. لیکن ابوعمر رضی الله عنه فرمائی چه حضرات فقهاء کرام داعمل مکروه گڼي اوهم دادغه خبره د سعید بن عبدالعزیز رضی الله عنه نه هم نقل ده. او ابوقلابه رضی الله عنه وائی چه ددې سند هیڅ اصل ماته سره د لتون نه نه دې ملاؤشوي. البته د فقه حنفی کتاب منیة المغنی کښې ذکر دې چه دحائضه دپاره مستحب دی چه هغه دې دهرمونڅ په وخت کښې اودس کوی اود خپل کور په جومات کښې دې کښي او په څومره وخت کښې چه مونځ کولې شی هم دومره اندازه باندې دې دالله تعالی حمد او ثنا بیانوی، دې دپاره چه په داسې کولوسره دهغې د مونځ عادت باطل او خراب نه شی. (۳)

صاحب د درایه فرمائی چه دحائضه دپاره په ایام حیض کښې دهرمونځ بدله کښې د هغې دپاره د هغې د ایام طهر د مونځونو ثواب لیکلې کیږي. (۴)

دحائضه متعلق یو سوال دا پیدا کیږي چه آیا حائضه له د ترک صوم سره د قضاء صوم حکم ورکړي شوې دې یا دا حکم ځان له ورکړې شوې دې؟ نوجواب دادې چه د امر اول تعلق ترک صوم سره دې اود قضاء صوم حکم جدا ورکړي شوې دې. بعض حضرات فرمائی چه د حائضه د طرف ته هم د روزې حکم متوجه کیږي مگر په داسې معنی کښې چه هغه به دا روستو کولوسره ساتی لکه چه دمحدث طرف ته د مونځ حکم متوجه کیږي خوچه ترکومي حدث موجود دې دهغه مونځ به نه صحیح کیږي. (۵) لیکن داخبره صحیح نه ده ځکه چه په ایام حیض کښې به ښځه باندې روژه څنگه واجب کیدي شی سره ددې چه په دغه ورځو کښې په حائضه باندې روژه ساتل حرام دی اوهغه هم دداسې سبب په وجه دکوم ختمول چه د ښځې د اختیار نه بهر دی. دمحدث حدث خو یوداسې سبب دې دکوم ختمول چه د محدث په اختیار کښې دی. (۶)

دحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حدیث ترجمة الباب سره مناسبت دحدیث دتېکړې فلا یامرنا به: أي: لا یامرنا بقضاء الصلاة واسطه سره دې او په دواړو کښې دعدم قضاء صلوات حکم ذکر دې. (۷)

۲۱- باب: النُّومُ مِنَ الْحَائِضِ وَهِيَ فِي ثِيَابِهَا

(۱) التوضیح: ۱۱۱/۵ عمدة القاری: ۴۶/۳.

(۲) مصنف عبدالرزاق کتاب الحيض باب وضوء الحائض عند وقت كل صلاة: ۱۹۱/۳ رقم الحديث: ۱۲۲۲.

(۳) البحر الرائق: ۲۰۳/۲ دارالمعرفة حاشية ابن عابدين، باب الحيض، مطلب: لو أفتى مفت بشيء من هذا الأقوال.....

الخ: ۲۹۰/۱ دارالفکر، عمدة القاری: ۴۶/۳.

(۴) حواله بالا.

(۵) شرح الكرمانی: ۱۹۳/۳ التوضیح: ۱۱۱/۵ عمدة القاری: ۴۶/۳ منحة الباری: ۶۵۰/۱.

(۶) شرح الكرمانی: ۱۹۳/۳ التوضیح: ۱۱۱/۵ عمدة القاری: ۴۶/۳.

(۷) عمدة القاری: ۴۶/۳.

ما قبل سره ربط: ددې باب سابقه باب سره مناسبت دادې چه په دواړو ابواب حائضه سره متعلق په یو یو حکم باندې مشتمل دی. (۱)

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله علیه د حدیث د باب من سمی النفاس حصاً لاندې راوړې دي. اوس دلته نې اعاده کوی او د دغه پورته عنوان باب: **التَّوْبَةُ مَعَ الْحَائِضِ وَهِيَ فِي نَيْهَا يَمُتَانِي قَائِمٌ كَرُو** اود بخاری رحمته الله علیه مقصد د احکم مستنبط کول دی چه حائضه سره هم په یوه بستره کښې سملاستل جائز دی البته دا ضروری دی چه هغې دې کپړې اغوستي وی. (۲)

شیخ الحدیث زکریا رحمته الله علیه فرماني چه زما په نیز د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد په دې ترجمه الباب سره په هغه خبره باندې رد کول دی چه د امام ابوداؤد رحمته الله علیه تخریج کړې شوي روایت سره متوهم او مترشح کیږي. د امام ابوداؤد رحمته الله علیه تخریج کړې شوي روایت دادې: «عن عائشة أمها قالت: كنت إذا حضت نزلت عن المائل على بيت الحصى، فلم يقرب رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم يمدن منه، حتى ينبت نظهن» (۳)

ځکه چه د امام ابوداؤد رحمته الله علیه د تخریج کړې شوي دې روایت نه معلومیږي چه د حیض په حالت کښې به ازواج مطهرات رسول الله صلی الله علیه و آله ته نه نیزدې کیدې. حال دادې چه دا خبره د ډیرو صحیح روایاتو خلاف ده. په دې وجه په دې روایت تاویل کول ضروری دی. چنانچه یو تاویل دا کړې شوي دي چه دا روایت منسوخ دي. بل دا چه په دې روایت کښې د قرب نه مراد جماع ده او ښکاره خبره ده چه د جماع مراد کیدو په صورت کښې په احادیثو کښې تضاد نه پاتې کیږي. او دریم تاویل دا کړې شوي دي چه دا عدم دنو او عدم قرب به د ازواج د طرفه کیدلو، د حضور پاک د طرف نه به نه کیدلو، بلکه حضور پاک به ازواج رانیزدې کولي لکه چه په ډیرو صحیح روایاتو کښې ذکر دی او په داسې موقعه باندې د ازواج د طرف نه عدم دنو او عدم قرب ځکه بعیدنه دي چه په داسې حالت کښې د ښځو مزاج خرابیږي او خاوند ته ور نیزدې کیدو ته نې زړه نه کیږي. (۴)

ابن رسلان رحمته الله علیه فرماني چه د سنن ابی داؤد روایت د ابن عباس رضی الله عنه او ابو عبید سلیمان رحمته الله علیه مستدل دي «ځکه چه ددې حضراتو په نیز حائضه سره په هیڅ توگه هم مباشرت جائز نه دي، لکه څنگه چه امام نووی رحمته الله علیه حکایت کړې دي مگر دا قول شاذ دي. (۵)

شیخ الحدیث زکریا رحمته الله علیه فرماني چه د حائضه سره مباشرت په دریو طریقو باندې دي یا ددې درې صورتونه دي. هم ددې نه یو صورت دادې چه مباشرت د نامه نه پورته اود زنگونونه ښکته د بدن حصه کښې په لاس یا ذکر وغیره په ذریعه وی اودا صورت په اجماع سره جائز دي. البته علامه عینی رحمته الله علیه فرماني چه د ابو عبید سلیمان رحمته الله علیه وغیره په نیز دا صورت هم ناجائز دي مگر دا قول شاذ او منکر دي او احادیث صحیحه صریحه «فی مباشرت النبی صلی الله علیه وسلم فوق الإزار، دوجې نه مردود دي. (۶)

(۱) عمدة القاری: ۴/۷۳.

(۲) فتح الباری لابن رجب: ۱۳۶/۲ عمدة القاری: ۱۴۷/۳.

(۳) سنن ابی داؤد کتاب الحیض باب فی الرجل یصیب منها ما دون الجماع رقم الحدیث: ۲۷۱.

(۴) الكنز المتواری: ۲۸۷/۳ تعلیقات علی بذل المجہود: ۲۹۲/۲.

(۵) الكنز المتواری: ۲۸۷/۳ تعلیقات علی بذل المجہود: ۲۹۲/۲.

(۶) أوجز المسالك: ۵۸۰/۱ الكنز المتواری: ۲۸۷/۳.

الحديث الأول

[۳۸] - حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ أَبِي سَلَمَةَ، حَدَّثَتْهُ أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: حِضَّتْ وَأَنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْخَبِيلَةِ، فَأَلْسَلْتُ فَرَجْتُ مِنْهَا، فَأَعْدَتْ لِيَابَ حِضَّتِي فَلَبِسْتُهَا، فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَلْفَسْتِ» قُلْتُ: نَعَمْ، قَدْ عَانَيْ، فَأَذْخَلَنِي مَعَهُ فِي الْخَبِيلَةِ قَالَتْ: وَحَدَّثَنِي أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كَانَ يَقْبَلُهَا وَهُوَ صَائِمٌ» وَكَانَتْ أَغْتَسِلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ مِنَ الْخَبَائِلِ» (۱) (۲۹۴)

ترجمه: حضرت ام سلمه رضی اللہ عنہا نے روایت دی ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سرہ پہ خادر کنبی ملاستہ وو چہ پہ ماحیض راغلو. پہ دی وجہ زہ پہ مزہ یا غلی غوندی د خادر نہ اووتم او خپلې دحیض کپړې مې واغوستې. نومانه حضور پاک تپوس اوکړو آیا په تاحیض راغلي دي؟ نوما عرض اوکړو اوجې بیا حضور پاک زه راوغوښتم او خپل خان سره ئی په خادر کنبی پته کړم. د ام سلمه رضی اللہ عنہا داهم بیان دی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به د روژې په حالت کنبی هم ښکلول کول اوما او حضور پاک به هم په یولوښی د جنابت غسل کولو.

تراجم رجال

سعد بن حفص: دا سعد بن حفص الطلجی رضی اللہ عنہ دی. ددوی کنیت ابومحمد دی. جمال الدین مزی رحمۃ اللہ علیہ ددوی صرف د شیبان بن عبد الرحمن رضی اللہ عنہ نه روایت کول لکلی دی. (۲) د دوی احوال کتاب الموضوعات من لمعروضات الامم المخرجین من القبل والدبر لاتدی تیرشوی دی.

شیبان: دا شیبان بن عبد الرحمن تیمی نحوی بصری مؤدب رحمۃ اللہ علیہ دی ددوی کنیت ابومعاویہ دی ددوی حالات کتاب العلم باب کتابه العلم لاتدی تیرشوی دی. (۳)

یحیی: دا مشهور امام یحیی بن ابی اکثیر طانی یعامی رحمۃ اللہ علیہ دی. ددوی کنیت ابومعاویہ دی ددوی حالات کتاب العلم باب کتابه العلم لاتدی تیرشوی دی. (۴)

أبو سلمة: دا حضرت عبد الرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ خوئی دمدینې منورې د فقهاء سبعة نه یوفقیه او مشهور تابعی دی. (۵) امام مالک رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه ددوی هم دا کنیت ددوی نوم دی. (۶) خو بعض حضراتو ددوی نوم عبدالله خولدی دی او څه نورو حضراتو ددوی نوم اسماعیل خولدی دی. (۷) امام نووی رحمۃ اللہ علیہ

(۱) قوله: أم سلمة: الحديث، مترجیحه فی کتاب الحيض فی باب من سمي النفاس حیضاً رقم الحديث: ۲۹۸.

(۲) تهذيب الكمال: ۲۶۰/۱.

(۳) كشف الباری: ۲۶۳/۲.

(۴) كشف الباری: ۲۶۷/۴.

(۵) تهذيب الأسماء واللغات: ۲۴۰/۲.

(۶) تذكرة الحفاظ: ۶۳/۱ تهذيب الكمال: ۳۳/۳۷۵.

(۷) تهذيب الكمال: ۳۷۱/۳۳ سیر أعلام النبلاء: ۲۸۷/۴.

فرمائی «والصحيح المشهور هو الأول»؛ ددوی حالات کتاب الإيمان باب صوم رمضان احتساباً من الإيمان لاتدی تیرشوی دی. (۱)

زینب بنت ابی سلمه: داد حضور پاک ﷺ ربیبہ حضرت ام سلمہ رضی اللہ عنہا لور زینب بنت ابی سلمہ عبدالله بن عبدالاسد بن هلال مخزومیہ قرشیہ رضی اللہ عنہا ده. ددی نوم بره وو حضور پاک په زینب باندې بدل کرو. (۲) ددوی حالات کتاب العلم باب الحاء فی العلم لاتدی تیرشوی دی. (۳)

أم سلمه: دا ام المؤمنین ام سلمه هند بنت ابی امیه رضی اللہ عنہا ده. (۴) ددوی حالات کتاب العلم باب العلم والعظة باللیل لاتدی تیرشوی دی. واضحه دې وی چه په سند کښې دوه ابوسلمه دی اول ذکرشوی ابوسلمه تابعی دې اودویم ذکرشوی ابوسلمه صحابی رسول ﷺ اود حضرت ام المؤمنین ام سلمه رضی اللہ عنہا رومبې خاوند اود حضرت زینب بنت ام سلمه رضی اللہ عنہا پلار دې. (۵)

شرح حدیث

ددې باب لاتدی چه امام بخاری رحمه الله کوم حدیث راوړې دې هغه په دریو احکامو باندې مشتمل دې کوم چه دادی: ① حائضه سره د سملاستو او اوده کیدو جواز. ② د روژې په حالت کښې د بی بی ښکلولو جواز. ③ د خاوند او ښځې په یو لوبښی سره غسل کولو جواز. ددې پورته ذکرشو احکامو نه درومبې حکم سره متعلق ټول اباحت باب من سوریت النفاس حیضاً لاتدی تیرشوی دی.

قوله: خمله: دلته په روایت کښې د خمله لفظ راغلې دې خو باب من سوریت النفاس حیضاً کښې هم په دې روایت کښې خمله لفظ راغلې وو. خمله نقش والاخادر ته وائی او خمله جالیدار خادر ته وائی اوس په دواړو کښې صحیح کوم یو دې؟ علامه کرمانی رحمه الله وائی چه په دواړو کښې هیچ منافات او تضاد نشته دې. خمله په نسبت د خصه زیات اعم دې لهذا عین ممکن دی چه هغه خادر هم دواړه شان وی یعنی جالیدار هم وی او منقش هم. (۶)

قوله: معه: معه ظرف حال واقع دې او په داسې صورت کښې به معنی داسې شی پس زه حضور پاک په خادر کښې کړم حال دادې چه زه د حضور پاک په معیت کښې ووم یا ماته د حضور پاک معیت حاصل وو. (۷) په روایت کښې خمله دوه ځل راغلې دې اود دویم ځل نه هم عین اول مراد دې یعنی په شروع کښې چه هغه ﷺ وه واپس راتلوسره حضور پاک هغه ﷺ هم په هغه خادر کښې کړې وه ځکه چه

(۱) تهذيب الأسماء واللغات: ۲/۲۴۰.

(۲) كشف الباری: ۲/۳۲۳.

(۳) تهذيب الكمال: ۱۸۵/۳۵ معرفة الصحابة لأبي نعیم: ۲۳۹/۵ رقم الترجمة: ۳۸۸۴.

(۴) كشف الباری: ۴/۶۱۰.

(۵) كشف البای: ۴/۳۹۳.

(۶) شرح الكرمانی: ۱۹۴/۳ عمدة القاری: ۴/۴۷۳.

(۷) شرح الكرمانی: ۱۹۴/۳.

(۸) حواله بالا.

معرفه کله معرفه را واپس کړې شې نو د ثانی معرفه نه مراد عین هم هغه اول وی. (۱) او کوم لفظ خمله چه اول ذکر شوې په هغې کښې موجود الف لام کښې دوه احتمالات دی. الف لام د عهد ذهنی هم کیدې شي او د جنس دپاره هم کیدې شي. (۲)

قوله: قالت: شرح کرامو لیکلی دی چه د قالت فاعل حضرت زینب بنت ابوسلمه رضی الله عنها ده او د ظاهري الفاظونه سره ددې چه دا معلومېږي چه د اتعليق دې مگر سیاق کلام دې طرف ته مشیر دې چه دادسند مذکور لاتدې داخل دې او معلق روایت نه دې. (۳)

قوله: وحدثنی: ددې جملې معطوف علیه مقدر دې کوم چه د قالت قول دپاره مقوله جوړېږي او تقدیری عبارت نی داسې دې «قالت (زینب): هذا القول وحدثنی أمرسلة» (۴)

قوله: وكنت: علامه کرمانی رحمته الله فرماني چه د كنت عطف په قالت باندې كول صحيح نه دی. (خکه چه قالت ضمیر زینب بنت ابی سلمه رضی الله عنها طرف ته راجع دې او په كنت کښې داسې هیڅ مرجع نشته لهذا د عطف کولو په صورت کښې به په معنی کښې خرابی لازم راځي) اونه ددې عطف په حدثنی باندې كول صحيح دی (خکه چه په دې صورت کښې به هم معنوی خرابی لازمی راځي). هغه فرماني چه زما په نیز ددې عطف «أن النبی» باندې دې چه د حدثنی دپاره مفعول به واقع کیږي اوداسې هیڅ قسم خرابی نه لازمی کیږي. (۵) خو علامه عینی رحمته الله فرماني د كنت عطف په حدثنی باندې په تقدیر قالت دې اوڅنگه چه حدثنی مقوله جوړېږي د قالت دپاره هم دغه شان دا جمله هم د قالت دپاره مقوله جوړېږي او تقدیری عبارت به نی داسې شي «قالت (زینب): وحدثنی (أمرسلة) وقالت (أمرسلة): كنت أغتسل» (۶)

قوله: أغتسل أنا والنبي: دلته د أغتسل نه پس د ضمیر منفصل اظهار کړې شوې دې دې دپاره چه پدې دلفظ «النبي» عطف صحيح وی. نور «النبي» بربناء مفعول معه منصوب لوستل هم صحيح دی. (۷)

قوله: من. إنا وأحد من الجنابة: دمن ابتدائيه تعلق په دواړو مقاماتو کښې أغتسل سره دې په دې باندې دې دا اشکال نه وی چه د دوو کلمات ابتدائيه تعلق یو فعل سره څنگه ممکن دې؟ (خکه چه ددوو ابتدائه کلماتو تعلق یو فعل سره هغه وخت ممتنع وی کله چه دواړه د یو جنس نه وی. لکه د دوو ځایونو نه ابتدا کول اوداسې وینا کول «خرجت من البصر من الكوفة» یا د دوو زمانو نه ابتدا کول او داسې ونیل «ما رأيت بهذا من هه من سنة» نودا ونیل جائزه دی خکه چه جنس یو دې. خو که چرته جنس

(۱) شرح الکرماني: ۱۹۴/۳ عمدة القاری: ۴۴۷/۳.

(۲) شرح الکرماني: ۱۹۴/۳.

(۳) شرح الکرماني: ۱۹۴/۳ عمدة القاری: ۴۴۷/۳.

(۴) شرح الکرماني: ۱۹۴/۳ عمدة القاری: ۴۴۷/۳.

(۵) شرح الکرماني: ۱۹۴/۳ فتح الباری: ۴۲۱/۱.

(۶) عمدة القاری: ۴۴۷/۳.

(۷) شرح الکرماني: ۱۹۴/۳ عمدة القاری: ۴۴۷/۳.

یو نه وی نوددوو کلمات ابتدائیه هم یوفعل سره تعلق کیدې شی لکه چه «من إناء واحد من الجنابة» کښې چه دې د اول تعلق عین سره اوددویم تعلق معنی (جنابت) سره دې. (۱)
علامه زکریا انصاری رحمته الله فرمائی چه ددواړو کلمه د «من» تعلق اغتسل سره دې رومښې کلمه «من» ابتدائیه ده اودویمه کلمه د «من» تعلیلیه ده. (۲) اویائی دویم احتمال هم ذکر کړو په کوم کښې چه «من» دواړو ځایونو کښې ابتدائیه گرځولې شوې دې. (۳)

قوله: کان یقبلها وهوصائم:

دروژې په حالت کښې د بی بی دښکلولو حکم اود فقهاؤ اختلاف: ابن المنذر رحمته الله فرمائی چه د فقهاؤ په دې مسئله کښې اختلاف دې چه په روژه کښې د بی بی ښکلول څنگه دی؟ بعض ددې رخصت ورکړې او هم دغه خبره حضرت عمر، حضرت ابوهریره، حضرت ابن عباس او حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنهن نه نقل ده. (۱) اود تابعین نه حضرت عطاء، امام شعبی او امام حسن رحمهم الله هم دغه مذهب دې. (۲) اوهم داد امام احمد رحمته الله او امام اسحاق رحمته الله هم قول دې. قاضی عیاض رحمته الله فرمائی چه صحابه کرام رضی الله عنهم او تابعین رحمهم الله یولونی جماعت د خاوند دپاره د روژې په حالت کښې ښځه ښکلول مباح گرځولی دی. (۳) اود سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه هم دغه مذهب وو. ابن ابی شیبه رحمته الله دا مباح گرځونکو کښې حضرت علی حضرت عکرمه حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن اوسمروق بن الاجدع رحمهم الله نومونو اضافه هم کړې ده. (۴)

د امام شافعی رحمته الله مذهب: علامه نووی رحمته الله د امام شافعی رحمته الله مذهب نقل کولوسره فرمائی چه که روژه دار ته د خپل شهوت د راوچتیدو اندیښنه نه وی نودهغه دپاره سره ددې چه پخپله ښځه ښکلول حرام نه دی لیکن اولی اوبهتر هم دغه دی چه په روژه کښې دې ښکلول نه کوی البته د ښکلولو په صورت کښې به داسې هم نه شی وئیلې چه دا فعل مکره دې ځکه چه پخپله دحضور پاک نه دخپلو بیبیانو ښکلول د روژې په حالت کښې ثابت دی اویاودوجود رسول اکرم صلی الله علیه و آله ددې فعل د ثبوت دې ته

(۱) شرح الکرماني: ۱۹۴/۳ عمدة القاری: ۴۷۳/۴ ارشاد الساری: ۳۵۹/۴ منحة الباری: ۶۵۲/۱

(۲) منحة الباری: ۶۵۲/۱-۶۵۱

(۳) منحة الباری: ۶۵۲/۱

(۴) رواه عن عمر مالک فی الموطا ص: ۱۴۸ وعبدالرزاق فی المصنف: ۱۸۵/۴ (۷۴۲۰) وابن أبی شیبة: ۲۴۲/۶ (۹۵۰۰) ورواه عن أبی هريرة مالک فی الموطا ص: ۱۴۸ وعبدالرزاق فی المصنف: ۱۸۶/۴-۱۸۵ (۷۴۲۲-۷۴۲۱) وابن أبی شیبة: ۲۳۹/۶ (۹۴۹۰) ورواه عن ابن عباس، عبدالرزاق فی الموطا ص: ۱۸۵/۴-۱۸۴ (۷۴۱۳-۷۴۱۶) وابن أبی شیبة: ۲۴۹/۶ (۹۴۹۲-۹۴۹۳) ورواه عن عائشة مالک فی الموطا ص: ۱۴۸ وعبدالرزاق: ۱۸۳/۴ (۷۴۱۱) والطحاوی فی شرح م عانی الآثار: ۹۳/۲ والتوضیح لابن ملقن: ۱۸۸/۱۳.

(۵) رواه ابن أبی شیبة عن عکرمه والثعلبی: ۲۴۰/۶ (۹۴۹۴) والتوضیح: ۱۸۸/۱۳

(۶) إكمال المعلم: ۴۳/۴.

(۷) رواه عنه مالک فی الموطا ص: ۱۴۸ وابن أبی شیبة: ۲۳۸/۶ (۹۴۸۶) والتوضیح لابن ملقن: ۱۸۸/۱۳.

(۸) المصنف لابن أبی شیبة: ۲۴۲/۶-۲۳۸ (۹۴۸۵، ۹۴۸۵، ۹۵۰۱).

د خلاف اولی و نیلو وجه داده چه حضور پاک ددی خبری نه مامون وو چه د حدنه به نی تجاوز کولو خود حضور پاک نه علاوه خلقو په حق کښې د تجاوز کولو خطره او اندېښنه شته. په دې وجه دا خلاف اولی مگر خولې شوی دی. او که چرته روژه دار ته دخپل شهوت د راوچتیدو اندېښنه وی نو په داسې صورت کښې د شوافع په نيزد بې بې ښکلول حرام دی.^(۱)

د ابن قدامه رحمته الله کلام: ابن قدامه رحمته الله فرماني چه ښکلونکې د دریو حالونه خالی نه دي: ① ښکلول نی او کره او انزال نه شو نو روژه به نی نه فاسد کیږي او په دې کښې د چا اختلاف نشته دي. ځکه چه د حضرت عائشه رضی الله عنها نه روایت دي چه حضور پاک به د روژې په حالت کښې ښکلول کول او د حضور پاک په خپل خان باندې د ټولو نه زیاته قابولونکې وو. (۲) او هم دغه شان د حضرت عمر رضی الله عنه نه روایت دي یوه ورځ ما د روژې په حالت کښې ښکلول او کره نو د حضور پاک په خدمت کښې حاضر شوم عرض مې او کره. نن زما نه ډیره لویه گناه شوې او هغه دا چه ما د روژې په حالت کښې ښکلول کړی دی نو حضور پاک اومانيل: «أولئك لم يمسحوا من إساءة وأنت صائم» آیا ستا په دې باره کښې څه خیال دي چه که ته چرې د روژې په حالت د یو لویې نه په خله کښې اوبه واچوې؟ ما جواب ورکړو «لا بأس به» یعنی په دې کښې هیڅ حرج نشته. نو په دې باندې حضور پاک او فرمانيل «فعه» یعنی بیاخو د روژې په حالت کښې ښکلول هم دغه شان دی.^(۳)

په دې روایت کښې ښکلول خله کښې اوبو اچولوسره نشیبه ورکړې شوې ده لکه څنگه چه په غله کښې اوبه اچولوسره د حلق نه ښکته تللو اندېښنه ده. هم دغه شان په ښکلولو کښې هم د شهوت اندېښنه ده. خو چه څنگه په خله کښې اوبو اچولوسره د حلق نه نه تیریری نو روژه نه فاسد کیږي هم دغه شان په ښکلولو کښې که چرې د منی خروج نه وی نو روژه نه فاسد کیږي گنی روژه به فاسدشی.

⑦ چه ښکلول نی او کره او انزال شو نو بغير د څه اختلاف نه به روژه سد شی.

⑧ دریم صورت دادی چه په ښکلولو سره مذی خارج شی نو په دې صورت کښې به زمونږ د حنابلو او مالکیه په نیز روژه فاسدیری خود امام ابوحنیفه رحمته الله او امام شافعی رحمته الله په نیز روژه نه فاسدیری او هم داد امام حسن رحمته الله امام شعبي رحمته الله او امام ازاعی رحمته الله مذهب دي.^(۴)

ددې دریو اړو صورتونو د ذکر کولونه پس فرماني که روژه دار د شهوت والاد او د هغه غالب گمان داوی چه ښکلول نی او کره نو انزال به شی نو د هغه دپاره ښکلول حلال نه دی بلکه حرام دی ځکه چه داسې ښکلول د روژې دپاره مفسد دی. او که چرې هغه د شهوت والاخو دي مگر غالب گمان نی دا نه دي چه منی به ترې اوخی نو ښکلول مکروه دی ځکه چه خطره ده چه روژه نی فاسدشی. چنانچه

(۱) شرح للنووی علی صحیح مسلم کتاب الصیام باب بین أن القبلة فی الصوم: ۲۱۵/۷ دار إحياء التراث العربی. الحاوی فی فقه الإمام الشافعی کتاب الصوم باب النية فی الصوم: ۴۳۹/۳-۴۳۸ دارالکتب العلمیة.

(۲) رواه الإمام البخاری فی الصوم باب المباشرة للصائم رقم الحديث: ۱۹۲۷ ومسلم فی الصیام باب بیان أن القبلة فی الصوم رقم الحديث: ۲۵۷۳.....۲۵۷۹.

(۳) سنن أبی داؤد کتاب الصوم باب القبلة للصائم رقم الحديث: ۲۳۸۵.

(۴) الفنی لابن قدامة: ۳۶۱/۴-۳۶۰.

حضرت عمر رضی اللہ عنہ نہ روایت دی ہے ما رسول اللہ ﷺ پہ خوب کنبی اولیدلو نو حضور پاک زمانہ ۷۵۰
اوکرہ۔ ما تپوس اوکرہ چه داسی ولی اوشو؟ نو حضور پاک او فرمانیل: «إِنَّكَ تَقْبَلُ وَأَنْتَ صَائِمٌ»^(۱)
البتہ بشکولو ته حرام هم نه شی ونیلی خکہ چه په روایت کنبی راخی. یوصحابی خپله بی بی ۷۵۰
کره او بیانی خپله بی بی رسول الله ﷺ له اولیگله چه ددی مسئلې د حکم تپوس اوکره راشه. هغه
بنخه راغله نو حضور پاک او فرمانیل چه هغه (حضور پاک) هم دخپلو بیبیانوته د روژې په حالت کنبی
کله کله خله اخلی. بییاچه کله هغه بنخې د رسول الله ﷺ ددی ارشاد خپل خاوند ته خبر ورکړو نو هغه
اونه مثل چه حضور پاک زمونږ په شان نه دی. دهغوی دپاره خو دهغوی وړاندې او روستو ټول گناهونه
معاف کړې شوی دی. چنانچه هغه خپله بی بی واپس وراولیگله. بنخه راغله او نبی ﷺ ته نی دخپل
خاوند د کلام خبر ورکړو نو حضور پاک او فرمانیل: «إِنِّي لَأَخْشَاكُمْ لِلَّهِ، أَعْلَمُكُمْ بِمَا أَنْتُمْ»^(۲)

دامام نووی رحمته الله علیه اوعلامه ابن قدامه رحمته الله علیه د کلام حاصل دا راوخی چه دامام شافعی رحمته الله علیه امام
ابوحنیفه رحمته الله علیه او امام احمدبن حنبل رحمته الله علیه په نیز که روژه دارته دخپل شهوت نه راوچتیدو تسلی وی
نودهغه دپاره بشکولو جائز دی سره ددی چه خلاف اولی دی اوکه چرې د شهوت د راوچتیدو خطره وی
اود شهوت دغالب راتلو ویره یوی نو په داسې صورت کنبی خله اخستل حرام دی. البتہ که خله نی
واخسته او مذي تري لږه نویا د امام ابوحنیفه رحمته الله علیه او امام شافعی رحمته الله علیه مذهب جداجدا دی اود امام
احمد بن حنبل رحمته الله علیه مذهب جدادی. د احناف او شوافع په نیز به روژه نه فاسدیری اود امام احمدبن
حنبل رحمته الله علیه په نیز به روژه فاسدیری. لهذا د شیخ فانی دپاره اود داسې سری دپاره چه دهغه شهوت په
خله اخستوسره په حرکت کنبی نه راخی. د روژې په حالت کنبی دخپلې بی بی نه خله اخستل جائز
اوغیرمکروه دی. اود خوان سری دپاره مکروه دی خکه چه د خوان سری د شهوت راوچتیدلو قوی
اندیبنته ده. چنانچه دحضرت ابوهیره رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه حضور پاک د بووا سری دپاره ددی
اجازت ورکړې اوخوان نی منع کړې دی. او علت نی دا بیان کړې دی چه بووا په خپل نفس باندې
زیات قابولونکې دی^(۳) دغه شان دعبداالله بنت عمرو بن العاص، حضرت ابویوب انصاری او ابن
عباس رضی اللہ عنہ نه هم روایت نقل دی^(۴)

دامام مالک رحمته الله علیه مذهب: امام مالک رحمته الله علیه په روژه کنبی د بی بی نه خله اخستل علی الاطلاق مکروه
گرخولی دی^(۵)

دعلامه عینی رحمته الله علیه تحقیق: علامه عینی رحمته الله علیه په دې مسئله کنبی د علماؤ اوفقهاؤ اختلاف په څلور
مذاهب باندې تقسیم کړې دي:

(۱) أخرجه البيهقي في كتاب الصيام باب كراهية القبلة لمن حركت شهوته، وابن أبي شيبه، كتاب الصيام، باب من
كراه القبلة للصائم ولم يرخص فيها، رقم الحديث: ۹۵۰۲.

(۲) ورواه الإمام المسلم بمعناه في الصيام باب بيان أن القبلة في الصوم رقم الحديث: ۲۵۸۸ وأخرجه الإمام مالك
(برواية محمد بن الحسن) في الصيام باب القبلة للصائم رقم الحديث: ۳۵۱ دارالعلم، المغني لابن قدامة: ۳۶۱/۴.

(۳) سنن أبي داود كتاب الصيام باب كراهيته للشاب رقم الحديث: ۲۳۸۷.

(۴) المدونة الكبرى كتاب الصيام باب في القبلة والمباشرة..... الخ: ۲۶۸/۱ دارالكتب العلمية.

(۵) المغني لابن قدامة: ۳۶۱/۴ التوضيح: ۱۸۹/۱۳ شرح النووي: ۲۱۵/۷ دار إحياء التراث العربي.

① رومېې مذهب دادې چه د روژې په حالت كښې ښځه ښكلول اودهغې نه خله اخستل مطلقاً جائز دی او هم دغه د حضرت عمر، سعد بن ابی وقاص، حضرت ابوهريره او حضرت عائشه رضی الله عنهن مذهب دي اود تابعينونه حضرت عطاء، امام شعبی او حسن بصری رحمهم الله دا قول اختيار كړې دي. او هم دغه دامام احمد، امام اسحاق، امام داؤد او علامه ابن عبدالبر رحمهم الله هم مسلك دي.

② دويم مذهب دادې چه د روژې په حالت كښې ښځه ښكلول مطلقاً مكروه دی اوهم دغه دحضرت عبدالله بن مسعود او ابن عمر رضی الله عنهما مذهب دي.

③ دريم مذهب دادې چه په روژه كښې ښځه ښكلولو كښې بوډا اوخوان كښې فرق دي. د بوډا دپاره ښكلول جائز او د خوان د پاره ناجائز دی. د چا د شهوت راوچتيدو چه خطر ه وی دهغه دپاره ناجائز دي اود چا د شهوت چه د راوچتيدو خطر ه نه وی د هغه دپاره جائز دی. هم دا دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما مذهب دي. دغه شان دامام ابوحنيفه رضی الله عنه د اصحاب او سفيان ثوري اوامام شافعي رحمهم الله هم دغه مذهب دي.

④ څلورم مذهب دددي چه د فرضي اونفلي روژوپه اعتبار سره فرق دي. فرض روژو كښې مطلقاً مكروه دی او نفلي روژو كښې جائز دی اودا د امام مالك رضی الله عنه مذهب دي. حضرت ابن مسعود رضی الله عنه فرماني چه كه په روژه كښې ئی خله واخسته نودهغه ورځې د روژې قضا به كوی لكه دهغه په نيز روژه فاسديري. امام ثوري رضی الله عنه فرماني «هذا لا يؤخذ به» يعني د ابن مسعود رضی الله عنه قول نه شی اختيارولي. امام طحاوی رضی الله عنه فرماني چه تركومي د ابن مسعود رضی الله عنه دقضاكولو حكم نقل دي نوبل طرف ته هم دهغوی نه ددي خلاف هم نقل دی. حضرت جابر رضی الله عنه د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه روايت كوی چه هغه به د روژې په حالت كښې خپلي بي بي سره مباشرت (ښكلول رانكلول) كولو. بل د سعيد بن المسيب رضی الله عنه نه هم نقض صوم نقل دي ليكن ښكاره خبره ده چه د سعيد بن المسيب رضی الله عنه د قول په مقابله كښې د حضور پاك روايت چه، حضور پاك به د روژې په حالت كښې ښكلول كول، اولی او افضل دي. (۱)

قوله: وكنت أغتسل أنا والنبي صلى الله عليه وسلم من ماء واحد من الجنابة: دحديث دا الفاظ دكتاب الغسل لاندې تير شوی دی اودې سره متعلق ټول مباحث هم هلته دی. باب الغسل الرجل مع امراته لاندې تير شوی دی.

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: دحديث ترجمة الباب سره مناسبت په حديث كښې ذكر كړې شوی رومېې حكم سره دي چه په دواړو كښې حائضه سره د اوده كيدو او سملاستو جواز بيان كړې شوې دي. (۲)

۲۲- باب: مَنْ أَخَذَ ثِيَابَ الْحَيْضِ سَوِيَ ثِيَابِ الطَّهْرِ.

(۱) البناء شرح الهداية كتاب الصوم باب ما لا يفطر الصائم حكم التقبيل والمباشرة للصائم: ۴/۵۵-۴۴.
 (۲) لصنف العبد الرزاق كتاب الصيام باب القبلة للصائم: ۱۸۶/۴ رقم الحديث: ۷۴۲۶ التوضيح: ۱۸۹/۱۳، ۱۸۶/۴.
 (۳) شرح معاني الآثار كتاب الصيام باب القبلة للصائم: ۹۰/۲-۸۸ عالم الكتب، التوضيح: ۱۸۹/۱۳.
 (۴) عمدة القاري: ۴/۴۷/۳.

ما قبل سره ربط په دواړو ابواب کښې مناسبه هم په دې سره واضح دې چه په دواړو کښې هم یو حدیث ذکر دې. (۱)

د ترجمه الباب مقصد: دامام بخاری رحمته الله علیه مقصد په دې ترجمه الباب سره د ښځې دپاره په ایام حیض کښې جدا کپړې ساتلو د جواز بیانول دي. (۲) لیکن شاه ولی الله رحمته الله علیه فرماني چه دښځې دپاره په ایام حیض کښې جدا کپړې ساتلو جواز باندې د حدیث باب نه استدلال په دې خبره باندې موقوف دې چه په حدیث کښې ذکر شوې د حضرت ام سلمه رضی الله تعالی عنہا قول: «فأخذت ثياب حمضتي» نه مراد هغه کپړې وې کومې چه انسان د لباس په توگه اغوندي ځکه چه «ثياب حمضتي» کښې یو بل احتمال هم دې او هغه دادې چه «ثياب حمضتي» نه مراد هغه مالوچ وې کوم چه حائضه د حیض په شروع کښې فرج کښې ایږدي. (۳)

د شیخ الحدیث زکریا رحمته الله علیه و ائې: شیخ الحدیث زکریا رحمته الله علیه فرماني چه زما په نیز ددې ترجمه الباب نه د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد یوهم لرې کول دي. کوم چه «باب هل تضي الرأفتی ثوب حاضتها» لاندې ذکر کړې شوې حدیث د حضرت عائشه رضی الله تعالی عنہا الفاظ «ما كان لأحدنا إلا ثوب واحد» نه پیدا کپړې چه کیدې شی د ایام حیض دپاره جدا کپړې ساتل په اسراف کښې داخل دی. نو دا وهم نی په ترجمه الباب سره ختم کړو چه د ایام حیض دپاره جدجا کپړو بندوبست کول په اسراف کښې داخل نه دی بلکه پخپله د حضور پاک په ژوند مبارک کښې د حضور پاک ازواج مطهرات نه دا عمل ثابت دې. (۴) د کشمیهنی رحمته الله علیه په روایت کښې داخذ په ځاني باندې اعد الفاظ دی. (۵)

الحديث الأول

[۳۱۷] - حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ قُصَاةٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ زَيْنَبِ بِنْتِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: بَيْنَا أَنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُضْطَجِعَةً فِي حِمْلَةٍ حِضْتُ، فَاسْتَلْتُ، فَأَخَذْتُ ثِيَابَ حِمْضَتِي، فَقَالَ: «أَنْتِ سَيِّئَةٌ»، فَقُلْتُ: نَعَمْ، قَدْ عَانَيْ، فَأَضْطَجَعْتُ مَعَهُ فِي الْحِمْلَةِ" (۱-۲) ۱۲۹۴

ترجمه: د حضرت ام سلمه رضی الله تعالی عنہا نه روایت دې چه په هغه دوران چه زه حضور پاک سره په څادر کښې ملاسته ووم په ما حیض شروع شو. زه په مزه شان پاسیدم اود حیض کپړې مې واخستې. حضور پاک اوفرمانیل چه آیا په تا حیض شروع شوې دې؟ نو ما عرض اوکړو اوجی! بیا حضور پاک زه راوغوښتم او حضور پاک سره په څادر کښې سملاستم.

(۱) عمدة القاری: ۴/۷۳.

(۲) عمدة القاری: ۴/۷۳.

(۳) شرح التراجم ابواب البخاری: ۲۰ الأبواب والتراجم: ۶۶

(۴) الكنز المتواری: ۲۸۸/۳ تقریر بخاری: ۱۰۲/۲.

(۵) فتح الباری: ۱/۲۳ عمدة القاری: ۴/۷۳ [إرشاد الساری: ۵۶۴/۱]

(۶) قوله: أم سلمة: الحديث، من تخريج هذه الرواية في كتاب العیض باب من سمي أنفاس حیضاً رقم الحديث: ۲۹۸.

تراجم رجال

معاذ بن فضالة: دا ابوزيد معاذ بن فضاله بصری رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات کتاب الوضوء باب النہی عن التہماء بالہون لاتدی تیرشوی دی.

هشام: دا ابوبکر هشام بن ابی عبداللہ دستوائی رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات کتاب الإیمان باب زیادة الایمان ونقصانه لاتدی تیرشوی دی.^(۱)

یحیی بن أبی کثیر: دا مشهور امام یحیی بن ابی کثیر طائی یمامی رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات کتاب العلم باب کتابہ العلم د ویم حدیث لاتدی تیرشوی دی.^(۲)

أبوسلمة بن عبد الرحمن بن عوف: داد حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ خونی، د مدینہ منورہ د فقہاء سبعہ نہ یو لونی فقیہ اومشهور تابعی اومحدث دی. د دوی حالات کتاب الإیمان باب صورہ رمضان احتساباً من الإیمان د رومی حدیث لاتدی تیرشوی دی.^(۳)

زينب بنت أم سلمة: داد حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم ربیبہ، حضرت ام سلمہ رضی اللہ عنہا لور، زينب بنت ابی سلمہ عبداللہ بن عبدالاسد بن ہلال مخزومیہ قرشیہ رضی اللہ عنہا ده. ددې نوم بره وو حضور پاک په زينب سره بدل کړو، د دوی حالات کتاب العلم باب الجماع فی العلم لاتدی تیرشوی دی.^(۴)

أم سلمة: دا ام المؤمنین ام سلمہ هند بنت ابی امیہ رضی اللہ عنہا ده. د دوی حالات کتاب العلم باب العلم والعظة باللیل لاتدی تیرشوی دی.

شرح حدیث

د حدیث عائشہ او حدیث ام سلمہ k په مینځ کښې تعارض: په ظاهره ذکر شوې حدیث اوشاته ذکر شوې حدیث د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا قول «ماکان لاحدانا الا نوب واحد» په مینځ کښې تعارض دی. ځکه چه په دې حدیث سره پته لگی چه ازواج سره د طهر د حالت جدا لباس وو او د ایام حیض دپاره جدا. خود حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا د قول نه معلومیږی چه هغې سره به داغوستلو دپاره هم یوه کپړه او جوړه وه. د تعارض جواب: جواب دادی چه د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا د قول تعلق د اسلام د شروع زمانې سره دی کوم وخت چه ایام د سختی او تنگدستی وې اودغه وخته پورې فتوحات نه وو شوی. او حضرت ام سلمه رضی اللہ عنہا دهغه وخت خبر ورکوی کوم وخت چه فتوحات شوی وو غنائم حاصل شوی وو او سختی لري

(۱) کشف الباری: ۴۵۶/۲.

(۲) کشف الباری: ۲۶۷/۴.

(۳) کشف الباری: ۳۲۳/۲.

(۴) تهذيب الكمال: ۱۸۵/۳۵ معرفة الصحابة لأبي نعيم: ۲۳۹/۵ رقم الترجمة: ۳۸۸۴.

(۵) کشف الباری: ۶۱۰/۴.

(۶) کشف الباری: ۳۹۳/۴.

شوي وي. او ازواج د خپل خان دپاره د ايام حيض جدا کيږي تياري کړې وي. لهذا دغه شان په دواړو احاديثو کښې تعارض پاتې نه شو.^(۱)

د شيخ زکريا رحمته الله عليه جواب: شيخ الحديث زکريا رحمته الله عليه فرماني چه زما په نيز دعدم تعارض يو احتمال داهم دي چه په دواړو احاديثو کښې د دوو جدا جدا بيبيانيويان دي. د حضرت عائشه رضي الله عنها عادت د کثرت صدقات په حواله سره معروف او مشهور دي چه هغې به په کثرت سره صدقات ورکول. تردي چه په کور کښې به نې هيڅ نه پريخودل نود عائشه صديقه رضي الله عنها قول «ماکان لاحدنا الا ثوب واحد» دهغې دخپل ذات په اعتبار سره دي اود حضرت ام سلمه رضي الله عنها خبره دهغې د خپل ذات په اعتبار سره ده.^(۲) دي حديث سره باقي ټول مباحث «باب من سمي النفاس حضا» لاندې تير شوي دي.

د حديث ترجمه الباب سره مناسبت: د حديث ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دي چه په دواړو کښې د ښځې دپاره د ايام حيض جدا کيږو ساتلو ذکر دي.^(۳)

۲۳- باب: شَهْوِدُ الْحَائِضِ الْعِيْدَيْنِ وَدَعْوَةُ الْمُسْلِمِينَ، وَيَعْتَزَلْنَ الْمَصَلَى.

ما قبل سره ربط: په دواړو ابواب کښې مناسبت دا دي چه په دواړو کښې د حائضه سره متعلق دي يوې مسئلې ذکرې دي.^(۴)

ترجمه الباب کښې موجود لفظ «يعتزل» د جمع صيغې سره ذکر کول (حال دادي چه حايض مفرد مذکور دي) حائض داسم جنس کيدو په اعتبار سره دي يابه بيا دلته محذوف منلې شى او تقديرى عبارت بهداسي شى «ويعتزلن الحيض»^(۵)

د ترجمه الباب مقصد: په دي ترجمه الباب کښې دامام بخاري رحمته الله عليه مقصد دادي چه دحائضه دپاره په عيدين کښې شکر ت کول، دخير وبرکت او وعظ ونصيحت په مجالس کښې شرکت کول ټول جائز اوصحيح دي. مگر دومره خبره ضرور ده چه حائضه ښځې دي دعيدگاه نه جداوي. په دي وجه نه چه دعيدگاه حکم د مسجد دي بلکه په دي وجه چه کله دا حائضه ښځې مونځ نه کوي نوبيا مونځ گذارو سره په يوځاني ملاويدل او رحمته الله عليه وايي: هم دا غرض حضرت شيخ الحديث زکريا رحمته الله عليه په يو بل طرز سره ذکر کړې دي هغوی فرماني زما په نيز دامام بخاري رحمته الله عليه غرض ددي ترجمه الباب نه دا خبره بيانول دي چه عيدگاه دحائضه ښځود داخلي ممنوع کيدو کښې دمسجد په حکم کښې نه دي لکه څنگه چه

(۱) عمدة القاری: ۴/۷۳ ۱/۵۶۴ الكنز المتواری: ۳/۲۸۸.

(۲) الكنز المتواری: ۳/۲۸۸.

(۳) عمدة القاری: ۴/۷۳.

(۴) عمدة القاری: ۴/۷۳.

(۵) فتح الباری: ۱/۴۲۲.

جماعتونوته د حائضه بنحو تلتل منع دی هم دغه شان په عیدگاه کښې هم دحائضه بنخو داخلیدل منع دی. اوهم دغه دجمهور حضراتو مذهب دی (لکه چه دامام بخاری رحمته الله علیه مقصد د جمهورو تائید کول دی) خود نورو حضراتو رائي داده چه عیدگاه چونکه د جمات په حکم کښې دي اودحائضه بنخې جمات ته داخلیدل جائز نه دي په دې وجه دابخې عیدگاه ته هم نه شی داخلیدلې. (۱)

لیکن سوال دا پیدا کیږي چه کله عیدگاه د جمهورو په نیزد جمات په حکم کښې نه ده نویادتنه دتللو ممانعت ولې دي؟ نو ددې جواب دادې چونکه حائضه بنخې مونږ نه کوی او دننه تلوسره بغیرد صفونو د ماتیدو دسبب جوړیدو نه به نور هیڅ حاصل نه شی په دې وجه دوی دننه تلونه منع کړې شوی دی. (۲)

حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چه داحکم استحبابی دي چه بغیرد څه وجې سړو سره گلوډوالې اونه شی. (۳)

د شیخ الحدیث زکریا رحمته الله علیه دویمه وائي: شیخ الحدیث رحمته الله علیه یو بل احتمال هم ذکر کړې دي او هغه دادې چه د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد د یوهم ازاله کول دي او هغه وهم دادې چه کله حائضه بنخې مونږ نه شی کولې نویاد عیدگاه طرف ته دهغوی د بوتلو څه فائده ده؟ نو جواب دادې چه دهغوی د عیدگاه طرف ته وتل دبرکت حاصلولو او دعادپاره دي اودویمه خبره داهم ده په دې سره د مسلمانانو دکثرت اوشان اوشوکت مظاهره هم کیږي. (۴)

فائده: شراح کرام لیکلي دي چه اعتزال عن المصلي (عیدگاه نه جداکیدلو) حکم هغه وخت دي چه د عیدگاه دیوالو نه وغیره د جمات په طرز باندي نه وی جوړ کړې شوی صرف خالی میدان وی لکه څنگه چه دحضور پاک په زمانه کښې وو. خو اوس په موجوده زمانه کښې مناسب دادی چه عیدگاهونه د جماتونو په حکم کښې وی ځکه چه نن صبا دا د جماتونو په شکل کښې جوړولې شی. (۵)

الحديث الأول

[۳۸]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، عَنْ أَبِي يُونُسَ، عَنْ حَفْصَةَ، قَالَتْ: كُنَّا نَمْنَعُ عَوَائِقَنَا أَنْ يَخْرُجَ جَنَ فِي الْعِيدَيْنِ، فَقَدِمَتِ امْرَأَةٌ، فَزَكَّيْتُ قَمَرِيْنِي خَلْفِي، فَحَدَّثَتْ عَنْ أُخْتَيْهَا، وَكَانَ زَوْجُ أُخْتَيْهَا غَزَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثِينَ عَشْرَةَ غَزْوَةً، وَكَانَتْ أُخْتِي مَعَهُ فِي سِتٍّ، قَالَتْ: كُنَّا لِدَاوِي الْكَلْبِيِّ، وَتَقَوُّمُ عَلَى الْمَرْضَى، فَسَأَلْتُ أُخْتِي النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَعَلَى إِحْدَانَا بَأْسٌ إِذَا لَمْ يَكُنْ لَهَا جَلْبَابٌ أَنْ لَا تَخْرُجَ؟ قَالَ: «لَتُلْبَسَهَا صَاحِبَتُهَا مِنْ جَلْبَابِهَا وَلَتَشْهَدَ الْغَزَا وَغَوَاةَ الْمُسْلِمِينَ»، فَلَمَّا قَدِمَتْ أُمُّ عَطِيَّةَ، سَأَلَتْهَا أَسْمَعِيَةُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَتْ: بَأْسِي، نَعَمْ، وَكَانَتْ لَا تَذْكُرُهُ إِلَّا قَالَتْ: بَأْسِي،

(۱) الكنز المتواری: ۱۲۸۹/۳ الأبواب والتر اجم: ۶۷ تقریر بخاری: ۱۰۳/۲.

(۲) تقریر بخاری: ۱۰۳/۲.

(۳) إرشاد الساری: ۱/۳۶۰ فتح الباری: ۵۰۳/۱.

(۴) الكنز المتواری: ۱۲۸۸/۳ الأبواب والتر اجم: ۶۷ فیض الباری: ۵۰۳/۱.

(۵) فیض الباری: ۵۰۲/۱ إِبْصَاحُ الْبَخَارِيِّ: ۱۲۹/۱۱.

سَمِعْتُهُ يَقُولُ: «يُفْرِجُ الْعَوَاتِقُ وَذَوَاتُ الْخُدُودِ، وَالْعَوَاتِقُ ذَوَاتُ الْخُدُودِ، وَالْحَيْضُ، وَلَيْسَ بِذَاتِ الْخُدُودِ، وَدَعْوَةُ الْمُؤْمِنِينَ، وَيَعْتَرِلُ الْحَيْضُ الْمُصَلِّيَّ»، قَالَتْ حَفْصَةُ: فَقَالَتْ: أَلَيْسَ تَشْهَدُ عَرَفَةَ، وَكَذَا وَكَذَا؟ (۱۵۶۹، ۹۳۸، ۹۳۷، ۹۳۱، ۹۲۸، ۳۴۴)

ترجمہ: حضرت حفصہ رحمہا اللہ فرمائی کہ مونہ بنیخہ بہ دعدیگاہ دتلو نہ منع کولی شوی۔ بیا یوہ بنیخہ راغلہ اود بنی خلف پہ محل کنبی کوزہ شوہ۔ هغی دخپلی خور پہ حوالہ سرہ نقل کرل چہ دھغی د خور خاوند نبی کریم ﷺ سرہ دوولس غزوات کنبی شریک شوې وو او پخپلہ دھغہ خور خپل خاوند سرہ پہ شپرو غزواتو کنبی تلی وه۔ هغی بیان اوکړو چہ مونہ بہ د زخمیانو مرهم پتبی کولی اود بیمارانو خیال بہ موساتلو۔ زما خور یوخل د نبی کریم ﷺ نہ تپوس اوکړو کہ چرتہ مونہ کنبی چاسرہ خادر (چہ د برقعې په توگه نی بنیخہ بهر وتلودپارہ استعمالوی، نه وی نو آیا دھغی دپارہ په دی کنبی څہ خرج شته چہ هغہ بهر اونه ځی۔ حضور پاک افرمانیل چہ دھغی ملگری له پکار دی چہ د خپل خادر څہ حصہ په هغې باندې هم راواچوی اوبیا هغہ دخیر په مواقع باندې دمسلمانانو په دعاگانو کنبی شریکہ وی۔ بیا چہ کله حضرت ام عطیہ رضی اللہ عنہا راغلہ نوما دھغی نہ ہم دغہ سوال اوکړو نو هغی اونیل زما پلاردې په تاباندې قربان شی او۔ هغوی دا فرمانیلې وو او حضرت ام عطیہ رضی اللہ عنہا چہ بہ کله ہم دھغوی ذکر کولو نودا بہ نی ضرور فرمانیل چہ زما پلار دې په تا قربان شی۔ (هغوی اوونیل، ما هغوی دې ویناکولوسرہ اوریدلی وو چہ خوانانې جینکنی پردې والا بنیخې او حائضه بنیخې دې بهر اوخی اود خیر په مواقع کنبی اود مسلمانانو په دعاگانې کنبی دې شریکی وی او حائضه بنیخې دې د عیدگاہ نہ جداسی۔ حضرت حفصہ فرمائی چہ ما تپوس اوکړو حائضه بنیخې هم عیدگاہ ته تلی شی نو هغوی افرمانیل چہ آیا هغوی عرفہ کنبی او فلانکی فلانکی ځائی ته نہ ځی؟ یعنی مزدلفہ منی او د استسقاء منوخ کنبی

تراجم رجال

محمد بن سلام: دا ابو عبدالله محمد بن سلام بن الفرج السلمی البیکندی رحمہ اللہ دې ددوی حالات کتاب الإيمان باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: (أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ) لاندې تیر شوی دی۔ (۲)

(۱) قوله: ام عطية، الحديث رواه البخارى فى العيدين باب خروج النساء والحيض إلى المصلى، أيضاً تحت رقم الحديث ۹۷۴ وفى باب إذا لم يكن لها جلباب فى العيد رقم الحديث: ۹۸۰ وفى باب التكبير أيام منى وإذا غدا إلى عرفة رقم الحديث: ۹۷۱ وفى باب اعتزال الحيض المصلى رقم الحديث: ۹۸۱ وفى الصلاة باب وجوب الصلاة فى الثياب رقم الحديث: ۳۵۱ وفى الحج باب تقضى الحائض المناسك كلها إلا الطواف بالبيت، رقم الحديث: ۱۶۵۲ ومسلم فى صلاة العيدين باب ذكر إباحتها خروج النساء فى العيدين إلى المصلى وشهود الخطبة رقم الحديث: ۲۰۵۴-۲۰۵۵ وأبو داود فى الصلاة باب خروج النساء فى العيد رقم الحديث: ۱۱۳۹-۱۱۳۶ والترمذى فى الصلاة باب ماجاء فى خروج النساء فى العيدين رقم الحديث: ۵۴۰-۵۳۹ والنسائى فى العيدين باب خروج العواتق وذوات الخدور فى العيدين رقم الحديث: ۱۵۵۹ وابن ماجه فى الصلاة باب ماجاء فى خروج النساء فى العيدين رقم الحديث: ۱۳۰۸ وجامع الأصول فى أحاديث الرسول: ۱۴۸/۶ رقم الحديث: ۴۲۶۳.

(۲) كشف البارى: ۹۳/۲.

عبد الوهاب: داعبد الرهاب بن عبدالمجیدین الصلت ثقفی بصری رحمته الله دی. د دوی حالات هم کتاب الإیمان باب خلاوة الإیمان لاندې تیر شوی دی. (۱)
أبوب: دا ایوب بن ابی تمیمه کیسان سختیانی بصری رحمته الله دی. ددوی کنیت ابویکر دی. ددوی حالات هم کتاب الإیمان باب خلاوة الإیمان لاندې تیر شوی دی. (۲)
هفصة: دا ام الهذیل حفصة بنت سیرین انصاریه بصریه رحمها الله ده. داد محمد بن سیرین رحمته الله خورده. د دې حالات کتاب الموضوع باب التهن فی الوضوء والغسل لاندې تیر شوی دی.

شرح حدیث

دعواتق تفسیر: دعواتق د عاتق جمع ده اوعواتق هغه خوانانو جینکونه وانی چه نيز دې بلوغت ته رسيدلې وی اودغه وخت خپل موريلارسره په پرده کښې وخت تيره وی اوتر دغه وخته دهغوی واده نه وی شوې. او دوی ته دعواتق هم په دې وجه وانی چه دوی د وړوکوالی د ژوند دمور پلارد خدمت اود کور د کارونو روزگار ونونه خو آزادي شوی وی خوتر دغه وخته پورې دهغوی ودونه نه وی شوې. (۱)
 ابوزید رحمته الله فرمائی چه عاتق هغه خوانې جیننی ته وانی چه قریب البلوغ وی اودهغې واده نه وی شوې. (۲) دغه شان دې لفظ سره متعلق نور هم اقوال مختلف دی مگر دتولو حاصل هم دغه راوخی چه عاتق خوانې پیغلې جیننی ته وانی که بلوغت ته رسيدلې وی اوکه قریب البلوغ وی. چنانچه حافظ ابن حجر رحمته الله ددې لفظ اطلاق په دواړو باندې فر مانیلې دي. هغوی فرمائی: «وهی من بلغت الحلم أو قاربته أو استقرت التزويج أو هي الكريمة علیها أو التي عتقت عن الامتھان فی الخروج للخدمة» (۳) ددې نه هم معلومیرې چه په هغه زمانه کښې هم خوانانې جینکشی دکورونودوتو نه منع کولې شوې. اگرچه دوصال نبوی نه فوراً پس حضرات صحابه کرام رضی الله عنہم دصدې خاص لحاظ نه دې کړې بلکه دښخو دوتلو مسئلې نې د حضور پاک دزمانې نه راتلونکې حکم باندې پریخودې. خو بیا روستو ښخې د بهر وتلونه د زمانې د فساد د وجې نه منع کړې شوې. (۴)
قوله: فقد مت امرأة: سراح کرام لیکلی دی چه ددغه ښخې نوم معلوم نه شو. (۵)

(۱) کشف الباری: ۲۶/۲.

(۲) کشف الباری: ۲۶/۲.

(۳) تهذيب اللغة للأزهري: ۲۱۰/۱ المؤسسة المصرية العامة، النهاية لابن الأثير: ۱۷۹/۳-۱۷۸ مؤسسة التاريخ الإسلامي، الفائق في غريب الحديث والأثر: ۳۸۹/۲ دارالمعرفة، لبنان، عمدة القاري: ۴۵۰/۳-۴۴۹ دارالكتب العلمية التوضيح لابن ملقن: ۱۶/۵ فتح الباري: ۱/۲۲۲ إرشاد الساري: ۱/۶۰۱ معنحة الباري: ۱/۵۳ شرح الكرمانی: ۱۹۶/۳.

(۴) عمدة القاري: ۴۴۹/۳.

(۵) فتح الباري: ۱/۲۲۲.

(۶) فتح الباري: ۱/۲۲۲.

(۷) فتح الباري: ۱/۲۲۲ عمدة القاري: ۴۵۰/۳.

قوله: قصر بنی خلف: شارحین حضرات فرمائی کہ دا قصر بنی خلف پہ بصرہ کنبی واقع وو اودا د طلحہ بن عبد اللہ بن خلف خزاعی طرف تہ منسوب دی چہ د طلحہ الطلحات پہ نوم سرہ مشہور وو اودی د سبستان والی ہم پاتی شوی وو. (۱) علامہ عینی رحمہ اللہ فرمائی چہ دا قصر د بنی خلف طلحہ طرف تہ منسوب نہ دی بلکہ دطلحہ نیکہ خلف طرف تہ منسوب دی. خکہ چہ پہ یورواویت کنبی پہ واضعہ انداز کنبی دی دا دطلحہ د نیکہ خلف طرف تہ منسوب کرے شوی دی. (۲)

قوله: فحدث عن أختها:

داخت نہ خوگ مراد دی؟ بعض حضرات فرمائی چہ داخت نہ مراد ام عطیہ رضی اللہ عنہا دہ اربعہ حضرات وائی چہ دا ام عطیہ رضی اللہ عنہا نہ خوگ بلہ دہ اوہم دا قول علامہ کرمانی رحمہ اللہ اختیار کرے دی. او کہ چرے اخت نہ مراد ام عطیہ رضی اللہ عنہا کیدل ہم تسلیم کرے شی نویا ہم دہغے د خاوند نزم معلوم نہ دی اوراندے ددغہ اخت د خاوند ہم تذکرہ دہ. (۳)

قوله: ثنتی عشرة: دصیلی پہ روایت کنبی «ثنتی عشرة غزوة» دی. عشرة د شین سکون سرہ لوستلے کبری او تمیمی داد شین پہ کسرہ سرہ لولی. (۴)

قوله: وكانت أختي: دا عبارت محذوف دی او تقدیری عبارت داسی دی: «قالت المرأة المحدثه: وكانت أختي» اوددی تقدیر ضرورت پہ دی وجہ پیدا شو دی دپارہ چہ معنی صحیح او تیک پاتی شی. (۵)

قوله: معہ: دخپل خاوند معیت اوملگرتیا تذکرہ کوی یابیا دحضوریاک معیت ہم مراد کیدی شی. (۶)

قوله: ست: آی: فی ست غزوات، امام طبرانی رحمہ اللہ ذکر کرے دی چہ ہغے پہ اووہ غزوات کنبی شرکت کرے. (۷)

قوله: قالت: دلته دقالت فاعل اخت دی نہ چہ مرآة. (۸)

قوله: کننا: د جمع صیغی سرہ ئی تعبیر خکہ اختیار کرو دی دپارہ چہ د نورو بنخو ہم پہ غزوات کنبی د شرکت بیان اوشی. (۹)

(۱) فتح الباری: ۲۲/۱ عمدة القاری: ۴۵۰/۳.

(۲) عمدة القاری: ۴۵۰/۳ التوضیح: ۱۱۵/۵.

(۳) فتح الباری: ۲۲/۱ التوضیح: ۱۱۵/۵ شرح الکرمانی: ۱۹۶/۳.

(۴) فتح الباری: ۲۲/۱ عمدة القاری: ۴۵۰/۳.

(۵) فتح الباری: ۲۲/۱ عمدة القاری: ۴۵۰/۳.

(۶) شرح الکرمانی: ۱۹۶/۳ عمدة القاری: ۴۵۰/۳ إرشاد الساری: ۳۶۰/۱.

(۷) التوضیح: ۱۱۵/۵ عمدة القاری: ۴۵۰/۳ إرشاد الساری: ۳۶۰/۱ المعجم الکبیر للطبرانی: ۵۵/۲۵ رقم الحدیث ۱۲۱.

مکتبۃ العلوم والحکم.

(۸) فتح الباری: ۲۲/۱ عمدة القاری: ۴۵۰/۳ شرح الکرمانی: ۱۹۶/۳ إرشاد الساری: ۳۶۰/۱.

(۹) عمدة القاری: ۴۵۰/۳ شرح الکرمانی: ۱۹۶/۳ إرشاد الساری: ۳۶۰/۱.

قوله: **الکلمی**: کلمتی د کلم جمع ده اومفعول یعنی د جرهم په معنی کښې دې اومرضیت هم د کلمتی په شان دې یعنی مرضی دمريض جمع ده اوداسم مفعول په معنی کښې دې اوداد قیاس موافق دې. (۱)

قوله: **بأس**: یعنی په دې کښې هیڅخرج یا گناه نشته دې. (۲)

قوله: **جلباب**:

د جلباب تفسیر: دالفظ د جیم په کسره اولام په سکون سره لوستلې کیږی اوددې په تفسیر کښې مختلف اقوال دی:

① دښځو د پروڼی په شان ارته لویته په کوم کښې چه ښځه خپل سر اوسینه پتوی ① جلباب قمیص ته وانی. ② د پروڼی نه لږ شان وړه کپړه کومه چه ښځه په اچولو کښې استعمالوی. ③ د پروڼی په شان یوه کپړه په کوم سره چه ښځې خپل لباس پتوی. ④ جلباب لویتي اوپروڼی ته وانی. ⑤ جلباب د ملحقه په معنی کښې دې یعنی د ښځې د اغوستلو څادر. ⑥ کولوکپړه چه دڅادر نه لږه شان وړه وی. ⑦ د جلباب معنی الملاء: یعنی د ښځو داغوستو څادر چه ډبل وی. ⑧ پروڼی چه د لویتي نه وړوکی وی خو کولو وی. ⑨ داسې کپړه چه د څادر نه لږه شان وړه وی او ښځه په دې سره خپله ملا اوسینه پتوی. (۳)

قوله: **لنلبسها**:

د څادرو وغیره اچولونه څه مراد دې؟ ددې په تفسیر کښې درې احتمالات دی:

① رومبې احتمال دادې چه دې نه جنس مراد وی اومعنی داسې وی چه دویم ملگري دې ملگری ته څه څادر وغیره دکوم چه دغه وخت دې ته ضرورت نه وی عاریه ورکړی. په دې صورت کښې کلمه من زانده هم کیدي شی اوتبعیضیه هم کیدي شی اوددې احتمال تائید دترمذی شریف د یو روایت نه هم کیږی. ځکه چه دغه روایت کښې یولفظ جلباب جمع سره ذکر دې اودوین په دې روایت عاریه د ورکولو تصریح ده. دروایت الفاظ دادی: «فلتعرها لختها من جلبابها» (۴)

② دویم احتمال دادې چه معنی داسې وی، دویم ملگري دا ملگري خپل ځان سره په څادر کښې شریک کړی. په دې صورت کښې به من تبعیضیه وی. لیکن دا احتمال په دې باندې مینی دې چه هغه څادر یا هغه کپړه زیاته لویه وی تردې چه په هغې کښې دوه جینکنی راشی. ددې احتمال تائید د ابوداؤد په روایت سره کیږی دکوم الفاظ چه دادی: «تلبسها صاحبها طائفة من ثوبها» (۵)

(۱) التوضیح: ۱۱۶/۵ فتح الباری: ۲۳/۱ عمدة القاری: ۴۵۰/۳ إرشاد الساری: ۱/۳۶ شرح الکرماني: ۱۹۷/۳ منحة

الباری: ۶۵۳/۱

(۲) عمدة القاری: ۴۵۰/۳.

(۳) التوضیح: ۱۱۶/۵ فتح الباری: ۲۳/۱ عمدة القاری: ۴۵۰/۳ منحة الباری: ۶۵۳/۱

(۴) جامع الترمذی أبواب العیذین باب خروج النساء فی العیذین رقم الحدیث: ۵۳۹.

(۵) سنن أبی داؤد کتاب الصلاة باب خروج النساء فی العیذین رقم الحدیث: ۱۱۳۶.

⑤ اودریم احتمال دا دی چه د حضور پاک دا ارشاد په مبالغه باندې محمول کړې شی یعنی دا ښځې هم ضرور شرکت او کړې که په یو یو کپړا او یو یو څادر کښې دوه دوه اوځی. (۱)

قوله: دعوة المسلمين: دکشمېښې عليها السلام په روایت کښې مؤمنین لفظ راغلې دې اوهم دغه دحضرت ام عطیه رضی الله عنها د روایت موافق دې او مراد دا دې چه دمسلمانانو دعائیه گټرې لکه د استسقاء د مونځ دپاره راغونډیدل وغیره کښې حاضر وی. (۲)

قوله: ويشدون الخير: یعنی دخیر په مجالس کښې شرکت کولې شی لکه دحدیث داوریډو مجلس، یا د بیمارد تپوس وغیره دپاره هم تلې شی. (۳)

قوله: وكانت لاتذكره الا قالت: بأبي: یعنی ام عطیه رضی الله عنها چه به کله هم د حضور پاک تذکره کوله نو ورسره به نې «أبي» ضرور فرمائیل دکوم مطلب چه دادې زما پلار دې په تاسو قربان شی. (۴)

د لفظ «أبي» تحقیق: «أبي» محذوف سره متعلق دې چه مبتداء جوړېږي اوددې مابعد په محل رفع کښې واقع کیدو سره ددې دپاره خبر جوړېږي اوتقدیری عبارت داسې دې: «أنت مقدي بأبي» اودا هم جائز دی چه ددې متعلق فعل محذوف اوباسی اوتقدیری عبارت داسې وی: «فديتك بأبي» اود فعل محذوف مابعد محل دنصب کښې شی اودا حذف اوتقدیر د تخفیف په غرض سره دې ځکه چه د داسې کلماتو استعمال په کثرت سره کیږي. (۵)

بل یو احتمال داهم دې چه دکلمه دقسم وی یعنی أقسم بأبي په معنی کښې وی. (۶) لیکن رومبې صورت او رومبې احتمال سیاق ته زیات زیندي دې او اظهار اواولی هم دې. (۷)

«أبي» دې لفظ سره متعلق څلور لغات دی: ① بأبي بکسر الباء فی الموضعین وفتح الهیزة. ② بأباها بکسر الباء الأولى وفتح الثانية وفتح الهیزة وفي آخره ألف. ③ بی بکسر الباء فی الموضعین وفتح الباء الأولى وسكون الثانية. ④ بیها بکسر الباء الأولى وفتح الثانية وفتح الباء وفي آخره ألف.

آخری ذکر کړې شوی دریو اړه لغاتو اصل باب بی دې چنانچه په دویم لغت کښې یا، اخیره په الف سره بدله کړې شوې ده اوهم ددې الف په مناسبت سره دماقبل حرکت هم په فتحه کښې بدل کړو اوپه دریم لغت کښې همزه په یا، سره بدل کړې شوې دې. او په آخری لغت کښې همزه په یا، سره اویا، په همزه

(۱) التوضیح: ۱۱۶/۵ فتح الباری: ۱/۲۴۴ عمدة القاری: ۳/۵۰۱ إرشاد الساری: ۱/۳۶۰ منحة الباری: ۱/۵۵۴

(۲) شرح الکرمانی: ۱۹۷/۳ فتح الباری: ۱/۲۴۴ عمدة القاری: ۳/۵۰۱ إرشاد الساری: ۱/۳۶۰

(۳) شرح الکرمانی: ۱۹۷/۳ عمدة القاری: ۳/۵۰۱ إرشاد الساری: ۱/۳۶۰

(۴) شرح الکرمانی: ۱۹۷/۳ فتح الباری: ۱/۲۴۴.

(۵) عمدة القاری: ۳/۵۵۱.

(۶) شرح الکرمانی: ۱۹۷/۳ عمدة القاری: ۳/۵۵۱.

(۷) عمدة القاری: ۳/۵۵۱.

سره بدل کړي شوې دي. په دې څلورو واړو لغاتو کېنې اولنې اودریم لغت زیات مشهور دي او هم دغه دواړه فصیح هم دي.^(۱)

قوله: «أسمعت النبي صلى الله عليه وسلم» همزه استهامیه دي اودسمعت باره کېنې دحویانو اختلاف دي. بعض وائی دا دومفعول طرف ته متعدی کیږي اوبعض وائی ددومفعول طرف ته نه متعدی کیږي په اول صورت کېنې به تقدیری عبارت داسې وي «أسمعت النبي صلى الله عليه وسلم المذكور» اودریم صورت کېنې به تقدیری عبارت داسې وي «أسمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول المذكور» اوآخری جمله به حال واقع کیږي.^(۲)

قوله: «سمعته» داد مستثنی تتمه نه ده ځکه چه شاته ذکر شوې «هأی نعم» په دې باندې دال اوقرینه ده حصر په «هأی» کېنې دننه دي لهذا د سمعته ددې مستثنی سره څه تعلق نشته دي.^(۳)

قوله: «يخرج العواتق وذوات الخدور.....أو.....العواتق وذوات الخدور»

د روایاتواختلاف: په دې کېنې درې روایتونه دي. رومې روایت واؤ عاطفه سره دي یعنې د لفظ عواتق اولفظ ذوات په مینځ کېنې واؤ عاطفه دي. دوم روایت د واؤ عاطفه نه بغیر دي او په دې صورت کېنې ذوات الخدور به د عواتق دپاره صفت جوړیږي. اودریم روایت ذوات الخدور سره دي یعنې لفظ ذات مفرد ذکر دي. شرح الکرماني: ۱۹۷/۳ فتح الباری: ۴۲۳/۱ عمدة القاری: ۴۵۱/۳.

دلفظ خدر تحقیق: خدر د خدر جمع ده اودا لفظ خدر د خا کسره اودال سکون سره لوستلې کیږي. خدر هغه پردې ته وائی چه دپیغلې جیننی دپاره دکور په یوگوت کېنې لگولې شی دکومې شاته چه پیغله جیننی کینی.^(۴)

ابن سیده فرمائی چه خدر هغه پردې ته وائی چه دپیغلې جیننی دپاره دکور په یوگوت کېنې رانیکلې شی. اوبیاددې لفظ استعمال دهر هغه څیز دپاره شروع شوکوم چه پتولې شی.^(۵) بعض ونیلی دی چه د خدر معنی هودج (دولتی) ده. بعض خدر ته بیت یعنې دکور په معنی کېنې اخلی.^(۶)

علامه ملقن رحمته الله علیه فرمائی خدر دبیت په معنی کېنې اخستل ډیره لرې خبره ده.^(۷) د خدر جمع خدود نه علاوه اُخدار هم مستعمل ده اوجمع الجمع اُخادیر ده.^(۸)

^(۱) النهاية لابن الأثير: ۳۵/۱ دارالمعرفة التوضيح: ۱۱۷/۵ فتح الباری: ۴۲۳/۱ شرح الکرماني: ۱۹۷/۳ منحة الباری: ۶۵۴/۱ عمدة القاری: ۴۵۱/۳.

^(۲) شرح الکرماني: ۱۹۷/۳ عمدة القاری: ۴۵۱/۳.

^(۳) شرح الکرماني: ۱۹۷/۳ منحة الباری: ۶۵۴/۱ عمدة القاری: ۴۵۱/۳.

^(۴) النهاية لابن الأثير: ۳۳/۱ المكتبة العلمية بيروت التوضيح: ۱۱۷/۵ فتح الباری: ۴۲۳/۱.

^(۵) المخصص لابن سیده: ۳۸۸/۱ داراحیاء التراث العربی، المحکم والمحيط الأعظم: ۱۳۳/۵ دارالکتب العلمية عمدة القاری: ۴۵۱/۳.

^(۶) المخصص لابن سیده: ۳۸۸/۱ داراحیاء التراث العربی، المحکم والمحيط الأعظم: ۱۳۳/۵ دارالکتب العلمية عمدة القاری: ۴۵۱/۳ التوضيح: ۱۱۷/۵.

^(۷) التوضيح: ۱۱۷/۵.

قوله: «ويعتزل الحيض المصلی»: داخبر په معنی دامردې او په یو روایت کښې «ويعتزلن الحيض

المصلی»، راغلې دې اوداهم داسې دې لکه چې «أكلوني البراغيث» ونیلې شی.
دحائضه ښځو دپاره دعیدگاه نه جدا پاتې کیدو حکم اودهغې حکمت: جمهور حضراتو د حائضه ښځې دپاره د عیدگاه نه جدا پاتې کیدو حکم په استحباب باندې محمول کړې دې د کوم وجه چې داده عیدگاه د جمات په حکم کښې نه دې چې حائضه ښځې په دې کښې دداخلیدو نه منع کړې شی. البته د جمات په حکم کښې د نه کیدو نه باوجود هم دمنع کولو وجه داده چې هسې هیڅ بې وجهې د ښځودسرو سره گډوډوالې اونه شی. ځکه چې دغه حائضه ښځې خو هسې هم مونځ نه کوی نو په عیدگاه کښې دداخلیدو هم څه ضرورت نشته دې. حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني په دې مسئله کښې علامه کرمانی رحمته الله ویره بعیدخبره کړې ده. چنانچه هغوی اول دعیدگاه نه لرې پاتې کیدو حکم ته واجب ونیلې اودعیدین دپاره وتلو ته او هلته حاضریدو ته ئی مندوب ونیلې اوبیا روستو پخپله دامام نوی رحمته الله په حواله دعیدگاه نه د لرې پاتې کیدو حکم دعدم وجوب قول نقل کړې دې. اوددې تصویب ئی اوکړو. «دا دعلامه کرمانی رحمته الله په کلام کښې واضح تضاد دې چې هم یوه مسئله ئی دوو متضاد حکمونوسره متصف کړه» (۲).

ابن منیر رحمته الله فرماني چې دحائضه ښځو دعیدگاه نه په جدا پاتې کیدو حکمت دادې که چرې داښځې هم هلته حصارې شی سره ددې چې دوی له دمونځ گذارو ښځوسره مونځ نه کول دی نو په دې کښې به ددغه حائضه ښځو سپکاوي او تذلیل کیږي. په دې وجه ددوی دپاره مستحب دادی چې د عیدگاه نه جدا لرې کښي. (۳)

قوله: «فقلت الحيض؟»: داهمه ز د استفهام سره دې اوداد حضرت حفصه رحمها الله نه د حائضه ښځو په وتلو ښځې دتعجب اظهار دې. (۴)

قوله: «وليشهدن الخیر»: ددې جملي عطف «تخبر العواتق» باندې دې. په دې باندې دې دا اشکال نه وی چې امر په خبر باندې څنگه عطف کړې شو دا خو جائزه دې؟ ځکه چې کله خبر دشارع دطرف نه وی اویو شرعی حکم بیانولې شی نو داسې خبر طلب او په امر باندې محمول کیږي. لهدا په دې وجه ددې امر عطف «تخبر العواتق» باندې صحیح او ټیک دې. ځکه چې «تخبر العواتق» هم «للتخبر العواتق» د امر په معنی کښې دې. (۵)

قوله: «أليس يشهدن؟»: همزه استفهامیه دې د کشمیهنی رحمته الله په روایت کښې «أليس يشهدن؟» لفظ لیس کښې تاء تانیث سره دې. اوداصیلی رحمته الله په روایت کښې «ألن يشهدن؟» لفظ لیس کښې

(۱) المخصص لابن سید: ۳۸۸/۱ دار احیاء التراث العربی، المحکم والمحیط الأعظم: ۱۳۳/۵.

(۲) شرح کرمانی: ۱۹۸/۳ فتح الباری: ۴۳۲/۱.

(۳) فتح الباری: ۴۳۲/۱.

(۴) شرح الکرماني: ۱۹۷/۳ عمدة القاری: ۴۵۱/۳.

(۵) حواله بالا.

نون جمع سره دي. (۱) او په يو روايت كښې لېس (په حذف دهمزه استفهام) دې او د لېس اسم په دې ټولو صورتونو كښې ضمير شان دي. (۲)

قوله: وعرفة. ولې حائضه ښځې د عرفات په ورځ په عرفات كښې نه حاضرېږي؟ لهذا مضاف محذوف دي. أي: يوم عرفة في عرفات. (۳)

قوله: كذا وكذا. أي: نحو المزدلفة ونحو صلاة الاستسقاء، يعنى د عرفات په شان مقام مزدلفه او د استسقاء د مونځ دپاره هم حاضرېږي. (۴)

احكام او مسائل: ددې حديث نه ډير احكامو استنباط كړې شوې دي. (۱) حائضه ښځه دې دحيض په حالت كښې هم دالله تعالى ذكر نه ترك كوي. (۵)

د ښځو عيدگاه ته تللو سره متعلق دفتهاؤ اقوال: (۶) دښځو عيدگاه ته د تلوسره متعلق مختلف اقوال دي. علامه خطابی رحمه الله فرماني چې حائضه ښځې په موطن خير او مجالس خير كښې حاضرېدې شي، البته په مساجد كښې دې نه داخلېږي. (۷)

ابن بطال رحمه الله فرماني چې په دې حديث سره دحيض والاښځو او پاكو ښځو دپاره په عيدين او اجتماعات كښې دشرکت كولو جواز معلوم شو البته حائضه ښځې دې دعيدگاه نه جدا اوسې باقي دعابه كوي آمين به وائي او ددغه مقدس او مكرم مجلس او مجمع پر كتونه به حاصلوي. (۸)

علامه نووي رحمه الله فرماني چې امام شافعي رحمه الله او د هغوی د اصحابو په نيزدېناسته او معتدل صورت ښځونه علاوه د نورو ښځو دپاره د عيدين وتل مستحب دی او د ښانسته ښځو وتل مكروه دي. علامه

نووي رحمه الله فرماني: «هذا هو المذهب والمقصود» او د حديث الباب جواب دادي چې د حضور پاك زمانه د خير او برکت زمانه وه او د فتنې اوفساد نه په امن كښې وه. خودن زمانه د فتنې اوفساد نه په امن

كښې نه ده په دې وجه د عيدين په موقع دې بغير د ښانسته او قبول صورت ښځونه نورې ښځې شرکت كولي شي. او هم ددې فتنې اوفساد د وجې نه حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها فرمانيلې وو كه چرې رسول الله صلى الله عليه وسلم هغه امور ليدلې وې كوم چې د دنن پس ښځو پيدا كړي نو حضور پاك به دوی مساجد نه هم

ضرور منع كولي. څنگه چې دبنی اسرائيل ښځې منع كړې شوې وې. (۹)

قاضی عیاض رحمه الله فرماني چې سلف كښې دښځو دعيدين دپاره وتلو كښې اختلاف دي. يوجامعت دا صحيح او گنډل. په دوی كښې حضرت ابوبكر، حضرت علی او حضرت ابن عمر رضي الله عنهم دی او دوی

(۱) عمدة القاری: ۵۵۲/۳ [ارشاد الساری: ۳۶۱/۱.

(۲) منحة الباری: ۶۵۵/۱

(۳) شرح الکرمانی: ۱۹۸/۳ عمدة القاری: ۴۵۲/۳.

(۴) شرح الکرمانی: ۱۹۸/۳ منحة الباری: ۶۵۵/۱

(۵) شرح الکرمانی: ۱۹۸/۳ عمدة القاری: ۴۵۲/۳ منحة الباری: ۶۵۵/۱.

(۶) اعلام الحديث: ۳۲۹/۱.

(۷) شرح ابن بطال: ۴۶/۱ شرح الکرمانی: ۱۹۸/۳ عمدة القاری: ۴۵۲/۳ منحة الباری: ۶۵۵/۱

(۸) شرح النووي علی صحيح مسلم: ۱۷۸/۶ دار إحياء التراث العربی، التوضیح: ۱۱۸/۵ المجموع شرح المذهب: ۱۳/۵ مکتبة الإرشاد.

جماعت مضبوط گر خولی دی په دوی کښې حضرت عروه، قاسم، یحیی بن سعید انصاری، امام مالک او امام ابویوسف رحمهم الله دی. (۱)

حضرت عبدالله ابن مبارک رضی الله عنه فرمائی چه زه دنن صابنځې دعیدین دپاره وتل ناخوښه کوم. که چرې ښځې په وتلو باندې اصرار کوی نویادی په زړو کپړو کښې اوځی. که هغوی دغه شان په وتلو باندې راضی نه وی نویائی خاوند د وتلو نه منع کولې شی. (۲)

هم دغه شان د حضرت سفیان رضی الله عنه نه روایت دي چه هغوی به په خپله زمانه کښې دښخود عیدین دپاره وتل ناخوښه کول. هم داسې ابراهیم نخعی رضی الله عنه او یحیی انصاری رضی الله عنه به هم دښخود عیدین دپاره وتل ناخوښه کول. (۳)

دامام احمد بن حنبل رضی الله عنه په نیز دښخود عیدین دپاره وتل جائزوو خودې سره هغوی دا ناخوښه کول هم چنانچه کله چه د امام احمد بن حنبل نه د ښځو باره دعیدین د وتلو متعلق سوال اوکړې شو نو هغوی رضی الله عنه او فرمائیل: «لا یحیی فی زماننا، لأهل فتنه» یعنې زمونږ په دې دور کښې زما ددې ښځو دعیدین دپاره وتل خوښ نه دی ځکه چه ددوی د وجې نه د فتنې خطر ده. هم په دې وجه به امام احمد رضی الله عنه دې سره داهم فرمائیل که چرې خامخا اوځی نو لباس فاخره او خوشبوئی سره دې نه اوځی بلکه په خیرین حالت کښې دې اوځی. (۴) د امام احمد رضی الله عنه د اصحاب نه نقل دی چه اوس فتوی په دې باندې ده چه دښخود یومونځ دپاره هم وتل جائزه دی ځکه چه اوس فتنه او فساد داول نه ډیر زیات دی. (۵) هم والیته د مشرانو اوبوډې گانو ښځو وتلو کښې به ئی څه حرج نه گڼل. چنانچه په یوبل روایت کښې دی چه کله دامام احمد بن حنبل رضی الله عنه نه د عیدین دپاره دښځو متعلق تپوس اوکړې شو نو هغوی او فرمائیل: «یفتن الناس إلا ان تكون امرأة طعنت فی السن» (۶)

امام مالک رضی الله عنه ډیر عمر او بوډې گانې ښځودپاره په وتلو کښې هیڅ حرج نه گڼل. البته خوانانې ښځې به ئی منع کولې. (۷)

امام اعظم ابوحنیفه رضی الله عنه فرمائی چه په شروع کښې د ښځودپاره عیدین کښې د وتلو اجازت اورخصت وو خو اوس زه دا ناخوښه کوم. دغه شان زه ددوی دجمعه دپاره اود نورو مونځونو دپاره وتل هم ناخوښه کوم. البته دبوډې گانو ښځو د پاره صرف دسحر اوماسخوتن د مونځونودپاره دشرکت

(۱) شرح النووي علی صحیح مسلم: ۱۷۹/۶ دار احیاء التراث العربی، التوضیح: ۱۱۸/۵.

(۲) جامع الترمذی أبواب عیدین باب فی خروج النساء فی العیدین رقم الحدیث: ۵۳۹ التوضیح: ۱۱۸/۵ عمدة القاری: ۴۵۲/۳.

(۳) جامع الترمذی أبواب عیدین باب فی خروج النساء فی العیدین رقم الحدیث: ۵۳۹ التوضیح: ۱۱۸/۵ عمدة القاری: ۴۵۲/۳.

(۴) کتاب الفروع لابن مفلح المقدسی: ۲۶۴/۳-۲۶۴/۴ مؤسسه الرساله، والکافی فی فقه الإمام أحمد: ۵۱۷/۱ دار هجر للطباعة والنشر، المغنی لابن قدامة: ۲۶۴/۳-۲۶۴/۴ مؤسسه الرساله، الإقناع عن متن الإقناع: ۵۲۹/۱ معالم کتب، مسائل الإمام أحمد بن حنبل، بروایة ابن أبی الفضل صالح: ۴۶۸ الدار العلمیة بھند.

(۵) کتاب الفروع لابن مفلح: ۲۶۴/۴ مؤسسه الرساله.

(۶) کتاب الفروع لابن مفلح: ۲۶۴/۴ مؤسسه الرساله.

(۷) البیان والتحصیل: ۴۳۰/۱ د الغرب الإسلامی، الاستذکار: ۲۵۲/۷، ۲۵۴ دار قتیبة دمشق، بیروت و دار الوعی، حلب، قاهره، المدونه الکبری، صلاة العیدین: ۱۶۸/۱ دار صادر.

رخصت دی. اوصاحبین رحمہما اللہ فرمائی چہ د بودی گانو بنخودپارہ پہ یومونخ کنبی ہم خہ حرج نشته دی البتہ دخوانون بنخودپارہ پہ یومونخ کنبی ہم وتل مکروہ دی. (۱)
لیکن اوس دمتاخرین فقہاء فتویٰ پہ دی دہ چہ خوانی بنخی نہ دجمعه دپارہ وتلی شی نہ دعیدین دپارہ اونہ د نورو مونخونو دپارہ دکورونونہ وتل دھغوی دپارہ جاتزدی. صرف بودی گانو بنخو لہ پہ دعیدین کنبی د شرکت اجازت دی. مگر پہ دی کنبی ہم بہترہم دا دی چہ هغوی دی ہم دعیدین دپارہ نہ اوخی. (۲)، چنانچہ علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی دنن پہ زمانہ کنبی فتویٰ دبنخو علی الاطلاق پہ نہ وتلو باندی دہ. خاص کر پہ بناریو کنبی علی الاطلاق ہم ممانعت کول پکاردی. (۳)
داحادیث وغیرہ نہ معلومیہی چہ دحضوریاک پہ زمانہ کنبی بہ بنخی د فرض مونخونو او عیدین وغیرہ دپارہ جماتونو تہ راتلی او پخپلہ دحضوریاک نہ روایت دی: «لا تجمع اماء اللہ عن المساجد» یعنی د اللہ تعالیٰ دا وینخی د جماتونونہ مہ منع کوئی. (۴) لیکن ددی تولو باوجود فقہاء پہ دی مسئلہ کنبی د تنگوالی طرف تہ تلی دی. تردی چہ متاخرین فقہاؤ بنخی د جماعات جمعہ او عیدین وغیرہ دپارہ دوتلونہ مطلقاً منع کری دی. دکوم تانیڈ چہ دحضرت عائشہ رضی اللہ عنہا حدیث نہ ہم کیہی پہ کوم کنبی چہ صدیقہ رضی اللہ عنہا فرمائی کہ چری حضوریاک هغہ امور کتلی چہ بنخو د حضوریاک نہ پس پیدا کری دی نوهغوی بہ نی د مساجد نہ منع کولی لکہ خنگہ چہ د بنی اسرائیل بنخی منع کری شوی وی (۵)
دغہ شان حضرت زبیر بن عوام اود هغوی زوجہ حضرت عاتکہ بنت زید واقعه چہ د جمات طرف تہ روانہ وہ نو حضرت زبیر رضی اللہ عنہ هغہ د شانہ او وهله اویت شو. دکومی نہ پس چہ د هغوی بی بی بیا جمات تہ تلل ترک کرل. حضرت زبیر بن عوام رضی اللہ عنہ غوینتل چہ حضرت عاتکہ رضی اللہ عنہا دی د مونخ دپارہ جمات نہ خی مگر د نکاح پہ وخت دا شرط کیخودی شوی وو چہ حضرت زبیر رضی اللہ عنہ بہ هغہ د جمات د تولو نہ نہ منع کوی. پہ دی وجہ حضرت زبیر رضی اللہ عنہ دھغی دمنع کولو دپارہ دا حیلہ او طریقہ اختیار کرہ چہ پہ خانی راغلہ. (۶) ہم دغہ شان دعبدا اللہ بن المبارک رضی اللہ عنہ دبنخو وتل ناخونہ کول (۷)
نوددغہ پولوخیزونونہ ہم دا معلومیہی چہ د شارع پہ نظر کنبی د بنخو وتل مرغوب او خوین نہ دی اونہ نی هغوی تہ د مساجد تلو کنبی ترغیب ورکری دی او پہ نہ حاضریدو باندی هغوی تہ وعیدونہ ہم اورولی دی. خود بنخو متعلق د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمان دی «صلاة المرأة في بيتها افضل من صلاحها في مجمرها، وصلاحها في محضها افضل من صلاحها في بيتها» اوس دا فرمان پہ ډیر واضح انداز کنبی پہ دی خبرہ

(۱) مختصر اختلاف العلماء للطحاوی: ۲۳۱/۱ دارالبیضاء الإسلامية الاستذکار: ۲۵۵/۷-۲۵۴ کتاب الحجة للإمام

محمد الشیبانی باب خروج النساء إلى العیدین: ۳۰۶/۱ عالم الکتب.

(۲) بدائع الصنائع: ۲۷۵/۱ دارالکتب العلمیہ، لمبسط للرخسی ۴۱۲/۲ المعرفۃ فیض الباری: ۵۰۲/۱

(۳) عمدة القاری: ۴۵۲/۳.

(۴) سنن أبی داؤد کتاب الصلاة باب ما جاء فی خروج النساء إلى المساجد. رقم الحدیث: ۵۶۵.

(۵) رواہ البخاری فی الأذان باب انتظار الإمام بام الإمام العالم رقم الحدیث: ۸۶۹ ومسلم فی صلاة باب خروج النساء إلى المساجد إذا لم یترتب علیہ فتنۃ وأنها لا تخرج مطبوعة رقم الحدیث: ۹۹۹، وابوداؤد کتاب الصلاة باب التشدید

فی خروج النساء إلى المساجد رقم الحدیث: ۵۶۹.

(۶) الوافی بالوفیات عاتکہ بنت زید: ۳۱۹/۱۶.

(۷) جامع الترمذی ابواب عیدین باب فی خروج النساء فی العیدین رقم الحدیث: ۵۳۹ التوضیح: ۱۱۸/۵.

باندې دلالت کوي چه د شارع عليه السلام رضامندی هم په دې کښې ده چه ښځې دې جماتونو ته نه ځي. او هم دغه وجه ده چه په دوی باندې جمعه واجب کړې شوې هم نه ده. او چرته چه هم ددوی دوتلو خبره کړې شوې ده نو ورسره داهم فرمائيلی شوی دی چه هغوی دې په خیرن حالت کښې اوځی ځان جوړولوسره او زیب اوزینت کولو سره دې نه اوځی گنی قسم قسم فتني اوفسادونه به راوچت شی.

دا ټول دشارع عليه السلام د طرف نه ذکرکړې شوې امور او اشارات دی دکوم په وجه چه فقهاء کرام حضرات په دې مسئله کښې په تنگنی پیدا کولوباندې مجبور شو، تردې چه هغوی د ښځو په وتلوباندې مکمل پابندی اولگوله اودا پابندی داحادیثو خلاف نه ده. اوبیا د ښځودپاره په عیدین کښې وتل د اختردمونځ دپاره نه وو لکه څنگه چه گمان کولې شی بلکه ښځې به ئی دتکثیر سوادالمسلمین په غرض سره اومسلمانانوسره په دعاکښې د شرکت په غرض سره ځان سره بوتللي. گنی که چرې د مونځ دپاره وتلې نوبیا د حائضه ښځود وتلو څه فائده وه؟^(۱)

په حدیث باب سره په ښځوباندې داختردمونځ دوجوب استدلال صحیح نه دي. ⑤ بعض حضراتو ددې روایت نه په دې مسئله باندې استدلال کړې دي چه په ښځو باندې هم داخترمونځ واجب دي ځکه چه په اتفاق صرف دحائضه ښځو حکم بیان شوې دي چه دسر نه دمونځ مکلف نه وی. البته د ټولو دوستلو مقصد دمونځ اهميت اوضرورت دالتزام خودل، په اعمال خیرکښې دشرکت دعوت ورکول اود جمال اسلام مظاهر کول وو. علامه قشیری رحمته الله علیه فرماني چه ښځې به ئی په دې وجه ويستلې ځکه چه مسلمانان دغه وخت ډیرکم وو نوبښځې ئی د تکثیر سوادالمسلمین په غرض ويستلې.^(۲) ⑥ چه دهریو طاعت اوعبادت دپاره وتل وی نودضرورت په وخت د بل نه عاریه کپړې غوښتل جائز دی.^(۳)

⑦ ښځې د ضرورت په وخت په غزوات کښې هم شرکت کولې شی اودزخمیانو مرهم پټی کولې شی سره ددې چه هغه مجاهدین دهغوی محارم نه وی.^(۴)

⑧ دښځې خبر قبولل جائز دی.^(۵)

⑨ که چرې راوی صحابی دي لیکن نوم ئی معلوم نه دي نودهغه نه هم روایت نقل کول صحیح دی په دې شرط چه دهغه د اوسیدو ځانی (مسکن) بیان کړې شوې وی اودهغې طرف ته لارخونده اوکړې شی.^(۶)

⑩ «گناندای» په دې جمله سره دې طرف ته اشاره ده چه داسې امور بیانول هم جائز دي چه د حضور پاک په زمانه مبارکه کښې موجود خو وو مگر کله حضورپاک دهغې خبر نه دي ورکړې.^(۷) ⑪ بغیرد لونی څادر په سرکولونه دښځې بهر وتل منع دی.^(۸)

(۱) تعليقات على كتاب الحجۃ على أهل المدينة: ۳۰۶-۳۰۷/۱.

(۲) التوضیح: ۱۹/۵ عمدة القاری: ۴۵۲/۳.

(۳) التوضیح: ۱۹/۵ شرح الکرمانی: ۱۹۸/۳ عمدة القاری: ۴۵۲/۳ منحة الباری: ۶۵۵/۱.

(۴) حواله بالا.

(۵) حواله بالا.

(۶) حواله بالا.

(۷) شرح الکرمانی: ۱۹۸/۳ عمدة القاری: ۴۵۲/۳.

۵) حائضه عرفه ته تلي شی. (۱)

د حديث ترجمه الباب سره مناسبت: په دواړو کښې مناسبت بالکل واضح دي ځکه چه په دواړو کښې دحائضه ښځو د عيدين دپاره وتلو اود عيدگاه نه د جدا اوسيدلو بيان دي. (۲)

۲۴- باب: إِذَا حَاضَتْ فِي شَهْرٍ ثَلَاثَ حَيِضٍ، وَمَا يَصْدُقُ النِّسَاءُ فِي الْمَحِيضِ وَالْحَمْلِ، فَيَأْتِي مَكْنُ مِنْ الْحَيْضِ.

لَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكُنَّ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ﴾ / البقرة: ۲۲۸.

دباب ددي خبرې په بيان کښې دي چه کله په يوه ښځه په يومياشت کښې درې حيضه راشي او په هغه بيان کښې چه دښځې دحيض تصديق دحيض او حمل باره کښې په هغه خيزونو کښې به کولي شي کوم چه دحيض په سلسله کښې ممکن وي ځکه چه دالله تعالی ارشاد دي 'اودښځودپاره داحلال نه دی چه هغوی دي هغه خيز پټ کړي کوم چه الله تعالی د هغوی په رحم کښې پيدا کړي دي'.

ما قبل سره ربط: دد باب سابقه باب سره ربط دادي چه په دواړوايواب کښې د حيض سره متعلق احکامو تذکره ده. (۳)

د ترجمه الباب مقصد: په دي ترجمه الباب کښې دامام بخاری رحمه الله مقصد داخودل دی چه که يوه ښځه دا دعوی اوکړي چه په يوه مياشت کښې درې خل حيض راغلې دي. نودهغې په دي دعوی کښې به تصديق کولي شي په دي شرط چه دعوی دداسې مودې سره متعلق وي چه ددريو حيضو دتيريدو احتمال لري. اودغه شان دحمل په معامله کښې به هم دښځې خبره معتبره وي. چنانچه مذکوره آيت هم په دي خبره باندې دلالت کوي چه دښځې قول به معتبر وي. هم دغه شان جمله تعليقات هم په دي خبره باندې دلالت کوي چه دحيض دمودې هيڅ تحديد نشته دي بلکه دامعامله ښځې ته حواله ده. البته شرط په کښې دادي چه دغه دعوی ئې په امکانی حد کښې وي. چنانچه علامه کاساني رحمه الله فرماني که يوه ښځه دخپل غدت دختميدو خبر ورکړي اوداسې موده اوبښائي په کوم کښې چه واقعه د يوې ښځې عدت تيريدې شي نودهغې قول به قبلولي شي. ليکن که چرې داسې موده اوبښائي په کوم کښې چه عدت نه شي تيريدې نوبيا به د ښځې قول هم معتبر نه وي اودعدت دتيريدو په معامله کښې دا حکم ځکه دي ځکه چه الله تعالی ښځه اماتداره جوړه کړې ده. چنانچه دالله تعالی ارشاد دي: ﴿وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكُنَّ﴾ اود جگړې په وخت هم دامين قول به قسم سره معتبر وي. لهذا که چرې ښځې د عدت دتيريدو امکانی حد بيان کړو نودهغې قول به قبلولي شي اوکه

(۱) فتح الباری: ۴۲۳/۱ عمدة القاری: ۴۵۲/۳ منحة الباری: ۶۵۵/۱

(۲) عمدة القاری: ۴۵۲/۳.

(۳) عمدة القاری: ۴۵۲/۳.

(۴) عمدة القاری: ۴۵۲/۳.

(۵) شرح تراجم البخاری: ۲۸ الكنز المتوازی: ۲۹۰/۳ الأبواب والتراجم: ۶۷ وهوالمفهوم من كلام العلامة العيني والحافظ ابن حجر رحمهما الله.

حاملان تکتم حملها» (۱) بل امام مجاهد رحمته الله ددې آیت په تفسیر کښې فرماني: «لا تقول: أني حائض ولست بمائض، ولست بمائض وهي حائض» (۲)

دائمه اربعه په مینځ کښې یوه اختلافی مسئله: شاته داخبره تیره شوې ده چه حضرت شیخ الحدیث زکریا رحمته الله په نیز دامام بخاری رحمته الله مقصد دوه مسئلې ذکر کول دي دویمه مسئله خوبالکل واضحه ده البتة رومې مسئله کومه چه دائمه اربعه په مینځ کښې یو اختلافی مسئله ده، دهغې تفصیل دادې:

دائمه اربعه په مینځ کښې د حیض او طهر نه دهر یو په تحدید کښې اختلاف دي. د حیض متعلق د احنافو مسلک دادې چه د حیض د کم نه کمه موده درې ورځې او درې شپې دي او ددې دزیات نه زیاته موده لس ورځې دي. دامام شافعی رحمته الله او امام احمد بن حنبل رحمته الله په نیز د حیض د کم نه کمه موده یوه ورځ او یوه شپه ده او د زیات نه زیاته موده پنځلس ورځې یا اوولسم ورځې ده. ددواړو حضر اتو دوه دوه اقوال دي. دامام مالک رحمته الله په نیز د حیض د کم نه کم هیڅ حد نشته دي او د زیات نه زیات اوولس یا اتلس ورځې دي او په مختصر الخلیل کښې دي چه دمبتده دپاره د حیض د زیات نه زیاته موده پنځلس ورځې دي. طهر سره متعلق دامام احمد رحمته الله مسلک دادې چه دطهر د کم نه کم موده دیارلس ورځې دي او دائمه ثلاثه په نیز پنځلس ورځې دي.

نور داچه یوه بله مسئله هم ده چه بغیر دغه اختلاف دتولو په نیز دمطلقه عدت درې قروء دي لیکن ددې په مراد کښې اختلاف دي. د احنافو په نیز د قروء نه مراد حیض دي اوهم دا مذهب دامام احمد رحمته الله هم دي، د کوم طرف ته چه هغوی رجوع کړي ده. دهغوی رومې قول دادې چه دقروء نه مراد طهر دي اوهم دغه دامام شافعی رحمته الله او امام مالک رحمته الله مذهب دي. اوداسې که یو سړي خپلې بی بی ته په طهر کښې طلاق ورکړي نوهغه طهر به هم په عدت کښې شمیرلې کیږي اوښخه به دده یو طهر نه پس نور دوه طهرونه انتظار کوي. (۳) ددې دوو تمهیدی خبرونه پس به اوس په اصل مسئله باندې پوهیدل څه قدرې آسان شی کومه چه په ترجمه الباب کښې ذکر ده. یعنی که یوه ښځه په یوه میاشت کښې ددریو حیضو تیرولو دعوی اوکړي نوآیا دداسې ښځې د تصدیق د ائمه اربعه په مذاهب کښې گنجائش شته یا څه تاویل وغیره دي؟ نو جواب دادې چه دامام احمد رحمته الله د سابقه قول په عدت کښې به د طهر اعتبار کیږي، په اعتبار سره به د ښځې ددې دعوی تصدیق کولې شی. بلکه ددې قول په اعتبار سره د ښځې دعوی ۲۸ ورځو او د ساعتونو کښې صادق راځي د کوم صورت چه دادې:

خاوند په آخری طهر کښې ښځې ته طلاق ورکړو چه دحیض په شروع کیدو کښې یوه گهرنی او یوساعت باقی وو. بیا ددې نه پس یوه ورځ د حیض اودیارلسمه ورځ او یوساعت دحیض په کوم کښې چه د آخری طهر انتها اوشوه دا هم ټول څوارلس ورځې او یوساعت شو. داسې ټول ۲۸ ورځې او دوو ساعتونو کښې ددې ښځې عدت پوره کیږي. (۴)

ابن المنذر رحمته الله فرماني چه دانقضاء عدت هغه د کم نه کمه موده په کوم کښې چه د ښځې ددعوی تصدیق کیدې شی په دې کښې د ائمه اختلاف دي. حضرت علی رحمته الله او حضرت شریح رحمته الله نه نقل

(۱) تفسیر الطبری، تفسیر سورة البقرة: ۲۲۸ رقم الحدیث: ۴۷۳۴ ج: ۵ ص: ۵۱۸ مؤسسة الرسالة.

(۲) تفسیر الإمام مجاهد، تفسیر سورة البقرة: ۳۰/۱ دارالکتب العلمیة، فتح الباری: ۱/۲۵۵ عمدة القاری: ۳/۴۵۳.

(۳) شرح ابن بطلال: ۴۸/۱ فتح الباری لابن رجب: ۲/۱۴۸-۱۴۵.

(۴) شرح ابن بطلال: ۴۸/۱.

دی چه که یوه بنځه دا دعوی اوکړی چه په هغې باندې په یوه میاشت کښې درې حیضه راغلي دي اود گواه په توگه عادل بنځي هم پیش کړی نو ددې تصدیق به کولی شی او هم دغه دامام احمد رحمته الله علیه مذهب دې. اودا دامام احمد رحمته الله علیه د قول مرجوع عنه په اعتبار سره بالکل واضح دی. دغه شان د امام احمد رحمته الله علیه قول مرجوع الیه په عدت کښې به دحیض اعتبار کړې، په اعتبار سره هم په یو میاشت کښې د دریو حیضو تیریدو دعوی صادق کیدی شی.^(۱)

چنانچه امام موفق الدین رحمته الله علیه فرماني چه ددوو حیضونو په مینځ کښې کمه موده دطهر دیارلس ورځې دی ځکه چه د امام احمد رحمته الله علیه کلام په دې مسئله کښې مختلف نه دې چه دعدت په یو میاشت کښې تیریدل ناممکن دی په دې شرط چه گواه قائم کړی اویا دا اثر علی وشریح رحمته الله علیه نه استدلال اوکړو.

هم دغه شان دامام مالک رحمته الله علیه په نیز ۳۰ ورځو او څلورو ساعتونو کښې ددعوی تصدیق کیدلې شی دکوم صورت چه دادې چه خاوند په آخر طهر کښې طلاق ورکړو. لهذا یو ساعت به ددغه طهر شمیرلې کیږی په کوم کښې چه طلاق ورکړې شو. بیا یوه لحظه د حیض ځکه چه دامام مالک رحمته الله علیه په نیز داخل حیض هیڅ حد نشته هغه د یوې لحظې او یو ساعت دپاره هم کیدی شی، بیا پنځلس ورځې دطهر. دا ټول پنځلس ورځې اودوه لحظې شوې، بیا یوه لحظه د حیض بیا پنځلس ورځې د طهر اویا یوه لحظه دحیض په کوم کښې چه داخیر طهر اخیراوشو نودا هم ټول پنځلس ورځې او دوه لحظې شوې اوداسې ټولې ۳۰ ورځې او څلور ساعتونه او لحظو کښې عدت پوره کیدی شی.

لیکن دامام شافعی رحمته الله علیه په مذهب کښې یوه میاشت کښې درې حیضونه تیریدل مشکل دی. بلکه کم نه کم ۳۲ ورځې او دوه لحظې پکار دی، نویا تصدیق ممکن دې. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چه دقر، نه مراد طهر دې اواقل طهر د پنځلسو ورځو وی اواقل حیض یوه ورځ اویوه شپه دې. نوداسې به ۳۲ ورځو دوو ساعتونو او دوو لحظو کښې عدت پوره شی. ددې صورت دادې چه خاوند په آخر طهر کښې طلاق ورکړو یوه لحظه په دې طهر کښې شمیرشوه بیا یوه ورځ د حیض بیا پنځلس ورځې د طهر، دا ټول ۱۶ ورځې او یوه لحظه شوه. بیا یوه ورځ دحیض او پنځلس ورځې دطهر او یوه لحظه دحیض په کوم کښې چه طهر اخیر پوره شو نوداهم ټولې ۱۶ ورځې او دوه لحظې شوې نوټولې ۳۲ ورځې او دوه لحظې جوړیږی.^(۲)

په دې مسئله کښې داخنافو په نیز روایات ډیر زیات مختلف دی. البته د شراح کرام په نیز چه کوم روایات مشهور دی هغه دادی چه دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نیز د ۶۰ ورځونه په کمه موده کښې ددې بنځې ددې دعوی تصدیق نه شی کیدی. اود صاحبین رحمهم الله په نیز ۳۹ ورځونه په کمه موده کښې تصدیق نه شی کیدی. اوددې وجه داده چه داخنافو په نیز دعدت اعتبار حیض سره دې. نو د عدت دپاره درې حیضونه تیږول ضروری دی اوداخنافو په نیز دحیض دکم نه کمه موده اوزیات نه زیاته موده دواړه متعین اومحدود دی اوداکثر طهر څه حدنشته دې، لیکن ددې دکم نه کمه موده پنځلس ورځې دی. دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه د قول توجیه داده چه داخو کیدی نه شی چه مونږ دحیض او طهر دهر یو د کم نه کمه موده واخلو بلکه د اعتدال لار خوداده چه دیوطرف نه دکم نه کمه موده او بل طرف نه دزیات نه زیاته موده واخستې شی اوچونکه د طهر د زیات نه زیات مودې څه حد نشته

(۱) کما سیتضح بالجدول.

(۲) شرح ابن بطلان: ۴۴۸/۱.

دي په دې وجه لامحاله دطهر دكم نه كمه موده اودحيض اكثر موده به اخستې شي نوداسې بالكل واضحه ده چه دعدت مجموعه به شپيته ٦٠ ورځې جوړيږي.^(١)

علامه كرماني رحمه الله فرماتي چه دامام ابوحنيفه رحمه الله په نيزد شپيتو ورځونه په كمه موده كښې د بنځې تصديق نه شي كولې په دې شرط چه بنځه د ذوات الحيض نه وي ځكه چه عادت دادي چه داسې نه كيږي چه بنځه دې د كم طهر اوكم حيض والاوي. ځكه چه كله د يوې بنځې د حيض ايام زيات وي نو بيا دهغي طهر د كمې مودې وي اوكله چه طهر كم وي نوحيض زيات وي. دصاحبين رحمهما الله دقول توجيه داده چه د كم نه كمه موده په كوم كښې چه د يو بنځې تصديق او كړې شي، ددې دپاره ضروري دي چه ددوو طرفونو نه په هريو كښې كښې كمه موده واخستې شي اوداسې نهه ورځې درې حيضه اوديرش ورځې دوه طهر ټول چه يوځاني كړي نو يوكم څلوېښت ورځې شو.^(٢)

ددې ټولو مسلكونود وضاحت دپاره دالاندنيشې نقشه پيش خدمت ده:

مسالك	الطهر الذي طلق فيه	الحيض الأول	الطهر بعده	الحيض الثاني	الطهر بعده	بده	الذي تمت فيه العدة
عندمالك	لحظة	لحظة	١٥ يوم	لحظة	١٥ يوم	لحظة	فالمجموع ثلاثون يوما وأربع لحظات
عندالشافعي	لحظة	يوم	١٥ يوم	يوم	١٥ يوم	لحظة	فالمجموع إثنان وثلاثون يوما و لحظتان
عندأحمد في الرجوع عنه	لحظة	يوم	١٣ يوم	يوم	١٣ يوم	لحظة	فالمجموع ثمانية وعشرون يوما و لحظتان

فالمجموع عند الإمام مالك ثلاثون يوماً وأربع لحظات، وعند الإمام الشافعي إثنان وثلاثون يوماً ولحظتان، والمجموع عند الإمام أحمد ثمانية وعشرون يوماً ولحظتان

مسالك	الطهر	الحيض الأول	الطهر بعده	الحيض الثاني	الطهر بعده	الحيض الثالث	المجموع
عندامام أبي حنيفة	لحظة	١٠ أيام	١٥ يوم	١٠ أيام	١٥ يوم	١٠ أيام	٦٠ فالمجموع ستون يوماً
عندصاحبيه	لحظة	٣ يوم	١٥ يوم	٣ يوم	١٥ يوم	٣ يوم	٣٩ فالمجموع تسعة وثلاثون يوماً
عندأحمد في الرجوع اليه	لحظة	يوم	١٣ يوم	يوم	١٣ يوم	يوم	٢٩ فالمجموع تسعة وعشرون يوماً

فالمجموع عند الإمام الأعظم رحمه الله ستون يوماً، وعند صاحبيه رحمه الله تسعة وثلاثون يوماً، والمجموع عند الإمام أحمد تسعة وعشرون يوماً.^(٣)

(١) بدائع الصنائع كتاب الطلاق فصل في بيان ما يعرف به انقضاء العدة: ١٩٨/٣ دار الكتاب العربي.

(٢) شرح الكرماني: ١٩٩/٣ شرح ابن بطال: ٤٤٨/١.

(٣) الكنز المتواری: ٢٩٢/٣-٢٩١.

وَيُذَكِّرُ عَنْ عَلِيٍّ وَشَرِيحٍ: (۱) امْرَأَةٌ جَاءَتْ بِبَيْتَةٍ مِنْ بَطَانَةِ أَهْلِهَا، يَمْنُ يَرْضُ بِتِ دِينَهُ، أَنَّهَا حَاصَتْ ثَلَاثًا فِي شَهْرٍ، صَدَّقَتْ وَقَالَ عَطَاءٌ: أَقْرَأُهَا مَا كَانَتْ. وَبِهِ قَالَ إِبْرَاهِيمُ. وَقَالَ عَطَاءٌ: الْحَيْضُ يَوْمٌ إِلَى يَتِ خَمْسَ عَشْرَةَ. وَقَالَ مُعْتَمِرٌ: عَنْ أَبِيهِ: سَأَلْتُ ابْنَ سِيرِينَ، عَنِ الْمَرْأَةِ تَرَى الدَّمَ بَعْدَ قَرْنَمَا بِخَمْسَةِ أَيَّامٍ؟ قَالَ: النِّسَاءُ أَعْلَمُ بِذَلِكَ.

قوله: وَيُذَكِّرُ عَنْ عَلِيٍّ وَشَرِيحٍ: (۱) امْرَأَةٌ جَاءَتْ بِبَيْتَةٍ مِنْ بَطَانَةِ أَهْلِهَا، يَمْنُ يَرْضُ بِتِ دِينَهُ، أَنَّهَا حَاصَتْ ثَلَاثًا فِي شَهْرٍ، صَدَّقَتْ: یعنی د حضرت علی (علیه السلام) او حضرت شریح (علیه السلام) نه نقل دی که چرې ښځه دخپل کورد خاص کسانونه څوک گواه راوړی چه دهغې په یوه میاشت کښې درې ځل حیض شوې نودهغې تصدیق به کولې شی.

تراجم رجال

علي: دا اميرالمؤمنين سيدنا علي بن ابي طالب بن هاشم بن عبدمناف هاشمي مكي مدني (علیه السلام) دی. ابوالحسن ددوی كښت دي. (۱) او حضورپاك د ابوتراب په كښت سره رابللي وو. (۲) ددوی حالات كتاب العلم باب ائمه من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم لاندې تیر شوی دی. (۳)

شريح: دامشهور تابعي او امام شريح بن الحارث بن قيس بن الجهم بن معاوية بن عامر كندی كوفي قاضي (علیه السلام) دي. ددوی كښت ابوايمه دي اوده ته شريح بن شرجيل او ابن شرجيل هم ونيلې سى. ددوی باره كښې ونيلې شی چه دي د اولاد فرس نه ووجه يمن ته راغلي وو آبادشوی وو. دوی د حصرپاك زمانه كښې وو خوشرف ملاقات ورته نه دي حاصل شوي. حضرت عمر (علیه السلام) دى: دكوفي گورنرمقرر كړې وو اودحضر علي (علیه السلام) ددور پورې په دغه عهده دقضاء فائز وو او اوح رځپه: دحجج بن يوسف په دور كښې دقضاء دعهدي نه لاس واخستو. (۴)

يوقول ددوی د صحابي كيدو هم دي مگر هغه صحيح نه دي بلكه صحيح دادې چه دي دهغه كسانونه دي چه دحضورپاك په ژوند كښې ايمان قبول كړې (مگرشرف ملاقات ورته نه دي حاصل شوي). اود حضرت ابوبكر صديق (علیه السلام) په زمانه كښې د يمن نه، مديني طيبي طرف، ته كوچ او كړو. (۵) هغوى د حضورپاك نه ارسال سره روايت كړي دي. دحضورپاك نه علاوه د حضرت عمر حضرت علي حضرت ابن مسعود حضرت عروه الباقي او حضرت عبدالرحمن بن ابي بكر (علیه السلام) نه هم روايت حديث كړي.

اودهغوى نه ابوانث شقيق بن سلمه، عامر شعبي، ابراهيم نخعي، انس بن سيرين، سعيد بن حبان تيمي، شريح ابن الحارث (ددوی نه علاوه دي) عطاء بن السائب، قيس بن حازم، ابو حصين عثمان بن

(۱) تهذيب الكمال: ۴۷۲/۲۰.

(۲) صحيح البخاري كتاب الصلاة باب نوم الرجال في المسجد رقم الحديث: ۴۴۱.

(۳) كشف الباري: ۱۴۹/۴.

(۴) تهذيب الكمال: ۴۲۶/۱۲ مؤسسه الرسالة تهذيب التهذيب: ۲۸۷/۴ دارالفكر تهذيب الأسماء واللغات ۲۴۳/۱ دارالكتب العلمية وإدارة الطباعة المنيرية، سير أعلام النبلاء: ۱۰۰/۴ مؤسسه الرسالة عمدة القاري: ۴۵۳/۳.

(۵) سير أعلام النبلاء: ۱۰۰/۴ مؤسسه الرسالة.

عاصم اسدی، محمد بن سیرین، مغیرہ ثقفی (دهشام بن مغیره پلار) او ابن ابی صفیه رحمہم اللہ وغیرہ حدیث روایت کری دی.^(۱)

حضرت عمر رضی اللہ عنہ چہ د حضرت شریح رضی اللہ عنہ طرف تہ د ہفہ دکوفی دقاضی جوریدونہ پس، کوم خط ورلیگلہی وو ہفہ دادی: «إذا أتاك أمر في كتاب الله، فأقض به، فإن لم يكن في كتاب الله وكان في سنة رسوله، فأقض به، فإن لم يكن فيها، فأقض بما قضيت به أئمة الهدى، فإن لم يكن، فأنت بالخيار، إن شئت فمجدد رأيك وإن شئت فامرني، ولا رأيك وأمرتك إياي (إلا أسلمك)»^(۲)

شریح رضی اللہ عنہ فرمائی چہ زہ د حضرت عمر علی حضرت عثمان حضرت معاویہ رضی اللہ عنہم یزید بن معاویہ او عبدالملک ددی تولو پہ دروکنبی د قضاء پہ عہدہ باندی مور ووم تردی چہ دحجاج بن یوسف دور شروع شو نوہفہ وخت ما حجاج تہ د دغہ قضاء د عہدی نہ استعفی ورکړہ د حضرت شریح ۱۲۰ کال عمر وو حجاج تہ استعفی ورکولنہ پس یو کال ژوندی وو اوبیا ددی فانی دنیانہ رحلت اوکړو^(۳)

ابن المدینی رضی اللہ عنہ فرمائی چہ شریح رضی اللہ عنہ ۵۳ کال پورې د کوفی قاضی پاتی دی اود زیاد بن معاویہ پہ دور کنبی اوه کالہ د بصرې ہم والی پاتی دی^(۴) او حص بن عمر رضی اللہ عنہ فرمائی چہ حضرت شریح رضی اللہ عنہ ۶۰ کالو پورې د قضاء پہ عہدہ پاتی دی^(۵) حضرت شریح رضی اللہ عنہ د حضرت معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ نہ علم حاصل کری^(۶) یحیی بن معین رضی اللہ عنہ فرمائی «شریح بن هانئ کوفی وشریح بن أطاء کوفی، وشریح القاضي أقدم منهما وهونقة»^(۷) یعنی حضرت شریح القاضی اول الذکر ددوارو حضراتو نہ مقدم او ثقہ وو^(۸) اما عجلی رضی اللہ عنہ فرمائی «کوفی تلمی ثقة»^(۹) محمد بن سیرین رضی اللہ عنہ فرمائی «کان شریح شاعر وکان زاجراً وکان قائماً وکان

کوسماً وکان قاضياً» یعنی شریح رضی اللہ عنہ شاعر ہم وو درہکہ کونکې ہم وو د آثارو تتبع کونکې ہم وو دکمو وینستو والا ہم وو اواقضی ہم وو نور فرمائی چہ ما پہ کوفہ کنبی خلور صرف داسې شخصیات لیدلی دی چاہہ چہ پہ فقہ کنبی خاص مہارت حاصل وو^(۱۰) حارث الاعور^(۱۱) علقمہ بن قیس^(۱۲) عبیدۃ السلمان^(۱۳) قاضی شریح^(۱۴) ابن جبان ددوی ذکر کتاب الثقات کنبی کری دی^(۱۵)

حضرت شریح رضی اللہ عنہ بہ د سنن او آثار دیرزیات خیال ساتلو چنانچہ ہغوی پخپلہ فرمائی: «إما أفتي بالأثر، فما وجدت في الأثر، حدثتكم»^(۱۶) یعنی زہ آثار اوسنن لتوم اوبیاچہ خہ ہم زہ پہ ہفہ آثارو کنبی وینم ہفہ تاسو خلقو تہ بیانوم^(۱۷)

(۱) تلامذہ او مشائخ ذہارہ اوگورنی تہذیب الکمال: ۴۳۷/۱۲.

(۲) سیر اعلام النبلاء: ۱۰۱/۴.

(۳) تہذیب الکمال: ۴۳۷/۱۲ تہذیب التہذیب: ۲۸۷/۴.

(۴) تہذیب الکمال: ۴۳۷/۱۲ تہذیب التہذیب: ۲۸۷/۴.

(۵) تہذیب الکمال: ۴۳۷/۱۲.

(۶) تہذیب الکمال: ۴۳۸/۱۲ تہذیب التہذیب: ۲۸۷/۴.

(۷) الجرح والتعديل: ۳۲۳/۴ تہذیب الکمال: ۴۳۸/۱۲ تہذیب التہذیب: ۲۸۷/۴.

(۸) معرفة الثقات للعجلی: ۵۱/۱.

(۹) تہذیب الکمال: ۴۳۸/۱۲ تہذیب التہذیب: ۲۸۸/۴ دارالفکر.

(۱۰) ۳۵۲/۴ دارالفکر.

(۱۱) تہذیب الکمال: ۴۴۲/۱۲.

چنانچه د امام شيعی عليه السلام نه روايت دي چه قاضي شريح رحمته الله له يوسري راغلو او هغه د گوتو دديت باره کښې سوال او کړو نو حضرت شريح رحمته الله او فرمائيل عشر عشر، نو دغه سوال کونکي د حيرانتيا اظهار او کړو اود «خنصر او ابهام طرف ته اشاره کولوسره، وئى ونيل آيا دا دواړه گوتې برابر دي؟ په دې باندې شريح رحمته الله د سوال کونکي نه تپوس او کړو ولې غوږ او لاس دواړه برابر دي؟ او په دې دواړو کښې نصف نصف ديت لازم دي اوبيايى سائل مخاطب کولو سره او فرمائيل «فمحک» يعنى ته خوارشې سنت ستا په قياس باندې مقدم دي نوهم ددې اتباع کوه اوبدعات مه ايجاد کوه ځکه چه ترکومې ته سنت نيولي ساتې نو هيڅ کله به نه گمراه کيږي. (۱)

ابونعيم رحمته الله فرماني «کان شريح يقضى بقضاء عبد الله»، (۲) هم ابونعيم رحمته الله په خپل سندسره روايت کوي چه هغوى (شريح رحمته الله) د حضورياک په خدمت کښې حاضر شو او اسلام ئى قبول کړو اوبيا حضورياک ته او فرمائيل چه به يمن کښې په کافي شمير کښې زما اهل بيت هم موجود دي نو حضورياک او فرمائيل چه هغوى هم راوړل. چنانچه هغه واپس شو او هغه ټول ئى د حضورياک په خدمت کښې حاضر کړل مگر تر هغه وخته پوري حضورياک د دنيا نه رحلت فرمائيلي وو. (۳)

حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چه دا روايت ابن السکن رحمته الله هم نقل کړې دي اود نقل کولونه پس هغه فرماني چه بغیر ددې يوروايت نه بل هيڅ يو روايت ماته داسې ملاؤ نه شو چه د حضرت شريح رحمته الله د حضورياک په ملاقات باندې دلالت کوي. والله أعلم بصحته. (۴)

ددوى دوفات په کال کښې کافي اختلاف دي. اشعت رحمته الله فرماني چه حضرت شريح رحمته الله د يوسل لسو کالو وو. (۵) هم د اشعت رحمته الله يو بل روايت دي چه ۱۲۰ کاله عمر ئى وو. (۶) ابونعيم رحمته الله فرماني چه د شريح عمر يوسل اته کاله ژوند تير کړې دي او په کال ۷۸ هجري کښې د حضرت مصعب بن زبير رضي الله عنه په زمانه کښې وفات شوې. (۷) نورو ډيرو مؤرخينو دوفات هم دغه تاريخ ليکلې دي په کومو کښې چه ابوبکر بن ابى شيبه، ابو عبيد او هيشم بن عدى رحمهم الله وغيره هم شامل دي. (۸) خو نور ډير مؤرخين په کومو کښې چه خليفه بن خياط او ابن نمير رحمهما الله وغيره شامل دي وينا ده چه د شريح رحمته الله انتقال ۹۰ هجري کښې شوې. او (۹) خليفه بن خياط رحمته الله په يوبل مقام باندې دوفات کال ۸۷ هجري ذکر کړې دي. (۱۰) هم دغه شان د ابونعيم رحمته الله نه نور هم دوه روايتونه دي. يو روايت د ۹۳ هجري او دويم روايت د ۹۶ هجري دي. (۱۱) على بن عبدالله تيمى رحمته الله فرماني چه ۹۷ هجري کښې

(۱) تهذيب الكمال: ۴۲/۱.

(۲) سير اعلام النبلاء: ۱۰۳/۴.

(۳) سير اعلام النبلاء: ۱۰۱/۱ تهذيب الكمال: ۲۸۸/۱۲ دار الفكر.

(۴) تهذيب التهذيب: ۲۸۷/۴.

(۵) سير اعلام النبلاء: ۱۰۶/۴ تهذيب الكمال: ۴۴۴/۱۲.

(۶) تهذيب الكمال: ۴۴۴/۱۲.

(۷) سير اعلام النبلاء: ۱۰۶/۴ تهذيب الكمال: ۴۴۴/۱۲ تهذيب التهذيب: ۱۶۱/۲ مؤسسة الرسالة.

(۸) تهذيب الكمال: ۴۴۴/۱۲ تهذيب التهذيب: ۱۶۱/۲ مؤسسة الرسالة.

(۹) حواله بالا.

(۱۰) تهذيب الكمال: ۴۴۴/۱۲.

(۱۱) حواله بالا.

استقال شوی و بعض د ۹۹ هجری قول هم کری دی. (۱)
تخریج التعلیق: عبدالله دارمی رحمته الله دا قصه په خپل سندسره دکو چه ټول رجال ثقه دی موصولاً ذکر کری ده. دروایت الفاظ دادی: أخبرنا یحییٰ، محمد بن اسماعیل، عن عامر الواسعی فقال: جاءت امرأة إلى علی، تخاصم زوجها طلقها، فقالت: حبس فی شهر ثلاث حیض، فقال علی یبکی لشریم: اقض بینهما. قال: بأمر المؤمنین! وأنت ههنا؟ قال: اقض بینهما. قال: إن جاءت (بینه) من بطانة أهلها من برض یبکی دینوا أمانته نزع أمرها حاضت ثلاث حیض تطهر عندک قرء وتصلی، حازها، وإلا فلا. یقال علی یبکی قالون. وقالون بلسان اروم: احسنت»

یعنی د امام شعبی رحمته الله نه روایت دې یوې ښځې حضرت علی رحمته الله له خپله فیصله راوړله راغله. دانښه طلاقه شوی وه او خپل خاوندسره د عدت تیروولو په مسئله کښې جگړه لرله. د ښځې دعوی وه چه په یوه میاشت کښې دهغې درې حیضه تیز شوی دی. حضرت علی رحمته الله قاضی شریع رحمته الله ته حکم ورکړو چه ددوی په مینځ کښې فیصله اوکړه. قاضی شریع رحمته الله عرض اوکړو ایا ستاسو په موجودگنی کښې؟ نو حضرت علی رحمته الله او فرمائیل اوجی! په دې باندې قاضی شریع رحمته الله اوونیل که چرې ښځه دخپل دکورمخصوص معتبر او متدین کسانونه گواه پیش کړی کوم چه دهغې دحالت نه خبر وی اودینداره هم وی او په دې خبره باندې گواهی ورکړی چه واقعی ددې عدت دریوحیضوسره په یوه میاشت کښې تیروی دی اودې دغسل نه پس مونږ کری دې نوعدالت به ددې دبیان اعتبارکوی گنی نه په دې فیصله باندې حضرت علی رحمته الله د قاضی شریع تحسین اوکړو او وئې فرمائیل قالون قالون درومی ژبې لفظ دې. دکومعنی چه احسنت یعنی ډیره ښه فیصله دې اوکړه.

بیا چه کله د ابو محمد عبدالله دارمی رحمته الله نه دقاضی شریع ددې فیصلې باره کښې تپوس اوکړو شو چه ستاسو ددې فیصلې او مسنلې متعلق څه رانې ده؟ نو هغوی په نفی کښې جواب ورکړو اووئې فرمائیل «ثلاث حیض فی شهر کف ښکوي؟» یعنی په یوه میاشت کښې درې حیضه څنگه تیریدې شی؟ (۲)

هم دغه شان ابن حزم رحمته الله او ابن ابی شیبه رحمته الله هم دا روایت موصولاً ذکر کړې دي. (۳)
تعلیق د تمريض په صیغه سره ذکر کولو وجه: امام بخاری رحمته الله دا تعلیق دتمريض په صیغه سره ذکرکړو اوجزم نی په دې وجه اونه کړو ځکه چه دعامر شعبی رحمته الله د حضرت علی رحمته الله نه په سماع کښې تردد او اختلاف دي. اونه ئې دا او فرمائیل چه عامر شعبی رحمته الله دا روایت د قاضی شریع رحمته الله نه اوریدلې دي گنی که دقاضی شریع نه ئې د سماع تصریح کړې وه نوبیا هم روایت موصول کیدې شو ځکه چه دعامر شعبی رحمته الله د قاضی شریع رحمته الله نه سماع ثابته ده. (۴)

دعامر شعبی رحمته الله د علی رحمته الله نه په سماع کښې دائمه رجال اختلاف: دعامر شعبی رحمته الله د حضرت علی رحمته الله نه په سماع کښې دائمه رجال اختلاف دي. امام حاکم رحمته الله فرمائی چه دعامر شعبی رحمته الله سماع نه دحضرت عائشه رحمته الله نه ثابته ده او نه دحضرت ابن مسعودنه، نه داسامه بن زیدنه اونه د

(۱) تهذیب الکمال: ۱/۲: ۴۴۴ تهذیب التهذیب: ۱۶/۲ مؤسسة الرسالة.

(۲) سنن الدارمی باب فی أقل الطهر: ۱/۲۳-۲۳۲ رقم الحديث: ۸۵۶-۸۵۵ قدیمی.

(۳) المصنف لابن ابی شیبه، کتاب الطلاق، باب من قال: اوتتت المرأة علی فرجها: ۱/۲۲۱ رقم الحديث:

۱۹۶۴۱ شركة دارالقبلة مؤسسة علوم القرآن المحلى بالاثار، کتاب الطلاق أحكام العدة: ۱/۲۷۲ رقم المسئلة:

۱۹۹۸ [ادارة الطباعة التوضیح: ۱/۲۱۵ فتح الباری: ۱/۲۵۰ عدة القاری: ۳/۴۵۲.

(۴) فتح الباری: ۱/۴۵۰.

حضرت علی رضی اللہ عنہ نے ددوی سماع ثابتہ ہے، البتہ صرف ہفہ صحابہ کرام رضی اللہ عنہم ہی لیدلی دی اودغہ شان د معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ اوزید بن ثابت رضی اللہ عنہ نہ ہی ہم سماع ثابتہ نہ ہے۔^(۱)

علامہ حازمی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی (لرسیت أئمة الحديث سماعة منه) یعنی ائمہ حدیث ددوی (عامر شعبی رضی اللہ عنہ) سماع د هغوی (حضرت علی رضی اللہ عنہ) نہ ثابتہ نہ گروخی۔ امام دارقطنی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ امام عامر شعبی رضی اللہ عنہ د حضرت علی رضی اللہ عنہ نہ صرف یورایت اوریدلی دی نہ علاوہ ہی ہیخ نہ دی اوریدلی۔^(۲)

اودغہ یو روایت دسماع نہ دامام دارقطنی رحمۃ اللہ علیہ اشارہ ددی حدیث طرف تہ ہے کوم کہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ درجہ بہ باب کنبی تخریج کرے دی۔ پہ کوم کنبی کہ دی امام شعبی رحمۃ اللہ علیہ د حضرت علی رضی اللہ عنہ نہ

روایت کوی کہ هغوی یوہ بنسخہ رجم کرہ اوبیانی اوفرمانیل (رجمتہا بسنة النبي صلى الله عليه وسلم)^(۳) نوچہ دامام شعبی رحمۃ اللہ علیہ سماع د حضرت علی رضی اللہ عنہ نہ ثابتہ نہ ہے اوهفہ کہ د حضرت علی رضی اللہ عنہ نہ کوم

روایات بیانیوی هفہ مرسل روایات دی لیکن ددوی هفہ مرسل روایات ہم صحیح دی خکہ کہ امام شعبی رحمۃ اللہ علیہ بہ صرف صحیح احادیث پہ ارسال سرہ بیانول۔ چنانچہ امام عجللی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی (ومرسل

الشعي صحيح، لا يكاد يرسل إلا صحيحاً) یعنی دامام شعبی رحمۃ اللہ علیہ مرسل روایات ہم صحیح دی خکہ کہ امام شعبی رحمۃ اللہ علیہ بہ صرف صحیح احادیث پہ ارسال سرہ بیانول۔^(۴)

علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی معلومیری کہ دامام بخاری رحمۃ اللہ علیہ پہ صیغہ دتمریض سرہ د حضرت علی رضی اللہ عنہ سند طرف تہ اشارہ ہے خکہ کہ دامام شعبی رحمۃ اللہ علیہ د قاضی شریح رحمۃ اللہ علیہ سماع ثابتہ ہے او پہ دی سرہ بہ

ددغہ حضر اتو پہ خبرہ باندی اثر پریوخی دچاچہ وینا ہے، کلہ کہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ یوہ خبرہ بغیرہ جزم نہ ذکر کوی نوہفہ خبرہ هغوی پہ نیز صحیح نہ وی۔ خوددغہ خلکو دا رانی صحیح نہ ہے خکہ کہ

پخپلہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ (کتاب مواقیت الصلاة باب ذکر العشاء واعتمه ومن رآه واسعا) کنبی ہم د تمریض صیغی سرہ دا روایت نقل کرے دی: «وذكر عن أبي موسى قال: كنا نتأبوا..... الحديث» خوددی سند

دامام بخاری رحمۃ اللہ علیہ پہ نیز بالکل صحیح دی۔^(۵) قاضی شریح رحمۃ اللہ علیہ یوہ فیصلہ اوکرہ او حضرت علی رضی اللہ عنہ هغوی پہ دی فیصلہ باندی تحسین اوکرو۔

اوس سوال دا پیدا کیری کہ آیا دائمہ اربعہ پہ مذاہب کنبی ہم ددی فیصلی خہ گنجائش شتہ اوکہ نہ؟ نوڈ تیرشوی تفصیلی کلام نہ داخبرہ واضعہ شوے ہے کہ صرف دامام مالک رحمۃ اللہ علیہ او امام احمد رحمۃ اللہ علیہ

دمذہب پہ اعتبار سرہ ددی فیصلی گنجائش شتہ اوہیخ خہ د اشکال خبرہ نہ ہے۔ دامام مالک رحمۃ اللہ علیہ دمذہب مطابق ذیرش ورخی او خلور ساعتونو کنبی درے حیض اودرے طهر تیریدی شی اود امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ د مرجوع عنہ قول پہ اعتبار سرہ ۲۸ ورخی او دوو ساعتونو کنبی داسی ممکن دی

اود قول مرجوع الیہ پہ اعتبار سرہ ۲۹ ورخی کنبی درے حیض تیریدی شی۔ خوچہ دکومو حضراتو پہ نیز باندی دطهر کم نہ کم مودہ پنخلس ورخی اود حیض مودہ کم نہ کم یوہ ورخ ہے (لکہ کہ دشوافع

مذہب دی) یا درے ورخی دی (لکہ کہ داخنافو مذہب دی) نو ددغہ حضراتو دمذہب پہ اعتبار سرہ

(۱) تہذیب التہذیب: ۲/۲۴۵.

(۲) اللعل للدارقطنی: ۴/۹۷۷ دارطیبة.

(۳) اللعل للدارقطنی: ۴/۹۷ دار طیبة، رواہ البخاری فی الحدود باب رجم المحسن رقم الحدیث: ۶۸۱۲

(۴) معرفة الثقات للمعالي: ۲/۱۲۲ تہذیب الکمال: ۱۴/۳۵ تہذیب التہذیب: ۲/۲۴۵.

(۵) عمدة القاری: ۳/۴۵۴.

صرف د یومیاشت په قلیل موده کښې دعدت دتیریدو مسئله صحیح نه شی کیدې ځکه چه دامام شافعی رحمته الله علیه د مذهب په رنړا کښې کم نه کم ۳۲ ورځې اودوه ساعتونه پکار دی اودامام ابوحنیفه رحمته الله علیه د مذهب په رنړا کښې کم نه کم شپېته ورځې اودصاحبین رحمهما الله په مذهب کم نه کم ۳۹ ورځې پکار دی. په دې وجه د قاضی شریح رحمته الله علیه فیصله (که دځانندان معتبر اودینداره ښځې گواهی ورکړی نو په یومیاشت کښې دعدت د تیریدو دعوی به منلې شی) چه نه داخنافو د مذهب مطابق صحیح ده اونه د شوافع د مذهب مطابق صحیح ګرځولې شی.

د قاضی شریح رحمته الله علیه د فیصلې اوشوافع اواخنافو اصولی مسلکونو کښې دتطبیق صورتونه: اوس یو طرف ته دقاضی شریح رحمته الله علیه فیصله اوفتوی ده او بل طرف ته د حضرات شوافع او اخنافو اصولی مسلک دې. علماء کرامو د خپل خپل ذوق مطابق ددې دواړو په مینځ کښې د تطبیق لارې راوښکلي دي په کوم کښې چه څه راني دتعریف اود ذکر قابل دی. چنانچه علامه سرخسی رحمته الله علیه فرمانی په حقیقت کښې دقاضی شریح رحمته الله علیه دا فتوی او فیصله د تعلیق بالمحال د قبیل نه دی دکوم دلیل چه دادي چه دلته د "ان" حرف شرط استعمال شوي دي او "ان" هغه حرف شرط دي چه دتعلیق بالمحال په موقع باندې هم استعمالیدېشی. لکه چه دقاضی شریح د فیصلې حاصل دادي چه که چېرې ښځې دخپلې کورنۍ نه د یوڅو معتبرو کسانو گواهی راوړی نودهغې قول به معتبر وی لیکن داسې کیدل محال دی ځکه چه قاضی شریح رحمته الله علیه دا خبره پېژندله چه دعدت په یوه میاشت کومه موده کښې مکمل کیدل ناممکن دی اوبیا چه کله زمانه هم دخیر سعادت اودیندارنۍ وی نوداممکن نه دی چه په داسې زمانه کښې څوک د داسې کار دوقوع دپاره گواهی ورکړی چه عقلاً ناممکن ښکاری.

حافظ ابن حجر رحمته الله علیه اول ددې قصې طرق راجمع کړل اوبیاني دخپل مذهب درعايت دپاره یوصورت اختیار کړ. اوهغه صورت دادي چه دشوافع په نیز لفظ قرء نه مراد طهر دې دکوم چه کم نه کمه موده پنځلس ورځې ده اود حیض دکم نه کمه موده یوه ورځ اویوه شپه ده. په دې وجه که چرته به آخر طهر کښې طلاق ورکړو نودورځو ترتیب به داسې شی:

لحظه (هغه طهر په کوم کښې چه طلاق ورکړو) ایوم/ ۱۵ ایام/ یوم/ ۱۵ ایام/ الحظه (ددریم حیض شروع په کوم کښې چه عدت تمام شو). دغه شان به ۳۲ ورځواو دوو ساعتونو کښې به عدت ختم شی. اودا دحضرت علی رضی الله عنه اوقاضی شریح رحمته الله علیه د فیصلې موافق ده ځکه چه په دې قصه کښې راوی کسرحذف کړې دي اوبه ځانی د ۳۵ ورځو نی یوه میاشت اوونيله اوددې تائید دحضرت هشیم رحمته الله علیه د روایت نه کیږی کوم چه هغه داسماعیل په طرق سره نقل کړې دي ځکه چه ددغه روایت الفاظ دادي: «حاضت فی شهر أو خمسة وثلاثين يوماً»^(۱) مگر دحذف کسروالا خبره د تسلنی قابل نه ده ځکه چه هم پخپله حافظ ابن حجر رحمته الله علیه دابراهیم نخعی د قول لاتدې دعبدا الله دارمی رحمته الله علیه په حواله سره داروایت هم په صحیح سندسره نقل کړې دي: «إذا حاضت فی شهر أو أربعين ليلة» اوس که چېرې دحافظ ابن حجر رحمته الله علیه په قول د ۵ کسر حذف کولوگنجانن شته نوبیا د نور ۴ حذف کولو هم گنجانن کیدل پکار دی ځکه چه په روایت کښې ددې هم تائید کیږی اوداسی به ونیلي شی چه راوی د ۹ کسر حذف کړې دي لیکن حقیقت دادي چه دکسر دحذف او ذکر څه اصول نشته دي.^(۲)

(۱) فیض الباری: ۵۰۴/۱

(۲) فتح الباری: ۴۲۶/۱

(۳) فیض الباری: ۵۰۴/۱

د علامه انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ تحقیق: علامه انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ امام مالک رحمۃ اللہ علیہ او امام احمدین حنبل رحمۃ اللہ علیہ د اقل اعتبار کولورہ پہ یوہ میاشت کنبی درې حیض تیرولو گنجانش راویستی دې او امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ ۳۲ ورځو کنبی د حیض د تیریدلو گنجانش راویستی دې. دغه شان د احنافو په نیز اقل موده چہ واخلی نو ۳۹ ورځو کنبی ددې گنجانش راوتلې شی. مگر فرق دقضاء اودیانت دې ځکه چہ دبنځې ددې دعوی دوه حیثیتونه دی. یو حیثیت پخپله د دغه بنځې ذوات په اعتبار سره دې او هغه دادې چہ کله هغې ته طلاق ورکړې شو نو دبنځې طبعی خواش داوی چہ زرنه زر عدت ختم شی اوددې د ذات نه د خاوند حقوق ختم شی چا چہ د جگړو په بنیاد دې ته طلاق ورکړې دې. او بل ددې دپاره چہ عدت تیریدوسره د بل خاوند لټون اوکړې شی. او دویم حیثیت د قضاء اوفیصلې په اعتبار سره دې. د دیانت تقاضا داده چہ د بنځې تصدیق به هر هغه موده کنبی کولې شی په کومه کنبی چہ دعدت تیریدو امکان وی. خو قضاء تقاضا داده چہ ترکومې پورې یقین اونه شی د بنځې به تصدیق نه شی کولې.

اوس چہ کومه مسئله په متون کنبی ذکرده چہ ددوو میاشتونه په کمه موده کنبی به د بنځې تصدیق نه شی کولې نو هغه په حقیقت کنبی د قضاء مسئله ده ځکه چہ که صورت د خاوند او بنځې په مینځ کنبی د جگړې دې نویابه د طرفین د حقوق رعایت کول ضروری وی اود اقل مودې اخستلو په خانی به یقینی خبره اخستوسره فیصله کولې شی ځکه چہ دلته ددواړو حقوق متعلق دی. که عدت نی تیر شوې وی نو بنځه دویم خاوند تلاش کولې شی او که عدت نه وی تیر شوې نو خاوند ته د رجوع حق حاصل دې. لیکن عین ممکن ده چہ بنځې اقل موده اخستې وی اود روغ نی ونیلی وی دې دپاره چہ خاوند نی رجوع اونه کړې شی. خبره داده چہ په یوہ میاشت کنبی دحیض تکرار یوہ عجیبه خبره ده. لہذا ضروری دی چہ ددوو میاشتونه په کمه موده کنبی دبنځې تصدیق اونه کړې شی. دې دپاره چہ دعدت تیریدل یقینی شی. چنانچہ مالکیه هم ددې اصول رعایت کړې دې ځکه چہ دهغوی په نیز سره ددې چہ د اقل حیض تحدید نشته هغه د یولحظې دپاره هم کیدې شی مگر دعدت په باب کنبی هغوی هم احتیاطاً تحدید کړې دې.

ترکومې چہ معامله د بنځې د ذات پورې متعلق ده لکه څنگه چہ دهغې د مونځونو او روژو معامله ده نو ددې حده پورې خو به د دې تصدیق اوکړې شی لیکن چہ کله دنورو حقوق متعلق شی نویا د یقینی صورت اخستونه بغیر (امکانی صورت اخستلوسره) به ددې تصدیق نه شی کولې. لہذا که د خاوند او بنځې په مینځ کنبی نزاعی صورت نه وی او بنځه په ۳۹ ورځو کنبی دعدت تیریدو دعوی اوکړی نو دیانت به ددې تصدیق کولې شی.

شاه صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ سره ددې چہ د دیانت اوقضاء د فرق خبره چانه ده لیکلې مگر زه په دې وجه باندې مطمئن یم، ځکه چہ فقہاء گرامو د حیض او طهر باره کنبی اقل او اکثر تحدید کړې دې. نو که ددې تحدید رعایت اونه کړې شی نو دوه متضاد او متناقض خبرې به پیداشی ځکه چہ د اقل او اکثر تحدید دې خبرې ته مستلزم دې که چرې موده د انقضاء عدت احتمال لری نو د بنځې د دعوی به تصدیق کولې شی. او ددوو میاشتو نه په کمه موده کنبی تصدیق نه کول دې امر ته مستلزم دې چہ دطهر او حیض په باب کنبی د اقل او اکثر تحدید بې کاره او بې فائدې دې.

حاصل دکلام دا شو چہ د دوو میاشتونه په کمه موده کنبی د بنځې تصدیق نه کول په دې وجه نه دی چہ دوو میاشتو نه کمه موده کنبی عدت نه شی تیریدي. یا بیا د اقل او اکثر تحدید بیکاره دې بلکه دعدم تصدیق مدار په نزاعی صورت کنبی ددواړو طرفونو رعایت په غرض سره دې سره ددې چہ ددوو میاشتونه په کمه موده کنبی عدت تیریدې شی او هغه داسې چہ نه ورځې د دریو حیضو دپاره

لاري شی دحيض د اقل مودې په اعتبار سره، اوديرش ورځې د دوو طهرو دپاره شی نو په ۳۹ ورځو کښې عدت تيريدې شی. ددې تفصيل په رنر اکښې دقاضي شريح رحمته الله عليه په فيصله کښې ذکر شوي لفظ شهر مدار به د کسر په نفی باندې نه وي بلکه د شهرين په مقابل کې ده يعنی دا شهر دديرش ورځو په معنی کېښې نه ده بلکه دا شهر د شهرين په مقابل کې ده يعنی ښځې د دوو مياشتونو په کمه موده کېښې دعدت تيريدو دعوی کړې ده. لهذا اوس په دغه لفظ شهر کېښې خپل پخپله گنجانش راوړتلو او اوس مطلب دا پاتې نه شو چه د يومياشت نه يوه ورځ هم زياته نه وي بلکه هره هغه موده چه ددوو مياشتونو کمه ده په هغې باندې ددې لفظ اطلاق کيدې شی. اوبيا دقاضي شريح رحمته الله عليه په فيصله کېښې د ممکن قدر رعایت دې. صرف دښځې په بيان باندې فيصله نه شی ورکولې بلکه متدين اود کور دخبردارو ښځو گواهي ئې شرط گرځولې دې. داسې نه يوازي دانسه ثلاثه دمذاهب په دا فيصله موافق شی بلکه داخافو مسلك هم ددې فيصلې موافق دې. (۱)

دشاه صاحب رحمته الله عليه د جواب حاصل دادې چه قاضي شريح په ديانت باندې فيصله کړې ده ځکه چه په قضاء کېښې ددوو مياشتونو په کمه موده کېښې دعدت تيريدو تصديق نشی کولې اودفقته په کتابونو کېښې ذکر شوي ددې مسئلې حکم د قضاء په اعتبار سره دې. لهذا مطلب دادې چه قاضي شريح د شهرين په اعتبار سره فيصله نه ده کړې کومه چه د قضاء په اعتبار سره کيدله اوهم په دې وجه ئې کسور حذف کړل او بياني دې سره هيڅ غرض اونه لرل.

شرعی قاضي د تراضي خصمين په خاطر په ديانت فيصله ورکولې شی: باقي سوال دا پيدا کيری چه شريح رحمته الله عليه قاضي دې نه چه مفتی. لهذا هغوی چه کومه فيصله اوکړه هغه هم قضاء وه. جواب دادې چه په شرعی قاضي باندې دا واجب نه دی چه هغه دې هميشه هم د قضاء حکم کوی بلکه هغه له دتراضي خصمين په صورت کېښې په ديانت باندې هم دحکم کولو حق شته لکه چه هغه به د قضاء په شان حجت ملزمه نه وي. په دې وجه دقاضي دپاره تراضي د طرفين ضروری دی لکه څنگه چه درمختار (۲) کېښې دی چه قاضي فتوی هم ورکولې شی تردې چه مجلس قضاء کېښې هم داسې کولې شی اوهم دغه صحيح دی. او په شرح معانی الآثار کېښې دامام ابویوسف رحمته الله عليه په حواله سره قصه ذکر شوي ده چه د قاضي شريح رحمته الله عليه نه د مسئلې تپوس اوکړې شو نو هغه د خودلو نه انکار اوکړو او ونی فرمائيل چه زه قاضي یم مفتی نه یم. بيا سائل قسم ورکړو مجبور ئې کړو نو هغوی د ديانت مطابق مسئله اوفتوی اوخودله داددې خبرې دليل دې چه قاضي ديانت هم حکم ورکولې شی (۳). اکثر علماؤ د گواهانود ضروری کيدو تذکره نه ده کړې اوهم دغه د امام خرقی رحمته الله عليه هم قول دې. د امام احمد بن حنبل رحمته الله عليه نه نقل دی که چېرې په يوه مياشت کېښې دننه دعدت دپوره کيدو دعوی وی نو بغيرد معتبر ښځود گواهنی به د دغه ښځې تصديق نه شی کولې ځکه د يومياشت نه په زياته موده کېښې دعدت د پوره کيدو دعوی کړې ده نو بغيرد گواهنی نه هم دښځې ددعوی خبره قبولې شی ځکه چه ښځه دخپل حيض په معامله کېښې امين ده. البته په يوه مياشت کېښې دننه دعدت د پوره کيدو دعوی بغيرد گواهنی نه دحضرت علی عليه السلام او حضرت شريح رحمته الله عليه ددې فيصلې د وجې نه ناقابل

(۱) فيض الباری ۱/۵۰۵-۵۰۴ مکتبه رشيديه.

(۲) الدر المختار کتاب القضاء :: ۳۱/۸ دار عالم الکتب.

(۳) فيض الباری ۱/۵۰۶-۵۰۷ انوار الباری: ۶۹/۱.

قبول ده.^(۱)

د تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت: ددې اثر او تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت دادې چه په ترجمه الباب کښې ددې خبرې تذکره ده که چرې ښځه په یوه میاشت کښې د عدت پوره کیدو دعوی او کړی نو ددې تصدیق به کولی شی په دې شرط چه د ښځې بیان کړې شوې موده د عدت د پوره کیدو احتمال لری او په اثر کښې د یو میاشت قلیل موده کښې د عدت پوره کیدل ذکر شوی دی اودا موده هم داسې ده چه په دې کښې د ښځې تصدیق کیدې شی خصوصاً د امام مالک او امام احمد بن حنبل د مذهب په اعتبار سره.^(۲) لکه چه امام بخاری په ترجمه الباب باندې د مذکوره اثر نه استدلال کړې دي.^(۳)

قوله: «ان امرأة جاءت» دا د کریمه دنسخې په اعتبار سره دې خو په بعض نسخو کښې «ان جاءت امرأة» راغلې دي.^(۴)

قوله: «بينة من بطانة أهلها» أي: خواصها، یعنی چه د دغه ښځې د کورنۍ خاص کسان گواهی ورکړی.

قوله: «يرضى دينه» أي: بأن يكون مقبولاً عادلاً، یعنی چه هغه کسان داسې وی چه دهغوی خبره قبوله کړې شی او هغوی عادلان وی.^(۵)

د قاضی اسماعیل رحمته الله علیه راټې: قاضی اسماعیل رحمته الله علیه فرماني چه «ان جاءت بينة من بطانة أهلها» مطلب دانه دې چه د دغه ښځې د کورنۍ ښځې دې گواهی ورکړی چه او په یوه میاشت کښې په دې باندې درې ځل حیض راغلې دي بلکه مراد دادې چه هغه ښځې دې گواهی ورکړی چه داسې کیدې شی او په دې ښځو کښې هم داسې کیږی.

د قاضی اسماعیل رحمته الله علیه در اټې جواب: حافظ ابن حجر فرماني چه دې اثر سره متعلق چه کومه قصه ده (چه دا پورته تیره شوه) هغه پخپله ددې تاویل تردید کوی اود مذکوره اثر الفاظ «أهلها حاضات ثلاثاً» هم ددې تاویل تردید کوی ځکه چه دواړه خبرې په دې امر کښې بالکل واضح دی چه هغه ښځې به ددې خبرې گواهی ورکوی چه او واقعه هم داسې شوی دی اود دې عدت په دې کمه موده کښې پوره شوې دي. باقی پاتې شوه خبره د قاضی اسماعیل رحمته الله علیه ددې تاویل نوهغوی دا تاویل دخپل مذهب په موافقت کښې اختیار کړې ځکه چه د اهل مدینه مذهب دادې چه د عدت معامله به په ښځو کښې په معروف عادت باندې محمول کیږی.^(۶)

قوله: «قال عطاء أقرعها ما كانت» حضرت عطاء بن ابی رباح رحمته الله علیه فرماني د ښځې د حیض (ایام) به هم هغه وی کوم چه د عدت نه وړاندې وي.

(۱) فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۲/۱۴۹.

(۲) عمدة القاری: ۴۵۴/۳.

(۳) فیض الباری: ۵۰۵/۱.

(۴) فتح الباری: ۴۲۵/۱ عمدة القاری: ۴۵۴/۳.

(۵) منحة الباری: ۶۵۶/۱ فتح الباری: ۴۲۵/۱.

(۶) التوضیح: ۱۲۱/۵ فتح الباری: ۴۲۵/۱ عمدة القاری: ۴۵۴/۳.

د تعلیق مقصد: مقصد دادې که چرې ښځه د عدت په زمانه کښې په مقرر موده کښې درې حیض (کما هو عند الأحناف وحنا بله) یا درې طهر (کما هو عند المالک والشافع) د تیریدو دعوی او کړی نو هغه د عدت نه وړاندې هم د دغه ورځو عادی وه دڅومره ورځو په دعوی کوی نو ددې تصدیق به کولې شی خو که د عدت نه وړاندې ددې دڅومره ورځو عادت نه وو او دهغې دعوی د عدت نه وړاندې د حالت مخالف وی نو د ښځې قول به نه شی قبلولې.^(۱)

تراجم رجال:

عطاء: د عطاء نه مراد ابو محمد عطاء بن ابی رباح رضی الله عنه مکی قرشی دې. ددوی د پلار ابو رباح نوم اسلم دې او دده د تعلیق دموالی سره وړ.^(۲) ددوی حالات کتاب العلم باب عظة الإمام النساء و تعلیمهن لاندې تیر شوی دی.^(۳)

د تعلیق تخريج: د امام بخاری رضی الله عنه دا تعلیق و اثر محدث عبدالرزاق رضی الله عنه دابن جریج عن عطاء په طریق سره موصولاً روایت کړې دې. روایت دادې: «عبدالرزاق عن ابن جریج قال: قال عطاء: تعدد أقراءها ما كانت تقاربت أو تماعدت» (یعنی حضرت عطاء بن ابی رباح فرمائی چه حائضه ښځه به دخپل حیض په ایام کښې کینی که هغه ورځې کمې وی او که زیاتې).

وبه قال إبراهيم: او هم دغه د ابراهیم رضی الله عنه هم قول دې. مطلب دا چه کومه خبره عطاء رضی الله عنه فرماینلې ده هم هغه د ابراهیم نخعی رضی الله عنه هم قول دې.^(۴)

د تعلیق تخريج: د امام بخاری رضی الله عنه دا روایت محدث عبدالرزاق رضی الله عنه د ابو معشر عن ابراهیم په طریق سره موصولاً روایت کړې دې. د روایت الفاظ دادې: «عبدالرزاق عن عثمان بن مطر عن سعيد بن أبي عروبة قال: سئل عن رجل طلق امرأته ثلاثاً وهي حائض، فقال: حدثني قتادة عن ابن المسيب وأبو معشر عن إبراهيم قالوا: تعدد من أقراءها» (یعنی د سعید بن ابی عروبه رضی الله عنه نه تپوس او کړې شو که یوسرې خپلې ښځې له حیض په حالت کښې درې طلاقه ورکړی نوڅه حکم دې؟ نو سعید بن ابی عروبه رضی الله عنه د ابراهیم نخعی رضی الله عنه نه روایت کولو سره او فرمایل چه هغه ښځه به د طلاق عدت په خپلو حیضونو سره تیره وی. حافظ ابن حجر رضی الله عنه فرمائی چه امام عبدالله دارمی رضی الله عنه د ابراهیم نخعی رضی الله عنه دا روایت په صحیح سند سره روایت کړې دې دې. د روایت الفاظ دادې: «أخبرنا البعلبني بن أسد، حدثنا أبو عوانة عن البغيرة عن إبراهيم قال: إذا حاضت المرأة في شهر أو أربعين ليلة ثلاث حيض، قال: فإذا شهد لها الشهود العدول من النساء أنها رأت ما يحرم عليها الصلاة من طموت النساء الذي هو الطموت المعروف، فقد خلا أجلاً» (یعنی ابراهیم نخعی رضی الله عنه فرمائی که چرته ښځې ته په یوه میاشت کښې یا څلویښت ورځو کښې درې حیضه راغلې وی نو حکم دادې چه

(۱) فتح الباری: ۱/۲۴۴ عمدة القاری: ۳/۴۵۵ شرح الکرماني: ۱۹۹/۳ إرشاد الساری: ۳۶۲.

(۲) تهذيب الكمال: ۶۹-۷۰/۲۰.

(۳) كشف الباری: ۳۷/۴.

(۴) مصنف عبدالرزاق كتاب الطلاق باب التي تحيض وحيضها مختلف: ۴/۴۴ رقم الحديث: ۱۱۱۴ المكتب الإسلامي، بيروت.

(۵) فتح الباری: ۱/۲۴۴ عمدة القاری: ۳/۴۵۵.

(۶) مصنف عبدالرزاق كتاب الطلاق باب الرجل يطلق امرأته ثلاثاً رقم الحديث: ۱۰۹۷۴ المكتب الإسلامي، بيروت.

که چري دینداره ښځې په دې خبره باندې گواهي ورکړي چه او واقعه دې ښځې هغه څيز ليدلې دې چه مونږ ادا کول حرام کوي نوبيا ددې عدت تير شوې دې. اوبيانې د قاضي شريح رحمه الله د اثر په شان خبره ذکر کړې.

دې نه پس حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني چه عين ممکن ده چه دامام بخاري رحمه الله قول "وه" کښې موجود ضمير د شريح رحمه الله اثر طرف ته راجع وي ځکه چه کوم اثر قاضي شريح رحمه الله روايت کړې دې هم هغه خبره ابراهيم نخعي رحمه الله هم بيان کړې ده. اوس به مطلب داشي چه کومه فيصله حضرت شريح رحمه الله اوحضرت علي رحمه الله کړې ده هم هغه د ابراهيم نخعي رحمه الله هم قول دې، يابيا په نسخه کښې تقديم اوتاخير دې. يعنې د «وذكر عن علي وشريح الخ» نه پس «وه قال ابراهيم» کيدل پکار دي اوبيا «قال عطاء» مگر په نسخه کښې تقديم اوتاخير اوشو او «قال عطاء» مقدم ذکر کړې شوې او «وه قال ابراهيم» روستو اوبيا بيا د ابراهيم نخعي رحمه الله نه په دې سلسله کښې دوه قوله دي. يو د قاضي شريح رحمه الله د فيصلي موافق او دويم د حضرت عطاء رحمه الله د قول موافق.

تراجم رجال

ابراهيم: دا دکوفي مشهور تابعي فقيه ابو عمران ابراهيم بن يزيد بن قيس بن اسود النخعي رحمه الله دې. د دوی حالات کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم لاندې تير شوی دی.

د دواو اثرونو ترجمه الباب سره مناسبت: ددې دواو اثرونو ربط ترجمه الباب سره «وما يصدق النساء» کښې دې ځکه چه ددې مطلب دادې چه په څومره موده کښې د ښځې تصديق ممکن وي تصديق به کولې شي. اولته هم ده ذکر دی چه دهغې په عدت کښې به تير عادت ته کتلې شي، سره ددې چه که دهغې تير شوې عادت ددې د عوی موافق وي نو تصديق به کولې شي گنې نه.

قوله: وقال عطاء: الحيض يوم إلى خمس عشرة: حضرت عطاء بن ابي رباح رحمه الله فرماني چه حيض د يو ورځې نه واخل تر پنځلس ورځو پورې کيدې شي.

دتعليق مقصد: په اثر کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چه دحضرت عطاء بن ابي رباح رحمه الله په نيز دحيض دکم نه کمه موده يوه ورځ او د زيات نه زياته موده پنځلس ورځې دي.

دتعليق تخريج: دا اثر محدث عبدالله دارمي رحمه الله په صحيح سند سره موصولاً ذکر کړې دې اود روايت بالفاظ دادې: «أفحص الحيض خمسة عشر وأدنى الحيض يوم وليلة» يعنې دحيض د زيات نه زياته موده پنځلس ورځې اود کم نه کمه موده يوه ورځ او يوه شپه ده.

دته پشان امام دارقطني رحمه الله په خپل سند سره ابن جريج عن عطاء په طريق سره او هم دغه شان ربيع بن الصبيح عن عطاء په طريق سره دا روايت موصولاً ذکر کړې دې. او په دواو طريقو سره نقل شوی روايت بالفاظ دادې: «الحيض خمس عشرة» هم دغه شان امام دارقطني رحمه الله د اشعت عن عطاء په طريق

(۱) سنن الدارمي باب في أقل الطهر رقم الحديث: ۸۸۲ دارالمغني للنشر والتوزيع.

(۲) فتح الباري: ۴۲۴/۱.

(۳) كشف الباري: ۲۵۳/۲.

(۴) هذا ما يستفاد من فتح الباري: ۴۲۴/۱ وعمدة القاري: ۵۵/۳ وشرح الكرماني: ۱۹۹/۳.

سره هم دا روایت موصولاً ذکر کړې دې د روایت الفاظ دادی: «اکثر الحيض خمس عشرة»؛ دې نه علاوه امام دارقطنی رحمته الله معقل بن عبدالله عن عطاء په طریق سره روایت کوی: «أدنى وقت الحيض يوم»، یعنی د حیض کم نه کم موده یوه ورځ ده.

د تعلیق شوح: ددې مذکوره اثر وضاحت وړاندې تیر شوې دې چه په دې کښې د حضرت عطاء د مذهب طرف ته اشاره ده. دهغوی په نیزد حیض د کم نه کمه موده یوه ورځ او د زیات نه زیاته موده پنځلس ورځې ده. ددې توضیح نه پس شرح دمذاهب ائمه په دې باب کښې اقل حیض او اکثر حیض ذکر کړې دې. شرح رحمته الله فرماني چه په دې مسئله کښې د علماء او فقهاء کرامو مختلف مذاهب دی:

① د حیض د کم نه کم څه موده اوحد نشته دې. هغه یوه لحظه هم کیدې شی داد امام مالک رحمته الله امام اوزاعی رحمته الله امام ابو داؤد او د هغوی اصحاب رحمهم الله وغیرهم مذهب دې.

② د حیض د کم نه کم موده یوه ورځ او یوه شپه ده اوزیات نه زیات موده پنځلس ورځې ده. دا امام شافعی امام احمد بن حنبل حضرت عطاء او امام ابو ثور رحمهم الله وغیرهم مذهب دې.

③ د حیض د کم نه کمه موده درې ورځې او ددې نه کم استحاضه ده او د زیات نه زیاته موده لس ورځې دی. امام اعظم ابو حنیفه امام ابو یوسف امام محمد او امام ثوری رحمهم الله وغیرهم مذهب دې. (۱)

د احنافو مستدلّات: احناف ددې لاتدینو روایاتو نه استدلال کوي:

① ماری عن ابن مسعود رضی الله عنه: «الحيض ثلاث وأربع وخمس وست وسبع وثمان وتسع وعش، فإن زاد فهي استحاضة» یعنی د ابن مسعود رضی الله عنه نه روایت دې حیض درې ورځې، څلور ورځې، پنځه ورځې، شپه ورځې او اووه ورځې، اته ورځې او نه ورځې اولس ورځې وې او کله چه د لسو ورځو نه زیات شی نو هغه استحاضه ده.

رواه الدارقطني وقال: لم يرو عن الأعمش بهذا الإسناد غير هارون بن زياد وهو ضعيف الحديث، وليس لهذا الحديث عند الكوفيين أصل عن الأعمش. (۲)

② حديث أبي أمامة، رواه الطبراني في معجمه والدارقطني في سننه من حديث حسان بن إبراهيم عن عبد الملك عن العلاء بن كثر عن مكحول عن أبي أمامة رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «أقل الحيض للجارّة ابكر والنهب ثلاثة وأكثر ما يكون عشرة أيام» فإذا زاد فهي استحاضة. یعنی ابوامامه باهلی رضی الله عنه فرماني چه حضور پاک اوفرمانیل د باکره او تېبه د حیض د کم نه کمه موده درې ورځې اوزیات نه زیاته موده لس ورځې ده او چه کله په لسو ورځ زیات شی نو هغه استحاضه ده.

ففي سنده عبد الملك مجهول والعلاء بن كثر ضعيف الحديث ومكحول لم يسم من أبي أمامة قاله الدارقطني. (۳)

(۱) سنن دارقطنی کتاب الحيض: ۳۸۷/۱-۳۸۶ رقم الحديث: ۷۹۷، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱ مؤسسة الرسالة وروی الدارمی الجزء الأول من التعلیق فی کتاب الطهارة باب ما جاء فی أكثر الحيض رقم الحديث: ۸۶۱، ۸۷۰ والجزء الثاني فی باب أقل الحيض رقم الحديث: ۸۷۳ دارالمغنی للنشر والتوزيع.

(۲) التوضیح لابن ملقن: ۱۲۶/۵-۱۲۴ فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۱۵۲/۲-۱۵۰ مکتبة الغرباء الأثرية شرح ابن بطال: ۴۵۵/۱-۴۵۴.

(۳) سنن الدارقطني: ۳۸۸/۱ رقم الحديث: ۸۰۵ برواية خالد ابن حيسان الرقي عن هارون بن زياد القشري عن الأعمش عن إبراهيم عن علقمة عن عبدالله، مؤسسة الرسالة.

⑤ حديث واثلة بن الأسقع الذي رواه الدارقطني في سننه من حديث محمد بن أحمد بن أنس الشافعي عن حماد بن المنهال البصري عن محمد بن راشد عن مكحول عن واثلة بن الأسقع قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أقل الحيض ثلاثة أيام أو أكثره عشرة أيام». يعني واثلة بن أسقع رضي الله عنه فرماني چه رسول الله ﷺ او فرماني دحيض دكم نه كمه موده دري ورخي او زيات نه زياته موده لس ورخي ده.

في مسنده حماد بن المنهال مجهول، ومحمد بن أحمد بن أنس ضعيف. (٢)

⑥ حديث معاذ بن جبل رضي الله عنه، أخرجه ابن عدي في الكل عن محمد بن سعيد الشافعي، حدثني عبد الرحمن بن غنيم سمعت معاذ بن جبل يقول: إنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «لا حيض دون ثلاثة أيام أو لا حيض فوق عشرة أيام، فما زاد، فهي استحاضة، تتوضأ لكل صلاة إلا أيام أقرأها.... الحديث» (٣) يعني حضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه فرماني چه ما رسول الله ﷺ داسي فرماني لوسره واؤريدو چه نه ددريو ورخونه كم حيض دي اونه د لسو ورخونه زيات حيض دي او كله چه په لسو ورخو زيات شي نوهغه استحاضه ده. لهذا ايام حيض نه علاوه به دهر مونخ دپاره اودس كوي.

في مسنده محمد بن سعيد الشافعي، فاليفاري وابن معين والثوري قالوا: أنه يعض الحديث. (٤)

⑦ ما رواه أبو سعيد الخدري عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «أقل الحيض ثلاث وأكثره عشرة وأقل ما بين الحيضين خمسة عشر يوماً» يعني حضرت أبو سعيد خدری رضي الله عنه د رسول كريم ﷺ دا ارشاد نقل كوي چه دكم نه كم حيض دري ورخي او زيات نه زيات لس ورخي دي اود دووحيضونو په مينځ كښي (طهر) كم نه كم موده پنځلس ورخي ده. رواه ابن الجوزي في العلل المتناهية. (٥) وفيه ابوداؤد النخعي واسمه سلمان. قال ابن حبان: كان يعض الحديث. وقال أحمد: كان كذا لك. وقال البخاري: هو معروف بالكذب. (٦)

⑧ حديث أنس رضي الله عنه، أخرجه ابن عدي في الكامل عن الحسن بن دينار عن معاوية بن قرة عن أنس بن مالك رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «أقل الحيض ثلاثة أيام أو أربعة وخمسة وستة وثمانية وتسعة وعشرة، فإذا جاوز العشر، فهي مستحاضة». حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ او فرماني دحيض دكم نه كمه موده دري ورخي، څلور ورخي، پنځه ورخي، شپږ ورخي، اووه ورخي، اته ورخي، نهه ورخي اولس ورخي دي او كله چه په لسو ورخو باندې زياتې شي نوهغه مستحاضه ده. فقهه الحسن بن دينار وقال ابن عدي: إنهم من تكلم في الرجال أجمع على بطلان ضعفه. (٧)

(١) سنن الدارقطني: ٤٠٥/١ رقم الحديث: ٨٤٥ المعجم الأوسط: ١٨٩/١ رقم الحديث: ٥٩٩ دار الحرمين، وكذا المعجم الكبير: ١٢٩/٨ رقم الحديث: ٧٥٨٦ مكتبة العلوم والحكم.

(٢) سنن الدارقطني: ٤٠٧/١ رقم الحديث: ٨٤٧.

(٣) الكامل في الضعفاء لابن عدي، حرف الميم، محمد بن سعيد: ٣٢٠/٧ دار الكتب العلمية.

(٤) التاريخ الكبير: ١/٩٤ رقم الترجمة: ٢٥٧ دار الكتب العلمية تهذيب الكمال: ٢٥٦/٢٥ مؤسسة الرسالة، تهذيب التهذيب: ١٦٣/٩ دار الفكر، البناية للعيني: ٦٢٥/١.

(٥) العلل المتناهية لابن الجوزي: ٣٨٣/١-٣٨٢ رقم الحديث: ٦٤٠ دار الكتب العلمية.

(٦) الضعفاء والمتروكون لابن الجوزي: ٢/٢٢ دار الكتب العلمية، كتاب المجروحين لابن حبان: ٣٣٣/١ دار المعرفة.

(٧) الكامل في الضعفاء لابن عدي، حرف الحاء، حسن بن دينار: ١٢٧/٣ دار الكتب العلمية التحقيق لابن الجوزي: ٣٦٩/١ مكتبة ابن عبد البر.

④ حديث عائشة رضي الله عنها الذي ذكره ابن الجوزي في التحقيق، قال: ورويت الحسين بن علوان عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة رضي الله عنها عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: «أكثر الحيض عشرة أقله ثلاث» (١) يعني حضرت عائشة رضي الله عنها حضورياك نه روایت کوی چه د حیض د زیات نه زیاته موده لس ورځې او د کم نه کم موده درې ورځې ده. ففي سندة حسين بن علوان، قال ابن حبان: كان يضع الحديث لايحل كتب حديثه، كذبه أحمد ويحيى بن معين. (٢)

⑤ وقال الدارقطني: حدثنا عثمان بن أحمد الدقاق قال: حدثنا يحيى بن أبي طالب قال: أخبرنا عبد الوهاب قال: حدثنا هشام بن حسان عن الحسن أن عثمان بن أبي العاص الثقفي رضي الله عنه قال: «الحائض إذا جاوزت عشرة أيام فهي عمالة المسحاة، تفصل وتصل» (٣).

يعني عثمان بن أبي العاص ثقفي رضي الله عنه فرماني چه دحائضه وينه كله په لسو ورځو باندې تجاوز او کړي نو بيا هغه مستحاضه ده غسل به کوي او مونځ به کوي. قال البيهقي بعد نقل هذا الاثر: لا بأس بأسناده (٤).

⑥ وري الدارمي في سننه عن محمد بن يوسف قال: قال سفيان: بلغني عن أنس رضي الله عنه أنه قال: «أذن يبي الحيض ثلاثة أيام» (٥) يعني سفيان ثوري رضي الله عنه فرماني چه ماته د حضرت انس رضي الله عنه نه دا خبره رسيدلي ده چه دحيض کم نه کم موده درې ورځې ده. ددې حديث ټول رجال هم هغه دي کوم چه دصحيح مسلم رجال دي او دسفيان نه مراد سفيان ثوري دې چه دکبار تبع تابعين نه دې اود دوى روايات صحيح بخارى کښې هم موجود دي. (٦)

سره ددې چه امام ثوري رضي الله عنه به كله كله تدليس هم کولو مگر دهغوى شميرد مدلسينود هغه طبقې نه دې د چا تدليس چه قابل قبول دي. چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني: «الثانية من احتل الأئمة تدليسه وأخر جواله في الصحيح لإمامته وقلة تدليسه فبجلب ما روته كالثوري..... الخ» (٧).

اوس دا پورتنې روايت سره ددې چه منقطع دي ليکن دا حنافو په نيز اول خودا انقطاع مضر نه ده او دويم دلته انقطاع څکه هم مضر نه ده چه په دې حديث کښې د انقطاع حديث يو ډير کوڼي امام، امام سفيان ثوري رضي الله عنه دطرف نه واقع شوي ده. لهذا دا اثر قابل دحجت دي اوبيا داهم يواصول دي چه موقوف روايات كله داسې امورو سره متعلق وي چه غير مدرک بالقياس والرأي وي نو دهغه موقوف رواياتو حکم به دمر فوعاتو وي.

بل سفيان ثوري رضي الله عنه دا روايت دحضرت انس رضي الله عنه نه د بلاغ په صيغه سره روايت کړي دي يعني ماته داخبر رسيدلي دي اوداددي خبرې دليل دي چه دا اثر د امام سفيان ثوري رضي الله عنه په نيز دحضرت انس

(١) التحقيق لابن الجوزي: ٣٧٠/١.

(٢) التحقيق لابن الجوزي: ٣٧٢/١ كتاب المجروحين لابن حبان: ٢٤٤-٢٤٥/١ دارالمعرفة.

(٣) سنن الدارقطني: ٣٩١/١ رقم الحديث: ٨١٦.

(٤) الجوهر النقي: ٨٦/١ السنن الكبرى للبيهقي مع الجوهر النقي: ٣٢٢/١ إدارة المعارف النظامية.

(٥) سنن الدارمي: ٦٢٦/١ دارالمعنى للنشر والتوزيع.

(٦) إغلاء السنن الحيض والنفاس والاستحاضة باب أقل الحيض وأكثره: ٢٤٧/١ إدارة القرآن والعلوم الإسلامية.

(٧) طبقات المدلسين لابن حجر: ١٣ مكتبة المنار. إغلاء السنن: ٢٤٧/١.

رضی الله عنه صحیح دی خکه چه که چری صحیح نه وی نوسفیان ثوری رضی الله عنه به خپل طرف ته نسبت کولوسره په دي باندې د جزم اظهارنه کولو. (۱)

۱۵) محدث دارقطنی رضی الله عنه سفیان ثوری عن انس دا تیرشوی روایت په نورو دوو طریقو سره روایت کړې دي. یو طریق د وکیع دي او دویم طریق ابواحمد الزبیری دي. د ابواحمد الزبیری د روایت الفاظ دادی: «أدنی الحيض ثلاثة وأقصاء عشرة»، یعنی د کم حیض درې ورځې او د زیات نه زیات لس ورځې دي. اود وکیع د روایت الفاظ دادی: «الحيض ثلاثة إلى عشرة، فما زاد، فهو استحاضة» (۲)

۱۶) هم دغه شان د کبار محدثینونه حضرت انس رضی الله عنه دا روایت حماد بن زید هم روایت کوی او د هغوی د روایت الفاظ دادی: «الحيض ثلاث وأربع وخمس وست وسبع وعثمان وقسم وعش» (۳).
یعنی حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چه حیض درې ورځې څلور ورځې پنځه ورځې شپږ ورځې اووه ورځې اته ورځې نهه ورځې اولس ورځې دي.

۱۷) دغه شان د کبار محدثینو نه اسماعیل بن ابراهیم (د چا کنیت چه ابویشر دي او د دوی دمور طرف ته نسبت کولوسره دوی ته ابن علیه و نیلی شی) هم دا حدیث روایت کړې دي. (۴)

۱۸) امام دارقطنی رضی الله عنه د کبار محدثینونه هشام بن حسان رضی الله عنه او سعید بن مسعود رضی الله عنه د حضرت انس رضی الله عنه حدیث روایت کړې دي د کوم الفاظ چه دادی: «الحائض تنتظر ثلاثة أيام لیت عشرة أيام، فإذا جاوزت، فهي مستحاضة تقتل وتصل» (۵) یعنی حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چه حائضه به د دریو ورځونه واخله تر لسو ورځو پورې انتظار کوی کله چه وینه په لسو ورځو باندې ورزیاته شی نو هغه مستحاضه ده غسل به کوی او مونږ به کوی.

د حضرت انس رضی الله عنه دا حدیث مرفوع هم نقل دي اوموقوف علی انس هم روایت کړې شوي دي. مرفوع روایت د مستدل نمبر ۵) لاندې نقل کړې شوي دي کوم چه ابن عدی رضی الله عنه د حسن بن دینار رضی الله عنه (راوی دوځې نه معلول او کمزري و نیلی دي. دغه شان د موقوف روایت هم تضعیف کړې شوي دي خکه چه دهغي په سند کینسي جلد بن ایوب دي او ائمه رجال د جلد بن ایوب تضعیف کړې دي. چنانچه ابوعاصم رضی الله عنه فرمائی: «لم یکن بذلك، ولكن أصحابنا أهلوا فيه» (۶)

هسناجانی رضی الله عنه فرمائی: «تركه شعبة وبني أبي عبد الرحمن» (۷) ابوحاتم رضی الله عنه فرمائی: «شبه أعراشي ضعيف الحديث، يكتب حديثه ولا يجمع به» (۸) امام ابوزرعه رضی الله عنه فرمائی: «ليس بالقوي» (۹) ابراهیم حری رضی الله عنه فرمائی: «غيره ألفت منه» (۱۰) ابن معین رضی الله عنه فرمائی: «جلد بن ایوب ضعيف» (۱۱)

(۱) إغلاء السنن: ۲۴۸/۱.

(۲) سنن الدارقطني: ۳۸۹/۱ رقم الحديث: ۸۰۸ برواية وكيع وكذا أحمد عن سفیان عن الجعد عن معاوية بن قرة عن أنس.

(۳) البناءة للعيني: ۶۲۷/۱

(۴) سنن الدارقطني: ۳۸۸/۱ رقم الحديث: ۸۰۶ برواية إسماعيل عن الجعد عن معاوية عن أنس، البناءة للعيني: ۶۲۷/۱

(۵) سنن الدارقطني: ۳۹۰/۱ رقم الحديث: ۸۱۴ برواية هشام وسعيد عن الجعد، عن معاوية عن أنس.

(۶) الجرح والتعديل: ۵۴۸/۲.

(۷) الجرح والتعديل: ۵۴۸/۲.

(۸) الجرح والتعديل: ۵۴۹/۲.

ليكن ددي تولو باوجود ابن عدي عليه السلام فرمائي «لم أره حديثاً جاز الحد في النكارة وهو إلى الضعف أقرب» (٤)

اوبیادیر کبارنمه حدیث هم د جلد بن ایوب رضی الله عنه نه د حدیث روایت کړې دي لکه سفیان ثوري، حمادان، جریر بن حازم او عبدالوهاب ثقفی رحمهم الله وغیره دي. (۵) اود ثقات دچانه روایت کول دهغه تعدیل دي. (۶)

بل دجلد بن ایوب رحمہ اللہ نہ خان لہ ہم حضرت انس رضی اللہ عنہ صحیبت متابعات اوشواہد موجود دی۔ چنانچہ محدث دارقطنی رحمہ اللہ د ربیع بن صبیح عن سمع انس اہ طریق سرہ دا روایت نقل کرے دی: «لا یكون الحیض اکثر من عشرين» (۷)

ربیع بن صبیح یو تفه راوی دې چنانچه ابن عدی رحمته الله علیه فرماني: «وللربيع احاديث مستقيمة، ولم يزل له حديثاً منكراً جديداً، وأرجو أنه لا بأس به ويروا به»، امام احمد رحمته الله علیه فرماني: «(لا بأس به رجل صالح)، (امام شعبه رحمته الله علیه فرماني: «هو من سادات المسلمين»)، «ليكن به دې باندې دا اشكال كيدي شي چه د حديث په سند كينې عن معمر انما مجهول دي؟ نو د دې جواب دادې چه دا مجهول نه دي بلكه دا راوی معاويه بن قره دي د چا تصريح چه محدث عبد الرزاق رحمته الله علیه كړي ده.»

دغه شان محدث دارمی رحمۃ اللہ علیہ «محمد بن یوسف عن سفیان بن الربیع عن الحسن» په طریق سره دا روایت نقل کړې دي: «الحض عشرة، فآزاده، فی استراحة» ددې حدیث سندحسن دي اوهم دا روایت محدث عبدالرزاق رحمۃ اللہ علیہ هم په دې سند سره روایت کړې دي دحدیث الفاظ دادی: «أبعد الحض عشر» ۴

داماد قدوری m کلام: امام قدوری رحمته الله فرمائی ہے زمونی ددی مذهب به موافقت کینی د حضرت عمر حضرت علی حضرت ابن عباس حضرت انس حضرت ابن مسعود حضرت عثمان بن ابی العاص ثقیفی رحمته الله هم اقوال نقل شوی دی اوییا ددی صحابه کرام رحمته الله اقوالو مخالف نقل نه دی نو به داسی صورت کینی ددی صحابه کرامو رحمته الله تقلید واجب دی یا بییا مونزه دا ونبیل پکاری دی چه هغه امور او

(١) الجرح والتعديل: ٥٤٩/٢.

(٢) إعلاء السنن: ١/٢٤٨ إدارة القرآن والعلوم الإسلامية.

(²) الجرح والتعديل: ٥٤٩/٢.

(١) الكامل لابن عدي: ١٣١/٣ دار الكتب العلمية.

٥) الجرح والتعديل: ٥٤٨/٢.

(م) كتاب التجريد للإمام القدوري: ١/٣١٦ دار السلام.

(٢) سنن الدارقطني: ٣٨٩/١ رقم الحديث: ٨٠٩

الكامل في ضعفاء الرجال لابن عدي: ١/٤ دارالكتب العلمية.

(١) الجرح والتعديل: ٤٦٤/٣.

(١) الكامل في ضعفاء الرجال: ٣٨/٤ دار الكتب العلمية.

(١) البناية للفيني: ١/٢٧٦

(^١) سنن الدارمي: ٢٢٨/١ رقم الحديث: ٨٦٠ دارالمنى للنشر والتوزيع. مصنف عبدالرزاق كتاب الحيض باب

أجل الحبض: ٢٣٠/١ رقم الحديث: ١١٥١ المكتب الإسلامي، بيروت.

مسائل په کوم چه قیاس دلالت اونه کړي. نو په داسې امورو اومسانلو کېنې که د صحابی قول موجود وی نو هغه د صحابی قول به په هغه امورو باندې محمول کولې شی چه هغه دا خبره د حضور پاک نه پخپله اوریدلې ده اودا هم د حضور پاک نه روایت کوی. (۱)

د ابن همام رحمته الله تحقیق: محقق ابن همام رحمته الله په دې باب کېنې روایت شوی مختلف احادیث په مختلف طرق باندې دنقل کولو نه پس لیکي چه داد حضور اکرم نه روایت شوی یو څو احادیث دی کوم چه په مختلف طرق باندې نقل دی. اوداسې د یوې معنی اومفهوم مختلف صحابه کرام نه نقل کیدل ضعیف حدیث هم د حسن درجې ته رسوی. ځکه چه د بعض نه بعض ته تقویت او تائید ملاوېږي اوس سره ددې چه هریو حدیث په خپل ځانې ضعیف سهې خوچه کله دا قول یو ځانې نویبا یقیناً به دهغې نه هغه فائده حاصلېږي چه صرف د یو حدیث کیدو په صورت کېنې نه شی کیدې. بیا چه کله دا هم یو حقیقت دې چه ذکر کړې شوی احادیثو اورویاتو ټول طرق ضعیف نه دی بلکه څه صحیح هم دی اومعامله چونکه دمقدرات شرعیه ده. کومه چه غیر مدرک بالقیاس والرأی وی نو په دې کېنې به موقوف روایات د مرفوع روایاتو په حکم کېنې وی. (۲)

حاصل دا چه دا خانقو په مذهب شریعت شریعت کېنې یو اصل دې دکوم په بنیاد باندې چه هغوی استدلال کوی او یومذهب نی اختیار کړي دې. خوچه کوم حضرات د پنځلسو ورځودا کشر مودې د حیض کیدو قائل دی نوموړې خونه دهغوی د طرف نه چرته د حسن درجې څه حدیث ونیوانه چرته ضعیف حدیث، بلکه ددې حضراتو استدلال د حضور پاک دښخو متعلق ددې ارشاد نه دې تمکک احدا کن شطر عمرها لاتصلی، اوس اول خود احادیث صحیح نه دې چنانچه امام بیهقی رحمته الله فرمائی: «إِنَّهُ لَمْ يَجِدْ» یعنی دوی ته د احادیث نه دې ملاز. هم دغه شان ابن جوزی رحمته الله فرمائی: «هَذَا حَدِيثٌ لَا يُعْرَفُ» یعنی د احادیث غیر معروف دې. هم داسې ابن منده رحمته الله هم دامطعون گرځولې دې. (۳)

علامه مبارک پوری رحمته الله فرمائی: «لَمْ أَجِدْ حَدِيثًا لَا يَصِحُّ وَلَا يَضَعُفُ بَدَلُ عَلِيٍّ أَنْ أَقْلَ الْحَيْضِ يَوْمَ مَوْلِدِهِ وَكَثْرَةَ غَمَّةٍ عَنِّي وَمَا إِلَّا هَذِهِ الْحَدِيثُ، وَقَدْ عَرَفْتُ أَنَّهُ لَا أَصْلَ لَهُ، بَلْ هُوَ بَاطِلٌ» (۴) اوکه چرې دا صحیح تسلیم هم کړې شی نویبام ددې حضراتو دپاره په دې کېنې څه دلیل نشته دې. ځکه چه دې حدیث کېنې د حیض دزمانې تذکره ده اودشطر معنی نه نصف. اوس په دې حدیث کېنې شطر دهغې په حقیقی معنی کېنې اخستو سره دامعنی اومفهوم نه شی اخستي چه ښځې په خپل نیم ژوند کېنې مونځ نه کوی اونه روژه ساتي. ځکه چه دوروکوالی زمانه دحمل زمانه اوهم دغه شان دایام زمانه داتولې هغه زمانې دی چه په ښځه باندې حیض نه راځي په دې وجه دامعنی ممکن نه ده چه ښځه خپل نیم ژوند بغیر د مونځ روزې نه تیروی. البته دا معنی مراد کیدې شی چه ښځه تقریباً نیم ژوند او یا تقریباً نیم عمر بغیر د مونځ روزې تیروی. اوبیا چه کله د احادیث او آثار په رڼا کېنې حیض لسو ورځوسره مقید کړې شو نو اوس دښځې په ژوند کېنې ایام حیض دهغې د نیم عمر سره نیز دې نیز دې کیږي.

اوبیا زمونږ استدلال د حضور پاک ارشاد مبارک «اَكْثَرُهُ عَشْرًا أَمْ» نه دې یعنی دحیض دزیات نه زیاته

(۱) کتاب التجريد للإمام القدوري: ۱/۳۱۶ دارالسلام البنایة للعینی: ۱/۲۷۶

(۲) شرح فتح القدیر ومعه الکفاية: ۱/۱۶۵-۱۶۴ مکتبه رشیدیه.

(۳) حواله بالا.

(۴) تحفة الأحوذی بشرح جامع الترمذی: ۱/۴۰۳ دارالفکر.

د علامه انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ تحقیق: علامہ انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی د ابن سیرین رحمۃ اللہ علیہ د مراد حصول بغیرد سنن ابی داؤد دمراجعت نہ ممکن نہ وو۔ پہ دی وجہ چہ کله د سنن ابی داؤد تفصیل سرہ مراجعت اوکری شو نو پہ هغی سرہ د ابن سیرین رحمۃ اللہ علیہ مراد هم واضح شو۔ چنانچہ پہ سنن ابی داؤد کنبی تفصیل څه داسی دی: «قال أبو داود ورويت يونس عن الحسن: الحائض إذا دهمها الدم يعني استمر بها وزاد على عادتها، تمسك بعد حیضتها يوماً أو يومين (يعني: عن الصلاة والصيام؛ هي عنده إلى يومين حائضة، في أي: بعد يومين)، مستعاضة. وقال التيمي عن قتادة: إذا زاد على أيام حیضها خمسة أياماً لتصلی. قال التيمي: فجعلت أنقص حتى بلغت يومين، فقال: إذا كان يومين فهو من حیضها. وسئل ابن سيرين عنه، فقال: النساء أعلم بذلك»، (۱) ددی پوره تفصیل نه معلومیری چہ دابن سیرین نه دکیدونکی سوال حاصل داوو که چری په یوه ښځه باندې د دغه معتاد ایام نه زیاتی وینه راشی نود دغه زیاتی وینی څه حکم دی؟ نو ابن سیرین رحمۃ اللہ علیہ د دغه زیاتی وینی باره کنبی هیڅ جواب ورنه کړو بلکه ټوله معامله ئی ښځوته حواله کړه چہ هغه ښځې په دې معاملتو باندې ښه پوهیږی۔ په خلاف دامام تیمی رحمۃ اللہ علیہ ځکه چہ هغه د پنځونه دوه ورځې د حیض اوگر خولې چہ په دې کنبی به ښځه مونځ وغیره نه کوی اوباقی ورځې ئی داستحاضه شمیر کړې. (۲)

داستظهار مسئله: په حقیقت کنبی دامسئله دمالکیه په نیزداستظهار په نوم سره مشهوره ده او مسئله داده چہ ښځه دایام معتاده نه پس به درې ورځې انتظار کوی که په دریو ورځو کنبی دننه وینه راغله نوا وینه ددروستنتی وینی حصه گنر لوسره په حیض کنبی شمیرلې شی اوکه وینه ددریو ورځو نه پس راغله نویا هغه استحاضه ده. (۳)

د قره نه هراد حیض دی: د ابن سیرین ددې اثر نقل کولونه پس صاحب دتلویح فرمائی چہ دابن سیرین اثر دهغه حضراتو دپاره شاهد دی چہ دقره نه حیض مراد اخلی لکه چہ د امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ مذهب دی. (۴) او ابن التین رحمۃ اللہ علیہ د حضرت عطاء رحمۃ اللہ علیہ نه هم دقره نه حیض مراد اخستل نقل کړی دی. (۵) سفاقی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ دقره نه مراد حیض دی هم دغه دابن سیرین رحمۃ اللہ علیہ او عطاء رحمۃ اللہ علیہ مذهب دی اودحضرات صحابه کرام رضی اللہ عنہم نه د یولسو صحابه کرامو رضی اللہ عنہم هم دغه قول دی. ددوی نومونه دادی: ① نه ② پورې خلفاء اربعه ③ ابن عباس ④ ابن مسعود ⑤ معاذ ⑥ قتاده ⑦ ابوالدرداء ⑧ ابوموسی او ⑨ حضرت انس رضی اللہ عنہ هم دغه شان دتابعینونه ابن المسیب، ابن جبیر، امام طاؤوس، امام ضحاک، امام حسن، امام شعبی، امام ثوری، امام اوزاعی، امام اسحاق او ابو عبیده رحمهم الله هم دغه قول دی. (۶)

(۱) سنن ابی داؤد کتاب الطهارة باب من قال: إذا أقبلت الحيضة تدع الصلاة. رقم الحديث: ۲۸۶.

(۲) فیض الباری: ۵۰۶/۱.

(۳) فیض الباری: ۵۰۶/۱.

(۴) التوضیح: ۱۲۳/۵ عمدة القاری: ۴۵۶/۳.

(۵) التوضیح: ۱۲۳/۵.

(۶) التوضیح: ۱۲۳/۵ عمدة القاری: ۴۵۶/۳.

تراجم رجال

معتز: دا ابو محمد معتز بن سلیمان بن طرخان تیمی بصری رحمته الله دی. دد وی لقب طفیل وو د بنو مره مولی وو او بنو تمیم کښې اقامت اختیارولو دوجې نه تیمی یادیدلو گنی حقیقت کښې د بنو تیم نه نه وو. (۱) ددوی تفصیلی حالات تفصیلی حالات کتاب العلم باب من عص بالعلم قوماً دون قوم اخر د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی. (۲)

ابن سیرین: دا مشهور تابعی امام شیخ الاسلام ابوبکر محمد بن سیرین انصاری بصری رحمته الله دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب اتباع الجنائز من الإیمان لاندې تیر شوی دی. (۳)

د تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت: ددې تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت «وما یصدق النساء فی الحيض» کښې دې یعنی څنگه چه د حیض او حمل په مسائلو کښې معاملات ښځو ته حواله دی او ددې د بیان په ممکن موده کښې تصدیق کولې شی هم دغه شان په مذکوره اثر کښې هم معتاد ایام نه زیاتی ایام معامله دښځې حواله کړې شوې ده چه دا ښځې په دې مسئولوباندې ښه پوهیږی لهدا هم ددوی خبره به معتبروی. (۴)

الحديث

[۳۸] - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ ابْنُ أَبِي رَجَاءٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَسَمَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ هِشَامَ بْنَ عُرْوَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ أَبِي حُبَيْشٍ، سَأَلَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ: إِنْی أَسْتَحَاضُ فَلَا أَطْهُرُ، فَأَدْعُ الصَّلَاةَ، فَقَالَ: «لَا إِنَّ ذَلِكَ عِرْقٌ، وَلَكِنْ دَعِيَ الصَّلَاةَ قَدْ زَالَ الْإِيمَانُ الَّتِي كُنْتَ تَحْيِضِينَ فِيهَا، ثُمَّ اغْتَسِلِي وَصَلِّي» (۱) - (۲۲۲)

ترجمه: د حضرت عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه حضرت فاطمه بنت ابی حبش رضی الله عنها د حضرت صلی الله علیه و آله حضور پاک نه تېوس او کړو چه په ما باندې استحاضه وی اوزه هلو پاکېم نه، آیا زه مونځ پریردم؟ حضور پاک او فرمائیل نه، داد رگ وینه ده البته مونځونه ددومره ورځو په اندازه پریرده په کوم کښې چه به تاته حیض راتلو. بیا غسل کوه او مونځ کوه.

تراجم رجال

احمد بن ابی رجاه: دامشهور محدث احمد بن عبدالله بن ایوب حنفی هروی رحمته الله دی. داحمد بن ابی رجاه په نوم سره مشهور دې او ددوی کنیت ابوالولید دې. امام بخاری رحمته الله ددوی نسب هم داسې بیان کړې دې. (۱) خو حاکم ابو عبدالله رحمته الله ددوی نسب داسې بیان کړې دې: «احمد بن عبدالله بن واقد بن

(۱) تهذيب الكمال: ۲۸/۲۵۰.

(۲) كشف الباری: ۴/۵۹۰.

(۳) كشف الباری: ۲/۵۲۴.

(۴) هذا ما يستفاد من عدة القاری: ۳/۴۵۶.

(۵) قوله: عائشة: الحديث، مر تخريجه فی باب الاستحاضة تحت رقم الحديث: ۳۰۶.

(۶) التاريخ الكبير: ۲/۵۲ رقم الترجمة: ۲۵۰۳ دار الكتب العلمية.

لحارث بن عبد الله بن أرقم بن زياد بن مطرف بن النعمان بن سلمة بن ثعلبة بن السرحل بن حنفة الحنف، أبو الوليد بن أبي رجاء الهروي» (۱). چنانچه حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه امام حاکم رحمته الله د امام بخاری رحمته الله برخلاف دده د نیکه نوم دایوب په خانی باندې واقد بن الحارث خودلې دې اود ده نسبت نی بنی حنیفه طرف ته کړې دې (۲).

هغوی دسفيان بن عيينه، ابواسامه حماد بن اسامه، سلمه بن سليمان المروزي، اسحاق بن سليمان الرازي، نصر بن شمیل، وکیع بن الجراح، عبدالعزيز بن رزفه، يحيى بن آدم او يحيى بن سعيد القطان رحمهم الله وغيره د حديث روايت کړې.

اوددوی نه امام بخاری، احمد بن حفص بن عبد الله السلمي النيسابوري، اسحاق بن منصور الكوسج، حسن بن ايوب النيسابوري، عبد الله بن عبد الرحمن الدارمي، ابو زرعه عبيد الله بن عبد الكريم الرزي او ابو حاتم احمد بن ادریس الرازي رحمهم الله وغيره د حديث روايت کوی (۳).

ابو حاتم رحمته الله فرمائی: صدوق (۴)، امام حاتم رحمته الله فرمائی چه ابن ابی رجاء په خپله زمانه کښې په هرات کښې د فقه او حديث امام پاتې دې. هغوی او امام احمد بن حنبل رحمته الله په یوځای د حديث علم حاصل کړې دې. او هغوی په انتخاب کولو سره دخپلو شیوخ نه احاديث نقل کړې دي (۵).

امام نسائي رحمته الله په خپل شیوخ کښې د احمد بن عبد الله رحمته الله تذکره کولو سره ونیلي دي چه دې به د ابن ابی رجاء رحمته الله په نوم سره پیژندلې شو او امام نسائي رحمته الله دهغوی نه په مقام شغړ کښې احاديث لیکلي دي (۶) دې نه علاوه امام نسائي رحمته الله فرمائی «ثقة لا بأس به» (۷) ابن حبان رحمته الله دهغوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې (۸).

ددوی انتقال په ۲۳۲ هجري کښې شوی دې (۹).

أبو أسامة: دا مشهور محدث حماد بن ابواسامه رحمته الله دې. ددوی حالات کتاب العلم باب فضل من علمو وعلم لاندې تیر شوی دی (۱۰).

هشام: داد عروة بن الزبير بن العوام رحمته الله خونی دې. د دوی مختصر حالات بدء الوحي دویم حديث لاندې (۱۱) او تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أذومه لاندې تیر شوی دی (۱۲).

(۱) تهذيب الكمال: ۳۶۴/۱.

(۲) تهذيب التهذيب: ۴۰/۱.

(۳) تلامذه او شیوخ ذباره او هگورلی تهذيب الكمال: ۳۶۴/۱.

(۴) الجرح والتعديل: ۵۷/۲.

(۵) تهذيب الكمال: ۳۶۵/۱ تهذيب التهذيب: ۴۰/۱.

(۶) تهذيب الكمال: ۳۶۵/۱ تهذيب التهذيب: ۴۰/۱.

(۷) تهذيب الكمال: ۳۶۵/۱ تهذيب التهذيب: ۴۰/۱.

(۸) ۲۸/۸.

(۹) كتاب الثقات: ۲۸/۸ تهذيب الكمال: ۳۶۵/۱ تهذيب التهذيب: ۴۰/۱.

(۱۰) كشف الباری: ۴۱۴/۳.

(۱۱) كشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۱۲) كشف الباری: ۴۳۲/۲.

عروة: دا عروة بن الزبير بن العوام رضي الله عنه دې د دوی مختصر حالات بدء الوحي دویم حديث لاندې ^(۱) او تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه لاندې تیر شوی دی. ^(۲)

عائشة: دا ام المؤمنین سیده عائشه بنت ابی بکر الصديق رضي الله عنه ده. د دوی حالات بدء الوحي دویم حديث لاندې تیر شوی دی. ^(۳)

شرح حديث

قوله: ولكن دعى الصلاة:

یواشکال اودهغې جواب: سوال دا پیدا کيږي چه کلمه 'لکن' د استدراك دپاره استعمالیږي اوددې دپاره ضروری دې چه ددې ماقبل اوما بعد دواړه په خپل مینځ کښي متغایروي خودلته داسې نه دی؟ نوجواب دادې چه دلته دحديث معنی داده: «لا تترك الصلاة کل الاوقات ولكن اتركها فی مقدار العادة» یعنی د لکن نه وړاندې ئی دا اوخودل چه په ټولو وختونو کښي مونږخونه نه دی پریخودل اود لکن نه پس ئی دا اوخودل چه په خپل معتاد ایام کښي مونږخونه پریخودل دی. ^(۴)

قوله: قدر الأيام التي كنت تحيضين فيها: د قدرال ایام نه دې خبرې طرف ته لارخودنه کيږي چه حضرت فاطمه بنت ابی جیش رضي الله عنها معتاده وه. ^(۵)

دحديث ددې ټکري مفهوم دادې چه مستحاضه معتاده به ددومره ورځو مونږخونه او روژې پریږدي په څومره ورځو کښي چه به په هغې باندي حیض راتلو. نوکه دهغې عادت چرته به هره میاشت کښي د شروع لس ورځې وې یا مینځمې لس ورځې وې نوهغه به هره میاشت کښي دغه لس ورځې مونږخ اوروژې پریږدي. دغه شان که چرې دهغې عادت په هره میاشت کښي شروع، مینځ یا آخری شپږ اووه یا اته ورځې وو او اوس هم یوشان حیض راځی نو په خپلو زړو دغه معتاد ورځو کښي به مونږخونه اوروژې پریږدي اوددې نه پس ورځو کښي به دمونږخونو او روژو اهتمام کوي. ^(۶)

بل په دې روایت ښی دا هم معلومه شوه چه حضرت فاطمه بنت ابی جیش رضي الله عنها ته داستحاضه کیدونه وړاندې هغه ورځې یادې وې په کومو کښي چه به هره میاشت په هغې باندي دحیض وینه راتله. ځکه چه که چرې هغې ته هغه ورځې یادې نهوې نود حضور پاک ارشاد: «دعی الصلاة قدر الأيام التي كنت تحيضين فيها» به څه فائده نه وه بلکه په نورو روایتونو کښي خوددې نه هم د زیات صراحت سره حکم ورکړې شوې دي. لکه چه دامام داؤد رضي الله عنه په روایت کښي د حضرت ام سلمه رضي الله عنها نه روایت دي چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل:

^(۱) کشف الباری: ۲۹۱/۱.^(۲) کشف الباری: ۴۳۶/۲.^(۳) کشف الباری: ۲۹۱/۱.^(۴) عمدة القاری: ۴۵۷/۳.^(۵) عمدة القاری: ۴۵۷/۳.^(۶) عمدة القاری: ۴۵۷/۳.

«لتنظر عدة النساء والأمر التي كانت تحمض من الشهر قبل أن يصيبها الذي أصابها، فلتترك الصلاة قدر ذلك من الشهر، فإذا خلقت ذلك فلتغتسل ثم لتستتر بثوب ثم لتصل» (۱)

په دې روایت کېنې بالکل په واضحه انداز کېنې حکم ورکړې شوې دې چه داستحاضه کېدونه وړاندې چه په هره میاشت کومو ورځو او شپو کېنې وینه راتلله په هغې کېنې د مونځونو وغیره انتظار کول دی یعنی نه دی کول. بیاچه کله هغه ورځې تیرې شی نوغسل اوکړه کپړې صفاکړه او مونځ کوه. دکوم نه چه معلومېږي چه فاطمه بنت ابی جیش (رضی الله عنها) دخپل عادت ورځې ښه پیژندې. (۲)
اوس پاتې شوه هغه مستحاضه چاته چه دخپل عادت ورځې یادې نه وی نو دهغې حکم دادې چه هغه به د هرې میاشتې لس ورځې د حیض شمیري او باقی به د استحاضه وی. (۳)

داحنافو دحدیث باب نه په اقل حیض او اکثر حیض باندې استدلال: احناف ددغه پورتنی حدیث نه په اقل حیض اوبه اکثر حیض باندې استدلال کوی اود استدلال طریقه داده چه دلته دایام لفظ استعمال شوې دې. ایام جمع سالم ده او ددې اطلاق کم نه کم په دریوباندې کیږي او زیات نه زیات په لسو باندې کیږي. چنانچه د دریو نه دکمو دپاره د ایام لفظ نه استعمالیږي بلکه یوم او یومین ونیلی کیږي. اونه ددې نه د زیاتودپاره دایام لفظ استعمالیږي بلکه دهغې د پاره اُحد عشر یوماً استعمالولې شی. (۴)

د ابن رجب حنبلی رحمته الله اعتراض: ابن رجب حنبلی رحمته الله په دغه پورته ذکرشوی استدلال باندې رد کولوسره فرمائیلی چه په مذکوره روایت کېنې لفظ ایام په خپل حقیقی معنی کېنې نه دې بلکه داوقات په معنی کېنې دې ځکه چه د لفظ یوم استعمال کله دوخت په معنی کېنې کیږي. (۵)
د ابن رجب حنبلی رحمته الله د اعتراض جواب: ددې جواب جواب دادې چه کله دلفظ استعمال په خپله حقیقی معنی کېنې کیدې شی اوهیڅ یو امر ددې نه مانع نه وی نویابغیرد وجې نه د حقیقی معنی نه عدول کولوڅه ضرورت دې؟ دویمه خبره داده چه که چرې ایام د اوقات په معنی کېنې استعمالوی نو دحدیث مفهوم غلط کیږي ځکه چه دوخت په معنی کېنې د اخستلو په صورت کېنې به دحدیث مطلب څه داسې شی: «لیکن پریږده مونځونه دهغه اوقاتو په اندازه په کوم کېنې چه په تاباندې حیض راتلو».

هرکله چه دا خبره معلومه ده چه حیض هروخت او هره لمحه نه راتلو نومطلب دادې چه په کوم کوم وخت کېنې د حیض وینه راشی صرف په هغه وختونو کېنې د مونځ نه منع شه اوکله چه یو وخت دحیض د وینې راتلونو فارغ وی نویاب مونځونه کولې شي. اوس ښکاره خبره ده چه دا مفهوم سراسر غلط دي.

د ابن رجب حنبلی رحمته الله دویم اعتراض: ابن رجب حنبلی رحمته الله دویم اعتراض دایام عادت په مراد کیدو باندې کړې دې هغوی فرمائی چه حضوریاک صرف هم دغه یوه ښځه دهغې دعادت طرف ته را

(۱) سنن أبی داود کتاب الطهارة باب فی المرأة تستحاض.... الخ. رقم الحديث: ۲۷۴.

(۲) عمدة القاری: ۴۵۷/۳.

(۳) عمدة القاری: ۴۵۷/۳.

(۴) عمدة القاری: ۴۵۸/۳ فتح الباری لابن رجب: ۱۵۴/۲ أوجز المسالك: ۶۲۳/۱

(۵) فتح الباری لابن رجب: ۱۵۴/۲

اولې ده دچاد حیض ایام چه په هره میاشت کښې متعین وې. اوس په دې کښې ددې خبرې هېڅ دلیل نشته چه دهرې ښځې حیض دې داسې وی لکه څنگه چه ددغه ښځې وو. بلکه کیدې شی که یوې ښځې باندې صرف هم یوه ورځ حیض راځي.

دودیم اعتراض جواب: دادې چه دلته په روایت کښې دا احتمال نه شی کیدې چه دا حکم نی د یو داسې ښځې متعلق فرمائیلې وی د چاد حیض ورځې چه متعین وې. په دې وجه حضور پاک د دغه ښځې معتاده کیدل نه پېژندل او بیا په یو بل روایت کښې د رسول الله ﷺ ارشاد مبارک دې چه: **«المستحاضة تدوم الصلاة»** (۱)

دلته په دې روایت کښې عام حکم دې چه مستحاضه به مونږ پرېږدی. اوس ښکاره خبره ده چه مستحاضه به په هغه ورځو کښې مونږ پرېږدی په کومو ورځو کښې چه دحیض وینه راتله اودلته صرف چرته یوې ښځې ته خطاب نه دې بلکه عام حکم بیان شوې دې. (۲)

مستحاضه ښځوسره متعلق اختلاف روایات اودتطبیق مختلف صورتونه: واضحه دې وی چه د مستحاضه ښځو سره متعلق په احادیثو اوروایاتو کښې دومره اختلاف دې چه په دې روایاتو او احادیثو کښې د تطبیق او توفیق لار راویستل ډیر مشکل دی. هم دغه وجه ده چه فقهاء کرامو دا مسئله په ډیر اهتمام سره اخستي ده او علماء کرامو په دې باندې مستقل تصانیف هم تحریر کړې دي. مگر ددې ټولو باوجود دمستحاضه ښځو مشکلات او سختی حل نه شوي او وجه په دې باب کښې راغلې روایات او احادیثو کښې کثرت اختلاف دې. بیا بعض حضراتو د ترجیح لار اختیار کړې ده او هغوی دتوحید غسل او الوضوء لکل صلاة روایاتوله په نورو روایاتو باندې ترجیح ورکړه. او بعض د نسخ لار اختیار کړه اود توحید غسل او الوضوء لکل صلاة نه علاوه نی ټول روایات منسوخ او څرځول البته مقصد او غرض ددواړو جماعتونو هم یو راوځي. (۳) داخانفو نه امام طحاوی رحمه الله د نسخ قول کړې دې اوهم دا علامه شوکانی هم اختیار کړې دې. (۴)

مگر دا خبره دې هم واضحه وی چه ډیر زیات مختلف روایات یو دم ترک کول هم دومره آسانه خبره نه ده خو بل طرف ته داسې کول هم د قواعد اوضوابط موافق هم دی پس بعض حضراتو خود تعدد غسل روایات منسوخ کړخولی او بعض حضراتو دا تاویل اوکړو چه د تعدد غسل حکم د علاج په غرض سره وو او بیا د تعدد غسل حکم مستحب امر دې. په دې باب کښې راغلې احادیثو هم دغه درې توجیهات اوکړې شو. هم دغه شان د بعض حضراتو دا کوشش دې چه په دې باب کښې روایت شوي مختلف روایات دمستحاضه په مختلف قسمونو باندې محمول کړې شی. دمثال په توگه دهر مونږ دپار د غسل کولو حکم نی په مستحاضه متحیره باندې اولگولو اود اقراء روایات نی په مستحاضه معتاده باندې اولگولو اود اقبال او ادبار روایات نی په مستحاضه ممیزه باندې اولگول خو بیا هم پدې باندې اعتراض کیږي چه په دې باب کښې خو هم د یوې ښځې متعلق مختلف احادیث مختلف احکام او مختلف الفاظو سره راغلې دي. په داسې کښې به یوې ښځې سره کوم کوم حکم متعلق وی یا بیا به هغه ښځه دمستحاضه په کوم یو قسم کښې داخله گنرلې شی. چنانچه هم حضرت فاطمه

(۱) سنن أبی داؤد کتاب الطهارة باب فی المرأة تستحاض..... الخ رقم الحدیث: ۲۸۱.

(۲) کتاب التجريد للإمام القدوري: ۱/۲۱۳ دارالسلام.

(۳) أوجز المسالك: ۱/۶۰.

(۴) شرح معانی الآثار: ۱/۸۱-۸۰ المكتبة الحفانية، نیل الأوطار للشوکانی: ۱/۲۸۴-۲۸۳.

بنت ابی جیش رضی الله عنه چه واخلې چه هغې سره متعلق نقل شوی روایات بعض خوداسې دی چه دهغې په معتاده کیدو باندې دلالت کوی اوبعض داسې دی چه دهغې په ممیز کیدو باندې دلالت کوی خوددې هرڅه باوجود متعدده په انواع مختلفه للمستحاضه (د مستحاضه مختلف انواع) باندې محمول کول په نسبت دنسخ او ترجیح زیات آسان دی. ځکه چه په دې صورت کښې پیدا شوی اغراضانو څه نه څه توجیه کړې شوې ده. خو په اول طریق باندې ډیر زیات اشکالات وارد کیږی. ^(۱)

فائده: امام احمد بن حنبل رضی الله عنه فرمائی د استحاضه مسئله د دریو احادیثو په مینځ کښې راگیره ده.

① حدیث فاطمه ② حدیث ام حبیبه ③ حدیث حمنه. خو په یو روایت کښې د حدیث ام حبیبه په خاتی باندې حدیث ام سلمه دې. رضی الله عنهن.

د مستحاضه څلور قسمونه او دهغې احکام: ابن قدامه فرمائی چه د ائمه اربعه په نیز د مستحاضه څلور حالتونه دی ① میوه لا عاده لها ② معتاده لا یمیز لها بالدماء ③ من لها عاده و یمیز ④ من لا عاده لها ولا یمیز. ^(۲)

د اول قسم بیان: داول قسم نه مراد هغه ښځه ده چه دخپل حیض وینه د استحاضه دویڼې نه جدا اوځان له کولې شی. اود دواړو وینو په مینځ کښې فرق کول پیژنی. (باوجود ددې چه د فقهاؤ په مینځ کښې د حیض په رنگونو کښې هم اختلاف دې او دا تمیز الالوان ته محدثین د اقبال او ادبار په شان اصطلاحاتو سره تعبیر کوی. ددې قسم حکم دادې چه کله دې ته د حیض وینه دهغې د رنگ (مثلاً تور رنگ، سره راشی نومونځ دې پرې دی چه کله هغه وینه لاره شی او زیر والې راشی نود حیض غسل دې او کړی اوبیادې د هر مونځ د پاره اودس کوی. ^(۳)

ابن قدامه رضی الله عنه فرمائی چه مستحاضه هغه ښځه ده دچا دپاره چه اقبال او ادبار ثابت وی. (یعنی هغې ته په وینه کښې مختلف رنگونه معلومیږی، بعض وینه د تګ تور رنگ اوبدبوئی والاوی اوبعض سره یا زیره بغیرد څه بدبوئی نه وی. او چه کومه تګه توره وینه راوځی نوهغه اکثر دحیض «د حیض اکثری موده» نه زیاتیږی هم نه او اقل حیض «دحیض کمه مودې» نه کمیږی هم نه نود داسې ښځې حکم دادې چه ددې دحیض زمانه هغه ده په کوم کښې چه په دې باندې توره وینه یا تګه توره یابدبویه قسم وینه راشی. نوددې قسم وینې په ختمیدو باندې به دغه ښځه دحیض غسل کوی اوبیابه دهریومونځ دپاره نوې اودس کوی اوهم دغه د امام مالک رضی الله عنه او امام شافعی رضی الله عنه مذهب دې. ^(۴)

احناف (کثر الله سوادهم) دتمیزبالالوان دسره اعتبارنه کوی دهغوی په نیز صرف او صرف دعادت اعتباردې. ځکه چه دحضرت ام سلمه رضی الله عنها په روایت کښې نبی کریم صلی الله علیه و آله فرمائیلی وو «لتنظر عدة

^(۱) أوجز المسالك: ۶۰/۱.

^(۲) المغنی لابن قدامة: ۳۸۸/۱.

^(۳) المغنی لابن قدامة: ۳۹۲/۱.

^(۴) أوجز المسالك: ۶۰۵/۱.

^(۵) المغنی لابن قدامة: ۳۹۲/۱.

اللهالي والأيام)، یعنی هغې له پکار دي چه د شپو او ورځو شمير او کړي. نودا الفاظ په دې امر کښې بالکل صريح او واضح دي چه اعتبار د عادت دې د رنگونه دي. (۱)

د دويم قسم بيان: د دويم قسم نه مراد هغه مستحاضه ده چاته چه خپل عادت معلوم دې او هغه د رنگونو فرق نه پيژني، نودداسې ښځې دپاره حکم دادې چه د خپل عادت په ورځو کښې دې مونځونه پرېږدي او بيا دې په ختميدو باندې غسل کوي او بيا دې دهرمونځ دپاره نوې اودس کوي اوهم دغه د ائمه ثلاثه مذهب دې.

دامام مالک رحمه الله مذهب: امام مالک رحمه الله فرماني چه د عادت اعتبار به نه شی کولې اعتبار خو صرف او صرف د رنگونو دې. چنانچه د امام مالک رحمه الله په نیز دداسې مستحاضه دپاره حکم دادې چه هغه به د ايام عادت په ختميدو باندې درې ورځې انتظار کوي. که چرې په دريو ورځو کښې دننه وينه راغله نو هغه وينه به د تيرې وينې حصه گنلې شی اودا به په حيض کښې شميرلې شی او که چرې دريو ورځو پورې وينه راغله بلکه ددې نه پس راغله نودا به استحاضه شميرلې کيږي. (۲)

علامه باجي رحمه الله فرماني که دمعتاده وينه په ايام عادت باندې ورزياته شی نو په داسې صورت کښې دامام مالک رحمه الله نه دوه روايات دي: ① دا ايام عادت پورې خو به د مونځونو منع وی او بيا به ددې نه پس دريو ورځو پورې انتظار کوي کماضر.

② په داسې صورت کښې به داکثر مودې دحيض پورې به مونځونه نه کوي يعنی پنځلس ورځو پورې به مونځونه نه کوي اود پنځلس ورځونه پس به مستحاضه شميرلې کيږي. (۳)

مقدمات ابن رشد کښې دامام مالک رحمه الله نه په دې مسئله کښې پنځه اقوال نقل دي په کومو کښې چه يو قول د جمهورو په موافقت کښې هم دې. الحاصل په دې مسئله کښې د ائمه اربعة نه د عادت اعتبار کول نقل دی سره ددې چه د امام مالک رحمه الله په نیز راجح استظهار دې. (۴)

د دريم قسم بيان: دريم قسم دهغه مستحاضه دې چاته چه خپل ايام عادت هم ياد دی او هغه د رنگونو په مينځ کښې فرق هم پيژني نوچه که چرې دواړه صورتونه جمع شی په داسې معنی چه توره ټينگه اوبدبوني داره وينه په هغې باندې په ايام عادت کښې راځي نو بيا خو هيڅ د اشکال خبره نشته دې د هريو اعتبار کولې شی. خو که په دواړو کښې اختلاف اوشی په داسې معنی چه ايام عادت نورې دي او تور رنگ ټينگ رنگ او بدبوني دارې وينې دراتگ ايام نورې دي نو په داسې صورت کښې د احنافو او حنابلې د صحيح قول مطابق، به د عادت اعتبار کيږي. خود شوافع او مالکيه په نیز به تمميز بالاولان اعتبار کيږي. (۵)

(۱) رواه أبو داود في الطهارة باب المرأة استحاض... الخ رقم الحديث: ۲۷۴ والنسائي في الطهارة باب ذكر الاغتسال

من الحيض رقم الحديث: ۲۰۹

(۲) المغني لابن قدامة: ۳۹۲/۱.

(۳) المغني لابن قدامة: ۳۹۶/۱.

(۴) المتفتي شرح موطا الإمام مالک: ۴۵۳/۱.

(۵) المدونة الكبرى: ۵۰۱/۱ طبع ب مطبعة السعادة بجوار محافظة مصر، عارضة الأخوذی لابن العربي المالکی:

۲۰۹/۱ دارالکتب العلمية أوجز المسالك: ۶۰۷/۱

(۶) المغني: ۴۰۰/۱ أوجز المسالك: ۶۰۸/۱-۶۰۷

دخولرم قسم بیان: خلورم قسم دهغه مستحاضه دې چاته چه نه دخپل عادت پته ده او نه د رنگونو په مینځ کښې فرق کولې شی دداسې مستحاضه دوه قسمونه دی: ① یو مبتدأ یعنی په چا چه په رومبې خل وینه راغلې وی اوبیا هلو بنده شوې وی.

② دویمه ده متحیره یعنی په چا باندې چه په شروع کښې معتاد ایام کښې حیض راغلې وو اوبیا هم یو شان وینه روانه شوې وه خواوس دهغې نه دا معتاد ایم هیرشوی دی دې ته ضاله هم وائی. درومبې قسم حکم دانمه ثلاثه په نیز دادې چه که هغه د وینو په مینځ کښې فرق اوکړې شی نو اعتبار تمییز بالالوان په وی خواخاف فرمائی دداسې قسم حکم دادې چه دهغې د شروع لس ورځې د هرې میاشت نه به دحیض شمیرلې شی اوبیا به باقی استحاضه شمیرلې کیرې (۱).

چنانچه مصنف الشرح الکبیر فرمایي که دمبتدأ وینه چرته په اکثر د حیض تجاوز اوکړی نوبیا هغه د دوو حالونه خالی نه ده: ① که چرې هغه مبتدأ معیزه ده نو حکم به نی دا وی چه دهغې هغه زمانه په کومه کښې چه په هغې باندې توره وینه راشی د حیض زمانه شمیرلې شی اوهم دغه دامام مالک رحمته الله علیه اوامام شافعی رحمته الله علیه مذهب دي.

② اوکه چرې هغه مبتدأ معیزه نه وی اودوینو په مینځ کښې فرق هم نه پیژنی نودې سره متعلق خاورقسم روایات دی: (۱) داسې مستحاضه به هره میاشت کښې دحیض په غالب ایام کښې مونځ وغیره پریرېدی اوهغه شپږ یا اووه ورځې جوړیږی. (۲) دهرې میاشت په اقل حیض کښ به مونځونه وغیره پریرېدی ځکه چه اقل موده یقینی موده ده. دامام شافعی رحمته الله علیه دوه قوله هم دغه شان نقل دی. (۳) هغه به دحیض اکثره موده کښې مونځونه وغیره پریرېدی اوهم دا دامام اعظم ابوحنیفه رحمته الله علیه مذهب دي. (۴) داسې ښځه به نورو نیزدې ښځو (مور اوخویندې وغیره) به د ایام عادت په اندازه مونځونه پریرېدی. هم دا دحضرت عطاء امام ثوری او امام اوزاعی رحمهم الله وغیره مذهب دي. (۵).

شیخ الحدیث زکریا رحمته الله علیه فرمائی چه داخاف او مالکیه مذهب دادې چه داسې مستحاضه به د حیض د اکثری مودې پورې مونځونه اوروزې وغیره پریرېدی. (۳) د باقی مستحاضه ضاله متعلق داخافو د فقهاؤ په نیز تفصیل دادې چه د مستحاضه ضاله درې قسمونه دی اودهر قسم حکم مختلف دي ځکه داسې مستحاضه خو یا صرف خپل ایام حیض هیرکړې وی اوزمانه ورته یاده وی (لکه چه دومره خوورته یاد وی چه په هره میاشت کښې به یوځل حیض راتلو یا دهرې میاشت په رومبې یا دویمه یا دریمه عشره کښې حیض راتلل یاد وی مگر دا ورته یادنه وی چه څومره ورځې به حیض وو) یا به هغه مستحاضه زمانه هیره کړې وی اود حیض ورځې ورته یادې وی (لکه په هره میاشت کښې درې ورځې خلور ورځې یا پنځه ورځې یا دغه شپان شپږ اووه اته یا نهه ورځو پورې حیض راتلل ورته یاد دی مگر دا ورته یادنه دی چه ددې ایام او ورځو وینه به کله راتلل په رومبې عشره دویمه عشره یا دریمه عشره کښې) اوبیا به هغه مستحاضه داسې وی چه نه خو به هغې ته دحیض ورځې یاد وی (چه څومره ورځې به حیض وو) اونه ورته زمانه یاده وی (چه په کومه عشره کښې به حیض راتللو) نودا ټول درې قسمونه

(۱) أوجز المسالك: ۶۰۸/۱

(۲) المغنی: ۴۱۱-۴۱۲/۱

(۳) أوجز المسالك: ۶۰۸/۱

جو پري او په دې ذکر کړې شوي اقسام کښې رومي ته ضالة عدد دوم قسم ته ضالة الزمان او دريم قسم ته ضالة العدود و الزمان وائي.

دويم قسم ضالة العدد حکم: رومي قسم يعنی هغه مستحاضه د چاد حيض وينه چه بنده شوي څو مياشتې تيرې شوې وې دې نه پس چه کله پرې وينه جاري شوه نو بيا هغه هم يوشان جاري وه او دې ته دا معلومه نه ده چه په هره مياشت کښې به څومره ورځې حيض راتلو. البته دومره ورته ياد دی چه په هره مياشت کښې به يوځل وينه راتله. نو د داسې مستحاضه د پاره حکم دادې چه دا ول استمرار نه درې ورځو پورې به مونځ وغيره نه کوي ځکه چه په دغه ورځو کښې حيض يقيني دي. بيا به د اووه ورځو پورې د هرومونځ د پاره غسل کوي ځکه چه په دغه ايام کښې ددې مستحاضه حال حيض، طهر او خروج من الحيض کيدو کښې مترد دي. او بيا به شل ورځې د هرومونځ د پاره اودس کوي ځکه چه په دغه ورځو کښې طهر يقيني دي.

دويم قسم ضالة الزمان حکم: ضالة الزمان يعنی هغه مستحاضه چاته چه دخپل حيض ايام خوياد دي ليکن دهغې زمانه ياده نه ده (مثلاً دا ورته ياد دی چه حيض به درې ورځې وو خودا ورته يادنه دی چه دا درې ورځې به دا څرې کومې درې ورځې وې، نو د داسې مستحاضه په بنيادی توگه باندي دوه صورتونه دي: اول صورت دادې چه هغې کومه زمانه هيره کړې ده هغه به په پنځو ورځو کښې دننه وي او دويم صورت دادې چه هغه زمانه د پنځو ورځونه زياته لسو ورځو پورې وي.

درومې صورت حکم دادې چه د مثال په توگه دهغې معتاد ايام حيض درې ورځې دي او هغه په دې باندي په آخرې عشره د شروع پنځو ورځو کښې هيرې کړې دي نو په داسې صورت کښې به ددې آخرې عشرې دريمه ورځ (يعنی ۲۳ تاريخ) يقيناً د حيض وي لهذا په دريمه ورځ به مونځ وغيره نه کوي او اولنو هرو دوو ورځو کښې به د هرومونځ د پاره نوې اودس کوي او څلورمه پنځمه ورځ به د هرومونځ د پاره غسل کوي او که ايام حيض څلور ورځې وې نو دويمه دريمه او څلورمه ورځ به يقيني د حيض وي نو په رومي ورځ د هرومونځ د پاره اودس او پنځمه ورځ د هرومونځ د پاره غسل کوي.

د دويم صورت حکم دادې د مثال په توگه ددې معتاد ايام د حيض درې ورځې دي او هغې دا په آخرې عشره کښې هيرې کړې دي چه ددې آخرې عشرې په کومو دريو ورځو کښې به حيض راتلو و د داسې مستحاضه د پاره حکم دادې چه دهرې مياشت دا څرې عشرې د شروع دريو ورځو کښې به د هرومونځ د پاره اودس کوي ځکه چه دې دريو ورځو کښې د حيض د حالت اود طهر د حالت نه په يو کښې د کيدونه تردد دي او ددې دريو ورځو نه پس دهغې دا څرې عشرې د آخرې ورځې پورې به د هرومونځ د پاره غسل کوي ځکه چه دې ته د طهر د حالت اود حيض د حالت نه وتلو کښې تردد دي. هم دغه حکم به په دې صورت کښې هم وي چه کله ددې معتاد ورځې څلور يا پنځه ورځې وي او ددې نه مثلاً په آخرې عشره کښې هيره شوي وي يعنی دا څرې عشرې د شروع څلور ورځې يا پنځه ورځې به د هرومونځ د پاره اودس کوي او بيا به د آخرې ورځې پورې د هرومونځ د پاره غسل کوي.

ليکن معتاد ايام حيض شپږ دي کومې چه هغې په آخرې عشره کښې هيرې کړې دي نو په داسې صورت کښې ددې آخرې عشرې پنځمه او شپږمه ورځ د ايام حيض نه کيدل يقيني دي لهذا په دې دواړو کښې به مونځ وغيره نه کوي او ددې دواړو نه وړاندي څلور ورځې د هرومونځ د پاره اودس او روستو څلورو ورځو کښې د هرومونځ د پاره غسل کوي. دغه شان که چرې معتاده ايام حيض اووه دي او دې په آخرې عشره کښې هيرې کړې دي نو څلورمه پنځمه شپږمه او اومه ورځ د ايام حيض نه کيدل يقيني دي لهذا په دې څلورو ورځو کښې به مونځ وغيره نه کوي او د شروع درې ورځې هر مونځ د پاره اودس او رستو درې ورځې د هرومونځ د پاره غسل کوي. دغه شان که چرې معتاد ايام حيض اته

دی یا نه ورځې دی اودا ورځې په آخری عشره کښې هیرې کړی دی نو قاعده هم دغه ده چه په یقینی ورځو کښې به مونځ وغیره نه کوی اوددې ایام نه وړاندې دهر مونځ دپاره اودس اوددې ایام نه پس دهر مونځ دپاره غسل کوی. دغه شان که یوه ښځه پیژنی چه دهغې معتاد ایام حیض درې دی خو هغې دا ورځې په پوره میاشت کښې هیرې کړې دی نو ددې دپاره حکم دادې چه دمیاشتی د شروع درې ورځې به دهرمونځ دپاره اودس کوی ځکه چه په دغه ایام کښې دحیض حالت او طهر حالت کښې د یوه کیدلو کښې تر دددې او بیاباقی ۲۷ ورځې به دهرمونځ دپاره غسل کوی ځکه چه اوس هروخت د انقطاع حیض احتمال دی. (۱)

ددریم قسم ضالة العدد والزمان حکم: داهغه مستحاضه ده چاته چه نه خپل معتاد ایام حیض یاد وی اونه دې ته د خپل حیض زمانه یاده وی. دداسې مستحاضه حکم دادې چه هغه دې ښه سوچ اوفکر او کړی اوددغه سوچ اوفکر په نتیجه کښې چه کومه خبره مخې ته شی په هغې باندې دې عمل او کړی. خو که هغه په دې باره کښې څه راتې نه لری نوصحیح قول دادې چه هغه به دهرمونځ دپاره غسل کوی. (۲)

د احناف فقهاء دمستحاضه صاله سره متعلق یو اصول وضع کړې دې اوهغه اصول دمستحاضه ضاله دغه پورته ذکر شوو ټولو قسمونه ته شامل دی. دفقهاء احناف وضع کړې شوې اصول دادې چه مستحاضه ضاله به کوشش کوی چه د ښه فکر اوسوچ نه کارواخلي اوچه کله دهغې په حیض او طهر کښې تردد وی یا په هغې دحیض ورځې شروع شوی دی که نه؟ نو په داسې صورت کښې به هغه دهریومونځ دپاره اودس کوی اوکله چه هغې ته د حیض او طهر په مینځ کښې تردد وی چه هغه د طهر په زمانه کښې داخل شوې ده که نه؟ نو په داسې صورت کښې به دهرمونځ دپاره غسل کوی. (۳)

فقهاء کراموددې قاعدې مثال دایان کړې دې چه یوه ښځه ده هغې ته یاد دی چه په هغې باندې په هره میاشت کښې یوځل حیض راځی او په نصف آخر کښې وینه بندېږی. ددې نه علاوه دې ښځې ته هیڅ یادنه دی نو دا ښځه به دهرې میاشت په نصف اول کښې حیض او طهر او په حیض کښې داخلیدلو مینځ کښې متردد ده او په نصف ثانی کښې دحیض او طهر او په طهر کښې د داخلیدو په مینځ کښې متردد ده. لهذا په نصف اول کښې به دهرمونځ دپاره اودس کوی او په نصف آخر کښې به دهرمونځ دپاره غسل کوی. (۴) خلاصه داراځی چه داحنافوپه نیزداستحاضه درې قسمونه دی. ① مستبده ② متحیره ③ معتاده. (۵)

دتمییز بالالوان دا اعتبار نه کولو وجوهات: احناف دتمییز بالالوان اعتبار ددې لاندینو وجوهاتو په وجه نه کوی دتمییز بالالوان ثبوت په یونص کښې نشته. ① په یوصحیح حدیث کښې هم دتمییز بالالوان د نص په توگه ثبوت نه ملایوېږی اوترکومی چه تعلق دې داقبال او ادبارد روایاتو، نولکه څنگه چه دا روایات

(۱) البحر الرائق کتاب الطهارة باب الحيض: ۳۶۴/۲-۳۶۳ ردالمحتار علی الدرالمختار کتاب الطهارة باب الحيض: ۴۷۹/۱.

(۲) البحر الرائق، کتاب الطهارة باب الحيض: ۳۶۴/۲.

(۳) الدرالمختار مع ردالمحتار کتاب الطهارة باب الحيض: ۴۸۰/۱، أوجز المسالك: ۹/۱ ع.

(۴) ردالمحتار کتاب الطهارة باب الحيض: ۴۸۰/۱.

(۵) أوجز المسالك: ۹/۱ ع.

په تمییز بالالوان باندې دمحمول کولو گنجائش لری. هم دغه شان دا روایات دعادت په معتبر کیدو باندې هم محمول کولې کیدې شی. بلکه حقیقت دا دې چه داقبال او ادبار والا روایات دعادت په معتبر کیدو باندې محمول کول معین دی. چنانچه دصحيح بخاری سنن ابی داؤد او سنن نسائي روایت دې چه: «فإذا أقبلت الحيضة فاتركي الصلاة، فإذا ذهب قدرها فأغسلي»^(۱)

ددې روایت الفاظ «فإذا ذهب قدرها» دعادت په معتبر کیدو کښې بالکل صریح دی او ددې نه وړاندې داقبال لفظ تیر شوې دې نوددې نه مراد هم د حیض وینه په خپل عادت باندې راتلل وی. پس «أقبلت وأدبرت» نه مراد هم دغه دی چه د حیض دوینې په خپل وخت باندې او په خپل عادت باندې راتلل او په عادت باندې واپس تلل، دې دپاره چه په ټولو روایاتو کښې جمع او تطبیق اوشی گنی په روایاتو کښې به ټکراؤ وی او ددې په مینځ کښې به تناقض پیدا شی.^(۲)

اوتر کومې چه تعلق دې حدیث حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها چه هغې فرمایلی «فإنه دمرأسود يعرف» نو دا حدیث ثابت نه دې کما آقر به الباجی. «په نقایه کښې دې چه دا حدیث په حضرت عائشه رضی الله عنها باندې موقوف دې»^(۳) علامه شوکانی رحمته الله فرمائی: «قد استنکر هذا الحديث أبو حاتم»^(۴)

الجوهر النقی او العلل کښې دی: «سألت أبي حاتم محمد بن إدريس عنه فقال: منكر»^(۵) ابن قطان رحمته الله فرمائی: «في رأيي منقطع»^(۶) علامه شوکانی رحمته الله نور فرمائی: «قد ضعف الحديث أبو داود»^(۷) بل امام طحاروی رحمته الله هم دې ضعیف گرځولې دې.^(۸)

دعادت دلالت دلون په مقابله کښې قوی دي: ⑦ دعادت دلالت په حیض باندې په نسبت د لون زیات قوی دې ځکه چه دعادت دلالت باطل نه وی خوکه چرې وینه د حیض په اکثری موده باندې ورزیاته شی نو د لون یعنی رنگ دلالت باطل کیږی. لهذا د کوم دلالت چه نه باطل کیږی هغه زیات قوی دې.^(۹)

حضور پاک سائله دعادت طرف ته راگرځولې وه: ⑧ حضور پاک صلی الله علیه و آله حضرت ام حبیبه رضی الله عنها او هغه ښځې دکومې دپاره چه حضرت ام سلمه رضی الله عنها درسول الله صلی الله علیه و آله نه دمسنلې تپوس کړې وو دعادت طرف ته راگرځولې وې. او دهغې دممیزه کیدو یا نه کیدو په مینځ کښې خوښی نه تفریق ذکر کړو او نه ئی په دې باره کښې دهغه ښځې نه تفصیل طلب کړو. اوس صرف فاطمه بنت ابی جیش رضی الله عنها صرف یوداسې

(۱) رواه البخاری فی کتاب الحيض باب الاستحاضة، رقم الحديث: ۳۰۶ وكذا أبو داود فی الطهارة باب من روى أن الحيضة إذا أدبرت لاندع الصلاة رقم الحديث: ۲۸۳ والنسائي فی الطهارة باب الفرق بين دم الحيض والاستحاضة رقم الحديث: ۲۱۸.

(۲) أوجز المسالك: ۱/۱۰۶.

(۳) المنتقى شرح المؤطا لأبي الوليد الباجي: ۱/۴۹.

(۴) أوجز المسالك: ۱/۱۰۶.

(۵) نيل الأوطار: ۱/۳۴.

(۶) السنن الكبرى فی ذيله الجوهر النقی: ۱/۳۲۶ علل الحديث لابن أبي حاتم: ۱/۵۷۶ رقم المسألة: ۱۱۷.

(۷) السنن الكبرى مع الجوهر النقی: ۱/۳۲۶.

(۸) نيل الأوطار: ۱/۳۴.

(۹) شرح مشكل الآثار: ۷/۱۵۵-۱۵۴.

(۱۰) أوجز المسالك: ۱/۱۰۶ وكذا فی المغنی لابن قدامة: ۱/۴۰۱.

بنسخه ده چه هغه دعادت طرف ته راگر خول هم نقل دی اود تمیز بالون طرف ته راگر خول هم نقل دی لکه چه په دې دواړو روایتونو کې تعارض پیدا شو خونور روایات او احادیث د تعارض نه خالی دی لهذا هم په هغې باندې به عمل کول شی. اویا د حضرت عدی بن ثابت رضی الله عنه حدیث خو د هرې یوې مستحاضه په حق کې دې او هغه هم دعادت په معتبر کیدو باندې دلالت کوی. (۱)

بعض صور تونو کې د دعادت اعتبار اجماعی دی. (۲) د دعادت اعتبار بعض صور تونو کې اجماعی دی خو تمیز بالون په بصورت کې هم اجماعی نه دی. (۳) چنانچه ابن الترمذی رحمته الله فرمائی چې: «قد اتفق الجمهور على أن من لها أيام معروفة اعتباراً لها بالولن الدم» (۴)

په نفاس کې د دعادت اعتبار دی. (۵) د نفاس په وینه کې د رنگ اعتبار نه شی کولی او چونکه نفاس او حیض دواړه په احکام کې یوشان دی په دې وجه د قیاس تقاضا داده چه په حیض کې هم د رنگ اعتبار نه دی کیدل پکار. بلکه دعادت اعتبار کیدل پکار دی. لکه څنگه چه په نفاس کې هم دعادت اعتبار کولی شی. (۶)

تمیز بالون معتبر گر خول د روایاتو خلاف دی. (۷) تمیز بالون د ډیرو روایاتو خلاف دې لکه د مثال په توګه د حضرت عائشه رضی الله عنها په روایت کې دی: «لا تعجلن حتى يأتين القصة البيضاء» هم دغه شان د عمره رضی الله عنه په روایت کې دی: «لا حتى يأتيت البياض خلاصاً» (۸) نو دا روایت بالکل صراحت سره په دې باندې دال دی چه د لون اعتبار نشته دی. (۹)

حاصل دادي چه حق دګرم نه چه عدول نه شی کیدلې هم دغه دې چه دلون اعتبار په یو حدیث هم په صحیح معنوکې ثابت نه دی. (۱۰) ددې حدیث سره متعلق باقی تفصیلی کلام د باب الاستحاضة لاندې تیر شوې دی.

د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: په حدیث او ترجمه الباب کې مناسبت دادي چه څنگه په ترجمه الباب کې داخوډلی شوی دی چه د حیض او حمل باره کې به د ښځې د بیان اعتبار کولی شی هم دغه شان په حدیث کې هم د آیام حیض شمیرلو معامله د ښځو امانت اود هغې د دعادت طرف ته حواله کړې شوې ده. ځکه چه د عمر و نو او علاقه د اختلاف په وجه د حیض په مقدار کې هم اختلاف واقع کیږي. چنانچه د بعض د حیض ورځې زیاتې وی اود بعض د حیض ورځې کمې وی. (۱۱)

۲۵- باب: الصُّفْرَةُ وَالْكَدْرَةُ فِي غَيْرِ أَيَّامِ الْحَيْضِ

(۱) المعنى لابن قدامة: ٤٠١/١ أو جز المسالك: ١٠/١

(۲) أو جز المسالك: ١١/١

(۳) السنن الكبرى للبيهقي مع الجوهرة النقية: ٣٢٤/١

(۴) أو جز المسالك: ١١/١

(۵) أخرجه البيهقي في كتاب الحيض باب الصفرة والكثرة في أيام الحيض حيض: ٤٩٧/١ رقم الحديث: ١٥٩٢

(۶) أو جز المسالك: ١١/١

(۷) أو جز المسالك: ١١/١

(۸) عمدة القاري: ٤٥٧/٣

ما قبل سره ربط: د تیر شوی باب لاندې امام بخاری رحمته الله د حیض متعلق یوڅو مسائل ذکر کړي وو او اوس د دې باب لاندې په غیرایام حیض کښې بشکاره کیدونکې زیر او خاورین رطوبت حکم وی اود ټولو تعلق هم دم (وینې، سره دې) ^(۱)

د ترجمه الباب مقصد

حافظ ابن حجر رحمته الله وائي: حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني دامام بخاری رحمته الله غرض د حدیث عائشه رضی الله عنها «حتى تری القصة البيضاء» او حدیث باب، حدیث ام عطیه رضی الله عنها «كنالاعد الكدرة والصفرة شيئاً» په مینځ کښې تطبیق پیدا کول اوجمع کول دی. د حدیث عائشه رضی الله عنها حاصل دادي چه ترکومي پورې کرسف (مالوچ) بالکل سپین نه وی راوتلي د هغه وخته پورې هم حیض دې لکه چه د هغوی په نیز هر رنگین رطوبت په حیض کښې داخل دې. که په زیررنگ کښې وی او که په خاورین رنگ کښې وی او د حدیث ام عطیه رضی الله عنها حاصل دادي چه مونږ ښځو په خاورین رنگ او زیررنگ د وینې هیڅ نه گنړلو اودا به مو په حیض کښې نه شمیرلو. اوس دلته دوه متضاد خبرې مخې ته شوي: امام بخاری رحمته الله په دې ترجمه الباب کښې په دې دواړو کښې موجود تضاد ختم کړي دې په داسې معنی چه په ترجمه الباب کښې امام بخاری رحمته الله «غیرایام الحيض» قید اولگولو چه حدیث عائشه رضی الله عنها په ایام حیض باندې محمول دې اود حدیث ام عطیه رضی الله عنها په غیرایام حیض باندې محمول دی. اوس د حدیث عائشه رضی الله عنها مفهوم دا شو چه په ایام حیض کښې هر رنگین رطوبت او وینه په حیض کښې شمیر دی. اودام عطیه رضی الله عنها د روایت مفهوم دا شو چه د ایام حیض نه علاوه که د زیررنگ یا خاورین رنگ رطوبت راغلو نو هغه به حیض نه وی داسې په دواړو روایتونو کښې تعارض ختمیږي. ^(۲)

د شیخ الحدیث زکریا رحمته الله وائي: شیخ الحدیث زکریا رحمته الله فرماني چه زما په نیز دامام بخاری رحمته الله مقصد د دې ترجمه الباب نه د حضرت ام عطیه رضی الله عنها په سنن ابی داؤد کښې موجود روایت طرف ته اشاره کول دی دکوم الفاظ چه دادي: «كنالاعد الكدرة والصفرة بعد الطهر شيئاً» امام بخاری رحمته الله د ترجمه الباب الفاظ «غیرایام الحيض» نه د دې روایت الفاظ «بعد الطهر» طرف ته اشاره کړي ده. ^(۳)

الحدیث الأول

[۳۲۰]- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي عَطِيَّةٍ، قَالَتْ: «كَنَالَا لَعْدُ [ص: ۴۳] الْكَدْرَةَ وَالْصَّفْرَةَ شَيْئًا» ^(۴)

^(۱) هذا ما يستفاد من عمدة القاري: ۴۵۷/۳.

^(۲) فتح الباري: ۲۶/۱ لا مع الدراري: ۲۷۹/۲-۲۷۸.

^(۳) الكنز المتواري: ۲۹۶/۳.

^(۴) قوله: ام عطية: الحديث، ورواه الإمام أبو داود في الطهارة باب في المرأة ترى الكدرة والصفرة بعد الطهر رقم الحديث: ۳۰۷ والنسائي في الحيض باب الصفرة والكدرة رقم الحديث: ۳۶۸ وجامع الأصول في أديث الر سلو الكتاب الأول في الطهارة الباب السابع في الحيض، الفصل الثاني في المحتاضة والنفساء الفرع الثالث في الكدرة والصفرة: ۳۷۸/۷ رقم الحديث: ۵۴۲۹.

ترجمه: حضرت ام عطیہ رضی اللہ عنہا فرماتی ہے مونہ بہ خاورین اود زیر رنگ وینہ هیچ خیز نہ شمیرلو.

تراجم رجال

قتیبہ بن سعید: دا شیخ الاسلام راویۃ الاسلام بورجاء قتیبہ بن سعید بن جمیل بن طریف الشفقی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب إقضاء السلام من الإسلام لاتدی تیرشوی دی. (۱)

إسماعیل: دا اسماعیل بن ابراہیم بن مقسم رحمہم اللہ وسکون الفاف وفتح السین، بعدھا میم اسدی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب حب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من الإیمان لاتدی تیرشوی دی. (۲)

أیوب: دا ایوب بن ابی تمیمہ کیسان سختیانی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی کنیت ابوبکر دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب حلاوة الإیمان لاتدی تیرشوی دی. (۳)

صہبہ: دامشہور تابعی او عالم شیخ الاسلام ابوبکر محمد بن سیرین انصاری بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب اتہام الجنائز من الإیمان لاتدی تیرشوی دی. (۴)

أم عطیہ: دا صحابیہ نسیبہ بنت کعب انصاریہ رضی اللہ عنہا ده دا پہ خپل کنیت ام عطیہ سرہ مشہورہ ده. ددی حالات کتاب الوضوء باب التہن فی الوضوء والفعل لاتدی تیرشوی دی.

شرح حدیث: دجمہورو قول: علامہ ابن بطال رضی اللہ عنہ فرمائی جمہورو ددی حدیث ہم دغہ معنی کړې ده کومہ چہ امام بخاری رضی اللہ عنہ پہ ترجمۃ الباب کښل ذکر کړې ده. چنانچہ دا کثرو حضراتو پہ نیز د زیر رنگ رطوبت اود خاورین رنگ رطوبت کہ چرې دحیض پہ ورځو کښې راشی نو دا بہ ہم پہ حیض کښې شمیرلې کښی او کہ چرته دانی د ایام حیض نہ پس اولیدلو یا پہ نورو غیر ایام حیض کښې دا رنگونه دویني یا رطوبتونه اووینی نودې بہ څہ اعتبار نہ کښی اونه بہ دا حیض گنلې شی. ہم دغہ دحضرت علی رضی اللہ عنہ نہ ہم نقل دی او ہم دغہ دحضرات تابعین نہ سعید بن المسیب، عطاء، حسن ابن سیرین، ربیعہ، امام ثوری، امام اوزاعی، لیث، امام ابوحنیفہ، امام محمد، امام شافعی، امام احمد، او امام اسحاق رحمہم اللہ ہم مذهب دی. او ہم ددی طرف نہ امام بخاری رضی اللہ عنہ ہم پہ دې باب کښې اشاره کړې ده.

دامام ابویوسف رضی اللہ عنہ قول: دویم قول ددی رنگین رطوبتونوسره متعلق دامام ابویوسف رضی اللہ عنہ دی هغوی فرمائی کہ چرې زیر یا خاورین رنگ دحیض پہ ورځو کښې دحیض نہ وړاندې اولیدلې شو نود دغہ رنگ وینہ بہ حیض نہ شی شمیرلې او کہ چرې پہ آخری ورځو کښې دحیض د وینې نہ پس دارنگونه اووینی نو دا بہ ہم حیض شمیرلې کښی او ہم دا دامام ابوثور رضی اللہ عنہ مذهب ہم دی.

دامام مالک رضی اللہ عنہ قول: دریم قول دامام مالک رضی اللہ عنہ نہ پہ المدونۃ کښې نقل دی. امام مالک رضی اللہ عنہ فرمائی خاورین رنگ او زیر رنگ پہ ایام حیض او غیر ایام حیض دواړو کښې ہم حیض شمیرلې شی. خو

(۱) کشف الباری: ۱۸۹/۲.

(۲) کشف الباری: ۱۲/۲.

(۳) کشف الباری: ۲۶/۲.

(۴) کشف الباری: ۵۲۴/۲.

بنکاره خبره ده چه دامام مالک رحمته الله دا قول سراسر د حدیث د ظاهر نه خلاف دی. دغه شان د مذکوره حدیث مطابق دامام مالک رحمته الله په فتاوی کښې هم داسې څه خبره موجود نشته دې چه د زیر او خاورین رنگ اعتبار به نه شی کولې. البته دومره خبره ملاوړې که چرې دم حیض اودم استحاضه یوځانی شی اوبنځه په دې دواړو کښې تمیز اوفرق نه شی کولې نوبیا حکم دادې چه کله هغه دتور رنگ وینه اووینی نوهغه حیض دې اوکله چه هغه زیر یا خاورین یا سور رنگ اووینی نوهغه به طهر وی. لهذا دغسل کولونه پس به خپل مونځونه هم کوی او روژې به هم ساتی.

په آخره کښې علامه ابن بطال رحمته الله فرمائی زما خیال دادې چه امام مالک رحمته الله ته حدیث ام عطیه رضی الله عنها (مذکور فی الباب) نه دې رسیدلې. (په دې وجه په دې دواړو رنگونو کښې دغیر معتبر کیدلو قول دامام مالک رحمته الله نه نقل نه دي.) (۱)

د ابن رشد مالکی رحمته الله کلام: ابن رشد مالکی رحمته الله فرمائی چه د فقهاؤ په دې مسئله کښې اختلاف دې د زیر رنگ رطوبت اود خاورین رنگ رطوبت حیض دې که حیض نه دي؟ نودیو جماعت مذهب دادې چه دا دواړه رنگونه صرف په ایام حیض کښې حیض شمیر کیری هم دا د امام شافعی رحمته الله او امام ابوحنیفه رحمته الله مذهب دي. اوهم داسې یو روایت دامام مالک رحمته الله نه هم نقل دي. او مدونه کښې امام مالک رحمته الله نه نقل دی چه دا دواړه رنگونه به علی الاطلاق حیض شمیرلې شی. که په ایام حیض کښې راشی اوکه په غیر ایام حیض کښې. که غواړې نودی سره که وینه اوگوری اوکه اونه گوری. امام داؤد رحمته الله او امام ابویوسف رحمته الله فرمائی که دا دواړه رنگونه دحیض د وینې نه پس راشی نو حیض به شمیرلې کیری گنی نه به شمیرلې کیری.

د فقهاؤ په مینځ کښې ددې اختلاف وجه داده چه د حضرت ام عطیه رضی الله عنها حدیث په ظاهره د حدیث عائشه رضی الله عنها مخالف دي. نو چاچه حدیث عائشه رضی الله عنها ته ترجیح ورکړه نودهغوی په نیز به دا دواړه رنگونه هم علی الاطلاق حیض شمیرلې کیری که په ایام حیض کښې بنکاره شی اوکه په غیر ایام حیض کښې اوکه ددې نه وړاندې وینه راغلې وی اوکه نه وی راغلې. اوکومو حضراتو چه په دواړو احادیثو کښې د جمع اراده اوکړه نوهغوی حدیث عائشه رضی الله عنها په ایام حیض او حدیث ام عطیه رضی الله عنها په غیر ایام حیض باندې محمول کړي.

بل یو جماعت د حدیث ام عطیه رضی الله عنها ظاهری معنی اختیار کړې ده اودهغوی په نیز زیر اوخاورین رنگونه دواړه غیر معتبر دي. نه په ایام حیض کښې ددې څه اعتبار شته اونه په غیر ایام حیض کښې، که دحیض د وینې په شروع کښې وی اوکه د حیض د وینې په آخره کښې وی. ځکه چه دحضور پاک صلی الله علیه و آله ارشاد دي: «دمالحیض دمرأسود یعرف» اوینا زیر اوخاورین رطوبت په حقیقت کښې وینه نه ده بلکه دا دواړه هم فی الجمله د هغه رطوبتونو نه دی چه د بنځې درحم نه خارج کیری اوهم داد محمد بن حزم رحمته الله ظاهری مذهب دي. (۲)

د شیخ الحدیث زکریا رحمته الله تحقیق: شیخ الحدیث زکریا رحمته الله فرمائی چه ددې اختلاف وجه داهم ده چه دحیض وینه دمختلفو رنگونو کیدې شی هغه چرته یو رنگ سره خاص نه ده. (۳) چنانچه علامه

(۱) شرح ابن بطال: ۴۵۷/۱-۴۵۶.

(۲) بدایة المجتهد: ۵۵۱/۲-۵۵۰.

(۳) الكنز المتواری: ۲۹۷/۳.

دردير رحمته فرمائی «الحیض دم کصفرة او کدرة غریغ بنفسه» ددې قول په شرح کښې علامه دسوقی رحمته فرمائی چه د مصنف رحمته قول «کصفرة» حیض د وینې دپاره یو تمثیل پیش کول دی په دې اعتبار سره د زیر رنگ وینه همد حیض د وینې یو فرود دې..... اودا کوم چه بیان کړې شوې دې چه زیر او خاورین رنگ هم د حیض په وینه کښې شامل دی نوهم دا مشهور دی او په مدونه کښې دامام مالک رحمته مذهب دا بیا کړې شوې دې که زیر رنگ یا خاورین رنگ په ایام حیض کښې اووینی او که په غیر ایام حیض کښې اووینی په هر حال کښې به دا حیض شمیرلې کیږي او یو قول دا بیان کړې شوې دې چه زیر رنگ او خاورین رنگ په ایام حیض کښې راغلو نو حیض دې او په غیر ایام حیض کښې حیض نه دې اودا قول د ابن ماجشون رحمته دې اومازری رحمته او علامه باجی رحمته هم دا قول د امام مالک رحمته مذهب ګرځولې دې. (۱) لهدا ابن ماجشون مازری او علامه باجی رحمهم الله د قول مطابق امام مالک رحمته هم دې مسئله کښې جمهورو سره دې.

فائده: په دې تفصیل سره د علامه ابن بطال رحمته دا تردد هم ختمیږي چه امام مالک رحمته ته حدیث ام عطیه رحمته نه دې رسیدلې. او عین ممکن دې چه په شروع کښې نه وی رسیدلې او امام مالک رحمته هم هغه راتې قائم کړې وی کومه چه ابن بطال رحمته او ابن رشد مالکی رحمته قائم کړې او هم په دې وجه په موطا کښې هم دا حدیث نشته دې مګر روستو دا حدیث هغوی ته رسیدلې وی اویا هغوی رحمته هم د جمهورو په موافقت کښې قول اختیار کړې وی. (۲)

اشکال: دلته سوال دا پیدا کیږي چه حدیث ام عطیه رحمته خو مطلق دې نه خوپه دې کښې د ایام حیض تذکره شته اونه د غیر ایام حیض، نو بیا د کوم دلیل په بنیاد باندې د «غیر ایام الحیض» قید زیاتولې شی؟ جواب: جواب دادې چه پخپله ددې حدیث تقاضا ده دا «غیر ایام الحیض» سره مقید کړې شی ځکه چه ددې روایت د مطلب اخستل چه په دې کښې ذکر کړې شوې حکم عام دې ایام حیض او غیر ایام حیض دواړو ته شامل دې. د حدیث عائشه رحمته د وجې نه جائز نه دې ځکه چه دا امر ډیر واضح دې چه حضرت عائشه رحمته له راتلونکې ښځې د حیض په اختتام باندې زیر رطوبت یا خاورین رطوبت کتلو اویا به حضرت عائشه رحمته له ددې متعلق حکم معلومولو له راتلې نو حضرت عائشه رحمته هغوی ته دا خبر ورکړو چه دا دواړه رطوبتونه د حیض د بقایا جات نه دی اود دې هم هغه حکم دې کوم چه د حیض دې. دویمه خبره داده چه دا قید د امام ابو داؤد رحمته په سنن کښې موجود د حضرت ام عطیه رحمته روایت هم واضحه کوی ځکه چه په دې روایت کښې پخپله دا شرط موجود دې. د روایت الفاظ دادې: «کنا لاند الکدرة والصفرة بعد الطهارة» د طهر نه پس به مونږ د خاورین او زیر رطوبت اعتبار نه کولو. (۳) لکه چه د طهر نه وړاندې د ایام حیض دوران کښې به دا رطوبتونه هم حیض شمیرلې کیدو. امام بخاری رحمته چه کوم قید زیات کړو یا خود دې بنیاد د حضرت عائشه رحمته روایت دې یا هم پخپله د حضرت ام عطیه رحمته په روایت کښې دا قید موجود دې لکه چه اوس سنن ابی داؤد په روایت کښې

(۱) حاشیه الدسوقي فی علی الشرح الكبير: ۱۶۷/۱ الكنز المتواری: ۲۹۷/۳.

(۲) انوار الباری: ۴۷۰/۱۰.

(۳) سنن ابی داؤد کتاب الطهارة باب فی المرأة ترى الكدرة والصفرة... الخ رقم الحديث: ۳۰۷.

تیرشوی دی. (۱) علامه عینی رحمته اللہ علیہ فرمائی: «چہ دامام داؤد ددی روایت امام حاکم تصحیح کړې ده: «ابو اسماعیل رحمته اللہ علیہ الفاظ دادی: «کنا بعد الکدرۃ والصفرۃ حیضاً» (۲)

یواغراض اودهغې جواب: علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ دفرمانی چہ که څوک دا اعتراض اوکړې چہ دحضرت عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا نه روایت دي: «کنا بعد الکدرۃ والصفرۃ حیضاً» خودام عطیه رحمته اللہ علیہ نه ددې خلاف نقل دی، دا خوتعارض شو؟ نو جواب دادې چہ دحضرت عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا روایت په ایام حیض محمول دي اودهحضرت ام عطیه رضی اللہ تعالیٰ عنہا روایت غیرایام حیض محمول دي. (۳)

بل دحضرت عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا به حواله سره نقل کړې شوې روایت: «کنا بعد الکدرۃ والصفرۃ حیضاً» تخریج ابن حزم رحمته اللہ علیہ کړې دي او په کوم سندسره چہ نی دا حدیث روایت کړې دي هغه ابوبکر النہشلی د وجې نه بې بنیاد اوفضول دي ځکه چہ ابوبکر النہشلی کذاب دي. (۴)

دغه شان امام بیهقی رحمته اللہ علیہ دوه روایتونه دحدیث الباب به موافقت کښې پیش کړې په کوم کښې چہ د یو روایت سند ضعیف گرځولې دي اود دویم متعلق نی دا فرمانیلې دي چہ ددې سند امثل دي یعنی د رومبې روایت نه بهتر اوافضل دي. دواړه روایتونه لاندې ذکرکولې شی.

① عن عائشة أنها قالت: ما كنا بعد الكدرۃ والصفرۃ شيئاً ونحن مع رسول الله صلى الله عليه وسلم. قال البيهقي: فيه بحر السقاء وهو ضعيف. وروي معناه عن عائشة رضي الله عنها بأسناد أهل من ذلك، وهو:

② عن عائشة رضي الله عنها أنها قالت: إذا رأت المرأة الدم، فلتمسك عن الصلاة حتى تراه أبيض كالأبيض، فإذا رأت ذلك، فلتغتسل ولتصل، فإذا رأت بعد ذلك بغيره صفرۃ أو كدرۃ، فلتوضأ ولتصل، فإذا رأت دماً أحمر، فلتغتسل ولتصل. (۵)

دا روایتونه په دې امر کښې بالکل صریح دي چہ زیر اوخاورین رنگ په غیرایام حیض کښې غیرمعتبر دي او په ایام حیض کښې به دا په حیض کښې شمیرلې کیږي. (۶)

دعلامه انور شاه کشمیری رحمته اللہ علیہ تحقیق: علامه انورشاه کشمیری رحمته اللہ علیہ فرمائی چہ امام بخاری رحمته اللہ علیہ د رنگونو دفرق مسئله یوطرف ته هدر اوفضول گرځولې ده او بل طرف ته نی دغیرایام حیض قید اولگولو دکوم مفهوم چہ دا راؤخی چہ په ایام حیض کښې به د الوان اورنگونو اعتبارکیږي. (۷)

ددې نه پس علامه انورشاه کشمیری رحمته اللہ علیہ د ام عطیه رضی اللہ تعالیٰ عنہا د روایت تخریج کړې اوفرمانی چہ احناف حضرات ددې معنی داسې بیانوی: زمونږ په نیز د رنگونو په ذریعه فرق کولوڅه مسئله نه وه بلکه مونږ به ټول رنگونه هم حیض شمیرل اوحضرات شوافع ددې حدیث معنی داسې بیانوی مونږ به درنگونود فرق اعتبارکولو نود سور رنگ او تور رنگ وینه به مو حیض شمیرل او خاورین او زیر رنگ به مو غیرمعتبرگنولو ځکه چہ دا د استحاضه رنگونه دي دریمه شرح پخپله هم امام بخاری رحمته اللہ علیہ کړې ده د کوم حاصل چہ دادې چہ مونږ به په غیرایام حیض کښې رنگونه فضول گنرل ددې

(۱) شرح ابن بطال: ۴۵۸/۱-۴۵۷ شرح الکرمانی: ۲۰۱/۳-عمدة القاری: ۴۵۹/۳.

(۲) عمدة القاری: ۴۵۹/۳.

(۳) شرح الکرمانی: ۲۰۱/۳.

(۴) عمدة القاری: ۴۵۹/۳.

(۵) السنن الکبری: ۳۳۷/۱ رقم الحدیث: ۱۶۶، ۱۶۶۱.

(۶) عمدة القاری: ۴۵۹/۳.

(۷) فیض الباری: ۵۰۸/۱-۵۰۷، الذکتر المتواری: ۳/۲۹۶.

مفهوم دادې چه په ايام حيض کښې به مو اعتبار کولو. لکه چه امام بخاری رحمته الله د رنگونو په کتلو کښې ايام حيض او غير ايام حيض په اعتبار سره فرق کولو يعنی په دې وجه ئې د رنگونو د فرق اعتبار او کړو او هم په دې وجه ئې فضول او گرځول. ^(۱)

حاصل د کلام دا شو چه د حديث الباب درې معنې جوړيدې شې: ① مونږ به د حيض په موده کښې د رنگونو اعتبار نه کولو بلکه ټول رنگونه به هم حيض شميرلې کيدل. دا معنی دا حانفو موافق ده.

② مونږ به په غير ايام حيض کښې د رنگونو اعتبار نه کولو البته چه کله د حيض ايام وی نوبيا به مود دغه رنگونو اعتبار کولو دا معنی د شوافع موافق ده.

③ د رنگونو مطلق اعتبار نه کول نه په ايام حيض کښې اونه په غير ايام حيض کښې ^(۲) شيخ الحدي زکريا رحمته الله فرماني چه کومې معنې احنافو بيان کړې دی هغه د ظاهر بخاری رحمته الله زيات موافق دی. ^(۳)

حديث ترجمة الباب سره مناسبت: د حديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه په دواړو کښې دا بيان کړې شوی دی چه زير رطوبت او خاورين رطوبت په غير ايام حيض کښې غير معتبر دی او ددې هيڅ اعتبار نه شی کولې. ^(۴)

۲۶- باب: عِرْقُ الْأَسْتَحَاضَةِ.

ما قبل سره ربط: د باب سابق سره ربط دادې چه باب سابق کښې په غير ايام حيض کښې وتونکی زير او خاورين رطوبتونو حکم ذکر شو او د دې باب لاندې ددم استحاضه سره متعلق بحث کيږي. ^(۵)

د ترجمة الباب مقصد

علامه عيني رحمته الله رائي: علامه عيني رحمته الله فرماني چه دامام بخاری رحمته الله مقصد داخودل دی چه د استحاضه وينه د حيض وينه نه ده کومه چه درحم نه خارج کيږي بلکه استحاضه په حقيقت کښې د عاذل نومي يورگ نه خارج کيږي د کوم تصريح چه حديث باب الفاظ «هذا عرق» کښې ده. او ددې نه هم زيات واضح الفاظ دامام ابوداؤد د روايت دی. الفاظ دادې: «انما ذلك عرق وليست بالحيضة» ^(۶)

دعلامه رشيد احمد کنکوهي رحمته الله رائي: علامه رشيد احمد کنکوهي رحمته الله فرماني د امام بخاری رحمته الله مقصد داخودل دی چه د استحاضه وينه په حقيقت کښې د يورگ وينه ده. داد سيلين «مخرج البول والبراز» نه نه خارج کيږي. خارج من السيلين بل څيز دې او خارج من العرق بل څيز دې په دواړو کښې فرق دې. لهذا د دواړو احکام به مختلف وی يوشان احکام به ئې نه وی. ^(۷)

^(۱) فيض الباری: ۵۰۸/۱-۵۰۷، الكنز المتواری: ۲۹۶/۳.

^(۲) فيض الباری: ۵۰۸/۱-۵۰۷، الكنز المتواری: ۲۹۶/۳.

^(۳) الكنز المتواری: ۲۹۶/۳.

^(۴) عمدة القاری: ۴۵۸/۳.

^(۵) عمدة القاری: ۴۶۰/۳.

^(۶) سنن أبی داؤد کتاب النظارة من روی أن الحيضة إذا أدبرت، لا تدع الصلاة رقم الحديث ۲۸۲ عمدة القاری: ۴۶۰/۳.

^(۷) الأبواب والتراجم: ۶۶ الكنز المتواری: ۳/۳۳۰، لامع الدراری: ۲۸۲/۲-۲۸۱.

لکه چه د رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ به نیز داماد بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصد خارج من السبیلین او خارج من غیر السبیلین به مینخ کنی فرق اود احکام طرف ته اشاره کول دی.

خارج من السبیلین او خارج من غیر السبیلین به مینخ کنی فرق: د امام ترمذی رحمۃ اللہ علیہ تخریج کړې شوې روایت «إِنَّمَا ذَلِكَ عَرَقٌ» (۱) لاندې علامه رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه په دې کنبې په دې خبره باندې دلالت دې چه خارج من السبیلین او خارج من غیر السبیلین دواړه په ناقض کیدو کنبې برابر دی. سره ددې چه فی الواقع په دواړو کنبې فرق په خپل ځانی باندې ثابت دې بل دا وهم نه دی کیدل پکار چه په دم استحاضه هم د سبیلین (مخرج البول والبراز) نه د یو سبیل (مخرج البول) نه خارج کیرې ځکه چه دلته دسبیل نه مراد خاص مخرج البول دې اود استحاضه وینه د مخرج البول نه نه راوځي. البته دمنی او استحاضه لاز یوه ده. هم دغه حکم د برازو (کو متیازو) دلاري هم ده ځکه چه ترکومې پورې یوځیز حقیقه د براز په لار راوځي ځی هغې ته به خارج من المبرز حکم نه شی ورکولې سره ددې چه په ظاهر هغه د خارج من المبرز معلومیرې لکه د بواسیر غدود یعنی غوټې چه په ظاهر خارج من المبرز معلومیرې مگر په حقیقت کنبې هغه د خارج من المبرز حکم کنبې نه دی. فرق په دواړو کنبې دا دې چه خارج من غیر السبیلین سره طهارت هغه وخت نه ختمیرې ترکومې چه هغه اونه بهیرې خو خارج من السبیلین سره علی الاطلاق طهارت ختمیرې اوقفها، دغه نجاستونه کوم چه خارج من غیر السبیلین دی هم په دې حدیث اود دې معنی په نورو احادیثو سره ناقض الوضوء، گرځولی دی. (۲)

د شیخ الحدیث زکریا رحمۃ اللہ علیہ وائی: شیخ الحدیث زکریا رحمۃ اللہ علیہ فرمائی د سبیل نه مراد مخرج البول دې دې نه مراد فرج نه دې خودم استحاضه د فرج نه خارج کیرې.

دمولانا محمد حسن مکی رحمۃ اللہ علیہ وائی: مولانا محمد حسن مکی فرمائی چه دحيض وینه د رحم داجزا، نه خارج کیرې اود استحاضه وینه رحم سره نیز دې دعاذل نومې یو رگ نه خارج کیدو سره رحم کنب جمع کیرې او بیا د رحم نه خارج کیرې رحم غیر المبال دې یعنی په مخرجین کنبې داخل نه دې (۳)

الحديث الثاني

[۳۱] - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْنٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي ذَنْبٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ اسْتَحْيَضَتْ سَبْعَ سِنِينَ، فَسَأَلَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ، فَأَمَرَهَا أَنْ تَغْتَسِلَ، فَقَالَتْ: «هَذَا عَرَقٌ»، فَكَانَتْ تَغْتَسِلُ بِكُلِّ صَلَاةٍ.

(۱) جامع الترمذی کتاب الطهارة باب ما جاء في الاستحاضة تغتسل عند كل صلاة: رقم الحديث: ۱۲۹.

(۲) التکوب الدرې: ۱/۱۶۸-۱۶۹ الأبواب والتراجم: ۶۶ الكنز المتوازی: ۲/۲۹۸.

(۳) الأبواب والتراجم: ۶۶ الكنز المتوازی: ۳/۲۹۸.

(۴) قوله: عائشة: الحديث ورواه الإمام مسلم في كتاب الحيض باب المستحاضة وغسلها وصلاتها: رقم الحديث: ۷۵۵-۷۶۰، ترمذی في الطهارة باب ما جاء في المستحاضة أنها تغتسل عند كل صلاة: رقم الحديث: ۱۲۹، وأبو داود في الطهارة باب ما روى أن المستحاضة تغتسل لكل صلاة: رقم الحديث: ۲۸۸ والنسائي في كتاب الحيض باب ذكر الاستحاضة وإقبال الدم

ترجمه: د حضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت دي چه ام حبيبۀ رضي الله عنها تراووه كالپورې مستحاضه پاتې وه او هغې رضي الله عنها د حضور پاك نه ددې باره كښې تپوس او كړو نو حضور پاك هغې ته د غسل كولو حكم وركړو اوونى فرمائيل چه دا د رگ وينه ده بيا به حضرت ام حبيبۀ رضي الله عنها د هر مونځ دپاره غسل كولو.

تراجم رجال

ابراهيم ابن المنذر: دا ابراهيم بن المنذر بن عبدالله بن المنذر بن المغيرة قرشي اسدي حزامي مدني رضي الله عنه دې ددوی كښت ابواسحاق دي. ددوی حالات كتاب العلم باب من سئل علماً وهو مشغول في حديثه لاندې تير شوی دی. (١)

معن: دا امام الحديث ابو يحيى معن بن عيسى بن يحيى اشجعي مدني رضي الله عنه دي. ددوی حالات كتاب الموضوع باب ما يقع من التماسات في اليمن والماء لاندې تير شوی دی.

ابن أبي ذئب: دا امام محمد بن عبد الرحمن بن مغيرة بن حارث بن أبي ذئب قرشي عامري مدني رضي الله عنه دي. ددوی كښت ابوالنحارث دي او دې په ابن ابی ذئب سره مشهوره دي. د ابو ذئب نوم هشام دي. ددوی حالات كتاب العلم باب حفظه الإيمان لاندې تير شوی دی. (٢)

ابن شهاب: ددوی مكممل نوم ابو بكر محمد بن مسلم بن عبدالله بن عبدالله بن شهاب بن عبدالله بن الحارث بن زهره بن كلاب بن مرة بن كعب بن لؤي زهري مدني دي. ددوی حالات بدء الوحي ددریم حديث لاندې تير شوی دی. (٣) او نور حالات نې كتاب الغسل كښې هم راغلي دي.

عروة: دا عروة بن الزبير بن العوام رضي الله عنه دي. د دوی مختصر حالات بدء الوحي دویم حديث لاندې (٤) او تفصیلی حالات كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه لاندې تير شوی دی. (٥)

عمرة: دامشهوره تابعيه ابو الرجال محمد بن عبد الرحمن مور حضرت عمره بنت عبد الرحمن بن سعيد بن سعد بن زرارۀ انصاريه مدنيه رحمها الله ده. دا حضرت عائشه رضي الله عنها په لاس كښې لويه شوې ده. (٦) د حضرت عائشه رضي الله عنها احاديث دتولو نه زيات پيژندونكې ده (٧)

هغې دعائشه، حبيبۀ بنت سهل حمته بنت جحش ام المؤمنين حضرت ام سلمه خپل دمور شريك خور ام هشام بنت حارثه بن نعمان او رافع بن خديج رضي الله عنه وعنهن نه دحديث روايت كړې دي. او ددوی نه ددوی خوځي ابو الرجال محمد بن عبد الرحمن انصاري دهغه رور محمد بن عبد الرحمن انصاري د يوروايت مطابق د دوی وراره دي، دهغې دوه نمسی حارثه بن ابی الرجال او مالك بن ابی الرجال،

و دبارۀ رقم الحديث: ٣٥٢ وباب المرأة تكون لها أيام معلومة تحيضها كل شهر رقم الحديث: ٣٥٣ وباب ذكر الأقراء رقم الحديث: ٣٥٤ رابن ماجه في الطهارة باب ماجاء في المستحاضة إذا اختلط عليها الدم، فلم تقف على..... الخ رقم الحديث: ٦٢٤

(١) كشف الباري: ٥٨/٣.

(٢) كشف الباري: ٤٤٢/٤.

(٣) كشف الباري: ٣٢٦/١.

(٤) كشف الباري: ٢٩١/١.

(٥) كشف الباري: ٤٣٦/٢.

(٦) الكاشف: ٥١٤/٢ تهذيب الكمال: ٢٤١/٣٥ تهذيب التهذيب: ٣٨٩/١٢.

(٧) كتاب النقات لابن حبان: ٢٨٨/٥.

زریق بن حکیم، سعد بن سعید انصاری، سلیمان بن یسار، عبدالله بن ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم، عبد ربه بن سعید انصاری، عروة بن الزبیر، عمرو بن دینار، محمد مسلم بن شهاب زهري، یحیی بن سعید انصاری و افاطمة بنت منذر بن زبیر رحمۃ اللہ علیہا و علیہم حدیث روایت کوی. (۱)
امام یحیی بن معین رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: «ثقة حجة» (۲)، دامام علی بن المدینی رحمۃ اللہ علیہ بارہ کنبی راخی چه هغه به دحضرت عمره بنت عبد الرحمن تذکره په ډیر زیات عظمت سره کوله او هغه به فرمائیل: «عمرة أوثق العلماء بعائشة، الأوثق فيها» یعنی حضرت عمره بنت عبد الرحمن دحضرت عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا دعلم پیژندونکې یوه ډیره زیاته ثقه راوړه ده. (۳)، امام عجلې رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: «مدنية، تابعة، ثقة» (۴)، ابن حبان رحمۃ اللہ علیہ دهغوی ذکر کتاب الثقات کنبی کړې دي. (۵)

نوح بن حبيب قومسی فرمائی چه چاهم ددې نسب عمره بنت عبد الرحمن بن اسعد بن زرارہ بیان کړې دي هغه غلطی کړې ده صحیح دادي چه ذ عبد الرحمن دپلار نوم سعد بن زرارہ وو چه داسعد بن زرارہ رور دې څکه چه د اسعد بن زرارہ هېڅ اولاد نه وو. خلقو نه غلطی په دې وجه شوې چه مشهور اسعد بن زرارہ دي لیکن اولاد د سعد بن زرارہ وو. نوح بن حبيب قومسی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه ما دا خبره د علی بن المدینی رحمۃ اللہ علیہ او نورو خلقو نه اوریدلې ده چه دانصار نسب به پیژندونکی دی. (۶)

ابن المدینی رحمۃ اللہ علیہ د حضرت سفیان نه روایت کوی: «أثبت حديث عائشة حديث عمره، والقاسم، وعرة» (۷)، ابن سعد رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه حضرت عمره بنت عبد الرحمن دعلم شریعت نه ښه واقفه وه، تردې چه حضرت عمر بن عبد العزيز رحمۃ اللہ علیہ په خپل دور کنبی ابن حزم رحمۃ اللہ علیہ په دې خبره باندې مقرر کړې وو چه هغه دي دحضرت عمره بنت عبد الرحمن احادیث راجمع کړي. (۸)، حضرت عمر بن عبد العزيز رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: «ما بقى أحد أعلم بحديث عائشة من عمره» (۹)، امام شعبه فرمائی چه عبد الرحمن بن القاسم، دحضرت عمره بنت عبد الرحمن نه به دحضرت عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا دا حدیثو باره کنبی پوښته کوله. (۱۰)، دهغوی په تاریخ وفات کنبی اختلاف دي. چنانچه ابن ابی حاتم فرمائی چه دهغې انتقال په ۱۰۳ هجری کنبی شوي

(۱) تهذيب الكمال: ۲۴۱-۲۴۲/۳۵ تهذيب التهذيب: ۳۸۹/۱۲.

(۲) تهذيب الكمال: ۲۴۱/۳۵ تهذيب التهذيب: ۳۸۹/۱۲.

(۳) تهذيب الكمال: ۲۴۱-۲۴۲/۳۵ تهذيب التهذيب: ۳۸۹/۱۲.

(۴) معرفة الثقات للعجلي: ۴۵۶/۲.

(۵) ۲۸۸/۵.

(۶) تهذيب الكمال: ۲۴۱/۳۵ تهذيب التهذيب: ۳۸۹/۱۲.

(۷) تهذيب التهذيب: ۱۲/۳۸۹.

(۸) طبقات ابن سعد: ۴۸۰/۸.

(۹) تهذيب التهذيب: ۳۸۹/۱۲.

(۱۰) حواله بالا.

دې (۱) خوابو حسان زیادی فرمائی ۹۸ هجری کنبني انتقال شوې ده (۲) او یو قول داهم دې چه دهغې رحمها لله انتقال ۱۰۶ هجری کنبني شوې هغه وخت هغه د ۷۷ کالو په عمر کنبني وه (۳)
عائشة: دا ام المؤمنین حضرت سیده عائشه بنت ابی بکر صدیق رضی الله عنه ده. ددوی حالات «بدء الوحي» ددویم حدیث لاتدی تفصیلاً تیر شوی دی. (۴)

شرح حدیث

قوله: ان ام حبیبة:

ام حبیبه نوم دې که کنیت؟ دا د ام المؤمنین حضرت زینب بنت جحش رضی الله عنها خور حضرت ام حبیبه بنت جحش رضی الله عنها ده. دا په خپل کنیت سره مشوره ده. دواقدی او حربی وینا ده ددې کنیت ام حبیبه نه دې بلکه ددې کنیت ام حبیب بغیر ده. دې اوددهغې نوم حبیبه دې. هم دا قول امام دارقطنی رحمته الله هم راجح گرځولې دې. (۵) خو په روایاتو کنبني مشهور هم دغه دی چه دهغې کنیت ام حبیبه دې. هم دا غسانی رحمته الله صحیح گرځولې دې. دې نه علاوه حمیدی رحمته الله هم د سفیان رحمته الله نه په اثبات دهغه سره نقل کړې دي او دغه شان ابن اثیر رحمته الله هم د اکثر حضراتو نه په اثبات دهغه سره نقل کړې دي. (۶)
 د امام مسلم رحمته الله د عمرو بن الحارث رضی الله عنه نه نقل کړې شوی روایت نه معلومېږي چه ام حبیبه د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه بی بی وه. (۷) لیکن امام مالک رحمته الله په موطن کنبني «هشام عن أمیه عن زینب بنت أمی سلمة» په طریق سره روایت کوی چه «أخبارات زینب بنت جحش التي كانت تحت عبدالرحمن بن عوف وكانت تسخاض.... الحديث» (۸)

بعض حضراتو خودا وهم گرځولې دي اوبعض نورو حضراتو ونیلی دی چه هم دغه صحیح دی ځکه چه ام حبیبه کنیت دې او اصلي نوم زینب دې. پاتې شوه دا خبره چه دهغې دخور ام المؤمنین نوم زینب دې نودا څه د اشکال خبره نه ده ځکه چه دام المؤمنین اصلي نوم زینب نه دې بلکه دهغې اصلي نوم بره وو کوم چه روستو بیا رسول الله صلی الله علیه و آله په زینب سره بدل کړې وو. او غالباً زینب نوم ئی ځکه کیځودو دهغې خوږد کومې چه اصلي نوم زینب دې، په خپل کنیت سره مشهوره وه اودهغې کنیت دهغې په نوم باندې غالب وو دکوم د وجې نه چه دالباس اندیښنه نه وه. دهغوی یوه خور بله هم ده دکومې نوم چه حمنه وو او هغه هم دمستحاضات نه وه. (۹)

(۱) حواله بالا.

(۲) تهذیب الکمال: ۲۴۱/۳۵ تهذیب التهذیب: ۳۸۹/۱۲ کتاب النقات لابن حبان: ۲۸۸/۵.

(۳) تهذیب الکمال: ۲۴۱/۳۵.

(۴) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۵) فتح الباری: ۴۲۷/۱.

(۶) مسد الحمیدی: ۲۴۱/۱ دارالسقاء، أسد الغابة: ۳۰۲/۷.

(۷) صحیح مسلم کتاب الحيض باب المستحاضة وغسلها وصلاتها رقم الحديث: ۷۵۶.

(۸) الموطأ للإمام مالك کتاب وقوت الصلاة المستحاضة رقم الحديث: ۲۰۰۱.

(۹) فتح الباری: ۴۲۷/۱ عمدة القاری: ۴۶۱/۳.

داهل سیر وینا ده چه مستحاضه صرف حمنه بنت جحش وه خومحدثین حضرات فرمائی چه دواړه خویندې حضرت حمنه او حضرت ام حبیبه مستحاضه وې. یوقول داهم دې چه ام المؤمنین حضرت زینب رضی الله عنها هم مستحاضه وه لیکن دا قول صحیح نه دې. ^(۱) بعض حضراتو گمان دې چه د جحش ددویارو لونړو نوم زینب وو بیا داسې اوشو چه ام المؤمنین په خپل نوم سره مشهوره شوه حضرت ام حبیبه په خپل کنیت سره مشهوره شوه او حضرت حمنه په خپل لقب سره مشهوره شوه. لیکن دا حضرات په دې باندې دهیڅ قسم دلیل پیش کولونه قاصر دی. ^(۲)

اودموطا په حواله سره داخبره تیره شوې ده چه په دې کنیې ام حبیبه رضی الله عنها زینب بنت جحش په نوم سره موسوم کړې شوې ده. نوواضح دې وی چه صرف امام مالک رحمته الله علیه ام حبیبه ته زینب بنت جحش نه دی وئیلی بلکه امام ابوداؤد رحمته الله علیه هم په خپل سندسره ددې باب متعلق دابن ابی ذئب په طریق سره یوروايت نقل کړې دې او په هغې کنیې هغوی هم د ام حبیبه په ځانې باندې زینب بنت جحش ذکر کړې دې. اوددې توجیه ما قبل کنیې تیره شوې ده چه ام حبیبه اوزینب بنت جحش دواړه هم یوه ده البته زینب دهغې حقیقی نوم دې اود ام المؤمنین حقیقی اواصلي نوم زینب نه وو بلکه بره وو. ^(۳)

(وعن عمرة) ددې عطف په عروة باندې دې یعنی حضرت عروه او حضرت عمره بنت عبدالرحمن دواړه د حضرت عائشه رضی الله عنها نه روایت کوی. اکثر روات واؤ سره سند ذکر کړې دې البته د ابوالوقت او ابن عساکر په روایت کنیې واؤ محذوف دې. په داسې صورت کنیې دا روایت «عن عروة عن عمرة» په طریق سره وی لیکن صحیح اومحفوظ هم دغه دې چه دلته واؤ ثابت دې او امام زهري رحمته الله علیه ددې دواړو شیوخ نه دا روایت نقل کړې دې. ^(۴)

قوله: استعیضت بهم سنین. علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چه سنین خلاف قیاس دې دسنة جمع ده ځکه چه دجمع سالم شرط دادې چه دې مفرددې مذكر عاقل وی خوسته نه مذكر دې اونه عاقل دې. ^(۵) **دعلامه ملقن رحمته الله علیه کلام:** ابن ملقن رحمته الله علیه فرمائی چه په دې کنیې د ابن القاسم رحمته الله علیه دپاره دهغوی په مذهب باندې دلیل موجود دې. دابن القاسم رحمته الله علیه مذهب دادې که چرته یوه ښځه مستحاضه وی اوهغې د جهالت د وجې نه یا استحاضه حیض گنرلوسره مونځونه پریخودې وی نو په داسې ښځه باندې به د دغه مونځونه راگرځول لازم نه وی ځکه چه په مذکوره روایت کنیې حضور پاک حضرت ام حبیبه رضی الله عنها ته دتیرو شوو کالونو د مونځونود راگرځولو حکم نه وو فرمایلی. داستدلال نوره وجه داده چه کله حضرت ام حبیبه رضی الله عنها د خپلې مسئلې متعلق د رسول الله صلی الله علیه و آله نه تپوس اوکړو نوحضور پاک هغې ته دغسل کولو حکم ورکړو دکوم نه چه معلومه شوه چه ددې نه وړاندې هغې غسل نه وو کړې. که چرته غسل ئی کړې وې نوضرور به ئی دهغې تذکره کوله نوم معلومه شوه چه هغې داوږدې مودې

^(۱) اسد الغابه: ۳۰۲/۷ عمدة القاری: ۴۶۱/۳.

^(۲) فتح الباری: ۴۲۷/۱.

^(۳) فتح الباری: ۴۲۷/۱ مسند الطیالسی: ۵۴/۳.

^(۴) فتح الباری: ۴۲۷/۱ شرح الکرماني: ۲۰۲/۳.

^(۵) عمدة القاری: ۴۶۱/۳.

پوري خپل خان حائضه گنرلو او حضور پاک هم د آخری حیض نه پس د غسل حکم او فرمانیلو او د تیرو شوو مونځونو د راگرځولو حکم ئی ورته کړو. (۱)

د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د طرف نه جواب: حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چه د روایت الفاظ «استحضت سم سنين» کښې ددې خبرې هم احتمال دي چه په دې کښې د حضرت ام حبيبې رضی الله عنها ددې مرض پوره موده بیان کړي شوې وی چه هغې ته تراووه کالو پوري دغه بیماری وه. ددې خبرې نه مخ اړولوسره چه دا اووه کاله موده د رسول الله صلی الله علیه و آله نه د مسئلې تهوس کولونه وړاندې وی یاروستو، په داسې صورت کښې د ابن القاسم رحمته الله علیه دپاره ددې روایت نه په خپل مذهب باندې دلیل باقی نه پاتې کیږی. (۲)

قوله: فأمرها أن تغتسل: اسماعیلی رحمته الله علیه اودغه شان امام مسلم رحمته الله علیه اغتسال سره د صلاة هم اضافه کړې ده یعنی «اغتسلی وصلي». (۳)

ایا مستحاضه به دهر مونځ دپاره غسل کوی؟ شرح حضرات فرماني چه په مذکوره روایت کښې امر د اغتسال مطلق دي چه په تکرار باندې دلالت نه کوی چه دهر مونځ دپاره غسل کوه. لیکن حضرت ام حبيبې رضی الله عنها کیدې شی دغه قرینې د وجې نه دا گنرلې وی چه په دې امر کښې تکرار دي او هم په دې وجه به هغې دهر مونځ دپاره غسل کولو. (۴)

امام شافعی رحمته الله علیه فرماني چه رسول الله صلی الله علیه و آله هغې ته د غسل کولو او مونځ کولو حکم فرمانیلې وو اوهغه چه دي به دهر مونځ دپاره غسل کولو نوهغه د تطوع په توگه وو وجوبی غسل نه وو. (۵) هم دغه شان لیث بن سعد رحمته الله علیه فرماني چه دامام زهري رحمته الله علیه په روایاتو کښې دا خبره نشته دي چه حضور پاک دهر مونځ دپاره دغسل کولو حکم ورکړې وو بلکه دهر مونځ دپاره غسل کول د ام حبيبې رضی الله عنها ذاتی فعل وو چه دخپل طرف نه به ئی کولو. (۶)

هم دغه دجمهورو مذهب دي چه په مستحاضه باندې دهر مونځ دپاره غسل واجب نه دي سوا د متحیره البته مستحاضه به دهر مونځ دپاره اودس کوی. (۷)
اود دي تائید د امام ابوداؤد رحمته الله علیه د حضرت عکرمه رحمته الله علیه په طریق سره نقل کړي شوی دي روایت نه دعم کیږی: «ان امر حبیبة استحضت فأمرها صلی الله علیه وسلم أن تنظر أیام أقرأها ثم تغتسل وتصلی، فإذا رأت شيئاً من ذلك، توضأت وصلت» په دي روایت کښې ددې خبرې تصریح شته چه مستحاضه به هره میاشت په خپل ایام حیض کښې دهر مونځ وغیره نه منع کیږی اوددي نه پس به غسل کوی او مونځونه کول به شروع کوی. البته د استحاضه دوجې نه به دهر مونځ دپاره جدا اودس کوی. (۸)

(۱) التوضیح: ۱۳۷/۵-۱۳۶ شرح ابن بطلال: ۴۵۹/۱.

(۲) فتح الباری: ۱۲۷/۱.

(۳) فتح الباری: ۲۷/۱ صحیح مسلم کتاب الحيض باب المستحاضة وغسلها وصلاتها رقم الحديث: ۷۵۶-۷۵۵.

(۴) فتح الباری: ۴۲۷/۱.

(۵) فتح الباری: ۲۷/۱ عمدة القاری: ۴۶۲/۳.

(۶) صحیح مسلم کتاب الحيض باب المستحاضة وغسلها وصلاتها، فتح الباری: ۲۷/۱ عمدة القاری: ۴۶۲/۳.

(۷) فتح الباری: ۲۷/۱ عمدة القاری: ۴۶۲/۳.

(۸) فتح الباری: ۲۷/۱ سنن أبی داؤد کتاب الطهارة باب من لم الموضوء إلا عند الحدث، رقم الحديث: ۳۰۵.

د امام مهلب رحمته الله علیه دهرمونخ دپاره دغسل په بدم وجوب باندې استدلال: امام مهلب دروایت الفاظ «هذا عرق» نه په «عدم وجوب غسل لكل صلاة» باندې استدلال کړې دې هغه فرماني چه استحضاره دم عرق دې اودم عرق غسل نه واجب کوی. لهدا په دې باندې دهرمونخ دپاره غسل کول واجب نه دی (۱) په روایاتو کښې دهرمونخ دپاره د غسل د وجوب په زیاتې باندې جواب: اوس چه دادامام ابوداؤد رحمته الله علیه د سلیمان بن کثیر عن الزهري او ابن اسحاق عن الزهري په طریق سره نقل کړې شوی روایات دی (۲) او په هغې کښې چه دهرمونخ دپاره دغسل کولو کوم حکم ذکر دې. علماؤ په دغه روایاتو کښې موجود دغه زیاتې «فأمرها بالغسل لكل صلاة» مطعون گرځولې دې اوددې وجه داده چه دامام زهري رحمته الله علیه د اثبات تلامذه اودغه شان دهغه دحفاظ تلامذه دا زیاتې نه دې ذکر کړې لکه څنگه چه دلایت بن سعد رحمته الله علیه په حواله سره تصریح کړې شوي ده چه ابن شهاب رحمته الله علیه دا زیاتې نه دې ذکر کړې (۳) بل دابن اسحاق اوسلیمان بن کثیر دامام زهري رحمته الله علیه نه روایاتو کښې اضطراب دې لهدا ددې دواړو د روایاتو په وجه به حکم نه شی ورکولې. خودامام زهري رحمته الله علیه دحفاظ تلامذه دا زیاتې نه ذکر کولو سره دهغه مخالفت هم کړې دې (۴)

یواشکال اود هغې جواب: لیکن په دې باندې اشکال کیږي چه «وجوب غسل لكل صلاة» حکم صرف د امام ابن شهاب زهري رحمته الله علیه په روایت کښې نه دې بلکه په نورو روایاتو کښې هم دهرمونخ دپاره د غسل کولو حکم راغلې دې اود حکم نسبت هم دحضور پاک صلی الله علیه و آله طرف ته دې. چنانچه امام ابوداؤد رحمته الله علیه اویحیی بن ابی کثیر عن ابی سلمة عن زینب بنت ابی سلمة په طریق سره روایت کوی چه «..... فأمرها أن تغتسل عند كل صلاة» (۵)

نوجواب دادې چه اوس په داسې صورت کښې دزینب بنت ابی سلمة حدیث او دعکرمه رحمته الله علیه حدیث «به کوم کښې چه صراحت دې چه د یوځل نه پس به د هرمانخه دپاره اودس کوی» په دواړو کښې به د تطبیق لار اویستلې شی. دکوم صورت چه دادې په حدیث زینب کښې حکم په امر مندوب اومستحب کیدو باندې محمول کولې شی دې دپاره چه دواړه روایتونه جمع شی (۶) فأنه. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چه علامه خطابی رحمته الله علیه دا روایات په دې باندې محمول کړی دی چه حضرت ام حبیبه رضی الله عنها مستحاضه متحیره وه په دې وجه هغې ته دهرمونخ دپاره دغسل کولو حکم ورکړې شو خودا جواب صحیح نه دې ځکه چه د حدیث عکرمه رحمته الله علیه الفاظ: «أنه أمرها أن تغتسل أيام أقرها» اود امام مسلم رحمته الله علیه د روایت الفاظ «امكني قدر ما كانت تحسك حوضك» په دې باندې دلالت کوی چه حضرت ام حبیبه رضی الله عنها متحیره نه وه ځکه چه متحیره دخپل عادت ایام هیر کړې شوې وی (۷)

(۱) شرح ابن بطلال: ۵۸/۱ فتح الباری: ۴۲۷/۱.

(۲) سنن أبی داؤد کتاب الطهارة باب ماروی أن المستحاضة تغتسل لكل صلاة رقم الحديث: ۲۹۲.

(۳) فتح الباری: ۴۲۷/۱ فتح الباری لابن رجب: ۱۶۵/۲ إرشاد الساری: ۳۶۳/۱.

(۴) فتح الباری لابن رجب: ۱۶۶/۲.

(۵) سنن أبی داؤد کتاب الطهارة باب ماروی أن المستحاضة تغتسل لكل صلاة رقم الحديث: ۲۹۳.

(۶) فتح الباری: ۴۲۷/۱ إرشاد الساری: ۳۶۳/۱.

(۷) فتح الباری: ۴۲۷/۱.

لیکن زما «راقم» خیال دادی چه دحافظ ابن حجر رحمہ اللہ دا خبره په ظاهره صحیح نه ده ځکه چه علامه خطابی رحمہ اللہ خو «وجوب غسل لكل صلاة» په مستحاضه متحیره باندې محمول کړې دي. هغوی دا نه دي فرمایلی چه حضرت ام حبیبه رضی اللہ عنہا مستحاضه متحیره وه. دعلامه خطابی د کلام حاصل دادې چه په مذکوره روایت کښې اختصار دي. په دې کښې د حضرت ام حبیبه رضی اللہ عنہا دمکمل حال بیان نشته دي او په هره مستحاضه باندې دهرمونځ دپاره غسل کول هم واجب نه وی بلکه دهرمونځ دپاره دغسل وجوب صرف مستحاضه متحیره سره مختص دي چاته چه نه خودخپل عادت ایام یادوی اونه هغه دوینو په مینځ کښې فرق کولې شی. صرف د داسې صفت والا په مستحاضه باندې دهرمونځ دپاره غسل واجب دي. ځکه چه دداسې صفت والا مستحاضه په حق کښې په هروخت کښې داامکان موجود دي چه هغه به هم دغه وخت کښې دحيض نه پاکه شوې وی لهندا غسل واجب شو. (۱)

دعلامه ابن بطال رحمہ اللہ تحقيق: علامه ابن بطال رحمہ اللہ فرمائی چا چه په حديث ام حبیبه کښې «امرغسل لكل صلاة» ذکر کړې دي نو دا زیاتي په هغه حضراتو باندې حجت نه دي چه ددغه زیاتي باره کښې خاموش دي ځکه چه د ابن شهاب زهري رحمہ اللہ اثبات تلامذه دا زیاتي نه دي ذکر کړي اویا غسل واجب گرځول د فرائض نه دی اوهیڅ یو فرض بغیرد یقین نه نه ثابتیږی. اودلته خو نه په دې مسئله کښې مضبوط دلیل نه دهرمونځ دپاره د غسل واجب کیدل ثابت دی اونه په دلیل داجماع سره، بلکه اجماع صرف دحيض په ختمیدو باندې دغسل په واجب کیدو ده. (۲)

د امام طحاوی رحمہ اللہ تحقيق: امام طحاوی رحمہ اللہ فرمائی چه حديث ام حبیبه رضی اللہ عنہا، حديث فاطمه بنت ابی جیش په کوم کښې چه دهرمونځ دپاره داودس کولو حکم دي نه چه دغسل کولو دوجې نه منسوخ دي. ځکه چه حضرت عائشه رضی اللہ عنہا حديث فاطمه واخستو اود حديث ام حبیبه مخالفت کولوسره کومه فتوی جاری کړې وه هغه د وفات نبوی نه پس وه. اوحضرت عائشه رضی اللہ عنہا ښه پوهیدله چه هغه د حضور پاک په اقوال کښې د چا مخالفت کوی اودچا موافقت، اودا ممکن نه ده چه هغه ناسخ پریږدي او په

منسوخ باندې فتوی ورکړی بلکه هغه به یقیناً هم ناسخ اخستوسره فتوی ورکوی. (۳)

دکلام حاصل دا راؤخی چه یاخود «وجوب غسل لكل صلاة» حکم حضور پاک نه دي ورکړې بلکه دا د روات دخپل طرف نه اضافه ده یا سره ددې چه زیاتوالي ثابت دي نوییا دهرمونځ دپاره دغسل حکم په امرمندوب اومستحب کیدو باندې محمول دي اویاییا حديث ام حبیبه په حديث فاطمه بنت ابی جیش سره منسوخ دي. حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چه په ځانی د یوحديث ناسخ او بل حديث ته منسوخ ونیول نه اولی اوبهتر دادی چه دواړه روایتونه جمع کړي شی. (۴)

قوله: فكانت تقتل لكل صلاة: بعض حضرات فرمائی چه داد راوی خپل قول دي دحديث جز نه دي اوددې معنی داده چه حضرت ام حبیبه رضی اللہ عنہا به هغه وينځلو کوم چه په شرمگاه سره لگیدلو

(۱) اعلام الحديث للخطابی: ۳۲۸-۳۲۷.

(۲) شرح ابن بطال: ۵۸۹/۱.

(۳) شرح معانی الآثار: ۸۲۲/۱ المکتبة الحقانية، فتح الباری: ۲۸/۱ شرح ابن بطال: ۵۸۹/۱ عمدة القاری: ۴۶۲/۳.

(۴) فتح الباری: ۴۲۸/۱.

خکه چه د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا مشهور قول دادې چه په مستحاضه باندې دهر مونځ دپاره غسل کول واجب نه دی. (۱)

د حديث ترجمه الباب سره مناسبت: په حديث اوترجمة الباب کښې مناسبت بالکل واضح دې چه دواړو کښې د دم استحاضه په دم عرق کيدو باندې تذکره ده.

۲۷- باب: الْمَرْأَةُ تُحِيضُ بَعْدَ الْأَقَاصَةِ.

ماقبل سره ربط: د باب سابق سره مناسبت دادې چه باب سابق کښې دمستحاضه ښځې حکم بیان کړې شوې وو او اوس په دې باب کښې د حائضه ښځې سره متعلق یوبل حکم بیانولې شی او استحاضه او حیض دواړه هم د یوقبیل نه دی. (۲)

د ترجمه الباب مقصد: دامام بخاری رحمته اللہ علیہ مقصد داخودل دی چه د طواف افاضه کولونه پس کوم چه د حج لونی رکن دې چرته حیض شروع شی نودطواف وداع دپاره حصاریدل ضروری نه دی خپل کورته واپس کیدې شی. (خکه چه سریع داد حائضه ښځې په حق کښې ساقط کړې دې) هم طواف افاضه طواف رکن اوطواف زیارت ته (اوطواف یوم النحر) ونیلی شی. (۳)

ایا حائضه د طواف وداع کولونه بغیر واپس کیدې شی: په شروع کښې په دې مسئله کښې د اصحاب په مینځ کښې اختلاف وو که په ښځه باندې په داسې حالت کښې حیض شروع شی کوم وخت چه هغه دارکان حج نه فارغ شی اوصرف طواف وداع باقی پاتې شی نوایا ښځې له به دعذر ختمیدو انتظار کول وی یا د طواف وداع نه بغیرهم د مکې نه واپس کیدې شی؟ دمذکوره روایت نه معلومه شوه چه په داسې صورت کښې حائضه ښځه د طواف وداع کولونه بغیر دمکې نه واپس کیدې شی په داسې حالت کښې به دښځې نه طواف وداع ساقط شی اوهم دغه د جمهور علماؤ مذهب دې اوهم په دې کښې اتمه اریعه هم داخل دی. دمذکوره روایت نه د استدلال طریق دادې چه کوم وخت حضوریاک ته د حرت صغیه بنت حبیب باره کښې خبر ورکړې شو چه هغه حائضه شوې ده نو حضوریاک اوفرمائیل «أحابتناهی؟» یعنی ښکاری چه هغه به مونږ مکې ته د واپس کیدو نه منع کوی. لیکن بیا چه خبر ورکړې شو چه هغې طواف زیارت اداکړې دې نوحضوریاک اوفرمائیل چه بیا خو په واپس کیدو کښې هیچ حرج نشته دې. ددې نه معلومه شوه چه د حائضه نه طواف وداع ساقط دې البته د اصحاب یوجامعت ددې اختلاف کړې دې. دهغوی وینا ده چه دچا دپاره هم د مکې نه بغیرد طواف وداع واپسې جانز اوحوال نه ده تردې چه دحائضه دپاره هم (۴)

ابن المنذر رحمته اللہ علیہ فرمائی چه دادعدم جوازقول دحضرت عمر، حضرت عبدالله بن عمر او حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہم نه نقل دې. دا حضرات فرمائی که یوې ښځې د حج ټول ارکان ادا کړې وی اوصرف طواف وداع باقی وی نویا به هم دغه حائضه ښځه د طواف وداع دپاره دعذر ختمیدو انتظارکوی

(۱) شرح ابن بطال: ۴۵۸/۱ عمدة القاری: ۴۶۲/۳.

(۲) عمدة القاری: ۴۶۳/۳.

(۳) عمدة القاری: ۴۶۳/۳.

(۴) عمدة القاری: ۱۰/۱۳۶ شرح ابن بطال: ۴/۲۶ فتح الباری: ۵۸۷/۳ شرح الزرقانی علی الموطأ: ۵۰۲/۲ مرقاة

المفاتیح: ۳۱۱/۹-۳۱۰.

لکه چه د دوی په نیز څنگه طواف افاضه په دې واجب ده هغه شان طواف وداع هم په دې واجب ده ابن المنذر رحمته الله د احکم د حضرت عمر نه په صحیح سند سره عن نافع عن ابن عمر په طریق سره روایت کړې دې د روایت الفاظ دادی: «عن ابن عمر قال: طأقت امرأة بالبيت يوم النحر ثم صامت، فأمر عمر بحبسها عكة بعد أن ينفر الناس، حتى تطهر وتطوف بالبيت» یعنی ابن عمر رحمته الله فرمائی یوځل داسې اوشو چه په یوه بنځه باندې په لسم ذی الحجه (یوم النحر) طواف (زیارت) کولونه پس حیض شروع شو، نو حضرت عمر رحمته الله هغې ته هم په مکه کښې د حصاریدو حکم ورکړو تر هغه وخته پورې چه هغه د حیض نه پاکه شی او طواف (وداع) او کړی.

دې نه پس ابن المنذر رحمته الله فرمائی چه حضرت ابن عمر او حضرت زید بن ثابت رحمته الله نه خو ددې خپل قول نه رجوع ثابته ده. پاتې شوه خبره د حضرت عمر رحمته الله، نو د دې په جواب کښې د ثبوت په توگه مونږ سره د حضرت عائشه رضی الله عنها حدیث باب دې. دغه شان د حدیث باب دمعنی نورو روایاتونه هم د حضرت عمر رحمته الله د مذهب مخالفت کیږی. (۱)

چنانچه ابن ابی شیبه رحمته الله د قاسم بن محمد په طریق سره روایت کړی: «كان الصحابة يقولون: إذا أفاضت المرأة قبل أن تمحض، فقد فرغت إلا عمر رضي الله عنه، فإنه كان يقول: آخر عهدنا بالبيت»^(۲)، یعنی حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم په فرمائیل که چرې بنځه د حیض شروع کیدونه وړاندې طواف زیارت او کړی نو هغه د حج نه فارغ کیږی، بغیرد حضرت عمر رحمته الله وینانه، ځکه چه هغوی به فرمائیل چه ددې آخری عمل طواف (وداع) دې.

بل د حضرت عمر رحمته الله په موافقت کښې د حضور پاک نه نورو صحابه کرامو رضی الله عنهم هم دا مسئله روایت کړې ده چنانچه امام احمد رحمته الله امام ابوداؤد رحمته الله او امام طحاوی رحمته الله د «ولین بن عبد الرحمن عن الحارث بن عبد الله بن أوس الثقفي» په طریق سره روایت کوی: «أثبت عمرو رضي الله عنه، فسأله عن المرأة تطوف بالبيت يوم النحر، ثم تمحض؟ قال: لكن آخر عهدنا بالبيت، فقال الحارث: كذلك أفناني رسول الله صلى الله عليه وسلم. فقال عمر: أريت عن يديك! سألتني عن شيء سألت عنه رسول الله صلى الله عليه وسلم، لكما أخالفه.....!»، یعنی حارث بن عبدالله بن اوس ثقفی رضی الله عنه فرمائی زه حضرت عمر رحمته الله له راغلم اودهغوی نه مې دهغه بنځې باره کښې سوال او کړو چاته چه د یوم النحر د طواف زیارت نه پس حیض راغلې وی؟ نو حضرت عمر رحمته الله او فرمائیل د دغه بنځې آخری عمل طواف (وداع) کیدل پکار دی. په دې باندې حارث بن عبدالله رضی الله عنه او فرمائیل ماته رسول الله صلی الله علیه و آله په دې مسئله کښې په دې باندې فتوی راکړې وه نو حضرت عمر رحمته الله او فرمائیل ستا لاسونه دې مات شی تامانه د یوداسې څیز باره کښې سوال او کړو دکوم چه تاد حضور پاک نه هم تپوس کړې، دې دپاره چه مادهغوی مخالفت کړې وې. دا الفاظ د امام ابوداؤد رحمته الله د روایت دی. (۳)

(۱) عمدة القاری: ۱۰/۳۶ شرح ابن بطال: ۴/۲۶۴ فتح الباری: ۳/۵۸۷ شرح الزرقانی علی الموطأ: ۲/۵۰۲ مرقاة المفاتیح: ۳۱۱/۹-۳۱۰.

(۲) مصنف ابن ابی شیبہ: ۸/۱۴۰ رقم الحديث: ۱۳۳۴۰.

(۳) سنن أبی داؤد کتاب المناسک باب العائض تخرج بعد الإفاضة رقم الحديث: ۲۰۰۴ مسند الإمام أحمد. مسند حارث بن عبدالله بن عوف: ۲۴/۱۷۵ رقم الحديث: ۱۵۴۴ شرح معانی الآثار کتاب المناسک باب المرأة تحيض بعد ما طأقت للزيارة رقم الحديث: ۳۷۴۷.

امام طحاوی رحمہ اللہ فرمائی کہ حدیث حضرت عمر رضی اللہ عنہ او نور احادیث د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا د روایت باب اوحدیث ابن عباس رضی اللہ عنہما دوجی نہ منسوخ دی۔ حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما روایت امام طحاوی رحمہ اللہ پہ دی سندسہ ذکر کری دی: «حدثنا یونس قال حدثنا سفیان عن ابن طاووس عن أمه عن ابن عباس: أمر الناس أن يكون آخر عهدهم بالبيت إلا أنه قد خفف عن المرأة الحائض» (۱) یعنی خلقتہ بہ حکم ورکولی شو چه حج کولوخت کنیسی دهغوی آخری عمل دی د بیت الله طواف وی، البتہ حائضہ پنخہ باندي په دی معاملہ کنیسی تخفیف کری شوي دي.

دا روایت امام مسلم رحمہ اللہ هم روایت کری دي (۲) لیکن په دی باندي اشکال کیدی شی چه د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه په دی مسئلہ کنیسی مطلق روایت هم نقل دی په کوم کنیسی چه دحائضہ استثنی نشته دي اود هغه روایت تخریج امام طحاوی رحمہ اللہ کری دي. د روایت الفاظ دادی: «حدثنا یونس قال حدثنا سفیان عن سلمان وهوان أبي مسلم الأحمول عن طاووس عن ابن عباس: قال: كان الناس ينفرون من كل وجه، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا ينفرون أحد حتى يكون آخر عهده الطواف بالبيت» (۳) یعنی حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمانیل چه خوک دي هم د طواف وداع نه بغیر واپس نه شی. چنانچه دا روایت دچانه هم په طواف وداع ساقط کیدو باندي دلالت نه کوی. (۴)

الحديث الأول

[۳۳۳]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمْرِوَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا قَالَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ صَفِيَّةَ بِنْتَ حَمِيٍّ قَدْ حَاضَتْ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَعَلَّهَا تَحْيِضُنَا أَلَمْ تَكُنْ طَائِفَتَ مَعَكُنَّ»، فَقَالُوا: بَلَى، قَالَ: «فَاخْرُجِي» (۱) ۱۲۴۶، ۱۲۷۰، ۱۲۷۳، ۱۲۸۲، ۴۱۴۰، ۵۰۱۹، ۵۸۰۵

توجه: حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا دنبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کنیسی عرض اوکړواي د الله تعالی رسول صلی اللہ علیہ وسلم په صفيه بنت حبی باندي حیض شروع شوي دي. حضور پاک اوفرمانیل ښکاری چه هغه به مونږ دتلو نه منع کری، آیا هغې تا سره طواف زیارت کری وو؟ عرض ئی اوکړو اوجی. حضیاک اوفرمانیل بیا خوځنی چه خو.

(۱) شرح معانی الآثار کتاب المناسک باب المرأة تحيض بعد ما طافت للزيارة رقم الحديث: ۲۳۵-۲۳۳ رقم الحديث: ۳۷۵.

(۲) صحيح مسلم كتاب الحج باب وجوب طواف الوداع وسقوطه عن الحائض رقم الحديث: ۳۲۲.

(۳) شرح معانی الآثار کتاب المناسک باب المرأة تحيض بعد ما طافت للزيارة رقم الحديث: ۳۷۳۹. عمدة القاری: ۱۰/۱۳۷.

(۴) قوله: عائشة: الحديث، أخرجه الإمام البخاري أيضاً في الحج باب الزيارة يوم النحر رقم الحديث: ۱۷۳۳ وكذا في المغازي باب حجة الوداع رقم الحديث: ۴۱۰۱ والإمام مسلم في الحج باب وجوب طواف الوداع وسقوطه عن الحائض رقم الحديث: ۳۲۲ والإمام أبو داود في المناسك باب الحائض تخرج بعد الحديث: ۲۰۰۳ والنسائي في كتاب الحيض باب المرأة تحيض بعد الإناض رقم الحديث: ۳۹۱ والإمام ابن ماجه في المناسك باب الحائض تنفر قبل أن تودع رقم الحديث: ۲۰۷۳-۲۰۷۲ وجامع الأصول في احاديث الرسول صلى الله عليه وسلم: ۴/۲۰ رقم الحديث: ۱۴۸۸.

تراجم رجال

عبدالله بن یوسف: دا مشهور امام اومحدث ابو محمد عبدالله بن یوسف تنیسی کلاعی دمشقی رحمته دی. ددوی مختصر حالات بدء الوحی د دویم حدیث لاندې ^(۱) او تفصیلی حالات کتاب العلم باب لهله العلم الشاهد الغائب د رومی حدیث لاندې تیر شوی دی. ^(۲)

مالک: دا امام دارالهجرة عالم المدینه امام مالک بن انس بن مالک بن ابی عامر بن عمرو الاصبحی المدنی رحمته دی. ددوی کنیت ابو عبدالله دی. د دوی مختصر حالات بدء الوحی دویم حدیث لاندې ^(۳) او تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن د وړاندې حدیث لاندې ذکر کولې شی. ^(۴)

عبدالله بن أبي بكر: دا عبدالله بن ابی بکر مدی انصاری رحمته دی. امام احمد بن حنبل رحمته فرمائی «حدیثه شفاء» ددوی حالات کتاب الوضوء باب الوضوء مرتین مرتین لاندې تیر شوی دی.

أبو بکر بن محمد بن عمرو بن هزم: دا ابو بکر بن محمد بن عمرو بن حزم انصاری خزر جی نجاری مدنی رحمته دی. ابو بکر دوی نوم دی اوبعض حضراتو ددوی کنیت ابو محمد ذکر کړې دی. ددوی حالات کتاب العلم باب کیف یقبض العلم لاندې تیر شوی دی. ^(۵)

عمرة بنت عبدالرحمن: دا مشهوره تابعیه ابو الرجال محمد بن عبدالرحمن مور حضرت عمره بنت عبدالرحمن بن سعید یا سعد بن زراره انصاریه مدینه رحمة الله ده. دا حضرت عائشه رضی الله عنها په لاس کښې لویه شوې ده. ^(۶) د حضرت عائشه رضی الله عنها احادیث د ټولو نه زیات پیژندونکې ده. ^(۷)

عائشة: دا ام المؤمنین حضرت سیده عائشه بنت ابی بکر صدیق رضی الله عنها ده. ددوی حالات «بدء الوحی» دویم حدیث لاندې تفصیلاً تیر شوی دی. ^(۸)

شرح حدیث

قوله: (إن صفیة بنت حیى: صفیة) (بفتح الهمزة وكسر الفاء وتشديد التثنية) بنت حى (بضم الهمزة وبالتثنية) (الأول مفتوحة والثانية مشددة) ابن الخطيب (بفتح الهمزة والحاء المعجمة وإهمال الطاء النضرية) (بفتح النون وسكون الصاد المعجمة).

د حضرت صفیه بنت حیى تعارف: د حضرت صفیه بنت حیى بن اخطب رضی الله عنه نسب د حضرت موسی عليه السلام رور حضرت هارون عليه السلام سره ملایوېږي. د فتح خیبر په موقع باندې د مال غنیمت په توگه

^(۱) کشف الباری: ۲۸۹/۱.

^(۲) کشف الباری: ۱۱۳/۴.

^(۳) کشف الباری: ۲۹۰/۱.

^(۴) کشف الباری: ۸۰/۲.

^(۵) کشف الباری: ۶۹/۴.

^(۶) الکاشف: ۵۱۴/۲ تهذیب الکمال: ۲۴۱/۳۵ تهذیب التهذیب: ۳۸۹/۱۲.

^(۷) کتاب الثقات لابن حبان: ۲۸۸/۵.

^(۸) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

د حضور پاک لاس ته راغله حضور پاک هغه آزاده کړه او ورسره یې نکاح اوکړه او دهغې آزادی یې دهغې حق مهر مقرر کړو. دې نه لس احادیث نقل دی په کوم کښې چه یو حدیث امام بخاری رحمته الله علیه روایت کړې دې. علامه واندی رحمته الله علیه فرمانی چه ددې انتقال د حضرت معاویه رضی الله عنه په دور خلافت کښې ۳۶ هجری کښې شوې. (۱)

قوله: لعلمنا تحسنا: دلته لعل دترجی دپاره نه دې بلکه یا خود استفهام په معنی کښې دې چه آیا اوس به هغه مونږ دتلو نه منع کوی؟ یا بیا دتردد پیدا کولو په معنی کښې دې اویا بیا ظن او گمان، یا هم ددې په شان معنی کښې دې. یعنی ښکاری چه هغه به مونږ منع کړی، یا زما گمان دې چه هغه به مونږ منع کوی. (۲)

اوددې جملې مطلب دادې حضور پاک ته چه کله دصفیه بنت حبیب رضی الله عنها دحیض متعلق خبر ورکړې شو نو حضور پاک د استفهام یا دتردد او گمان په توگه دا اوونیل چه ښکاری اوس به هغه مونږ دمکې نه مدینې طرف ته د واپس تلو نه منع کوی. ځکه چه طواف رکن (افاضه او زیارت) فرض دې اوترکوي چه هغه پاکه شوې نه وی او طواف زیارت یې نه وی کړې مونږ به هم هغې سره حصار پړو. خو چه بیا کله رسول الله صلی الله علیه و آله د طواف زیارت متعلق تپوس اوکړ نو حضور پاک ته اوخودلې شو چه او جی هغوی طواف زیارت ادا کړې دې نوییا حضور پاک او فرمائیل چه کله فرائض اداشوی دی نو اوس په واپسني کښې هیڅ حرج نشته دې. (۳)

قوله: طاقات: دلته دطواف نه مراد طواف زیارت دې او بعض نسخو کښې دطاقت په ځانی د افاضت لفظ استعمال شوې دې یعنی هغې تاسو ښخوسره طواف افاضه ادا نه کړو؟ طواف ته طواف افاضه طواف رکن او طواف زیارت هم وائی. (۴)

قوله: فقالوا: یعنی دې ښځو اودوی سره چه ددوی محرم خپلوان وو هغوی اوونیل خودا توجیه صحیح نه ده ځکه چه په دې کښې مؤنث په مذکر باندې غالب کول دی. (۵)
علامه کرمانی رحمته الله علیه فرمانی «فقالوا: أي: قال الناس» یعنی خلقو اوونیل گنی د سیاق کلام تقاضا ده چه دلته فقلن د جمع مؤنث صیغه یا بیا فقلنا د جمع متکلم صیغه کیدل پکار دی. (۶)

علامه عینی رحمته الله علیه فرمانی چه بهتر توجیه داده چه د «قالوا» معنی «قال المحاضون هناك» سره اوکړې شی اوبنکاره شان خبره ده چه دې حاضرین کښې سړی هم وو او ښځې هم. (۷)

قوله: فأخرجني: اکثر روا ت هم دغه شان مفرد مؤنث مخاطب په صیغه سره روایت کړې دې دمستملی رحمته الله علیه او کشمیهنی رحمته الله علیه په روایت کښې «فأخرجن» د جمع مؤنث مخاطب صیغه ده. (۸)

(۱) شرح الکرمانی: ۲۰۳/۳ عمده القاری: ۴۶۳/۳ [ارشاد الساری: ۳۶۳/۱]

(۲) شرح الکرمانی: ۲۰۳/۳ عمده القاری: ۴۶۳/۳ منحة الباری: ۶۶۰/۱

(۳) حواله بالا.

(۴) شرح الکرمانی: ۲۰۳/۳ عمده القاری: ۴۶۳/۳ منحة الباری: ۶۶۰/۱

(۵) عمده القاری: ۴۶۴/۳

(۶) شرح الکرمانی: ۲۰۳/۳ منحة الباری: ۶۶۰/۱

(۷) عمده القاری: ۴۶۳/۳ [ارشاد الساری: ۳۶۳/۱]

د فاجر جي مخاطب ڏي؟ فاجر جي دمفرد مؤنث مخاطب صيفه ڪيدو په صورت ڪنبي به توجيه داني چي حضور پاك دغائب نه دحاضر طرف ته التفات فرمائيلي دي او حضرت صفيه بنت حبي (رضي الله عنها) تي حاضره گئير لوسره هئي ته د روانيدو حڪم ورکري دي. يا بيا دلته خطاب هم حضرت عائشه (رضي الله عنها) ته دي ڇڪه چي د حضرت صفيه بنت حبي (رضي الله عنها) باره ڪنبي خبر ورکونگي هم حضرت عائشه (رضي الله عنها) به دي وجه حضور پاك خطاب هم هئي ته اوفرمائيلو چي ڇني دمکي نه دمديني طرف ته روانيڻي. ڇڪه چي کله تاسو خروج اوکري ئي نوبنگاره خبره ده چي بيا به دصفيه بنت حبي (رضي الله عنها) دپاره هم دلته حصاريدل ٿيک نه وي ڇڪه چي فرض خواهي هم اداکري دي لهنذا ستاسو په روانيدو به هغه هم روانه شي. دي نه علاوه يوه بله توجيه هم بيان ڪري شوي ده اوهغه داده چي دلته ڪلام مقدر دي اوتقديري عبارت داسي دي: «قال النبي صلى الله عليه وسلم لعائشة: قولي لها: اخرجي» (١) او دويم صورت فاجر جي سياق موافق دي. (٢) علامه عيني (رحمته الله عليه) فرمائي چي دلفظ فاجر جي په شروع ڪنبي موجود فاء ڪنبي دري احتمال ده. رومي احتمال دادي چي دا فاء د اما مقدره په جواب ڪنبي دي اوتقديري عبارت داسي دي. «اما أنت فاجر جي کما يخرج غيرك» دويم احتمال دادي چي دا فاء زانده ده اودريم احتمال دادي چي ددي جملي عطف په جمله محذوفه باندې دي دكوم تقديري عبارت چي دادي: «اعلمي أن ما عليك التأخر، فاجر جي» (٣)

د حديث باب نه مستفاد امور: شراح ڪرامو ددي حديث لاندې ليکلي دي چي په دي حديث ڪنبي دا لائيندري دريو امورو باندې دليل دي (١) دحائضه نه طواف وداع ساقط دي (٢) طواف افاضه رڪن دي د كوم اداڪول چي ضروري دي (٣) طواف افاضه د چانه هم ساقط نه دي نه د حائضه نه آونه د بل چانه. (٤) لهنذا ڪه په يوه بنجه باندې د طواف افاضه د اداڪولونه وړاندې حيض راغلو نوهم به هم هلته انتظار ڪوي تردې چي هغه پاڪه شي اوبيا طواف افاضه اداکري اوڪه چري ڇوڪ حائضه د طواف زيارت نه وړاندې خپل وطن ته واپس شوه نود طواف زيارت نه ڪولو په وجه نه به هغه هم محرمه پاتي وي ترڪومي چي هغه طواف زيارت ادا نه ڪري. (٥)

بل په صحيح مسلم ڪنبي دي: «قالت صفيه: ما أراني إلا جئتكم. قال: عفرني حلقى أو ما كنتا طفت يوم النحر؟ قالت: بل لبي، قال: لا بأس، انقري» ددي په شرح ڪنبي علامه نووي (رحمته الله عليه) فرمائي چي ڪله حضرت صفيه بنت حبي (رضي الله عنها) ته د طواف وداع نه وړاندې حيض راغلو نوحضرت صفيه (رضي الله عنها) اوفرمائيل چي اوس زما دپاره طواف ڪول ممڪن نه دي ڇڪه چي دهغي گمان دا وو چي د حائضه نه هم طواف وداع ساقط نه

(١) عمدة القاري: ٤٦٣/٣ شرح الڪرماني: ٢٠٣/٣ إرشاد الساري: ٣٦٣/١ منحة الباري: ٦٠/١

(٢) عمدة القاري: ٤٦٤/٣ شرح الڪرماني: ٢٠٣/٣ إرشاد الساري: ٣٦٣/١

(٣) حواله بالا.

(٤) عمدة القاري: ٤٦٤/٣

(٥) شرح الڪرماني: ٢٠٣/٣ عمدة القاري: ٤٦٤/٣ منحة الباري: ٦٠/١ فتح الباري لابن رجب: ١٧٢/٢ شرح

النووي على صحيح الإمام مسلم: ٨١/٩-٨٠

(٦) شرح الڪرماني: ٢٠٣/٣ عمدة القاري: ٤٦٤/٣ منحة الباري: ٦٠/١ فتح الباري لابن رجب: ١٧٢/٢ شرح

النووي على صحيح الإمام مسلم: ٨١/٩-٨٠

دې. لیکن چه کله حضور پاک ته خبر اوشو اوحضوريك دهغي نه د يوم النحر د طواف تپوس اوکړو نو حضرت صفیه (رضی الله عنها) په اثبات کښې جواب ورکړو په دې باندې حضور پاک افرمانیل «بکفیک ذلک» یعنې بس بیاخودا طواف رکن ستاد پاره کافی دې. ځکه چه طواف رکن خو حضرت صفیه (رضی الله عنها) ادا کړې وو. لهدا هغه ئی اوس په ذمه باقی پاتې نه شو او طواف وداع د حیض په وجه ساقط شو. (۱)

د دې روایت نه داهم معلومه شوه چه حدیث: «لا یغفرن أحد حتی یتیمکون آخر عهده بالیته» نه دحائضه مسئله مستثنی ده ځکه چه په حائضه باندې طواف وداع نشته دې اوداهم معلومه شوه چه د محرم دپاره بغیرد طواف زیارت نه دمکې نه وتل جائز نه دی. لهدا که څوک بغیرد اداکولونه اوځی نوحلال کیږی به هم نه ترکومي چه واپس رانه شی او طواف زیارت ادا نه کړی. (۲)

علامه عینی (رحمته الله) فرمائی چه که ښځه د طواف زیارت کولونه وړاندې دمکې نه لاړه نوهمیسه به محرمه پاتې وی ترکومي پورې چه طواف نه کوی. دهغي خاوند دې سره جماع هم نه شی کولې الیه د جماع نه علاوه به په نوروامورو کښې هغه محرمه نه شمیرلې کیږی. (۳)

حدیث اوترجمة الباب کښې مناسبت: حدیث اوترجمة الباب کښې مناسبت واضح دې اوهغه داسې چه په ترجمه الباب کښې د طواف افاضه نه پس دښځې حائضه کیدو عنوان قائم کړې شو اوبیانی په حدیث کښې دحضرت صفیه (رضی الله عنها) واقعه ذکر کړه چه هغې ته هم د طواف افاضه نه پس حیض راغلی وو یعنې په ترجمه الباب اوحديث دواړو کښې دطواف افاضه نه پس دښځې د حائضه کیدو ذکر دې. (۴)

المحدث الثاني

[۳۳۳]- حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «رُفِضَ لِلْحَائِضِ أَنْ تَتَغَرَّأَ إِذَا حَاضَتْ»

۳۳۰- وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ: "فِي أَوَّلِ أَمْرِهِ إِذَا تَغَرَّأَتْ، ثُمَّ سَمِعَتْهُ يَقُولُ: «تَتَغَرَّأُ إِنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ»» (*) (۱۷۲۸، ۱۷۲۹، ۱۷۲۷)

توجه: حضرت عبد الله ابن عباس (رضی الله عنه) فرمائی چه دحائضه دپاره (چه هغې طواف زیارت اداکړې وی) رخصت دې که چرې هغه حائضه شوې ده نوهغه دې کورته ځی. حضرت ابن عمر (رضی الله عنه) به په شروع

(۱) شرح النووي علی صحیح الإمام مسلم: ۱۵۳/۸ شرح الکرمانی: ۲۰۳/۳ منحة الباری: ۱/۶۶۰ فتح الباری لابن رجب: ۱۷۲/۲ عمدة القاری: ۴۶۴/۳.

(۲) اعلام الحديث للطحاوی: ۳۳۱/۱-۳۳۰ شرح الکرمانی: ۲۰۳/۳ فتح الباری لابن رجب: ۱۷۲/۲ عمدة القاری: ۴۶۴/۳.

(۳) عمدة القاری: ۴۶۴/۳.

(۴) عمدة القاری: ۴۶۳/۳.

(۵) قوله: عن ابن عباس: الحديث رواه البخاری ی الحج ایضاً باب إذا حاضت المرأة بعد ما أفاضعت، رقم الحديث: ۱۷۶۱-۱۷۶۰ ومسلم فی الحج باب وجوب طواف الوداع وسقوطه عن الحائض رقم الحديث: ۲۲۲۰ وحامع الأصول فی أحادیث الرسول الكتاب الأول فی الحج والعمرة الباب الرابع فی الطواف والسعی، الفصل الثاني، الحكم الخامس فی طواف الوداع: ۲۰۳/۳ رقم الحديث: ۱۴۸۷.

کنبی په دې مسئله کنبی دافرائیل چه هغې له نه دی تلل پکار. بیا ما هغه داسې ونيولوسره واوړیدو چه ځی دې ځکه چه رسول الله ﷺ هغې ته رخصت ورکړې دې.

تراجم رجال

معلى بن أسد: دا ابوالاسود بهزاسد کشر رور الحافظ الحجة ابو الهيثم معلى بن اسد العمى بصرى رضي الله عنه دې. (۱)

هغوی د عثمان بن بزيع، سلام بن ابی مطيع، سلام ابی المنذر القاري، ابوزياد شبيب بن مهران القسملی، عبدالله بن المثنی، وهيب بن خالد، يزيد بن زريع، حماد بن زيد او عبدالعزيز بن المختار رحمهم الله وغيره نه حديث روايت کړی.

اوددوی نه امام بخاری، امام مسلم، امام ترمذی، امام نسائی امام ابن ماجه، حجاج، احمد بن يوسف السلمی، سليمان بن معبد، حفص بن عمر سنجه، ابو محمد دازمی، عثمان دارمی، هلال بن العلاء، علي بن عبدالعزيز بغوی او احمد بن الحسن ترمذی رحمهم الله وغيره حديث روايت کوی. (۲)

ابوحاتم رضي الله عنه فرماني ثقه. نور فرماني چه ما سواد يوحديث نه په بل يوحديث کنبی د دوی نه څه غلطی نه ده ليدلې. (۳) امام عجلې رضي الله عنه فرماني: «شخص بصري ثقه کس وکان معلماً» (۴) علامه ذهبی رحمه الله فرماني «کان من الکلمة الاثبات» (۵) مسلم بن قاسم رضي الله عنه فرماني ثقه. (۶) مسعود بن الحكم رضي الله عنه فرماني «ثقه مأمون» (۷). ابن حبان رضي الله عنه دهغوی ذکر کتاب الثقات کنبی کړې دې. (۸)

ابن حبان رضي الله عنه دهغوی تاريخ وفات ۲۱۸ هجري ذکر کړې دې. (۹) حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني چه د ابن حبان رضي الله عنه نه علاوه ابن قانع او قراب هم دغه تاريخ وفات خودلې دې. خو خليفه رحمه الله ددوی تاريخ وفات ۲۱۹ هجري خودلې دې. (۱۰)

وهيب: دا وهيب بن خالد بن عجلان بصری باهلی رضي الله عنه دې. ددوی حالات کتاب الإيمان باب تفاضل أهل الإيمان فی الأعمال لاندې تیر شوی دې. (۱۱)

عبدالله بن طاووس: دا ابو محمد عبدالله بن طاووس بن کيسان بن اليمان ابن اوی رضي الله عنه دې. (۱۲)

(۱) سير اعلام النبلاء: ۶۲۶/۱۰ تهذيب التهذيب: ۲۸/۲۸۲۲ الکاشف فی معرفة من له الرواية فی الكتب السنة: ۲/۲۸۱ دار الفيلة.

(۲) تلامذه اوشيوخ ذباره او هکورتی تهذيب الکمال: ۲۸۳/۲۸۲ تهذيب التهذيب: ۱۰/۲۳۶.

(۳) الجرح والتعديل: ۸/۳۳۵.

(۴) معرفة الثقات للعجلی: ۲/۲۸۹.

(۵) سير اعلام النبلاء: ۱۰/۶۲۶.

(۶) تهذيب التهذيب: ۱۰/۲۳۶.

(۷) حواله بالا.

(۸) ۱۸۲/۹.

(۹) حواله بالا.

(۱۰) تهذيب التهذيب: ۱۰/۲۳۷.

(۱۱) کشف الباری: ۲/۱۱۸.

(۱۲) تهذيب الکمال: ۱۵/۱۳۰ تهذيب التهذيب: ۵/۲۶۷ سير اعلام النبلاء: ۶/۱۰۳ الجرح والتعديل: ۵/۱۰۵.

هغوی د خپل پلار طاووس بن کیسان، عطاء بن ابی رباح، عکرمه بن خالد مخزومی، عکرمه مولى ابن عباس، عمرو بن شعيب، علی بن عبدالله بن عباس، محمد بن ابراهيم بن الحارث، وهب بن منبه، ابوبکر بن محمد بن عمرو بن حزم اوسمان بن یزید رحمهم الله د حدیث روایت کړې دي. اوددوی ابراهيم بن میمون صنعاني، ابراهيم بن نافع مکی، ایوب سختیانی، حماد بن زید، روح بن القاسم، محمد بن اسحاق بن یسار، دهغوی دواړه خامن طاووس بن عبدالله بن طاووس او محمد بن عبدالله بن طاووس، عبدالله بن جریج، معمر بن راشد، سفیان ثوری او سفیان بن عیینه رحمهم الله د حدیث روایت کوي. (۱) امام ابو حاتم رحمه الله فرماني ثقه. (۲) امام نسائي رحمه الله فرماني ثقه. (۳) معمر رحمه الله فرماني: «مارأيت ابن فقيه مثل ابن طاووس» (۴) نور فرماني: «كان من أعلم الناس بالعروة وأحسنهم خلقاً» (۵) ابن حبان رحمه الله د دوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دي. (۶) امام عجلې رحمه الله فرماني ثقه. (۷) علامه ذهبی رحمه الله دهغوی دپاره «الإمام الحديث الثقة» غوندي کلمات استعمال کړي دي. (۸)

ابن حبان رحمه الله فرماني چه ددوی انتقال دایوب سختیانی رحمه الله نه یو کال پس شوې دي. اودې دالله تعالی د ډیر صاحب فضل او عبادت گذارو بندیگانو نه وو (۹) هیثم بن عدی فرماني چه ددوی انتقال دابوالعباس په دور کښې شوې دي او ابن عیینه فرماني ددوی انتقال ۱۳۲ هجری کښې شوې دي. (۱۰)

طاووس بن کیسان: دا طاووس بن کیسان الیماني الحميري رحمه الله دي. دې د ابناء فارس نه دي. ددوی باره کښې عمرو بن دینار رحمه الله فرماني: «لا تحسن أحد أصدق لهجة منه» (۱۱) ددوی انتقال ۱۰۶ هجری کښې شوې اوبعض حضرات فرماني چه د ۱۰۶ هجری ته پس نی انتقال شوې دي. (۱۲) د دوی حالات کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين لاندې تیر شوی دی.

ابن عباس: دا ترجمان القرآن د رسول الله ﷺ د تره خوښی حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دي. ددوی مختصر حالات د بدء الوحي څلورم حدیث لاندې او تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب کفران العشير لاندې تیر شوی دی. (۱۳)

شرح حدیث

(۱) تلامذه اوشيوخ دپاره اوگورنی تهذيب الكمال: ۱۳۱/۱۵ تهذيب التهذيب: ۲۶۷/۵.

(۲) الجرح والتعديل: ۱۰۶/۵.

(۳) تهذيب الكمال: ۱۳۱/۱۵ تهذيب التهذيب: ۲۶۷/۵.

(۴) تهذيب الكمال: ۱۳۱/۱۵ تهذيب التهذيب: ۲۶۷/۵ سير اعلام النبلاء: ۱۰۳/۶ عمدة القاري: ۴۶۴/۳.

(۵) حواله بالا.

(۶) ۴/۷.

(۷) معرفة الثقات للمجلي: ۳۸/۲.

(۸) سير اعلام النبلاء: ۱۰۳/۶.

(۹) كتاب الثقات لابن حبان: ۴/۷.

(۱۰) تهذيب الكمال: ۱۳۱/۱۵ تهذيب التهذيب: ۲۶۷/۵.

(۱۱) تهذيب الكمال: ۳۵۷-۳۵۹/۱۳ تهذيب التهذيب: ۸/۵.

(۱۲) تهذيب الكمال: ۳۷۴/۱۳ تهذيب التهذيب: ۱۰/۵-۹ تفرېب التهذيب: ۲۸۱/۱.

(۱۳) كشف الباري: ۲۰۵/۲، ۱/۴۳۵.

علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دلتہ د حضرت ابن عباس او حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما آثار د حدیث باب معنی او مراد دنورو واضعہ کولوپہ غرض سرہ نقل کړی دی. (۱)

قوله: ان تنفر تنفر بکسر الفاء وضعا، دواړه شان لوستلې شی لیکن ډیر فصیح په کسرہ سرہ دې. (۲)

او ان مصدریه دې چه د رفع په محل کښې واقع دې اوتقدیری عبارت داسې دې: «أي: رخص لمن النفور» یعنی حائضه ښځې د طواف وداع نه بغیر خپل وطن ته د واپس تلو رخصت او اجازت دې. (۳)

قوله: رخص: په صیغه مجهول، شراح حدیث فرمائی چه رخصت د شریعت هغه حکم دې چه د عذر د وجې نه خلاف دلیل ثابت دې، اود بعض وینا ده رخصت هغه امر مشروع دې دکوم مشروع کیدل چه د څه عذر دوجې نه کیږي اود هغې محرم هم قائم او باقی وی. که چرې عذر نه وي نو هغه امر به مشروع هم نه وي. (۴) او عذر یو داسې وصف دې چه په مکلف باندې جاری کیدوسره دهغه دپاره په حکم کښې د آسانۍ سبب جوړیږي. (۵)

قوله: وکان ابن عمر یقول: دادطاؤوس بن کیسان کلام دې اویہ سند مذکورہ کښې داخل دې. (۶)

قوله: فی أول أمرة: یعنی ترکومې چه عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما ته د حدیث نه وو رسیدلې هغه به په خپل اجتهاد سره د هر یو د پاره د عدم جواز د رجوع قائل وو چه څوک به هم د طواف وداع نه بغیر د مکې نه نه شی واپس کیدي. (۷)

قوله: ثم سمعته یقول: یعنی طاؤوس بن کیسان رضی اللہ عنہ فرمائی چه بیاما حمضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما داسې وینا کولوسره واوړیدو چه که حائضه طواف رکن کړي وی نودمکې نه خپل وطن ته واپس تلې شی. مقصد داخودل دی چه عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما دخپلې سابقه فتویٰ نه رجوع کړي وه. (۸)

قوله: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم: داد حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما دکلام حصه ده او په دې کښې د سابقه فتویٰ نه د رجوع علت بیا کړي شوې دې. دکوم مفهوم چه دادې ترکومې پورې چه عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما ته روایت نه وو رسیدلې هغوی په خپل اجتهاد سره فتویٰ ورکړه خوچه کله حدیث رسول صلی اللہ علیہ وسلم وراورسیدو اوهغه دده اجتهاد سره ټکرؤ خوړلو نوهغه د خپلې فتویٰ نه رجوع

(۱) عمدة القاری، ۴۶۴/۳.

(۲) عمدة القاری، ۴۶۵/۳ شرح الکرمانی، ۲۰۴/۳ ارشاد الساری، ۳۶۳/۱.

(۳) عمدة القاری، ۴۶۵/۳ شرح الکرمانی، ۲۰۴/۳ ارشاد الساری، ۳۶۳/۱.

(۴) عمدة القاری، ۴۶۵/۳ شرح الکرمانی، ۲۰۴/۳.

(۵) عمدة القاری، ۴۶۵/۳ شرح الکرمانی، ۲۰۴/۳.

(۶) عمدة القاری، ۴۶۵/۳ فتح الباری، ۲۷/۱ شرح الکرمانی، ۲۰۴/۳.

(۷) عمدة القاری، ۴۶۵/۳ فتح الباری، ۲۷/۱ شرح الکرمانی، ۲۰۴/۳.

(۸) عمدة القاری، ۴۶۵/۳ فتح الباری، ۲۷/۱ شرح الکرمانی، ۲۰۴/۳.

او کړه. اویا بیا حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما چرته بل یوصحابی د حضور پاک نه د حائضه باره کښې رخصت اواجازت بیانولوسره واوریدو نویبانی د خپلې فتوې نه رجوع او کړه. ^(۱)
د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: په حدیث وترجمه الباب کښې مناسبت واضح دې چه په دواړو کښې دحائضه دپاره د طواف وداع نه وړاندې دمکې نه دواپس تلو رخصت اواجازت ذکر دې. ^(۲)

۲۸- باب: إِذَا رَأَتْ الْمُسْتَحَاضَةَ الطَّهَرَ.

ماقبل سره ربط: ددې باب سابقه باب سره مناسبت دادې چه باب سابق کښې دحيض سره متعلق احکام بیان کړي شوي او اوس په دې باب کښې د مستحاضه سره متعلق احکام بیانولې شي. ^(۳)

د ترجمه الباب مقصد:

دعلامه تیمی رحمۃ اللہ علیہ وغیره راځي: شرح حضرات دترجمه الباب مقصدسره متعلق مختلف اغراض بیان کړي دي چنانچه علامه تیمی رحمۃ اللہ علیہ فرماني په دې ترجمه الباب سره دامام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصددا خودل دی که چرې ښځه په دم حیض اودم تمییزکښې فرق کولې شي نوچه څنگه هغه دم استحاضه ويني نوغسل به کوي اوخپل مونځ به کوي. امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ استحاضه په طهرسره تعبیرکړي ده ځکه چه دم استحاضه دم حیض په نسبت هم د طهر زمانه دي لکه څنگه چه حکم د طهردي هم هه شان حکم د استحاضه هم دې. هم دا قول علامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ او حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ هم اختیارکړي دي. ^(۴)

په ذکر شوي راځي باندې دعلامه عینی رحمۃ اللہ علیہ نقد: لیکن علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ ددې راځي په اختلاف کړي دې اودانی مخدوش گرځولې ده. دکوم رومبي وجه نی چه داخودلې ده. ترجمه الباب دطهر په حق کښې منصوص دې دکوم حقیقت چه انقطاع دم دې. خود دغه پوښه ذکر شوي قول او راځي نه معلومېږي چه ددغه ښځې وینه جاری ده مگر دا چه هغه ښځه په دې باندې قادر ده چه دم حیض اودم استحاضه کښې فرق اوکړي شي اوبنکاره خبره ده چه دا مراد د طهر د حقیقت خلاف دي. دویمه وجه نی داخودلې چه دې حضراتو طهر استحاضه گرځولې ده کوم چه مجاز دي اوحقیقت دادې چه دلته د مجاز اختسوهیڅ داعیده نشته دې اونه ددې څه فائده شته.

دریمه وجه داده چه هغوی خپله راځي د بیای په اوفق یعنی زیاته موافق وئیلې ده خوددوی راځي د بخاری رحمۃ اللہ علیہ د مقصد برعکس ده.

دعلامه عینی رحمۃ اللہ علیہ راځي: بلکه اوفق للسياق دادې چه دلته د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصد داخودل دی که چرې مستحاضه دا اوونی چه دهغې وینه بنده شوې ده (سره ددې چه دا بندیدل اود وینې منقطع کیدل دساعة یعنی یو ساعت دپاره وي، نوهغه به غسل کوي اومونځ به کوي. د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصد هم دامعنی بیانول دی او هم په دې باندې د دلیل په توگه دحضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما قول او اثر پیش کړي دې کوم چه دترجمه الباب عین موافق دې. ^(۵)

(۱) عمدة القاری: ۴۶۵/۳ شرح الکرمانی: ۲۰۵/۳-۲۰۴/۳ منحة الباری: ۶۶۱/۱ فتح الباری: ۴۲۷/۱.

(۲) هذا من يستفاد من عمدة القاری: ۴۶۵/۳.

(۳) عمدة القاری: ۴۶۵/۳.

(۴) شرح الکرمانی: ۲۰۵/۳ فتح الباری: ۴۲۹/۱ الکنز المتواری: ۳۰۲/۳ شرح ابن بطلال: ۶۶۱/۱.

(۵) عمدة القاری: ۴۶۵/۳.

د شیخ الحدیث زکریا رحمہ اللہ بیان گدی شوی درې احتمالات: شیخ الحدیث زکریا رحمہ اللہ فرمائی چه زما په نیز په دې ترجمه الباب کښې درې احتمالات دی اودریواره احتمال ه هم په خانی مراد کیدی شی ځکه چه په دې کښې هیڅ شک نشته دې چه امام بخاری رحمہ اللہ په خپل تراجم کښې ډیر لطافت اودقائق بیان کړی دی. رومېې احتمال دادې چه د امام بخاری رحمہ اللہ مقصد د اقل طهر په مسئله کښې دانمه د اختلاف طرف ته اشاره کول دی اود حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما د اثر دسیاق اوسباق نه معلومیږي چه د امام بخاری رحمہ اللہ خیال په دې مسئله کښې عدم تحدید طرف ته دې چه د اقل طهر څه حدنشته دې هغه یوساعت هم کیدی شی.^(۱)

د اقل طهر مسئله: چنانچه علامه کرمانی رحمہ اللہ اوعلامه عینی رحمہ اللہ فرمائی چه د اقل طهر مسئله مختلف فیہ ده اوددې اثر ابن عباس رضی اللہ عنہما نه معلومیږي چه د ابن عباس رضی اللہ عنہما په نیز طهر یوساعت هم کیدی شی. خو انمه ثلاثه امام اعظم ابوحنیفه رحمہ اللہ امام شافعی رحمہ اللہ او امام مالک رحمہ اللہ په نیز دراجح قول په اعتبار اقل طهر دپنخلسو ورځو دې اود امام احمدبن حنبل رحمہ اللہ په نیز اقل طهر دیارلس ورځې دي.^(۲)

امام ابو ثور رحمہ اللہ محاملی رحمہ اللہ اوقاضی ابوالطیب رحمہ اللہ اقل طهر د پنخلسو ورځو کیدو باندې اجماع نقل کړې ده. لیکن علامه نووی رحمہ اللہ فرمائی چه د اجماع قول صحیح نه دې ځکه چه دامام احمدبن حنبل رحمہ اللہ په دې کښې اختلاف مشهور دې اویا د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما په نیز هم اقل طهر یوساعت دي.^(۳) حضرت شیخ الحدیث زکریا رحمہ اللہ فرمائی چه ددې رومېې توجیه طرف ته د ابن عباس رضی اللہ عنہما د اثر الفاظ "ولوساعة" سره اشاره کیږي.^(۴)

دویمه توجیه داده چه په دې ترجمه الباب سره دامام بخاری رحمہ اللہ مقصد دمسئله استظهار په حواله سره په مالکیه باندې ردکول دی. مسئله د استظهار دمالکیه په نیز یوه مشهوره مسئله ده. دکوم تفصیل چه دادې د مالکیه په نیز دعادت اعتبارنشته بلکه دتمیز بالون اعتبار دې. اوس که یوه ښځه داسې وی چه د رنگونو په ذریعه فرق نه شی کولې نودهغې دپاره حکم دادې چه دغه ښځه به دمعنایایام نه پس درې ورځې انتظار کوي په دې شرط چه د وینې بندیدل پنخلسو ورځو نه زیات نه شی که په دریو ورځو کښې دننه وینه راغله نودا به د شاته وینې یوه حصه شمیرلوسره په حیض کښې داخل گڼي اوکه چرې وینه د دریو ورځو نه پس راغله نوبیا به هغه دغه وخت مستحاضه گڼلې شی. دامام مالک رحمہ اللہ نه علاوه دباقي انمه ثلاثه په نیز دمسئله استظهار هیڅ اعتبار نشته اودانمه ثلاثه مذهب داحادیث مرفوع نه ثابت دي. خومسئله داستظهار په احادیث مرفوعه سره ثابت نه ده بلکه ددې د ثبوت دپاره صرف یو اثر دي اوهغه هم ضعیف دي.^(۵) چنانچه ابن رشد مالکی رحمہ اللہ فرمائی:

(۱) الكنز المتواری: ۲/۳، الأبواب والترجم: ۶۷

(۲) شرح الکرمانی: ۲۰۵/۳، عمدة القاری: ۴۶۶/۳، الكنز المتواری: ۳/۳-۲۰۳/۳، الأبواب والترجم: ۶۷

(۳) المجموع شرح المذهب: ۴۰۵/۲، عمدة القاری: ۴۶۶/۳، الكنز المتواری: ۳/۳-۲۰۳/۳، الأبواب والترجم: ۶۷

(۴) الكنز المتواری: ۳/۳، الأبواب والترجم: ۶۷

(۵) حواله بالا.

«وَأَمَّا الْأَسْطِطَارُ الَّذِي قَالَ بِهِ مَالِكٌ بِثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، فَهُوَ فِي الْفَوَاحِشِ وَأَعْلَاهَا وَغَائِطُهَا فِي ذَلِكَ جَمِيعٌ فَقَبَاءُ الْأَمْصَارِ، مَا عَدَّ الْأَوَاعِي، إِذْ لَمْ يَكُنْ لِمَالِكٍ ذَلِكَ ذِكْرُ الْأَحَادِيثِ الثَّابِتَةِ وَقَدْ رَوَى فِي ذَلِكَ أَثَرُ ضَعْفٍ»^(۱)

شیخ الحدیث زکریا رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ ددی دویی توجیہ طرف تہ درجۃ الباب الفاظ «إِذَا رَأَتْ الطَّهْرَ» سرہ اشارہ ملاویری دکوم مطلب چہ دادی د طہر لیدلونه پس بہ نور دغہ خیز انتظارنہ کوی بلکہ «دائرہ نہ ثابتیری چہ» غسل بہ کوی اومونخ بہ کوی^(۲)

دریمہ توجیہ دادہ چہ دامام بخاری رحمۃ اللہ علیہ بہ ہفہ حضراتو باندی رد کول دی چہ مستحاضہ سرہ جماع کولو تہ ممنوع وائی اوددی توجیہ طرفتہ دابن عباس رضی اللہ عنہما دائر الفاظ «لَا يَأْتِيهَا زَوْجُهَا» سرہ اشارہ ملاویری^(۳) مستحاضہ سرہ د جماع کولو حکم: دا مسئلہ ہم یوہ مشہورہ اختلافی مسئلہ دہ. ابن رشد رحمۃ اللہ علیہ فرمائی بہ دی مسئلہ کبھی دری اقوال دی ① بعض حضرات مستحاضہ سرہ جماع کول جائز گزروی اوہم دا دمشہور فقہاؤ مذهب دی. اودحضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ علاوہ د تابعینو د یولونی جماعت نہ ہم د جواز قول نقل دی.

② بعض حضرات نہی مطلقاً منع کوی اودعدم جواز دا قول دحضرت عائشہ رضی اللہ عنہا نہ نقل دی. اوابراہیم نخعی رحمۃ اللہ علیہ او امام حکم رحمۃ اللہ علیہ ہم ددی قائل دی.

③ دریم جماعت مذهب دی چہ مستحاضہ سرہ جماع کول خو جائز نہ دی لیکن کہ استحاضہ اوپردہ شی «اودخاوند بہ فتنہ کبھی داختہ کیدو خطرہ وی» نوییا جائز دہ^(۴)

امام بیہقی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا نہ د عدم جواز قول صحیح نہ دی بلکہ بہ حقیقت کبھی داد امام شعبی رحمۃ اللہ علیہ قول دی کوم چہ بعض راویانودحضرت عائشہ رضی اللہ عنہا دحدیث لاتدی داخل کری. چنانچہ علاہ نووی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: «ذکر البیهقی وغیرہ: أن نقل المنعم عن عائشة رضي الله عنها ليس بصحيح عنها، بل هو قول الشعبي»^(۵) آدرچہ بعض الروا فی حدیثا^(۶) یعنی امام بیہقی رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ ذکر کری دی چہ دعدم جواز دقول نسبت دحضرت عائشہ طرف تہ صحیح نہ دی، بلکہ دا دامام شعبی رحمۃ اللہ علیہ قول دی کوم چہ بعض روایات دحضرت عائشہ رضی اللہ عنہا بہ حدیث کبھی درج کری دی.

علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ مستحاضہ سرہ جماع کول چہ وینہ جاری وی جائز دہ. ہم دغہ دجمهور علمائو مذهب دی اوابن المنذر رحمۃ اللہ علیہ دابن عباس رضی اللہ عنہما، تابعین یولونی جماعت او امام اوزاعی، امام ثوری، امام مالک، امام اسحاق، امام ابوحنیفہ او امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ نہ ہم دغہ قول حکایت کری دی اودلیل د سنن ابی داؤد روایت کوم چہ جید سندسرہ نقل دی: «أن حمنة كانت مستحاضة وكان زوجها يأتيها» یعنی حضرت حمنہ رضی اللہ عنہا مستحاضہ وہ اودہغی خاوند بہ پہ دی حالت کبھی (ہم) جماع کولہ.

لیکن حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا دعدم جواز قائل دہ ہفہ فرمائی «لَا يَأْتِيهَا» اوہم دغہ قول دامام نخعی، امام حکم، امام زہری، امام شعبی رحمہم اللہ اختیار کری دی. ابن سیرین رحمۃ اللہ علیہ مستحاضہ سرہ جماع کولو تہ مکروہ وئیلی دی. امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ ہم دعدم جواز قائل دی مگر دوو شرطونوسرہ، اول

(۱) بدایۃ المجتہد: ۵۱/۱ مطبعۃ مصطفی الباتنی العلوی وأولادہ، مصر. موقع مکتبۃ المدینۃ الرقبیۃ.

(۲) الأیواب والتراجم: ۶۷/۱ الكنز المتواری: ۳۰۳/۲.

(۳) الكنز المتواری: ۳۰۳/۳ الأیواب والتراجم: ۶۷.

(۴) بدایۃ المجتہد: ۶۳/۱ المجموع شرح المہذب: ۴۰۰-۳۹۹.

(۵) المجموع شرح المہذب: ۴۰۰/۲.

شرط دادې چه استحاضه اوږده نه وی او دویم شرط دا چه داووند په فتنه کښې اخته کیدو خطره نه وی گڼی جماع کولې شی. (۱) البته امام موفق رحمته الله دامام احمد بن حنبل رحمته الله نه مطلقاً د اباحت او جواز روایت نقل کړې دې. (۲)

شیخ الحدیث زکریا رحمته الله فرمائی زما په نیز د دې دریو احتمالاتو او توجیهاتو نه آخری توجیه ډیره بهرندې او ددې وجه دا ده امام په ترجمه الباب کښې هیڅ یو حکم نه ده، ذکر کړی. (۳) د ابن عباس رضی الله عنه اثر پیش کړو او بیانی سره ذکر کړو او بیانی د دې په جواب کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه اثر پیش کړو او بیانی ددغه اثر د تائید دپاره «الصلوة أعظم» او فرمائیل لکه چه امام بخاری رحمته الله دمستحاضه دپاره دمونځ کولو جواز اخستل دمستحاضه سره د جماع کولو جواز ثابتول غواړی. چه کله دمونځ په شان د عظیم خیز مستحاضه ته اجازت دې نوکوم چه ددې نه کمتر دې یعنی جماع کول نوهغه خو به په طریق اولی جائز وی. او هم دغه وجه ده چه د ابن عباس رضی الله عنه د اثر نه پس د حضرت عائشه رضی الله عنها روایت پیش کړو په کوم کښې چه د فاطمه رضی الله عنها قصه ذکرده او په دې کښې هغې ته د مونځ کولو حکم ورکړې شوې دې. او د امام بخاری رحمته الله د اصول تراجم په حواله دا معروف او مشهور دی چه هغه بعض وخت تراجم د اولیت په طریقه باندې ثابتول کوی. (۴)

د شیخ الحدیث حضرت زکریا رحمته الله بیان کړې شوي یوبله توجیه: شیخ الحدیث زکریا رحمته الله فرمائی چه یوه بل توجیه هم ممکن ده او هغه دا چه امام بخاری رحمته الله د یوې مشهورې اختلافی مسئلې طرف ته اشاره کول غواړی کومه چه طهر متخلل سره متعلق ده. امام بیهقی رحمته الله د ابن عباس رضی الله عنه په دغه پورته ذکر شوي اثر باندې: «باب المرأة تمض يوماً وتطهر يوماً» ترجمه او عنوان قائم کړې دې. ددې په شرح کښې ابن الترمکاني رحمته الله فرمائی د اصح قول مطابق دامام شافعی رحمته الله په دې مسئله کښې مذهب دادې که چېرې وینه په یوڅو ورځو یا ددې نه په کمه موده کښې بنده شی نو ټول په ټول به حیض شمیرلې شی. (۵) علامه نووی رحمته الله دامام شافعی رحمته الله نه په دې مسئله کښې دوه اقوال نقل کړی دی یو قول خو هم دغه دې کوم چه د ابن الترمکاني رحمته الله په حواله سره ذکرشو او دویم قول دادې چه په کومو ورځو کښې حیض راغلو هغه به په حیض کښې شمیرلې شی او په کومو ورځو کښې چه پاکه پاتې شوه هغه به طهر شمیرلې کیرې لیکن اکثر اصحاب د رومبی روایت تصحیح کړې ده او هم هغه د امام شافعی رحمته الله سره منصوص دی.

ددې دواړو اقوالو نه رومبی قول قول السحب سره تعبیر کړې شوې دې او دویم قول قول التلیق سره تعبیر کړې شوې دې. امام نووی رحمته الله فرمائی چه قول التلیق امام مالک رحمته الله او امام احمد رحمته الله اختیار کړې دي او قول سحب امام ابوحنیفه رحمته الله او امام شافعی رحمته الله اختیار کړې دي. (۶) ابن قدامه رحمته الله د تلیق په قول باندې د ابن عباس رضی الله عنه د اثر (مذکور الباب) نه استدلال کړې دې. د شوافع او احناف دلیل دادې چه وینه هروخت جاری نه وی بلکه کله جاری وی او که منقطع وی. په دې

(۱) عمدة القاری: ۴۶۶/۳ المجموع شرح المذهب: ۴۰۰/۲-۳۹۹.

(۲) المغنی لابن قدامة: ۳۸۷/۱.

(۳) الكنز المتواری: ۳۰۴/۳-۳۰۳/۱۳ الأبواب والتراجم: ۶۷.

(۴) الكنز المتواری: ۳۰۴/۳-۳۰۳/۱۳ الأبواب والتراجم: ۶۷ السنن الکبری وفي ذیلہ الجوهر النقی: ۳۴۰/۱.

(۵) المجموع شرح المذهب: ۴۱۵/۲، ۴۱۷، ۴۱۸ مکتبة الإرشاد الأبواب والتراجم: ۶۷ الكنز المتواری: ۳۰۴/۳.

وجه داوئیل چه په کومو ورځو کښې وینه راغله هغه د حیض ورځې او په کومو ورځو کښې چه وینه راغله هغه د طهر ورځې دی، صحیح نه دی. (۱) او په ظاهره دامام بخاری رحمته الله علیه خیال هم په دې مسئله کښې د تلیق والاقول طرف ته معلومېږي په کوم چه د ابن عباس رضی الله عنهما د اثر نه علاوه د حدیث الباب نه هم استدلال واضح دې ځکه چه اقبال دم او دبار دم دواړه هرحال ته شامل دی که د اقبال دم په صورت کښې دم قلیل وی، حائضه مونږ نه شی کولې او که ددبار دم په صورت کښې انقطاع دم قلیل وی یا کثیر غسل به کوی او مونږ به کوی. (۲)

دعلامه رشید احمد کنهوهی رحمته الله علیه راتلې: علامه رشید احمد گنگوہی رحمته الله علیه فرماني چه د ټولونه بهتر توجیه داده «المستحاضة إذا طهرت» نه مراد دادې چه کله دحیض موده تیره شی نویا ښځه د دغه مودې تیریدونه پس به نور د څه څیز انتظار نه کوی بلکه غسل به کوی اومونږ به کوی. که هر وخت په ورځ کښې یا په شپه کښې هغه موده پوره شوې وی یا که دورځې په آخری ساعت کښې نوده پوره شوې وی نویابیه هم هغه د بل څه څیز انتظار نه کوی. لیکن که ظاهري مطلب مراد واخستی شی چه په ایام حیض کښې کله هم اوکوم وخت هم هغه پاکه شی یعنی وینه بنده شی هغه به غسل کوی اومونږ به کوی. نودا مفهوم دابن عباس رضی الله عنهما د شان عالی نه ډیر نه لري دې چه هغه به په ایام حیض کښې د لږ ساعت دپاره وینه بندیدو باندې دغه ښځې ته د مونږ کولو حکم ورکړی. علامه رشید احمد گنگوہی رحمته الله علیه فرماني چه د ایام حیض خبره ځکه اوکړې شوه ځکه چه په ایام استحاضه کښې د یوساعت دپاره د وینې په اودریدو غسل کول او بیامونږ کولو حکم ورکول نه صرف بعید دی بلکه ابعددی. ځکه چه ایام استحاضه کښې خو مونږ په طهر او انقطاع دم باندې موقوف نه دې بلکه په ایام استحاضه کښې خو سره ددې چه وینه جاری وی نویا هم نه د مونږ نه منع والې شته اونه د روژې نه. (۳)

قَالَ: ابْنُ عَبَّاسٍ: تَقْتَصِلُ وَتُصَلِّيْ وَتُصَلِّيْ وَلَوْ سَاعَةً، وَتَأْتِيهَا زَوْجُهَا إِذَا صَلَّتْ، الصَّلَاةُ أَعْظَمُ.

یعنی ابن عباس رضی الله عنهما فرماني چه غسل دې کوی اومونږ دې کوی سره ددې چه دا پاکوالې د یوساعت دپاره وی اوکله چه هغه مونږ کولې شی نو د هغې خاوند به درجه اولی هغې له راتلې شی د تعلیق مقصد: د پورته ذکر شوی تعلیق نه دامام بخاری رحمته الله علیه مقصد هم هغه دې اومرادنی هم هغه دې دکوم تفصیل سره چه د ترجمه الباب مقصد د عنوان لاندې بیان کړې شوې دې.

تخريج: دا تعلیق محدث ابوبکر اب ابی شیبه رحمته الله علیه خپل مصنف کښې «إسماعيل بن علية عن خالد عن أنس بن سريين» په طریق سره د ابن عباس رضی الله عنهما نه موصولاً روایت کړې دې. د روایت الفاظ دادی: «عن أنس بن سريين قال: استعوضت امرأة من آل أنس، فأمروني، فأسلت ابن عباس؟ فقال: أما ما رأيت الدهر اليماني، فلا تصلي، وإذ آرات الطهر ولو ساعة من النهار، فلتغتسل وتصل.»

یعنی انس بن سیرین رضی الله عنه فرماني چه د آل انس یوې ښځې ته استحاضه اوشوه، نو هغې ماته ددې مسئله د حکم معلومولو دپاره اووئیل، چنانچه ما د ابن عباس رضی الله عنهما نه دمستحاضې تپوس اوکړو. نو هغوی اوفرمانیل: ترکومي چه هغه د پوځ رنگ وینه اووینی نومونږ دې نه کوی اوکله چه طهر اووینی سره ددې چه د ورځې د یوساعت دپاره وی نوغسل دې کوی اومونږ دې اوکړی.

(۱) المغنی لابن قدامة: ۱/۳۹۹ الأبواب والتراجم ص: ۶۷ الكنز المتواری: ۳/۴۰.

(۲) الكنز المتواری: ۳/۴۰ الأبواب والتراجم: ۶۷.

(۳) لامع الدراری: ۲/۲۸۸-۲۸۶ الكنز المتواری: ۳/۳۰۶-۳۰۵.

د تعلیق شرح

قوله: «وإتيها زوجها»: دا د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه نقل شوې دویم اثر دې اودا محدث عبدالرزاق رحمۃ اللہ علیہ په خپل سند سره د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه موصولاً نقل کړې دې. روایت دادې: «عبدالرزاق عن ابن المبارك عن الأجلع عن عكرمة عن ابن عباس قال: لا بأس أن يجامعها زوجها» یعنی ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چه په دې خبره کښې هیڅ حرج نشته چه مستحاضه سره خاوند جماع او کړي.

مجوزین جماع (مع المستحاضه) فرمائی چه دم استحاضه د دم حیض په شان «أذى» (تکلیف) نه دې لکه څنگه چه الله تعالی حیض د وصف «أذى» سره متصف کړې دې اونه دا د روژې او مونځ نه مانع دې نوبیا د وطی او جماع نه هم مانع نه دې. (۱)

قوله: «إذا صلت»: علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه ددې جملې تعلق «وإتيها زوجها» سره نه دې بلکه دا یوه خان له اومستقل جمله ده اوددې په جواب کښې دوه قوله دي: رومېي قول د کوفیین د مذهب په اعتبار سره دې او هغه دادې چه د «إذا صلت» جواب شاته جمله یعنی «تقتل وتصلی» ده اود کوفیانو د دې مذهب په اعتبار سره به تقدیری عبارت داسې شی: «المستحاضة إذا صلت، یمن یأتی: إذا أرادت الصلاة تقتل وتصلی» اودویم قول د بصریین د مذهب په اعتبار سره دې او هغه دادې چه ددې جواب محذوف دې دکوم چه تقدیری عبارت داسې دې: «إذا صلت تقتل وتصلی» (۲)

قوله: «الصلاة أعظم»: دا د مبتدا او خبر ملاویدوسره جوړه شوې جمله ده چه د یومقدر سوال جواب معلومیږي. سوال دادې چه مستحاضه سره دهغې خاوند جماع کولې شی؟ نوجواب ورکړې شو «الصلاة أعظم» یعنی مونځ د جماع نه لوئی او عظیم تر دې او چه کله دمستحاضه دپاره د مانځه اجازت دې نود جماع اجازت به په طریقه اولی وي. (۳)

مستحاضه سره د جماع جواز د لزوم په طریقه: حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه «الصلاة أعظم» په ظاهره دا بحث د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د طرف نه دپاومقصدنی جماع دلزوم په ذریعه ثابتول دی چه کله مونځ د استحاضه دپاره ادا کول جائز دی نولزاماً به جماع کول هم جائز وي. ځکه چه د مونځ معامله د جماع د معامله نه لویه ده. او هم په دې وجه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دې پسې فوراً حدیث عائشه رضی اللہ عنہا پیش کړو په کوم کښې چه فاطمه بنت جیش رضی اللہ عنہا چه مستحاضه وه، ته د مونځ کولو حکم ورکړې شوې دې. (۴) البته د بعض شراح حضراتوینا ده چه «الصلاة أعظم» هم د ابن عباس رضی اللہ عنہ د تیرشوی کلام حصه ده اوداد ابن ابی شیبه رحمۃ اللہ علیہ د تخریج طرف ته منسوب کړې شوې ده لیکن په مصنف ابن ابی شیبه کښې د ابن عباس رضی اللہ عنہ په حواله سره ددې خبرې تذکره موجود نه ده. (۵) او البته په مصنف عبدالرزاق

(۱) التوضیح: ۱/۵ عمدة القاری: ۴۶۶/۳ شرح الکرمانی: ۲۰۵/۳ ارشاد الساری: ۳۶۳/۱ شرح ابن بطلال: ۴۶۱/۱.

(۲) عمدة القاری: ۴۶۶/۳.

(۳) عمدة القاری: ۴۶۶/۳.

(۴) فتح الباری: ۴۲۹/۱.

(۵) حواله بالا.

کُنِبِي د سعيد بن جبیر رضی اللہ عنہ نه يوروايت نقل دي په کوم کُنِبِي چه ددي مسئلې ذکر دي او هغه روايت دادي «عبدالرزاق عن الثوري عن سالم الافطس عن سعيد بن جبیر انه سأل عن المستحاضة، أتمام؟ الصلاة أعظم من الجماعة» (۱)

دهمذکوره اثر ترجمه الباب سره مناسبت: دابن عباس رضی اللہ عنہ ددي اثر ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دي چه ترجمه الباب کُنِبِي سوال ذکر کړي شوي دي چه کله مستحاضه طهر او ويني نوڅه به کوي او په دي اثر کُنِبِي د سوال جواب ورکړي شوي دي چه غسل دي کوي او مونځ دي کوي (۲)

المحدث الأول

[۳۲۳]- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ زُهَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا أَقْبَلَتْ الْحَيْضَةُ، قَدَعِيَ الصَّلَاةَ، وَإِذَا أَذْبَرَتْ، فَأَعْلَى عَلَيْكَ الدَّمُ وَصَلِي» (۳) - (۲) - (۲۲۲)

ترجمه: دحضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه روايت دي چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمانيږي دي چه کله دحيض ورځې راشي نومونځ پرېږدئ او کله چه دحيض ورځې تيرې شي نو د خان نه وينه پاکه کړئ او مونځ کونئ.

تراجم رجال

أحمد بن يونس: دا احمد بن عبدالله بن يونس بن عبدالله بن قيس تميمي يريوعي کوفي رضی اللہ عنہ دي. ابو عبدالله ددوی کنيت دي د دوی د پلار نوم عبدالله دي ليکن دينيکه طرف ته په نسبت سره يعني احمد بن يونس سره مشهور دي. ددوی حالات کتاب الإيمان باب من قال أن الإيمان هو العمل لاتدي تيرشوی دي (۴)

زهير: دا زهير بن معاويه بن حديج «بضم الحاء المهملة والفتح الدال المهملة وبالجيم بن الرحيل بضم الراء المهملة وفتح الحاء المهملة» بن زهير بن خيشمه جعفي کوفي رضی اللہ عنہ دي. ددوی کنيت ابو خيشمه دي. ددوی حالات کتاب الإيمان باب الصلاة من الإيمان لاتدي تيرشوی دي (۵)

هشام: داهشام بن عروة بن الزبير بن قرشي مدني اسدي رضی اللہ عنہ دي. دده کنيت ابو المنذر دي. او بعض حضراتو ددوی کنيت ابو عبدالله ذکر کړي دي. د دوی مختصر حالات بدء الوحي دويم حديث لاتدي (۶) او تفصيلي حالات کتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه لاتدي تيرشوی دي (۷)

(۱) مصنف عبدالرزاق کتاب الحيض باب المستحاضة هل يصيبها زوجها... الخ: ۳۱۰/۱ رقم الحديث: ۱۱۸۷ فتح الباری: ۴۹۹/۱.

(۲) التوضيح: ۱/۵ وفتح الباری: ۴۹۹/۱ وعمدة القاری: ۳/۴۶۶ وهو المفهوم مما ذكرت تحت غرض الإمام البخاری من ترجمة الباب ملخصاً من شروح البخاری.

(۳) مرتخریچه فی نفس الكتاب، فی باب الاستحاضة.

(۴) کشف الباری: ۱۵۹/۲.

(۵) کشف الباری: ۳۶۷/۲.

هائمه: دا ام المؤمنین سیده عائشه بنت ابی بکر الصديق رضی اللہ عنہا ده. د دوی حالات بدء الوحي دويم حديث لاتدي تیرشوی دی. (۲)

شرح حديث

دا حديث د حضرت فاطمه بنت ابی جیش رضی اللہ عنہا دهغه اوږد حديث اختصار دي په کوم کښې چه د مستحاضه دپاره امر صلاة یعنی دمونځ کولو د حکم تصريح ده. (۳) دا حديث دباب استحاضه لاتدي تیرشوي دي او ددي ټول مباحث هم ماقبل کښې تیرشوي دي.

د حديث ترجمه الباب سره مناسبت: علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ فرماني چه په ترجمه الباب کښې ذکر کلمه "إِذَا" یا خو ظرف دي اویا بیا شرط دي. که چرې ظرف وی نوددي دپاره بیا دعامل ضرورت دي او که چرته شرط وی نو بیا د جزاء ضرورت دي. او دلته نه عامل موجود دي اونه جزا موجود ده. نو بیا په حديث باندې ترجمه الباب سره څنگه دلالت ممکن دي؟ بیاني هم پخپله جواب ورکولو سره اوفرمانیل چه "إِذَا" ظرفیت په معنی کښې دي اومطلب دادي چه دا باب د مستحاضه دحکم په بیان کښې دي کوم وخت چه هغه طهر اووینی او په حديث کښې دداسی صورت حکم ذکر شوي دي چه څنگه حیض ختم شئ او طهر اووینی نو په دي باندې مونځ کول واجب کیږي. (۴)

۲۹- باب: الصَّلَاةُ عَلَى النِّفْسَاءِ وَسُتَيْهَا.

ماقبل سره ربط: علامه عینی رحمته اللہ علیہ فرماني چه د دي باب سابقه باب سره هېڅ مناسبت نشته دي بلکه امام بخاری رحمته اللہ علیہ دباب په کتاب الحيض کښې بغير د څه مناسبت نه ذکر کړې دي. د دي باب مناسبت په حقیقت کښې کتاب الجنائز سره دي. (۵)

د ترجمه الباب مقصد: شرح حضراتو لیکلي دي چه ددي ترجمه الباب نه د امام بخاری رحمته اللہ علیہ مقصد دوه خبرې خول دي. یوه خبره داده چه که چرته د یوې ښځې انتقال د نفاس په حالت کښې اوشی نو بیا به هم دهغه د جنازې مونځ کولې شی او بله خبره په هغې باندې د جنازې کولو طریقه خولې ده. دلته حديث الباب سره ددي چه دترجمه الباب مطابق دي مگر سوال دادي چه په کتاب الحيض کښې د جنازې دمونځ وغیره بیان څه موقع ده؟

دعلامه عینی رحمته اللہ علیہ وائي: چنانچه علامه عینی رحمته اللہ علیہ خو په دي باره کښې دا فیصله کړې ده چه دا ترجمه الباب بې محل راوړلې شوي دي. او ددي صحيح موقع کتاب الجنائز وه. او دویمه خبره دا ده چه ددي باب سابقه باب سره هم څه مناسبت نشته دي. حالانکه په ابواب کښې د خپل مینځمی مناسبت تعلق مطلوب وي. (۶)

(۱) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۲) کشف الباری: ۴۳۲/۲.

(۳) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۴) عمدة القاری: ۴۶۷/۳ فتح الباری: ۲۹۱/۱ إرشاد الساری: ۳۶۴/۱.

(۵) شرح الکرمانی: ۲۰۶/۳-۲۰۵ عمدة القاری: ۴۶۷/۳.

(۶) عمدة القاری: ۴۶۷/۳.

(۷) عمدة القاری: ۴۶۷/۳ الكنز المتواری: ۳۰۸/۳.

دعلامه ابن بطلال رحمته الله وائی: علامه ابن بطلال رحمته الله فرمائی ہے کہ امام بخاری رحمته الله مقصد ددی ترجمہ الباب نہ دادی چونکہ د نفاس والا بنسخہ مونیخ وغیرہ نہ شی کولی پہ دی وجہ عین ممکن دی ہے د چا دا خیال راشی ہے بیا خو به ددی جنازه هم کوی شی. نوامام بخاری رحمته الله ددی خیال د لری کولو دپاره په دي ترجمه لباب اوحديث باب کبني دا اوخودل چه په دي مسئله کبني د نفاس والا بنسخي حکم دنورو پاکو بنسخو په شان دي چه د ټولو طهارت عین او ذات سره متصف دي یعنی د ذات په اعتبار سره د نفاس والا بنسخه هم دپاکو بنسخو په شان ده او نجاست خو صرف عارضی او حکمی دی په دي وجه حضور پاک د نفاس په حالت کبني د وفات شوي بنسخي جنازه اوکړه.

بل په دي سره ددي خبري هم رد اوشو مؤمن سره ددي چه په ذاتي اعتبار سره پاک وي مگر هر بنيادم د مرگ راتلو سره ناپاک شی ځکه چه که چري داسي خبره وي نو حضور پاک به د نفاس والا بنسخي جنازه څنگه کوله؟ نجاست دم خود اول نه وو بيا دي سره د مرگ نجاست هم جمع شو اومرگ نجاست دم نور هم مستقر اويوځ کړو. نوچه کله حضور پاک د داسي مري جنازه کړي ده اوداسي ئي دهغي د طاهر کيدو حکم اولگولو نود داسي مري جنازه چاسره چه نور څه نجاست دم وغیره نهوی په درجه اولي جائز شوه او په هغه باندې به په طريقه اولي د طاهر کيدو حکم لگولي شی. (۱)

دعلامه رشيد احمد گنگوہي رحمته الله وائی: علامه رشيد احمد گنگوہي رحمته الله فرمائی ہے کہ امام بخاری رحمته الله مقصد دا وهم لري کول دي چونکه د نفاس والا بنسخه نجس وي ځکه چه شريعت په دي باندې حکم لگولي دي چه نه به هغه مونیخ کوی نه به هغه روژي نیسی اونه هغه جمات ته داخلیدي شی اود جنازي د مونیخ شرائطو کبني دي چه مري دي پاک وي، په دي وجه به دهغي جنازه نه شی کولي امام بخاری رحمته الله دا وهم رد کړو اوونی فرمانیل چه د داسي بنسخي به هم جنازه کولي شی ځکه چه د حضور پاک نه په داسي بنسخه باندې جنازه کول ثابت دي. (۲)

د ابن منیر رحمته الله د ابن بطلال رحمته الله په توجیه باندې نقد: دعلامه ابن بطلال رحمته الله په دي توجیه باندې نقد کولوسره ابن منیر رحمته الله وائی چه دا توجیه د امام بخاری رحمته الله مقصد سره تعلق نه لری بلکه امام بخاری رحمته الله مقصد په دي ترجمه الباب سره دادي چه په حديث کبني راغلی دی چه د نفاس په حالت کبني مړه کيدونکې بنسخه شهیده وي نو عین ممکن دي چه د چا داگمان پیداشی چه بیا خو به ددي هم د شهید په شان جنازه نه شی کولي. نوامام بخاری رحمته الله دا وهم اوگمان رد کولوسره په دي باندې تنبيه اوکړه چه سره ددي چه د نفاس په حالت کبني مړه کيدونکې بنسخه د شهداء نه ده مگر د دي باوجود به په داسي بنسخه باندې جنازه کولي شی ځکه چه د رسول الله صلی الله علیه و آله نه د نفاس په حالت کبني په مړه شوي بنسخه باندې جنازه کول ثابت دي. (۳)

د ابن رشيد رحمته الله د ابن منیر رحمته الله په توجیه باندې نقد: لیکن دابن منیر رحمته الله په ذکر کړي شوی توجیه باندې ابن رشيد رحمته الله نقد کړي دي او هغه دادي چه دابن منیر رحمته الله ذکر کړي شوي توجیه هم د ابن بطلال رحمته الله د توجیه په شان د ابواب الحيض سره مناسبت نه لری بلکه امام بخاری رحمته الله مقصد دادي چه هغه د مونیخ ذکر کولو سره د مونیخ د لوازماتو نه یو لازم ثابتول غواړی او هغه لازم دادي چه مونیخ ددي خبري تقاضا کوی چه په مانځه کبني مخي ته کيخودي شوې یا موجود څیز هم پاک وي چنانچه

(۱) شرح ابن بطلال: ۱/۶۲۲-۶۶۱ عمدة القاری: ۳/۶۷ فتح الباری: ۱/۴۳۰ الكنز المتواری: ۳/۳۰۸.

(۲) لامع الدراری: ۲۹۰-۲۸۹.

(۳) فتح الباری: ۱/۴۳۰ عمدة القاری: ۳/۶۷ الكنز المتواری: ۳/۳۰۸ الأبواب والتراجم: ۶۷.

حضور پاك په دغه ښځه باندې اودهغې طرف ته چې كله مونځ او كړو نو په دې سره ددې مړې (د نفاس په حالت كېنې مړه كيدونكې ښځه، طاهر لعينها كيدل لازم راغله اوبيا د امام بخاري رحمه الله د حديث په دې باره كېنې ذكر كول (لكه څنگه چې داصلي په روايت كېنې دي، هم ددې خبرې دليل دې چې د امام بخاري رحمه الله مقصد يولزم صلاة ذكر كول دي.)

د علامه عيني رحمه الله په دغه پورته ټولو توجيهاتو باندې نقد: علامه عيني رحمه الله دغه ټول توجيهات غير صحيح گرځولي دي. چنانچه د ابن بطال رحمه الله په توجيه باندې نقل كولو سره فرماني چې داخبره په خپل ځاني باندې مسلم ده چې ذات او د بدن په طاهر كيدو كېنې دنفاس والا ښځه هم د نورو پاكو ښځو په شان ده ځكه چې رسول الله صلى الله عليه وسلم په داسې ښځه باندې مونځ كړې دي. ليكن مسئله داده چې ددې مقصد ابو الحيز سره څه مناسبت نشته دي.)

د ابن منير رحمه الله په توجيه باندې نقد كولو سره اوفرمايل چې دا توجيه د ابن بطال رحمه الله د پيش كړې شوې توجيه نه هم ډيره بعيد ده. ځكه چې كه په مذكوره گمان باندې چرته دتنبه ضرورت هم پيش شي نو په باب الشهد كېنې به راځي دلته به باب الحيض كېنې ددې ذكر كولو څه موقع نه ده.)

اود ابن رشيد رحمه الله توجيه نى د ټولو نه زياته بعيد توجيه اوگرځوله ځكه چې په دې توجيه كېنې د يوڅو غير مناسب امورو ارتكاب شوې دي. رومبي امر دادې چې ابن رشيد رحمه الله مستقبل فى الصلاة يعنى په مانځه كېنې مخې ته د موجود څيز طاهر كيدل شرط گرځولي دي. ليكن سوال دادې چې آيا دا فرض دى يا واجب دى يا سنت دى اوبيا مستحب دى؟ او دويم نامناسب كار دادې چې بغير ضرورت نه نى لازم مراد اخستې دي يعنى دموځ ذكر كولو سره نى لازم الصلاة مراد اخستې دي. او دريم غير مناسب امر داشوې چې د ملازمت دعوى نى كړې يعنى د يوڅيز دپاره نى د بل څيز د لازم اوملزوم دعوى كړې ده كومه چې صحيح نه ده. (لهذا ټول توجيهات بې محل دي اوحق خبره هم دغه ده چې دا باب كتاب الحيض كېنې راوړل بې محل دى ددې اصل ځاني هم كتاب الجنائز دي.)

دشيخ الحديث زكريا رحمه الله و اني: شيخ الحديث زكريا رحمه الله فرملنى چې بيشكه د ابن رشيد رحمه الله توجيه بعيد ده ځكه چې په مانځه د يوڅيز طرف ته رخ كول اوتوجه كولو سره د هغه څيز پاك اوطاهر كيدل لازم نه دى اوهم دغه شان دابن المنير رحمه الله توجيه اكرچې فى نفسه قابل د التفات ده مگر كتاب الحيض ددې محل نه دي. بلكه د هغې محل كتاب الجهاد يا كتاب الجنائز دي. كيدې شي چې په دې وجه امام بخاري رحمه الله دا ترجمه الباب په كتاب الجنائز كېنې دوباره راوايس كړې دي ليكن ددې ټولو باوجود دعلامه عيني رحمه الله دا فرمايل چې دا ترجمه بې محل راوړل شوې ده د امام بخاري رحمه الله د جلالت شان خلاف دي. نو اوجې يعنى زياته مناسب توجيه هم دغه ده كومه چې علامه ابن بطال رحمه الله اوعلامه رشيد احمد گنگوهي رحمه الله بيان كړې ده. البته په دې باندې دتكرار ترجمه اشكال كيدې شي مگر ددې جواب دادې چې دلته په كتاب الحيض كېنې د مذكوره ترجمه ذكر كولو مقصد دنفاس په حالت كېنې په مړه كيدونكې ښځه باندې د جنازې مونځ كول ثابتول دي. ځكه چې دا وهم كيدې شو

(١) فتح الباري: ١/٤٣٠ عمدة القاري: ٣/٤٦٧ الكنز المتواری: ٣٠٨/٣ الأیواب والترجم: ٦٧

(٢) عمدة القاري: ٣/٤٦٧ الكنز المتواری: ٣٠٨/٣ الأیواب والترجم: ٦٧

(٣) عمدة القاري: ٣/٤٦٧ الكنز المتواری: ٣٠٨/٣ الأیواب والترجم: ٦٧

(٤) حواله بالا.

(٥) حواله بالا.

چه د نفاس والا بنسخه په نجاست حكميه كښي مېتلا وي په دې وجه به ددې د جنازې مونځ نه شي كولي. نو امام بخاري رحمته الله عليه د حضور پاك په عمل سره دا ثابت كړل چه هغه طاهر لعينها ده اونجاست حكميه په مرگ سره ختم شوې دې. او په كتاب الجنائز كښي د جنازې مونځ كول ثابتولو مقصد هغه وهم لرې كول دي چه هغه خود شهداء نه ده لهذا ددې د جنازې مونځ به نه شي كولي ځكه چه د نفاس په حالت كښي مرگ شهادت حكميه دې نو امام بخاري رحمته الله عليه د حضور پاك په عمل سره اوخودل سره ددې چه هغه شهيد حكمي ده مگر د جنازې په حق كښي هغه د غير شهداء په شان ده. (١)

د ترجمة الباب دويم جز: د ترجمة الباب په دويم جز كښي دنفاس والا بنسخه باندې د جنازې د مونځ كولو مسنون طريقه بيان كړې شوې ده. شيخ الحديث زكريا رحمته الله عليه فرماني چه په دې دويم جز او مسئله باندې د رومي جز او روميني مسئلې په نسبت زيات اشكال كيږي. ځكه چه ددې موقع اومحل هم كتاب الجنائز دې او په كتاب الجنائز كښي امام بخاري رحمته الله عليه ددې دپاره باب راوړلې دې: «باب أين يقوم من المرأة والرجل» اوهم دغه حديث حضرت سمره رضي الله عنها ذكر كړې دې لهذا دلته په كتاب الحيض كښي ددې مسئلې ذكر محض تكرار هم دې او بي محل هم. البته ددې اعتراض نه خلاصيدل په دې جواب سره ممكن دي چه امام بخاري رحمته الله عليه دلته په دې امر باندې تنبيه كړې ده چه د جنازې مونځ وركولو وخت كښي د نفاس والا بنسخو او نورو بنسخو څه فرق نشته ټولې برابر دي. اوچه كله په خپل خاني كتاب الجنائز كښي دا باب راشي نو هلته به د بنسخو او سړو د جنازې سره متعلق مسئله قيام هم بيانېږي كومه چه داتمه په مينځ كښي يوه اختلافي مسئله ده. (٢)

الحديث الأول

[٣٥٥] - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي مَرْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ حُسَيْنِ الْعَلِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَرْدَةَ، عَنْ سَمُرَةَ بِنْتِ جَنْدَبٍ: «أَنَّ امْرَأَةً مَاتَتْ فِي بَطْنٍ، فَصَلَّى عَلَيْهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَامَ مُوسَطًا» (١٢٢٧، ١٢٢٨)

ترجمه: حضرت سمره بن جندب رضي الله عنها نه روايت دې د يوې ښځې د خيټي د تكليف د وجې نه د بچي پيدا په ايام كښي انتقال اوشو. حضور پاك صلی الله علیه و آله دهغې د جنازې مونځ وكړو اود مانځه دپاره د مړي مينځ كښي اوږيدو.

(١) الكنز المتواری: ٣/١٣٠ الأبواب والتراجم: ٦٧ لامع الدراری: ٢/٢٩٠-٢٨٩.

(٢) الكنز المتواری: ٣/١٣٠ الأبواب والتراجم: ٦٧ لامع الدراری: ٢/٢٩٠-٢٨٩.

(٣) قوله: سمره بن جندب: الحديث رواه البخاري في الجنائز أيضاً في باب الصلاة على النساء إذا ماتت في نفاسها. رقم الحديث: ٣٣١ وفي باب أين يقوم من المرأة والرجل رقم الحديث: ١٣٣٢ ورواه الإمام مسلم في الجنائز باب أين يقوم الإمام من الميت للصلاة عليه، رقم الحديث: ٣١٩٥ والترمذي في أبواب الجنائز باب ماجاء أين يقوم الإمام من الرجل والمرأة رقم الحديث: ١٠٣٥ والنسائي في الحيض باب الصلاة على النساء رقم الحديث: ٣٩٣ وفي كتاب الجنائز باب الصلاة على الجنائز قائماً، رقم الحديث: ١٩٧٨ وأبواب اجتماع جنائز الرجال والنساء رقم الحديث: ١٩٨١ وأين ماجه في كتاب الجنائز باب ماجاء في أين يقوم الإمام إذا صلى على الجنائز رقم الحديث: ١٤٩٣.

تراجم رجال

احمد بن ابی سرج: دا احمد بن الصباح النهشلی، ابوجعفر بن ابی سرج الرازی المقرئ رحمته الله دې. بعض حضراتو ددوی نسب داسې بیان کړې دې: احمد بن عمر بن ابی سرج. د ابوسرج نوم الصباح دې اوداد خزیمه بن حازم آزاد کړې شوې غلام دې. اوبعض فرماني چه دا د آل جریر بن حازم آزاد کړې غلام دې. د هغوی شمیر په اهل بغداد کښې کیږي. (۱)

هغوی د اسماعیل بن علیه، شهابه بن سوار، وکیع، مروان بن معاویه، یزید بن هارون، یحیی بن سعید، مکی بن ابراهیم بلخی او عبدالله بن الجهم رحمهم الله نه د حدیث روایت کړې او ددوی نه امام بخاری، امام ابوداؤد، امام نسائی، ابوالعباس احمد بن جعفر بن نصر الجمال الرازی، ابوالعلاء احمد بن صالح بن محمد، اسحاق بن احمد الفارسی، امام ابوزرعه او امام ابوحاتم رحمهم الله وغیره روایت کوي. (۲)

امام ابوحاتم رحمته الله فرماني صدوق، (۳) امام نسائی رحمته الله فرماني ثقة، (۴) ابن حبان رحمته الله د هغوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې: (۵) یعقوب بن شیبه سدوسی رحمته الله فرماني: «ابن ابی سرج: هذا أحد أصحاب الحديث... وكان ثقة نبأ» (۶) خطیب بغدادی رحمته الله فرماني چه احمد بن الصباح النهشلی رحمته الله د مشهور قراء نه وو. هغوی د امام علی بن حمزه الکسانی رحمته الله نه علم حاصل کړې. د بغداد علاقې مخرم اوسیدونکې وو. بیا مقام «ری» طرف ته منتقل شو او هلته د علم حدیث په نشر او اشاعت کښې مصروف شو او بیا هم هلته د هغوی انتقال هم اوشو. (۷) ابوعبدالرحمن رحمته الله فرماني: «أحمد بن الصباح الرازي ثقة» (۸) ابن خلفون رحمته الله فرماني: «كان ثقة» (۹) مسلم بن قاسم رحمته الله فرماني: «هو ثقة» (۱۰) علامه مغلطانی رحمته الله فرماني چه ابن خزیمه او امام حاکم رحمهما الله د هغوی دا حدیثو خپل صحیحین کښې تخریج کړې دې. (۱۱)

ددوی انتقال د امام بخاری رحمته الله نه لږه موده پس شوې (۱۲) علامه ذهبی رحمته الله فرماني ددوی انتقال ۲۴۰ هجري نه پس شوې. (۱۳)

(۱) تهذيب الكمال: ۳۵۶/۱-۳۵۵ تهذيب التهذيب: ۴۴/۱.

(۲) دتلامذه اوشانغ د پاره اوگورنی تهذيب الكمال: ۳۵۶/۱.

(۳) الجرح والتعديل: ۱۶/۲.

(۴) تهذيب الكمال: ۳۵۷/۱ تهذيب التهذيب: ۴۴/۱.

(۵) ۳۵/۸.

(۶) تهذيب الكمال: ۳۵۸/۱ تهذيب التهذيب: ۴۴/۱.

(۷) تاريخ بغداد: ۳۳۵/۵ رقم الحديث: ۲۱۶۴ دارالغرب الإسلامي.

(۸) تاريخ بغداد: ۳۳۵/۵ رقم الحديث: ۲۱۶۴ دارالغرب الإسلامي.

(۹) إكمال تهذيب الكمال: ۶۲/۱.

(۱۰) حواله بالا.

(۱۱) حواله بالا.

(۱۲) تهذيب التهذيب: ۴۴/۱ إكمال تهذيب الكمال: ۶۲/۱ تاريخ بغداد: ۳۳۵/۵ رقم الحديث: ۲۱۶۴ دارالغرب الإسلامي.

شبابه بن سوار: دا ابو عمرو شبابه بن سوار الفزاری المدائنی رحمته الله دی. دا اصلاً د خراسان اوسیدونکې وو بیا مدائن ته راغلو. هغوی په مدائن او بغداد کښې درس حدیث ورکولو او ددوی اصل نوم مروان دی. ^(۱) ابن عدی رحمته الله فرمائی چه شبابه بنی لقب دی او اصل نوم ننی مروان دی مگر لقب چونکه په اصل نوم باندې غالب وو په دې وجه هغوی په خپل لقب شبابه باندې مشهور وو. ^(۲)

هغوی د شعبه بن الحجاج، اسرانیل بن یونس بن ابی اسحاق السبئی، حرز بن عثمان الرجبی، خارجه بن مصعب خراسانی، شعيب بن میمون، عاصم بن محمد العمري، عبدالله بن العلاء بن زبیر، عمر بن میمون، مغیره بن مسلم السراج، نعيم بن حکیم مدائنی، ورقاء بن عمر یشکری اویحیی بن اسماعیل بن سالم کوفی رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کوی.

او ددوی نه امام احمد بن حنبل، احمد بن سنان القطان، ابراهیم بن سعید جوهری، ابراهیم بن یعقوب جوزجانی، احمد بن ابراهیم دورقی، احمد بن الحسن بن خراش، احمد بن ابی سریق رازی، احمد بن عبدالله بن صالح عجلی، احمد بن الفزات رازی، اسحاق بن راهویه، حسن بن محمد بن الصباح زعفرانی، زکریا بن یحیی بن ایوب مدائنی، عباس بن محمد الدوری، عبدالله بن روح مدائنی، ابویکر عبدالله بن محمد بن ابی شیبه، عبدالرحمن بن محمد بن سلام طرسوسی، عثمان بن محمد بن ابی شیبه، محمد بن عاصم اصبهانی، یحیی بن بشر بلخی، یحیی بن معین او یعقوب سدوسی رحمهم الله وغیره د حدیث روایت کوی. ^(۳)

ابن معین رحمته الله فرمائی ثقه. ^(۴) عثمان دارمی رحمته الله فرمائی چه ما دابن معین رحمته الله د شبابه عن شعبه باره تپوس اوکړو نو هغوی او فرمائل ثقه، بیا ما د شاذان باره تپوس اوکړو نو ابن معین رحمته الله او فرمائل چه: «لا بأس به» بیا ما دا سوال اوکړو چه په دواړو کښې ستاسو په نیز کوم یو زیات خوښ کړې شوې دي؟ نو نوی فرمائل: شبابه. ^(۵) ابن جنید رحمته الله فرمائی چه ما د یحیی بن معین رحمته الله نه تپوس اوکړو چه تاسو تفسیر ورقاء د چاته لیکلې دي؟ هغوی او فرمائل ما د شبابه بن سوار اوعلی بن حفص نه لیکلې او دواړه ثقه دي. ^(۶)

امام ابوحاتم رحمته الله فرمائی: «صديق بكتب حديثه ولا يحتمر به» ^(۷) امام علی المدینی رحمته الله فرمائی ثقه. ^(۸) عثمان بن ابی شیبه رحمته الله فرمائی: «صديق حسن العقل ثقه» ^(۹) امام عجلی رحمته الله فرمائی: «کان یحفظ الحديث» ^(۱۰) البته دهغوی باره کښې مشهور دی چه دوی د عقیه ارجاء قائل وو چنانچه ابن سعد رحمته الله

^(۱) سیر اعلام النبلاء: ۵۵۲/۱۱ رقم الترجمة: ۱۶۴ مؤسسة الرسالة.

^(۲) تهذيب التهذيب: ۱۶۷/۲ تهذيب الكمال: ۳۴۴/۱۲-۳۴۳-۳۴۴ تاريخ بغداد: ۴۰۱/۱ رقم الحديث: ۴۷۹۲ سیر اعلام النبلاء: ۱۳۹/۱ مؤسسة الرسالة.

^(۳) الکامل فی ضعفاء الرجال: ۷۱/۵ میزان الاعتدال: ۲۶۰/۲.

^(۴) دتلامذه اوشايخ د پاره اوگورثي تهذيب الکمال: ۳۴۵/۱۲ تهذيب التهذيب: ۱۴۸/۲ تاريخ بغداد: ۴۰۱/۱۰.

^(۵) تهذيب الکمال: ۳۴۶/۱۲ تهذيب التهذيب: ۱۴۸/۲ الکامل فی ضعفاء الرجال: ۷۱/۵.

^(۶) حواله بالا.

^(۷) تهذيب الکمال: ۳۴۶/۱۲ تهذيب التهذيب: ۱۴۸/۲ تاريخ بغداد: ۴۰۵/۱۰.

^(۸) الجرح والتعديل: ۳۹۲/۴.

^(۹) الجرح والتعديل: ۳۹۲/۴ هدى السارى: ۵۸۰.

سعد بن عبد الله د هغوی دپاره تعریفی کلمات استعمالولونه پس داهم و نیلی دی چه دې د عقیده ارجاء قائل وو. هغه فرمائی: «کان ثقة، صالحه الامر فی الحدي وکان مرجحاً» (۳) امام عجلې فرمائی: «کان یرید الارجاع» (۴)

امام احمد بن حنبل فرمائی «ترکته، لم اکتب عنه للارجاع»، یعنی ما د هغه د عقیده ارجاء د وجې نه دهغه نه حدیث کتابت پرېخوډې وو. دامام احمد فرمائی نه تپوس او کړې شو چه د ابومعاویه باره کښې دې څه رانې ده هغه خو هم د عقیده ارجاء قائل دې؟ نوهغوی اوفرمانیل چه شبابه بن سوار به د خپلې عقیدې طرف ته دعوت هم ورکولو. (۵)

ابن خراش فرمائی «کان احمد لا یرضاه و هو صدوق، فی الحديث» (۶) زکریا الساجی فرمائی «شابه بن سوار صدوق، بدعوال یت الارجاع» (۷) خو بل طرف ته ائمه حدیث د دوی نه روایات اخستی هم دی اود دوی نه ئی دلیل هم نیولې دې. چنانچه حافظ ابن حجر فرمائی: «احتم به الجماعة» (۸) او علامه ذهبي فرمائی: «یحتم به فی کتب الاسلام، ثقة» (۹) ابن عدی فرمائی چه درې روایات داسې دی دکوم په وجه چه په شبابه بن سوار باندې نکیر او کړې شو. په هغې کښې رومېې حدیث دادې: «رویت شبهة بن سوار عن شعبه عن بکیر بن عطاء عن عبد الرحمن بن یعمر أن النبی صلی الله علیه وسلم نه یت عن الدباء والمزفت»، یعنی عبد الرحمن بن یعمر فرمائی چه رسول الله ﷺ د کدو د لوبنی نه اود تارکولو ملاؤ شوی د لوبنی نه منع فرمائیلي ده. (څکه چه په دې لوبنو کښې شراب جوړیدل).

په دې حدیث باندې اشکال دادې چه دې مسئله «حرمت دباء» په دغه پورتنی سند سره بغیرد شبابه بن سوار فرمائی نه چاهم حدیث نه دې روایت کړې بلکه په دې سند سره صرف د حج باب کښې یو روایت دې. چنانچه دابن عدی فرمائی: «ولا أعلم رواه عن شعبه فی الدباء غیر شبهة، وإنما رویت شعبه بهذا الإسناد عن بکیر بن عطاء عن عبد الرحمن بن یعمر فی ذکر الحج» (۱۰) یعنی ماته پته نه ده چه د حدیث د شبابه بن سوار نه علاوه بل چا هم د امام شعبه فرمائی نه روایت کړې دې، بلکه په حقیقت کښې امام شعبه فرمائی «عن بکیر بن عطاء عن عبد الرحمن بن یعمر» په سند سره صرف د حج په باب کښې یو حدیث روایت کړې دې. ابن رجب فرمائی شرح العلل کښې فرمائی: «حدیث شبهة عن بکیر بن عطاء عن عبد الرحمن بن یعمر عن النبی صلی الله علیه وسلم أنه نه یت عن الدباء والمزفت، فإن منی النبی صلی الله علیه وسلم عن الانتباه ذی الدباء والمزفت صحیح

(۱) تهذیب التهذیب: ۴۸/۲ اهدی الساری: ۵۸۰.

(۲) تهذیب التهذیب: ۴۸/۲.

(۳) الطبقات الکبری لابن سعد، آخر البصریین: ۳۲۰/۷ تاریخ بغداد: ۴۰۶/۱۰.

(۴) معرفة الثقات للعجلې: ۴۷/۱.

(۵) تهذیب التهذیب: ۴۸/۲ تهذیب الکمال: ۳۴۶/۱۲ سیر اعلام النبلاء: ۵۱۴/۹ میزان الاعتدال: ۲۶۰/۲.

(۶) تهذیب الکمال: ۳۴۶/۱۲ تهذیب التهذیب: ۴۸/۲ تاریخ بغداد: ۴۰۵/۱۰.

(۷) تاریخ بغداد: ۴۰۵/۱۰.

(۸) هدی الساری: ۵۸۰.

(۹) میزان الاعتدال: ۲/۲۶۱.

(۱۰) الکامل فی ضعفاء الرجال: ۷۲/۵-۷۱.

ثابت عنه، رواه عنه جماعة كثيرون من أصحابه، وأما رواية عبد الرحمن بن يعمر عنه، فغريبة جداً، ولا يعرف إلا بهذا الإسناد فردّها شباهة عن شعبه عن بكوير بن عطاء عنه، وعند شعبه هذا الإسناد عن عبد الرحمن بن يعمر عن النبي صلى الله عليه وسلم وأنه قال: «الحج عرفة» في حديث ذكره، فهذا المتن هو الذي يعرف بهذا الإسناد، وأما حديث النبي عن الدباء والمزفت، فهو بهذا الإسناد غريب جداً، وقد أنكره علي بن شباهة جماعة من الأئمة، منهم الإمام أحمد والبخاري وأبو حاتم وابن عدي، وأما ابن المديني، فإنه مثل عنه، فقال: لا يترك لمن سمع من سبعة..... يعني يثبت: حديثاً كثيراً..... أن ينفرد بمحدث غريب» (١).

داين رجب رحمته الله د کلام حاصل دادی چه د حضور پاک نه د کدو په لوبنی کښې اوتار کول ملاوړی لوبنی کښې د شرابو جوړولو ممانعت صحیح او ثابت دې. لکه چه د اصحاب رسول عليهم السلام یو لونی جماعت روایت کړې دې. لیکن د عبد الرحمن بن يعمر رحمته الله حضور پاک نه دا حدیث روایت کول ډیر غریب دی کوم چه صرف «شبهه عن شعبه عن بكوير عن عبد الرحمن بن يعمر عن النبي صلى الله عليه وسلم» په سند سره معروف دې. یعنی شباهه بن سوار رحمته الله دې سند سره ددې په روایت کولو کښې منفرد دې. ځکه چه امام شعبه رحمته الله بکیر عن عبد الرحمن بن يعمر په سند سره صرف حدیث «الحج عرفة» روایت کړې دې. په دې سند سره صرف هم دغه یو حدیث پیژندلې شی. په دې وجه د دباء او مزفت نه د ممانعت حدیث په دې سند «شبهه عن شعبه عن بكوير عن عبد الرحمن بن يعمر» سره ډیر غریب دې او هم په دې وجه د ائمه رجال یو لونی جماعت د شباهه بن سوار رحمته الله دا روایت منکر ګرځولې دې. په کوم چه امام احمد، امام بخاری، امام ابو حاتم، امام ابن عدی رحمهم الله وغیره شامل دی. البته د امام ابن المدینی رحمته الله نه چه کله د شباهه بن سوار رحمته الله ددې سند باریه کښې تپوس او کړو نوهغوی او فر مانیل کوم سړی چه د امام شعبه رحمته الله نه ډیر زیات احادیث روایت کړی دی په داسې سړی باندې به صرف په دې وجه انکار نه شی کولی چه هغه یو غریب حدیث سره متفرد دې.

چنانچه کله دا حدیث پورتنی سند سره امام علی المدینی رحمته الله مخې ته پیش کړې شو نوهغوی او فر مانیل: «شبهه کان شیخاً صدوقاً إلا أنه کان يقول بالأرجاء ولا تنکر لرجل سمع من رجل ألفاً أو ألفین أن یصح بمحدث غریب»

یعنی شباهه بن سوار رحمته الله علم حدیث کښې د شیخ په مرتبه دې او صدوق دې مګر دا چه هغه د عقیده ارجاء قائل وو او مونږ په یو داسې راوی باندې چاچه دخپل استاذ نه زر دوه زره احادیث روایت کړې وی. په دې وجه نکیر نه شو کولی چه هغه یو نیم غریب حدیث روایت کړې دې. (د کوم په نقل کولو کښې چه هغه متفرد دې) (٢).

دویم حدیث دادې: «أخبرنا أبو يعلى، حدثنا أحمد الدوري، حدثنا شباهة، حدثنا شعبه عن قتادة عن الحسن عن أنس أن النبي صلى الله عليه وسلم أتى برجل قد شرب الخمر، فضر به بين يدين ثم أومأ من أربعين» یعنی د حضرت انس رضي الله عنه نه روایت دې چه حضور پاک له یو سړي راوستلې شو چاچه شراب ځکلي وو. نوحضور پاک هغه په دوو لختو سره څلور بنستو نه نیزدې گذاره او وهلو.

(١) تعليقات على سير اعلام النبلاء: ٥١٦/٩-٥١٥.

(٢) الكامل في ضعفاء الرجال: ٧٢/٥.

پدې حديث باندې اشکال دادې چه ددې په سند کښې دحسن اضافه ده خود امام شعبه نورو شاگردانو ددې راوی د واسطې نه بغير نيغ په نيغه قتاده عن انس په طريق سره حديث روايت کړې دي.^(۱) د شرايو څکلو په سلسله کښې کورو لگولوسره متعلق دا حديث شعبه عن قتاده عن انس په طريق سره امام بخاری رحمته الله عليه (کتاب الحدود، باب ماجاء فی ضرب شارب الخمر) کښې (۴۷۷۳)، امام مسلم رحمته الله عليه هم «کتاب الحدود، باب حد الخمر» کښې (۲۴۵۲)، اودغه شان امام ترمذی رحمته الله عليه هم «کتاب الحدود، باب ماجاء فی حد الکمران» کښې (۱۴۴۳)، لاندې ذکر کړې دي.

حافظ ابن حجر رحمته الله عليه دحديث دې سند سره متعلق په کوم کښې چه امام قتاده رحمته الله عليه اودحضرت انس رضي الله عنه په مينځ کښې دراوی حسن اضافه کړې ده فرماني: «إِنَّهُ مِنَ الْمَعْدِيهِ مُتَّصِلُ الْأَسَانِدِ» يعنی داسند دهغه آسانيدونه دي په کوم کښې چه د راوی اضافه ده.^(۲)

دریم حديث دادې: «أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ سَهْيَانَ، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ الدَّوْرَقِيُّ، حَدَّثَنَا شُهَابَةُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ ابْنِ عُرْمَانَ النَّسِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَبِي الْقَزْعِ» يعنی حضور پاک د قزع نه منع فرمانيلي ده. دقزع مطلب دادې چه د ماشوم د سرد بعض حصي نه ويښته پريکول او په بعض حصه باندې باقی پريخودل، نوحضور پاک ددې عمل نه منع فرمانيلي ده.

په دې حديث باندې هم دغه اشکال دي چه دا د امام شعبه رحمته الله عليه نه شبايه بن سوار رحمته الله عليه نه علاوه بل چانه دي روايت کړې. ددې رواياتود ذکر کولونه پس په آخره کښې ابن عدی رحمته الله عليه فيصله کولوسره فرماني: «وَهَذِهِ عِنْدِي إِمَّا ذَمُّهُ النَّاسُ لِلْإِجَاءِ الَّذِي كَانَ فِيهِ وَأَمَّا فِي الْحَدِيثِ فَإِنَّهُ لَا يَأْسُ بِهِ، كَمَا قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْمَدِينِيِّ»^(۳) بل د امام ابو زرعه رحمته الله عليه نه نقل دی چه شبايه بن سوار رحمته الله عليه سره ددې چه د عقيدة ارجاء قائل وو مگر هغه ددې خپلې عقيدې نه رجوع کړې وه.^(۴) اوس که چرې دهغه رجوع د عقيدة ارجاء نه ثابت ده نو بيا خودغه قسم اشکال باقی نه پاتې کيږي او که چرې رجوع ثابت اونه منلې شی نو بيا هم شبايه بن سوار رحمته الله عليه ته په حديث باب کښې تقريباً ټول ائمه حديث ثقه اوصدوق تسليم کړې دي. (کما مر)^(۵) چنانچه ابن حبان رحمته الله عليه هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دي.^(۶) اوهغه نئ مستقيم الحديث گرځولې دي.^(۷) علامه ذهبي رحمته الله عليه فرماني چه دهغه پيدائش ۱۳۰ هجري کښې شوې دي او انتقال په ۲۰۶ هجري کښې شوې.^(۸) ابن حبان رحمته الله عليه او امام بخاری رحمته الله عليه دهغوی د وفات کال ۲۰۴ او ۲۰۵ هجري نقل کړې دي.^(۹)

(۱) الکامل فی ضعفاء الرجال: ۷۲/۵.

(۲) الکامل فی ضعفاء الرجال: ۷۲/۵.

(۳) الکامل فی ضعفاء الرجال: ۷۲/۵.

(۴) میزان الاعتدال: ۲/۲۶۱ تاريخ بغداد: ۱۰/۴۰۶ تهذيب التهذيب: ۲/۴۸ تهذيب الکمال: ۱۲/۳۴۸ هدى السارى: ۵۸۰ سير اعلام النبلاء: ۹/۵۱۴.

(۵) الرواة الثقات المتکلم فيهم بما لايوجب ردهم، ص: ۱۰۷ دارالبشائر الإسلامية.

(۶) ۳۱۲/۸.

(۷) حواله بالا.

(۸) سير اعلام النبلاء: ۹/۵۱۵.

(۹) کتاب الثقات لابن حبان: ۸/۳۱۲ التاريخ الكبير: ۴/۲۷۰.

شعبه: دا امیر المؤمنین شعبه بن الحجاج بن الودر عتکی واسطی بصری رحمته دی. ابویسحاق د دوی کنیت دی اوددوی په جلالت شان او امامت باندې دتولو اتفاق دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندې تیر شوی دی.^(۱)

حسین المعلم: دا حسین بن ذکوان مکش معلم بصری رحمته دی ددوی حالات کتاب الإیمان باب من الإیمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې تیر شوی دی.^(۲)

عبدالله بن یزید: دامشهور تابعی عبدالله بن بریده (بضم الباء الموحدة) وفتح الراء وسكون الباء آخر الحروف وبالدال المهملة) ابن الحصب (بضم الحاء وفتح لاصاد المهملة وسكون الباء آخر الحروف وفي آخره باء مؤحدة) الاسلمی المروزی رحمته دی. ددوی کنیت ابوسهل دی د "مرو" قاضی پاتې دی. اودې اودده رور سلیمان بن بریده دواړه غیر گونی وو.^(۳)

دوی د خپل پلار بریده، ابن عباس، ابن عمر، ابن مسعود، عبدالله بن مغفل، ابوموسی اشعری، ابوهریره، حضرت عائشه، حضرت سمره بن جندب، عمران بن الحصین، حضرت معاویه، مغیره بن شعبه، بشیر بن کعب، حمید بن عبدالرحمن حمیری، ابوالاسود الدنلی، حنظله بن علی الاسلمی، ابن السیب بن یعمر رحمته ورحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کړې.

اوددوی نه بشیر بن المهاجر، سهل بن بشیر، ثواب بن عتبه، حسین ذکوان، حسین بن واقد المروزی، داؤد بن ابی الفرات، دواړو خامنو سهل بن عبدالله بن بریده اوصخر بن عبدالله بن بریده، عامر شعبی، عامراحول، عبدالله بن عطاء المکی، عبدالکریم بن سلیط بصری، عثمان بن غیاث، مالک بن مغول، مطر الوراق اوقتاده رحمهم الله وغیره حدیث روایت کوی.^(۴)

ابوبکر الازم رحمته فرماني چه ما امام احمد بن حنبل رحمته نه د بریده د دواړو خامنو عبدالله اوسلیمان باره کښې تپوس اوکړو نوامام احمد بن حنبل رحمته اوفرمانیل چه دسلیمان بن بریده باره کښې زما په زړه کښې هیڅ خبره نشته دی. (یعنی هیڅ د عیب څه خبره یا قابل تنقید څه خبره په هغه کښې نشته، اوترکومې چه تعلق دی د عبدالله بن بریده نو «د څه خاموشی نه پس» وکیع رحمته فرماني چه ائمه حدیث د عبدالله بن بریده په نسبت د سلیمان بن بریده زیات تعریف کولو.)^(۵) او په پوروايت کښې دی چه وکیع رحمته اوفرمانیل «کان سلیمان اصبها احدا»^(۶)

امام عجلې رحمته فرماني ثقه.^(۷) امام احمد بن حنبل رحمته فرماني «عبدالله بن بریده الذي روایت عنه حسن بن واقد ما أنكرها»^(۸) ابن حبان رحمته دهغوې ذکر کتاب الثقات کښې کړې.^(۹) ابن معین رحمته او امام حاتم رحمته فرماني ثقه.^(۱۰)

(۱) کشف الباری: ۶۷۸/۱

(۲) کشف الباری: ۴/۲.

(۳) عمدة القاری: ۴۶۸/۲ تهذیب الکمال: ۳۳۱/۱۴ تهذیب التهذیب: ۱۵۷/۵ سیر اعلام النبلاء: ۵۰/۵.

(۴) دتلامذه اوشيوخ ذهارة اوکهورنی تهذیب الکمال: ۳۳۰/۱۴.

(۵) تهذیب الکمال: ۳۳۱/۱۴ تهذیب التهذیب: ۱۵۷/۵ سیر اعلام النبلاء: ۵۱/۵.

(۶) تهذیب الکمال: ۱۳۳/۱۴ تهذیب التهذیب: ۱۵۷/۵.

(۷) معرفة الثقات للعجلې: ۲۲/۲.

(۸) حواله بالا.

لیکن امام بغوی رحمہ اللہ د محمد بن علی جوزجانی رحمہ اللہ پہ حوالہ سره امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ نه د عبدالله بن بریده په هغه روایاتو کښې کوم چه دې د خپل پلار بریده نه روایت کوی تضعیف نقل کړې دي. (۲)
هم دغه شان ابراهيم حری رحمہ اللہ فرماني: «عبدالله اشهر من سلمان ولم يعصهما من أبيهما وفيما روي عبدالله بن بریده عن أبيه أحاديث منكرة وسلمان أصح حديثاً» يعني عبدالله بن بریده دخپل ورور سليمان بن بریده نه د زيات مشهور دي. خود دواړو روڼو د خپل پلار بریده نه سماع ثابته نه ده او بيا هغه روایات کوم چه عبدالله دخپل پلار نه روایت کوی منکر روایات دی او حدیث په معامله کښې د عبدالله په مقابله کښې سليمان بن بریده اصح دي. د دې اقوالو نه معلومېږي چه ددوی دخپل پلار نه سماع ثابته نه ده او کوم روایات چه هغوی د خپل پلار نه نقل کوی هغه منکر روایات دي. (۳)

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرماني چه (سره ددې د عبدالله بن بریده دخپل پلار نه سماع ثابته نه ده او کوم روایات چه هغه د خپل پلار نه کوی هغه منکر روایات دی مگر دا خبره هم مسلم ده چه) د عبدالله بن بریده په صحیح بخاری کښې دخپل پلار بریده نه صرف یو روایت دي. (باقی روایات او واسطوسره نقل دي. په هغې کښې د بریده واسطه نشته) او ددغه یو روایت په تخریج بندې امام مسلم رحمہ اللہ هم د امام بخاری رحمہ اللہ موافقت کړې دي. (۴) عبدالله بن بریده د خپل پیدائش دکال په حواله سره فرماني چه زما پیدائش د عمر رحمہ اللہ په دور خلافت کښې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د خلافت نه درې کاله پس شوې. (۵)

احمد بن سيار المروزي رحمہ اللہ فرماني چه د عبدالله بن بریده انتقال د "مرو" یو کلی جاوړسه کښې شوې او سليمان بن بریده انتقال هم د "مرو" په لوکلی قنین ښي شوې او ددواړو دمرگ په مینځ کښې لس کاله فاصله ده. يعني د سليمان بن بریده انتقال د عبدالله بن بریده نه لس کاله وړاندې شوې. (۶)
د عبدالله بن بریده انتقال د اسد بن عبدالله د ولایت په زمانه کښې شوې دغه وخت هغه د قضاء په عهده باندي وو. (۷)

ابن حبان رحمہ اللہ فرماني عبدالله بن بریده او سليمان بن بریده دواړه غبرگونۍ روڼه وو. د دوی پیدائش د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د دور خلافت په دریم کال کښې ۱۵ هجري کښې شوې. د سليمان بن بریده انتقال په "مرو" کښې ۱۰۵ هجري کښې شوې هغه د قضاء په عهده باندي فائز وو د هغوی نه پس په دغه عهده باندي دهغوی ورور عبدالله بن بریده اولگیدو تردې چه دهغوی انتقال هم په دغه عهده باندي ۱۱۵ هجري کښې اوشو. او کوم حضرات چه داوانی د دواړو روڼو انتقال په یو ورځ شوې ددې هیڅ ثبوت نشته دي او فضول خبره ده. (۸)

(۱) ۱۶/۵.

(۲) تهذيب الكمال: ۳۳۱/۱۴ تهذيب التهذيب: ۱۵۷/۵ سير اعلام النبلاء: ۵۱/۵.

(۳) إكمال تهذيب الكمال: ۲۵۷/۷ تهذيب التهذيب: ۱۵۸/۵.

(۴) حواله بالا.

(۵) هدى السارى: ۵۸۵.

(۶) تهذيب الكمال: ۳۳۱/۱۴ تهذيب التهذيب: ۱۵۷/۵ سير اعلام النبلاء: ۵۱/۵.

(۷) حواله بالا.

(۸) حواله بالا.

(۹) سير اعلام النبلاء: ۵۲/۵ تهذيب الكمال: ۳۳۲/۱۴ تهذيب التهذيب: ۱۵۷/۵ - ۱۵۸ کتاب الثقات لابن حبان:

۱۶/۵.

سمرة بن جندب: دا مشهور صحابی رسول حضرت سمره بن جندب رضی اللہ عنہ دی. ابن اسحاق رحمۃ اللہ علیہ فرمائی دھغوی د انصار حلیف وو. (۱) د دوی نسب سلیمان بن سیف رضی اللہ عنہ داسی بیان کری دی. «سمرة بن جندب (بضم الجیم وفتح الدال وضمها) بن هلال بن جریج (کذا فی الاستیعاب) ولی مذهب الکمال، و مذهب التہذیب، حدیثی، آی: بضم الحاء وفتح الدال، ولی مذهب الاسماء: حریج، آی: بجماء مہملۃ مفتوحة ثمراء مکسورة، بن مرة بن حزن بن عمرو بن جابر ذي الریاسین الفزاری»، ابن اسحاق او نورو نسابین و نیلی دی چه دھغوی رضی اللہ عنہ تعلق بنی قزاره بن ذبیان بن بغیض بن ديث بن غطفان الفزاری سره دی. (۲) ددوی کنیت ابوسعید دی خو بعض حضراتو ددوی کنیت ابو عبد الله او بعض ابو عبد الرحمن او بعض ابو محمد او بعض ابوسلیمان ذکر کری دی. (۳) حضرت سمره بن جندب رضی اللہ عنہ وړوکې شاتن وو چه د هغوی د والد جندب انتقال شوې وو. د حضرت سمره بن جندب رضی اللہ عنہ مور هغه خان سره مدینې ته راوستلو. دلته هغې ته د ډیرو خلکو د طرف نه دنکاح پیغامات ملاؤشو مگر هغې دا شرط کیخو دی وو چه هغه به صرف داسې سړې سره واده کوی چه د هغې د خوښی سمره د هغه د بالغ کیدو پورې کفالت هم کوی. د دې شرط په منلو سره دانصار یوسړی هغې سره واده او کړو او بیا هغوی خپلې مور سره هم په انصار کښې اوسیدلو. (۴)

حضرت سمره بن جندب رضی اللہ عنہ ته د حضور پاک د طرف نه د غزوہ احد په موقع په جنگ کښې د شرکت کولو اجازت ملاؤ شوې وو او بیا هغوی په نورو ډیرو غزواتو کښې د حضور پاک سره د شرکت سعادت حاصل کړو. (۵) دې نه پس هغوی رضی اللہ عنہ په بصره کښې سکونت اختیار کړي وو. زیاد چه په کله د بصره نه دکوفې طرف ته تللو نو شاته به ئی خان پسې سمره بن جندب رضی اللہ عنہ خپل نائب مقرر کولوسره تللو او کله چه به دکوفې نه بصره طرف ته تللو نو هغه به ئی دکوفې نگران مقرر کولوسره تللو. دغه شان به حضرت سمره رضی اللہ عنہ شپږ میاشتې د کوفې نگران وو او شپږ میاشتې به د بصره نگران وو. بیا چه کله د انتقال وخت شو نو بیا هم حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ هغوی تقریباً یو کال پورې د بصره نگران اوساتلو او بیانی دې معزول کړو. (۶)

حضرت سمره بن جندب رضی اللہ عنہ د حروریه سخت مخالف وو او کله چه به هم هغوی له د حروریه څوک سړې راوستي شو نو هغوی به هغه له موقع وړکولونه بغیر قتل کولو. هغوی به فرمائیل «شرقتل یکتا تحت اديم السماء» یکهفرون المسلمون ویسکون الدعاء، یعنی داخلق په مخ د زمکې باندې بدترین مقتول دی داخلق دمسلمانانو تکفیر کوی او د هغوی وینې توبیه وی. هم دغه وجه ده چه حروریه او کوم خلق چه هغوی سره په عقیده کښې نيز دي نيز دي دی په حضرت سمره بن جندب رضی اللہ عنہ باندې سخت طعن کوی

(۱) تهذیب التہذیب: ۱۱/۲ الاستیعاب فی معرفۃ الأصحاب: ص: ۳۰۰ تهذیب الکمال: ۱۳۱/۱۲.

(۲) الاستیعاب فی معرفۃ الأصحاب باب سمره ص: ۳۳۰ رقم الترجمة: ۹۹۶ تهذیب الاسماء واللغات: ۲۲۵/۱ تهذیب الکمال: ۱۳۰/۱۲.

(۳) الاستیعاب فی معرفۃ الأصحاب باب سمره ص: ۳۳۰ رقم الترجمة: ۹۹۶ تهذیب الاسماء واللغات: ۲۲۵/۱ تهذیب الکمال: ۱۳۰/۱۲.

(۴) الاستیعاب فی معرفۃ الأصحاب باب سمره ص: ۳۰۱ تهذیب الکمال: ۱۳۴/۱۲.

(۵) الاستیعاب فی معرفۃ الأصحاب باب سمره ص: ۳۰۱ تهذیب الاسماء واللغات: ۲۲۵/۱ تهذیب الکمال: ۱۳۴/۱۲.

(۶) الاستیعاب فی معرفۃ الأصحاب باب سمره ص: ۳۰۱ تهذیب الاسماء واللغات: ۲۲۶-۲۲۵/۱ تهذیب الکمال: ۱۳۲/۱۲ تهذیب التہذیب: ۱۱۶/۲.

اوبدی ردي ورپسي وائي. (۱)
ابن سيرين رحمته الله امام حسن رحمته الله اود بصره اکابر علماء اوفضلاء به دهغوی ډیر تعریف کولو. (۲). ابن
سيرين رحمته الله به فرمانيل: «فی رسالة معرفة إلى بله علم کون» (۳). یعنی دحضرت سمره بن جندب رحمته الله دخپلو
خامنوطرف ته ليکلي شوی خط کښې ډیرې علمی خبرې دي. دې نه علاوه به ابن سيرين رحمته الله
فرمانيل: «کان عظم الامانة، صدوق الحديث، يحب الاسلام أهله» (۴).
حضرت سمره بن جندب رحمته الله د حفاظ صحابه کرام رحمته الله نه وو اوهغوی په کثرت سره دحضور پاک نه
احاديث روايت کړي دي. (۵)

يوخل دهغوی او عمران بن حصين رحمته الله په مينځ کښې خبرې اتري رواني وې چه په دې دوران کښې
حضرت سمره بن جندب رحمته الله اوونيل چه ما دحضور پاک نه داخبره محفوظ کړې ده چه حضور پاک به په
مانځه کښې دوه سکتې کولې. يوه دتکبير تحريره نه پس او دويمه نسکته به ئې د ولالضالين نه فارغ
کيدو نه پس کوله. حضرت عمران بن حصين رحمته الله داخبره اوته منله چه حضور پاک به دوه سکتې
فرمايلي. دا اختلاف مديني ته د ابی بن کعب رحمته الله طرف ته يورلې شو نوهغوی جواب ورکړو چه «أن
معرفة قد صدق وحفظ» یعنی حضرت سمره رحمته الله ټيک ونيلى دى اوهغه دا خبره محفوظ کړې ده. (۶)
حضرت سمره بن جندب رحمته الله د رسول الله صلی الله علیه و آله نه ۱۲۳ احاديث روايت کړي دي په کوم کښې چه دوه
احاديث داسې دي دکوم په تخریج چه د شيبخين اتفاق دي يعنی دا دواړه احاديث امام بخاری رحمته الله
اوامام مسلم رحمته الله دواړو په خپل خپل صحيح کښې روايت کړي دي. دې نه علاوه دوه احاديث داسې
دي کوم چه صرف امام بخاری تخریج کړي دي اوڅلور داسې دي چه امام مسلم تخریج کړي دي. (۷)
حضرت سمره بن جندب رحمته الله د رسول الله صلی الله علیه و آله نه دا دابوعبيده بن الجراح رحمته الله نه احاديث اوريدلي دي
اودهغوی نه د هغوی دواړو خامنو سليمان اوسعد عبدالله بن بريده، زيد بن عقه، ربيع بنعميله،
هلال بن سیاف، ابورجاء العطارى، عبدالرحمن بن ابی لیلی، ابونضره العبدی، ثعلبه بن عباد او
حسن بصري رحمهم الله وغيره داحاديث روايت کړي دي. (۸)
امام بخاری رحمته الله فرمانی چه دهغوی انتقال د ابوهريره رحمته الله نه پس شوي اودحضرت ابوهريره رحمته الله
انتقال ۵۸ هجري کښې شوې. (۹)

(۱) الاستيعاب في معرفة الأصحاب باب سمره ص: ۳۰۱ تهذيب الأسماء واللغات: ۲۳۶-۱/۲۳۵ تهذيب الكمال
: ۱۳۲/۱۴ تهذيب التهذيب: ۱۱۶/۲.

(۲) حواله بالا

(۳) حواله بالا.

(۴) الاستيعاب في معرفة الأصحاب باب سمره ص: ۳۰۱ تهذيب الأسماء واللغات: ۲۳۶-۱/۲۳۵ تهذيب الكمال
: ۱۳۲/۱۴ تهذيب التهذيب: ۱۱۶/۲.

(۵) الاستيعاب في معرفة الأصحاب ص: ۳۰۰.

(۶) الاستيعاب في معرفة الأصحاب ص: ۳۰۰ رقم الترجمة: ۹۹۶ تهذيب الكمال: ۱۳۲/۱۴.

(۷) تهذيب الأسماء واللغات: ۱/۲۳۶ عمدة القاری: ۳/۴۶۸.

(۸) دتلامذه اوشيخ دتباره اوگورنی تهذيب إكمال: ۱۳۱/۱۲.

(۹) التاريخ الكبير: ۱۷۶/۴.

ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی ہے حضرت سمرہ بن جندب رضی اللہ عنہ انتقال بصرہ کنبی ۵۸ ہجری کنبی شوی دے اودھغوی دمرگ سبب دا شوی وو چه هغوی کراز نومی یویمارنی (چه زیاته یخنی یا د زیاتی وتلونه رچ شروع کیدو په صورت کنبی کیږی) راگیر کړې وو. ددې د علاج د پاره هغوی حکم ورکړو په یولوئی دیگچی کنبی اوبه اوخوټکوئی. په یولوئی دیگچی کنبی اوبه اوخوټکوئی شوی او په هغې دیاسه نی یودناستی ځانی جوړکړو کوم ته چه به لوگې رسیدې شو. هغوی په دغه ځانی ناستي سره گرمائش حاصلولو چه ناڅاپی هغوی په دغه گرمو اوبو کنبی ورپریتل او وفات شو. لکه چه دحضور پاک ددې ارشاد تصدیق وو «آخرکم موأفی النان» یعنی تاسو صحابه کرامو کنبی به داخیر خلقو مرگ د اور په سبب کیږی. د آخری صحابه کرام رضی اللہ عنہ نه حضرت سمره بن جندب رضی اللہ عنہ حضرت ابوهریره او حضرت ابومحذوره رضی اللہ عنہ انتقال هم دغه شان د اور په سبب اوشو. (د هغوی رضی اللہ عنہ وفات د کال سره متعلق یوقول داهم دې چه د هغوی انتقال ۵۹ هجری په آخر کنبی یا د ۶۰ هجری په شروع کنبی شوی.)

شرح حدیث

قوله: «إن امرأة»: امرأة نه مراد حضرت ام کعب انصاریه رضی اللہ عنہا ده. امام مسلم رحمه الله عبدالوارث عن حسن المعلم په طریق سره ددې دنوم صراحت کړې دې. (۱)

قوله: «ماتت فی بطن»:

یواشکال اودهغې جواب: سوال دا پیدا کیږی چه خیته د مرگ سبب نه جوړیږی بیا دلته د ظرفیت څه توجیه ده؟ جواب دادې چه دلته فی د ظرفیت په معنی کنبی نه ده بلکه تعلیلیه او سببیه ده اومعنی داده چه د دغه ښځې انتقال د خیتې د بیمارنی د وجې نه شوی وو. لکه چه په حدیث کنبی راځی: «فی النفس المؤمنة مائة ایل» أي بسبب قتل النفس المؤمنة مئة تجب مائة ایل. دغه شان د رسول الله ﷺ ارشاد مبارک دې: «إن امرأة دخلت النار فی الهرة» یعنی: لأجل الهرة أو سبب الهرة. دغه شان په قرآن کریم کنبی هم فی د سبب او علت په معنی کنبی استعمال شوی ده لکه چه د الله تعالی ارشاد مبارک دې: ﴿فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ﴾ أي: لأجله. (۲)

د بعض حضراتو ویناده چه امام بخاری رحمه الله ته دلته وهم شوی دې او هغه وهم دادې چه هغه د «ماتت فی بطن» مطلب دا گنرلې چه ددې ښځې انتقال د ولادت د وجې نه شوی وو اوبه دې وجه نی ترجمه الباب داسې قائم کړو. «باب الصلاة على النساء». جواب دادې چه امام بخاری ته وهم نه دې شوی (بلکه

(۱) تهذيب التهذيب: ۱۶/۲ تهذيب الكمال: ۱۳۳/۱۲ الاستيعاب في معرفة الأصحاب ص: ۳۰۱.

(۲) اللغات لابن حبان: ۱۷۴/۳ التاريخ الكبير: ۱۷۷/۴ تهذيب الاسماء واللغات: ۱/۲۳۶ تهذيب الكمال: ۱۳۴/۱۲.

تهذيب التهذيب: ۱۱۶/۲.

(۳) فتح الباری: ۲۹/۱ عمدة القاری: ۴۶۸/۳ صحيح الإمام مسلم كتاب الجنائز باب أين يقوم الإمام من الميت للصلاة عليها رقم الحديث: ۲۲۳۵.

(۴) عمدة القاری: ۴۶۸/۳ شرح الکرماني ۲۰۶/۳.

اعتراض کونکې پخپله په وهم کښې راغیر شوې دې، ځکه چې کتاب الجنائز کښې «باب الصلاة على یات النساء» او «باب این یقوم الإمام من المرأة» لاندې حضرت سمره بن جندب رضی الله عنه نه روایت دې: «صلمت وراء النبی صلی الله علیه وسلم علی یات امرأة فی نفاسها، فقام علیها وسطاً»، چنانچه په روایت کښې تصریح شته چې دام کعب انصاریه رضی الله عنه انتقال د خټې د بيمارنۍ یعنی نفاس د وجې نه شوې وو. (۱)

قوله: «فقام وسطاً»:

د جنازې مونځ دامام دپاره د اودريدو ځای: امام د جنازې مونځ کولو وخت کښې به دمړی د کوم اندام په محاذاتو کښې اودريدی؟ نو دا د ائمه اربعه په مینځ کښې یوه اختلافی مسئله ده.

د مالکيه مذهب: په دې سلسله کښې د امام مالک رحمته الله علیه مذهب دادي: «وصفة الوقوف المنسوب فی صلاة الجنائز: أن یقف الإمام ومثله المتفرق فی الصلاة علی یات الرجل عند وسطه، وفي الصلاة علی یات المرأة عند منکبها».

اصحاب مالک رحمهم الله فرماني چې د ښځې د اوږو په محاذات کښې د اودريدو حکم په دې وجه کړې شوې دې ځکه چې په وسط کښې (مینځ، عجیزه، سرین) محاذات کښې اودريدو کښې دخیالاتو گډوډ کیدو اندیښنه ده اوداکوم چې په حدیث سمره بن جندب رضی الله عنه کښې د حضور پاک عمل نقل دې چې حضور پاک د ښځې د مړې جنازه کولو وخت کښې دمړې مینځ محاذات کښې ولاړ وو نوچونکه دحضور پاک ذات مبارک او پاک خیالات د گډوډ کیدو نه محفوظ او معصوم دې په دې وجه ددې حدیث نه اشکال نه دی کیدل پکار.

دشوافع مذهب: دامام شافعی رحمته الله علیه نه په دې مسئله کښې هیڅ نص نه دې نقل. البته اصحاب امام شافعی رحمهم الله فرماني د ښځې د جنازې مونځ کښې مسنون عمل دادي چې امام دهغې سرین (وسط) محاذات کښې اودريدی ځکه چې دحضرت انس رضی الله عنه نه ثابت دی چې هغه به د ښځې د جنازې په مونځ کښې دمړې مینځ یعنی سرین په محاذات کښې اودريدو او د مړې د جنازې دپاره دهغه د سر په محاذات کښې اودريدو. بیا چې کله علاء بن زیاد رضی الله عنه دهغوی نه سوال اوکړو چې آیا حضور پاک به هم د ښځې په حق کښې سرین محاذات کښې اود سړي په حق کښې د سر محاذات کښې اودريدو؟ نو حضرت انس رضی الله عنه اوفرمانیل اوجی. (۲)

اودسړي د جنازې په معامله کښې د شوافع نه دوه قسمه قول نقل دې. امام ابوعلی طبري، امام الحرمین، امام غزالی او امام صیدلانی رحمهم الله فرماني چې امام دې په جنازه کښې د سړي د سینې محاذات کښې اودريدی. خو د جمهور متقدمین اصحاب امام شافعی رحمهم الله په دې باندې اتفاق دې چې امام دې د سړي په جنازه کښې د مړي د سر محاذات کښې اودريدی. ددې دلیل هم د حضرت انس رضی الله عنه هم دغه پورته ذکر شوې روایت دې. بل ددې حضراتو استدلال د حدیث الباب (حدیث سمره بن جندب رضی الله عنه) نه هم دې. حضرت سمره بن جندب رضی الله عنه فرماني چې ما د حضور پاک په اقتداء کښې د یو داسې ښځې د جنازې مونځ کړې د کومې انتقال چې د بچی پیدا کیدو و چې نه شوې وو حضور پاک

(۱) شرح الکرمانی: ۲۰۶/۳ عمدة القاری: ۴۶۸/۳ فتح الباری: ۴۲۹/۱.

(۲) سنن أبی داؤد کتاب الجنائز باب این یقوم الإمام من المرأة من الميت إذا صلی علیه رقم الحدیث: ۳۱۹۴ جامع الترمذی کتاب الجنائز باب ماجاء این یقوم الإمام من الرجل والمرأة رقم الحدیث: ۱۰۳۴ سنن ابن ماجه کتاب الجنائز باب ماجاء فی این یقوم الإمام إذا صلی علی الجنائز رقم الحدیث: ۱۴۹۴.

دهغه بنحی وسط (محاذات) کنبی ولاړ وو.

علامه نووی رحمته فرماني: «السنة أن يقف الإمام عند عذبة المرأة بلا خلاف للحدث، ولأنه أبلغ في صلتها عن الباقي، وفي الرجل وجهان: الصحيح باتفاق المصنفين، وقطعه كثيرون وهو قول جمهور أصحابنا المتقدمين أنه يقف عند رأسه. والثاني: ... قاله أبو علي الطوسي ... عند صدره، وهذا اختيار إمام الحرمين والغزالي، وقطعه به السرخسي. قال الصديقي: وهو اختيار أئمتنا، وقال الأوردی: قال أصحابنا البصريون: عند صدره، والبغداديون عند رأسه، والصواب مات قدمته عن الجمهور، وهو عند رأسه»^(۱)

د حنابلې مذهب: دامام احمد بن حنبل رحمته مذهب دادې چه د بنحی دجنایزې د مونځ دپاره به امام د هغې په وسط یعنی عجیزه (سرین) محاذات کنبی اودریږی اودسړی په حق کنبی به دهغه د سینی محاذات کنبی اودریږی. علامه زرکشی رحمته فرماني چه دا روایت دامام احمد بن حنبل رحمته نه د هغه اصحاب (شاگردانو) روایت کړې دې اوهم دغه د جمهور اصحاب امام احمد بن حنبل رحمهم الله مذهب دي. دې نه علاوه هم دوه نور روایتونه نقل دي. د اثرم رحمته په روایت کنبی دی چه دسړی د اوږو په محاذاتو کنبی به اودریږی او په یو روایت کنبی دی چه د سړی د سر محاذات کنبی به اودریږی لکه چه په حدیث د حضرت انس رضی الله عنه کنبی ذکر دي.

اصحاب امام احمد بن حنبل رحمهم الله فرماني چه د سر په محاذات کنبی اودریږل یا د اوږو په محاذات کنبی اودریږل یا د سینی په محاذات کنبی اودریږل دا ټول نیزدې نیزدې دي. بس په دې کنبی به یو مقام کنبی اودریږونکې سړې د قرب مکان د وجې نه بل خانی ولاړ محسوس کيږی. چنانچه زرکشی رحمته فرماني: «والإمام يقوم عند صدر الرجل وعند وسط المرأة، نص أحمد على هذا في رواية عشرة من أصحابه، وعليه عامة أصحابه، وروى عنه أنه يقف عند رأس الرجل وهو الذي قاله أبو محمد في المقنع، والكافي، وهو المشهور في حديث أنس. قال أبو بكر كات: والقولان متقاربان، فإن الواقع عند أحدهما يمكن أن يكون عند الآخر، لتقاربهما، فالظاهر أنه وقف بينهما، وقد قال أحمد في رواية الأثرم: يقف من الرجل عند عنقه»^(۲)

لکه چه دامام شافعی رحمته او امام احمد په مذهب کنبی څه خاص فرق نشته دي. بلکه دواړه مذهبه نه نیزدې نیزدې دي اویا د دواړو مذاهبو استدلال هم د حدیث حضرت انس رضی الله عنه او حدیث سمره بن جندب رضی الله عنه نه دي. هم دغه وجه ده چه علامه قدامه رحمته فرماني: «فأما قول من قال: يقف عند رأس الرجل، فغير مخالف لقول من قال بالوقوف عند الصدر، لأيهما متقاربان، قالوا: يقف عند أحدهما واقف عند الآخر»^(۳)

د احناف مذهب: د امام اعظم ابوحنيفه رحمته نه په دې سلسله کنبی مختلف اقوال نقل دي. رومبي روایت دادې چه امام د جنایزې په مونځ کنبی دمړی د سینی په محاذات کنبی اودریږی که مړې سړې وي اوکه ښځه. دا د احناف په نیز راجح او قول مختار دي.^(۴)

دويم روایت دادې چه امام په په جنازه کنبی د سړی د سر محاذات کنبی اود بنحی د سرین محاذات کنبی اودریږی. علامه عینی رحمته فرماني چه د ابن ابی لیلی رحمته او ابراهيم نخعی رحمته هم دغه قول

(۱) المجموع شرح المذهب: ۱۸۳/۵ مکتبه الإرشاد، العزيز شرح الوجيز المعروف بالشرح الكبير: ۴۳۲/۲ الحاوی فی فقه الإمام الشافعي: ۵۰/۳ دارالکتب العلمية.

(۲) المغنی لابن قدامة: ۴۵۳/۳-۴۵۲ دارعالم، شرح الزرکشی: ۳۳۰/۳-۳۲۹ مکتبه العيکان.

(۳) المغنی لابن قدامة: ۴۵۳/۳.

(۴) البناء شرح الهدایة: ۲۲۵/۳-۲۲۴ بدائع الصنائع: ۳۳۹/۲ شرح فتح القدير: ۱۳۰/۲ ارشيديه.

دې «اوهم دا د شوافع حضراتو مذهب هم دې». دریم روایت دادې چې امام دې په جنازه کښې د سړي سرین محاذات کښې اود ښځې د سینې محاذات کښې اودریږي.^(۱)
 دامام ابویوسف رحمته او امام محمد رحمته مذهب دادې چې امام دې په جنازه کې دښځې په حق کښې دهغې سرین محاذات کښې اود سړي په حق کښې د دهغه د سر محاذات کښې اودریږي. هم دا د امام ابوحنیفه رحمته دویم روایت دې.^(۲) بل فقهاو د ابن ابی لیلی رحمته نه هم مختلف اقوال نقل کړي دي. چنانچه علامه کاسانی رحمته فرماني چې د ابن ابی لیلی رحمته په نهضت وروسته دادې چې امام دې په جنازه کښې د سړي د سرین محاذات کښې اود ښځې د سینې محاذات کښې اودریږي.^(۳) دویم قول دادې چې امام دې د سړي د سر په محاذات کښې اود ښځې سرین په محاذات کښې اودریږي لکه چې د امام ابوحنیفه رحمته دویم روایت دې.^(۴) اودریم قول دادې چې دسړي دسینې محاذات اود ښځې سرین محاذات کښې دې اودریږي.^(۵)

حاصل دا چې په دې مسئله کښې د ائمه احناف اقوال ډیر زیات او مختلف دي. البته راجح مشهور اوقول مختار هم دغه دې چې د احنافو په نیز امام د جنازې مونځ کښې د مړي د سینې محاذات کښې اودریږي که هغه مړي د سړي وی اوکه د ښځې وی اوهم دغه د روایت نه هم ښکاره دي. چنانچه علامه سرخسي رحمته فرماني: «واحسن مواقف الإمام من الميت في الصلاة عليه بمذاهب الصلوة»^(۶) یعنی د جنازې د مونځ کولو وخت کښې د امام د اودریدو دپاره خوښ کړې شوې ځانې دادې چې هغه دې د مړي د سینې محاذات کښې ولاړوی که مړي د سړي وی اوکه د ښځې.

اوعلامه عینی رحمته فرماني: «وفي الثقافة والمفهد المشهور من الروايات عن اصحابنا في الأصل وغيره أن يقوم من الرجل والمرأة بمذاهب الصلوة»^(۷) یعنی داصحاب نه نقل شوی روایاتو کښې مشهور روایت هم دغه دې چې امام دې دمړي د سینې محاذات کښې ولاړوی که مړي د سړي وی اوکه د ښځې.
 داحناف مستدل: د احنافو استدلال دادې چې صدر، سینه په ټولو اندامونو کښې لویه ده اشرف الاعضاء ده ځکه چې په سینه کښې زړه وی او زړه د ایمان مرکز اودعلم وحکمت معدن دې. اوچونکه هم د ایمان د وجې نه د چا جنازه کولې شي نو د سینې په محاذات کښې اودریدل به دې طرف ته مشیروی چې د ایمان په وجه دې سړي شفاعت او سفارش کولې شي.^(۸)

د حضرت انس رضی الله عنه حدیث نه استدلال صحیح نه دې: حدیث انس رضی الله عنه نه استدلال په دې وجه صحیح نه دې ځکه چې په دې حدیث کښې اضطراب دې په بعض طرق کښې «عند رأس الرجل او عند وسط المرأة» کلمات دی مگر بعض کښې «حمال صدر» او بعض کښې «حمال منكبه» کلمات هم دي.

(۱) البیایه شرح الهدایه: ۲۲۵/۳.

(۲) المغنی لابن قدامة: ۵۲۲/۳ البیایه شرح الهدایه: ۲۲۵/۳.

(۳) بدائع الصنائع: ۳۳۹/۲.

(۴) البیایه شرح الهدایه: ۲۲۵/۳.

(۵) المبسوط للسرخسی: ۱۱۸/۲.

(۶) المبسوط للسرخسی: ۱۱۸/۲.

(۷) البیایه شرح الهدایه: ۲۲۵/۳.

(۸) تبیین الحقائق: ۲۴۲/۱ علاء السنن: ۲۲۶/۸.

لهذا اوس یو اخستل اودلیل نیول به صحیح نه وی. (۱)
اوکه چرې حدیث انس رضی الله عنه مضطرب اوته منلی شی نوییاهم جواب دادې چه په هغه زمانه کښې به جنازې پوره نه وې پټې شوې. په دې وجه به د ښځې په حق کښې مناسب هم دامعلومیدل چه د ستر په محاذات کښې دې امام ولاړ وی دې دپاره چه امام دمړی او قوم په مینځ کښې حائل شی اودا طریقه به د ښځې دپاره استر یعنی زیاته د ستر سبب وه. لیکن اوس خو جنازې منعوش یعنی په مکمل توگه باندې پټې وی په دې وجه اوس د ستر په محاذات کښې د اودریدو څه خاص وجه پاتې نه شوه. لهذا اوس د ایمان مرکز یعنی د سینې په محاذات کښې اودریدل زیات مناسب دی. چنانچه هم په دغه حدیث انس رضی الله عنه آخر کښې راوی حدیث حضرت نافع ابوغالب فرمائی: «فأُلت عن صميم أنس..... رضی الله عنه..... فی قیامة علی المرأة عند عجوزها؟ لحدثونی أنه إنما کان الأئمة لم تکن النعوش، فکان یقوم الإمام حیال عجوزها یسترها من القوم».

یعنی ما دحضرت انس رضی الله عنه ددې عمل باره کښې تپوس اوکړو چه هغه د ښځې د رین محاذات کښې داودریدو په صورت کښې اختیارکړل، نوخلفو ماته دایبان کړل چه داسې دنعوش بندوست نه کیدود وجې نه وو د کوم د وجې نه چه به امام د ښځې د سرین محاذات کښې اودریدلو دې دپاره چه هغه د قوم او نورو خلقو د نظرونه پټ اوساتی.

دوه اشکاله اودهغې جواب: په دې تاویل باندې دوه اشکاله کیږي. رومېې اشکال دادې چه دامام ابوداؤد رحمته الله علیه په طریق سره نقل شوې حدیث حضرت انس رضی الله عنه ددې خبرې تصریح ده چه کله د ښځې جنازه پیش کړې شوه نو په هغې باندې د شین رنگ کپړه پرته وه. چنانچه د روایت په الفاظو کښې: «فقریها وأعلیها نعش أخض» لهذا ذکر کړې شوې تاویل صحیح نه دې. ځکه چه حضرت انس رضی الله عنه دنعوش کیدونه باوجود وسط (په محاذات) کښې اودریدو سره مونځ ورکړو. او دویم اشکال دادې چه کله وړاندې کړې شوې جنازه منعوش وه نوییا د ابوغالب رحمته الله علیه نه ددې خبرې د نقل کولو څه مقصد دې چه (لانه إنما لم تکن النعوش؟) اوبیا د ابوغالب رحمته الله علیه نه بیان کونکې ټول په ټول مجهول هم دی. جواب دادې چه حضرت ابوغالب رحمته الله علیه ته دا وئیلی شوی وو چه حضرت انس رضی الله عنه د خپل اسلاف تقلید اواتباع کړې ده دهغه داسلاف عمل هم دغه وو چه هغوی به د جنازې نه منعوش کیدو په صورت کښې د وسط په محاذات کښې اودریدل. اوس حضرت انس رضی الله عنه د دغه علت رعایت اونه کړو بلکه هغوی هم د اسلاف اتباع کولو سره د وسط په محاذات کښې اودریدو سره د جنازې مونځ ورکړو. لهذا اوس مطلب دادې چه بیان کونکو حضرت ابوغالب رحمته الله علیه ته دا اووئیل چه حضرت انس رضی الله عنه د اسلاف اتباع کړې ده اود اسلاف طریقه هم دغه وه ځکه چه په هغه زمانه کښې به جنازې منعوش نه وې. اوچه ترکومي تعلق دې د هغه رواټ چاچه حضرت ابوغالب رحمته الله علیه نه دا روایت ذکر کړې نوسره ددې چه هغوی مجهول دي لیکن دا هم یواصل اوقاعده ده چه د قرون اولی د محدثینو جهالت نقصان ورکونکې نه دي. (۲) اوبیا عین ممکن دی چه هغه جنازه منعوش وی کومه چه د حضرت انس رضی الله عنه

(۱) تبیین الحقائق: ۲۴۲/۱، إعلای السنن: ۲۶/۸.

(۲) حواله بالا، والروایة المذكورة رواها الإمام أبوداؤد فی کتاب الجنائز باب این یقوم الإمام من المیت إذا صلی

علیه رقم الحدیث: ۳۱۹۴.

(۳) إعلای السنن: ۲۲۷/۸-۲۲۶.

مخی ته را ور لې شوه خویه دې سره دا نه لازم کیږي چه د کومو ښځو جنازه حضور پاک پخپله کړې وی دهغوی جنازې هم منعوش وې لهذا زمونږ ذکر کړې شوې تاویل صحیح دي.^(۱)
بل د حدیث حضرت انس رضی الله عنه په مقابله کښې مونږ د حدیث سمره بن جندب رضی الله عنه نه استدلال کوو ځکه چه په دې روایت کښې رسول الله صلی الله علیه و آله دهغه ښځې جنازه د مری په وسط کښې اودریدو سره کړې. په دې روایت سره زمونږ د مذهب تائید کیږي (سره ددې چه شوافع او حنا بله هم ددې روایت نه په خپل مذهب باندې استدلال کوی او لفظ وسط متحرک السین لوستلو سره ددې نه مراد عجیزه اوسرین اخستی دی) اوهغه داسې چه په دې روایت کښې لفظ وسط استعمال شوې دې اودا لفظ دوه شان سره لوستلې شی. د سین په حرکت سره اود سین په سکون سره. په رومی صورت کښې به دا اسم وی او دې نه مراد به هر هغه څیز شی چه د دوو څیزونو په مینځ کښې به هرڅانې کښې چه وی. بل د وسط استعمال په متصل الاجزاء کښې کیږي اود وسط استعمال متفرق الاجزاء کښې کیږي.^(۲)

هم دغه وجه ده چه «جلست وسط القوم» وئیل صحیح نه دی ځکه چه دوسط استعمال په متصل الاجزاء کښې کیږي او قوم متفرق الاجزاء دي. او «جلست وسط الدان» وئیل صحیح دی ځکه چه دار متصل الاجزاء دي او دواړه یعنی وسط او سط صدر (سینه) جوړیدي شی. د وسط په صورت کښې د بدن مینځمې حصه سینه داسې جوړیږي چه دواړه خپې دواړه لاشونه اوسر په اطراف کښې دی ددې وېستو سره باقی بدن د سرین نه واخله ترڅټ پورې باقی پاتې کیږي او ښکاره خبره ده چه دې کښې صدر (سینه) وسط او بالکل مینځمې حصه جوړیږي. د اطراف د وېستلو ضرورت ځکه پېښ شو ځکه چه د وسط استعمال متصل الاجزاء کښې کیږي په کوم کښې چه تفریق نه وی.^(۳) اودوسط په صورت کښې د سر نه واخله ترخپو مینځمې حصه ټول وسط دي اوداسې هیڅ یو اشکال هم باقی نه پاتې کیږي چنانچه: «الساکن متحرك والمعمر ماکن» مشهوره مقوله هم ددې مقتضی ده.^(۴)

علامه سرخسی قول: علامه سرخسی فرمائی چه هم سینه په حقیقت کې وسط دي ځکه چه دې نه پورته سراودواړه لاشونه اودې نه ښکته خپته اودواړه خپې دی اودغه سان صدر (سینه) وسط جوړیږي.^(۵) بل دا تاویل هم ممکن دي چه حضور پاک مونځونه هم د صدر محاذات کښې اودریدوسره کړي دی. مگر په یوه موقع درسول الله صلی الله علیه و آله خیال دسر طرف ته او په بله موقع میلان دعجیزه (سرین) طرف ته شوې. دکوم نه چه راوی دا گمان کړي چه حضور اکرم د دواړو په مینځ کښې تفریق کړې دي.^(۶) بل د احنافو تائید دحضرت ابن عمر رضی الله عنه د عمل نه هم کیږي ځکه چه هغوی به د ښځو او سړو په

جنازو کښې د قیام په اعتبار سره فرق نه کولو بلکه دواړه به ئی برابر گڼل.^(۷)
دغه شان سعید رضی الله عنه په خپل سندسره داهام شعبی رضی الله عنه نه روایت کوی چه کله ام کلثوم بنت علی اودهغې خونی زید بن عمر رضی الله عنه انتقال شو اودهغوی جنازه ئی راوړله نودهغه وخت امیر دهغوی

(۱) البناية شرح الهداية: ۲۲۷/۳.

(۲) النهاية لابن الأثير: ۸۳/۵ تاریخ العروس: ۱۷۵/۲۰-۱۷۳ الفروق اللغوية: ۳۰۸ اوالعلم والثقافة بدائع الصنائع: ۳۴۰/۲.

(۳) تاج العروس: ۱۷۸/۲ التراث العربي.

(۴) المبسوط للسرخسي: ۱۱۸/۲ شرح فتح القدير: ۱۳۱/۲ تبیین الحقائق: ۲۴۲/۱.

(۵) شرح فتح القدير: ۱۳۱/۲ بدائع الصنائع: ۳۴۰/۲.

(۶) مصنف عبدالرزاق کتاب الجنائز باب أين توضع المرأة من الرجل رقم الحديث: ۳۴۸.

جنازه اوکړه او د دواړو سرونه اوڅپي ئی برابر کيځودې. (۱)
هم دغه شان د اهل مکة او اهل مدینه عمل هم د ښځو اوسرو په حق کښې د برابرئ دې. په روایت کښې دې چه کله حضرت سعید بن جبیر رضی الله عنه مکې ته تشریف راوړو او هغه اولیدل چه اهل مکة د ښځې اوسرې په یوځای جنازه کولو کښې د ښځې اوسرې په مینځ کښې د قیام په اعتبار سره فرق نه کوی نودوی غوښتل چه دا خلق دې د ښځې سر دسری په مینځمې حصه د بدن محاذات کښې کړی خواهل مکة دهغه خبره اونه منله. لهذا ددې روایاتونه دا ثابتیږي که چرې د سړی اوښځې په حق د قیام په سنت کښې فرق وې نود حضرت ابن عمر رضی الله عنه او اهل مکة او اهل مدینه عمل به هم تویه بین الرجل والمرأة نه وې. (۲)

د علامه رشید احمد کنکوھی رحمته الله علیه قول: علامه رشید احمد گنگوھی رحمته الله علیه فرمائی چه د جانض اونفساء وغیره په حق کښې دامام دپاره سنت قیام دادې چه دکت په وسط «مینځ» کښې اودریږي دې دپاره چه ستر اوشی څکه چه په هغه زمانه کښې دنعوش بندوبست نه کیدلو. بیا چه کله ددې نه استغناء اوشوه اودنعوش انتظام شروع شو نو چونکه «النساء هقائق الرجل» یعنی ښځې د سړو په شان دې په دې وجه ددې انتظام نه پس دهغوی حکم هم په سنت قیام کښې د سړو په شان شو. (۳)

هم ددې مضمون طرف ته حافظ ابن حجر رحمته الله علیه هم «کتاب الجنائز باب أين يقوم من المرأة والرجل» کښې اشاره کړې ده او په هغه باب کښې هم دغه حدیث سمره بن جندب رضی الله عنه ذکر دې. چنانچه حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چه په هغې کښې په ښځو باندې د جنازې د مونځ د مشروعیت بیان دې. څکه چه د ښځې دنفاس والا کیدل غیر معتبروصف دې اود ښځې ښځه کیدل دواړه احتماله لری. ددې خبرې هم احتمال دې چه دادې معتبره اوگتړلې شی اوددې خبرې هم احتمال دې چه غیر معتبره دې وی. که معتبرنی اوگتړله نود جنازې په مونځ کښې د ښځې مینځ ته اودریدل د ستر په غرض دی اوهم دا د ښځې په حق کښې مطلوب هم دی اوکه چرې غیر معتبر ده نو په مینځ کښې د اودریدو حکم هغه وخت وو کوم وخت چه د ښځودپاره دنعوش انتظام نه وو. او اوس چه انتظام شوې دې نود مطلوبه ستر حصول شوې دې اوهم په دې وجه امام بخاری رحمته الله علیه ترجمه الباب په سوالیه انداز کښې پیش کړې او اراده ئی دا ده چه د ښځې اوسرې په مینځ کښې دامام د قیام په مسئله کښې هیڅ فرق نشته دې او داسې ئی د حضرت انس رضی الله عنه د روایت د تضعیف طرف ته اشاره اوکړه کوم چه امام ترمذی رحمته الله علیه او امام ابوداؤد رحمته الله علیه تخریج کړې دې. په کوم کښې چه دی حضرت انس رضی الله عنه د سړی په حق کښې اودښځې په حق کښې د قیام په اعتبار سره فرق کړې دې اودانئ سنت گرځولی دی. (۴)

د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت دادې چه په دواړو کښې یو شان مضمون ذکر دې یعنی په دواړو کښې دنفاس په حالت کښې وفات کیدونکې ښځه باندې د جنازې د مونځ کولو ذکر دې. البته داخبره په خپل ځائی تیره شوې ده چه د امام بخاری رحمته الله علیه دا ترجمه

(۱) مصنف ابن ابی شیبه کتاب الجنائز باب جناز الرجل والنساء من قال: الرجل مسا یلی الإمام والنساء أمامن ذلك، رقم الحديث: ۱۶۸۸.

(۲) إعلال السنن: ۲۲۷/۸ المعنی لابن قدامة: ۴۵۴/۳.

(۳) لامع الدراری: ۲۹۳/۲-۲۹۱/۱ الكنز المتواری: ۳۱۰/۳.

(۴) فتح الباری: ۱۰۱/۳ الكنز المتواری: ۳۱۰/۳ الأبواب والتراجم: ۶۷ لامع الدراری: ۲۹۳/۲-۲۹۲.

کتاب الحيض سره مناسبت نه لری. (۱)

اختلاف نسخ: په دې مقام دصحيح بخاری په نسخو کښې اختلاف موندلې شی بعض نسخو کښې باب بلاترجمه عنوان دي او بعض نسخو کښې باب عنوان دسره موجود نه دي او حديث مذکورنی باب سابق لاندې داخل کړې دي. شراح کرامو ليکلی دی چونکه دحديث ميمونه عليه السلام حکم په باب سابق کښې موجود دحديث د حکم نه مختلف دي په دې وجه امام بخاری رحمته الله ددواړو په مينځ کښې باب ونيولوسره جدا کړل ليکن ترجمه ئی قائم نه کړه. (۲)

دباب بلاترجمه حکم: دابوزر په روايت کښې لفظ باب بلاترجمه موجود دي اودهغوی عادت دي چه هغوی داسې باب بلاترجمه باب سابق دپاره په منزله د فصل گرځوی. دکوم تفصيل چه شاته ذکر کړې شوې دي. چونکه په حديث ميمونه عليه السلام او حديث باب سابق کښې د حکم په اعتبارسره اختلاف دي په دې وجه امام بخاری رحمته الله په لفظ باب راوړلوسره د دواړو په مينځ کښې فصل اوکړو.

د اصلي د روايت مطابق دحديث ميمونه k باب سابق سره مناسبت: باقی د اصلي وغيره په روايت کښې لفظ باب موجود نه دي او حديث ميمونه عليه السلام د باب سابق لاندې داخل دي. په دې صورت کښې به دحديث ميمونه عليه السلام د باب سابق سره مناسبت داشی چه په دې حديث کښې په دې خبره باندې تنبيه ورکړې شوې ده چه حائضه اونفساء دواړه عين اوظاهري بدن په اعتبار سره پاکي دی اوددې دليل دادې چه د حضورپاک کپړې د مونځ دوران کښې د حضرت ميمونه عليه السلام بدن سره لگيدې حال دادې چه هغه د حيض په حالت کښې وه. ددې نه معلومه شوه چه دحائضه عين او ظاهر پاک دی گنی حضورپاک به خامخا خان ساتلو. (۳)

د شيخ الحديث زکرياء رحمته الله نقد او رأي: شيخ الحديث زکرياء رحمته الله فرماني چه حديث ميمونه عليه السلام د باب سابق سره کوم مناسبت بيان کړې شوې دي هغه سره ددې چه واضح دي مگر په داسې صورت کښې مسئله «باب الصلاة على النفساء» سره متعلق نه پاتي کيږی. زما په نيز توجيه داده چه د امام بخاری رحمته الله حديث ميمونه عليه السلام ذکر کولونه پس مقصد په حائضه ښځه باندې د جنازي مونځ جائز کيدل بيانول دی اوهم ددې دپاره ئی حديث ميمونه عليه السلام فوری راوړلو ليکن چونکه حديث ميمونه عليه السلام د جنازي د مونځ په حق ښې منصوح نه وو په دې وجه ددې دپاره امام بخاری رحمته الله دترجمه تصريح اونه کړه بلکه هم دغه ترجمه په حديث سره مستنبط کولوسره ثابته کړه او هغه داسې چه مخې ته ملاسته ښځه د مخې ته کيځودونکې جنازي په شان ده. نوچه څنگه ښځه په حالت د حيض کښې وی اومخې ته ملاسته وی اود مونځ کونکی کپړه هغې سره لگی نو په دې سره هيڅ نقصان لزم نه راځی. هم دغه شان که چرته د ښځې د حيض په حالت کښې يا دنفاس په حالت کښې انتقال اوشی نودهغې د جنازي مونځ به اداکولې شی په دې سره هم څه نقصان لزم نه راځی. (۴)

په آخره کښې شيخ الحديث زکرياء رحمته الله فرماني چه هم دغه توجيه د علامه رشيد احمد گنگوہی رحمته الله دکلام نه هم مستنبط کيږی.

(۱) عمدة القاری: ۴۶۷/۳.

(۲) عمدة القاری: ۴۷۰/۳ فتح الباری: ۴۳۰/۱ الكنز المتواری: ۳۱۱/۳.

(۳) فتح الباری: ۴۳۰/۱ عمدة القاری: ۴۷۰/۳ الكنز المتواری: ۳۱۱/۳ التوضیح: ۱۴۴/۵.

(۴) الكنز المتواری: ۳۱۲/۳-۳۱۱/۱ لامع الدراری: ۲/۲۹۴ الأبواب والتراجم: ۶۷.

د علامه رشید احمد کنکوهی رحمۃ اللہ علیہ رائی: علامہ رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د احديث صلاۃ علیٰ الی الحائض پہ نسبت سرہ راوړلې دې او په شاته حديث کښې صلاۃ علیٰ الی النساء ذکر وړ اود هغې دپاره ترجمۃ الباب هم قائم کړې شوې وو. په حديث میمونه رحمۃ اللہ علیہ کښې امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ داخوډلی دی چه د حائضه قرب دمونځ د صحت منافی نه دی. لکه چه دا حدیث د سابقه باب دپاره په منزله د نظیر اومثال دې یعنی په نفاس والا باندې مونځ کول داسې دی لکه چه څوک مونځ کوی او حائضه ښځه دهغه مخې ته ملاسته وی نولکه څنگه چه دحائضه مخې ته سملاستل د مونځ د صحت منافی نه دی هم دغه شان په نفساء مړی باندې د جنازې مونځ کول هم صحیح او جائز دی مگر دواړو کښې څه تفاوت شته. یو خودا چه شاتنی حدیث کښې او حدیث میمونه رحمۃ اللہ علیہ کښې دقرب په اعتبار سره تفاوت دي په دې معنی چه شاتنې حدیث کښې قرب او دې حدیث میمونه رحمۃ اللہ علیہ کښې ذکر کړې شوې قرب نه کم دي. لکه چه ددواړو حدیثونه بالکل واضح دی.

دویم دا چه په تیرشوی روایت باندې صلاۃ علیٰ الی النساء ترجمه قائم کړې شوې وه او حدیث میمونه رحمۃ اللہ علیہ کښې دحائضه ذکر دي.

دریم دا چه شاتنی حدیث کښې د امام مخې ته مړې کیدل مقصودی څیز دي خو په حدیث میمونه رحمۃ اللہ علیہ کښې مخې ته سملاستل یو اتفاقی امر دي.

څلورم تفاوت دا دي چه شاتنی حدیث کښې په حقیقت کښې دعاده او حدیث میمونه رحمۃ اللہ علیہ کښې حقیقی مونځ مراد دي. نوچونکه په دواړو حدیثو کښې په دغه پورتنو اعتبارات سره فرق دي په دې وجه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په دواړو حدیثو کښې باب بلا ترجمه راوړلوسره جدائی اوکړه ځکه چه باب بلاترجمه دفصل په اراده سره راوړلې شی. (۱)

بعض حضراتو د علامه گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ دا توجیه په یویل انداز کښې ذکر کړې ده هغوی فرمائی چه «باب الصلاۃ علی النساء» نه شاته باب کښې د ابن عباس رضی اللہ عنہما په حواله سره تیرشوی دی چه مستحاضه به د دم حیض په انقطاع باندې فوری غسل کوی اومونځ به کوی دنور څه څیز انتظار به نه کوی اود استحاضه وینه دمونځ نه مانع نه ده. او که دحیض وینه وی نومونځ نه شی کولې. اوس سوال دا پیدا کیږی چه که د حیض په زمانه کښې د ښځې انتقال اوشی چه په ناپاکنی کښې انتقال شوې نوآیا دهغې د جنازې مونځ به کولې شی؟ ځکه چه د حالت حیض غسل مطهر نه دي اود مونځ دپاره طهارت شرط دي؟ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د صلاۃ علیٰ الی النساء باب کیخودوسره اوخوډل چه نفساء وی که حائضه په اصل سره ددواړو بدن پاک دي بیا په غسل سره هغه ظاهری لوث یعنی خرابی هم لرې شو اومرگ ایمان مستحکم کړو کوم چه عین طهارت دي. بیا په دې باندې په مونځ کولو کښې څه تردد دي اوچونکه د صلاۃ علی الحائض باره کښې دامام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د شرط موافق څه روایت نه وو لهذا باب بلاترجمه کیخودو سره د حضرت میمونه د روایت نه د اشاره په توگه ددې په جواز باندې تنبیه اوکړه چه د حائضه بدن ناپاک نه دي. (۲)

(۱) لامع الدراری: ۲/ ۲۹۶ لکنز المتواری: ۳/ ۳۱۲-۳۱۱.

(۲) ایضاح البخاری: ۱۲/ ۱۵۵ مکتبه مجلس قاسم المعارف دیوبند، یوپی.

الحديث الثاني

[٣٧] - حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُدْرِكٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ اسْمُهُ الْوُضَّاءُ، مِنْ كِتَابِهِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سَلَمَةُ الشَّيْبَانِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ، قَالَ: سَمِعْتُ خَالَتِي مَيْمُونَةَ زَوْجَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَتَتْهَا كَأَنَّهَا تَكُونُ حَائِضًا، لَا تُصَلِّي وَهِيَ مُفْتَرِشَةٌ بِمِذَابٍ مَسْجِدٍ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، «وَهُوَ يُصَلِّي عَلَى حُمْرَتِهِ إِذَا سَجَدَ أَصَابَتِي بَعْضُ قُوَيْهِ» (١) ٣٧٢، ٣٧٤، ٤٩٥، ١٣٩٢

ترجمه: دحضرت عبدالله بن شداد نه روایت دی هغه فرمائی چه ماد خپلې ترور حضرت ميمونه رضی اللہ عنہا حرم سرکار دوعالم رضی اللہ عنہا نه اوریدلې چه فرمانیلې هغې به د حیض په حالت کښې کیدود وجې نه مونځ نه شوکولې اوزه به هغه وخت د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د سجدي ځانې کښې ملاسته ووم او حضور پاک به په خپل وړوکي پوزکي باندې مونځ کولو اود سجدي په حالت کښې به د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د کپړې څه حصه زما بدن سره لگیدله.

تراجم رجال

الحسن بن مدرک: دا مشهور محدث حافظ ابوعلی الحسن بن مدرک بن بشیر السدوسی البصری الطحان رضی اللہ عنہ دی. (٢)

هغوی دیحیی بن حماد، محبوب بن الحسن او عبدالعزیز بن عبدالله اویس رحمهم الله نه حدیث روایت کړې اود هغوی نه امام بخاری، امام نسائی، امام ابن ماجه، بقی بن مخلد اندلسی، احمد بن الحسین بن اسحاق الصوفی الصغیر، احمد بن عمرو الزبقي، ابوبکر عبدالله بن ابی داؤد، عمر بن محمد بن بجیر، محمد بن هارون الر ویا نی اویحیی بن محمد بن صاعد رحمهم الله روایت کوي. (٣)

احمد بن الحسین صوفی رضی اللہ عنہ فرمائی: «(كان ثقة)» (٤)

ابوعبیر الجری، امام ابوداؤد رضی اللہ عنہ نه نقل کوي «الحسن بن مدرک کذاب» کان یاخذ احادیث فهدین عوفه فیلقبها/ فیلقبها علی یحیی بن حماد، یعنی دامام ابوداؤد رضی اللہ عنہ نه نقل دی چه حسن بن مدرک دروغزن راوی دی، ځکه هغه د فهد بن عوف نه احادیث اخستوسره دغه احادیث د یحیی بن حماد په وړاندې لوستل. (٥)

(١) قوله: ميمونة: رواه الإمام البخاري في كتاب الصلاة أيضاً، في باب الصلاة على الخمرة، رقم الحديث: ٣٨١ وباب إذا أصاب نوب الصلوي امرأته إذا سجد رقم الحديث: ٣٧٩ وكذا رواه في ستره الصلوي، باب إذا صلى إلى فراش فيه حائض رقم الحديث: ٥١٨-٥١٧ والإمام مسلم في كتاب المساجد، باب جواز الجماعة في النافلة رقم الحديث: ٤١٥٠٤ وأبو داود في كتاب الصلاة باب الصلاة على الخمرة، رقم الحديث: ٦٥٦ والنسائي في كتاب المساجد باب الصلاة على الخمرة، رقم الحديث: ٧٣٩.

(٢) تهذيب الكمال: ٣٢٤/٦ تهذيب التهذيب: ٢/٢٢١ والجرح والتعديل: ٣٨/٣ دار إحياء التراث العربي.

(٣) تهذيب الكمال: ٣٢٤/٦ تهذيب التهذيب: ٢/٢٢١ الكاشف: ٣٣٠/١.

(٤) حواله بالا.

(٥) تهذيب الكمال: ٣٢٤/٦ تهذيب التهذيب: ٣٢٢/٢-٣٢١/٢.

حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی ہے کہ امام ابو داؤد رحمته اللہ علیہ د یحییٰ بن مدرک تکذیب پہ د ی وجہ باندی کړی وی چه هغه د فهد بن عوف نه احادیث اوریدو سره د یحییٰ بن حماد مخکنی لوستل نودا جرح بی بنیاد ده ځکه چه فهد بن عوف او یحییٰ بن حماد دواړه دابوعوانه الوضاح د اصحاب اوتلامده نه دی اوحسن بن مدرک د یحییٰ بن حماد شاگرد د ی نوکه چرته یو طالب د خپل شیخ نه د درس د رفیق نه د یوحدیث متعلق په د ی غرض سره سوال اکر ی د ی دپاره چه هغه ته پته اولگی چه هغه حدیث دهغه شیخ هم اوریدلی د ی که نه، نودا عمل داسی نه د ی چه د د ی په بنیاد باندی څوک دروغژن اوگرڅو ی خو بل طرف ته کونی لونی جلیل القدر ائمه نقد لکه امام ابوزرعه رحمته اللہ علیہ اوامام ابوحاتم رحمته اللہ علیہ دهغه دحدیث کتابت هم کړی د ی اودحسن بن مدرک متعلق نی هیڅ قسم جرح نه ده کړی (۱)

دغه شان امام بخاری رحمته اللہ علیہ هم دحسن بن مدرک نه د یحییٰ بن حماد په طریق یوڅو روایات تخریج کړی دی سره د د ی چه امام بخاری رحمته اللہ علیہ یحییٰ بن حماد او نورو شیوخ نه په علم حدیث حاصلولو کښی حسن بن مدرک سره شریک پاتی د ی بلکه امام بخاری رحمته اللہ علیہ دحسن بن مدرک نه د وړاندې نه د ی (۲) داسی حسن بن مدرک دامام بخاری رحمته اللہ علیہ د صغار شیوخ نه شو (۳)

امام نسائی رحمته اللہ علیہ دحسن بن مدرک په خپلو شیوڅو کښی تذکره کولوسره فرمائی «بصري لا بأس به» (۴) ابن عدی رحمته اللہ علیہ فرمائی: «کان من حفاظ أهل البصرة» (۵) ابوحاتم رحمته اللہ علیہ فرمائی: «هوشیخ» (۶) مسلم بن قاسم رحمته اللہ علیہ فرمائی: «کتب عنه من أهل بلدنا بن وضاح وهو صالح في الرواية» (۷)

یحییٰ بن حماد: دا مشهور امام اومحدث حافظ یحییٰ بن حماد بنابی زیاد الشیبانی البصری رحمته اللہ علیہ د ی ددوی کښت ابوبکر د ی اتوبعض حضرات فرانی چه ددوی کښت ابومحمد د ی (۸) دا د شیخ ابوعوانه خوم د ی (۹)

هغوی د ابوعوانه، عکرمه بن عمار، امام شعبه، حماد بن سلمه، همام بن یحییٰ، جریر بن حازم اوجویریہ بن اسماء رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کړی د ی اوددوی نه امام بخاری، ابرهیم بن دینار بغدادی، ابراهیم بن مکتوم، یعقوب جوزجانی، اسحاق بن راهویه، اسحاق بن منصور الکوسج، حسن بن علی الخلال، حسن بن مدرک، دهغه خونی حماد بن یحییٰ بن حماد شیبانی، ابو داؤد سلیمان بن سیف حرانی، شجاع بنمخلد، عبدالله بن عبدالرحمن دارمی، اب قدامه عیبدالله بن سعید السرخسی، محمد بن بشار بن دار، محمد بن یحییٰ بن عبدالله الذهلی، محمد بن معمر الجران او احمد بن اسحاق السمادی رحمهم الله وغیره حدیث روایت کوی (۱۰) د یحییٰ بن حماد رحمته اللہ علیہ نه د ټولو نه په آخره کښی د حدیث روایت کونکي ابومسلم

(۱) هدی الساری: ۵۶۵.

(۲) هدی الساری: ص: ۵۶۵.

(۳) عمدة القاری: ۴۷۰/۳.

(۴) تهذیب التهذیب: ۲/۳۲۲ تسمیة مشائخ ابی عبدالرحمن أحمد بن شعيب بن علی النسانی و ذکر المدلسین: ۸۵/۱ رقم الترجمة: ۶۱ دار عالم الفوائد.

(۵) تهذیب التهذیب: ۲/۳۲۲/۲.

(۶) الجرح والتعديل: ۳/۳۹.

(۷) تهذیب التهذیب: ۲/۳۲۲/۲.

(۸) تهذیب الکمال: ۳۱/۲۷۶ تهذیب التهذیب: ۴/۳۹۹ سیر اعلام النبلاء: ۱/۱۳۹.

(۹) حواله بالا.

ابراهيم بن عبدالله الكجى رحمته الله دي. ^(٢)

ابن سعد رحمته الله فرماني: «كان ثقة، كثير الحديث» ^(٣) امام ابو حاتم رحمته الله فرماني: ثقة. ^(٤) ابن حبان دهغوى ذكر كتاب الثقات كنبى كرى دي. ^(٥) محمد بن نعمان بن عبدالسلام رحمته الله واني: «لم أر أعهده» ^(٦) امام عجلى رحمته الله فرماني: «بصري ثقة، وكان من أوفى الناس من أبى عوانة» ^(٧) امام بخارى رحمته الله دحسن بن مدرك رحمته الله نه روايت كوى چه دهغوى انتقال ٢١٥ هجرى كنبى شوي. ^(٨)
أبوعوانة: دامشهور محدث ابو عوانه الوضاح اليسكرى رحمته الله دي. ددوى حالات بدء الوحي دجلورم حديث لاندې تير شوى دي. ^(٩)

سليمان: دا مشهور محدث سليمان بن ابى سليمان انواسحاق شيبانى كوفى رحمته الله دي. ددوى حالات كتاب الحيض باب مباشرت الحائض لاندې تير شوى دي. «بنكاره دي وي چه علامه عيسى رحمته الله سليمان بنابى ستان فيروز ويلي دي كيدې شى چه د كاتب غلطى وي صحيح هم سليمان بن ابى سليمان دي.
عبدالله بن شداد: دامشهور محدث عبدالله بن شداد بن الهادليشى رحمته الله دي. د دوى كنيث ابو الوليد دي اونوم ئى اسامه دي. ددوى حالات هم كتاب الحيض باب مباشرت الحائض لاندې تير شوى دي.
ميمونة: دا ام المؤمنين حضرت ميمونه بنت الحارث رحمته الله ده. ددې حالات كتاب العلم باب الصرعى العلم لاندې تير شوى دي. ^(١٠)

حديث سندسره يوڅو نكات: ددې حديث نه معلومېږي چه ددې حديث امام بخارى رحمته الله دخپل خان نه كم عمر شيخ حسن بن مدرك رحمته الله نه روايت كړې دي. امام بخارى رحمته الله دحسن بن مدرك رحمته الله دواړه ديعحى بن حماد رحمته الله دحصول علم حديث په درس كنبى شريك پاتې دي. بلكه امام بخارى رحمته الله دحسن بن مدرك رحمته الله نه قديم دي. نوچه څنگه امام بخارى رحمته الله دحسن بن مدرك رحمته الله نه روايت كوى هم دغه شان ديعحى بن حماد رحمته الله نه هم روايت كوى. په دې مقام باندې د يونكته خبره داده چه امام بخارى رحمته الله دا روايت دخپل شيخ حماد بن يحيى رحمته الله نه نه وو اوريدلې او چونكه حسن بن مدرك رحمته الله ديعحى بن حماد رحمته الله روايات پېژندل په دې وجه امام بخارى رحمته الله دا روايت د حسن بن مدرك رحمته الله نه روايت كړو. ^(١١)

^(١) تلامذه او مشائخ ذبارة اوگورلى تهذيب الكمال: ٢٧٧/٣١ تهذيب التهذيب: ٣٤١/٤ سير اعلام النبلاء: ١٣٩/١٠.

^(٢) تهذيب التهذيب: ٣٤٩/٤.

^(٣) الطبقات الكبرى لابن سعد: ٣٠٦/٧.

^(٤) الجرح والتعديل: ١٣٨/٩.

^(٥) ٢٥٧/٩.

^(٦) تهذيب الكمال: ٢٧٨/٣١ تهذيب التهذيب: ٣٤٩/٤ سير اعلام النبلاء: ١٤٠/١٠.

^(٧) معرفة الثقات للعجلي: ٣٥١/٢.

^(٨) تهذيب الكمال: ٢٧٨/٣١ تهذيب التهذيب: ٣٤٩/٤ كتاب الثقات لابن حبان: ٢٥٧/٩ سير اعلام النبلاء: ١٤٠/١٠ عمدة

القارى: ٤٧٠/٣.

^(٩) كشف الباري: ٤٣٤/١.

^(١٠) كشف الباري: ٤٢٠/٤.

^(١١) فتح الباري: ١/٤٣٠ عمدة القارى: ٤٧٠/٣.

بل په دې سند کېنې ديوبلي نکتته خبره داده چه ابو عوانه وضاح رضي الله عنه دا حديث دخپل کتاب نه بيان کړې دې. دخپلې حافظې په بنياد ئې نه دې بيان کړې اود ابو عوانه باره کېنې انمه نقد اوجرح ليکلی دی چه کله هغه دخپل کتاب نه يوحديث بيان کړی نودغه حديث به دهغه حديث په مقابله کېنې زيات قوی اومعتبروی کوم چه هغه په خپله حافظه باندې يقين کولوسره بيان کړې وی. چنانچه اېن مهدي رضي الله عنه فرماني: «کتاب أبي عوانة أثبت من هشيم»^(۱)

امام احمد رضي الله عنه فرماني: «إذا حدث أبو عوانة من كتابه، فهو أثبت من كتابه، ربما وهم»^(۲) امام ابوزرع رضي الله عنه فرماني: «أبو عوانة ثقة إذا حدث من الكتاب»^(۳)

حضرت عبدالله بن شداد د حضرت ميمونه رضي الله عنها خورنې اوحضرت ميمونه رضي الله عنها دهغه ترور ده اود عبدالله بن شداد مور سلمی بنت عميس اوحضرت ميمونه رضي الله عنها دواړه په خپل مينځ کېنې دمور شريك خوندي دي.^(۴)

شرح حديث

قوله: کان تګون: په دې جمله کېنې درې ترکيبی احتمالات دی ① کانت او تګون نه يوزانده دي لکه چه دشاعر قول دي: «وَجَوَارِي لَنَا كَانُوا كِرَامًا» په دې مصرعه کېنې کاناو زانده دي او کرام حالت جزی کېنې دي. اوجوان دپاره صفت واقع کېږی.

② دويم احتمال دادې چه کانت کېنې موجود ضمير قصه ددې اسم دي او تګون حائضاً دکانت دپاره خبر دي کوم چه په محل نصب کېنې واقع دي.

③ دريم احتمال دادې چه تګون دتصویر په معنی کېنې دي کوم چه په محل نصب کېنې واقع کیدو سره دکانت دپاره خبر واقع کېږی اود کانت اسم په دې کېنې موجود ضمير قصه دي کوم چه د حضرت ميمونه رضي الله عنها طرف ته راجع دي اود تګون اسم په دې کېنې موجود ضمير قصه دي اود دې خبر حائضاً دي.^(۵)

قوله: لاتصلی: علامه عینی فرماني چه لاتصلی حائضاً دپاره تاکیدی جمله ده.^(۶) اوعلامه کرمانی رحمته الله عليه لاتصلی سره متعلق يوا احتمال خودا ذکر کړې دي چه لاتصلی حائضاً دپاره صفت دي اودویم احتمال ئې دا ذکر کړې دي چه لاتصلی دکانت خبر دي اومينځمې جمله يعنی تګون حائضاً حال واقع کېږی.^(۷)

«مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم» ددې نه مراد معروف جمات نه دي چرته چه په جمع سره مونځ ادا کېږی بلکه دې نه مراد په کور کېنې موجود دحضور اکرم سجده گاه ده کوم ځانی چه به حضور پاک مونځ کولو.^(۸)

(۱) فتح الباری: ۴۳۰/۱ عمدة القاری: ۷۰/۳ الجرح والتعديل: ۴۰/۹ تهذيب التهذيب: ۱۰۴/۱۱ تهذيب الكمال: ۴۶۳/۳۰.

(۲) عمدة القاری: ۷۰/۳ الجرح والتعديل: ۴۰/۹ تهذيب التهذيب: ۱۰۴/۱۱ تهذيب الكمال: ۴۶۳/۳۰.

(۳) عمدة القاری: ۷۰/۳ الجرح والتعديل: ۴۱/۹ تهذيب التهذيب: ۱۰۴/۱۱ تهذيب الكمال: ۴۶۷/۳۰.

(۴) عمدة القاری: ۷۰/۳.

(۵) عمدة القاری: ۷۱/۳ شرح الکرماني: ۲۰۸/۳.

(۶) عمدة القاری: ۷۱/۳.

(۷) عمدة القاری: ۷۱/۳ شرح الکرماني: ۲۰۸/۳.

قوله: علی غمرته: الغمره: بضم الغاء المعجمة وسكون الميم، دا د غمر نه مشتق دی اود غمر معنی ده پتولو راخی. او د غمره سره متعلق شراح کرامو لیکلی دی دې نه مراد وړه مصله او وړوکې جانې نماز دي کوم چه دکهجوړو د پانونه په تار سره بونړلي شوي وی اودې ته د غمره ونيلو وجه داده چه هغه د زمکې دگرمی نه اودیخننې نه کولو مخ او تلی بیج کوی او پتوی. هم ددې لونی ته حصیر پوزکې وانی. ^(۲) اوهم ددې نه غمار هم دې په کوم سره چه سرپتولې شی لکه د بنخودپاره لویته اود سړو دپاره پتکې. ^(۳)

علامه ابن الاثير جزري رحمته الله لیکلی دی چه: «الغمره: السجادة، وهي مقدار ما يضرع الرجل عليه وجهه في سجوده من حصير أو لسيجة خاص» یعنی غمره جانې نماز ته وانی اویوزکې د کهجوړو دپانو نه بونړلي شوي جانې نماز کښې دننه دخمره مقدار دومره دې په کوم چه انسان د سجدي په حالت کښې خپل ظاهري مخ ايردی. ^(۴) او غمره ونيلو وجه داده چه ددې تارونه په پانو وکښې پت وي. ^(۵)

دې نه پس علامه جزري رحمته الله د سنن ابوداؤد په حواله سره یو روایت نقل کړې دې دکوم الفاظ چه دادی: عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: جاءت فارة، فأخذت نحر الفتيلة، فجاءت بها، فألقته ابون يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم على الغمره التي كان قاعدا عليها، فأحرقت منها مثل موضع درهم. ^(۶) اوبيا فرمائی چه په دې روایت کښې تصریح ده چه د غمره اطلاقی په لونی جانې نماز باندې هم کیږی چه دمخ داندازې نه زیات وی. ^(۷)

قوله: أوصاني بعض ثوبه: دسباق تقاضا خوادده چه أصابها کیدل پکار دی. جواب دادې چه «أنها كانت» نه وړاندې قالت مقدر دې. اوس مطلب داشو چه عبدالله بن شداد رحمته الله د: أنها كانت نه واخله دوهو یصلی علی غمرته پورې روایت بالمعنی کړې او أصابني بعض ثوبه نی بعینه د حضرت میمون رضی الله عنهما الفاظ سره روایت کړې. ^(۸) علامه عینی رحمته الله فرمائی چه داجمله دحال کیدو د وجې نه په محل نصب کښې واقع ده او قاعده داده چه جمله فعلیه ماضیه ثبوتیه کله هم حال واقع کیږی نویغیرد واؤ نه واقع کیږی یعنی دجملې په شروع کښې واؤ نه راخی. ^(۹)

د حدیث نه مستنبط احکام: ددې حدیث نه شراح کرامو مختلف احکام مستنبط کړی دی: ① حائضه پاکه ده ځکه چه هغه نجس وه نوحضوریاک به مونځ کولووخت کښې به حضور پاک خپلې کپړې

^(۱) عمدة القاری: ۴/۷۱ شرح الکرمانی: ۳/۲۰۸ فتح الباری: ۱/۴۳۰.

^(۲) إعلام الحدیث: ۲۷۲ شرح الکرمانی: ۳/۲۰۸ فتح الباری: ۱/۴۳۰ عمدة القاری: ۳/۷۱.

^(۳) إعلام الحدیث: ۳۷۲ النهایة لابن الأثیر: ۱/۵۳۲.

^(۴) جامع الاصول فی احادیث الرسول: ۵/۶۶۷ النهایة لابن الأثیر: ۱/۵۳۱.

^(۵) النهایة لابن الأثیر: ۱/۵۳۱.

^(۶) أخرجه ابوداؤد فی کتاب الأدب باب فی إطفاء النار باللیل رقم الحدیث: ۵۲۴۷.

^(۷) النهایة لابن الأثیر: ۱/۵۳۱ فتح الباری: ۱/۴۳۰.

^(۸) شرح الکرمانی: ۳/۲۰۸.

^(۹) عمدة القاری: ۳/۷۱.

حضرت میمونه رضی الله عنها سره لگیدو ته نه پریخودی اوهم دغه حکم دنفاس والادینخی هم دی. ⑦ حائضه بنخه که مونځ کونکې سره نيزدې هم وی نو په دې سره په مونځ کینې هېڅ خرابی نه راځی. ⑧ حائضه بنخه مونځ نه کوی. ⑨ د مونځ کونکې په وړاندې بستره خوړولې شی. ⑩ دکهجوړو دپانزونه جوړشوی څیزباندې مونځ کولې شی. ⑪ که هغه وړوکې وی اوکه لونی. بلکه په داسې څیز باندې مونځ کول تواضع اومسکنت ته ډیر نيزدې او ډیر موزون دي. اومتکیرین چه رنگ په رنگ مصلو اوجانې نمازونو باندې مونځونه کوی هغه بهترنه دی اوبیاخود بعض خلقو دپاره رینمی مصلې تیارولې ی. په هغې باندې مونځ کول مکروه دی. سره ددې چه رینمی کپړه د خپولاندې کول جائز دی مگر په دې سره د غرور او سرکشني جذبات راپیدا کيږي په دې وجه ناخوښه دی. ⑫

د حديث ترجمه الباب سره مناسبت: ماقبل کينې داخبره تيره شوې ده چه صرفه ابو زرعه رضی الله عنه په روايت کينې په دې حديث باندې لفظ باب موجود دي. اوپه داسې صورت کينې دا باب د باب سابق دپاره په منزله دفصل دي. د کوم تفصيل چه وړاندې تير شوې دي. اود اصلي رضی الله عنه په روايت کينې لفظ باب موجود نه دي. نوددي نسخوپه اعتبار سره هم ددې حديث ميمونه ترجمه الباب باب الصلاة على النساء سره مناسبت توجه په شروع کينې تيره شوې ده. ⑬

براعة اختتام: شيخ الحديث حضرت زکريا رضی الله عنه فرماني دامام بخاري رضی الله عنه عادت دي چه هغه د کتاب په آخره کينې څه لفظ په اختتام باندې دلالت کونکې راوړي په هغه لفظ سره د کتاب د ختميدو طرف ته اشاره خو کيږي ليکن دې سره هغه انسان ته هم دهغه خاتمه وريادوي. دکوم مقصد چه دا وی چه گورنئ څنگه چه په دې کتاب کينې علمي مباحث ذکر کړې شوي دي اختتام ته اورسيدو، دغه شان به ستا د ژوند کتاب هم يوه ورځ خپل اختتام ته اورسيږي. لهذا غافل مه اوسيږه. اودلته دکتاب الحيض په اختتام باندې داسې ده چه امام بخاري رضی الله عنه دټولو نه آخری باب باب الصلاة على النساء قائم کړې دي. په کوم سره چه دکتاب د اختتام طرف ته هم اشاره کيږي اود مرگ ياد هم تازه کيږي. شيخ الحديث زکريا رضی الله عنه فرماني چه دا براعة اختتام مونځ د حديث ميمونه رضی الله عنها نه هم مستنبط کولې شو ځکه چه په دغه حديث کينې دي لاتصلي اومونځ نه کول هم دمړي شان دي اوددې نه هم زيات واضح عبارت دي نه پس دي. «وهي مفترضة بمذاهب مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم» اودا بالکل هم هغه شان صورت او منظر دي کوم چه د جنازې دمونځ وي. ⑭

فائدة: حافظ ابن حجر رضی الله عنه فرماني کتاب الحيض ٤٧ احاديث باندې مشتمل دي په دې کينې چه کوم احاديث مکرر دي که هغه په کتاب الحيض کينې يا چه کوم دکتاب الحيض نه وړاندې تير شوي دي دهغې شمير ٢٢ دي. ددغه ٢٢ نه لس احاديث په سند متصل سره دي اوباقی ١٢ احاديث تعليقات اومتابعات دي. اولک احاديث چه مکرر نه دي نه په کتاب الحيض کينې اونه دکتاب الحيض نه وړاندې تير شوي دي هغه ٢٥ احاديث دي په کوم کينې چه يومعلق روايت دي اوباقی ٢٤ احاديث متصل سند سره دي او هغه معلق روايت دادي: «کان يذکر الله علي کل احيائه».

① شرح الکرمانی: ٢٠٨/٣ عمدة القاری: ٤٧١/٣.

② عمدة القاری: ٤٧١/٣.

③ عمدة القاری: ٤٧١/٣.

④ الكنز المتواری: ٨٤/٢ ١٣١٢/٣ لامع الدراری: ٥٣٢/١، ٢٩٤/٢.

امام مسلم رحمه الله هم بغير دخل ورواياتونه باقى تولو احاديثو كينى دامام بخارى رحمه الله موافقت كرى دى او هغه خلو روايات دا دى:

- ① حديث عائشة رضى الله عنها: كانت إذا نامت، ثم تقترص الدم... الحديث.
 - ② حديث عائشة رضى الله عنها: ما كان لإحدانا إلا ثوب واحد..... الحديث.
 - ③ حديث أم عطية رضى الله عنها: كنا لا نعد الصفرة..... الحديث.
 - ④ حديث ابن عمر رضى الله عنهما: رخص للحائض أن تنفر..... الحديث.
- او كتاب الحيض كينى د حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم اوتابعين تولى ١٥ آثار نقل دى او تولى معلق دى: (١)

مصادر ومراجع

①	القران الكريم
②	الاستذكار، للإمام الحافظ أبي يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر المالكي، المتوفى سنة ٢٥٠ دار إحياء التراث العربي
③	الاستيعاب في أسماء الأصحاب (بها مش الإصابة) للإمام الحافظ أبو يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر المالكي، رحمه الله عليه، المتوفى سنة ٢٥٠ دار الفكر، بيروت
④	الاعتدال في نقد الرجال للإمام المحدث الحافظ أبي عبد الله بن محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي، رحمه الله عليه، المتوفى سنة ٥٠٨ هجري، دار المعرفة/ دار إحياء الكتب العربية
⑤	الإبواب والتراجم لصحيح البخاري للشیخ العلامة محمد زکریا الکاندهلوي، رحمه الله، المتوفى سنة ٥٠٢ هجري، أمير سعيد كبنی
⑥	الأسماء المبهمة في الأنبار المحكية لأبي بكر أحمد بن علي بن ثابت الخطيب البغدادي، رحمه الله، بتحقيق الدكتور عز الدين علي السيد، مكتبة الخاتمي، القاهرة الطبعة الثانية ١٣١٤ هجري..... ١٩٩٤ م
⑦	الأعلام لخیر الدین الزرکلی، دار العلم للملايين
⑧	«الأنساب» للإمام أبي يوسف سعد عبد الكريم بن محمد ابن منصور التميمي السعاني، رحمه الله، المتوفى سنة ٥١٢ هجري، دار الفكر للطباعة والنشر
⑨	الأوسط في السنن والإجماع والاختلاف، للإمام أبي بكر محمد بن إبراهيم بن المنذر النيسابوري، رحمه الله، المتوفى سنة ٢٨٠ هجري، دار طبعة الرياض
⑩	الباعث الخفي، شرح اختصار علوم الحديث للإمام الجليل الحافظ عماد الدين أبي الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي، رحمه الله، المتوفى سنة ٥٤٠ هجري، ألفه أحمد محمد شاكر، دار الكتب العلمية، بيروت
⑪	البحر الرائق شرح كنز الدقائق للإمام العلامة الشيخ زين الدين بن إبراهيم بن محمد المعروف بأبي نعيم المصري الحنفی، المتوفى سنة ٤٠٠ هجري، دار الكتب العلمية
⑫	«البدایة والنهاية» للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي، رحمه الله، المتوفى سنة ٤٤٠ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت/ دار إحياء التراث العربي
⑬	«النبأ» شرح الهداية للإمام المحدث الفقيه محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن الحسين، المعروف ببدر الدين العيني الحنفی، رحمه الله، المتوفى سنة ٥٤٠ هجري، دار الكتب العلمية
⑭	البيان والتحصيل (في فقه الإمام مالك) للإمام أبي الوليد محمد بن أحمد بن رشد القرطبي، رحمه الله، المتوفى سنة ٢٥٠ هجري، الغرب الإسلامي، بيروت
⑮	التاريخ الكبير للحافظ النقاد شيخ الإسلام أبي عبد الله بن إسماعيل بن إبراهيم البخاري، رحمه الله، المتوفى سنة ٢٥٠ هجري، الموافق ٨١٩ م، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان
⑯	التهيان في أعراب القرآن، للإمام المفسر أبو البقاء عبد الله بن الحسين بن عبد الله العسكري، رحمه الله، المتوفى سنة ٣١٠ هجري، بتحقيق علي محمد الجبوري، قاهر منشرة، عيسى البابي الحلبي، وشركاؤه
⑰	التحقيق في مسائل الخلاف، للإمام الحافظ جمال الدين أبي الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجزري، رحمه الله، المتوفى سنة ٥٠٤ هجري، دار الوعى العربي، القاهرة، الإحسان، مكتبة ابن عبد البر دمشق
⑱	التسهيل لعلوم التنزيل، للشيخ الإمام العلامة أبي المفسر أبي القاسم محمد بن أحمد بن جزي الكلي، رحمه الله، المتوفى سنة ٤٢١ هجري، دار الكتب العلمية
⑲	التفسير الكبير/ مفاتيح الغيب للإمام المفسر الكبير أبي عبد الله بن محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التميمي الرازي، الملقب بفخر الرازي، رحمه الله، المتوفى سنة ٦٠٢ م، دار الكتب العلمية، بيروت

٢٠	التفسير المظهر، للعلامة القاضي محمد نساء الله رحمه الله المتوفى سنة ١٢٢٥ هجري بلوچستان بك ديوباكستان
٢١	التفسير لابن كثير للإمام الحافظ عماد الدين أبي الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي رحمه الله، المتوفى سنة ٧٤١ هجري وحيدى كتب خانة الاحتمالان/مؤسسة قرطبة
٢٢	التفسير للإمام أبي الحجاج مجاهد بن جبر القرشي المخزومي رحمه الله المتوفى سنة ١١٠٢ هجري دار الكتب العلمية بيروت
٢٣	التمهيد لما في النوط من المعاني والاسانيد للإمام الحافظ أبي عمرو يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر المالكي رحمه الله المتوفى سنة ٢٠٢ هجري الكتبة التجارية مكة المكرمة
٢٤	التوضيح لشرح الجامع الصحيح، للإمام سراج الدين أبي حفص عمر بن علي بن أحمد الأنصاري الشافعي المعروف بابن ملقن رحمه الله المتوفى سنة ٨٠٢ هجري وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية
٢٥	الجامع لأحكام القرآن، للإمام أبي عبد الله بن محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي رحمه الله المتوفى سنة ٤٠٦ هجري دار إحياء التراث العربي
٢٦	البحر والتعديل للإمام الحافظ شيخ الإسلام أبي محمد عبد الرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس بن المنذر التميمي الحنظلي الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٤ هجري مطبعة دائرة المعارف العثمانية بمحيد آباد دكن الهند/دار الكتب العلمية
٢٧	المجهر النقي على السنن الكبرى (للإمام البيهقي) للعلامة علاء الدين بن علي بن عثمان المارديني الشيبيري ابن الترمكاني رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٠ هجري مطبعة مجلس دائرة المعارف النظامية الكائنة في الهند محيد آباد دكن سنة ١٢٢٢ هجري
٢٨	الحاوي الكبير (في فقه الإمام الشافعي) للإمام الفقيه أبي الحسن علي بن محمد بن حبيب الماوردي البصري رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٠ هجري دار الكتب العلمية بيروت
٢٩	الدر المختار للإمام العلامة علاء الدين محمد بن علي بن محمد الحصكفي رحمه الله المتوفى سنة ١١٨٨ هجري دار علم الكتب الرباض
٣٠	الدر المصون في علوم الكتاب المكون للإمام شهاب الدين أبي العباس بن يوسف ابن محمد بن إبراهيم المعروف بالهسين الحلي دار الكتب العلمية
٣١	الرواة الثقات المتكلم فيهم بما يجب ودهم للإمام الحافظ أبي عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي رحمه الله المتوفى سنة ٤٨٠ هجري دار البشائر الإسلامية
٣٢	التاج والأكليل (في فقه الإمام مالك) للعلامة أبي عبد الله بن يوسف بن أبي القاسم العدوي رحمه الله المتوفى سنة ٨٤٤ هجري دار الفكر بيروت
٣٣	السلوك في طبقات العلماء والملوك للشيخ بهاء الدين محمد بن يوسف بن يعقوب الجندي الكندي رحمه الله المتوفى قبل سنة ٤٢٢ هجري الإرشاد
٣٤	السنن الكبرى للإمام أبي بكر أحمد بن الحسن بن علي البيهقي رحمه الله المتوفى سنة ٥٥٨ هجري دار الكتب بيروت/مجلس دائرة المعارف الإسلامية بهند
٣٥	السنن الكبرى للإمام أبي عبد الرحمن بن شعيب النسائي رحمه الله المتوفى سنة ٢٠٣ هجري إدارة التأليفات الأثرية ملتان
٣٦	السيرة النبوية للإمام أبي محمد عبد الملك بن هشام المعافري رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٢ هجري الكتبة العلمية بيروت لبنان
٣٧	الشرح الكبير مع حاشية الدسوقي للإمام أبي البركات أحمد بن محمد العدوي الشيبيري بالدير دبر رحمه الله المتوفى سنة ٥٠١ هجري دار الكتب العلمية
٣٨	الضعفاء والمتروكون للإمام الحافظ جمال الدين أبي الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي رحمه الله المتوفى سنة ٥٤٤ هجري دار الكتب العلمية
٣٩	الطبقات الكبرى للإمام محمد بن سعد بن منيع أبي عبد الله البصري الزهري رحمه الله المتوفى ٢٢٠ هجري دار صادر بيروت/مكتبة الخانجي القاهرة

٣٨	العزیز شہر الوجیز المعروف بشہرح الکبیر للإمام أبی القاسم عبد الکبیر بن محمد بن عبد الکبیر الراعی القزونی الشافعی رحمہ اللہ المتوفی ١٢٢ھ ہجری دار الکتب العلمیۃ بیروت لبنان
٣٩	العلل المتنامیۃ للإمام الحافظ جمال الدین أبی الفرج عبد الرحمن بن علی بن محمد الجوزی رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ٤٠٤ھ ہجری دار الکتب العلمیۃ بیروت
٤٠	اعلأ الواردة فی الأحادیث النبویۃ للإمام الحسن علی بن عمران بن أحمد بن مہدی الدارقطنی رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ٤٠٥ھ دراطبیۃ
٤١	الفائق فی غریب المحدث والأثر، للإمام الفہ العالمۃ جأر اللہ محمود بن عمر الزمخشیری رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ٥٠٤ھ ہجری دار الفکر
٤٢	الفتاویٰ الہندیۃ المعروفة بالفتاویٰ العالمیکرۃ للعلامة الهامر الشیخ نظام وجماعۃ من علماء الهند الأعلام دار الکتب العلمیۃ بیروت
٤٣	الفروق اللغویۃ للإمام الأریب اللغوی أبی ہلال العسکری دار لعلم والثقافۃ القاہرۃ
٤٤	الفواکھ الدوانی علی رسالۃ ابن زید القیروانی للعلامة الشیخ أحمد بن غنیم بن سالم بن مہنا التفراوی الأزہری السالکی رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ٥٠٤ھ ہجری دار الکتب العلمیۃ بیروت لبنان
٤٥	الفوائد البہیۃ للشیخ المحقق المحدث أبی الحسنات محمد عبد الحی بن محمد عبد الحلیم الأنصاری اللکونی الہندی رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ٥٠٤ھ ہجری قدیمی کتب خانۃ
٤٦	الکاشف فی معرفۃ من لہ الروایۃ فی الکتب السنۃ، للإمام شمس الدین أبی عبد اللہ محمد بن أحمد بن الذہبی الدمشقی رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ٥٠٤ھ ہجری دار الفیلة للثقافۃ الإسلامیۃ جدۃ موسسۃ علوم القرآن جدۃ
٤٧	الکافی (فی فقہ الإمام أحمد بن حنبل) الموفق الدین أبی محمد عبد اللہ بن أحمد بن محمد بن قدامۃ المقدسی الدمشقی رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ١٠٠ھ ہجری دار ہجر للطباعة والنشر
٤٨	الکافی فی التاریخ للإمام العلامة عبدۃ الزورعین أبی الحسن علی بن أبی الکرم محمد بن محمد بن عبد البر بن عبد الواحد الشیبانی المعروف بابن الأثیر الجزیری الملقب بعز الدین، رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ٦٠٠ھ ہجری دار الکتب العلمیۃ بیروت لبنان
٤٩	الکفاۃ علی هامش القدر قبل ہی للعلامة محمود بن عبد اللہ بن تاج الشریعۃ مؤلف الوقایۃ رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ٦٠٤ھ ہجری المکتبۃ الرشید کوئتہ
٥٠	الکنز التوارثی للشیخ العالم محمد زکریا الکاندھلوی رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ٦٠٠ھ ہجری موسسۃ التحلیل الإسلامی فیصل آباد
٥١	الکئی والأسماء للإمام الحافظ أبی بشر محمد بن أحمد بن حماد الدولابی رحمہ اللہ المتوفی سنۃ بتحقیق أبی قتیبۃ نظر محمد الفاریابی دار ابن حزم
٥٢	الکون الحارثی إلی ریاض أحادیث البخاری للإمام الجلیل أحمد بن إسماعیل بن عثمان بن محمد الکورانی الشافعی ثم الحنفی رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ٦٠٤ھ ہجری دار إحياء التراث العربی
٥٣	الکوکب الدری للإمام المحدث الشیخ رشید أحمد الجنبوہی رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ٦٠٠ھ ہجری مطبعۃ ندوۃ العلماء لکنؤ
٥٤	المحکم والمحیط الأعظم للإمام الفلک أبی الحسن علی بن إسماعیل بن سیدہ المرسی المعروف بابن سیدہ رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ٦٠٤ھ ہجری دار الکتب العلمیۃ بیروت
٥٥	الحلی للأثار للإمام المحدث أبی محمد علی بن أحمد بن سعید بن حزم الأندلسی رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ٦٠٤ھ ہجری دار الکتب العلمیۃ بیروت لبنان
٥٦	طبقات المدلسین للإمام الحافظ أبی الفضل أحمد بن علی بن الحجر شہاب الدین العقیلانی الشافعی رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ٦٠٤ھ مکتبۃ المنار أردن
٥٧	المدینۃ الکبریٰ لإمام دار الهجرة مالک بن انس الأصمعی رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ١٠٤ھ ہجری دار صدیر بیروت دار الکتب العلمیۃ بیروت
٥٨	المستدرک علی الصحیحین للإمام الحافظ أبی عبد اللہ بن محمد بن عبد اللہ الحاکم النیسابوری رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ٦٠٥ھ

	هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان
٣١	المنصف لابن أبي شيبة للإمام أبي بكر عبد الله بن محمد بن أبي شيبة رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٥ هجري شركة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن / إدارة القرآن والعلوم الإسلامية باكستان
٣٢	المنصف لعبد الرزاق للإمام المحدث أبي بكر عبد الرزاق بن همام الصنعاني رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٥ هجري دار الكتب العلمية / المكتبة الإسلامية بيروت
٣٣	المعجم الأوسط للإمام الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٠ هجري دار الحرمين بالقاهرة
٣٤	المعجم الكبير للإمام الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٠ هجري مكتبة العلوم والحكم
٣٥	المعجم في ترتيب المعرب للإمام اللغوي أبي الفتح ناصر الدين الطبراني رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٠ هجري بتحقيق محمود فاخوري وعبد الحميد مختار مكتبة أسامة بن زيد حلب
٣٦	المنفي في فقه الإمام أحمد رحمه الله موفق الدين أبي محمد عبد الله بن أحمد بن قدامة رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٠ هجري دار الفكر / دار عالم الكتب الرياض
٣٧	المنتقى (شرح موطأ الإمام مالك) للإمام القاضي أبي الوليد سليمان بن خلف بن سعد بن أيوب الباجي رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٥ هجري دار الكتب بيروت لبنان
٣٨	المنهاج شرح النووي على صحيح الإمام مسلم للإمام العلامة الفقيه الحافظ أبي زكريا يحيى الدين بن شرف النووي رحمه الله المتوفى سنة ٦٤٦ هجري دار المعرفة / المطبعة المصرية بالأزهر
٣٩	الموسوعة الفقهية وزارة الأوقاف والنشؤون الإسلامية
٤٠	الموطأ للإمام مالك بن أنس الأصبحي رحمه الله برواية يحيى بن يحيى الليثي رحمه الله المتوفى سنة ٤٤٦ هجري دار الكتب العلمية بيروت / دار أحيا التراث العربي
٤١	التأخير الكبير لمن يطالع الجامع الصغير (شرح الجامع الصغير للإمام الشيباني) للشيخ المحقق التحدث أبي الحسنات محمد عبد الحسي بن محمد عبد الجليل الأنصاري الكوفي الهندي رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٠ هجري عالم الكتب بيروت
٤٢	التكت على كتاب ابن الصلاح للإمام الحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٥ هجري بتحقيق الدكتور ديعب بن هادي عمير دار الراية للنشر والتوزيع
٤٣	النهاية في غريب الحديث والأثر للإمام أبي محمد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بابن الأثر رحمه الله المتوفى سنة ٩٠٢ هجري
٤٤	النهر الفائق شرح كنز الدقائق للإمام سراج الدين عمر بن إبراهيم بن نجم الحنفي المتوفى سنة ١١٠٠ هجري دار الكتب العلمية
٤٥	الإجماع للإمام العلامة أبي بكر محمد بن إبراهيم بن المنذر النيسابوري رحمه الله المتوفى سنة ٣٨٨ هجري مكتبة الفرقان عجمان
٤٦	الإصابة في تميز الصحابة للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٥ هجري دار الفكر بيروت / دار الجيل بيروت
٤٧	أحكام القرآن للشيخ مولانا أشرف علي مهانوي رحمه الله المتوفى سنة ١٣٢٧ هجري إدارة القرآن والعلوم الإسلامية
٤٨	أسد الغابة في معرفة الصحابة للإمام عبد الدين أبي الحسين علي بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير رحمه الله المتوفى سنة ٧٠٠ هجري دار الكتب العلمية
٤٩	أعلام المحدثين في شرح صحيح البخاري للإمام المحدث أبي سليمان محمد بن محمد الخطابي رحمه الله المتوفى سنة ٣٨٨ هجري مركز أحياء التراث الإسلامي جامعة أم القرى مكة المكرمة
٥٠	أنوار الباري للشيخ أحمد بن رضا البهيجوري رحمه الله إدارة التأليفات الأثرية لمثلان
٥١	أوجز المسالك للإمام المحدث محمد زكريا الكاندهلوي المدني رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٠ هجري دار القلم دمشق

٨٧	بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع للإمام علاء الدين أبى بكر بن مسعود الكاسانى الحنفى رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٥ هجرى (الطبعة الثانية ٨٢٢ هجرى) دار الكتب العلمية / الطبعة الثانية (٨٠٠ هجرى)
٨٨	بداية المجتهد ومهابة المقصد للإمام القاضى أبى الوليد بن أحمد بن محمد بن أحمد بن رشد المالكنى القرطبى رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٥ هجرى دار الكتب العلمية
٨٩	بذل الجهد للشيخ المحدث خليل أحمد السهارنبورى رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٨ هجرى مركز الشيخ أبى الحسن الندوى
٩٠	بهجة النفوس وتحليها بمعرفة ما لها وما عليها، مختصر لصحيح البخارى للإمام المحدث الورع أبى محمد عبد الله بن أبى حمزة الأندلسى رحمه الله المتوفى سنة ٣١١ هجرى مطبعة الصدق الخيرية بجوار الأزهر بمصر
٩١	تأجيرات الإمام أبى الفداء عز بن الدين أبى العدل قاسم بن قطلوبغا السودانى (نسبة إلى معتق أبىه سودون الشافعى) الجمالى الحنفى رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٥ هجرى بتحقيق محمد خير رمضان يوسف دار القلم دمشق
٩٢	تاج العروس للشيخ أبى الفيض محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسينى الملقب بمعتضى الزبيدي رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٥ هجرى دراهمداية
٩٣	تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام للإمام شمس الدين أبى عبد الله محمد بن محمد أحمد الذهبى الدمشقى رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٥ هجرى دار الكتاب العربى
٩٤	تاريخ بغداد (مدينة السلام) للإمام الحافظ أبى بكر أحمد بن على بن ثابت المعروف بالخطيب البغدادى رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٣ هجرى دار الغرب الإسلامى
٩٥	تبيين الحقائق للإمام فخر الدين بن عثمان بن على الزيلعى الحنفى رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٣ هجرى دار الكتب العلمية
٩٦	تحفة الأحوذى بشرح الجامع للإمام الترمذى للإمام الحافظ أبى العلى محمد بن عبد الرحمن أبى عبد الرحيم كغورى رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٥ هجرى دار الفكر
٩٧	تحفة الأثراف بمعرفة الأقطاف للحافظ المنقح جمال الدين أبى الحجاج يوسف المزي رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٥ هجرى المكتب الإسلامى بيروت الطبعة الثانية
٩٨	تحفة الباري بشرح صحيح البخارى للإمام شيخ الإسلام محى بن زكريا بن محمد الأنصارى الشافعى رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٦ هجرى دار الكتب العلمية / دار ابن حزم / مكتبة الرشد
٩٩	تحفة التصيل فى ذكر رواة المراسيل للحافظ وللى الدين أحمد بن عبد الرحيم بن الحسين أبى زعدة العراقى رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٠ هجرى مكتبة الرشد الرياض
١٠٠	تذكرة الحفاظ للإمام الحافظ أبى عبد الله شمس الدين محمد بن عثمان الذهبى رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٥ هجرى دار إحياء التراث العربى / دائرة المعارف النظامية بهند
١٠١	ترتيب الصحاح للإمام أسما عيل بن حماد الجوهري رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٣ هجرى دار المعرفة بيروت لبنان
١٠٢	تسمية مشائخ الإمام السانى وذكر البدلسين للإمام أبى عبد الرحمن أبى أحمد بن شعيب بن على النسائى رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٣ هجرى دار علم الفوائد للنشر والتوزيع
١٠٣	تعليلات على سير أعلام النبلاء للدكتور بشار عواد معروف مؤسسة الرسالة
١٠٤	تعليلات على كتاب الحجة على أهل المدينة للإمام محمد بن الحسين الشيبانى للعلامة السيد مهدي حسن الكيلانى القادرى عالم الكتب الطبعة الثالثة سنة ٢٠٠٠ هجرى
١٠٥	تعليل التعليق للإمام الحافظ أبى الفضل أحمد بن على بن الحجر شهاب الدين العسقلانى الشافعى رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٥ هجرى مكتبة الأثرية باكستان
١٠٦	تقريب التهذيب للإمام الحافظ أبى الفضل أحمد بن على بن الحجر شهاب الدين العسقلانى الشافعى رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٥ هجرى دار الرشيد سوريا حلب
١٠٧	تقرير بخارى للشيخ العلامة محمد زكريا الكاندهلوى رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٣ هجرى مكتبة الشيخ كراتشى

٣٦	تلخيص الخبر في تحرير أحاديث الرافعي الكبير، للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٥هـ مؤسسة قرطبة/ دار المشكاة للبحث العلمي
٣٧	تقيقه فؤود أهل الأثر في عيون التاريخ والسير للإمام الحافظ جمال الدين أبي الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجزري رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٥هـ هجري المطبعة التتويجية
٣٨	عذب الأسماء واللغات للإمام العلامة الحافظ الفقيه أبي زكريا يحيى الدين بن شرف النووي رحمه الله المتوفى سنة ٥٤١هـ هجري دار الكتب العلمية بيروت
٣٩	عذب الكمال في أسماء الرجال للحافظ المتقن جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله المتوفى سنة ٥٢٢هـ هجري مؤسسة الرسالة
٤٠	عذب اللغة للأزهري لإمام اللغة العلامة أبي منصور بن أحمد الأزهري رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٠هـ هجري المؤسسة المصرية العامة للتأليف والنشر
٤١	جامع الأصول في أحاديث الرسول للإمام محمد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير رحمه الله المتوفى سنة ٦٠٦هـ هجري دار الفكر
٤٢	جامع الترمذي للإمام الحافظ أبي عيسى محمد بن عيسى بن سورة ابن موسى الترمذي رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٩هـ
٤٣	حاشية الدموقي (على شرح الكبير) للإمام العلامة الشيخ محمد بن أحمد بن عرفة الدموقي البالكلي رحمه الله المتوفى سنة ٦٢٠هـ هجري دار الكتب العلمية
٤٤	حاشية السدي على صحيح البخاري للإمام أبي الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادي السدي رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٨هـ هجري قديمي كتب خاتمه
٤٥	حاشية الطحطاوي على مراقي الفلاح شرح نور الإيضاح للإمام العلامة أحمد بن محمد بن إسماعيل الطحطاوي الحنفى رحمه الله المتوفى سنة ٦٢٢هـ هجري دار الكتب العلمية بيروت
٤٦	حجة الوداع وعمرات النبي صلى الله عليه وسلم للإمام المحدث محمد زكريا الكاندهلوي المدني رحمه الله المتوفى سنة ٦٠٢هـ هجري الخليل الإسلامي كراتشي
٤٧	حلية الأولياء وطبقات الأصفياء للحافظ أبي نعيم أحمد بن عبد الله الإصفهانى رحمه الله المتوفى سنة ٦٢٠هـ هجري دار الفكر بيروت/ دار الكتب العلمية بيروت
٤٨	خلاصة الخرزجي (خلاصة مذهبه عذب الكمال) للعلامة صفى الدين الخرزجي رحمه الله المتوفى سنة ٦٢٢هـ هجري مكتب المطبوعات الإسلامية بجليب
٤٩	دلائل النبوة لأبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي رحمه الله المتوفى سنة ٦٥٨هـ هجري دار الكتب العلمية/ المكتبة الأثرية لاهور/ دار الريان للتراث
٥٠	رد المختار للفقهاء العلامة محمد أمين بن عمر الشهير بابن عابدين رحمه الله المتوفى سنة ٦٥٢هـ هجري عالم الكتب/ دار الثقافة والنشر دمشق سورية
٥١	رسالة شرح تراجم أبواب صحيح البخاري (المطبوع مع صحيح البخاري) للإمام المحدث الشافعي أبي بكر الزوعى الدمشقي المعروف بابن القيم الجوزية رحمه الله المتوفى سنة ٦٥٥هـ هجري مؤسسة الرسالة/ مكتبة البنا للإسلامية
٥٢	رسائل للفقهاء العلامة محمد أمين بن عمر الشهير بابن عابدين رحمه الله المتوفى سنة ٦٥٢هـ هجري الشبكة الرشيد كوتنه
٥٣	روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني للعلامة أبي الفضل شهاب الدين السيد محمود الألوسي البغدادى رحمه الله المتوفى سنة ١٢٠٠هـ دار الكتب العلمية/ دار إحياء التراث العربى
٥٤	زاد المعاد في هدي خير العباد للإمام المحدث شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أبي بكر الزوعى الدمشقي المعروف بابن القيم الجوزية رحمه الله المتوفى سنة ٦٥٥هـ هجري مؤسسة الرسالة/ مكتبة البنا للإسلامية
٥٥	سراج القاري للشيخ عبد الرحيم مد ظله رحمه الله عليه الجامعة القاسمية دار العلوم زكريا بجنند
٥٦	سنن ابن ماجه للإمام الحافظ أبي عبد الله محمد بن يزيد الربيعي ابن ماجه القزويني رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٢هـ هجري

دالسلام	
١٣٧	سنن الدار قطنى للإمام الحافظ الكبير على بن عمر الدار قطنى رحمه الله المتوفى سنة ٢٠٥ هـ هجري دار نشر الكتب الإسلامية لاهور / مؤسسة الرسالة / دار المعرفة بيروت
١٣٨	سنن الدارمى للإمام الحافظ عبد الله بن عبد الرحمن الدارمى الصوفى رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٥ هـ هجري قدس كنب خانه
١٣٩	سنن أبى داود للإمام الحافظ أبى داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق الأزدي السجستاني رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٥ هـ هجري دار السلام
١٤٠	سير أعلام النبلاء للإمام شمس الدين أبى عبد الله بن أحمد بن عثمان الذهبي رحمه الله المتوفى سنة ٤٨٨ هـ هجري مؤسسة الرسالة
١٤١	شذرات الذهب فى أخبار من ذهب للإمام شهاب الدين أبى الفلاح عبد الرحمن بن أحمد بن محمد العسكري الخبلى الدمشقى رحمه الله المتوفى سنة ١٠١١ هـ هجري دار أبى كثير
١٤٢	شرح ابن عقيل الفقيه (الإمام جمال الدين) ابن مالك للعلامة النعوى بهاء الدين عبد الله بن عقيل العقبلى المصرى الهداني رحمه الله المتوفى سنة ٤١٩ هـ هجري قدس كنب خانه
١٤٣	شرح الزرقانى على المواهب اللدنية للإمام محمد بن عبد الباقي بن يوسف الزرقانى رحمه الله المتوفى سنة ٥٢٢ هـ هجري
١٤٤	شرح الزرقانى على الوفا للإمام محمد بن عبد الباقي بن يوسف الزرقانى رحمه الله المتوفى سنة ٥٢٢ هـ هجري العلمية
١٤٥	شرح الزركشى للإمام شمس الدين أبى عبد الله بن عبد الله الزركشى المصرى الخبلى رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٢ هـ هجري مكتبة العبيكان / دار الكتب العلمية
١٤٦	شرح الطيلى على مشكاة المصابيح (المسمى ب الكاشف عن حقائق السنن) للإمام الكبير شرف الدين حسين بن محمد بن عبد الله الطيلى رحمه الله المتوفى سنة ٤٤٢ هـ هجري إدارة القرآن والعلوم الإسلامية كراتشى
١٤٧	شرح الكرمانى (الكواكب الديارى) للإمام العلامة شمس الدين محمد بن يوسف على الكرمانى رحمه الله المتوفى سنة ٤٨٢ هـ هجري إحياء التراث العربى
١٤٨	شرح صحيح البخارى (المسمى بفتح البارى) للإمام زين الدين عبد الرحمن بن أحمد بن رجب الخبلى رحمه الله المتوفى سنة ٨٠٥ هـ هجري دار الكتب العلمية / مكتبة الغرباء الأثرية المدينة المنورة
١٤٩	شرح صحيح البخارى لأبى الحسن على بن خلف بن عبد الملك ابن بطلال البكرى القرطى رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٢ هـ هجري دار الكتب العلمية / مكتبة الرشيد رياض
١٥٠	شرح لباب المناسك (المسلك المتقط فى المنسك المتوسط على لباب المناسك للإمام السندى رحمه الله العلامة على بن سلطان المعروف بعلام على القارى رحمه الله المتوفى سنة ١٠٠٠ هـ هجري دار الكتب العلمية بيروت
١٥١	شرح مشكل الآثار للإمام المحدث الفقيه أبى جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوى رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٨ هـ هجري مؤسسة الرسالة
١٥٢	شرح المعانى الآثار للإمام المحدث الفقيه أبى جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوى رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٨ هـ هجري الكنية الحفائية ملتان / عالم الكتاب
١٥٣	صحيح البخارى للإمام أبى عبد الله بن إسماعيل البخارى رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٦ هـ هجري دار السلام
١٥٤	صحيح الإمام مسلم للإمام أبى الحسن مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابورى رحمه الله المتوفى سنة ٢٦١ هـ هجري دار السلام
١٥٥	صفة الصفوة للإمام العالم جمال الدين أبى الفرج عبد الرحمن بن على بن محمد المجرى رحمه الله المتوفى سنة ٤٠٤ هـ هجر دار المعرفة
١٥٦	عائقة الأخوذى للإمام أبى بكر محمد بن عبد الله المعروف بابن العربى المالكي رحمه الله المتوفى سنة ٥٢٢ هـ هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان

١٣١	إعلام السنن للمحدث الناقد ظفر أحمد العثماني رحمه الله المتوفى سنة إدارة القرآن والعلوم الإسلامية دار الفكر
١٣٢	علل الحديث لابن أبي حاتم للحافظ أبي محمد عبد الرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس المخطي الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٤ هجري مكتبة الملك فهد
١٣٣	عمدة القاري للإمام عبد الله بن أبي محمد محمود بن أحمد العيني رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٥ هجري دار الكتب العلمية/إدار الطباعة المتبرية
١٣٤	فتح الباري للإمام الحافظ أحمد بن علي بن الحجر العسقلاني رحمه الله المتوفى ٨٥٢ هجري دار المعرفة دار الكتب العلمية/ دار السلام
١٣٥	فتح القدير للشيخ الإمام كمال الدين محمد بن عبد الواحد المعروف بابن الهمام الخنفي رحمه الله المتوفى ١٠٨٠ هجري المكتبة الرشيد كونه
١٣٦	فتح المليم شرح صحيح مسلم للعلامة شير أحمد عثمان رحمه الله المتوفى ٣٠١ هجري دار القلم
١٣٧	فضل الباري لشيخ الإسلام العلامة شير أحمد عثمان رحمه الله المتوفى ٣٠١ هجري إدارة العلوم الشرعية بكراتشي
١٣٨	فيض الباري على صحيح البخاري للفقهاء المحدث الشيخ محمد أنور الكشميري ثم الديوبندي رحمه الله المتوفى ١٢٠٢ هجري دار الكتب العلمية المكتبة الرشيد كونه
١٣٩	«الكافي في الضعاف للإمام الحافظ أبي أحمد عبد الله بن عدي المبرجاني رحمه الله المتوفى سنة ٣٤٥ هجري دار الكتب العلمية بيروت/دار الفكر بيروت
١٤٠	كتاب الأمام للإمام محمد بن إدريس الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٢٠٢ هجري بتحقيق الدكتور رفعت فوزي عبد المطلب دار الوفاء
١٤١	كتاب التجويد للإمام المحدث الفقيه أبي الحسين أحمد بن محمد بن جعفر البغدادي القدوري رحمه الله المتوفى ٣٢٨ هجري دار السلام
١٤٢	كتاب الثقات للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن حاتم التميمي البستي رحمه الله المتوفى سنة ٣٥٥ هجري الموافق سنة ٩٦٥ دار الفكر
١٤٣	كتاب الحججة على أهل المدينة للإمام الحافظ المحدث الفقيه محمد بن الحسن الشيباني عام الكتب
١٤٤	كتاب الفروع للعلامة الفقيه المحدث شمس الدين محمد بن مفلح القندسي رحمه الله المتوفى سنة ٤٣٠ هجري مؤسسة الرسالة/دار المؤيد
١٤٥	كتاب المصوط للإمام شمس الأئمة الفقيه أبي بكر محمد بن أحمد بن أبي سهل السرخي الخنفي رحمه الله المتوفى سنة ٨٤٠ هجري دار الكتب العلمية
١٤٦	كتاب المشفق والمتفرق لأبي بكر أحمد بن علي بن ثابت الخطيب البغدادي رحمه الله، المتوفى سنة ٣١٤ هجري دار القادري
١٤٧	كتاب المجروحين للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن حاتم التميمي البستي رحمه الله المتوفى سنة ٣٥٥ هجري الموافق سنة ٩٦٥ دار المعرفة بيروت
١٤٨	كشف الباري للشيخ سليم الله خان مد ظله المكتبة الفاروقية كراتشي
١٤٩	كشف القناع عن متن الإقناع للشيخ العلامة فقيه الحنابلة منصور بن يونس بن إدريس البهوتي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٥٠ هجري عالم الكتب الطبعة الأولى سنة ١٣٤٤ هجري
١٥٠	كشف المشكل من حديث الصحويين للإمام الحافظ جمال الدين أبي الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجزري رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٤ هجر دار الوطن، رياض
١٥١	كشف المغطا عن وجه البوطا (حاشية موطأ الإمام مالك) للشيخ أشفاق الرحمان الكاندهلوي رحمه الله قديم كتب خاتمه
١٥٢	لسان العرب للإمام العلامة أبي الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الأفرقي المصري المتوفى سنة ٦٨٠ هجري إحياء التراث العربي/مؤسسة التاريخ الإسلامي بيروت لبنان/نشر أدب الحوذة قمر إيران ٣٠٥ هجري

١٦٦	مجمع بحار الأنوار للشيخ العلامة اللغوي محمد ظاهر الصديق الهندي المجراني المتوفى سنة ١٠١١ هجري الموافق سنة ١٥٤٠ طبع مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية بميدان آداب الدكن الهند
١٦٧	مختار الصحاح للإمام محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الرازي رحمه المتوفى سنة ١٠١١ هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان
١٦٨	مختصر اختلاف العلماء للإمام المحدث الفقيه أبي جعفر بن أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله المتوفى سنة ٢٠٠ هجري دائرة البشائر الإسلامية
١٦٩	مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح للعلامة الشيخ علي بن سلطان محمد بن القاري رحمه الله المتوفى سنة ١٠٠٢ هجري دار الكتب العلمية بيروت
١٧٠	مسائل الإمام أحمد بن حنبل برواية ابنه عبد الله بن أحمد أبي الفضل صالح رحمه الله المتوفى سنة ٢٠١ هجري الكتب الإسلامية / الدار العلمية بـهـند
١٧١	مسند الحميد للإمام المحدث أبي بكر بن الزبير القرشي المعروف بالحميدي رحمه الله المتوفى سنة ٢٠٢ هجري للطباعة والنشر
١٧٢	مسند الإمام الأعظم (أبي حنيفة رحمه الله المتوفى سنة ١٥٠ هجري) برواية المحدث صدر الدين موسى بن زكريا الحسكي رحمه الله المتوفى ٢٥٠ هجري مع تنسيق النظام في مسند الإمام (للعامة محمد حسن السنبل رحمه الله) رتبة العلامة محمد عابد السندي رحمه الله المتوفى سنة ١٢٥٠ هجري نور محمد اصبح المطابع كراتشي / قدیمی كتب خانہ
١٧٣	مسند الإمام أحمد بن حنبل للإمام أحمد بن حنبل رحمه الله المتوفى سنة ٢٤١ هجري مؤسسة الرسالة / عالم الكتب
١٧٤	مسند أبي عوانة للإمام الجليل أبي عوانة يعقوب بن إسحاق الأسفرائيني رحمه الله المتوفى سنة ٢٠٢ هجري دار المعرفة بيروت لبنان
١٧٥	معارف السنن للشيخ السيد محمد يوسف بن محمد زكريا الحسيني النوري رحمه الله المتوفى سنة ١٠٤٠ هجري أمير سعيد كيني
١٧٦	معالم السنن شرح سنن الإمام أبي داود رحمه الله للإمام أبي سليمان أحمد بن محمد بن الخطابي البستي رحمه الله المتوفى سنة ٢٨٨ هجري طبعه وصححه محمد راغب الطباغ في مطبعة العلمية بحلب
١٧٧	معجم الصحاح للإمام إسماعيل بن حماد الجوهري المتوفى سنة ٢٠٢ هجري دار المعرفة بيروت لبنان
١٧٨	معجم المؤلفين تراجم مصنفي الكتب العربية لعمرو رضا كحالة دار إحياء التراث العربي
١٧٩	معجم مقاييس اللغة لأبي الحسين أحمد بن فارس بن زكريا القزويني الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٢٠٤ هجري دار الفكر
١٨٠	معرفة الثقات للإمام أحمد بن عبد الله بن صالح الحسن العجلي المكي رحمه الله المتوفى ٢٠٤ هجري مكتبة الدار المدينة المنورة
١٨١	معرفة الصحابة لأبي نعيم للإمام المحدث العلامة أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق بن مهران المعروف بابي نعيم الأصبهاني رحمه الله المتوفى سنة ٢٠٠ دار الوطن للنشر / دار الكتب العلمية بيروت
١٨٢	منال الطالب في شرح طوال القربال للإمام مجدد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير رحمه الله المتوفى سنة ٦٠٠ هجري مطبعة المبدئي المؤسسة السعودية بمصر
١٨٣	منحة الباري (تحفة الباري) للإمام شيخ الإسلام يحيى بن زكريا بن محمد الأنصاري الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٦٠٠ هجري مركز الأوقاف وشرع مفتي الأخبار للشيخ الإمام محمد بن علي الشوكاني رحمه الله المتوفى سنة ١٢٥٠ هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان
١٨٤	هدى الساري للإمام المحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٢٠ دار السلام رياض
١٨٥	إرشاد الساري للإمام المحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٢٠ دار الكتب العلمية / المطبعة الكبرى الأمرية ببلاط مصر المحمية سنة ١٢٢٢ هجري (الطبعة السابعة)

١٨٨	إكمال المعلم بقوائد مسلم للإمام الحافظ أبي الفضل عياض بن موسى بن عياض الجعفي رحمه الله المتوفى سنة ٥٤٢ هجري دار الوفاء للطباعة والنشر / دار الكتب العلمية بيروت
١٨٩	إكمال التهذيب الكمال للعلامة علاء الدين مغطاني ابن قليح بن عبد الله الجعفي رحمه الله المتوفى سنة ٦٣٠ هجري، الحديثة للطباعة والنشر
١٩٠	إكمال إكمال المعلم شرح صحيح مسلم للإمام عبد الله محمد بن خلفه الوثناني الأبي المالكي البخاري المتوفى سنة ٨٤٤ أو ٨٤٨ هجري دار الكتب العلمية بيروت
١٩١	إيضاح البخاري لشيخ فخر الدين أحمد رحمه الله مكتبة مجلس قاسم المعارف ديوبند بوبى
١٩٢	الوافى بالوفيات للإمام الأدب المؤرخ صلاح الدين خليل بن إيبك الصقدي المتوفى سنة ٦٣٠ هجري دار إحياء التراث العربي بيروت لبنان